8/873. 2119

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK.

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS A MAGYAR
KIR. HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁRNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI:

GYALÓKAY JENŐ

MOL Könyvtára
9 210000 185596

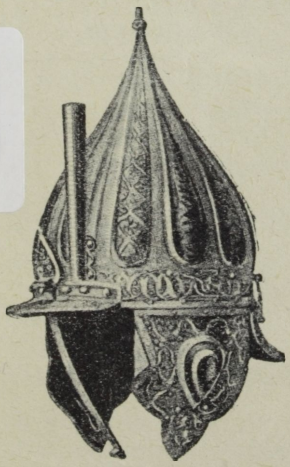

1926. ÉVFOLYAM
(XXVII. KÖTET)

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1926.

M. KIR. ORSZ.

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, Múzeum-körút 6. Gólyavár.
Főigazgató: Dr. Czakó Elemér.

TARTALOM.

		Oldal
Berkó István:	Az 1848/49. szabadságharc olasz légiója	443
Gyalókay Jenő:	Földvár	290
Dr. Horváth Jenő:	Az utolsó velencei-magyar szövetség 1849-ben	167
Dr. Iványi Béla:	A tüzérség története Magyarországon kezdetétől 1711-ig	1, 125, 259, 393
Jurkovich Emil:	Besztercebánya erődítményei	420
Karojlović Oszkár:	Magyar katonák a világháború török harcterein	68, 179
Nagy Vilmos:	A 3. hadsereg átkelése a Dunán és Belgrád elfoglalása, 1915 okt. 6—10.	301
Pozder Károly:	A varasd-szentgyörgyi 6. sz. határőr gyalogezred	37
Dr. Szendrei János:	Magyar hadtörténelmi emlékek a külföldi múzeumokban	216, 334
Thaisz László:	Honvédtüzérek Przemyslben	480

TÁRCA:

B.:	A katonaság az 1810-i budai nagy tűzvésznél	515
Hangay Sándor:	Egy honvédtiszt naplójából	85, 343
Dr. Mályusz Elemér:	Toldi Miklós	225
S. C.:	Bonyodalmak a szegedi polgárőrség körül 1806-ban	222

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR:

Dr. Lukinich Imre:	Hunkár Antal emlékiratai	92, 229, 352
—y.:	Maillard tábornok jelentése Győr váráról (1805 nov. 9.)	520

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM:

Breit József:	A magyarországi 1918/19. forradalmi mozgalmak és a vörös háború története. (Ism. Sz.)	120
	Az 1914-i osztrák-magyar-szerb-montenegrói hadjárat. (Ism. Sz.)	254
Finn katonai lapok.	(Ism. Dr. Bán Aladár)	122
Báró Forster Gyula:	Gróf Berchényi László, Franciaország marsallja. (Ism. —ch)	109
Hadtörténelmi Szemelvények a világháborúból. (Ism. Sz.)		389
Halmay Barna:	A mohácsi csata keletkezése és igazi helye. (Ism. Dr Iványi Béla)	384

		Oldal
József kir. herceg :	A világháború I. (Ism. b. j.)	525
Nagy Vilmos:	A támadás. (Ism. Sz.)	530
Paléologue:	A cári Oroszország a nagyháború alatt. (Ism. —ch)	532
Dr. Reiszig Ede:	A jeruzálemi Szt. János-lovagrend Magyarországon. (Ism. — ch.)	249
Steier Lajos:	Haynau és Paskievics (Ism. —y.)	387
Dr. Szekfű Gyula:	Tomory. (Ism. —y.)	381
A Tenger	1926. évf. I—II. füzet. (Ism. Sz.)	256
Gróf Tisza István	összes munkái. 4. sor., III. k. (Ism. —y.)	528

A TŰZÉRSÉG TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON KEZDETTŐL 1711-IG.

(Első közlemény.)

„J'adresse donc mon ouvrage a tous ceux, qui aiment les sciences et l'histoire, ces guides dans la prospérité, ces consolateurs dans la mauvaise fortune."
Le Prince Napoléon-Louis Bonaparte: Études sur le passé et l'avenir de l'artillerie. Paris, 1846—63. — Avant-propos. XIII. lap.

Bevezetés.

A mai tüzérség nem más, mint felfedezések, találmányok hosszú sorozatának eredménye. Az emberi elme sokirányú tevékenysége, rendkívül fáradságos és hosszas küzdelem kellett ahhoz, míg az emberek a puskapor feszítőerejének felfedezésétől a mai bonyolult szerkezetű tüzérségi gépekig terjedő utat végigjárták. Azonban tévedés lenne azt hinni, hogy az emberi találékonyság ezirányú működése csak a puskapor feszítőerejének felfedezésével kezdődött. Hiszen az ókornak is megvoltak a maga ágyúi, hadivetőgépei, amelyeknél a hajtóerőt nem a puskapor, hanem más adta és az ókornak is megvolt a maga „tüzérsége". Állítólag a phoeniciaiaknak, szíriaiaknak voltak már hadivetőgépeik, amelyek a görögökhöz Szicilián át jutottak el és e gépekről már Kr. e. 400. táján történik említés. A görög és római hadászatban a lithobolos-ok, eüthytonon-ok, onagerek, catapulták, ballisták, scorpiók stb. annyira ismeretes hadivetőgépek, hogy újabban ezeket rekonstruálni és működésbe hozni is sikerült.[1] Ezeknek az ókori

[1] Oberst *E. Schramm:* Griechisch-römische Geschütze. Metz. 1910. (10 tábla és 14 szövegkép.) *Rudolf Schneider:* Die antiken Geschütze der Saalburg. (Veröffentlichung des Saalburg-Museums.) II. kiadás, Berlin 1910. — *F. G.:* Ókori ágyúk a Saalburgban. Egyet. Philologiai Közlöny 1908. évf. 719. l. — *László Béla:* Adalékok az antik lövegtan történetéhez. U. o. 1909. évf. 778. l. — *Bárczay:* A hadügy fejlődésének története. I. k. 104. és kk. l.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA

hadivetőgépeknek különféle tökéletesített változatait még a kései középkorban, sőt az újkor elején nálunk Magyarországon is használták.[2]

Az ókor eme vetőgépeihez a mai tüzérségnek kevés köze van. Igaz ugyan, hogy ezekkel a hajítógépekkel tüzet is vetettek, azonban maga a *hajító erő* nem valamely égési termék, chemiai processus volt, így tehát a tüzérség keletkezését csak a lőpor feszítőerejének felfedezésétől lehet számítanunk.

Mindenekelőtt tisztában kell lennünk azzal, hogy a lőport ki, mikor és hogyan fedezte fel és ki volt az — ha ugyan ez egyáltalán megállapítható —, aki a puskapor feszítőerejére rájött?

A hadtörténelmi írók kevés kivétellel megegyeznek abban, hogy a lőpor kinai eredetű s ennek ismerete Kinából terjedt el lassan-lassan Nyugat felé. Valószínű, hogy Kinában már a Krisztus előtti évszázadokban ismerték a lőport és innen tanulták el ennek összetételét és használatát az indusok, akik állítólag már 40-ben Kr. u. használtak bambuszcsőből csinált valami lőfegyverfélét, amelyet agnenaster-nek neveztek és amelyből tüzet lehet vetni, azaz más szóval rakétázni. Mindenesetre az indusoktól tanulhatták (akár közvetlenül, akár közvetve) a lőport ismerni a görögök és az arabok. Ami a görögöket illeti, tény, hogy az ókori várharcokban voltak már gyujtó lövedékeik és valószínű, hogy ők már jóval Kallinikos vagy Apollodoros előtt ismerhették a kénből, szénből és salétromból álló és róluk elnevezett görögtüzet. A feljegyzések szerint Kallinikos lett volna az, aki Kr. u. 673-ban Byzanc-cal a görögtüzet megismertette volna s a byzantinus írók közül Apollodoros az első, aki már egy tüzet lövő kézifegyverfélét is említ, az ἐγχειριδιον πυροβολον-t, mely στεπτόν, tehát valami cső-féle, amelyből tüzet löttek.[3] Valószínűleg ez lesz az az „ignis volans", repülő tűz, amelyről a byzanci Marcus Graecus a IX. században Kr. u. a „Liber ignium ad

[2] Országos levéltár: M. O. D. L. 21.225; 26.076; 26.129; 26.307; 32.657; Budapesti egyetemi kvtár: Litterae originales No. 262; *Bárczay:* I. m. II. k. 216 s kk. ll. — 1460 február 14-én Hédervári László egri püspök az eperjesi tizedet a városnak többek közt „pro tribus bonis balistis" adja bérbe. Eperjes város lt. 322. szám. — 1549. „Zwcha" várában Balista una antiqua 1. Orsz. Levéltár: Urbaria et Conscriptiones *(röviden: U. et C.)* fasc. 65. No. 83. — 1558. Csábrágon „Tela balistarum antiqua iusto cumulo. U. et C. 23/7. — 1575. Bazin várában: Item sagittae antiquae pro balistis 2000. U. ott. — 1603. Csábrág. Sagittae pro balistis numero incerto. U. et C. 76/11. stb., stb.

[3] *Schneider R.:* Anfang und Ende der Torsionsgeschütze. Neue Jahrbücher 1909. (XXIII.) évf. 133—146. l. *Reinaud* és *Favé:* Du feu Gregeois. Párizs, 1846. — Egyet. Philolog. Közlöny: 1909. évf. 778—9. l.

comburendos hostes" című művében beszél[4] és amelynek összetétele: hat rész salétrom, két rész szén és egy rész kén, tehát hasonló a puskapor összetételéhez s amelyet a byzanciak is voltaképen rakétázásra (gyujtásra) használtak. Ilyen rakétaeregető tűzcső (bouches à feu, Feuerröhre), agnenaster-féle lehetett az is, amelyet állítólag Salamon királyunk használt volna 1073-ban Belgrád ostrománál.[5]

Ezt az általában görögtűznek nevezett vegyületet állítólag már a X. századi arab írók is ismerik és a pétervári ázsiai múzeumban van egy a XIV. század elejéről származó arab kéziratnak XV. századi másolata, amelynek szerzője Mohamed-Sems-Eddin, aki művében már említ egy nyeles kézimozsarat, a madfaa-t,[6] amely fából volt és amelyet tíz rész salétrommal, két rész szénnel és másfél rész kénnel kellett megtölteni, erre golyót tenni s azután meggyujtva kilőni.[7]

Mindezek azonban még csak mind pyrotechnikus játékok, mert hiszen a mai ágyú őse akkor születik, amidőn reájönnek a lőpor feszítőerejére. Ez pedig valószínűleg csak a XIII. században következett be.

A németek (persze utánuk mi is) azt szokták állítani, hogy a lőport Schwarz (Niger) Berthold freiburgi szerzetes találta fel. Ez az állítás azonban nem bizonyítható, mert hiszen ez voltaképen — monda. Dacára annak, hogy a német írók közül sokan síkraszálltak Schwarz Berthold és találmánya érdekében s pl. Hansjakob[8] egy kis könyvet írt Schwarz Berthold personifikálásáért, mégis kissé furcsa, hogy a lőpor feszítőerejét akkor fedezze fel valaki, amikor már ezt az erőt körülbelül egy vagy legalább is háromnegyed évszázada tényleg és megállapíthatólag úgy használják, hogy szinte általánosan ismeretes. Éppen maga Hansjakob az, aki művében felemlíti, hogy Durazzónál 1082-ben a normannokra „aus verborgenen Röhren" lőttek volna (bár valószínűleg ezek is csak rakétacsövek voltak), mégis művének „Die drei Pulver Mönche" című fejezetében Albertus Magnus és Rogerius Bacon mellé állítja, mint a lőpor felfedezőjét, Niger Berthol-

[4] Geschichte der Wissenschaften in Deutschland XXI. kötete. *Jähns, Max:* Geschichte der Kriegswissenschaften. I. kötet 156—7. l.

[5] *Bárczay:* I. m. II. k. 227. l.

[6] Az arabok még ma is így nevezik az ágyút.

[7] *Jähns:* I. m. I. k. 181. l.

[8] *Dr. Hansjakob Heinrich:* Der schwarze Berthold der Erfinder des Schiesspulvers und der Feuerwaffen. Freiburg i/B. 1891. — Lásd még: *Dr. L. J. G. Meinecke:* Über das Schiesspulver. Halle, 1814. — *Francesco Omodei:* Dell'origine della polvere da guerra e del primo uso delle artiglierie da fuoco. Torino, 1834. — *Wagner Béla:* A lőpor fejlődéstörténete. Ludovica-Académia Közlönye, 1892. évf. 600—616. ll.

dot is, akiről pedig mind mai napig nem tudjuk, hogy tényleg létező személy volt-e vagy sem?

A XIII. század folyamán azonban tényleg élt két egyházi férfiú, akik a lőpornak nemcsak összetételéről, de hatásáról is tudnak. Ezek közt korban fiatalabb a sváb eredetű gróf Ballstädt Albert, aki később az egyház tagja lett s Albertus Magnus néven ismeretes (1193—1280.). Ez az Albertus Magnus, valószínűleg Marcus Graecus műve alapján, a „De mirabilibus mundi" című művében nemcsak a lőpor összetételéről, de annak robbanó erejéről is ír s ugyanezt teszi Rogerius Bacon ilchesteri angol szerzetes (1214—1294) „Epistola de secretis operibus, artis et naturae et nullitate magiae" című művében.

Lehet, hogy a monda, amikor keletkezett, nem ismerte már a lőpor feszítőerejét feltaláló szerzetesnek nevét, csak annyit tudott még, hogy az illető egyházi férfiú volt, költött tehát egy nevet, sőt később még egy helytelen évszámot is, és így próbálta a monda önmagát valószínűsíteni.

Egy másik verzió szerint egy Antlitz vagy Amalsen Constantin nevű mainzi, kölni vagy goslari szerzetes, aki 1290—1320 közt vegytannal foglalkozott, jött volna rá a lőpor feszítőerejére és ez az Antlitz vagy Amalsen lenne voltaképen Schwarz Berthold. Valószínűleg az az igazság, hogy valami német szerzetes akár Marcus Graecus, akár Albertus Magnus műveivel foglalkozva, vegytani kísérletezései és próbálgatásai közben rájött, hogy a rakétából — ágyút is lehet csinálni. Ez a *német* szerzetes valószínűleg a XIII. század végefelé jöhetett rá mindezekre, mert a XIV. század folyamán, de sőt még a XV. században is a németek járnak elől a tüzérség irodalmi művelésében s a német tüzérek a legkeresettebbek az európai országokban.

Azonban bárki is lett légyen az a világi vagy egyházi férfiú, aki merő véletlenségből megismerte a lőpor robbanó erejét, annyi tény, hogy felfedezése óriási jelentőségű volt. Ugyanezt jelentette ez a hadviselés terén, amit Gutenberg könyvsajtója a gondolatterjesztés, vagy később Stephenson gőzmozdonya a közlekedés terén jelentett. Azonban míg a könyvsajtó vagy a gőzmozdony szinte máról holnapra meghódította a világot, addig az ágyú és általában a lőfegyver csak lassan-lassan, majdnem tapogatózva fejlődik és különösen lassú a fejlődés, míg az ágyú a tábori használatban eljut arra a fokra, amelyen ma áll.[9]

Bárczay szerint a lőpor feltalálása nem tudományos

[9] A tábori ágyú mai fejlődési fokára nézve lásd: Colonel *Rimailho* könyvét: Artillerie de campagne. Páris. 1924.

kutatás eredménye. Ebben teljesen igaza is van, mert hiszen csak a vak véletlen lehetett, amely az embereket a lőpor robbanó erejének feltalálására reávezette. A mondának csak annyiban lehet igaza, hogy valaki salétromot, ként és szenet vegyített össze valami mozsárfélében, ez a vegyület a fedőlappal leborított mozsárban valami odapattanó szikra folytán tüzet foghatott és a magasba dobta a mozsár szájára helyezett fedőlapot. Ezzel adva volt a lőfegyver, *az ágyú gondolata.*[10] A véletlen által felvilágosított kísérletező most már szándékosan gyujtja meg a függélyesen álló mozsárban lévő lőporvegyületet és tudatosan vetteti fel a mozsár szájára helyezett követ vagy fedőt. S midőn az ismeretlennek kísérletei közben a kirobbanó lőpor lángja feléje csap és látja, hogy a próbálgatás így veszélyes, lassanként rájön arra, hogy a mozsarat alul meg is lehet fúrni és egy kis gyujtónyíláson át teljesen veszélytelenül is felrobbanthatja a mozsárban lévő lőport és így vetteti fel a mozsárra helyezett követ vagy más anyagot. Ezzel egyúttal rájöttek arra is, hogy a mozsárból nemcsak függélyesen fölfelé, hanem oldalt, szög alatt is lehetett követ vagy golyót kilövetni s az addig függélyesen felállított mozsarat vízszintesen vagy szög alatt lefektették s így lőttek belőle. Természetesen az első ilyen lövéseknél észre kellett venni a kísérletezőknek a *visszafutást.* Ez ellen a mozsarat rögzíteni kellett. Eleinte talán valami fához vagy falhoz támaszthatták, majd pedig ék-félét verhettek a mozsár mögé,[11] végül pedig a mozsarat vagy csövet vízszintesen fekvő gerendára erősítették s a gerendát rögzítették, amivel egyúttal adva volt a — *lafetta.*[12]

A lafettára azután már kerekeket is lehetett erősíteni s így a cső mozgathatását, szállítását megkönnyíteni, a lafettás ágyúcsőre egészen kezdetleges irányzókészüléket, eleváló és deprimáló szerkezetet is lehetett alkalmazni s így lassú ütemben, lépésről-lépésre fejlődhetett az egykori őságyú mai tökéletesebb alakja felé.

Természetesen maga az egykori mozsár, az ágyúcső is többféle átalakuláson mehetett keresztül. A rövid, mozsáralakú vascső mellett megjelenik a (vaspántos) facső, majd a hosszú, sugár vascső, amelyet, hogy szét ne vesse a lőpor, szintén jól megpántolnak. Azután rájöttek, hogy a merev vasnál sokkal rugalmasabb a réz, a bronz, s ha ebből a csövet kellő vastagságra öntik, nem is kell megpántolni.

[10] V. ö. *Demmin:* Die Kriegswaffen, 107. l.

[11] *1. ábra.* Ilyenfélét látni Elgger alább idézendő művének V. tábláján, a XXXVI. a. ábrán.

[12] Ld: *Ufano Diego—De Bry:* Archeley-ének (Frankfurt, 1614.) 5. lapjához csatolt képet.

Lassú fejlődésnek van alávetve az ágyúgolyó is. Kezdetben kőből faragnak golyókat, majd vas- és ólomgolyókat gyártanak, azután rájönnek arra, hogy a belül üres golyót meg lehet tölteni lőporral s robbanó golyóvá (gránát) lehet alakítani. És így tovább.

Arra nézve, hogy az egyes európai országokban mikor tűnnek fel először a lőfegyverek, a hadtörténelmi írók véleménye eltérő. Dolleczek szerint pl. Frankfurt városának 1313-ban már lettek volna ágyúi, 1348-ban Metz városa már tüzéreket (cannoniers et bombardiers) tart. 1346-ban a Crecynél vívott ütközetben már két tábori ágyú is működött volna. 1350-ben Steier-ben már egy óriás mozsarat („der grosse Pumhardt von Steier") öntenek, amelyet némelyek hibásan török eredetűnek tartanak. 1376-ban az ausztriaiak a velencések elleni hadjáratban már ágyúkat használtak.[13]

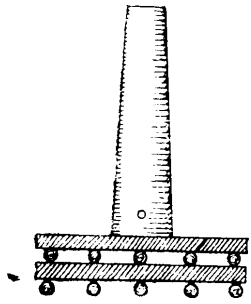

1. ábra.

Báró Stein szerint 1301-ben Egyszemű Albrecht király Bugen ostrománál már ágyút használt volna.[14]

Jähns szerint 1309-ben Volterra ostrománál szintén említenek „canones"-t, ez azonban véleménye szerint nem lehetett más, mint rakétázásra való cső (Hohlrohr), 1326-ban azonban a florenci signoria már ércágyúkat és vasgolyókat rendel, viszont Petrarca 1344-ben a „De remediis utriusque fortunae" című művében még faágyúkról tesz említést.[15]

A XIV. század második felében már Németországban sokfelé öntenek ágyút és gyártanak lőport. Így 1356-ban Nürnbergben ágyút és lőport gyárt „Meister Saenger", a XIV. század második felében ágyút öntenek Aachenben, Augsburgban, Passauban, Regensburgban, Speierben.[16] Libocani Hayek cseh krónikás 1373-ból említ egy prágai embert,

[13] *Dolleczek Antal:* Geschichte der österreichischen Artillerie Wien, 1887. 17—19. ll.

[14] *Br. Stein:* Beiträge zur Geschichte des Geschützwesens. Mainz, 1836. „Expugnavit rex hanc civitatem per duo vasa concava, quae faciebant artifices sapientes, unum vas cattus vocabatur, aliud cancer..." 17. l. — A XIV. századi ágyúhasználatra Stein sok példát idéz.

[15] *Jähns:* I. m. I. k. 227—8. ll.

[16] *Esszenwein:* Quellen zur Geschichte der Feuerwaffen. Facsimilirte Nachbildungen alter Originalzeichnungen, Miniatüren, Holzschnitte und Kupferstiche, nebst Aufnahme alter Originalwaffen und Modelle. Lipcse, 1877. 8. l.

aki harangok mellett már ágyúkat is öntött, 1381-ből pedig már fennmaradt Bologna város tüzérségi leltára.[17]

Természetesen ehhez képest a XIV. században már irodalmilag is kezdenek a tüzérkedéssel foglalkozni. Kezdik leírni, lerajzolni az ágyút, megmondják, hogy hogyan kell vele bánni, hogyan kell megtölteni, irányozni, elsütni stb. A legrégibb ismert ágyúleírás 1376-ból való és az olasz Redusio da Quero chronica Travisanojában olvasható. E szerint: „Est enim *bombarda* instrumentum ferreum fortissimum cum trumba anteriore lata, in qua lapis rotundus ad formam trumbae imponitur, habens cannonem a parte posteriore secum coniugentem longum bis tanto, quanto trumba, sed exiliorem, in quo imponitur pulvis niger artificiatus cum sal nitrio et sulphure et ex carbonibus salicis per foramen cannonis praedicti versus buxam. Et obusto foramine illo cum concono uno ligneo intra calcato et lapide rotundo praedictae buxae imposito et assentato ignis immittitur per foramen minus cannonis et *ei pulveris* accensi magno cum impetu emittitur.[18]

A legrégibb tüzérséggel foglalkozó kézirat a müncheni udvari és állami könyvtárban „codex germanicus No. 600." jelzet alatt őriztetik,[19] mely egy 22 kis foliolapos vékony füzet, meglehetősen kezdetleges ábrákkal (melyek voltaképen a lőporgyártással kezdődnek) s német nyelvű magyarázó megjegyzésekkel.[20] A kódex keletkezési idejét némelyek 1350 körülre teszik, azonban a legelfogadottabb az a nézet, hogy a kézirat a XV. század második felében készült. A kódexet e sorok írójának alkalma volt tüzetesen tanulmányozni és megállapítható belőle, hogy a XIV. században a tüzérkedés tekintetében tényleg a németek vezetnek, másrészt azt is bizonyítja a kézirat, hogy ekkor már a tüzérség, illetve az ágyú bizonyos fejlődési periduson ment keresztül. Következik ebből, hogy már a XIII. században meg kellett indulnia annak a készülődésnek, amelynek körülbelül egy évszázados eredményeként,

[17] *Dolleczek:* I. m. 29. l. — *III. Napoleon—Müller:* Ueber die Vergangenheit und Zukunft der Artillerie. Berlin, 1856—7. — I. k. 42. l. — U. ez a francia kiadás I. k. 358. l. — Ami Svájcot illeti, itt lombard-kereskedők útján ismerték meg a lőport. 1361-ben Basel fegyverleltárában még nincsen ágyú, de az 1371. évi számadáskönyvek már említik. *Elgger:* Kriegwesen und Kriegskunst der schweizerischen Eidgenossen in XIV—XVI. Jahrh. Luzern. 1873. 123—4 l.

[18] *Jähns:* I. m. I. k. 236. l. közli Muratori után.

[19] Ez úton is hálás köszönetet kell mondanom dr. Lukinich Imre kedves barátomnak, aki e kódexet Münchenből szíves volt részemre elhozatni.

[20] A 9 legfontosabb ábrát közli *Eszenwein:* Quellen-je, a codexet pedig tüzetesen leírja *Jähns:* I. m. I. k. 230—235. ll.

a XIV. század második felében ott áll előttünk a lafettás, kerekes, ellenálló készülékes, gyujtóbottal s más egyéb eszközökkel felszerelt ágyú, úgy, amint azt a müncheni codex 6/a oldalán láthatjuk. Ezen a fejlődési fokon körülbelül két századon át szerepelt az ágyú a harcászatban, mert a XVI. század volt az, amelyben újabb találmányok által az ágyú tovább haladt a fejlődés útján.

A müncheni codexben már nemcsak egycsövű, hanem háromcsövű orgonaágyút is látunk, amelyet a későbbi magyar nyelv seregbontónak nevezett. Ez az orgonaágyú is lafettára van szerelve és eleváló készülékkel van ellátva. Látunk kerek korongra szerelt négycsövű forgóágyút is, amelyet körülbelül a mai forgó- (hajó-) ágyúk ősének lehet tekinteni (13/a lap), látunk azután stabil talapzatra szerelt, eleváló készülékes várágyú-félét, továbbá lafettás, négykerekű, igazítható ostromágyút (17/b és 19/b lapok).

Mindezekből, még ha megbízható positiv adatok nem is állanának rendelkezésünkre, már retrospective is következhetik, hogy a XIII. század végén, de legkésőbb a XIV. század elején már mindenesetre használtak legalább is kezdetleges ágyúkat, mert hiszen a fejlődés ilyen fokára való eljutásboz egy évszázadnyi idő az akkori viszonyok között szükséges volt.

A müncheni kódex írójának személyisége teljesen ismeretlen előttünk, mindössze csak annyit tudunk róla, hogy német ember volt.[21]

Ami a XV. századi tüzérségi kódexeket illeti, ezeknek írói már ismeretesek. E kódexírók sorát Kyeser (vagy Keyser) Konrád (szül. 1366-ban Eichstädtben) nyitja meg, aki 1405-ben írja Bellifortis című művét, mely Ruprecht német császárnak van ajánlva. Kyeser e művének főkézirata, vezérkódexe a göttingeni egyetem könyvtárában őriztetik[22] s voltaképen a munka VIII. része az, amely a tüzérséggel „De ingeniis ignium" foglalkozik. Ezzel a Bellifortis-szal körülbelül egyező nagyrészben a „Tractatus de arte bellica hexametris compositus" című kódex, mely Bécsben a Hof- (ma National) bibliothekben No. 5278. szám alatt őriztetik és

[21] Pl. a 9. képnél, a mozsár megtöltésénél magyarázatul ezt írja: „Item wenn du die püchsen geladest mit dem klocz, so leg den stain vast hertt an den klocz und verkawl in mit waichen holz, die kawl sollen nicht hertt sein oder ain puchsen mocht da von prechen, die kawl sollen nicht zu dick sein, sy sollen auch gleich lang dick und groz sein. Sy sullen auch gleich getriben werden." Stb.

[22] 140 folio pergamen lapos, sok színes képpel ellátott s latin hexameteres, ritkán prózai magyarázó szöveges kézirat jelzete: Cod. ms. phil. No. 63.

amely voltaképen nem más, mint a „Liber magistri Nicolai de Eywenstat".

Innen kezdve azután már légiónyi a németországi eredetű tüzérségi kódexek száma s a XV. században éppen Németországban sokan foglalkoznak ezzel a mesterséggel. Így pl. Dachsberg Ágost, Hentz János nürnbergi tüzér, aki később orgonista lett „bei Sandt Martin", azután Vegetius, Valturius, Mönch Fülöp „der Pfalz Büchsenmeister", Mercz Márton, Ludvig von Eybe zum Hartenstein, Freysleben Bertalan és mások.

Az olaszok közül ekkor még aránylag kevesen foglalkoznak tüzérkedéssel, így De Fontana, Mariano, Taccola Jakab, Santino Pál, sőt később a nagyhírű Lionardo da Vinci is tüzérkedik. Azonban az olaszok és spanyolok a tüzérség terén inkább a XVI. és XVII. századokban tűnnek ki.

Ami a XV. századi kéziratos tüzérségi kódexeket illeti, ilyeneket legtöbbet Bécs, Berlin, Erlangen, Frankfurt, Göttingen, Heidelberg (itt különösen sok van),[23] Köln, München, Nürnberg, Weimar stb. könyvtáraiban találunk. Olasz földön Florenc, Milano, Siena, Turin, Venezia, francia földön Páris stb., stb. könyvtáraiban[24] találunk sok idevágó kódexet, Kriegs-, Feuer-, Feuerwerch-, Archeley-, Zeugbuch, Büchsenmeyster-Feuerkunst, De re militari, különféle Tractatus de rebus bellicis, de arte tormentaria stb. címen.

Ezen Feuerbuchok közül úgy látszik a leghasználhatóbb és éppen ezért legelterjedtebb volt az a németnyelvű kódex, melynek egyik példányát a bécsi udvari (ma nemzeti) könyvtár kéziratai közt 2952. szám alatt őrzik és amelynek szövegét (nagyjában) később többször ki is nyomatták.[25] Ez a kódex 186 fejezetben vagy pontozatban a tüzérkedés mesterségének akkori minden ágát szinte teljesen kimeríti, mert hiszen éppúgy foglalkozik a lőporkészítés különböző fogásaival vagy pirotechnikai szabályokkal, mint pl.: az ágyúgolyófaragásnak, az ágyú szabályszerű megtöltésének, elsütésének stb. kezelésével. És mivel ez a nagy elterjedésnek örvendő kódex úgy látszik mintája volt az egyetlen Magyarországon lévő tüzérségi kódexnek, t. i. a Haasenwein-félének, s így egészen valószínű, hogy a XV. században a tüzérkedés nemcsak Németországban, hanem pl. nálunk is az e kódexben összegyüjtött (mondhatnánk nemzetközi) szabályok szerint történt, ennélfogva talán nem lesz érdektelen ennek a kézirat-

[23] Pl.: Palat. germ. 787, 122, 502, 585.
[24] Mindezeket tüzetesen ismerteti *Jähns:* I. m. I. kötetében.
[25] Így pl.: 1530-ban Zwickauban nyomtatásban zsebkönyv alakban megjelent Buchsenmeysterei stb. című munka nagyjában a 2952. számú bécsi kódex szövegét veszi át.

nak tartalmával kissé tüzetesebben megismerkedni, már csak azért is, hogy fogalmunk legyen arról, hogy milyen volt az ágyú és a tüzérkedés Európaszerte mindenütt egyforma gyermekkora.

A bécsi 2952. számú kódex a tüzérkedés mesterségének anyagát nem rendszeresen dolgozza fel. Ugyanis a szerző vagy compilator a munka első fejezeteiben a lőpor összetételéről és készítéséről, továbbá ennek alkatrészeiről, a szénről, kénről, salétromról írván, a tárgyat nem meríti ki, hanem mindezekre a mű vége felé újra visszatér s az első pontokban megkezdett tárgyalásait itt fejezi be. A közbülső fejezetekben pedig leírja az ágyúkezelés technikáját, részletesen bár, de ezt sem rendszeresen.

A kódex első 31 pontja tehát a lőporral foglalkozik, de a a 32. pont már azt a kérdést tárgyalja, hogy vajjon mit kell cselekedni, hogy egy nagy kővető ágyúval minél messzebb lőhessünk? („Wie man sol tun, das man usz ainer grossen stain buchs uff das wittest schiessen müg".)

A 35. pont a kőágyúgolyók készítéséről szól és ugyanerről olvasunk a 109. pontban is (35. pont: „Wie man in ain yeglichen buchs den stain gerecht machen sol"). A 109. pont szerint a kőágyúgolyó készítésénél először meg kell mérni a cső belső átmérőjét „by dem clotz loch und denne die forme des stains darnach messen und ab zaichen mit ainem gewissen Zirckel, und als man den stain höwet, so sol man in ouch höwen das er zering umb über all der forme gelich zu sten."

Fontosak reánk nézve a kódex 36. és 37. pontjai, melyekben az ágyú szabályszerű megtöltésének és elsütésének mikéntjéről olvasunk. Hogy pedig ez milyen ceremóniával járt, arra nézve beszéljenek maguk az eredeti pontozatok:

(36.) „*Wie man buchsen gerecht laden sol.* Du solt den pulver sack an ainer ieder buchsen messen, wie lang der sy, und tail sy den dasselb, messz in fünff gelich tail, der ain hehört zu dem clötzen, der ander tail sol ler stän und die dry tail sullent mit pulver geläden sin und darumb sol der funfft tail ain tail ler stän das das pulver alles ains mauls verprinnen mug. So mug sich der prodel samlen und die stain dester krefftiglicher hin triben, fur das pulver schlach ain klötzen da fur leg ain stain verzwick. In als da vor geschrieben ist, das man in verzwicken sullen dar nach verschöp. In wol mit hädren oder mit gewünden, gräsz oder mit genetzten gewünden höw hew. Dar nach fug die buchsz das sy hinden mit irem bodem gelich und stät an dem anstösz lig und das gelich. In dem mittel tail der buchsen über sich stee, so ist si gerecht geladen." stb.

Még ennél is bonyolultabb és körülményesebb az irányzás és a lövés, melyről a 37. pont ezt mondja:

(37.) *Wie man usz buchsen schiessen sol,* dar uff uff die buchsen ligen sol so man dar usz schusset, das haist man in etlichen landen ain mutter, in etlichen landen ain sattel. Doch wie man es nemmet, wen die buchs dar uff liget und geladen ist, als vor geschriben stät. Wil tu den gewisslich dar usz schiessen, so setz *den quadranten* dar uff und sich ab zu dem da hin du denn wilt schiessen, leg der sattel von nan ze nider, so heb in höcher und leg etwas darunder, leg aber der sattel ze höch, so senck in nider bis das des quadranten zaiger den puncten berier, der zu so vil weit und höch weissest, da hin den du mainest ze schiessen. Dann sich durch das rör oder off dem dryangel oder uff dem richt schytt, ouch an dy selben statt. Staut uff den puncten und das ab sechen gelich und ist es der buchsen nit ze witt, sunder also das sy wol dahin geraichen mag so verzwick und bestatt den sattel mit guttem starcken zwinckelin und reisz in ab in das ertrich umb das du in zu dem andren schiessen wistist, wider an die statt gelegen da er vor gelegen sy, denn zind die buchs an und sich wo der stain hin fär, das du dich aber nach wissen mugist." Ha azonban ágyúval általában lőni akarsz, „sol tu vor der geometryen kunst so vil wissen und gelernet haben und ouch instrument dar zu haben, dar durch du wit und höch gewislich mügist erkennen. Du solt ouch wissen usz welher buchsen du schiessen wilt, wie wit du dar usz mugist geschiessen. Din quadrant sol öch ouch also circulieret und punctieret sin von dem sesten ye witter und ye witter ze schiessen. Also das du wissist uff welhes punctel der zaiger ye rier wie witt du den zu schiessen habist, wen du dich denn sölichs verstäts und dich denn dar nach wol waist ze richten so magt du dich wol an niemmen usz der buchs ze schiessen, wenn du richtest dich den wol also dar zu das du den ersten schusz gar nachent machst schiessen und da mit guttes löb gewinnen und haben manst."

Látni való mindezekből, hogy a XV. század elején a tüzérek már quadránssal irányoztak, már bizonyos geometriai tudással kellett rendelkezniök, a magasság- és távolságméréssel tisztában kellett lenniök és megfelelő mértani műszerekkel is el kellett látva lenniök. Van azonban a kódexnek egy külön pontja, amely arról beszél, hogy milyen tulajdonságúnak kell lenni annak, aki jó tüzér akar lenni. Részint érdekes, részint pedig mulatságos a kódex idevonatkozó 53. pontja, amely első renden előírja, hogy a jó tüzér Istenfélő ember legyen, azután tudjon írni, olvasni, hogy megértse mind azt, ami ebben a kódexben le van írva. A jó tüzér legyen vegyész is,

stb. Egyébként hadd mondja el mind ezt maga az eredeti szöveg:

(53.) *Was wesen und gewonhait ain ieglicher buchsen maister haben sol.* Disse kunst hat funden ain maister, hiesz Niger Bertholdus und ist gewessen ain niger maticus und ist mit grosser alchimye umbgangen. Die kunst gehört ain ieglichen buchsen maister zu, das er sy an im habe, das ersten sol er Got eren und furderlichen vor ougen haben un in vorcht gen Got... Es sol sich ouch beschaidenlich mit der welt halten mit der er dann wandelt. Er sol ouch ain endlicher unverzagter maister sin und sol sich ouch tröstlich in Kriegen halten, sol wan man grossen trost, von sölichen lutten nimpt. darumb sol er sich tröstlichen und beschaidelicher halten dann ander raissig lutte. Der maister sol och kinden schriben und lessen, wan er kunt anderst der stuck nit behaben in sinem sinne die zu disser kunst gehörent und die in dissem buch hie nach geschriben stand. Es sy mit distellieren, mit seperieren, mit confortierren, mit sublimieren und wenig andre stück die dar zu gehörent, darumb musz ain ieglicher buchsen maister die geschrifft kunnen, wil er ain gutter maister sin. Er sol ouch alle stück so her zu gehörent, es sey von wilden oder von zämen furwercken und sachen von erst untz an das en künnen. Er sol ouch alles das kinden ordnen zu vesten ercker und müren für Kätzen für schiermen für augen und was dar zu gehört. Er sol ouch drw ding wissen von dem tragman und mensuren. Er sol ouch sich erwerklich und fruntlich ziechen mit worten und mit wercken und sol zu allen zitten besint sin und besunder sol er sich hietten vor trunckenhait."

A kódex következő pontjai közül pl.: a 88-ik megadja az erős hatású lőpor receptjét, mondván, hogy ha erős lőport akarsz gyártani „so nem sechs pfund salpeters und zway pfund schwebels und ain pfund kollen, das wirt ain starck gut buchsen pulver."

Dacára annak, hogy a kódex 36. pontja az ágyútöltés műveletével elég behatóan foglalkozik, mégis a mű 110 és 111. pontjai újra visszatérnek az ágyú megtöltésének és elsütésének kérdésére. A 110. pont pl. előadja, hogy az ágyút. legyen az akár kicsiny, akár nagy, hogyan kell lőporral, fojtással és kőgolyóval megtölteni. (110. „Wie man ain ieglich buchs sy sie grosz oder clain laden sol mit pulver, elötzen und stain.") A 111. pont arról beszél, hogy „Wie man ain buchsen laden und anzunden sol, das man one schaden da von können mag." S e pontban már nem az ágyú megtöltésén, hanem az elsütésén van a hangsúly és különösen fontosnak tartja a szerző az ágyú veszélynélküli elsütését, amiről a következő 112. pont is megemlékezik s amelyben voltaképen a biztos

találatról van szó. Itt a kódex azt a tanácsot adja, hogy a tüzér ne túlmagasan irányozva lőjjön, ismerje a kőgolyó, a fojtás, a lőpor súlyát és ez utóbbinak erejét is, s hogy az ágyú használatakor a tüzérben kár ne essék, azt ajánlja a kódex, hogy lövéskor álljon az ágyútól legalább tíz lépésnyire. Maga ez a pont egyébként a következőképen hangzik: „Wil tü usz ainer buchs *gewisz schusz* schiessen, so sich das du den ersten schusz nit ze hoch schiessest oder du mächt kum bald in können, ouch sol tu wissen das gewicht des stains und des clötzen und gewicht des pulvers und sin kraffte, was es tragen muge, als du wol haust in dissem buch; wilt tu sicher von der buchsen sin, das sy dir kain laide truge, so stand über ort zwischen den bodem und der sitten uff zechen schritt wit dar von."

Míg a kódex 113. pontja még arról értekezik, hogy hogyan lehet kevés lövéssel egy tornyot ledönteni („Wie man ain turren nider schiessen sol mit wenig schiessen"), addig a 114. pont már átcsap a szertüzérkedés mezejére s azt fejtegeti: „Wie man gut für kuglen machen sol, die man asz der buchs schiessen mag", azaz, hogy hogyan lehet jó tüzes golyókat készíteni.

A kódex 115. pontja a riasztó lövést, a 118. pontja pedig az éjjeli lövést tárgyalja. Riasztó lövések alatt azonban a kódex voltaképen az úgynevezett „Geller"-t érti, t. i. amikor a kilőtt golyó a cél előtt vagy a célnál való lecsapása után még néhányat ugrik. A 115. pont egyébként következőképen hangzik: *„Wie man ain schreckenden schusz tun sol, wenne der stain von der buchs fert, das es tut gar vil spring.* Wil tu ainem schreckenden schusz da manchen, so nem schrentz, bappir und lym, dass uff ain ander als grosz als der clotz sin sol und schlach den clotz mit uff das pulver und ouch nit gar in das röre der büchsen und lade den stain für den clotzen und verspise und verschöppe den stain mit ainem gehartzten tuch und richt die buchsen in glich gewicht und zunde sy an, so vert der stain von der buchse und tut gar vil spring und die buchs sol vor nan dick sin und wol in geschlagen und sol nicht für den stain gän oder uff gaun."

Ami az éjjeli lövést illeti, ha a tüzér éjjeli harcban tudni akarja, hogy lövése magas (weit), vagy alacsony (kurz) volt-e, akkor mártsa meg a kőgolyókat tíz font gyantából és egy font faggyúból álló vegyületbe, azután mártsa lőporba és így lőjje ki. A golyón lévő ez a keverék a kilövéskor meggyullad s a fény mutatja a tüzérnek nemcsak a golyó röppályáját, hanem azt is, hogy hol csapott le a golyó. Ez a 118. pont eredetben a következő: „Es stat her nach geschriben gar ain höfflich gut stück, wie ain maister *nachtes schiessen sol* und wissen mag wo hin er geschossen haut, ze hoch oder

ze nider, das merck gar eben wie etc. Ain gar höfflich gut stuck und kunst die her nach geschrieben staut, ob du gern wellist wissen wo hin du ze nacht schiessest. So nem zechen fund hartz und ain pfund unschlit und zerlausz das in ainem kessel und dunck den stain darin und niem in bald dar usz und wirff in denn in buchsen pulver, das henckt und waichtet sich in das hartz und dar nach sol tu die buchs dar mit laden und den stain mit guttem lutern wol vershöppen und schusse wenne du wilt, so sich studen prinnent von der buchsen farren und du dörfft den stain mit anzinden, wan er wirt selber brinent so er von der buchsen fart."

A kódex még hátralévő pontjai vegyes tartalmúak. Van olyan pont, amely pl. az ágyúcső helyes fekvéséről szól (133. „Aber ain fräg, wie die buchs ligen sol nach dem besten."), már az utána következő pont viszont a jó gyutacs készítését magyarázza meg (134. „Wie man gutten zünder sieden sol."), azután meg arról tárgyal egy pont, hogy hogyan kell tüzes golyót valamely faalkotmányba löni (163. „Wie man ain glüenden kugel asz ainer buchs in ain holtzwerck schiessen sol."), egyik pont lőpor készítésről (183.) egy másik (184.) salétrom előállításról értekezik, stb. stb.

A kéziratnak így mutatóban felsorolt pontjaiból nemcsak azt tudjuk tehát megállapítani, hogy a kódex nem rendszeresen tárgyalja a tüzérkedés anyagát, hanem egyúttal bepillantást nyerünk a XV. század első felének tüzérkedési misztériumaiba. Ez a tüzérségnek patriarchális kora, amikor a technikai eszközök fejletlensége, sőt egyenesen hiánya miatt az ágyú kezelése rendkívül sok időt rabló vesződséggel jár[26] és bizony a sok elpocsékolt energia és fáradozás legtöbbször nem állt arányban az elért eredménnyel. Hogy mindez így volt, azt a kódexek szövegszemelvényeinél még jobban demonstálják a kódexekben lévő színezett képek és egyszerű rajzok. Nemcsak a bécsi 2952., hanem különösen az ugyanottani 5278. és 5518. számú kódexek a kezdetleges és nehézkes kezelhetésű ágyú lassú fejlődési folyamatát szinte lépésről-lépésre elénk varázsolják. Bemutatják ezek a kódexek a kezdetleges, egyszerű, minden felszerelés nélküli ágyúcsövet (mozsarat) el egészen a forgó korongra vagy lafettára, állványra szerelt és eleváló készülékkel ellátott ágyúkig, amelyek már a XV. század első felében divatban voltak.[27]

[26] Így pl.: 1509-ben Paduánál négy olyan nagy ágyú dolgozik, hogy egy-egyből naponta *csak négy* lövést lehetett löni. *Schmidt Rudolf:* Die Entwicklung der Feuerwaffen und anderer Kriegswerkzeuge seit Erfindung des Schiesspulver bis zur Neuzeit. Schaffhausen, 1868. 37. l.

[27] E képek legnagyobb része látható *Eszenwein:* Quellen zur Geschichte der Feuerwaffen című művében.

A bécsi 2952. számú kódexet kissé részletesebben kellett ismertetnünk[28] már csak azért is, mert egykorú a mi német származású Zsigmond királyunkkal, akinek uralma alatt a tüzérség nálunk Magyarországon nemcsak német mintára, de egyenesen német származású tüzérek közreműködésével honosodik meg s ezek németek úgylátszik szintén ennek az általánosan használt kódexnek a szabályai szerint működtek.

Természetesen ezek a hadi könyvek kizárólag az ágyúkezelés technikájával, a lőporkészítés titkaival és egyéb szertüzérkedési kérdésekkel foglalkoznak, azonban pl. tüzérségi organizációról, gyakorlatozásról, taktikáról már csak azért sem esik szó, mert hiszen ekkor a tüzérség még nemcsak hogy nem fegyvernem, de nem is katonaság, hanem polgári mesterség. A tüzérkedés ekkor voltaképen a városi polgárság céh keretek között űzött ipari tevékenysége, amely katonasággá csak ad hoc és időnként válik. Az a városi harangöntőmester, aki egyébként ágyút is tud önteni és annak kezeléséhez is ért, katona-féle csak akkor lesz, hogyha pl. lakóhelyét, városát, ellenség támadja meg, vagy ha valamely souverain úr egy-egy hadjáratra, várostromra vagy védelemre szolgálatába felfogadja. Egészen természetes tehát, hogy eme még fejlődésben lévő polgári mesterségnek ekkor nincsen sem katonai organizációja, még kevésbbé taktikája.

Ami az ágyúnak s a tüzérségnek XV. századi európai fejlődését illeti, erről természetesen csak nagy vonásokban emlékezhetünk meg.

A tüzérség Németországban főleg I. Miksa császár, Franciaországban VII. Károly, XI. Lajos, VIII. Károly és I. Ferenc királyok alatt, Magyorországon pedig Zsigmond, de különösen Hunyadi Mátyás királyok alatt tett előhaladást az organizáció terén is.

Franciaországban a XV. század közepén kezdi meg működését a tüzérség nagy szervezője, Jean Bureau, s VII. Károly francia királynak már 1450-ben 3000 artilleur-je van[29]

[28] A kódex „Das ist der numerus der zu dissem nach geschriben capitel gehört und ist das register etc." szavakkal kezdődik. Az elején levő pontokban szó van arról, hogy hogyan kell várat építeni, hogyan kell a lőporhoz salétromot, ként, szenet készíteni, az 54—107. pontok a lőporkészítésről stb. szólnak, a 118. pont után pirotechnikai rész következik, vörös, kék lőpor gyártása, „pfil machen" stb.

[29] *Brunet M. J.:* Histoire générale de l'Artillerie, Páris, 1842. I. k., 134. l. — Ld.: A francia tüzérség történetére vonatkozólag: *III. Napoleon:* Études sur le passe et l'avenir de l'artillerie. 4. kötet, Párizs, 1846—63. Ennek egy része *Müller H.* fordításában: Ueber die Vergangenheit und Zukunft der Artillerie címen Berlinben, 1856—57-ben, két kötetben jelent meg. Nálunk nagyon erősen kurtítva, dr. Theisz Gyula fordításában, 1889-ben jelent meg.

1463-ban pedig már tüzérségi szertára, arzenálja van, melynek ez évi inventáriuma is ismeretes.[30]

A XV. században már csatában, tehát tábori használatban is előfordul az ágyú, mely ilyen minőségben először tudvalévőleg 1346-ban Crecynél szerepelt volna. Ekkor már egy-egy hadjáratban az ellenfelek egész tekintélyes tüzérséggel vonulnak fel. Így pl. 1476 március 3-án a grandsoni csatában a svájciak 400 ágyút zsákmányoltak Merész Károlytól s Murtennél körülbelül ugyanennyit.[31] 1515-ben I. Ferenc francia király olaszországi hadjáratára 74 nehéz ágyúval, 5000 lóval és megfelelő legénységgel indult el.[32]

De a XV. században már az ágyú sem pusztán az a követ vető kezdetleges lövőszerszám, ami a XIV. században volt, hanem mobil, igazítható, bizonyos szabályok szerint kezelhető, komplikáltabb hadigéppé lesz, mely már nemcsak kődarabokat, hanem kő-, vas-, bronz- és ólomgolyókat, azután tüzes nyilat, tüzes labdát és golyókat, granátot és kartácsot (melynek őse a kövekkel töltött zacskó vagy zsák) is lőtt.[33]

Németországban különösen I. Miksa császár idejében fejlődik a tüzérség. A császár innsbrucki „Hauszeigmeister"-e, Freysleben Bertalan állítja össze azokat a „Zeugbuch"-okat, amelyek München és Bécs könyvtáraiban ma is megvannak.[34] I. Miksa némileg tüzérségi organizátor is volt, mert úgy mint VII. Károly, ő is arzenálokat, Zeughaus-okat állít fel. 1515-ben pl. két tüzére, Kugler János és Ott Mihály összeállítják az innsbrucki arzenál inventáriumát és ugyancsak a XVI. század elejéről van két leltár a bécsi arzenálról is.[35] Azonban ezen a téren a német birodalmat messze túlszárnyalják a franciák, mert I. Ferenc francia királynak 1540-ben már tizenegy, 1543-ban pedig tizennégy arzenálja volt.[36]

A XV. század végén és a XVI. század elején tehát a vár és szertüzérség már kezd némileg organizálódni, azonban tábori tüzérség Németországban pl. még I. Miksa császár alatt

[30] Cavaliere *Luigi Cibrario:* Delle artigierie dal MCCC al MDCC lettera. Torino, 1847. 11. lap.

[31] *Schmidt Rudolf:* I. m. 33. l.

[32] *III. Napoleon-Müller:* I. m. I. 146. l.

[33] *III. Napoleon-Müller:* I. m. I. 43. l.

[34] München: Cod. germ. No. 222, Bécs: 10.824. sz. alatt. Ld.: *Boeheim Wendelin:* Die Zeugsbücher des Kaisers Maximilian I. Wien. 1891.

[35] *Jähns:* I. m. I., 423. lapján közli e leltárt. E szerint 1515-ben Innsbruckban több mint 100 különféle ágyú volt, köztük: 13 nagy Hauptstuck, 28 Veltschlangl, 20 Stainpuxen, 11 mozsár, 6 sereg bontó (Streupuxen) stb. — A bécsi inventáriumok: Hof(National)-bibliothek: 10.815 és 10.816. szám alatt.

[36] *III. Napoleon-Müller:* I. m. I. 142. l.

sincsen s noha Ecker Lénárt 1504-ben Albrecht bajor hercegnek már készített egy: „Nota verzeichniss was an einen kleinen Feldzug an Geschütz gehört" című emlékirat félét,[37] mégis, a német birodalomnak még 1531-ben is az egész tábori tüzérsége mindössze 108 ágyú és 792 ember, akiknek élén találjuk az „Oberfeldzeugmeister"-t, aki alatt a „Zeugwart"-ok, „Zeugdiener"-ek, „buchsenmeister"-ek stb. állanak. Így tehát valami szervezetfélének kezdete már a tábori tüzérség terén is mutatkozik és 1568-ban komoly kísérlet történik arra nézve, hogy Németországban a tüzérség valamiképen organizáltassék, amennyiben a kis tábori ágyúkat egészen a gyalogság mellé rendelik. Ez az intézkedés azonban csak 1618 után öltött testet.[38]

A XVI. században a tüzérkedés nemcsak a németek és a franciák, hanem az olaszok és spanyolok közt is erősen tért foglal és itt is kezdik a tüzérkedést tudományosan művelni. Különösen a XVI. század második felében és a XVII. században egész csomó olasz és spanyol tüzérségi szakíró nevével találkozunk, akik közül néhánynak munkája Európaszerte nagyon elterjedt. Ezen írók közül megemlítendők: Biringuccio, Busca, Carmagnola, Cataneo, Chincherni, Colliado, Colombina, Lecugo, Montanari, Moretti, Ruscelli, Sardi, Sciaban, Tartaglia, Ufano stb.

A XVI. században nevezetes újítások és felfedezések is történtek a tüzérkedés terén. Így pl. a nürnbergi Hartman 1540-ben feltalálja a „scala librorum"-ot, azaz a „caliber maszstab"-ot, mire a tüzérség áttér a nürnbergi hossz- és súlymérték használatára. 1537-ben Tartaglia veronai matematikus Della nova scienza című művében többek közt kifejti a röppálya elméletét. (Flugbahntheorie).[39]

Dacára mindezeknek, voltaképen Európa három nagy tüzére közül az első, t. i. Gusztáv Adolf fellépéséig, aki az ágyúk és különösen a tábori tüzérségnek, mint fegyvernemnek jelentőségét és rendkívüli fontosságát felismerte, a tüzérség a XVIII. századig Európaszerte még csak gyermekkorát éli, igaz ugyan, hogy a gyermekkorbeli fejlődéssel együtt. Gusztáv Adolf, Nagy Frigyes és Napoleon Európa eme nagy tüzérei voltak azok, akik ennek a fegyvernemnek szervezetét kiépítették, taktikáját kidolgozták és az ágyút magát technikailag is mind tovább és tovább fejlesztették. Utánuk indul Európaszerte a tüzérségnek, mint fegyvernemnek megszervezése, azonban mindezeknek bármilyen rövidleges előadása is, dolgozatunk körén már kívül esik.

[37] *Eszenwein:* Quellen, 57. l.
[38] *Wrede:* Geschichte der k. u. k. Wehrmacht IV. Band. I. Theil. 14. sk. ll.
[39] *Schmidt Rudolf:* I. m. 51. l.

Lássuk most már, hogy nálunk Magyarországon mikor, hol és hogyan indul meg a lőpor feltalálása nyomán a tüzérkedés s térjünk reá ezzel dolgozatunk tulajdonképeni tárgyára.

I. Középkor.

A magyar tűzérség kezdettől fogva 1526-ig.

a) *A tüzérkedés eszköze.* (*Az ágyú és személyzete.*)

> „Nincsen-é Istennek hatalmában Hunyadi győzelmeit, Mátyás király dicsőségeit kezünkben ismég újonnan megvirágoztatni? De úgy, ha minnyájan egy szívvel, egy lélekkel, segítségül hívván Istennek szent nevét, *körmösen nyúlunk a magunk dolgához*, és fáradunk, vigyázunk, tusakodunk az mi életünkért."
>
> *Gróf Zrínyi Miklós:* A török áfium ellen való orvosság.

A XIV. században Magyarország Európa politikai életében tudvalévőleg vezetőszerepet játszott. Különösen Nagy Lajos kora az, amelyet a magyar imperializmus fénykorának szeretnek nevezni és e nagy uralkodó idejében nemcsak a magyar politika, hanem a magyar fegyverek súlyát is sokfelé érezték Európában. Tudjuk, hogy Nagy Lajos alatt az olasz félszigetet többször járják keresztül-kasul magyar csapatok, még pedig a magyar király személyes vezetése alatt és dacára annak, hogy olaszföldön ekkor már ismerik a lőport és a lőfegyvereket, mégis nincsen megbízható adatunk arra, hogy az Anjouk uralma alatt nálunk Magyarországon *használták* volna[40] a lőport és az ágyút. Nem lehetetlen, hogy a velencésekkel és másokkal való hadi vagy diplomáciai[41] érintkezések alkalmával a magyarok megismerkedtek az ágyúval vagy általában a lőfegyverekkel, de arra nézve, hogy a lőfegyvert használták volna is, bizonyítékunk nincsen. Úgy látszik tehát, hogy nem is olasz, hanem inkább német részről ismertük meg mi magyarok az ágyút. Ennek bizonyítására felhozzuk, hogy az ágyúk és a tüzérség Magyarországon először a

[40] Egészen valószínűtlen és csak tévedés lehet Rakovszkynak az az állítása, mintha Pozsonynak *1354*-ben „Püxenhof"-ja lett volna, és ebben lőfegyverek. A források „defendicula" alatt sohasem értettek ágyút vagy tűzi lőfegyvert. Rakovszky emez állítását minden további nélkül átveszi Ortvay is. Századok: 1875. évf. 732. l. *Ortvay:* Pozsony város története II/2. kötet, 61. lap.

[41] Pl. Petrarca, aki tüzérségi könyvet is írt, magyar urakkal diplomáciai ügyekben többször találkozott.

németajkú városokban tűnnek fel (Nagyszeben, Sopron, Kassa, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes, Pozsony), továbbá, hogy a német származású (brandenburgi) Zsigmond uralkodása alatt kezd a lőfegyver Magyarországon ismeretessé lenni és elterjedni.

Magyarországon az első megbízható adatot ágyúra és tüzérre Nagyszeben város legrégibb számadáskönyvében (mely a XIV. század második feléből, körülbelül az 1390 körüli időkből való) találjuk, ahol már „buchseynmeyster"-ről és „buchsyn"-ről,[42] még pedig kerekes ágyúról olvasunk, itt tehát már bizonyos fejlettségi fokon álló lövőszerszámról van szó. Abból a körülményből, hogy a XIV. század végén hazánk délkeleti végén már ismerik az ágyút és a tüzérkedést, mindenesetre fel kell tennünk, hogy az ország nyugati végein, tehát a német birodalomhoz közelebb eső tájakon fekvő németajkú városainkban legalább ezzel egyidejüleg kellett a lőfegyvert ismerni, dacára annak, hogy erről följegyzéseink nincsenek. Így tehát Nagyszebennek e téren való elsősége voltaképen tisztán csak a történelmi feljegyzések fenmaradásának köszönhető. A XV. század legelején, 1404-ben már Sopron város számadáskönyveiben is olvasunk egy „chanuner"-ről, melyet a város részére vásárolnak.[43] Ha tehát ezekből az adatokból visszafelé következtetünk, akkor meg kell állapítanunk, hogy a XIV. század vége felé nálunk Magyarországon a lőfegyver már általánosan ismeretes lehetett. Ekkor már nemcsak a városoknak, hanem a királynak (Zsigmondnak) is van tüzérsége, sőt az ország főurai közül is némelyek értenek ehhez a mesterséghez, amely valószínüleg mint ujdonság vonzotta őket. Így 1411-ben Zsigmond király a maga ágyúi közül egyet minden tartozékával együtt, megőrzés végett Kassára küld,[44] amiből nyilvánvaló, hogy ekkor már a királynak is volt tüzérsége. Ezt a tényt egyébként ezen az adaton kívül több is támogatja. Nevezetesen, hogy Zsigmondnak királyi tüzérei közül nehányat névszerint is ismerünk és természetesen mindegyik német ember volt. Az első ismert királyi tüzér Strasburgi Gansar János (Johannes Gansar de Argentina alias de Strosburg) „magister pixidum *nostrae maiestatis*", akinek

[42] „Item dem buchseynmeyster dedit 2 flor. an den *redderen* czu den buchsyn" stb. — Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt 1380—1516. I. k., 2. l.

[43] 1404. Item dem Herman Haymbach chelner 17½ tal. minus 8 den. für ain *chanuner* und für drew schieszeug. *Fejérpataky:* Magyarországi városok régi számadáskönyvei: 146 l.

[44] 1411. január 20. Buda. — Zsigmond király Kassa város közönségéhez: „Quia nos super currus novem quedam *nostra bombarda* simulcum eorundem instrumentis et attinentiis... in Cassoviam duximus destinandum", meghagyja, hogy mindezt vegyék át és helyezzék el stb. Kassa város nyilv. levéltára: 79. szám.

Zsigmond király 1421 május 25-én Trencsénben kelt oklevelében, tekintettel érdemeire „et virtuosis gestis", egy telekvásárláshoz királyi beleegyezését adja.[45] Sajnos, az oklevél nem részletezi, hogy János mesternek miféle virtuózus cselekedeteit emlegeti a király, azonban mindenesetre fel kell tennünk, hogy János a tüzérkedés terén szerzett magának érdemeket. Zsigmondnak egy másik tüzére, Peillimanaui János (Johannes de Peillymanaw) magister „bombardarum *nostre maiestatis*", akinek a király 1430-ban a Pozsony melletti vereknyei révet adja zálogba. Itt említjük meg, hogy ismerjük a rövid ideig uralkodott Albert királyunknak egyik tüzérét is, s természetesen ez is német ember volt, t. i. Reichenaui János.[46]

Zsigmond királynak erős és jól szervezett vártüzérsége is lehetett, amit egy nálunk járt francia utazónak, Bertrandon de la Brocquiere-nek feljegyzéseiből tudunk. Ez a francia 1433-ban többek közt Nándorfejérváron is megfordult s leírja, hogy a várnak mind az öt erődje jól fel volt szerelve tüzérséggel. Leginkább feltűnt az a három *bronz ágyú,* melyeknek egyike oly óriási volt, „aminőt még sohasem láttam, — írja, — csövének belseje ugyanis 42 hüvelyk széles volt, azonban vastagságához mérten rövidnek találtam."[47] E följegyzésből következtetnünk lehet arra, hogy a kor divatjának megfelelően, Zsigmond király is szerette az ágyúszörnyetegeket, amelyekről egyébként alább még lesz szó. Azonban a királynak nemcsak ágyúi, nemcsak tüzérsége, hanem már puskás serege is volt. Ugyanis Russius Péter: Historia Senensis-ében olvassuk, hogy Zsigmondnak Siénában 500 lőfegyveres, puskás testőre volt, amilyent még ott nem is láttak.[48] És hogy Zsigmond királynak nemcsak szárazföldi, de vízi (hajó) tüzérsége is volt már, azt egy 1435 október 6-án kelt oklevélből látjuk, amely szerint Töttős Lászlónak pereit a király azért halasztja el, mert *„cum navibus bombardatis regiae maiestatis et* aliorum ingeniorum et instrumentorum bellicalium versus partes inferiores ad Nandor Albam esset destinatus."[49]

Mindezekből nyilvánvaló tehát, hogy Zsigmond király a tüzérségre nagy súlyt helyezett, s így nem csoda, hogy egy

[45] Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 11,089, 11,314.
[46] *Ortvay:* Pozsony története. II/4. k., 220. l.
[47] *Marczinkó:* Bertrandon de la Brocquiére utazása, 12. l. — *Szamota:* Régi utazások, 80 l. — A galambóccal szemben levő László várát Zsigmond olaszokkal építteti fel és azután „wurde mit Geschütz *reichlich* versehen". *Aschbach:* Geschichte Kaiser Sigmund's. Hamburg, 1841. III. k., 273. l.
[48] „Habebat milites quingentos ad sui custodiam scloppos (ita id genus armarum vocant) invisum apud nos antea, deferentes. *Muratori:* Rerum Italicarum scriptores. Milano. 1731. XX. k., 41. l.
[49] Zichy-Okmánytár, VIII. k., 239. l.

francia hadtörténetíró Zsigmond királyról azt írja, hogy „son artillerie était *formidable* et comprenait beaucoup de bombardes énormes."[50] Azonban sajnos, ennek a félelmes tüzérségnek a szervezetét ma már nem ismerjük.

Következik a fentiekből másodsorban az is, hogy a XIV. század végén nálunk Magyarországon a lőpor és az ágyú már ismeretes ugyan, azonban nincsen adatunk arra, hogy már ekkor mi magyarok az ágyút alkalmaztuk volna.

Annak, hogy ellenünk, magyarok ellen mások használtak ágyút, első nyomát *1412-ben* találtam. Ugyanis a velencésekkel vívott harcokban, Friaulban, az általunk megszállva tartott Motta vár ellen (melynek parancsnoka Blagay László volt) a várat körülzáró és ostromló velencések vezére, Malatesta Károly, ágyúkat is vonat fel és löveti velük a várat.[51]

A magyarok részéről való ágyúhasználatnak első pozitiv adata (eltekintve a Zágrábban lejátszódott magánharcszerű, 1422. évi hatalmaskodástól) voltaképen *1428*-ból való. A költő által is megénekelt galambóci ostromról nemcsak azt tudjuk az oklevelekből, hogy ekkor Rozgonyi Cecilia milyen hősiesen küzdött és hogy „ex pixidibus et *bombardis*, balistisque et aliis ad id conquisitis ingeniis" a török ellen ‚sagittari non expavit", hanem olvassuk azt is, hogy Rozgonyi István a vár vívásánál, az ostromhoz felállított nagyobb ágyúk közül egyiket sajátkezüleg igazgatta, azaz ő célzott és lőtt is, még pedig olyan eredménnyel, hogy a vár tornyai közül némelyeket le is rombolt.[52] Íme, egy magyar főúr, aki már a XV. század elején kitűnik tüzérségi szaktudásával.

Azonban a történelmi források 1428 előtti mély hallgatása semmiképen sem jelentheti azt, hogy 1428 előtt nálunk Magyarországon ágyút ne használtak volna. S hogy mi magyarok már a XV. század első évtizedében, sőt *talán előbb is alkalmaztuk* az ágyút, azt bizonyítja az állítólag a XV. század első évtizedének végéről fenmaradt úgynevezett schlägli szójegyzék, melyben a bombardának legősibb magyar neve, t. i. a *pattantyú* már előfordul.[53] Az 1428 előtti használat mellett bizonyít az 1411-ben Kassára küldött királyi ágyú, mert hiszen alig hihető, hogy a király puszta kedvtelésből, vagy üres időtöltésből tartott volna ágyúkat. Ugyancsak bizonyítékszámba mennek

[50] *Brunet M. J.:* Historie générale de l'artillerie. Páris, 1842. I. k., 134. l.

[51] „Machinasque et *bombardas* et alia instrumenta bellica fixit sub eodem" (t. i. castro). — Blagay-Oklevéltár, 263. l.

[52] *Fejér:* Cod. Dipl. X/7. k., 628. l.; XI. k., 150. l. — Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 12,684., 13,170, 13,172—3.

[53] *Szamota:* A schlägli magyar szójegyzék. Budapest, 1894. Ennek 34. lapján a 681. tétel: Bumbardus—*pathtante.*

Strassburgi Gansar János királyi tüzér 1421-ben említett virtuózus tettei is; s az ágyú korai magyarországi alkalmazása mellett bizonyít az a kéziratos s gyakorlati tüzérkedésről szóló kódex is, amely Magyarországon csak egyetlen példányban ismeretes és amelyet már 1417-ben elkezdett írni és összeállítani német nyelven egy német ember, t. i. a bajorországi Landshut melletti Haasenhofról származó Haasenwein János, aki úgy látszik, valószínüleg Erdélyben, Szebenben élt és tüzérkedett, s aki e kódexet állítólag 1417-től 1459-ig írta volna, s így tehát vagy nagyon fiatalon lépett a tüzéri pályára, vagy pedig az Isten jó hosszú élettel áldotta meg.

Valószínű, hogy a kódex Szebenben készült, írója itt működvén, itt írta le a tüzérkedés általánosan ismert szabályait, a kézirat későbbi hozzátoldásai is Nagyszebenben készültek, s a kódexet ma is Nagyszebenben a szász egyetem s a város levéltárában őrzik. Mindez azonban csak feltevés, aminek az ellenkezőjét is lehet állítani, hogy t. i. a kódex valahol bajor földön készült, s csak a XVI. században Szebenben élt Haas Konrád zeugwart hozta azt ide, akinek, mint talán a Haasenwein-család tüzérkedő rokonának[54] a kódex valahogy a kezébe került. Haas azután Szebenben folytatta a hozzátoldásokat és talán halála után, vagy más úton-módon, esetleg eltávozása után, Szebenben maradt a kódex, a város tulajdonába került, s azé maradt a mai napig.

Ennek az egyetlen Magyarország területén őrzött tüzérségi kódexnek a címlapján XVI. századi írással ezt a feljegyzést olvassuk: „Dieses hernach geschrieben Kunstbuch ist zusamen getragen vnd geriszenn worden durch Hanns Haasenwein ausz dem Haasenhoff bey Landshut, geborenn im Bayerland. Angefangen im *1417*-ten iar, vollendet im iar der wenigern zaal 1460." Viszont ezzel szemben a kódex 36/b. oldalán a következő egykorú, tehát hitelesebb bejegyzést olvassuk: „Et sic est finis proxima feria quarta ante penthecostes, *anno LVIIII.*" — E szerint tehát a kódex első részének írása 1459 május 9-én fejeztetett be.

Ha a kódex szövegét beható vizsgálat alá vesszük, csakhamar meg kell győződnünk arról, hogy ez a Haasenwein-féle kódex a bécsi 2952. számú kódex nyomán és ennek ismerete mellett készülhetett. Ha csak például a Haasenwein-féle kódex 5/b. lapján olvasható ama követelményt, hogy milyennek kell lenni a jó tüzérnek, összevetjük a bécsi kódex 53. pontjával, már ennek az egyetlen tételnek a szövegösszehasonlítása is meggyőz bennünket arról, hogy Haasenwein Jánosnak feltét-

[54] A kódexben, mely a kezemben volt, maga Haas mondja, hogy ő „vom *geschlecht* aus dem Haasenhoff bey Landshut" való. 112. l.

lenül ismernie kellett a bécsi kódexben is meglévő vezérszöveget, mert hiszen ő is szóról-szóra ezt írja: „Die kunst gehort einen yglichen puchsenmeister an, das er sie an im hab: Des ersten sol er Got eren vnd foderlichen vor augen haben und sein forcht gen Got stien ...“ stb. A két kódex közti rokonság tehát már ebből az egyetlen pontozatból is egészen nyilvánvaló. Természetesen nem állítjuk azért azt, hogy a két kódex szövege szóról-szóra egyező, mert hiszen vannak eltérések. Így pl vannak tételek, amelyek a bécsi kódexben hosszasan vannak előadva, amelyeket viszont Haasenwein tizenkét kérdés és feleletben összefoglalva röviden tárgyal. Haasenwein ugyanis a fent idézett bevezetés után, elmondva, hogy a lőport a „tyranney“ ellen Schwarz Berthold 1380-ban találta fel, a kézirat első lapján vörös tintával írott előszó után a második lapon rátér a kérdés és feleletekre. „Die erst frag, ob das fewr den stein aus der puchsen treib oder der dunst, der von dem fewr geet. Nu sprachent etlich das fewr hab die Kraft den stein zu treiben, ich sprich aber der dunst hab die Kraft.“

Azután jönnek sorba a kérdések és rájuk a feleletek, hogy hogyan kell tölteni, hogyan kell a követ a csőbe tenni, „ye herter der stein ligt, ye verrer er get, also das er gar verschopt sey“ ... stb.

A tizenkét kérdés után jönnek egyes pontozatok a puskaporról, annak feltalálásáról (4/b. lap), a büchsen meister tulajdonságairól, az ágyú kezeléséről, melynek szövege nagyrészt egyezik a bécsi 2952. számú kódex szövegével.

A 36/b. oldalon végződik a kódex legrégibb része s a 37/a. oldalon kezdődik egy újabb rész: „Hie volgt hernach ein hüpsche Ordenunge von allen dem, das man nuczen vnd prauchen mag ...“ stb. szavakkal. A kódex ez a része csonka, mert a 68/b. oldalon az „Ein gute feur kugel zu machen ...“ etc. fejezet befejezetlenül végződik s a 69. lapon kezdődnek már a rendkívül érdekes színes ábrák. A kódex második (újabb) része voltaképen kiegészíti az elsőt, mert míg az első rész tüzérkedéssel, a második inkább tűzmesterkedéssel foglalkozik, tüzes szerszámok előállításával és alkalmazásával stb.

Ami a kódex képeit illeti, a 73/a. lapon kezdődnek az ágyúval foglalkozó[53] színes ábrák, s az első kép egy kétcsövű, kerekes, tolható, egészen könnyű táboriágyút ábrázol. A 73/b. lapon ugyanilyen egycsövű, a 74/a. lapon két-, a 75/a. lapon pedig háromcsövű ágyút látunk. Igen érdekes a 75/b. lapon látható kép, amely egy egycsövű, kerekes, lafettás ágyút ábrázol s a cső mellett jobbról-balról egy-egy, a csővel egyenlő hosszú,

[53] Természetesen csak az ágyús képek ismertetésével foglalkozunk.

golyóknak és szerszámoknak való fedelesládát látunk a tengelyre szerelve, ami nem más, mint a „Requisiten Kasten" őse. A 76/a. oldalon egy egycsövű kerekes ágyút látunk, a cső védőpáncélfélén van átdugva s a cső mögött ül az ágyút kezelő tüzér. Az ágyú villaalakú kocsirúdjába egy ló van befogva, még pedig a cső, illetve a lőirány felé s nem a csőnek háttal, a lovon hajtótüzér ül, természetesen arccal szintén a cső szája, a lőirány felé, úgy hogy mozgás esetén ez az ágyú torkával egy irányban halad. A 77/a. lapon egy hatcsövű orgonaágyút, azaz seregbontót, míg a 78/a. lapon lafettás, kerekes sugárágyú képén oldalt golyótartó szekrények vagy ládák, a lafettán „Requisiten Kasten", alul a lafetta végében pedig a visszafutás megakadályozására szolgáló kétágú villát látunk. A 78/b. lapon egy négy kerékre szerelt, talpán vízszintesen fekvő sugárágyú képe látható, azután különböző igazító (eleváló és deprimáló) szerkezetű ágyúk képeit látjuk, a 84/a. laptól kezdve hajítógépek következnek s a 84/b. lapon egy, az ágyúcső emelésére szolgáló gépet (Heber) látunk, majd pedig mindenféle várostromló szerszám képe következik, így pl. a 92/b. lapon egy sárkányformájú ostromló-torony látható, mely ágyukkal van armirozva, míg a 95/b. lapon egy kereken járó, ágyúkkal megrakott, emeletes fa ostromló-torony képét láthatjuk. A 97/a. laptól kezdve stabil talpakra szerelt ostromágyúk képei láthatók, különböző eleváló s igazító készülékkel, míg végül a 109. és 110. lapokon ágyúcsőemelő-gépek (a lafettáról leemelésre vagy rátételre szolgáló gépek) képei láthatók.[56]

A 112. lapon kezdődik a kódex legfiatalabb része ezekkel a szavakkal: „Dieses Kunstbuch ist geriszen vnd zusamen getragen worden vnd *zum teil erfunden* durch Conrad Haasen von Dornbach aus Oesterreich vom geschlecht aus dem Haasenhoff bey Landshut, angefangen im iar 1529. vnd vollendett im iar der wenigern zall im 70-ten. Und ist gewesen der römisch keyserlich und königlichen mayestat auch der Chron Vngarn buchsengieszer Zeugwart und Zeugmeyster H. G. H."

A kódexnek ezt a részét tehát Dornbachi Haas Konrád írta, aki Castaldo idejében Nagyszebenben Zeugwart volt, s aki úgy látszik, később is ittmaradt, mert hiszen a feljegyzéseket részben saját találmányai alapján, csak 1570-ben fejezte be. A kódex ez a része az irányzáshoz való „Auffsatz"-ok, derékszögek, háromszögek, „wynckelstab"-ok leírását, használati utasítását s ezen eszközök rajzait tartalmazza. Azután a

[56] Elég sajnos, hogy ezek az érdekes képek mindezideig publikálva nem lettek. De ezen lehet még segíteni, mert a kódex hozzáférhető.

quadrans leírása, rajza következik, majd pedig: „Ein eynfach Orgel mit sieben toppelhacken", azután egy ötcsövű seregbontó képét látjuk, a kézirat hátralevő része kizárólag pyrotechnikával s mindenféle tűzijáték rajzával foglalkozik.

Érdemesnek találtuk, hogy ezt az egyetlen hazai tüzérségi kódexet kissé terjedelmesebben ismertessük, már csak azért is, mert e kódexek specialistája, Jähns is csak nagyon röviden vesz tudomást a Haasenwein-kódexről.

Sajnos, nem tudjuk bebizonyítani azt a feltevésünket, hogy a bajor Haasenwein János a XV. század első felében Szebenben tüzérkedett volna, mert ha ez tény volna, akkor ez is bizonyságul szolgálna ahhoz, hogy nálunk 1428-nál korábban használták az ágyút, aminthogy pl. 1422-ben egyik zágrábi kanonok embereivel együtt „machinas et *pixides sonorosas*" küld ki Zágráb város megostromlására, viszont a zágrábi polgárok is ugyanezen évben „pluribus sagittis et... *bambardis*" támadják meg a zágrábi egyházat. Szóval, tehát ekkor már Magyarországon magánharcokban, azaz közönséges hatalmaskodás alkalmával is használnak ágyúkat.[57]

Összefoglalva az eddig előadottakat, megállapíthatjuk tehát, hogy nálunk *Magyarországon a lőpor és az ágyú a XIV. század második felében ismeretes ugyan, használni azonban az ágyút valószínűleg csak a XV. század első évtizedében kezdték.*

Ami az ágyú *nevét* illeti, a latin szövegek az ágyút általában: pixis, ingenium, ingenia bellica, machina bellica, machinamentum, tormentum, bombarda, bombardula néven, a német források: büchse (puchse, pugse, pixe), ritkábban chanuner, később Stuck, majd a XVI—XVII. században Geschütz néven nevezik. Magyarul, amint már láttuk, az ágyú legősibb neve: pattantyú, míg maga az: ágyú név a XV. század közepe táján jöhetett használatba, mert az 1476-ban készült: Szabács viadala című énekben az „algyw" szó már előfordul, vegyesen a pattantyú és szakállas szavakkal együtt.

Az ágyú *anyaga* nálunk fa, vas, réz és bronz volt. Hogy fából készült (és persze vassal megpántolt) ágyúk általában ismeretesek voltak, azt a bécsi 5278. számú kódex is igazolja, amelyben a 135. lapon a következő hexameter olvasható:

„Cum terebello magno *in arborem* tere foramen,
Sed et cum minori minus ex altera parte,
Pulveres per maius foramen satis impone,
Aptoque ligniculo reclude sufficienter,
Parte sic ex alia intendo pulveribus aptis,
Fuge quoque subito scindetur nam *arbor* ab ymo,
Usque summum eius strepitus fit tonitruus magnus."

[57] *Tkalčić:* Mon. histor. Zagrab. II. k. 29., 32. ll.

Nálunk Magyarországon pl. 1494-ben Egervárában volt még egy fatarack: „Tharazk *de ligno factum* 1."[58] Sopronban pl. már a XV. század elején voltak rézágyúk („ehuprein puchsen"), 1428-ban Nagyszombat városa ólmot és rezet vásárol ágyúöntéshez s ugyanezt cselekszi Bártfa városa 1433-ban és 1435-ben. Pozsonyban 1440-ben rézből öntenek ágyút s itt is vesznek rezet és ólmot ágyúöntéshez. Hunyadinak Csóka nevű ágyúja, amelyet Pozsonyban öntöttek, szintén rézből készült. 1433-ban Nándorfehérváron bronzágyúk voltak. 1489-ben Drégely várában hat bronzágyú van.[59] Ami a vasat illeti, ebből nemcsak kezdetben és a középkorban,[60] de még a XVI. és XVII. század folyamán is sok ágyú készül nálunk Magyarországon.

Az ágyú legősibb s legelső *fajtája* a mozsár volt. Lehet, hogy kezdetben nálunk is csak mozsárágyúkat ismernek, de ma már nem tudjuk pontosan megmondani, hogy kezdetben nálunk Magyarországon miféle ágyúfajták voltak használatban. Valószínű, hogy a mozsarak mellett a nagyobb kaliberű faltörő ágyúkat (bombarda) használták s a forrásokból annyi mindenesetre megállapítható, hogy Zsigmond királyunk kedvelte a nagy kaliberű óriás ágyúkat, amelyeknek legnagyobbjai úgy látszik a kőgolyókat vető monstrum-mozsarak valának. Ezek a nagykaliberű szörnyágyúk ekkor külföldön is divatban voltak kezdetben, azonban úgy látszik, csakhamar rájöttek arra, hogy ezekkel inkább morális, mint tényleges hatást lehet elérni, főleg azért, mert hamar elrepedtek.

Monstrum-ágyúink tehát nekünk is voltak, s ilyenféle lehetett már az is, amelyet 1428-ban Galambócnál Rozgonyi István maga igazgatott. Valószínűleg ez valami nagy kaliberű faltörő ágyú volt. 1433-ban Bertrandon de la Brocquiere — amint már tudjuk — egy 42 hüvelyknyi kaliberű monstruózus bronzágyút (helyesebben mozsarat) látott Nándorfejérváron. Pozsony város számadáskönyvei is gyakran beszélnek „grosse puxé"-ről, vagy „grosser morzer"-ről.[61]

A monstrum-ágyúknak a XIV. század második fele és a XV. század eleje volt a virágkora Európaszerte. Így pl.

[58] Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 20,076. — A *fa* ágyukat már 1344-ben Petrarca is említi, a De remediis utriusque fortunae című dialogusában. Ld.: *Jähns:* I. m. I. k., 228. l.

[59] *Fejérpataky:* I. m. 133., 155., 323., 357. ll. — *Ortvay:* Pozsony története, II/3. k., 274., 277.; II/2. k., 62. l. — Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 14,345. — Hazai Okmtár: VII. k., 467. l. — Hadtört. Közlem. 1914. évf., 313. l. — 1489. Drégely: „Item bombarde sei *di bronza* mezane". Századok: 1872. évf. 290. l. — Bonfini: Dec. IV. liber VI. — 1606-os kiadás, 619. l. — Decas V., liber 1., 692. l.

[60] M. O. D. L. 26,053, 26,076. Bártfa város levéltára: 1516. okt. 4.

[61] *Ortvay:* I. m. II/3. k., 272., 274., 278., 288. és 309. ll.

1350-ből való a Steierben öntött óriás ágyú „der grosse Pumhardt von Steier", amelyet egyideig tévesen török mozsárnak tartottak és neveztek. Ez a Pumhardt egy vascsövű, 290 cm hosszúságú, 1100 kg súlyú ágyú volt, kalibere 88 cm, 725 kg súlyú kőgolyót 124 kg lőporral, illetve ennek háromötödével 800—900 méterre vetett.[62] Ilyen monstrum-ágyúk voltak még pl. az 1388-ból való nürnbergi Chrimhild, az 1399-ből való nagy frankfurti „Büchse vor Tannenberg", a genti 13 tonnás „Tolle Grethe", az 1411-ből való „Faule Mette zu Braunschweig" (a braunschweigi lusta Matild), amelynek csöve 180 mázsa súlyú volt s 52 font lőpor töltéssel hat mázsás golyót körülbelül 3300 lépésre vetett. XI. Lajos francia király állítólag 500 fontos (golyókat vető) ágyúkat öntetett Toursban. A kiváló tüzér hírében álló I. Miksa német császárnak, II. Ulászló királyunk ellenfelének volt egy Katalin nevű 362 cm hosszú óriás ágyúja, amelyet a császár Pádua felé való útjában elvesztett, amely azután Rhodos szigetére, innen pedig a párizsi tüzérségi múzeumba került, ahol ma is megvan. 1686 szeptember 3-án, Budavár visszavétele után a török állásokban találtak egy 100 fontos, megpántolt mozsarat Miksa császár korából és egy 200 fontosat a sziléziai herceg címerével s oldalain régi (úgy látszik már akkor nehezen olvasható) írással.[63]

Ilyen óriás ágyú volt pl. az is, amelyet Orbán magyar tüzérmester öntött a törököknek 1453-ban Konstantinápoly ostromához, amelyről egyébként még lesz szó, s amelyhez hasonló monstrum-ágyúkat a törökök még később (pl. Belgrád 1456. évi ostrománál) is öntöttek. 1827-ben az ozmánok hírneves történetírója, Hammer, lent járva Törökországban, a Dardanellákban még látott egy ilyen török monstrum-ágyút, amelyről a következőket írja: „Ich selbst sah die Kanone an den Dardanellen, *die so geräumig, dass ein Schulden halber flüchtig gewordener Schneider sich kurz vor meiner Anwesenheit mehrere Tage lang darin verborgen hatte.*" Ez az ágyú egykoron 1200 fontos kőgolyókat vetett ki.[64]

[62] *Dolleczek:* Geschichte der österr. Artillerie. Wien, 1887, 18. és 28. ll. Erről a Pumhardtról br. Sacken állapította meg: Beiträge zur Geschichte des Geschützwesens című művében, hogy Steierben készült.

[63] L.: *Eszenwein:* Quellen zur Geschichte der Feuerwaffen bevezető sorait, továbbá a XXI. és XXII. táblát. — *Pfister:* Monstre-Geschütze der Vorzeit. Cassel und Leipzig, 1870., 10. l. — Abbildung und Beschreibung des alten braunschweigischen Geschützes, Die Faule Mette genant. Braunschweig, 1771. — *Boeheim:* Die Sammlung alter Geschütze im k. k. Artillerie Arsenale zu Wien. Wien. 1884, 4. l. — Archaeologiai Közlemények: 1878, XII. évf., 51. és 53. l.

[64] *Hammer:* Geschichte des Osmanischen Reiches. Pest, 1827. I. k., 510—511. l.

1717-ben Savoyai Jenő herceg is talált a Belgrádban maradt török ágyúk közt egy 25 láb (körülbelül 8 méter) hosszút, amely 52 font lőporral 200 fontos golyókat vetett ki.[65]

Ezeknek a monstruózus ágyúknak a fénykora körülbelül a XV. század második felében járt le. Európában ekkor mindenütt a kisebb kaliberű, pontosabban működő, mozgékonyabb ágyúk öntésére tértek át, s talán csak a török maradt meg még jó ideig kedvenc ágyúszörnyetegei mellett, s úgy látszik a törökök emlékében még sokáig élt, hogy Konstantinápoly megvételét is egy ilyen monstruózus ágyúnak köszönhették. Talán Franciaország volt az első, ahol a Bureau testvérek működésének hatása alatt a nagy kaliberű, kőgolyókat vető ágyúk helyett kisebb méretű, mozgékonyabb, hatásosabban dolgozó vasgolyós ágyúkra tértek át.[66] Franciaország példáját lassanként követte a többi európai ország is.

Nálunk Magyarországon Zsigmond király korában élte az ágyú kaliberbeli nagyságának fénykorát. A XV. század második felében I. Mátyás királyunknak vannak ugyan még monstrum-ágyúi, Bonfini s utána Heltai említik még ugyan a „szertelen nagy pattantyút, melyet nyolcvan lovak alig vonhaták", azt is tudjuk az 1479. évi összeírás alapján, hogy tüzérsége egész csomó 150 és 100 fontos ágyúval, illetve mozsárral van fölszerelve,[67] mégis lassanként nálunk is áttérnek a kisebb kaliberű ágyúkra s ha itt-ott említenek még a források szokatlan nagyságú ágyúkat („tormenta inusitatae magnitudinis"), mint pl. 1494-ben Újlak ostrománál,[68] ez már kivételes és szórványos jelenség.

Ami már most Magyarországon az ágyú*fajtákat* illeti, kezdetben nálunk ágyú és ágyú között elnevezésbeli különbség nincsen. Bármiféle ágyúról is lett légyen szó, azt csak bombardának, ingenium-nak, pixides-nek, büsche-nek, pattantyúnak nevezték. Később azonban, nyilván a kaliberbeli különbségnek megfelelően, már különbséget tesznek bombardae vagy pixides maiores et minores, bombarda magna, grandior, bombarde vagy pissides grandi, klain und gros, azaz kisebb és nagyobb ágyúk között, majd pedig, minálunk a XV. század harmincas-negyvenes éveitől kezdve, kezdik megkülönböztetni a *mozsarat* vagy mozsár-pattantyút (morta-

[65] *Szamota:* Régi utazások, 80. l.

[66] Hadtört. Közlem. I. évf., 8. lap.

[67] Bonfini: Decas IV., lib. VI. — 1606. évi kiadás, 619. l. — Mátyás „machinas belli aeneas atque unam inprimis *rarae magnitudinis* Buda mox adferri jubet, quam ferrato claustro invectam, vix equi circiter octogeni loco movere poterant". Ez volt a Varga nevű mozsár. — 1479, ld: Századok: 1884. évf., 509—10. l. — Történelmi Tár: 1885. évf., 762—4. l.

[68] Bonfini: Dec. V., lib. IV., 722. l.

rium, morser, a kisebbje forczerl, mosar-patanghw, -pathante, -pathanthw, -pathyantyw, -pathanthyw, -pathanczyw), azután a *faltörőt* (bombarda faltherew, falthewre pathantiu, mauerbrecher), a *kővető-ágyút,* (amely azonos lesz a mozsárral, Stainpuxe, bombarda... unde *saxa* excuti solent), azután haubiczot vagy *taraczk*-ágyút (Hafnyz, hwffnicza, hoffnycza, offnycha, hophnicze, haufnitz, hafnize, huffnicza, strubnicza, strubycza, offintza, tharras, jarras, tharrespuxen, tarasnicze, drazk, tharazk, tharaczk), *féltarackot* (halbetharres, halbetarraspuxen, felhoffnicza, feltarazk, feltarazch), a *sugárágyút* vagy csatakígyót (serpentina, schlang, cerbottana), melynek egy speciális, hajón vagy naszádon alkalmazott fajtáját valahogy olaszosra torzított régi (XV. századi) magyar nyelven *esfivizének* nevezték. Egészen könnyű, szinte már inkább puskaszámba menő könnyű ágyúk voltak a *szakállas*-ágyúk (zakalos, sakalos, hacken-, hockenpuxen) és a rendszerint több szakállas ágyú-(puska)-csövekből összeállított orgonaágyú vagy *seregbontó.* (Orgel, seregbontho, zeregbontho.)[89]

Ezek az elnevezések nemcsak ágyúfajtákat, hanem kaliberbeli különbséget is jelentenek és ez utóbbit illetőleg fenti felsorolásunk a legnagyobb kaliberrel kezdődik és a legkisebbel végződik. A felsorolásban a bombarda, a mozsár, a faltörő és a tarack vagy haubic a nehezebb, a nagyobb kaliberű, míg a többi a könnyebb és kisebb kaliberű ágyúkat jelenti. Korban idősebbek s úgy látszik előbb is használtattak: a mozsár, a faltörő, a tarack, amelyek rövidebb csövű, s inkább a golyók magasívű röppályával rövidebb távolságra való *vetésére* szolgáltak. Ezek az ágyuk tehát szerkezetben és keze-

[89] *Ortvay:* I. m. II/1. k., 65. l.; II/3. k., 280., 281., 284. és 309 l.; II/4. k., 220., 344. l. — Századok: 1872. évf., 289—292. ll. — 1884. évf., 509—510. ll. — Történelmi Tár: 1885. évf.., 762—4. ll. — *Iványi:* Bártfa város ltára I. k., 277., 286., 441. ll. — *Kovachich:* Formulae solennes styli LVII. l. — *Teleki:* Hunyadiak kora XI. k., 284—5. l. Nagyszeben város ltára: U. II. 518.; U. III. 39., 50; U. IV. 505., 506., 519.; Orsz. Ltár: M. O. D. L. 18.278, 18,424, 21,224, 26,048, 26,051, 26.053, 26.076, 26.120, 26.121, 26.219, 26.235, 26.306, 26.307, 26.331, 32.657, 36.987, 37.356. — Körmöcbánya város ltára: fons 18., fasc. 1. No. 23—24. — Gr. Erdődy-cs. Galgóczi ltára: Lad. 54. fasc. 3. No. 20. (Kiadva: Tört. Tár: 1901. évf., 107. l.). — Hadtört. Közlem. 1891. évf., 555. l.; 1914. évf., 667. l. — Quellen zur Gesch. der Stadt Kronstadt I. k., 477., 575., 597., 652. ll. — Magyar Tört. Tár. XI. köt., 137. l. — *Thallóczy:* Jajcza története 97—98. ll. — Fejérkő leltára 1521-ben még ingenia magna és maiorá-ról beszél. Múzeum, Törzsltár. *Engel:* Geschichte des Ungrischen Reichs u. seiner Nebenländer. 1797. I. k., 59., 98., 102., 107. ll. — 1469. M. Nemz. Múzeum. Justh levéltár. — Megjegyzendő, hogy a források megkülönböztetnek: barbati pixides integri és medii-t. — Hogy a pixides szó ágyúkat jelent, azt Eperjes város 1429. évi számadás könyve bizonyítja, ahol e szó fölé egy ágyúcső van rajzolva. Eperjes város levéltára: 153. szám.

lésben is különböznek a pl. inkább *lövésre* szolgáló sugárágyúktól vagy szakállasoktól.

Eltekintve az imént felsorolt elnevezésektől, a XVI. század elején nemesak fajilag különböztetik meg az ágyút, hanem annak használata szempontjából is. Ekkor ugyanis már megkülönböztetik a *vár-* vagy *ostrom*-ágyút a *tábori* ágyútól (ingenium campestre vagy bombarda viatoria). Ez a különbség azonban nálunk a gyakorlatban már sokkal előbb meg volt, külföldön pedig még előbb. Így pl. a cseh források már 1426-ban beszélnek tábori ágyúkról s úgy látszik Rozgonyi Miklós 1431-ben (nov. 9.) az illavai csatában ilyen ágyúkat vett el a husszitáktól.[70]

Ami az ágyúk *kaliberének megjelölését* illeti, ilyent nálunk Magyarországon a középkori tüzérségi inventáriumokban hiába keresünk. Legföljebb krónikaírók vagy utazók műveiben találunk itt-ott az ágyúk kaliberéről s egyéb feltűnő külső tulajdonairól némi megjegyzést. Így pl. amint már tudjuk, Bertrandon megemlíti, hogy Belgrádban 42 hüvelykes óriáságyút látott. Ő tehát a kalibert már egészen modernül jelöli meg. Orbán mester konstantinápolyi nagy ágyújáról Laonikos Chalkokondilész azt írja, hogy két talentomnyi (= 212 font = 106 kg), sőt még ennél is nagyobb golyót lőtt ki, míg a kisebb ostromágyúk féltalentumos, tehát 53 fontos golyókat vetettek. Phrantzesz és Kritobulosz szerint az Orbán-féle nagy ágyú kalibere 12 tenyér volt, amellyel egyezik Chiosi Lénárd (Leonardus Chiensis) följegyzése, amely szerint ez a nagy ágyú 11 tenyérnyi átmérőjű golyókat vetett ki.[71] 1456-ban a Belgrád ostromához felvontatott török nagy ágyúk kalibere öt tenyér vagy hüvelyk volt, az ágyúcsövek hossza pedig 24 vagy 27 láb lett volna.[72] Ezeket nevezi Heltai a maga krónikájában „nagy barom álgyuk"-nak.

Meg kell végül még említenünk, hogy nálunk Magyarországon a XV. században nemesak szárazföldön, hanem

[70] Bártfa város ltára: 1525 márc. 17.; 1525 ápr. 7. Hadtört. Közlem.: 1914. évf., 674. l. — *(Br. Stein):* Beiträge zur Gesch. des Geschützwesens. Mainz, 1836., 42. l. — *Horváth Mihály:* Magyarok tört. Pest, 1871. II. k., 490 l.

[71] Laonikos Chalkokond. VIII. könyve. Becker-féle kiadás, 385. l.; Phrantzés u. o. 238. l.; *Bárczay:* A hadügy fejlődésének története, II. k., 628. l.; *Hammer:* I. m. I. k., 666. l.

[72] *Hammer:* I. m., II. k., 22—25. ll. — *Kupelwieser:* Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen. Wien und Leipzig, 1895., 125. l. — Ransanus ezekről az ágyukról ezt írja: „Fuerunt enim ad os, unde saxa excuti solent, altitudine pedum septem, trium autem et viginti longitudine. Hoc vero magna admiratione dignum, non est mihi silentio praetereundum". Index XXVI. *Florianus:* Fontes domestici, IV. k., 239. lap.

vizen is használnak (hajó) ágyúkat, amint azt pl. 1428-ban Galambóc ostrománál láttuk. Tudjuk már azt is, hogy Zsigmond királyunknak tüzérséggel fölszerelt dunai flottillája volt, s ilyen *állandó* dunai hajóhada volt I. Mátyás királyunknak is, amelynek tüzérségi fölszerelését pontosan ismerjük abból az olasz nyelvű összeírásból, amely 1479-ből maradt reánk.[73] Ez az összeírás többek közt megmondja, hogy volt a királynak 16 nagy gályája, amelynek mindegyikén négy-négy, összesen tehát 64 százfontos nagy ágyú volt, azután száz darab cerbottana, ami fajtára nézve nehezebb szakállas, vagy talán inkább könnyű sugárágyú-féle lehetett. A nagy gályákon kívül volt a királynak 34 naszádja és minden naszád orrán egy olyan cerbottana volt elhelyezve, amely 40 fontos golyókat lőtt és amelyet a magyarok, amint már tudjuk, nyelvükön „esfivizé"-nek neveznek. Ez alatt a különös hangzású és nyilvánvalóan rontott magyar szó alatt olyan nehezebb, tehát nagyobb kaliberű s hosszú cerbottanát (hajósugárágyút) kell érteni, amely a hajó orrán, mint főfegyver volt elhelyezve, amilyent pl. Ortelius Chronologiájában (1603. évi nürnbergi kiadás) a 40., 286. és 564. lapok mellett lévő képeken[74] látunk, ahol Belgrád 1521. évi, Visegrád 1595. évi ostromát, az 1599 június 22-i Tolna melletti dunai ütközetet és Budavár 1602. évi ostromát látjuk megörökítve. Ezekben a hadivállalatokban vettek részt olyan naszádok, amelyeknek orrára amolyan esfivize-szerű, hosszú, nagy cerbottanák voltak szerelve.

Az eddig elmondottakból mindenesetre megállapítható az is, hogy az a fajtabeli és ezzel kapcsolatos kaliberbeli sokféleség, amely a XVI—XVII. századi tüzérséget jellemzi, már a XV. században kezdetét veszi. Ekkor ugyanis mindenki, akár a fejedelem, akár a városok, akár magánvárak vagy haderők urai, olyan nagyságú, fajtájú és kaliberű ágyút öntetett, amilyent akart s így nem csoda, ha például már 1443-ban Hunyadi János éppen hatféle nagyságú, tehát más-más kaliberű ágyúhoz való kőgolyókat küld Brassóba, azzal a meghagyással, hogy mindegyik golyófajtából 40—40 darabot faragtassanak.[75]

A kezdetleges, az öságyúcső külsején eredetileg semmiféle feliratot, díszt, nevet, évszámot stb. nem találunk. Azonban már korán szokásba jött az ágyú csövét vésésekkel vagy

[73] Történelmi Tár: 1885. évf. 763—4. ll.

[74] Ortelius redivivus et continuatus 1665. évi kiadás, I. rész, 54., 179. és 322 ll.

[75] Brassó város levéltára: A jelenleg Moszkvában levő Schnellféle gyüjteményben: Original-Urk., III. kötet. No 15.

domborművekkel díszíteni, a csőre guirlandokat, lombfüzért, szalag- vagy kombinált vonaldíszítést reámívelni, címereket, valami állatot (pl. oroszlánfejet a cső gyujtólyuk felőli végére) madarakat, stb., továbbá verset, feliratot, évszámot reávésni vagy kiönteni és az ágyúnak *nevet* adni.

Az ágyúnak úgylátszik már a XIV. században kezdtek a külföldön nevet adni és a nevének megfelelő alakot (valódi vagy képzeletbeli állatot, madarakat, szenteket, pl. Szt. Borbálát stb.) az ágyúcsőre mívelni. Így pl., amint már láttuk, a nürnbergi óriás ágyúnak, meg a többi monstruózus ágyúnak is volt neve, mint: Pumhardt, Krimhild, Tolle Grete stb. 1408-ban a Tongres vagy Hasbain mellett vívott ütközetben már olyan ágyúk működtek, amelyeknek Artigne, Garitte, Mária, Montfort, Róza, Seneca stb. nevük volt. 1449—53 közt készült Nürnbergben egy vastag kéziratos könyv, melynek címe: „Das Kriegswesen der Freien Reichstadt Nürnberg." Ebben többek közt találunk egy jegyzéket a város ágyúinak nevéről és az ágyúkon látható jegyekről (signum-okról). Itt tehát ekkor már a város minden ágyújának volt valami neve. 1463-ban a francia király tüzérségében volt egy Szent Pál nevű vaságyú. XI. Lajos francia király 1465 július 10-én a montlhéry csatában többek közt egy l'Ostesse nevű sugárágyút vesztett. Egy ágyúnak, amelyet Merész Károly vesztett el, ez volt a neve:

„*Die Burgunderin* heyss ich,
Hertzog Karl verlor mich."[76]

I. Miksa császárnak, II. Ulászló királyunk ellenfelének volt (amint tudjuk) egy Katalin nevű nagy ágyúja. Ez az ágyú 1487-ből való volt s a következő, nevére célzó felirat volt rajta:

„*Die Kateri* huis ich,
Vor meinem geball hüet dich.
Das unrecht straf ich,
Jorg Evdarfer gos mich."[77]

1490 október 19-én, úgy látszik, Székesfehérvár bevételekor került Miksa császár kezébe a „Török császárné" nevű ágyú, melynek csövén a következő, nevének megfelelő felírás volt olvasható:

[76] *Napoleon III.* — *Müller:* Über die Vergangenheit und zukunft der Artillerie I. k., 43. l. — *Cibrario:* Delle artiglierie dal 1300 al, 1700 lettera. Torino, 1847, 11. l. — Revue Historique 50. évfolyam. CXLIX. kötet, 188—9. ll. — *Essenwein:* I. m. 44. l. — Kriegsarchiv. Bécs, Feldacten. fasc. 1.

[77] *Ziegler:* Alte Geschütz Inschriften. Berlin, 1886, 36. l.

„Kaiser Maximilian
Mich in Stulweissenburg gewan,
Di do leit in dem Unngerlanndt,
Mit seiner streitparn hand.
Die *„Turkische Kayserin"*
Ist mein rechter nam gesin,
Darumb ich im will allzeit,
Wider sein veind sein bereit." [78]

Ez a „Török császárné" nevű ágyú Boeheim szerint egy görögverő török löveg volt, mely 1460-ban került I. Mátyás királyunk kezébe és a már ismert úton Miksáéba. Volt még Miksának egy „Asszonyka a házban", németül „Waible im Haus" nevű ágyúja is a következő felirattal:

„Ich hais das *„Waible im Haus"*
Huet dich, bring mich nich heraus,
Dann mer wider Österreich
Thuet, der is gewiss mein leich." —

Rendkívül szép és díszes ágyúja volt Miksának a „Der Leopard von Wilten" nevű, melynek csövére ez volt írva:

Von Wildten hais ich *der „Leopart"*
Mancher hat sich gefürchtet hart,
Den ich bin khumen für sein haus,
Er müst mit schad und schand heraus."

Ezenfelül ennek az ágyúnak a csövén szép lomb guirlandok és egyéb ornamentális díszítések voltak. Ugyancsak szép kerekes, lafettás díszágyú volt a „Crocodil" nevű, de valóságos műremekszámba ment Miksa gyönyörű díszágyúja, a „Die wild Gred" nevű. Ezeken kívül voltak neki Gümpl, Finck, Jochvogel, Stiglitz nevű ágyúi is.[79]

1681 május elsején a bécsi arzenálban felvett inventárium szerint volt ott ekkor még egy 18 fontos „Würtenbergische Schlangen, darauf König Davids Bildtnus mit der Härpfen und dem würtenbergischen Wappen, anno 1501., durch Friederich Kösszler gegossen", továbbá volt itt egy 500 fontos követ vető mozsár, tehát monstrumágyú „der *Stain Narr* genant, welchen Herzog Sigmundt zu Österreich anno 1488 giessen lassen."[80]

Egy német ember, Hans Ziegler összegyüjtötte ezeket a verses és egyéb ágyúfeliratokat és: Alte Geschütz Inschriften cím alatt Berlinben 1886-ban kiadta. Művében sok ágyúfelirást

[78] *Boeheim:* Die Zeugsbücher desKaisers Maximilian I. — Wien, 1891. — 32. l.
[79] *Boeheim:* I. m. 36., 44., 86. ll., X. és XI. tábla.
[80] Badische Landesbibliothek Karlsruheban: R. 95. számú kézirat.

találunk ugyan, de középkorit keveset. Így pl. egy 1506-ból való Sárkány nevű ágyú csövén a következő felirat volt:

„Ich heisz *der Drack* von Hall,
Und fahr ausz mit groszen geschal."

Egy másik, körülbelül 1520-ból való és ugyancsak Sárkány nevű ágyúra ez volt felírva:

„Ich heis *der Drach*,
Hüte dich, wan ich lach."

Egy 1513-ból való ágyú neve: Serényen, fáradhatatlanul; németül: „Unverdrossen" volt. Ennek csövén ez a felirat volt:

„*Unverdrossen* heisz ich,
Maister Conrad Oster gosz mich,
Dich, mein Feindt, hasz ich."

1519-ből maradt fenn egy fülemüle (Nachtigall) nevű ágyú ezzel a felirattal:

„Ein *nachtegall* bin ich genannt,
Lieblich und susz ist mein gesangk,
Den ich zusinge, ist die zeit langk."[81]

Ami az ágyúcsöveknek lombozatokkal, guirlandokkal, vonalkombinációkkal stb. való *díszítését* illeti, ilyeneket még a müncheni kódex képein lévő ágyúcsöveken nem találunk, de már Eywenstadti Miklós kódexében (bécsi udv. könyvtár 5278. számú kódex), pl. a 130—131. lapokon van már némi nyoma az ágyúcső ornamentikájának. Egyik kezdetleges ágyú csöve pl. olyan, mint a mellékelt 2. ábra.

Nálunk Magyarországon is már a középkorban szokás volt az ágyúknak neveket adni, azonban ebből a korból nagyon kevés ágyúnév emléke maradt reánk. Így pl. tudjuk, hogy Hunyadi Jánosnak volt egy *Csóka* nevű, Pozsonyban öntött ágyúja, mely megvolt még fia, I. Mátyás király idejében is, ekkor Magyar Balázs seregében szolgált s 1474-ben Zágráb városában volt elhelyezve.[82] Volt 1461-ben I. Mátyás királynak egy Pethornel, azaz *Petronella* nevű ágyúja, 1480-ban pedig a királynak egy hatalmas *Varga* nevű mozsara Hainburg ostrománál dolgozott. Voltak ezenkívül nálunk is évszámmal, címerekkel, feliratokkal ellátott ágyúcsövek is. Így

[81] *Ziegler:* I. m. 16., 22., 30. ll.

[82] 1474 aug. 10. Olmücz. I. Mátyás Zágrábhoz! „Intelleximus, qualiter nonnulli forent, qui illam bombardam nostram *Choka* nuncupatam, quam superioribus temporibus magnificus Blasius Magyar vobis ad consenvandum assignavit." stb. *Tkalčić:* Mon. hist. Zagr. II. k., 362. l.

pl.: Eger vára 1687/8., illetve 1690. évi inventáriumában találunk egy 7 fontos követ vető, császári sasos haubitz-ágyút *1482*-es évszámmal. 1528 december 20-án Trencsén várának a császáriak által való elfoglalása után Leysser Ulrik „Zeugmeister" felveszi a vár tüzérségi inventáriumát. Ebben olvassuk: „Erstlich ain gegossen hawbt stugkh bey LX zentter swar von *Kayser Friedrichen* herkhomendt in ain Register gefast." Tehát az ágyú 1493 előttről való volt. 1686 szeptember 3-án Buda bevétele után a várban összeírt ágyúk közt volt egy ¾ fontos kis bronzágyú, amelyet *1503*-ban öntöttek. 1711-ben a munkácsi várban összeírt ágyúk között volt a tüzérségi szertár előtt a földre kirakva egy felszereletlen 7 fontos követő mozsár, kétfejűsasos címerrel és ezzel a felirattal: „Hans Dirin gos mich 1514."[83] Nyilvánvaló, hogy ez

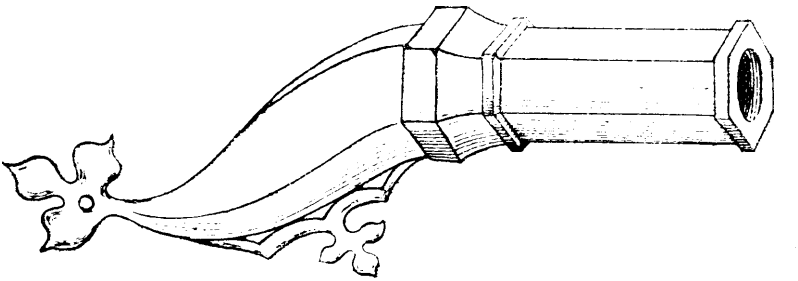

2. ábra.

nem magyar eredetű ágyú volt, de mindenesetre a magyar ügy szolgálatában is állott. 1627 szeptemberében Kassa város tüzérségi inventáriumában olvassuk: „Item ain ainfach Falkhaneth mit Kayser Mathiasz[84] primo wapen, anno *1515*. Schiesst 1 ℔ Eiszen, eln lang 3⅛ in ihrer beschlangenen gefäsz undt räder sambt den ladzeug idest no. 1." Ugyancsak Eger vára már idézett leltárában találunk felsorolva egy másfélfontos ágyút, amelyen háromtornyos címer és *1509*-es évszám; egy ötfontos sugárágyút, amelyen egy madár és *1519*-es évszám volt. 1596 július 13-án Érsekujvár inventáriumában olvassuk, hogy a vár tornyában két sugárágyú volt, egyiken *1522*-es évszám volt, a másiknak pedig *Gerezdes* volt a neve. 1557-ben Sáros várában van három sugárágyú, melyek közül egyik („fusa anno) 1522"-ben öntetett, a másik kettő pedig 1526-ban. 1688 február 23-án a munkácsi vár úgynevezett hosszú bástyáján jobb kéz felől volt egy: „Scharfenthinl ohne

[83] Düring János I. Ferdinánd király egyik ágyúöntője volt.
[84] Tévesen: Maximilian helyett.

Zaichen de anno *1526*, schiest 14 loth."[85] 1524-ben Beszterce városának volt egy ágyúja, melyen a város címere és az akkori bíró (Balldorfer Tamás) neve volt látható. 1440-ben a Pozsonyban öntött ágyúkra Jost aranyműves reámívelte a város címerét, 1526-ban pedig a brassai Domonkos festő mívelte a Brassóban öntött ágyúk formáira a feliratokat.[86] Sajnos, ezeknek a feliratoknak a szövegét ma már nem ismerjük.

Látjuk mindezekből, hogy nálunk Magyarországon az ágyúcső díszítésének, feliratának s az ágyúneveknek a középkorból voltaképen kevés emléke maradt fenn.

Meg kellene még emlékeznünk az ágyúcső végén lévő gyujtólyukról, amelyről a krónikákban, csataleírások, várostromok előadása alkalmával olyankor szokott szó esni, ha az ellenség egymás ágyúinak gyujtólyukát beszegezi s ezzel az ágyút használhatatlanná teszi, amint azt pl. Hunyadi János 1456-ban Belgrád ostromakor a török ágyúkkal cselekedte.[87] Azonban ilyenféle feljegyzéseken kívül mást, pl.: technikai jellegű leírást a gyujtólyukról a középkorban nálunk nem találunk.

Ami az ágyú csövén lévő irányzókészüléket (bevágást, irányvonalat vagy vályut, legyet stb.) illeti, ilyen ha középkori ágyúinkon volt is, ezekről a források külön épp úgy nem emlékeznek meg, mint pl. az ágyú csövének *belső* szerkezetéről, vagy az ágyúcsövön látható csapokról (amelyekkel a cső a lafettára van helyezve), vagy az inkább díszítésszámba menő (fogantyúszerű) fülekről. Arra nézve sem tudunk felvilágosítást adni, hogy vajjon nálunk a középkorban volt-e már hátultöltő, záváros (Verschluss) ágyú?

Dr. Iványi Béla.

[85] Századok 1872. évf., 340. l., Hadtört. Közl. 1915. évf., 418., 421., 422. ll., Archaeolog. Közlemények 1878. (XII.) évf., 50., 71. ll., Orsz. Levéltár: Lymbus II. sor., 17a. csomó. — Kriegsarchiv, Bécs, Feldacten 1528. fasc. 6., piéce 5. Orsz. Levéltár, U. et C. fasc. 99., No. 8, Thököly Imre levelei, II. k., 357. l., Orsz. Levéltár M. O. D. L. 14.345, Hazai Oktár VII. k., 467. l., Arch. Értesítő 1903. évf., 297. skk. ll., Történelmi Tár 1902. évf., 291. l., Kassa város nyilv. lt. 324. szám, *Bonfini:* Dec. VI., lib. VI. 1606. évi kiadás, 619. l., Kriegsarchiv: Feldacten 1557, fasc. 4. p. ad. 4.

[86] Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde 1887. évf., 62. l., 1440. „Item hab wir geben dem Jost goltsmid von dem Statschilt zu machen, den man auf dy pugsen gemacht hat" stb. *Ortvay:* I. m. II. k., 3. r., 279. l. 1526. márc. 9. „Item Dominico pictori ad locandas literas in forma pixidis conflandae asp. 4." *Quellen* zur Geschichte der Stadt Kronstadt I. k., 641. l.

[87] „Tormentorum partem ferro perstringunt." Ransan, Index XXVII. *Florianus* Fontes domestici IV. k., 244. l. „Obclusis foraminibus" mondja *Bonfini*, Dec. III. lib., VII. „Szegeket vere az gyujtólyukakba", írja Heltai, XXXV. fejezet, 15. rész.

A VARASD—SZENTGYÖRGYVÁRI 6. SZÁMÚ NEMZETI HATÁRŐRGYALOGEZRED.[1]

Régi családi írásokban böngészve — mint kinek családja onnan származik — kedvet kaptam összeszedni a varasd-szentgyörgyvári 6. számú nemzeti határőr gyalogezred történeti adalékait. Midőn elkészültem, azt láttam, hogy annyi érdekes hadtörténelmi apróság és ismeretlen epizód áll rendelkezésre — ezenkívül adataim egy, azóta már megszűnt különleges katonai kaszt életét világítják meg — hogy megkíséreltem nagy vonásokban papírra vetni azokat, hátha lesz, akit érdekelnek e réges-rég' feledésbe merült katonai furcsaságok és vitézi tettek.

*

Mohamed szultán 1462-ben százötvenezer főnyi hadával leigázta Boszniát s fővárosát, Jajcat, hatalmába kerítette. A magyar hazát fenyegető veszedelem láttára, Mátyás király körülhordoztatta országában a véres kardot s hadba szólított katonáival győzelmesen tört előre; három és fél havi ostrom után 1463 december 16-án elfoglalta Jajcát, ahol 18.000 keresztényt mentett meg a török rabszolgaságból.

Mátyás, Jajcából visszatérve, a kereszténységnek védelmet és segítséget nyujtott a menekültekhez s országának déli végein, Lika és Krbavában telepítette le őket, hol a hegyvidék igen alkalmas volt védekezésre.[2] Egyidejűleg vallás- és cehszabadságot biztosított számukra s előljárójukként a még Nagy Lajos király által alapított zenggi kapitányság vezetőjét nevezte ki.[3] Mátyás király nyugodtan alhatott. A szolgaságból megszabadítottak a déli végeknek elkeseredett és vitéz védőivé lettek.

Ámde Mátyás halála után, a pártoskodásban fokozatosan elgyengült magyarság kezdett széthullani; Zápolyai a koronára vágyott s Lajos udvarában féktelenkedés és pazarlás uralkodott. Ilyen körülmények között Nándorfehérvár és Szabács 1521-ben török kézre került. Hiába küzdött Kegle-

[1] Varaždin—Gjurgjevac-i granicsár ezred.

[2] *Vaníček:* Specialgeschichte der Militärgrenze. 1875., I. 3.

[3] *Hermann Meynert:* Das Kriegswesen der Ungarn. 1876., 114—115. Első kapitány Zenggben a még Róbert Károly által 1340-ben kinevezett Dracki Károly, majd Magyar Balázs volt.

vich Péter, Cséri Balázs és Frangepán Kristóf derekasan Jajcánál 1524-ben,[4] Magyarország sorsa meg volt pecsételve, s 1526-ban augusztus 29-én Mohácsnál beteljesedett.

Mialatt Szulejmán, Magyarországot végigpusztítva és égetve, Európa szívébe tört előre, vezérei a boszniai és szemendriai pasák a dalmát és horvát várakat ostromolták, még pedig eredménnyel s csakhamar a délvidék nagyrésze a félhold uralma alá került. Ilyen körülmények között választották meg Körösön a horvát mágnások néhai II. Lajos király sógorát, Ferdinánd főherceget királlyá.[5] A választásnál Jurisics, Zrinyi, Frangepán, Katzianer és András knini püspök is jelen voltak. Rövid ellenállás után, gróf Bánffy János kivételével, mindenki meghódolt Ferdinándnak.[6]

Már ebben az időben megalakították az állandó hadsereget[7] toborzás útján, melynek tagjai, svájci mintára, 18 láb hosszú dárdával, alabárddal és karddal voltak felfegyverezve, a lovasok karabéllyal[8] és pisztollyal ellátva s havi 2—3 tallér lótartáspénzt kaptak.

Bécs első ostroma után, 1530 március 17-én, Ferdinánd Katzianert kinevezte főkapitánnyá s a határőrvidék csapatait is parancsnoksága alá rendelte.[9]

Katzianer 1537 május 1-én egy vegyes sereggel[10] előre-

[4] *Gróf Mayláth János:* Geschichte der Magyaren. 1828., III. 176. Gróf Frangepán Kristóf e csatában az ozmánok egész táborát. Chosrew bég sátorát, egy zenekart és 60 zászlót zsákmányolt; Lajos király örömében Dalmácia és Horvátország megvédelmezőjének nevezte. Cséri Balázs ugyanitt Dzsem török vezért párviadalban egyetlen kardcsapással megölte.

[5] *Mayláth:* i. m. IV. 15.

[6] *U. o.* IV. megjegyzéseknél 3. oldal, 23. „Fere omnes in partes Ferdinandi concessere, unico Joanne Bánffy, viro incomparabilis animi constantiae excepto."

[7] *Dr. Meynert:* Geschichte der k. k. Armee. II. 30.

[8] *Ballagi:* Wallenstein horvát karabélyosai. 1882, 251. Karabély akkor Arkebuse vagy Petrinal néven említve, franciául arquebuse, állítólag a latin arcus s az olasz bugio, buso (átfúrt) szóból származik; nevezik petrinalnak is (poitrinal) a lövés előtti villára (fourquette) helyezés miatt, mert így célzás közben a fegyver a mellnek feküdt.

[9] *Vaníček:* i. m. I. 13. Ferdinánd 1530 március 17-én Prágából így írt András knini püspöknek: ...„egyben megbíztuk, hogy tartományaink: Stiria, Carinthia, Carniolla és a tiroliak polgári hatóságaival tárgyaljon és igazgasson, hogy egyes népeket segítsen és az előbb említett királyság (Croatia) határait a török támadások elhárítására és kivédésére rendezze, melynek kapitánya a derék, hűséges és nekünk kedves Katzianer János lesz, ki a mint reméljük a nehézségeket és veszedelmeket abban a királyságban éberségével el fogja hárítani és annak hűséges alattvalóit a támadástól meg fogja óvni..."

[10] Serege részben Pekry Lajos, Bakics Pál és Móré László veze-

tört Eszék felé, de kb. 24.000 emberének nem tudván élelmet adni, visszavonulásra határozta el magát. Ugyanez év december 1-én egyik vezére, Bakics Pál, Orticánál egy lovas csatában elesett. Az ütközetből Móré László,[11] Schlick, Ungnad és Katzianer megszöktek. A sebesülten fogságba került Lodront a törökök lefejezték s fejét, Bakicséval együtt, Konstantinápolyba küldték. Katzianert ezért a gyávaságáért Ferdinánd elfogatta, de börtönéből megszökött. Sorsát azonban mégsem kerülhette el, mert később Zrinyi Kostajnicán, reggelizés közben, megölette.[12] Ezekután 1538-ban történt az első nagyobbarányú és állandónak mondható letelepülés Katzianer utóda, Kőszegi báró Jurisics Miklós főparancsnoksága alatt és ez a bevándorlás vetette meg a tulajdonképeni határőrvidék alapjait.

Ez a letelepülés a király engedélyével történt s egy formális szerződés biztosította a hontalanoknak új birtokukat; amennyiben I. Ferdinánd bérbeadta a felső Szlavoniában elterülő üres, vadon földeket, adómentességet, vallás- és céhszabadságot biztosítva, megengedvén, hogy „családjaikkal és barmaikkal letelepedhetnek a Dráva és Csazma közti vidéken, azonban kapitányaik és vojvodáik 200 embert tartoznak vezetni".[13]

Miután a varasdiakról beszélek, a határőrvidék többi részéről csak különös eseményeknél fogok megemlékezni.

A varasdiak harcokban megedzett és viharverte ősei a Lonja-menti — északról a Dráva, nyugaton a Kalniki- és délkeleten a Moslavina- — hegyek által határolt, vadregényes ős-tölgyerdőségekkel borított, lakatlan vidéken települtek le. Vasszorgalmuk mihamarább csinos falvacskákat emelt az elhagyott helyre, hol a sokat szenvedett üldözöttek, biztos fedelet tudva fejük felett, a földet, mely létüket immár biztosította, szívükbe zárták. A bevándoroltaknak ezen időre eső első gazdasági és társadalmi tevékenységéről és életéről vajmi kevés feljegyzés van. Hiszen egy új állami rend kialakulásában az örökös harc és küzdelem nagyban hátráltatta őket.

Az említett szerződés értelmében három kompánia alakult 200—200 emberből, mely kompániák területük legnagyobb helységeiről neveztettek el s ilyképen alakult meg

tésével magyarokból, részben Schlick által vezetett csehekből, gróf Hardegg osztrákjaiból, spanyolokból és egyéb különböző nemzetiségű kisebb-nagyobb csapatokból állott.

[11] *Mayláth:* i. m. IV. 51. Móré László rablóvezér volt, kinek egynémely érdemeiért Ferdinánd király megkegyelmezett.

[12] *U. o.*

[13] *Meynert:* Kriegswesen der Ungarn. 127.

a kaproncai, az ivanicsi és a kőrösi kompánia, melyek bár sokat szenvedtek a háborúban, mégis folyton gyarapodó létszámot mutattak. E századok parancsnokául I. Ferdinánd a horvát héroszt, Kőszeg hős védőjét, Jurisics Miklóst nevezte ki.[14]

Mindez 1538-ig történt. A szerződéseket 1538 szeptember 2-án írták alá s ilyképen ezt a napot tekinthetjük a horvát határőrvidék születésnapjának.[15]

A szerződés értelmében, a vállalt kötelezettség szerint, először Ungnad János főkapitány toborzott ilyen századokat Varasdon.[16] A századok szervezése teljesen azonos volt a magyar gyalogságéval, a hajdúk szervezetével, de eleinte haramijáknak neveztettek (itt nem a mostani értelemben vett fosztogató haramiák értendők!), ahogyan a Dunántúl is a hasonló szervezetű magyar végbeli gyalogságot nevezték; később a magyarok használta hajdú elnevezés hanosult meg horvátos kiejtéssel. Tisztjeiket, mint Magyarországban is, a gyalogos alakulásoknál vajdáknak (vojvoda), vagy — főleg hivatalos iratokban — centuriónak (gyalogszázados) nevezték, ezeknél alacsonyabb rendfokozat volt a harámbasa, aki kisebb csapatköteléket vezetett. A harámbasa és a vajda elnevezés, valamint a török janicsár származású barjaktár (zászlótartó), úgy a magyar és horvát, mint a török hadseregben egyaránt megvolt és használtatott.

A haramijaságban igen sok magyar ember volt, de a zömét a bevándorolt délszlávok alkották, kik az 1555-ben tartott mustrálásnál vajdáikkal ki is jelentették, hogy nekik nincs hazájuk, ők a török elől menekültek.

Vad, zabolátlan, nehezen fegyelmezhető katonák voltak, éppen olyanok, mint Magyarországon a hajdúk, csak vaskézzel lehetett őket fékentartani, de éppen e tulajdonságuknál fogva, ellenséggel szemben nagyszerűen működtek.

Jurisics 1554-ben meghalt, a megüresedett parancsnoki helyet azonban csak 1559-ben töltötték be Lenkovics Iván[17] Grenzobrist kinevezésével, aki a Korana-folyó melletti Krizsanicsban[18] székelt s tulajdonképeni megalapítója volt a szervezett „Grenz-Miliz"-nek.

Az eltelt alig 20 év alatt a kis nép gyökeretverve, rohamos izmosodásnak indult s eredményesen védelmezte meg, jóformán mindennapos harcokban, földjeit, falvait, hazáját a töröktől. Csoda-e hát, ha e nyugtot nem ismerő, egész éle-

[14] *U. o.*
[15] *Perné Ádám:* Warasdiner. 1913. 3.
[16] *Takács Sándor:* A magyar gyalogság megalakulása. 1908., 114.
[17] *Meynert:* Kriegewesen d. U. 1876, 128.
[18] *Vaníček:* i. m. I. 34.

tüket áthaborúskodó hősök halálig tartó hűséget esküdtek a dinasztiának s engesztelhetetlen vérbosszút a kereszténység ősi ellenségének: a töröknek?

Ebben az időben újabb bevándorlások is folytak, és pedig a Murád elől menekülő szerbek és a tengerparti morlákok települtek le, kik a nem sokkal később meghalt Ferdinánd királytól ugyanazon kiváltságokat kapták 1564-ben, mint amelyben elődeik részesültek.[19]

Már 1575-ben végigharcolták a török elleni háborút s gróf Auersperg Herbert vezetésével Budacski-Gornjinál, Modrus mellett, a Radonja-patak mentén, szeptember 22-én véres vereséget szenvedtek Ferhát harámbasa török martalóc seregétől s az utolsó emberig elvesztek.[20] Kilenc évvel később (1584-ben) Sluinnál,[21] 1591-ben pedig Gradacnál sikereket értek el, utóbbinál a haditörténet 22 zászlót és 5 ágyút említ mint hadizsákmányt, melyet a varasdiak kézrekerítettek. Abban az időben ez szép eredmény volt.

E harcok idejében kibővítették a határőrvidék szervezetét s a már régebben meglevő varasdi mellé megalakították a karlováci és báni generálátust.

A varasdiak létszáma ekkor már 27 vojvoda, 12 hadnak,[22] 54 rottenmeister, 5 sípos és 1290 közember volt. Állam az államban; kicsiny, de jól szervezett s az egész föld kerekségén párját ritkító, fegyelmezett katonaállam, mely állandóan gyarapodva testben és lélekben, a hősiesség új és új babérait gyüjtve, dacolt minden ellenséggel. Az egész vidék gyujtópontja a varasdi generálátus volt és minden elfogultság nélkül megállapítható, hogy a varasdiak mindig és mindenütt, minden valamire való csatában, az elsők voltak.

Már hosszú évtizedek óta (1575—1615) lappangó ellenségeskedés volt a velenceiek és az osztrák fennhatóság alá tartozó tengerparti uskókok[23] között, mert az uskókok, mint afféle fékezhetetlen népség, a velencések hajóit a partvidéken fosztogatták. Végre Ausztria hosszas tárgyalások után kiküldte Rabatta József krajnai vice-domot az uskókok megrendszabályozására, aki azután közülök számtalant felakasztatott, lefejeztetett; falvaikat felégette, a lakosokat elüldöztette. Az uskókok azonban Rabattát 1603-ban, Zengg vára-

[19] *U. o.*

[20] *Freiherr v. Wrede:* Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. 1903, V. 206.

[21] *Vaničck:* i. m. I. 246.

[22] Láthatólag a magyar hadnagy szó, elhorvátosított alakban; használták *hatnyak* formában is.

[23] Uškok = menekülő, uškociti = menekülni. T. i. a török elől menekülni.

ban, elfogták és megölték. Szívét kitépték és felfalták. Ezután a régi állapotok tértek vissza, az uskókok tovább raboltak, míg végre Velence 1615-ben nyílt háborút kezdett Ausztria ellen, amidőn Gradiska karsztjában láttuk a határőröket Trauttmannsdorff generális vezetésével küzdeni. Később, 1617-ben, a velenceiektől véres vereséget szenvedtek, sőt vezérük is életét áldozta. Ez a háború 1617 szeptember 27-én a madridi békeszerződéssel végződött.[24]

Alighogy az uskók háború lezajlott, kitört a 30 éves háború, amely teljes három évtizeden keresztül hánytavetette ide-oda a varasdiakat. E harcokban már szervezettebb alakulásokban vonulnak fel. Wallenstein kiváló hadseregszervező tehetsége felismerte ennek a harcraternett népnek a fegyverforgatásban megnyilvánuló kiválóságait s megalakította a lovas horvát karabélyosok csapatát.[25]

Eleinte csupán katonailag szervezetlen bandákban szerepeltek, később egyenrangúvá emelkedtek ugyan a sorhaddal, de amazok némi idegenkedéssel és ellenszenvvel viseltettek a határőrök iránt s talán nem is teljesen alap nélkül.

A horvátok gyalogos és lovas csapatokban harcoltak. Az utóbbiak egy, ezidőben ritka, típusát alkották a lovasságnak, az úgynevezett karabélyosok neméhez tartozván. A karabélyos sokban hasonlított a magyar huszárnak Európaszerte híres, idegenszerű fegyvernemához. Könnyű lovasvadásznak lehetne nevezni őket. Feladatuk a „nyelvfogás" (hírszerzés), az ellenség nyugtalanítása, „kapdosás", üldözés, visszavonulások fedezése, előőrsi és portyázó szolgálat; az ellenség és idegen ország lakóinak rémítése.[26]

E feladatuknak minden tekintetben kiválóan megfeleltek. Kerektetejű, ernyős, könnyű nyílt sisak, orr- és nyakvédővel, mellvért, hegyestőr, kopja, a nyeregkápán magyar szablya, az övben handzsárok, két pisztoly és a kara-

[24] *Fest Aladár:* Az uskókok és velencések Fiume történetében. *Századok*, 1891. (435., 523., 613., 697., 785.) Az uskókok épp oly menekülők voltak, mint a határőrök elődjei, de ezek a dalmát tengerpartra telepedtek le. Vitéz, fáradhatatlan, nélkülözéseket és fáradságot hihetetlen módon tűrő katonák voltak, akik csakhamar pusztasággá változtatták a török hódoltságot s ezzel igen jó szolgálatot tettek Ausztriának és Magyarországnak. Később azonban, minthogy zsoldjukat nem kapták meg pontosan, kalózkodásból, rablásból tartották fenn magukat; ezáltal óriási károkat okoztak.

[25] *Ballagi:* i. m. 61. *Meynert:* Kriegswesen der Ungarn. 182. Karabélyos = „Krabatarkebusir". Megjegyzendő, hogy a horvát karabélyosok között számos magyar ember is volt, úgy, hogy horvát karabélyoson itt egy különleges fegyvernem értendő, nem pedig csupán horvát nemzetiségekből álló csapat.

[26] *Ballagi:* i. m. 266.

bély, végül patrontáska 12 lövéssel, volt fegyverzetük, mely aránylag elég könnyű lévén, gyors mozgásra képesítette őket.

Marcona arckifejezés, markáns délszláv, napbarnított ábrázat, hosszú haj s különös öltözetük — keleti jellegű törökös köpenyeggel — makrancos lovaik, megdöbbentő látványul szolgáltak a kultúrált nyugati népeknek. Leghíresebb vezérük: Isolano Lajos János Hektor ciprusi nemes, táborszernagy lett és grófi rangot (nagy birtokokkal) kapott, midőn Wallensteintől 1634-ben elpártolt; a „legkegyetlenebb lovasgenerális" büszke címét viselte és erre valóban rá is szolgált. Kemény kézzel vezette híres és hírhedt karabélyosait a harcokban; de a jólvégzett munka után sohasem vetett gátat a vad legények garázdálkodó kedvének.[27] Vak engedelmesség s a mély vallásossággal szemben prédavágy és főkép kegyetlenség jellemezte a horvát karabélyosokat. E kegyetlenséget minden valószínűség szerint a szomszédos törököktől saját magukon tanulták, ami onnan is látható, hogy kegyetlenségeik végrehajtásának módja is teljesen azonos volt a török spáhik embertelenségeivel.

Ahol rablásaikban ellenállásra bukkantak, avagy elrejtett készleteket vagy remélt kincseket akartak felhajtani, semmi kegyetlenségtől sem riadtak vissza. A nőket és a gyermekeket sem kímélték. Eleven emberek lábszárcsontjait lefűrészelték s a megcsonkított és kínjukban vergődő boldogtalanokat egyszerűen elevenen megsütötték. Másoknak szemeiket tolták ki, avagy a kezüket nyúzták le, néhol áldozataik fülébe olvasztott ólmot töltöttek, másokat hasábfával, fejszével, vagy kalapáccsal vertek halálra s nem utolsó módja volt kegyetlenkedéseiknek, midőn áldozatukat az úgynevezett „svéd itallal" ölték meg s egyéb ilyen és itt le se írható kegyetlenkedéssel tették hírüket, nevüket rettegetté, amerre jártak.[28]

Ilyfajta csatározásokkal segítették elő az ügyet, melynek szolgálatában állottak; nem éppen erkölcsösen, de annál nagyobb alapossággal intézve el azon szerencsétlenek sorsát, kiket végzetük útjukba sodort. Amit összeraboltak, ezüstöt, aranyat, átfúrva köpenyeikre, dolmányaikra varrták, lovaikra aggatták — mintegy haditrofeumként viselve —, sokan még nőiket is saját nyergükben magukkal hordozták s így meg-

[27] *Ballagi:* i. m. 272. Ennek oka főleg az, hogy a katonák zsoldját sohasem fizették rendesen, ellátásuk gyenge volt, gyakran semmi; így aztán igazán nem maradt más hátra a szegény katonának, mint ott szerezni, ahol lehetett. Tehát nemcsak a horvát volt rabló, de a többi is.

[28] Svéd ital = ganajléitatás.

jelenésük meglehetősen bizarr képet nyujthatott még abban az időben is.[29]

A hosszú hadjárat alatti számtalan kisebb-nagyobb ütközetről nem is beszélve, részt vettek 1631 szeptember 17-én Breitenfeldnél, majd 1632 november 16-án Lützennél vitt csatákban.

Hazatérve, rablásaikat, fosztogatásaikat itthon is tovább folytatták, amivel sok gondot okoztak a felsőbbségnek, amely végül is egyik haramijaságot a másikra uszítva használta fel őket a kölcsönös megfékezésre, de a rendet helyreállítani teljesen mégsem sikerült.

*

Míg a sereg évtizedeken át vitézkedett idegen országok földjén, az otthoniak dolgoztak. Épült a határőrvidék, terjeszkedett, erősödött, gyarapodott. Az 1630 október 5-én Regensburgban kelt császári szerződés szerint, régi szokásukhoz híven, minden határőrfalu egy knézt (bírót) választott; Szent György-napkor azután felkerekedtek a knézek és összegyűltek „főknéz"-választásra. A varasdiaknál a választások Kőrösön és Szentgyörgyvárott zajlottak le.[30]

A knéz vezette faluját minden tekintetben; kezében összpontosult a közigazgatás és a bírói hatalom; felelősséggel saját lelkiismeretének, engedelmességgel a generálátus megfelelő katonai szerveinek tartozott s ezenkívül az említett főknéz útasításait követte.

Kisebb vétséget a katonai hatóság útjáni végrehajtással, testi fenyítéssel (vesszőfuttatás, megvesszőzés), avagy kényszermunkával büntetett. Ha a fennhatósága alá tartozó területen valaki olyan bűntettet követett el, ami minden kétséget kizáróan halálbüntetéssel volt büntetendő, a knéz elfogatta s a területileg illetékes oberkapitanátushoz állíttatta elő. A megfelelő kihallgatás — esetleg inquizitor útján eszközölt kínvallatás — után a bűnöst elítélték. A kivégzést lefejezés, vagy kerékbetörés útján hajtották végre.

Érdekes megjegyezni, hogy a rabláson, gyilkosságon és erőszakoskodáson kívül, okvetlenül halálos ítéletet hozott a bíróság „titkos vagy nyilvános gyülekezéseknél is." (9. szakasz.)

Perekben is a knéz ítélt teljesen egyedül s az elmarasztalt félre birságiumot[31] rótt ki, ami 80 dénárig terjedhetett s mely összegen aztán a knéz maga, az assessor és a pörnyertes fél egyharmad-egyharmad részben osztoztak. Egyszerű

[29] *Ballagi:* i. m. 243.
[30] *Vaníček:* i. m. I. 87—94.
[31] Ismét magyar származású kifejezés.

és kissé furcsa közigazgatási és bírói berendezkedés volt ez bizony, de úgy látszik, abban az időben a célnak teljesen megfelelt. Az ítéletet egy ember hozta és ez ellen nem volt fellebbezés.

A knéz viszont megesküdött, az „Istent és mindenekelőtt szent Szűz Máriát" említvén tanuként, hogy a „császárnak, generáloknak és oberkapitányoknak engedelmes és hűséges szolgája lesz, — tekintet nélkül rokoni kötelékekre, barátság, ellenségeskedés, vagyon, szegénység, ismeretség vagy ajándékozásra" — Isten előtt vállalva a felelősséget, hogy igazságosan és helyesen ítélkezik.[32] Sehol, semmi nyoma sincs annak, hogy ez a rendszer be ne vált volna.

Bármilyen élő, vagy holt jószágot csakis a knéz közbejöttével lehetett eladni, mely alkalommal a knéznek is rendes haszna volt a vásáron.

Ugyanezévi szerződés biztosította s megerősítette a házközösség (Baštin) régi, hagyományos, délszláv jellegű intézményét; de viszont kötelezte a tulajdonosokat, hogy családjuk minden 18. életévét betöltött férfitagját katonasorba állítsák.[33]

A szerződés egyik pontja a határok kitűzéséről, másik az engedelmesség és fegyelem kötelezettségének kiterjedéséről és annak intézményes szabályozásáról szólt; zsolddal, illetve telekkel javadalmazott határőrök állandóan haditörvények hatálya alatt állottak, éppúgy, mint a császári sorhadhoz tartozó katonai személyek; időnként várak, váracsok, erődök vagy őrállomások megszállására, avagy határjárőrszolgálatra is alkalmaztattak.

A rendelet szerint, minden háborús veszedelem nélkül is, az erdőkben nagy fa-akadályanyagot kellett előkészíteniök, amit azután az első riadójelre útak és hídak eltorlaszolására használtak.[34]

A generálátus vezetője által adott riadójelet követő 2—3 órán belül 6—7000 varasdi határőr állott fegyverben.

Egyik pont az illeték kérdését szabályozta akként, hogy a török ellen 14 napig, más ellenség ellen 8 napig, minden ellenszolgáltatás nélkül tartoztak hadiszolgálatot teljesíteni és csak ezen idő eltelte után kaphatták a sorhadnál előírt hadizsoldot.[35]

Végül egy pont az otthonmaradottak biztosítását írta elő olymódon, hogy községenként az öregekből és a még nem

[32] *Vaniček:* i. m. I. 89., 90.
[33] *Wrede:* i. m. V. 199.
[34] *U. o.* 200.
[35] *Wrede:* I. h.

katonaköteles fiatalokból, egy-egy haramijacsapat volt felállítandó, egy vojvoda vezérlete alatt, akik azután saját falujuk közvetlen védelmét szolgálták.

*

A kétéves török háború alatt Zrinyi Miklós és Péter bán vezérlete alatt négyezren harcoltak Zerinvárnál 1663 október 17-én; a Csazma mellett 1663 november 11-én; télen Eszéknél s mindenütt megverték a törököket. Az 1664 augusztus 15-én megkötött vasvári béke véget vetett a háborúskodásnak.

Pontosan 20 évvel később új török háború dúlt, a 14 éves háború, mely alatt a déli határőrvidék is szenvedett a török hadaktól s nemcsak hogy vereséget szenvedtek a harcoló csapatok, de a törökök barmokon és egyéb jószágon felül számtalan férfit, nőt, fiút s egykori feljegyzések szerint a varasdi generálátus területéről két szűzet raboltak el.

Egyébként 1684-ben, gróf Leslie táborszernagy és Trauttmannsdorff vezérlete alatt, július 13—20-ig 4000 ember ostrommal megadásra bírta Verőcét. A védőrség elvonulásakor az ostromlók között lévő határőrök, a szerződést megszegve, megrohanták az elvonulókat és egy szálig felkoncolták őket. Gróf Leslie 1685 augusztus 22-én Eszéket is elfoglalta a töröktől, minden szemben található csapatot legyőzött, az ellenállókat felkoncolta, a várost és a hídat felégette; mikor aztán teljes volt a győzelem, ismeretlen okból származó riadalom miatt mégis kénytelen volt visszavonulni. A törökök Mohamed próféta személyes megjelenésével magyarázták a nemvárt különös fordulatot.

Makai (magyar) határőrezredes 1686-ban véres győzelmet aratott Szigetvártól félórányira a törökön; 1687 július 29-én 4000 varasdi határőr gróf Pálffy vezérletével a harkányi csatát vívta; 1688-ban Gradiskánál és Derventnél, végül 1689-ben, Draskovics vicebán alatt, Zrinjnél harcoltak s 1690-től 98-ig határőrszolgálatot teljesítettek az alsó Szávánál, hol a törökkel állandó ellenségeskedésben álltak.[36]

Ezidőben az ipeki patriarcha, Csernovics Arzén, ismét több ezer szerbet telepített le Magyarországon s e korból származnak a Budapest melletti rác s a Mohács, Szeged, Szabadka és Baja melletti bunyevác telepítések.[37]

A kurue háborúban elejétől végig résztvettek; 1706-ig Heister hadtestében, később gróf Herbeville alatt a Rába mentén voltak jelentéktelenebb harcaik, melyek meglehetősen

[36] *Vaničck:* I. m. I. 302—333.
[37] *U. o.* I. 118.

diestelenek voltak és főkép rablásból és fosztogatásból állottak; 1708-ban a varasdiaknak jutott az a feladat, hogy a trencséni csatában a döntést kierőszakolják. Ezúttal ismét Heister Hannibál, a ránknézve szomorú emlékű császári tábornok hadában harcoltak s végigpusztították Magyarországot. E rablók, kik szabad pandúroknak nevezték magukat s háború alatt rendesen császári zsoldon éltek, rablásaikkal rontották a hadsereg hírnevét, de viszont ha kellett, valóban vitézül verekedtek; a hadjárat végeztével otthon is elszaporodtak, raboltak, fosztogattak és ősei voltak a későbbi Trenk-féle híres és hírhedt pandúroknak. Miután a kuruclabanc háború hullámai elcsendesedtek, a jól megtépázott határőrök kezdték otthonuk helyreállítani.

Az állami élet vezetése és irányítása mindjobban katonai kezekbe került; természetes, hogy elsősorban katonai vonatkozású rendelkezések történtek: így például meghatározták a katonaság és a római katholikus klérus illetményeit.

A jövedelmek és javadalmazások az alábbiak voltak:

I. *Katonaság.*

	hold szántó	rét	készpénz pengő forint o. é.
oberkapitán	312	69	600
kapitán	156	24	200
hadnak	90	20	180
vojvoda	74	16	144
barjaktár (lovasságnál cornet)	83	18	108
hejduk (hajdú)	18	4	24

II. *Klérus.*

Minden önálló paróchiával rendelkező pap földet kapott, melyet a papnövendékek munkáltak. Készpénzdíjazását falujának házai után számították s ezenfelül volt a stólajövedelem. Pl. a Velikó-Trojstvo-i plébános 10¾ hold földet kapott s füstpénzben (azaz házanként) évente 10 forint és 18 krajcárt pengőben. Gabonából házanként 1—2 tervenkával dézsmát, évente egy kappant; sajtot és tüzelőfát kapott, amennyi kellett. Végül robotot a földmíveléshez.

Stólajövedelem az alábbi volt:

Keresztelés húsvéttól szentháromság vasárnapig 18 krajcár, egyébként 3 krajcár.

Kihirdetés 3 krajcár. Utolsó kenet 9 krajcár. Temetés, a szertartás dísze szerint, 9—15 krajcár kongóban, aminek $^1/_3$-a a papé.[38]

[38] *Vaničekː* i. m. I. 377.

Egyidejűleg a folytonos háborúban eldurvult, erőszakoskodásokra hajlamos és izgága lakosságot szigorú törvényekkel igyekeztek megfékezni. Néhány ilyen törvényszakaszt bemutatok:

Aki az előljáró iránt köteles engedelmességet megtagadta, katonai kiváltságait elveszítvén, paraszti sorba taszíttatott, ami a határőrvidéken egyértelmű volt minden becsület elveszítésével.

A törvény végrehajtóinak fegyveresen ellenszegülők, idegen fegyverekkel letörve, felségsértőkként kerékbetöretek, asszonyaik, gyermekeik száműzettek s javaik elkobozttattak.

Titkos gyülekezéseken résztvevők ugyanígy büntettettek.

Parancsnokok, kik várat, vagy erődöt, háromszori roham előtt feladtak, rang-, becsület- és életvesztésre ítéltettek.

Rablás, fosztogatás úgy a belországban, mint ellenséges, idegen földön, egyaránt pallos általi halállal büntettetett; éppúgy betegágyas asszonyokkal, szűzekkel, papokkal, vagy más egyházi személyekkel való erőszakoskodások is. (20., 21. és 22. §.)[39]

Erkölcstelenkedés a táborban tilos volt.

A katonai szolgálat alól a köteleseket semmiféle pénzösszeggel sem lehetett mentesíteni.

E drákói törvények szükségességét magyarázza az a hírhedt zsiványvilág, ami Rákóczi szabadságharca után a déli végeken dúlt, mely párját ritkítja a történelemben; midőn szervezett csapatokban jártak a banditák, városról-városra, s egész helységeket raboltak ki, majd felgyujtva, porrá égették azt. Djakováron megölték a püspököt s 30.000 forintnyi zsákmányt vittek el; máshol valóságos hadisarcot vetettek ki a megrettent lakosságra s ha nem elégíttettek ki teljesen, a lakosság válogatott megkínzása után, fiatal nőket rabolva maguknak odébb álltak.[40]

Trusevácon egy asszonyt elevenen megsütöttek. Kussmán egy asszonyt és egy gyermeket halálra kínoztak. Mindent kifosztottak, azután felgyujtották a falut. Szóval leírhatatlan kegyetlenkedéseket vittek végbe, amivel a jámbor lakosságot sanyargatták. Bár a hadvezetőség rendszeres hajtóvadászatot rendezett a banditák ellen (General-Trieb[41] 1731—32.), mégsem boldogultak s e martalócok csak a hétéves háború után tűntek el olymódon, hogy beolvasztattak a rendes hadseregbe.

[39] *Vaničck:* i. m. I. 458.
[40] *Takács:* i. m. 135.
[41] *Takács:* i. m. 139.

Az említett törvények kiadása 1710 körül történt; röviddel később 1716-ban már újra fegyverben állottak a varasdiak. Ezúttal külellenséggel szemben, Heister tábornok vezérlete alatt. 1500 fő Novi ellen portyázó hadműveleteket kezdett s 1717-ben St. Catharinánál véres veszteséggel fejezte be azokat.

Ugyanezen évben III. Károly jogi helyzetükben erősítette meg őket s régi kiváltságukat szilárdította meg, amidőn legfelsőbb kézirattal hangsúlyozta, hogy „nem tekintendők parasztoknak, hanem határőr-katonáknak, mint ilyenek kezelendők és továbbra is hadi szolgálatokra alkalmazandók!"[42]

Mint érdekes apróságot jegyzem itt meg, hogy 1728-ban rendszeresítették tisztek részére az először Regal altábornagy által készíttetett fekete-sárga szolgálati övet, mely azóta is, egészen az összeomlásig, fennmaradt eredeti formájában és színében a cs. és kir. gyalogságnál.

III. Károly 1732-ben rendelettel megszüntette a határőrök szervezetének és egyik-másik elnevezésének magyaros jellegét és igyekezett azokat elnémetesíteni, ami rövidesen sikerült is.

A tisztek és hivatalnokok fizetésének és egyéb költségek fedezésére 1734-ben adót vetettek ki.

Ugyanezen évben több mint 4000 fő varasdi vett részt a lengyel örökösödési háborúban, és pedig a főseregnek hadműveleteinél a Pó mellett és déli Tirolban.[43]

Szervezés tekintetében is haladt a határőrvidék, de a mai értelemben vett ezredek megalakításától még távol állott. A varasdi oberkapitánátus 30 vojvodaságra (kompánia) oszlott s összesen 4300 főnyi fegyverforgató embert számlált. Ezeket háború esetén két, négy zászlóaljas ezredbe alakították, melyekben öt-öt század volt. Az ötödik századok mindkét zászlóaljban 100—100 huszárból állottak. Az ezredekben ezenkívül 34 tüzér is volt.[44]

Ez volt a helyzet 1737-ben s maradt is 1746-ig, tehát még a most említendő osztrák örökösödési háború idején is; minden füst (ház) két legényt állított hadba, míg békében — milic rendszer szerint — a tisztikar volt meg csupán és néhány altiszt.

Ilyen hadi alakulatokkal vonultak a varasdiak 1741-ben Sziléziába, hol a Molwitz-nál 1741 április 10-én vívott csatában vettek részt; majd november 24-én rohammal elfoglalták Prágát; 1742 december 30-ról 31-re virradó éjjelen pedig

[42] *Wrede:* i. m. V. 204.
[43] *U. o.* 364.
[44] *Wrede:* i. m. V. 204.

2000 varasdi határőr részt vett Linz bevételénél. Említésre méltó, hogy Linz bevétele alkalmával, a roham előtt a parancsnokló toskánai nagyherceg 200 dukát aranyat ígért a varasdi pandúroknak, ha sikerül nekik a külvárosokat egyidejűleg felgyújtaniok. Alighogy kihirdették e parancsot, horvátjaink ellenállhatatlan, szilaj dühhel vetették reá magukat a külvárosokra, s alig néhány perccel később, minden oldalon hatalmas lángnyelvek csapkodtak az ég felé.[44]a

Ugyancsak 1742-ben, Macquire ezredes vezetésével, más csapatok kitüntetéssel harcoltak május 10-én Časlaunál és június 5-én Moldautheinnél. E helyen meg kell említeni, hogy a katonailag megszervezett kötelékeken kívül, szabad csapatok is vonultak a táborba. Így Trenk Ferenc báró híres és hírhedt pandúrjai, kikről feljegyezte a történelem, hogy rohamaik ellenállhatatlanok és sokkalta rosszabbak voltak vérszomjúság és kegyetlenkedésben, mint amilyennek félelmetes hírük után gondolni lehetett volna.

A kaadeni csata sorsát ők döntötték el, de e mellett a hadsereg élelmezése és ellátása körül nagyszerű érdemeik voltak: ők látták el a requirálás nehéz munkáját.

Ebben ugyan főleg önérdekük miatt voltak kiválóan szorgalmasak, mert mindennek a javát lefölözték, s nem mulasztották el az ellenőrzésnélküli zsákmányolás és fosztogatás lehetőségeit kellőleg kiaknázni.

1743 május 18-án Landau bevétele, október 1-én Ingolstadt ostroma; 1744-ben a Rajna-menti hadműveletek, július 4-én Lauterberg, augusztus 28-án Beraun; 1745-ben csaták a bajorokkal. Egy kisebb rész szeptember 13-án Tortonánál küzd; 1746-ban, június 16-án a Piacenza melletti csata, szeptember 1-én Bochetta-szoros ostroma, Macquire tábornok provencei felvonulása;[45] 1747-ben, január 14-én Génua és Woltaggio elleni hadműveleteik sorakoznak méltóképen régebbi fegyvertényeik mellé.

Még e hadjárat alatt nevezte ki Mária Terézia a határőrvidék „General-Inspektor"-ává Hildburghausen herceg tábornokot, kinek első dolga a katonailag szervezett ezredek felállítása volt. Valóban az ő kemény kezére volt szükség, hogy a régi rendszerhez ragaszkodó, s helyenként lázongó határőrvidéket megfékezze. Hildburghausen vérbe fojtotta az elégedetlenkedők mozgalmát, végleg kiirtotta a lézengő rablóbandákat, a főcinkosok közül elrettentő példaként tízet lefejeztetett, hármat kerékbe töretett, hetet életfogytiglani börtönre és tizenegyet 2 évi sáncmunkára ítélt.

[44]/a *Vanićek:* i. m. II. 335.
[45] *Wrede:* i. m. V. 212.

Ilyen előzmények után adta ki 1747 április 23-án Mária Terézia azt a rendeletet, amely szerint „A varasdi és karlováci ezredek többé nem irreguláris, hanem a német és más ezredekkel egyenlően reguláris ezredeknek neveztessenek, de csak ezek után következnek rangban.[46]

Majd pedig 1750 október 16-án meghatározta egymásküzti rangsorukat a következőképen: „A varasdiak és a karlováciak az elsők, a báni ezredek a következők, míg a szlavoniai ezredek a harmadik helyen állanak.[47]

A varasdi generalátusban két gyalogezred alakult. Az 5. számú varasd-körösi és a 6. számú varasd-szentgyörgyvári gyalogezred.

Szervezetük ugyanaz volt, mint a sor-gyalogezredeké.

A kötelékek azonban patriarchális szokásokkal alakultak, amennyiben városok, falvak és házközösségek, sógorság, atyafiság szerint voltak összevonva. Ha sokban hátrányos is lehetett, minden bizonnyal előnye is volt ennek a szervezési rendszernek, főleg a bajtársiasság és összetartozást tekintve, ahol a sógor a komával, apa a fiával, rokon s szomszéd együtt harcoltak, egyik mint parancsnokló tiszt, a másik, mint nagybajúszos zupás strázsamester, vagy éppen közönséges talpas.

Öltözetük fekete kalpag (tiszteké aranyos díszítéssel), zöld dolmány, kerek, arany zsinórzattal, piros mellény, sujtásos nadrág, hímzett tarsoly.[48]

Ezenkívül megmaradt a régi népfelkelés jellegű haramiacsapat és a szerezsán-testület, harámbasáik vezetése alatt, kik most is a belbiztonság fentartására voltak hivatva.

A haderő rendezésével kapcsolatban, az állandó súrlódások elkerülésére, a tisztek viszonyát a klérussal és a polgári hivatalnokokkal szemben szabályozták. Így az alezeredes egyenrangú volt a főispánnal, vagy egy apáttal (préposital), de együttes ülésnél a pap ült az első helyen. Pár évvel később, 1755-ben, gróf Mercy táborszernagy megalapította a határőrvidék első iskoláit: 1755 február 8-án elrendelvén, hogy a varasdi generálátus területén, Belovárban, egy újonnan épült piarista iskolában, az oktatás már ugyanazon év augusztus 12-én latin nyelven megkezdődjék.

Az iskolák feletti szemlejoggal egy magasabbrangú törzstisztet nevezett ki főigazgatónak.[49] Az iskolával nem rendelkező helységekben az ifjúság neveléséről a lelkész gondos-

[46] *Vaničck:* i. m. I. 510.
[47] *Wrede:* i. m. V. 219.
[48] *Vaničck* szerint, — *Wrede* szerint csak a határőr huszároknak volt ilyen ruházata, míg a gyalogság fehér kabátot és fehér magyar nadrágot viselt. A 6. ezred rákvörös hajtókával.
[49] *Vaničck:* i. m. II. 576.

kodott, de csak akkor, ha németül is beszélt, ellenkező esetben ez a feladat a területileg illetékes századparancsnokokra hárult.

Az ezredparancsnok feladata volt az alkalmas tanítószemélyzet és az oktatásra érdemes tanulók kiszemelése. Az oktatás az olvasás, írás, fejszámolás és hittanra terjedt; az otocsácsi ezrednél azonban éneket és zenét is tanítottak.

E határozott fejlődést bizonyító eseményeket azonban megzavarta egy váratlan esemény: Mária Terézia királynő és császárnő 1755-ben Triesztbe utazott, s ez alkalommal a varasdi határőrvidékre is el akart látogatni. A legfelsőbb látogatás fényének emelésére a varasdi generálátus akkori parancsnoka báró Kheul táborszernagy, új egyenruhában akarta katonáit elővezetni. A határőrök abban az időben saját költségükön tartoztak egyenruhával ellátni magukat, s ez a tulajdonképen még nem okvetlenül szükséges új ruhavásárlás nagy anyagi terheket rótt rájuk. A pénzt a századparancsnokok szedték be több, kevesebb tapintattal.

Kengyel százados erőszakoskodása elkeserítette a horvátokat, majd pedig mikor Topolovácban Schelhorn kapitány három határőrtől erőszakkal vette el a ruhapénzt, távozásakor feltartóztatták, a pénzt visszavették tőle, s életét is csak a knéz tudta megvédeni a nép dühétől. Ezután lázadás tört ki, s alig egy hét alatt 17.000 ember gyűlt össze. A lázadók felmondták az engedelmességet tisztjeiknek és Rovistje-ben gyűlést tartottak. Több erőszakoskodó tisztet felkoncoltak, s bár később a nép újból visszatért otthonába, a lázadók vezetői együtt maradtak és jóléti bizottsággá alakultak át. A jóléti bizottság tárgyalásokat kezdett Qiucardi tábornokkal, s ekkor derült ki, hogy a nép a fizetési bárcákat adókivetési írásnak vélte, s lényegében ez okozta a lázadást. Szentgyörgyváron véres ellenállásra akadt a katonai bizottság, s csak a 6. határőrezredbeli itt állomásozó 5-ik század sikeres működésének köszönhető a lázadás gyors elnyomása. Mária Terézia királynő jutaumul e század minden egyes emberének 2 darab vadonat-újonnan vert aranyat adományozott, melyeket az adományozottak áhítattal csókolgattak, s újból halálig tartó hűséget fogadtak uralkodójuknak.[50]

A lázadás elnyomása után az izgatókat és a tisztek gyilkosait a nép maga adta az igazságszolgáltatás kezeibe. Három tiszt rangvesztésre és életfogytiglani börtönre, a többi izgató börtön- és sáncfogságra, továbbá valamennyien vagyonvesztésre ítéltettek.

[50] *Szilágyi István:* Lázadás a varasdi határőrvidéki kerületben, 1755-ben. *Hadtörténelmi Közlemények* 1897. 124.

A hétéves háborúban 1756-tól 1763-ig, a varasdi határőrök minden harctéren megfordultak, s mindenütt dicsőséggel hordozták Mária Terézia királynőtől kapott fekete-sárga zászlójukat.

Résztvettek:

1756 szeptember 14-én Budin-nél, október 1-én Lobositznál Csehországban;

1757 május 6-án a Prága melletti csatában, június 18-án Kolin-nál, szeptember 7-én Görlitz-nél, végül november 22-én a Boroszlónál vívott ütközetekben, utóbbi helyen fényes dícséretet kaptak.

1758-ban május és június hónapokban az Olmütz-nél, október 14-én a Hochkirch-nél vívott csatában harcoltak.

1759 augusztus 12-én Kunnersdorf-nál, 14-én Torgau-nál, majd szeptember 3-án Drezda ostromában, 5-én Reichenberg-nél, 21-én Gneissen-nél és november 20—21-én Maxen-nél a híres Fink-féle hadtest elfogatásában vettek részt.[51]

Végül a Köln melletti Meissen-nél vívott csatában, hol Riese Ferenc báró ezredes, ezredparancsnok, vitéz katonái élén ismételten kitüntette magát, s a nemrég alapított Mária Terézia-rend lovagja lett.

Régi adatok szerint csupán az 1759. naptári évben 6000 varasdi határőr fordult meg a táborban.

A következő évben 1760 június 23-án Sziléziában, Landshutnál; 1761 szeptember 30-án és október 1-én pedig Schweidnitz-nél vívott ütközetben. 1762 július 6-án Adelsbach és augusztus 16-án a Peylau melletti csatákban harcoltak, melyek egyben az utolsók voltak e hadjáratban.

Ezután hazájukba tértek a harcosok, s megindult a szorgalmas munka, mely kis megszakítással egészen a francia háborúkig tartott. A varasdiak visszatértek helyőrségeikbe, melyek abban az időben a következőképpen oszlottak fel. Ezredtörzs: Szentgyörgyvár; századok: 1. Grubisnopolje. 2. Kovacsica. 3. Severin. 4. Racsa. 5. Szentgyörgyvár. 6. Pitomácsa. 7. Veliko-Trojstvo. 8. Virje. 9. Novigrád. 10. Peteránec. 11. Szokolovec. 12. Kapella.[52]

A háború után kiadott legelső rendelet az eddig szokásos tisztirang- és ezredtulajdonosi állás pénzen való megvásárlásának lehetőségét szüntette meg, minden bizonnyal a lefolyt háborúk tapasztalatai alapján.[53]

Ugyanekkor a tisztek házasságkötését a kiadott rendelet

[51] „Finkenfang bei Maxen", szójáték (mely alkalommal Fink General-Lieutenant, 8 tábornok, 6 ezredes, 35 törzs- és 356 főtiszt, 15.000 ember, 120 zászló és 70 löveg esett zsákmányul).

[52] *Wrede:* i. h.

[53] *Vaničck:* i. m. II. 144.

szerint fokozott elbírálás tárgyává kellett tenni és pedig úgy anyagi, mint erkölcsi szempontból. A még ma is érvényben lévő nősülési szabályok alapjai ezen, 1767-ben kelt rendeletben vannak lerakva.

Közigazgatás, jogszolgáltatás, bírói végrehajtó hatalom, iskolázás, posta eddig is katonai kézben volt, mostantól kezdve a vallási és gazdasági ügyekbe is mindjobban beleavatkozott a katonai hatóság, de dícséretére legyen mondva, mindig eredményesen.

A gráci titkos katonai hatóságnak alárendelt „belső ausztriai haditanács" volt hivatva a felügyeletet gyakorolni a varasdi és karlováci generalátusok felett; míg az eszéki és pétervárad generalátus közvetlenül a bécsi udvari haditanácsnak, a petrinjai pedig a bánnak volt alárendelve.

Vallási ügyekben a főkegyúri jogokat a cs. kir. udvari haditanács gyakorolta, melynek tudta nélkül semmiféle rendeletet kiadni nem volt szabad.

Minden egyházi ügyben csakis a cs. kir. katonai lelkészségnek volt joga dönteni. A határőrvidék minden állandó lakósa ennek jogkörébe tartozott. A fizetendő stóla-díjakat 1771-ben a katonai hatóság közbejöttével a jövedelmek és fizetések arányában méltányosan változtatták meg.

A teljesen tehetetleneket rokkantházakba telepítették, melyek Pesten, Prágában, Nagyszombatban és Pettau-ban lettek felállítva az irgalmas barátok vezetésével.

Ekkor vetette fel az eszmét Kempelen udvari titkár (a híres sakkgépkészítő), hogy az idegen telepítések helyett a rokkant, de még munkaképes katonákat kellene ellátni földdel és ezáltal megélhetésüket biztosítani. A királynő el is fogadta ezt az eszmét és Kempelent bízta meg a magyarországi rokkantak földdel való ellátásával, ami azonban nagyon lassan ment és csak részben sikerült.

A katonai fennhatóság alatt levő személyekről különböző jelentéseket, időszakos beadványokat és kimutatásokat kellett szerkeszteni.[34] Minden tisztről és fegyveresen szolgáló határőrről személyi, illetve anyakönyvi lapot készítettek, teljesen azonos rovatokkal, mint amelyeket a jelenleg is használatos katonai anyakönyvi lapokon láthatunk.

A határőr-ezredekben a tisztikar zömét az alacsonyabb rendfokozatokban századosig vagy őrnagyig — jóformán kivétel nélkül — a legénységből vitézségükért, vagy egyéb rátermettségüknél fogva előlépettek, alkották. Midőn egy idős altisztet 16—20 évi szolgálat után a tiszti bojttal tüntettek ki, egyszersmint áthelyezték más ezredhez, nehogy ugyanott szolgáljon

[34] *Vaníček:* i. m. II. 147.

tiszti rendfokozatban, ahol legénységi állományban is volt. Természetesen egészen kivételes esetekben előfordulhatott, hogy valaki 35—40 évig is szolgált közlegényi sortól esetleg őrnagyig is, ugyanazon ezredben.

A tisztikarba csak olyan altiszt kerülhetett, kinek házasságát felettes parancsnoksága a tiszti álláshoz megfelelőnek találta. Előléptetés alkalmával egyenruházati segély címén 60 forintot utalványozott ki a hadikassza, ha a generálkommandó az előléptetést igazolta. Hadbíró és számvevő tisztek e kedvezményben nem részesülhettek.[55]

Tisztek kiszolgálásra (fa, világítás, szalma) napi 1 krajcár pótlékot kaptak. A fokozottabb kiadási tételekre való tekintettel az adózás is nagyobb lett, amit fejadó és vagyonadó alakjában róttak ki.

Tisztek, altisztek és katholikus papok házaik és saját fejadójuk alól mentesítve voltak. Görög keleti papok fejadót nem, de ház- és telekadót fizettek. Tisztek családtagjai rendesen adóztak, azonban tiszti és altiszti özvegyek és árvák, kik keresetképtelen korban voltak, adót nem tartoztak fizetni.[56]

A házközösségben a ház feje évi 8 forint, nős fitestvér évi 6 forint, nőtlen fitestvér évi 4 forint, özvegy nőtestvér évi 2 forint, ellátatlan nő, vagy leány évi 1 forint 30 krajcár fejadót fizetett.

A vagyonadót teljesen egyénenként állapították meg és vetették ki a ház nagysága, a földek minősége és terjedelme után. Pl. egy ló vagy ökör után 48, tehén 36, disznó és juh 6—6, méhkas után 4 krajcárt fizettek.

A földmívelés és mezőgazdaság fejlődésére jellemző, hogy míg Franciaországban 1805, Magyarországon 1807, Erdélyben 1815, Oroszországban pedig csak 1844 körül honosították meg a burgonyatermelést, addig a határőrvidéken báró Žiskovič táborszernagy 1770-ben parancsilag egyszerűen elrendelte és így meghonosította azt.

A következő évben a kereskedelmi és ipari ágak részére céheket alakítottak; a céhmester a mestereket saját szakmájában ellenőrizte. Rossz munkát kiadni, vagy az árakat felsrófolni büntetés terhe mellett tilos volt.

Katonai rendelettel jóformán évente új és újabb ipari, kereskedelmi, vagy termelési ágat honosítottak meg, melyeket mihamarább virágzásnak indítottak. A méhtenyésztést 1773-ban honosították meg, amikor a gradiskaiak Petrovoseloban méhész-tanfolyamot rendeztek,[57] hol Oesterreicher

[55] *Vanićek:* i. m. II. 251.
[56] *Vanićek:* i. m. II. 306.
[57] *U. o.* II. 621.

Taddeus százados — a pétervárади ezred későbbi, 1794-ben Sprimontnál elesett parancsnoka — fáradhatatlan buzgalmat fejtett ki ezen gazdasági forrás kellő kiaknázásában és terjesztésében. Hogy a méhtenyésztést mily féltő gonddal ápolták, bizonyítja, hogy a még ma is érvényben lévő, bár sokban elavult katonai büntető törvénykönyvünk — melyet néhai nagy királyunk, I. Ferencz József 1855 január 15-én szentesített — 464. §-a szerint bűntetté vált a lopás, ha értéke 5 forintot meghaladott, vagy „ha a katonai határőrvidéken méhköpűn követtetett el".[58]

Ugyanezen évben, vagyis 1773-ban az iskolák osztályszámát 6-ra emelték.

Karlovácban az egyházi zsinat megállapította a kolostorok számát, s miként 1767-ben a templomokat, most ezeket is újból elosztották az ezredekre. Ahol sok volt, ott néhányat beszüntettek vagy áthelyeztek, átcsatolva más ezredekhez; ahol kevés volt, ott a régiek anyaházzá való átalakítása mellett kis fiókegyházak felállításával segítettek a hiányokon. A királynő egy klastromi szabályzatot is adott ki, melynek pontos betartását katonai hatóság ellenőrizte. Ezen szabályzat a papság beosztását és rangosztályozását is közölte. Innen tudhatjuk, hogy a Varasd-szentgyörgyvári ezrednél 12 vikáriátus volt, melyekben I., II. és III. osztályú papok alkalmaztattak.[59]

Klastromokba csakis 24. életévüket betöltött férfiakat lehetett felvenni, ha előéletük szeplőtelen volt, iskolát végeztek és valamilyen mesterséget kitanúltak. A pappá szentelés 3 évi noviciátushoz volt kötve. Papokat csakis a generalátus által kirendelt tiszt iktathatott be egyházközségükbe. Minden egyházi hirdetés katonai jelenléttel történt.

A mohamedán hitre áttérőket büntetőbíróilag üldözték.

Már az 1767-ik évben foglalkoztak mint háziiparral a selyemhernyótenyésztéssel, valamint a selyemszövéssel. A varasd—szentgyörgyvári ezerednél 1776-ban két kisasszony vette át a fiatalság oktatását e jól jövedelmező kereseti ág művelésében, melyhez Csazma és Szentgyörgyvár két-két leányt és minden — a két ezredhez tartozó — század egy-egy katonai hadiszolgálatra tekintetbe nem jövő fiút vezényelt. Ugyanekkor Belováron Althen aszszony 16 tanítónő segítségével, dupa orsóval tanította növendékeit szőni.[60]

Az iskolázás terén a 4 osztályú gimnázium megalapítása mutat fejlődést, ahol az általános tárgyak mellett földrajzot, mechanikát, földmíveléstant és építéstant is tanítottak. Ezen

[58] *Katonai büntető törvénykönyv.* Természetesen ez a § már régesrég' elévült.
[59] *Vanićek:* i. m. II. 527.
[60] *Vanićek:* i. m. II. 624—628.

évtől kezdve már csakis írni és olvasni tudók léphettek elő altisztté.

A katonaság, így a határőrezredek is fehér egyenruhát kaptak rákvörös hajtókával.[61]

Az 1780. év a békeévek fokozatos fejlődésében nevezetes fordulópont, mert ez évben a cs. kir. haditanács Burić őrnagyot „Grenz-Ökonomie-Direktor"-rá nevezte ki eddigi valóban dísérendő tevékenységeért elismerésképen. Burić rövidesen beváltotta a hozzá fűzött reményeket; célszerűen — a vidék jellegének megfelelően — csoportosította az egyes gazdasági erőforrásokat, szőlő, erdőművelés, állattenyésztés, stb. Az erdőművelés okszerű megalapozása, régi, kivénült erdők kiirtása — az ezredparancsnokokkal egyetértve — vagy új fásítások telepítése mindmegannyi új és új gazdagodást jelentett. Juh- és sertéshízladákat és méntelepet — importált tenyészlovakkal — alapított minden generalátusban.[62] A belovári selyemszövőket egy selyemszövő gyárban egyesítette, melynek igazgatója Sporer százados lett.

A szabályos, rendezett gazdasági élet, mely a katonaállamban meghonosult, átterjedt lassanként 'a hegyvidékre is, ahol érc- és kő után kezdtek kutatni. Szorgos kutatással Županćić százados századjánál Blagajban találtak is vasat, s a kitermelés gyors ütemben megindult.[63]

Fentiekből minden elfogultság nélkül megállapítható, hogy e vidék vitéz katonái egyszersmind hasznos és szorgalmas lakói voltak hazájuknak.

Végre egy kis változatosság vegyült a határőrök immár huszonkét éve egyhangú békeéletébe, amennyiben a Schelde szabad hajózása miatt támadt bonyodalom két zászlóalj határőr kirendelését eredményezte. A zászlóaljak gyalog menetben Luxenburgba vonultak; közben azonban Franciaország erősen állást foglalt Hollandia mellett, s így a háború elmaradt. Mire oda értek, már indulhattak is vissza, s a hiába megtett út 1200 kilométer volt.

Ugyanezen évben, vagyis 1784-ben, a kanton-rendszert honosították meg, ami tulajdonképpen a katonai befolyás teljességét jelentette. Közigazgatásban kanton, ezen belül Districkt, Bezirk beosztás alá kerültek az egyes Generalátusok. A helységek polgármesterei századosok vagy őrnagyok, tanácstagjai alantas tisztek lettek, kinevezés útján. A kantontisztek[64] hetenként kihallgatást tartottak az alájuk rendelt

[61] *Vaničeк* szerint; *Wrede* szerint már 1750-ben fehér ruhájuk volt.

[62] *Vaničeк:* u. o. 615—620.

[63] *Vaničeк:* i. m. II. 628.

[64] A tényleges állományból e feladattal megbízva.

községekben, személyesen intézve el alárendeltjeiknek, valamint azok családjának minden apró-cseprő ügyét.[65]

Minden katonatisztnek feladata volt hetenként legalább egyszer megszemlélni minden faluban a gazdaságokat, házak táját, a rend és az okszerű gazdálkodás szempontjából. Megszemlélte a méheseket, szilva- és eper-ültetvényeket, útakat, erdőket, hídakat, templomi és községi pénztárakat, az iskolákat és a tanítást. Szóval mindent.

Aki rossz fát tett a tűzre, azt megfenyítette, akár katona, akár hadi szolgálatra alkalmatlan munkás, avagy nő, fiú- vagy leánygyermek volt. Még a jelenleg is használatban lévő katonai büntetőtörvénykönyvben is láthatunk, azóta már idejét multa és régen hatályát vesztett, paragrafusokat, melyek katonák és nemkatonák megvesszőzéséről, avagy nők, gyermekek virgácsolásáról szólnak.[66]

Évente minden tisztnek és határőrnek 14 napra, lakóhelyétől távoli táborba gyakorlatra kellett bevonulni, ahol a gyorstöltésben, tüzelésben és tábori szolgálatban képezték ki. A mesterlövészek évközben is, minden második vasárnap, lövészetet tartottak.

*

A kétéves török háború 1788—90-ben hadban találta a varasdiakat, harcaik igen véresek voltak, mert nem nyilt csatákban, de földbeásott sáncszerű erődítmények ellen kellett küzdeniök.

Résztvettek a Dubica elleni támadásban február 10-én, majd február 12-én Drežnik bevételénél, szeptember 6-án Novi-nál. 1789 május 21-én pedig az egykori macsói bánságban Szabácsnál és Prnjavornál. E három év alatt az ezredben két ezüst vitézségi érmet kaptak a varasdiak. A veszteségek óriási nagy számra rúgtak. A történelmi feljegyzésekben a varasdi ezredek veszteségeit ugyan nem találhatjuk meg, de a többiekéről ítélve igen nagy lehetett. Szomorú volt, hogy igen nagyszámú férfit, nőt és gyermeket vittek török rabságba, így pl. a szlavoniai ezredtől 1788-ban 1296 férfi, 1808 nő, 2051 leány és 1980 fiú került rabszíjra, akikből 1790-ig csupán 314 tért vissza.[67]

Kétévi pihenő után, 1792-ben megkezdődtek a francia háborúk. Ámbár a nagy hadsereg, melyben a határőrök harcoltak, Napoleontól sok vereséget szenvedett, az egyes ezredek — köztük a varasdiak is — vitézül és önfeláldozóan viselkedtek.

[65] *Vanićek:* i. m. III. 21.
[66] *Katonai büntető törvénykönyv.* 30. §.
[67] *Vanićek:* i. m. III. 472.

A varasdiak 7000-en mentek el az első napon — és hány és hány ezer ment még utánuk, hogy sohase térjenek többé vissza.

1792—1796-ig a generalátusok két-két határos ezredeiből alakított kombinált (vagy az akkori megjelölés szerint „Componirt") zászlóaljak vonultak hadba; 1796-tól a kiegészítő területek saját zászlóaljaikat küldték önállóan vagy ezredkötelékben a csatatérre.[68]

Ilyen kombinált zászlóaljak vettek részt a Rajna-menti ütközetekben, 1792 szeptember 29-én Maubeuge-nél, 1793-ban Itáliában és több dicséretet kaptak. Lodi-Lolato-nál 1796 május 10-én, Castiglione-nál Wurmser hadában augusztus 5-én; Caldieronál, Alvinczy alatt, 1796 november 12-én harcoltak s mindenütt vitézül viselkedtek.

Arcolenál 1796 november 15., 16. és 17-én hősiesen védték a varasdiak a hidat s még Napoleon személyes megjelenése sem segített a franciákon, sőt csak Lajos öccse és Marmont mentették meg őt a közvetlen életveszedelemből. 1797 március 2-án Rivolinál harcoltak s e helyen kitűnt személyes bátorságával az ezrednek egy fiatal, előző évben a neustadti akadémiából kimustrált tisztje, Scanagetta Franciska, aki, mint neve is mutatja, nő volt.[69]

Mintha e nehéz időben ez volna a leglényegesebb, 1798-ban barnaszínű egyenruhát kaptak a határőrök a régi hajtókákkal.[70]

A következő évben, 1799 augusztus 13. és 14-én a Szent Gotthard-hágón harcoltak; 10 órán át rohamot roham után vertek vissza, míg végre kénytelenek voltak engedni a túlerőnek. Egy zászlóalj német földön, március 21-én az Ostrach, március 25-én a Stockach melletti csatában, majd a neckari sáncok elleni rohamban vett részt.

Ezzel zárult is ez az évszázad s megkezdődött az új, nem kevésbbé véres csatákkal téve zivatarossá a varasdi határőrök hányatott életét. Kétszázadnyi határőr, mint Vukassovich utóvédje, 1800 május 28. és 29-én szívósan védelmezte a Mte-Ceneret s csak éjfél után hagyta el állásait s vonult csapattestéhez vissza. 1800 június 14-én résztvettek a Marengo melletti csatában, ahol előbb győztek, majd a Desaix beérkezte után bekövetkezett irtózatos pánik alatt, a Bormida-hídfő védelmezésének kitüntető, de eredményeiben és hatásában katasztrófális feladata hárult a varasdiakra, akik Pászthory Menyhért 5-ik határőrezredbeli magyar származású

[68] *Wrede:* Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. V. 31. o.

[69] Megsebesült Génuánál 1794-ben, 1801-ben nyugdíjazták. Talán férjhez ment? *Perné* Ádám: Warasdiner 11. old.

[70] *Wrede:* i. m. V. 279.

százados vezénylése alatt, óriási veszteségeikhez képest jól fedezték a teljesen felbomlott, rémületében fegyvereit elhányó sereg visszaözönlését.[71] Így is százával fúltak a menekülők a megdagadt Bormida vizébe.

Hogy az akkori hadvezetőség milyen nagy jelentőséget tulajdonított e fegyverténynek, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Pászthory százados röviddel később a Mária Terézia-rendet kapta a bárói méltósággal,[72] míg az ezred megmaradt legénységéből a csata színhelyén többeket tiszttekké léptettek elő. Ez időszak alatt 4 ezüst vitézségi érmet kapott az ezred, ami abban az időben igen nagy eredmény volt, hiszen számtalan vitéz, többször megsebesült, soronkívül tisztirangra emelkedett katona volt az ezredben, aki 30—40 évi szolgálata ellenére sem volt láthatólag feldíszítve. Véráldozatukról pedig jellemző és tiszta képet nyujt, ha rámutatunk arra, hogy az 1792—1801 közt hadbavonult 101.692 varasdi határőr közül 38.583 nem tért többé vissza hazájába (majdnem 40%). Ez évben meglehetős kellemetlen csalódás érte a határőröket, mert ugyanazon rendelettel, amely 1800 november 1-én a kanton-rendszert megszüntette, egyidejűleg elvették a tisztikar természetbeni javadalmazását, hogy ne legyen több jövedelmük, mint a sorhadbelieknek.

Rövid pihenés után 1805-ben újból kitört a háború, ezúttal már Napoleon császárral szemben.

A varasdiak résztvettek Caldieronál az október 29-től 30-ig vívott csatában, tehát ugyanott, ahol 9 év előtt is harcolt az ezred. E napon Mihajlević őrnagy egy fontos magaslatot elkeseredett szuronyharccal foglalt el.

*

Ez időben a határőralakulások három részre tagozódtak és pedig:

1. Tábori alakulások (ezredek, önálló zászlóaljak és gránátos századok).

2. Tartalék alakulások, melyeknek a hátországban állandó kiképző kereteik voltak, ahonnan azután a pótlások időközönkint a tábori alakulások felfrissítésére útbaindultak.

3. A belbiztonság fenntartására szolgáló, népfelkelésszerű szerezsán testület, harámbasáik vezetése alatt.

Ez évben megszüntették a copfviselést a hadseregben.

*

1809! Napoleon összes hadai Ausztria ellen vonultak, hogy azt összeroppantsák.

[71] *Vaničck:* i. m. IV. 100.
[72] *Wrede:* i. m. V. 275.

Ki ne hallotta volna ez év egyik legnagyszerűbb fegyvertényének hírét, a Predil és Malborghetto hágók faváracskáinak hősies, önfeláldozó védelmét? Ahol Hermann és Hensel útász-századosok három napon át feltartóztatták néhány elszánt emberükkel az alkirály hatalmas, rettegett hadait! De azt bizony kevesen tudják, hogy e hős védők horvát határőrök voltak; Malborghettonál Hensel Frigyes mérnökkari százados (brassói) elszánt csapata Vučetić és Sešar határőrszázadosok által vezetett 200 határőrből állott, míg Predilen Hermann útász-százados mellett egy századnyi sluini határőr állta a rohamot 1809 május 14., 15. és 16-án.[73]

Persze elvéreztek a hitvány kis favárakban, hol a franciák dühökben valóságos vérfürdőt rendeztek. Az összes tisztek életükkel adóztak, Vučetić 200 emberéből alig 50, a sluiniakból egyetlen őrmester élte túl a rohamot, azok is súlyos sebekkel borítva, *de három napig feltartották az alkirályt!*

Vegyük tudomásul, hogy ezt, a maga nemében páratlanul álló iskola példáját a katonai vitézségnek és valóban nagyszerű önfeláldozásnak, horvát harcosok írták bele a haditörténetbe, kik megérdemlik, hogy ez a tény javukra legyen elkönyvelve.

A határőrök a hadjárat folyamán, a főerő 6. hadtestében, résztvettek az április 20-án Abensbergnél, 21-én Landshutnál, 22-én Eckmühlnél, 24-én Neumarktnál vívott ütközetekben; egy zászlóalj május 21. és 22-én az asperni győzelmes csatában s végül az egész varasd-szentgyörgyvári ezred ott vérzett a július 5-én és 6-án a szerencsétlen wagrami csatában, ahol megint csak rájuk háramlott utóvédként a visszavonulók fedezése.

E szerencsétlen hadjárat után a karlováci és báni ezredek kiegészítő területe is francia uralom alá került. Sokan elhagyták az elhódított vidéket, de mindenki mégsem távozhatott.[74]

A főparancsnokságot, katonai és polgári tekintetben is, Marmont August Frigyes raguzai herceg, marsall töltötte be, aki mint „Generalgouverneur" Karlovácban székelt.

Az ügyek vezetésére katonai részről az átfranciásított egykori likai őrnagy, Holjevác colonel, polgári részről Moser oberkommiszárius segédkeztek.

Marmont marsall az ezredeknél azonnal elrendelte a francia kiképzési rendszert, a határőrtiszteket francianyelvű csapattestekhez osztották be tanulni, viszont nagyszámban

[73] *Wrede:* i. m. V. 267.
[74] *Vaničekː* i. m. 140.

jöttek francia tisztek, kiknek feladata volt a szellemet franciásítani.[75]

A határőr-fiúk — Lika-Krbava egyszerű szülöttei — Fontainebleauba vagy St. Cyr-be kerültek katonai iskolába s onnan mint kész franciák és kész tisztek jöttek vissza. Az ezredekből három ily vadászezredet („Regiment Chasseurs d'Illyrie") formáltak, melyeknek mindegyikében egy „Voltigeurs", egy „Carabiniers" és egy „Fusiliers" század volt. A tiszteknek magas fizetésük volt. Jó előléptetés, a legénységnek kiadós zsold, kiváló ellátás, szép ruha: kék,[76] franciás szabású, sok sujtás, arany válldísz,[77] csizma, szóval minden volt, mindenre volt pénz bőven, de mindezt keményen meg kellett szolgálni.

Kiütött a háború! De ezúttal Napoleon, a franciák császára, szólította hadba őket s a határőrök — dícséretükre legyen mondva — vitézül helytálltak a sasok mellett is.

Az illyr-csapatok Vandamme hadtestében, Slivarić tábornok vezetésével, résztvettek az összes csatákban.[78]

Gridnovánál 1812 szeptember 4-én véresen verték vissza a kozákok támadásait. E hadműveletek iratai nincsenek meg az osztrák levéltárban, tehát azokról csak hiányos képet nyujthatunk.

A „chasseurs" határőrök megjárták Moszkvát is s résztvettek a szeptember 7-i borodinoi csatában. A nyári hőségtől, éhség és egyéb természeti csapástól sujtva, 6 hónap alatt 2800 kilométert gyalogoltak idegen földeken, pusztákon, mocsarakon, úttalan útakon. A visszavonulásnál tulajdonképen minden fegyelem felbomlott. A rettenetes nagy veszteségek után a három ezred már nem volt szerves és rendezett taktikai egység, hanem a katonák kötelékek nélkül, de a sok idegen között együtt maradva, mentették életüket a dermesztő hidegben.

A Berezinától történt visszavonulás után, Napoleon hadparancsban külön megdícsérte az illyr csapatokat és számos kitüntetést osztott ki közöttük.

Az együttmaradással tanusított fegyelem eredményezte, hogy Napoleon ezen, aránylag legjobb csapatból választotta saját, és podgyászkocsijainak fedezetét, mely egy századnyi válogatott horvátból állt, Dragić százados vezetésével; akik aztán egészen Párizsig kísérték a császárt s ott elismerésképen az ifjú gárdába osztották be őket. A többi, az eseményeket átélt mintegy 1000 ember, Ingolstadtban gyülekezett, hol

[75] *U. o.* III. 298.
[76] Couleur bleu national.
[77] Epaulette.
[78] *Vaniček:* i. m. IV. 140.

Vandamme rendezte tépett hadait; a határőrökhöz is 1000 ujoncot hoztak hazulról s az így megalakult egyik zászlóalj gróf Gerard Etienne tábornokhoz Magdeburgba került, míg egy másik — likai és ogulini — zászlóalj, Višnić őrnagy parancsnoksága alatt, Glogauban volt.[79]

*

Megindult a szövetségesek felszabadító háborúja. Tehát testvér a testvér ellen harcol majd!

A határőrök nem hiányozhattak e táncból és derekasan ki is vették részüket. Csupán a varasdi generalátus hat teljes tábori zászlóaljat küldött a harctérre. Az egyes zászlóaljak szétszórtan résztvettek Isztria, Krajna, Itália és Franciaország földjén vívott harcokban, míg a tábori ezred Németországban hordozta dicsőségről dicsőségre a hétéves háborúban kapott fakult zászlóját.

Míg a magdeburgi francia határőrök vitézül harcoltak Königsbornnál, Belzignél és Havelbergnél augusztus 26-án a poroszok ellen — bár eredménytelenül és nagy véráldozatokkal — addig a glogauiak elszántan védekeztek augusztus 5-én a Katzbach melletti vesztett csatában. Az eredménytelen véres harcok után Gerard tábornok csoportja Magdeburg, Višnić őrnagyé Glogau várába szorult, hol körülzárolva ostromoltattak.[80]

Ezalatt a császári határőrök gróf Folliot de Crenneville tábornok hadosztályában harcoltak.

A varasd-szentgyörgyvári ezred augusztus 26-án rohammal foglalta el a drezdai csatában a „Schäferei"-t s a harcban oly halálmegvető bátorsággal vetették reá magukat az ellenségre, hogy Crenneville a vitézség csodáinak nevezte őket. E napon az ezred csupán halottakban hét tisztet és 314 embert veszített. Azt hiszem, nem csalódom, ha úgy vélem, hogy gróf Crenneville Mária Terézia-rendjét a varasd-szentgyörgyváriak vitézségének köszönhette.

Az események gyorsan peregtek, Napoleon napjai meg voltak számlálva. Felvirradt október tizenhatodika! Lipcse! Népek csatája!

E csatában, melyben mindkét fél hősiességének legnagyszerűbb példáját mutatta s melyben valóban a létért küzdöttek, a császári határőrök szembekerültek testvéreikkel, a francia határőrökkel.

Porlepte családi írásokból megtudhatjuk, hogy nem egy testvér állt szemben testvérével, vagy apa a fiával.

[79] *Vanićek:* i. m. IV. 166.
[80] *U. o.*

Még az oroszországi hadjárat alatt, mint említettem, a podgyászfedezetül kirendelt Dragić százados századját az ifjú gárdába osztották be; létszámuk alig rúgott százra, de mint mindenütt, úgy Lipcsénél is, Napoleon legvitézebb katonái közé tartoztak, és a százból e napon negyvenen életüket áldozták. Néhányan ugyan átszöktek a császáriakhoz, a tömeg azonban híven és vitézül kitartott. Napoleon hadparancsában külön megemlékezett erről a pár emberről.

A szövetségeseknél viszont a császári határőrök érdemeltek magas dicséreteket. Az üldözésnél, melyben a varasd-szentgyörgyvári ezred, mint a gróf Bubna-Littitz tábornagy vezénylete alatt álló „főüldözőgárda" elővédje működött, 1814 január 24-én Bar-sur Aube-nál olyan vitéz magatartást tanúsított, hogy külön hadseregparancsban kapott dicséretet.

*

Amíg a császári határőrök, élükön a varasd-szentgyörgyváriakkal, ősi, megtépett, fekete-sárga lobogójuk alatt diadalmenetben vonultak Párizs felé, a Magdeburg és Glogau várába szorult francia határőrök mitsem tudtak az eseményekről.

Végre 1814 január 24-én a „Magdeburger Bürger Nachricht" című ujságból értesültek a fordulatról, mire Čuić őrnagy a Gouverneur-től szabad elvonulást követelt, amit meg is kapott; Glogauban pedig a francia szolgálatban lévő likai és ogulini határőröket a körülzáró szövetséges csapatok, különleges rakéták segélyével a várba lőtt proklamációkkal és hírlapokkal értesítették Napoleon bukásáról, mire ezek is elvonultak és hazájukba tértek.[81]

Gyalogmenetben vonultak a sok vihart látott francia határőrök hazafelé, és a 600 főből álló csapat talán ugyanakkor tette le újból az esküt az osztrák császárnak Prágában, midőn a varasd-szentgyörgyváriak lengő zászló alatt, harsogó zeneszóval elsőnek vonultak be a legyőzött franciák fővárosába, ahol ugyanekkor bocsátották el a lefegyverzett francia gárdát, köztük Drágić századost és néhány emberét.

Ezzel lezárult Napoleon háboruinak kora, csupán egy pillanatra lobbantva fel újra — kissé fakultan bár — régi fényét a száznapos uralom alatt, hogy aztán örökre eltűnjék.

Röviddel később a határőröknek nem maradt egyéb emléke a két évtizedes borzalmakból, mint a sok özvegyi nyugdíj, az élőknek pedig a még 1814 októberében megalapított „Kanonenkreuz", melyet a Napoleontól zsákmányolt ágyúk csöveiből vertek s melyet mindenki megkapott, aki e háborúkban résztvett.

[81] *Vaničekː* i. m. IV. 167.

Felírása elől: Grati Princeps et Patria Franciscus Imp. Aug. Másik oldalán: Libertate Europae asserta 1813—1814. Alakja tökéletesen megegyezik a mai Károly-csapatkereszttel, melyet arról formáztak. Sárga-fekete harántsávos szalagon viselték s birtokosaiknak szabad volt nevüket a kereszt szélébe vésetni.

Érdekes megjegyezni, hogy a francia fennhatóság alól visszakerült ezredek közül két ezrednél, a 10. és 11. báni határőrezrednél, mulasztás folytán, egészen 1823-ig hivatalosan nem lett kihirdetve a visszacsatolás ténye, miáltal a horvát bánok ezredtulajdonosi jogaikat a két ezred felett mindaddig nem gyakorolhatták.[82]

A napoleoni háborúk után hosszú évtizedeken át nyugalom és csend honolt a határőrvidéken. Legfeljebb az itáliai helyőrségekbe távozó és onnan hazatérő ezredek életében fordult elő némi változás, no és a nagy háborúk tapasztalatait igyekeztek gyakorlatilag hasznosítani.

Legfontosabb volt a szolgálati kötelezettség megállapítása és ez mindjárt 1815-ben meg is történt. Eszerint a férfilakosságot három kategóriába sorolták. Még pedig:

I. Szolgálók. II. Szolgálatra alkalmasak, de jelenleg nem szolgálók. III. Felmentettek.[83]

A szerezsán testület is újabb revizió alá került úgy szervezés, mint fegyelmezés és kiképzés tekintetében. Csupán a ruházat maradt meg a régi nemzeti viselet formájában, nagy vörös köpennyel, puska, két pisztoly és handzsárral.

Éppen 35 év telt el; bár a határon nem jelentett teljes nyugalmat a béke, mégis nevezetesebb harcokról nem szól a krónika. Ekkor kitört az 1848—49. évi magyar szabadságharc, melyben a varasdiak részben Magyarországban harcoltak a császáriak oldalán. Viszont a varasd-szentgyörgyvári ezredből származott Knézich Károly, későbbi magyar szabadsághős, honvédtábornok és aradi vértanu. Tehát ilyenekkel is szolgált nekünk ez az ezred, míg az otocsácsiaktól Damjanich János ugyancsak vértanu honvédtábornok került a magyar szabadságharc halhatatlan vezéralakjai közé.

Itáliában Radetzky vezérlete alatt vívott nevezetesebb csatáik május 9-én Santa-Lucia, május 29. és 30-án Vicenza, július 23—26-ig Sona-Sommacampagna, július 30-án Cremona, 25-én Custoza.

A sona-sommacampagnai csata napja lett az ezred emléknapjává avatva s ezt I. Ferenc József király és császár is megerősítette, mint a varasd-szentgyörgyváriak legdicsőbb

[82] *Wrede:* i. m. V. 292.
[83] *U. o.* V. 239.

fegyverténvét. Itt a kápolnát rohammal foglalták el, terraszról-terraszra, jóformán minden házat, kertet, udvart különkülön foglalva el szuronnyal. A kápolnánál az első a 9. század volt, a novigradiak, kiket az elesett tisztek helyett Serdić örmester vezetett.

Érdekes megjegyezni, hogy a varasdiak vesztesége aránylag kevés volt, aminek az a magyarázata, hogy jóformán tűzharc nélkül állandóan kézitusát, szuronyharcot vívtak, melyben pedig a határőrök minden ellenfélt messze felülmúltak.

Jellachich vezérletével, majd később is, különböző seregtestekben harcoltak ellenünk a szabadságharcban, így például 1848 október 30-án Schwechatnál, 1849 február 27-én Verpelétnél, április 6-án az Isaszeg melletti csatában, s résztvettek Buda védelmében is, hol Hentzi tábornok, a várban, május 21-én egy varasd-szentgyörgyvári század élén esett el.[84]

Mindenesetre dicsőségére válik a magyarságnak, hogy ilyen katonák ellen is eredményesen harcolt.

Az 1859. év olasz földön találja a határőröket, hol június 24-én Solferinonál látjuk őket. Ugyanez évben egy zászlóalj Grácba vonult, hol a haldokló János főherceg megtudva érkezésüket, azon hő óhaját fejezte ki, hogy utolsó útjára a varasdiak kísérjék, akiknek parancsnokaként kapta a Mária Terézia-rendet. Ezen óhaja természetesen teljesült is.[85]

Az 1866-i hadjáratban a déli harctéren küzdöttek, hol apróbb harcokon kívül résztvettek a június 24-én lezajlott custozai csatában is. E hadjárat után Ausztria elveszítette olasz területeit. Nem érdektelen, hogy a varasd-szentgyörgyvári ezrednek jutott az a feladat, hogy utolsónak vonuljon ki 1866 október 12-én Verona várából.

A következő évben, a kiegyezés után, az általános védkötelezettség kimondásával, a katonai határőrvidék feloszlatása időszerűvé vált. Egy valóban kiérdemelt, elismerést és köszönetet mondó legfelsőbb kézirat megjelenése után, megkezdődött a leszerelés. Szemtanuk állítása szerint könnyhullatva szereltek le a vén, megcsontosodott „granicsárok" s valóban átérezték a fájdalmat, midőn egyenruhájuktól és fegyvereiktől meg kellett válniok.

Lőporfüstös, színtelenre fakult, rongyos-selymű, tépett zászlójukat, melyet még Mária Terézia királynőtől kaptak s melynek 150 év alatt, miként azelőtt is, győzelemről győzelemre, csakis babért szereztek, a belovári templomban helyezték el, honnan később a bécsi hadimúzeumba került.

[84] *Vaničck:* i. m. IV. 226.
[85] *Perné Ádám:* Warasdiner. 17.

Az ezred tisztjei egy Mária Terézia-rendet, egy Lipót-rendet, egy Vaskorona-rendet és 8 katonai érdemkeresztet szereztek vitézségükkel; a legénység 1789-től a feloszlatásig 4 arany-, 26 nagy- és 29 kis-ezüst vitézségi érmet kapott. Hogy ez az ezred előkelő és megbecsült kötelék volt a régi csapattestek között, misem bizonyítja jobban, mint egy pillantás az ezredparancsnokok neveire; ime néhány a sok közül: Brentano-Cimaroli József és Antal bárók, báró Riese Ferenc, Bessenyei Malordi József, gróf Kálnoky Sándor, báró Orešković Tamás, báró Ertel von Seeau József, Belcredi József marquis, gróf Haugwitz Jenő, Cyrill Rodić von Berlinensieg, ezredesek.

*

E vidék lakosságából ujoncozták évtizedeken át a császári és királyi 16. gyalogezredet, mely minden időkre a „varasdi" nevet viselte, a császári és királyi 53. belovári gyalogezredet, valamint a magyar királyi zágrábi 25. honvédgyalogezredet, mely 1890-ben a zágrábi 80., a varasdi 79. és a belovári 84. honvédzászlóaljakból alakult meg.

Mindhárom ezred becsülettel kivette részét a világháborúból.

Vajjon mit érezhettek a szerb, orosz, lengyel, olasz és francia mezők, hegyek televényföldje vagy sziklás rögei alatt — talán századok óta — porladó horvát határőrök, midőn ugyanott, hantjaik felett, egy soha nem látott és képzelt arányú küzdelem tombolt, melyben késői ivadékaik csorbítatlanul megóvták az ősök által szerzett dicsőséget és babérokat?

Az egészben az elszomorító nem az, hogy ellenünk, magyarok ellen is harcoltak e vitéz katonák, hanem az, hogy éppen akkor vesztettük el őket, amikor rátaláltunk egymásra, a nagy világégésben.

Reméljük, hogy a röviden — csupán nagy vonásokban — elmesélt szép multból még sokkal szebb jövő fakad.

Pozder Károly.

MAGYAROK A VILÁGHÁBORÚ TÖRÖK HARCTEREIN.

(1. közlemény.)

I.

A világháború kitörése előtti események rövid leírása.

Az 1912/13. évi első balkánháború végén az „európai" Törökország tulajdonkép megszűnt. A bukaresti és a konstantinápolyi béke után, 1913 nyarán, Szerbia és Görögország kapta meg a volt európai Törökország oroszlánrészét. Montenegró a novipazari szandsákkal nagyobbodott és az egykori török—albán tartomány önálló fejedelemség lett. Oláhország Bulgária rovására gazdagodott meg Dobrudsában, míg Bulgária majdnem semmit se kapott. Törökország birtokában csupán Konstantinápoly maradt meg szárazföldi biztosításával: a Csataldzsa-vonallal; aztán Drinápoly városa, de megfelelő hátvéd nélkül, mert az új bolgár határ nagyon közel volt a várostól nyugatra; aztán még Trácia, s végül a Gallipoli-félsziget, mindössze kb. 25.000 négyzetkilométer európai terület (1. és 2. vázlat).

Az úgynevezett antant-szövetség — Anglia, Franciaország és Oroszország — már régen megállapodott Stambulra és Törökország ázsiai részére vonatkozó érdekei tekintetében.

Oroszország Péter cárnak immár kétszázéves politikai hagyatékát akarta megvalósítani, s boldogulását csak Konstantinápoly birtokában vélte megtalálni; azonban mint keresztény nagyhatalom, hivatásának tartotta, hogy Török—Örményországban rendet csináljon s véget vessen a kereszténymészárlásnak. Perzsiában e végből már készen tartott egy kozákhadosztályt, mely orosz tisztek vezetése alatt, mintegy előőrse volt Oroszországnak.

Anglia törekvése pedig arra irányult, hogy Indiába, a meglévő rövidebb szuezi összeköttetés mellett, szárazföldi útat is teremtsen magának. Ez az út Egyiptomból indult volna ki, s a szintén angol védnökség alatt álló Színai-félszigeten át, török fennhatóság alatt álló tartományokon: Palesztinán, a Jordánon túli területen, Mezopotámián, Irak-Arabin, végül Dél-Perzsián s Beludzsistánon keresztül érte volna el Indiát.

Franciaország, már évek óta protektora Kelet kereszténységének, Szíria megszerzésére törekedett.

A központi hatalmakkal szemben már régóta ingadozó Olaszország a tripoliszi háborúban nem szerzett ugyan magának babérokat, mindazonáltal az antant oldalán vélte inkább elérhetni levantei céljait.

Az Égei-tenger partjainak egész hosszában görögök kezében volt a kereskedelem. S végül az arábiai fejedelmek és a szíriai törzsfőnökök az antant, de különösen Anglia, támogatásában részesültek a törökök ellen irányuló törekvéseikben.

Látjuk tehát, hogy Törökországot már a háború kitörése előtt céltudatosan, s teljesen bekerítették az antant-hatalmak s ezeknek bolygói (1. vázlat). Ezekkel a törekvésekkel szemben, amelyek csupán Törökország további gyengítését célozták, a központi hatalmak érdekköre egészen a kereskedelem terén, fölösszámú iparcikkeik értékesítésén nyugodott. Németország hathatósan támogatta a bagdadi vasút kiépítését, amely Aleppotól Mossulon s Bagdadon át Basrára, a Perzsa-öbölhöz vezetett volna. Maga Vilmos császár ismételten iparkodott Törökország kiválóan hasznosítható piacát az olcsóságban minden versenyen felül álló német iparcikkeknek megnyerni. Az osztrák-magyar monarchia, mint a török birodalomhoz legközelebb eső ipari ország, főképen mezőgazdasági gépeit törekedett itt eladni. Mi se érthetőbb, minthogy a két hatalmi csoport érdekei keresztezték egymást.

II.

Törökország a háború kitörésekor.

Midőn 1914 július 26-án, a monarchia részleges mozgósításával, világra szóló események indultak meg, egy héttel később pedig, már fél Európa fegyverben állott, Törökország, holott semlegességet fogadott, mind a központi hatalmak, mind az antant számításában, már földrajzi fekvésénél fogva is, hatalmas tételként szerepelt. Az antant elérkezettnek látta azt a pillanatot, amikor prédára vágyó terveit Törökországgal szemben is megvalósíthatja. Mindenekelőtt arra törekedett, hogy a tengerszorosokat feltétlen birtokába ejtse. Anglia és Franciaország az Égei-tenger felől a Dardanellákon át, Oroszország a Fekete-tengerből a Bosporuson hatolt volna a Márvány-tengerbe, ahol a szövetségesek egyesültek volna (2. vázlat). Csakis így lehetett a központi hatalmak köré kovácsolt vasgyűrűt keleten is szorosabbra fogni. Délen ez Olaszország (a Hármasszövetség harmadik tagjának) magatartása, északon a semleges államok (Svédország, Norvégia, Dánia és Hollandia) miatt már amúgy is sikerült.

De még több ok is volt arra, hogy az antant minél előbb a tengerszorosok birtokába jusson. Franciaországnak, szeptemberi nagy veszteségei miatt, égetően szüksége volt újabb csapatokra, melyeket az ebben kifogyhatatlannak látszó Oroszország juttatott volna neki; de szövetségeseivel, Angliával s Belgiummal egyetemben, az orosz gabonáskamra kincseit is hasznára akarta volna fordítani. Viszont egy ipari cikkek nélkül szűkölködő szláv birodalom meg arra volt utalva, hogy az olyan mérhetetlen mennyiségben szükséges hadianyaggal nyugati szövetségesei lássák el. Kölcsönös szükségletüket tehát tartósan csak a tengerszorosok útján biztosíthatták, mert az Északi Jegestenger számításba jövő kikötői, Kola és Archangelsk, hónapszámra be voltak fagyva, s így az északi út se kielégítő, se biztos nem volt. Az antant az 1879. évi sanstefanoi béke határozott tilalma ellenére, mely szerint csapatokat és hadianyagot a tengerszorosokon nem szabad átszállítani, eltökélte, hogy akár erőszakkal is, ki fogja a tengerszorosok nyujtotta előnyöket használni. Viszont Törökország szépszerivel nem volt rábírható, hogy az említett hatalmaknak útat nyisson vizein keresztül. Ellenállásában a központi hatalmak bátorították az oszmán birodalmat, mert érdekük volt meghiúsítani, hogy ellenségeik a kölcsönös szállításokkal egymást támogassák s a fogyófélben levő harcosok pótlását emitt, a hadiszerek kiegészítését amott, véghezvihessék, mi által a háborút igen hosszúra nyujthatták volna. Kívánatos volt továbbá, hogy más hatalmak, így Törökország is, Németország és a Monarchia mellé, az antant ellen küzdők sorába álljanak, mert ellenségeik egyrészét más harctereken lekötvén, saját arcvonaluk a fölös erő nyomása alól felszabadult volna. Mi sem természetesebb tehát, hogy a Magas Portánál akkreditált diplomácia minden tőle telhetőt megtett, hogy Törökországot a pártjához való csatlakozásra rávegye. Törökország végül is, 1914 novemberében úgy határozott, hogy a központi hatalmak oldalán lép be a hadakozók sorába.

III.

Törökország a központi hatalmak oldalán belép a hadakozók sorába.

A török tengeri haderők gyakorlatait, a Fekete-tengerben, október 27. és 28-án egy orosz hajóraj tüntetően kísérte, sőt zavarta is.

Midőn az orosz aknarakó, torpedónaszádok támogatásával, október 29-én még a Bosporus északi kijáratát is el akarta zárni, a török tengerészeti miniszter, Djemal basa, végre el

vesztette a türelmét. A török hajóhad támadásba fogott, s rövid harc után, az oroszok kénytelenek voltak tengeri támaszpontjukra, Sebastopol hadikikötőjébe, visszavonulni. Az

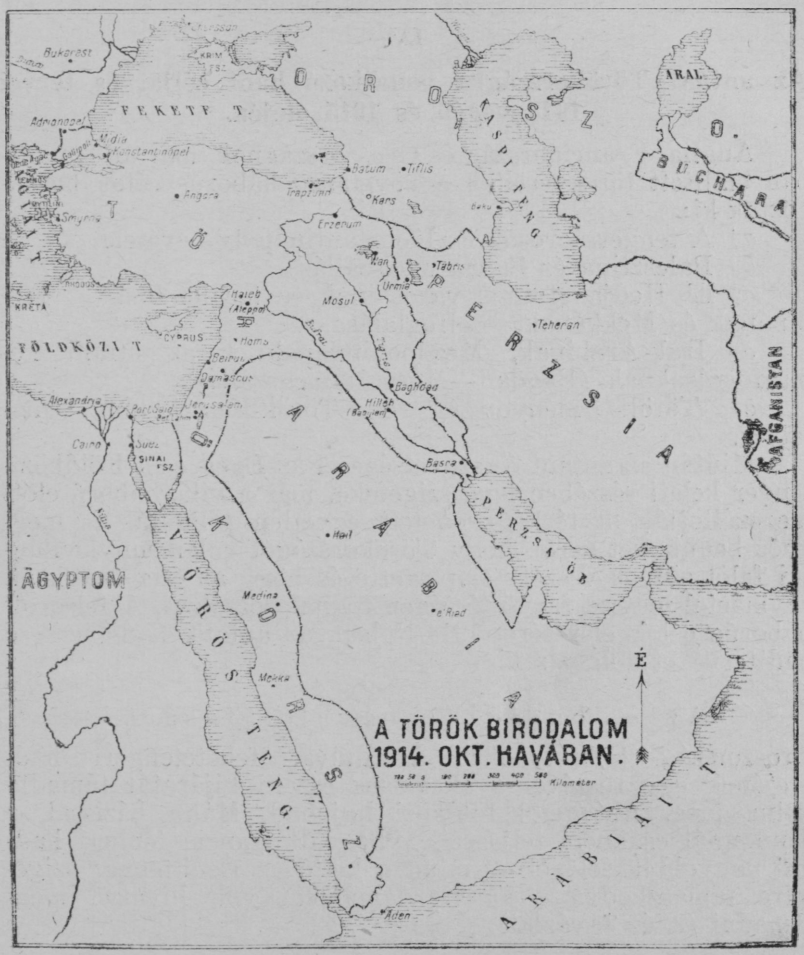

1. vázlat.

oroszok ellenséges magatartásával tehát a hadiállapot valóban bekövetkezett. Törökország most már világosan látta, hogy mi fenyegeti az antant részéről. V. Mehmed török szultán, 1914 november elején, kihirdette a szent háborút az antant ellen. Mind ő maga, mind a török miniszterium, erősen meg voltak győződve arról, hogy az antant-hatalmak uralma

alatt álló mohamedánok, Indiától Gibraltárig, kalifájuk hívására fellázadnak az antant ellen. Azonban, sajnos, tévedtek; az antant már jóelőre gondoskodott róla, hogy a kalifának az igazhívők előtt semmi tekintélye se legyen.

IV.

Az antant Törökországra vonatkozó hadi céljai és tervei 1914 végén és 1915 elején.

Anglia, Franciaország és Oroszországnak, már az 1. pontban említett törekvéseiből a következő háborús célok bontakoztak ki:

a) A tengerszorosok és Konstantinápoly bevétele.

b) Palesztina és Szíria megszállása.

c) El Hedjas fontos városainak és területeinek — Medinának és Mekkának — elfoglalása.

d) Irak-Arabinak, Mezopotámiának, s az ottani kőolajforrásoknak (Bagdad—Mossul) megszállása.

e) Török-Örményország és Török-Kurdisztán elfoglalása.

Miután az antant és szövetségesei az Égei- és a Földközitenger keleti részében levő szigeteket már a világháború előtt megszállották, a térképre vetett egyetlen pillantás is meggyőz bennünket arról, hogy Törökországot valamennyi világtáj felől súlyos veszély fenyegette és hogy az események öt. egymástól messze fekvő térségen fognak lezajlani. A felsorolt háborús célok elérésére, 1914 15-ben, az antant a következő haditerveket dolgozta ki:

Az *a)* hadicél megvalósítására:

Oroszország Sebastopolról kiindulva, feketetengeri haderejének egy részével a Bosporus északi kijáratát támadta volna meg. Az angol földközi hajóhad, Málta bázissal, a Toulonnál csaknem teljesen egybegyűlt francia tengeri haderő nagyobbik felével — mind a kettő az Égei-tenger szigeteire támaszkodva — a Dardanellákat volt hivatva megtámadni (2. és 3. vázlat).

A *b)* hadicél elérésére:

Anglia, a védnöksége alatt álló Egyiptomra támaszkodva, a Szuez-csatorna keleti partján, Port-Saïdnál, El-Kantaranál, Ismailienél és Szueznél, egyelőre hídfőszerű erődítéseket épít, hogy ezzel Palesztina, a Jordánon túli terület és Szíria megszállását előkészítse. Ki kellett építenie továbbá a Színai-félszigeten levő El-Kantarát El-Arissal összekötő vasútat, va-

lamint az El-Akabaról Maanra vivő útat; ezután nyomult volna elő Dél-Palesztina és a Jordánon túli terület ellen. Mindez, mint ahogy látni fogjuk, két teljes évet foglalt le. Az El-Tih sivatagon, El-Arison keresztül, tehát a Vörös-tenger partján előnyomuló oszlopot azonfelül egy angol hajóraj is támogathatta. A gyarmati háborúkban szerzett sokoldalú tapasztalataikra támaszkodó angolok, iparkodtak vállalataikat gondosan előkészíteni és szilárdan megalapozni, ellentétben a törökökkel, mint ezt már a következő fejezetben olvashatjuk.

A *c)* hadicél megvalósítására:

a különböző seikek fennhatósága, de valóságban angol tisztek vezetése alatt álló bennszülöttek jönnek számításba, akiket az angolok pénzzel és hadiszerrel láttak el; ezeknek a csoportoknak egyrészt a Vörös-tenger keleti partja felől, másrészt Közép-Arábiából, Medina és Mekka területére kellett volna támadást intézniök (1. vázlat).

A *d)* alatti hadicélra

egy angol hadcsoport mindenekelőtt Schatt-el-Arabon, a Krananál összefolyó Euphrat és Tigris torkolatának területén, vetette volna meg a lábát, hogy innen kiindulva, Basra bázissal, az Euphrat és a Tigris mentén egy-egy oszloppal a fővárost — Bagdadot — bevegye. Később aztán Mossul s a tulajdonképeni kőolajterület elfoglalása került volna sorra. Mindkét folyamon angol hajók feladata volt, hogy kísérjék s támogassák az oszlopokat (1. és 2. vázlat).

Végül az *e)* alatti hadicél elérésére:

az oroszok, Tiflisz bázissal, egyrészt a Kaukázus felől, Karson át, Örményország fővárosa — Erzerum — ellen, másrészt a perzsa Aserbeidjan és Kurdistan tartományokon keresztül, Török-Kurdistanba törnek.

Végül pedig az angolok és az oroszok Mossulnál, az ókori Ninivehnél, egyesülnek.

Az orosz feketetengeri hajóhad egyrészének az volt a feladata, hogy Trapezuntot és Török-Örményország partvidékét fenyegesse, s az orosz csapatok előnyomulását megkönnyítse (1. és 2. vázlat).

A Törökországot körülfogó ellenséges gyűrű tökéletesen zárva volt; így hát az antant jelentékeny szárazföldi és tengeri erői voltak a központi hatalmaktól s Európától távol le-

kötve; csak az volt kérdéses, hogy meddig? Az eseményekből meglátjuk, hogy ez, a központi hatalmak szerencséjére, várakozáson felül sokáig, t. i. a háború végéig tartott.

V.

Törökország háborús céljai és haditervei az 1914—15. év fordulóján.

Törökországnak, jobbanmondva hatalmas becsvágytól sarkalt hadügyminiszterének, egyúttal vezérkari főnökének, Enver basának, nagyszabású háborús céljai, mindenképen meghaladták az oszmán birodalom erejét. Enver basa nagyra vágyó lelkét nem kevesebb, mint Egyiptom visszafoglalása, a Kaukázus orosz területének megtámadása, s végül az a gondolat foglalkoztatta, hogy Nagy Sándor mintájára, Perzsián s Afganisztánon keresztül, Indiát hódítja meg. Nem is szólva arról a fontos körülményről, hogy ilyen célok csak elsőrendű katonai és műszaki előkészületek után érhetők el, a török birodalom, amely 1914-ben területi kiterjedésben körülbelül Középeurópának felelt meg, ázsiai részében csupán egy teljesértékű, az egész területen áthaladó vasúttal, a kisázsiai, vagyis anatoliai vasúttal rendelkezett: Skutaritól Eskisehir-Konia-Bonzanig. A Taurus-hegység északi lábánál megszakadt az összeköttetés, mert az alagút még nem volt készen. A Taurus déli lejtőjén levő Ada helységtől indult ki a bagdadi vasút, Aleppo-Mossul-Bagdad-Basra (Schatt el Arab) városokon keresztül, de többnyire még csak épülőfélben volt. Végül, Aleppotól délfelé kanyarodott az úgynevezett Hedjas-vasút, amely Szíriát, az északarab sivatagot és El-Hedjas területét átszelvén, Medina és Mekka felé haladt. Ez a többnyire keskenyvágányú vonal Medina és Mekkánál még csak épülőfélben volt. Ekkora területre ilyen kevés vasút bizony elégtelen. Még hitványabbul állt Törökország mozgó- és fűtőanyag dolgában. Európai értelemben vett útak alig voltak ezen az óriási területen; a nagyobb helységeket is többnyire csak karavánútak kötötték össze, melyeket a mi fogalmunk szerinti hadsereg-vonatok nem használhattak. Közlekedési eszközül az évezredes bivalykordélyon kívül, a sivatag hajója, a teve szolgált. Ha fontolóra vesszük továbbá azt, hogy a birodalom sok részében nagy vízhiány volt, hogy Szíriának, Arábiának, s a Kétfolyam országának gyér népessége miatt, mindennemű készletek hiányoztak; ha meggondoljuk Törökország rendetlen pénzviszonyait, végül azt a körülményt, hogy Törökország az 1911-i tripoliszi hadjárat óta folyton háborúskodott, s hogy mennyi ember- és anyagáldozatot követelt ez a hadjárat, valamint a balkánháború: nem csodálkoz-

hátunk azon, hogy Enver basa délibábos tervei már rövid idő múlva megfelelő mértékre zsugorodtak. A 4. pontban említett antant-háborúscéloknak megfelelően, Törökország végeredményben csupán meglévő birtokának megtartására szorítkozhatott. Megvalósítható háborús céljai tehát csak ezek lehettek:

a) a tengerszorosok feltétlen megtartása, továbbá annak

2. vázlat.

meghiúsítása, hogy az antant a Gallipoli félszigetet elfoglalja, s azután a Dardanella-erődök és Konstantinápoly megvédése;

b) délkeleten, az angol fennhatóság alatt álló Szinai félszigeten, a Szuez-csatorna keleti partjának elfoglalása, hogy ezzel a hajózás megbénuljon, s az Indiába vivő egyenes víziút megszakadjon;

c) a kalifa tekintélye megkövetelte, hogy Medina és Mekka, a mohamedánok két nagy zarándokhelye török kézben maradjon;

d) éppen olyan elengedhetetlen volt, hogy a török a világ

3. vázlat.

leggazdagabb kőolajforrásait, Mezopotámiában, magának tartsa meg;

e) a Kaukázusban, az orosz-török határon fekvő Kars várának megvétele; ugyanakkor az észak-perzsa Aserbeidjan tartomány fővárosának, Täbrisnek elfoglalása — Enver basa Indiába tervezett bevonulásának kezdőpontjaként.

Le kellett mondani a Kisázsia és Szíria előtti szigetek elfoglalásáról, amire már csak a megfelelő tengeri hadierő

hiánya miatt se lehetett gondolni. Az 1914/15. év fordulóján az *a)* és *e)* esetben támadó, — a többiben védőjellegű — háborús célok elérésére, a következő haditervek készültek:

ad a) két török hadsereg és az egész hajóhad megvédi a tengerszorosokat s természetesen Konstantinápolyt is;

ad b) egy török hadsereg Damaskusnál gyülekezik; ebből egy kikülönített úgynevezett „expedíciós" had a Szuez-csatorna felé nyomul, hogy ott a hajózást megbénítsa. (Ebben a vállalkozásban kb. 18.000 ember vett részt, tehát európai értelemben 1 gyalogosztály — ilyen kicsire olvadt Enver nagyszabású terve: Egyiptom meghódítása!).

ad c) Medina és Mekka, valamint Arábiában a Vörös-tenger felé húzódó, körülbelül 1500 km hosszú vonal, egy aránytalanul csekély erő védelmére volt bízva, amely egynéhány hű beduintörzs segítségére számíthatott. Ez volt a leggyengébben védett török harctér.

ad d) Egy, még alakulófélben levő hadsereg Mezopotámiában, Bagdad támaszponttal, minden erejével ellene szegül az angolok Schatt-El-Arabból kiinduló, a kőolajmezők ellen irányuló, vállalkozásának.

ad e) Egy hadsereg Török-Örményországból, Erzerumra támaszkodva, a kaukázusi Kars várát volt hivatva megvédeni; kisebb erők Török-Kurdisztán felől, Wan támaszponttal, Aserbeidjan perzsa-tartomány, s ennek fővárosa, Täbris ellen nyomulnak, hogy azt megszállják. Végül pedig egy megfelelő védőerő kordonszerűen helyezkedett el a körülbelül 2000 kilométer hosszúságú kisázsiai parton, hogy az ellenség esetleges partraszállását meghiúsítsa s megakadályozza, hogy egyes pontokon a lábát megvesse. A központi hatalmak érdekében volt, hogy új szövetségesüknek tettel és tanáccsal segítségére legyenek, amint ezt a VII. fejezetben olvashatjuk.

VI.

A török főhadtápvonalak jellemzése.

Az előbbi fejezetben már említettük, hogy milyen hiányosak voltak a közlekedési vonalak a török birodalom ázsiai részében. Az a körülmény, hogy a török hadvezetőség a pótlást nem szervezte meg kellőképen, aztán hogy a Taurus- és Amanus-alagútakat nem építette ki, nagyban hozzájárult Törökország valamennyi vállalkozásának kudarcához. Átfutó összeköttetései a következők voltak:

a) Az anatoliai vasút. Ez az ázsiai parton, a Konstanti-

nápollyal szemben levő Haidar-Pasaból indult ki s Eskisehir,[1] Afiun, Karahissar[2] és Konia érintésével a Taurus északi lejtőjén levő Bozantiba ért. Itt a vonal tulajdonképen megszakadt, mert a nagy Taurus-alagút csak 1918 szeptemberében, már Törökország összeomlásakor készült el. Egyébként a vasút egyvágányú volt. Bozanti végállomásról, ahol mindent kiraktak, tevéken, ott használatos szekereken és (1916-tól kezdve) autókon szállították át az anyagot a hegységen; a csapatok pedig meneteltek. A Taurustól délre, Adanában megint vasútra rakták az anyagot, ami természetesen sok drága időbe került.

Hasonló nehézségekkel küzdöttek eleinte az Amanushegységen át való szállításnál. Aleppoig, az ókori Halebig, az ettől kelet-, dél- és délnyugat felé álló hadseregek pótlása közösen ment végbe; itt aztán két nagy vonal ágazott el:

b) A bagdadi vasút, Mossul,[3] Bagdad,[4] Basra városokon keresztül a Perzsa-öbölig; de ez a vasút, sajnos, még csak épülőfélben volt. Ennélfogva a pótlás így bonyolódott le: Djerablusig vasúton, aztán vagy az Euphraton Bagdadig, vagy Ras-el-Ain állomásig vasúton, innen mocsarakon át, nyomorúságos szekereken Mossulig (350 km) s további 350 kilométer hosszú úton Bagdadig; összesen tehát 700 kilométer menet, ami körülbelül egy hónapig tartott. Könnyen érthető, hogy egy ilyen hosszú és rossz vonal bénítóan hatott a mezopotámiai vállalkozásokra.

c) Allepotól kanyarodott le délre a másik vasút is, tehát Szírián és Palesztinán át, azután tovább mint Hedjas-vasút, Arábiába. Teljesítőképessége még 1918-ban is elég csekély volt. Kevés volt a kocsi és a fűtőanyag; ehhez még az járult, hogy Rajaktól kezdve, a vágányoknak más nyomtávolsága volt, tehát ismét átrakodással kellett vesződni; Arábiában az ellenséges érzelmű beduinok minduntalan megrongálták a pályatestet. Világos, hogy ezek a mérhetetlen nehézségek viszont azokra a hadműveletekre voltak káros behatással, amelyek Szíriában, Palesztinában és Arábiában mentek végbe. Jeruzsálemtől a Szuez-csatornáig meg éppen csak egy karavánút vitt: egy széles, homokos út, melyet a környéktől megkülönbözteni csupán a rajta elhelyezett távirópóznák révén lehetett.

d) A kaukázusi hadtápvonal: egyvágányú vasút Eskisehirtől Angoráig. Innen országút Sions-Ersindjan helysége-

[1] Elágazás Angora felé.
[2] Elágazás Szmirna felé.
[3] Az ókori Niniveh.
[4] Az ókori Babylon közelében.

ken át Erzerumba; mindössze ez is 700 kilométernyi, azaz egy teljes hónapi menet (1. és 2. vázlat).

Ha nem vesszük számításba a többé-kevésbbé helyiérdekű vasúti vonalakat, amelyek Kisázsia, Szíria és Palesztina partvidékén bonyolították le a forgalmat, méltán csodálkoznunk kell azon, hogy Törökország mindjárt öt harctéren mert háborút viselni. Ha így minden felszerelési tárgy, minden fegyver és minden lövedék Konstantinápolyból 1000—3000 kilométeres útat tett, hogy rendeltetési helyére, a Kaukázusba, Mezopotámiába, a Szinai félszigetre vagy Hedjasba jusson: felismerhetjük azokat a hihetetlen nehézségeket, amelyeket Törökországnak le kellett győznie s elismeréssel kell adóznunk a háború alatt látott teljesítményeiért. Itt is felette szükséges volt a központi hatalmak befolyása, hogy a hadtáp-szolgálatba valamelyes európai rendet vigyenek.

A Berlin—Bécs—Budapest—Konstantinápoly közötti összeköttetést illetően egy fontos körülményről kell megemlékeznünk. A Szerbiával beállott háborús viszony kezdete óta két fontos vonal forgalma szakadt meg: az egyik a keleti vasút Zimony—Belgrád—Nis-határszélig terjedő része, a másik a Duna folyam volt, Zimonytól lefelé. Németország és az Osztrák-Magyar monarchia Törökország rendelkezésére bocsátott tisztjei és legénysége egyenként útaztak Konstantinápolyba, még pedig Oláhországon át; a hadianyagot a Fekete-tenger hajóin vagy Bulgárián át vasúton szállították oda. Csak Szerbia 1915 október végén bekövetkezett leverése szabadította fel a fentemlített két vonalat. De a víziút 1916 augusztus 28-ika óta, Oláhország hadüzenete folytán, ismét el volt zárva 1916 végéig; ettől fogva azonban a háború befejezéséig megint korlátlanul szabad volt. Mindebből látható, hogy Németország és Ausztria-Magyarország első, teljes és zárt csapatszállítmányait csak 1915 novemberhavától kezdve lehetett Törökországba vinni.

VII.

A központi hatalmak, főképen a Monarchia, megsegítik Törökországot.

Már az V. és VI. fejezetben láttuk, hogy a kettős szövetség igazán mindenképen kénytelen volt hozzálátni, hogy új szövetségesét támogassa, ha azt akarta, hogy a török valóban nagy ellenséges erőt kössön le, legalább addig, míg Európában be nem áll a döntés. Így történt, hogy ott a háború alatt magasrangú német tábornokokat, 800 német, 200 osztrák-magyar tisztet és tisztviselőt látunk, továbbá egy különleges német csapattestet, 7 osztrák-magyar üteget, mindennemű

katonai szakembert, technikust, repülőt, soffőrt, orvosokat, közigazgatási szervet s végül nagyszámban különféle intézetet. A központi hatalmak hozzájárulásai felszerelésben, fegyverben, lőszerben s hadianyagban, aztán készpénz alakjában, mérhetetlen aranymilliókra rúgtak. Például szolgáljon, hogy Ausztria-Magyarország 50 teljes üteg részére adott át anyagot Törökországnak s természetesen a török legénység kiképzését is magára vállalta.

A továbbiakban csupán olyan eseményekről és csak azokról a harcterekről lesz bővebben szó, ahol osztrák-magyar, de különösen Magyarországból kiegészített csapatok vettek részt; a többi eseményeket pedig csak olyan mértékben fogjuk majd fejtegetni, hogy háttérül szolgáljanak s így amazok megértését lehetővé tegyék.

VIII.

A tengerszorosokban és Gallipolin lefolyt események rövid leírása.

1914.

A két fél háborús céljait és terveit a IV. és V. fejezetben ismertettük.

Haderők és parancsnokok:

Semleges volta ellenére Törökország 1914 augusztus havában megszervezte:

a) az 1. hadsereget — Liman von Sanders lovassági tábornok parancsnoksága alatt — 6 hadtesttel, az oszmán birodalom európai területén és a Márvány-tenger kisázsiai partján, Panderma környékén;

b) a 2. hadsereget — Djemal basa, eddigi tengerészeti miniszter parancsnoksága alatt — 2 hadtesttel, Kisázsiának a Bosporus—Dardanella-vonallal szemben levő partján;

c) a hajóhadat — Souchon német tengernagy parancsnoksága alatt — a Márvány-tengerben. Itten, török név alatt, német hadihajók is voltak;

d) az állandó őrségeket a tengerszoros erődjeiben, 2 csoportban, Usedom német tengernagy főparancsnoksága alatt.

Az antant egyelőre várakozó állásponton volt. Az angol földközi flotta Maltánál, egy része Alexandria és Port-Saidnál, a francia hajóhad pedig, csaknem teljes létszámban, még Toulonnál állott. Az orosz flotta Sebastopolra támaszkodott.

Események.

A Dardanellák biztosítása érdekében, Törökország már szeptember 28-án (tehát hadviselőként való fellépése előtt) a déli kijáratot aknákkal záratta le; az október 29-i eset után

pedig északon a Bosporust is. A tengerszorosokban 1914 végéig nem történt semmi nevezetes dolog, hacsak az nem, hogy az orosz flotta egy párszor megjelent a Bosporus előtt s egynéhányat lőtt a szoros bejáratára.

1915.

Az antant csak ez év elején lépett fel határozottabban. Az angol-francia hajóhad az Égei-tengerben gyülekezett; a Gallipolihoz és a kisázsiai parthoz közelebb fekvő szigeteket, úgymint Lemnos, Imbros, Tenedos s később Samothrake szigetét, tengerészeti támaszpontokul rendezte be s repülőállomásokkal stb. látta el. De Liman von Sanders is megtett mindent, hogy egy netaláni flottaáttörést lehetetlenné tegyen. Az egyesült hajóhad támadása a Gallipoli-i félsziget déli fokán levő Seddülbahr és a kisázsiai parton levő Kumkaleherőd ellen irányult s noha ezeket hamar rommá lőtték, őrségeik a partraszállást mégis megakadályozták. Március elsején nagy tűzérharc fejlődött ki a szorosokba kissé tovább benyomult hajók ágyúi és az Erenkőj-, valamint a Halil Elierődök között. Ettől a naptól fogva aztán mindennapossá váltak az antant-hajóraj áttörési kísérletei, de hasztalan. Ilyen hiábavaló, de nagyobbstílű kísérlet március 18-án is történt, amely több elsőrendű ellenséges hajó megsemmisítésével végződött. Ezután a szerencsétlen végű harc után az entente minden további kísérletről lemondott.

Az ellenség az új terv szerint úgy akarta a tengerszorosokat hatalmába keríteni, hogy a két bejárónál partraszállított csapatokkal indított volna erőteljes támadást. Ezeket a csapatokat Indiából, Egyiptomból és Franciaországból kellett idehozni, ami 4—5 hétig is eltartott. A hadműveletet Hamilton angol tábornok vezette. Tekintettel az antant szándékára, Törökország március 24-ével egy új hadsereget állított föl, az ötödiket, hat hadosztállyal (2., 5., 7., 9., 11. és 19.), Liman von Sanders parancsnoksága alatt, kinek 1. hadseregét von der Goltz basa vette át. A hadosztályokat a következő csoportosításban helyezték el: 3. és 11. Kis-Ázsiában, 9. Seddulbahr-, 19. Anaforta-, 5. és 7. Bulair- és a Gallipolli-szorosnál. Elvül szolgált: a lehető legerősebb mozgó tartalékokkal a legszükségesebb partbiztosítás.

Április 25-én reggel, óriási ágyúzással kezdődött a partraszállásért megkezdett nagyszabású harc. Hamilton 90.000 emberrel és 200 különböző hajóval rendelkezett, míg Limannak 60.000 embere volt, de egy hajója se. Az antant csak csekély eredményt ért el; vesztesége azonban emberben és hajóban egyaránt jelentékeny volt. Csupán Seddülbahr körül és Anafortával szemben sikerült az angoloknak egy keskeny.

pár kilométer hosszú, sávot megszállani. A kisázsiai oldalon a franciák kénytelenek voltak hajóikra visszavonulni; Bulairnál csak tüntettek, pedig éppen ez a pont volt nagyon érzékeny, mert az 5. hadsereg hadtápö-szeköttetése itt vonult el.

Most már megállapíthatjuk, hogy az antant valamennyi partraszálló és kiterjeszkedő kísérlete Gallipolin, az egész háború alatt, alig járt több sikerrel.

Azonban Limannak az a kísérlete, hogy május elején a beférkőzött megszállókat a tengerre visszaveti, szintén csődöt mondott. Itt is megkezdődött az az átkozott lövészárokharc, amely egyáltalán mindvégig jellegzetes volt ebben a háborúban.

Midőn május végefelé a török torpedóknak több ellenséges hajó esett áldozatul, a hajóhad végkép visszavonult szigeti támaszpontjaira. Törökország ehhez hasonló eredményt többé nem ért el.

Az első és egyetlen német osztag, egy 200 főnyi hidászszázad, június végén érkezett Gallipolira, s Seddülbahrnál kiválóan működött.

Bőséges erőforrásaik ellenére, a nyugati hatalmak július és augusztusban se tudtak eredményt kivívni. Angol napilapok az augusztusi veszteségeket 15.000 halottra s 45.000 sebesültre teszik. Az 5. török hadsereg 26.000 sebesültet szállított Konstantinápolyba.

Amidőn 1915 szeptemberében Bulgária is a központi hatalmak oldalára állott és október végén a Monarchia és Németország második támadása Szerbiát letiporta s Konstantinápollyal mind a dunai, mind a vasúti összeköttetés megint helyreállt: a központi hatalmak rengeteg mennyiségű hadianyagot, különösen lövőszert, később kisebb csapattesteket is, juttattak Törökországba. A cs. és kir. hadsereg főparancsnoksága rögtön elhatározta, hogy mindenekelőtt egy négy darabból álló 24 centiméteres motoros mozsárüteget és egy 15 centiméteres messzehordó ágyúsüteget, kezelő legénységgel s minden egyéb kellékkel ellátva, bocsát a törökök rendelkezésére. Az előbbi november közepén, a messzehordó december közepén, érkezett Trákiába; mindkettőt az 5. hadseregnek rendelték alá. Liman von Sanders a mozsarakat az Anaforta-, az ágyúkat a Seddülbahr-szakaszhoz osztotta be, ahol olyan kiválóan működtek, hogy Liman ismételten megdícsérte őket s így az osztrák-magyar tűzérségnek ezen a harctéren is dicsőséget szereztek.

A 24 cm mozsárüteg november közepétől december 20-ig főképen a Kabatepei angol állást bombázta; állása Anaforta környékén volt. A 15 cm ágyús üteg Seddülbahr és Tekeburnu ellen hatott (3. vázlat).

Liman von Sanders november vége felé nagyszabású támadótervet dolgozott ki. Ez időtájban már 22 hadosztály állott rendelkezésére. Ennek a tervnek vezérgondolata az volt, hogy az angolok Aribumu—Anaforta arcvonalát, az Amaktepe folyása mentén, áttöri s a széjjelvált két részt, észak és dél felé, a tengerbe veti.

Ugyanabban az időben Lord Kitchener, az angol főparancsnok, megérkezett Gallipoliba és, megszemlélvén az állásokat, egy körülbelül 7 hónapi harc csekély eredményének láttára, mely harc a halottak tízezreibe, a sebesültek százezreibe és vagy ötven hajóba került, azt a véleményét nyilvánította, hogy az angol-francia haderőt erről a harctérről minél előbb vissza kell vonni. És az angolok csakugyan idejében ki is tértek a törökök tervezte támadás elől. A december 19-ről 20-ra virradó ködös éjjelen sietve vonták vissza csapataikat az Aribumu—Anaforta arcvonalról, hajóra rakták és elvonultak szigeti támaszpontjaikra. Az ugyanazon éjjel az angol állásokhoz óvatosan közeledő rendszeres török járőröket nem háborgatta senki s azok tovább tapogatózván, az ellenség hűlt helyét lelték. A járőrök jelentése alapján az egész 5. hadsereget már reggel 4 órakor felriasztották s Aribumu, Anaforta és Kabatepe szakaszait egyenesen a part ellen indították. Se a sötétség, se a hajók tüzelése, se menetakadályok nem tartóztatták fel a törökök előnyomulását, akik virradatkor elérték a partot, de ellenséget már ott se találtak. A török hadsereg rengeteg mennyiségű hadianyagot zsákmányolt.

A 24 cm motoros mozsárüteg még 1916 január elejéig maradt régi állásában.

1916.

Január 7-ére erős török támadás indult meg a félsziget déli csúcsán fekvő, Sigindere nevű dombláncolat ellen. A hatalmas tüzelés, amelynél 15 centiméteres messzehordó ágyúink is jelesen működtek, kissé visszanyomta az angolok balszárnyát. A január 8-áról 9-ére virradó sötét éjjelen az ellenség utolsó hada is, amely a félszigetnek ezt a részét még megszállva tartotta — 3 angol és 2 francia hadosztály — kiürítette állásait. Itt is óriási zsákmány került a törökök kezére; egy elkésett szállítógőzöst pedig elsüllyesztettek. A hadseregparancsnok nagyon megdícsérte valamennyi csapatát, az 1915 március 24-e óta folyt csaknem emberfeletti küzdelmükért.

Ha elgondoljuk, hogy a tízhónapos harc 66.000 halottjába és 152.000 sebesültjébe került a törököknek, elképzelhetjük, hogy az antant még nagyobb veszteséget szenvedett.

Az 5. hadsereg egy része, Djevad basa parancsnoksága alatt, továbbra is Gallipolin maradt, míg a hadsereg zömét Trákiába helyezték. A 15 cméteres üteg szintén a félszigeten maradt; a 24 cméteres mozsarakat Konstantinápolyba vitték.

A Gallipoli-hadjárat tehát éppúgy kudarccal végződött, mint ahogy sikertelenek maradtak azok a kísérletek is, amelyek a tengerszorosok erőszakos megvételét célozták.

Karojlović Oszkár.

T Á R C A

Egy honvédtiszt naplójából.

Olasz front, Na Prevala 1917. szept 16.

Utolsó oláhországi esténken megélénkült a front. Mi gyönyörű csillagos éjszaka csöndjében indultunk meg Cotești felé. Hosszú kígyóként csillogtak a fehér országútak. Kék őszi mennybolt feszítette fölénk sátorát. Lassan baktatott a Göncöl, ferde rúdjával mutatva, merre alszik szép magyar hazánk.

Mentünk. Beszéd nem hallatszott. Csupán a mozgó katonai oszlopok jellemző moraja, mely lábdobogás, patkócsattogás, szekérnyikorgás és fegyverzörgésből keveredik össze valami furcsa monoton hangzavarrá.

Hátunk mögött ágyúk kórusa zenélt. Jelzőrakéták színes bokrétája ívelt. Tüzek lobbantak és húnytak ki.

Zászlóaljam élén lovagoltam. Hideg őszi éjszaka borzongatott. Villanylámpám fénye mellett figyeltem az egyre sűrűbben összekuszálódó országutakat. Reggel 3-ra érkeztünk Coteștibe. Mindjárt az állomás melletti téren álltunk meg. A századok fegyverguláikat fejlődött vonalban alakították, majd a lovakat málházták le s csakhamar kigyuladtak a festői tábortüzek, melyek messziről úgy világítottak, mintha a csillagos ég arca ragyogna vissza valami nagy tó tükréből.

Szalmát rakattam az egyik tűz mellé és lehevertem. Ki tudná leírni: mit gondol ilyenkor az ember? Az otthonmaradt család, a Tisza, magyar nóták, meg Isten tudja még mi minden játszanak lelkünk húrjain, hogy szemünkből kisajtolják a könnyet, majd szomorú-szép álomba ringassák a fáradt katonát.

Szeptember 9-én délelőtt 10-kor indult vonatunk két részben. Száz-száz tengelyes szállítmány vitte szegény Magyarország fiait új harcok, új sors, új ismeretlen veszélyek elé.

Keresztülnyargaltunk Oláhország szívén. Bukarest álmodva intett felénk; aztán szaladtunk tovább. Orsovánál örömmel üdvözöltük a határt, majd Karánsebes, Temesvár, Szeged, Szabadka, Gyékényes, Zákány maradt el mögöttünk, hogy osztrák földre érve Marburgot, Klagenfurtot köszöntsük. Végre Assling után Huda Juznán megállapodtunk.

Szeptember 15-én hajnali 1-kor rakódtunk itten ki. Fenyőerdők hideg lehelete csapott meg bennünket. Esőtől nedves földbe süppedt lábunk. Szakadó vizek zúgása harsogott. Fejünk fölött három olasz léghajó reflektorja úszott, mintha négy hold jött volna egyszerre a felhőktől bodrozott menny boltjára.

Gyalogmenetben indultunk át az Alpokon. Bukowo és Slapon keresztül értünk Na Prevalóba. Gyönyörű tájképek váltakoztak egy-

másután. Éjjeli megvilágításban a komor hegyormokat képzeletünk égbe-fenyegető öklöknek látta. Fantasztikus sziklák középkori lovagvárak meséit juttatták emlékezetünkbe. Hallgató, néma erdők, süket kövek árnyéka fojtogatólag hatott a puszták, téres síkságok lakóira. A hajnali fény ismét új varázslatokkal kábított. Némelyik hegyet hatalmas dómnak nézte a szem. Karcsú szirtek török minarettekre emlékeztettek s a reggeli harmattól csillogó fenyőfák mint megannyi karácsonyfa csillogtak ünnepélyes szótlanságban.

És a katonák? Acélsisakjukon reggeli fény táncolt. Termetük megnyúlott. Ezer magyar Grál-lovag haladt lassú, méltóságos menetben a kövek tekervényein át.

◇ *756. 1917 szept. 23.*

Előre! Föl az állásokba. Lábunk alatt a kövek megindulnak és futva ugrálnak a tátongó mélységekbe. Csúszós, nedves kő mindenütt. Nincs egy tenyérnyi zöld sziget. Csenevész fák meg bokrok itt-ott, mint kopasz ember fején a hajszálak. Sötétség. Borús mennyboltot. Semmi fény. Sűrű, szitáló eső, mely beveszi magát a ruhába, az emberi bőrbe, a lélekbe, a kedélybe egyaránt.

Síkos a talaj, mintha üvegen járnánk.

Végre gyér fenyő-oázisba jutunk. Nézem a térképet, ◇ 826-nak jegyezte be a mappeur. Ez a tartalékállás. Kövekből összerakott vackok. Sátorponyvát húzunk rájuk. Kész a lakás. Igaz, hogy az eső becsurog. Igaz, leülni nem lehet, de még mindig jobb, mint a szabad ég alatt. Fenyőfaágakat szórunk a köves padlóra. Így most már lefekhetünk, míg alattunk szabadon folydogál a mindennél kegyetlenebb esővíz.

Éjféltájban megérkezik az étel. Verejtéktől szakadó, apró lovaink cipelik föl a mögöttünk fekvő völgyből. Csajkazörgés, élénk mozgás keletkezik, de valahogyan mindenki halkan, lefojtottan beszél, mintha legalább is attól félne, hogy a taliánok meghallják. Pedig azok két heggyel odább vannak s talán ők is épp ilyen lefojtottan, épp ilyen megilletődötten suttognak, mint mi.

Mert ez a halál országa. Körülöttünk nagy gránáttölcsérek éktelenkednek. Vaszáportól csipkézett sziklák hirdetik, hogy itt vagyunk a pergőtüzek hazájában.

Alig fogyasztjuk el a kihűlt ételt, újra szapora lópatkócsattogás hallatszik.

— Itt az ütközet-vonat százados úr, — jelenti segédtisztem.

Mindenki 200 töltényt és 3 kézigránátot kap.

Végre lepihentünk. Elgondolom, míg az előttem gomolygó titkos sötétséget bámulom: mit keresünk mi magyar katonák itt? Mit akarunk mi az olaszoktól? Kossuth Lajos, Türr István, meg Garibaldi nevek jutnak eszembe. Ej hess! hess! te csúnya tépelődés. Ne gondolkozzék a katona soha. Harcolni vitézül és meghalni becsülettel, azonkívül semmi más nincs.

Hajnalban parancsot kapok: zárjam el a chiopovani völgyet. Századaimat szét kell osztani. Géppuskáim a ◇ 829-re mennek.

Két nap mulva újabb parancs érkezik. Fel kell váltanunk a 6. lövészezred 1-ső zászlóalját.

Alig indul meg az első csoport, már is megrendül alattunk a föld, fölöttünk pedig zúgó gránátok cikáznak láthatatlanul.

Már beesteledett. Világító rakéták tarka fénye ível át lomhán a szürke, nedves levegőn. Gyámolatlanul csúszkálunk a kövek között, teljesen vezetőinkre bízva magunkat. Néha egy-egy gránát búgva robban közénk. Önkéntelenül összerázkódik mindenki. Aztán megyünk tovább, szó nélkül a cél felé. Egyre sűrűbben zizeg a gyalogsági tűz. Szétváló csoportok sötét vonala kúszik jobbra, balra... majd később ugyanolyan csoportok jönnek visszafelé s mi ott maradunk bizonytalanra az ellenséggel szemben.

Csak a reggeli tompa fény világítja meg ezt a végtelen sivár tájat. A Bainsizza-fennsíkon vagyunk. Előttünk fehérsapkás, hóvalborított hegyóriások emelkednek, mint valami hatalmas Wagner-opera díszletei. Fának, bokornak, állatnak nyoma sincs.

Lábunk alatt síkosra fagyott, gránátoktól beszeplőzött arcú sziklapadló, fejünk fölött könyörtelen, ólmos köd. Állásokról, védelmi vonalról senki sem tud.

Podlaka és Mokrini községek között fut zászlóaljam arcvonala. Mindkét község a saját és az olasz rajvonal közé esik részben, míg másik része teljesen talián-birtok. Községről ugyan nagyon nehéz beszélni itt, mert csak füstös romok, házak helyeit mutató kőhalmazok meg templomaik kormos csonka tornya sejtetik a hajdani életet. A házomladékok most az ellenség lőréséül szolgálnak s az előttük lévő drótsövényt az első pillanatra valami csúnya óriási szőrös hernyónak gondolná az ember, mely barna tüskés testével lomhán kúszik a hegyeken keresztül.

Az olaszok pozíciója feltétlenül előnyös. Az elmult tizenkét isonzói csata térvesztesége benyomta frontunkat, úgy hogy most egy hátrahajló ívet képezünk a Bainsizza-fennsíkon, mit jobbról és balról tüzérségünk kitünően hosszantoz.

A hepehupás terepalakulat pedig felrúg minden taktikai szabályt. Számbavehető tartalékot elhelyezni nem lehet. S ha még sikerülne is azt valamely szakadékban elrejteni, hasznát nem vehetnénk. A gyors bevetés, döntő fellépés vele lehetetlen. Míg a veszélyeztetett pontra érne a tartalék a sziklák fárasztó le-fel megmászása után, vagy a tüzérségi tűzben menne tönkre, vagy elkésve érkezik.

Kénytelen voltam tehát a helyzetet olymódon megoldani, hogy minden század közvetlen mögötte egy szakaszát helyezte tartalékba. De az emberek pihentetéséről is kellett gondoskodni. Minél kevesebb emberi erő felhasználására törekedve, lehetőleg úgy állítottam be lépcsőzetesen géppuskáimat, hogy az egész területet pásztázzák.

Zászlóaljparancsnokságom egy ciszterna fenekén ütött tanyát a balszárny mögött. A vonalban lévő századokat velem telefonon kívül még jelentésváltókkal kötöttük össze, mert a telefon pergőtűzben rögtön fölmondta a szolgálatot. Egy előttem levő sziklateknőben helyezkedtek el rohamistáim, kiket döntő pillanatokra tartok.

Nappal alszunk. Már amennyit aludni lehet e vad hidegben s ha engedi az olasz tüzérség. Éjjel dolgozunk. Spanyol-bakokat készítenek embereim, miket legurítunk a völgybe. Egész torlasz halmozódott már föl alattunk.

Két rossz teszi életünket majdnem tűrhetetlenné. Az egyik a vízhiány. Sem inni, sem mosdani nem lehet. A másik a köd. Életünk szörnyen primitív. Mikor bealkonyodik, türelmetlenül várjuk a vacsorát, aztán kártyázunk. Éjjel végigjárom a vonalat, majd visszajövet levelet írok, álmodozom és várunk, várunk a békére, hogy aztán hajnalban fáradtan roskadjunk le, álomra hajtva szédülő fejünket.

Ma végre levél jött otthonról. Hála Istennek egészségesek az enyéim. És ők is várnak, várnak, mint én itt, könnyesen, hívőn és bízakodón.

Álláshely, 1917 szeptember 30.

Nem akarok hinni az érzelmeimnek. Élek? Fejem zúg, a gyomrom émelyeg, mintha valami rettenetes, pokolbeli dáridó katzenjammere kínozna még most is. Fülem egyre cseng a tegnapi zenebonától. Az örökös robbanások kísérteties remegése még most is kábít.

Leírni ezt nem lehet. Ki tudná elmondani? Akik túléltük, mint egy szörnyű vizió kuszált jeleneteit emlegetjük.

Valahogy azonban szeretném megrögzíteni. Jelentés-könyvem itt fekszik előttem. S amint ideges kézzel forgatom lapjait, sötét mozifilm gyanánt pereg le előttem szept. 29-ike.

Hajnalban már mázsás vasak viharja szakadt ránk. Emberi hang túl nem kiálthatta. Minden más elnémult mellette. És a talaj folyton rázkódott, rengett, hullámzott a gránátok dobolása alatt.

Ekkor küldöttem ki első parancsomat: „Ellenséges támadás várható. Vonalat megszállani. Minden mozgásra a legnagyobb figyelem fordíttassék. Az ellenségnek egy talpalatnyi földet sem szabad átengedni. Elküldtem délelőtt 7 óra 30 perckor."

Délelőtt 7 óra 45 perckor már újabb utasítás megy a századokhoz: „Biztos jelentést várok a 6. gyalogezred állásáról. Van-e ott is ellenséges támadás s az ezred vonala változatlan-e? Utasítom a 6. század parancsnokát, hogy az összeköttetést a 6. gyalogezreddel minden körülmények között tartsa fenn s a változásokról nekem jelentésváltók útján jelentést tegyen."

De hiába minden. Parancsaim csak későn jutnak el a századokhoz. Örvénylik és dobol a pergőtűz. Jobbszárnyamon a 6. ezredről mit sem tudok. Balszárnyamon saját ezredem 1-ső zászlóalja áll s azt sem tudom; élnek-e még? Állják-e a tüzet, mint mi, vagy visszavonultak? Akármi legyen, az én zászlóaljam helyén marad.

Keresztülvergődöm a pergőtüzön. A századok vonalába érek. Helyzetjelentést küldök azonnal az ezredparancsnokságnak: „Telefonösszeköttetés az ezreddel is megszakadt. Vonalunk és a zászlóaljparancsnokság a nehéz tüzérség tüzében áll. Burián-század balszárnyán levő géppuskát az ellenség szétlőtte. Podlakát kérem tovább lövetni. Tüzérségünk 50 lépéssel hosszabbat lő. A szürkület beálltakor kérem a dandártartalék két századát a ◇ 764 elé előretolni, két század pedig a ◇ 810-et szállja meg. Az 1-ső zászlóaljtól e pillanatban jött vissza járőröm. Elküldtem d. u. 1 óra 30 perckor."

Két órakor már kénytelen vagyok önhatalmulag intézkedni. Parancsot küldök a dandártartaléknak: „Dandártartalék 3. százada

azonnal a ◇ 764 előtt levő 5. (Kuttner) század segítségére menjen át ellentámadásba. Balszárnyamon az I/1. zászlóaljnál áttörték vonalunkat."

Délután 2 óra 45 perckor ismét változik a kép. Jelentésemet kutya viszi az ezredparancsnokságnak: „Ellenség 5. századot visszavetette. A ◇ 878 előtti magaslatot tartjuk. Dandártartalékból a 3. századot ellentámadásba rendeltem az 5. század segítségére. Magam a rohamistákkal támadok. A hadosztálytartalék előbbre hozandó."

Három órakor, dacára ellentámadásomnak, az 5. század helyzete még mindig kétséges. A dandártartalék késik. Tüzérségünk tájékozatlan. Újabb jelentést küldök az ezrednek: „Az ötödik század mentesítésére kérek azonnal zárótüzet a ◇ 878 és ◇ 764 elé. Tüzérséggel összeköttetésem nincs. Vonalainkat szétlőtték."

Végül ellentámadásunk mégis tért nyer. Tüzérségünk is jól dolgozik. D. u. 4 óra 20 perckor már a következő szolgálati jegyet küldöm 3 rohamistával az ezredhez: „1 százados, 1 főhadnagy, 2 hadnagy és 35 olasz foglyot, kiket zászlóaljam fogott el, beszolgáltatok."

Néhány perccel utána helyzetjelentést is küldhetek: „Balszárnyamon az ellenséget visszadobtuk, az a második vonalba húzódott. Az ötödik (Kuttner) század ismét helyén van. Talpalatnyit sem engedtünk s nem is fogunk engedni.

Vass- (6.) századom erős ágyútűzben áll. 12 súlyos sebesültje, 10 halottja van.

Burián- (7.) század előtt ellenség d. u. 4 órakor egyenkint előre jön. Tűzzel feltartják. Kérek Ceferinsce „s" betűjétől é. k. irányban a mokrini útig zárótüzet. Az I. zászlóaljjal rajvonalam összeköttetést tart fenn. A ◇ 833 miénk!"

A támadást visszavertük, de még mindig nem tudom: nem áltámadás volt-e, melynek leple alatt máshol akarnak betörni.

D. u. 5 órakor megint megy szolgálati jegy az ezredhez: „Balszárny századom jobbszárnya előtt, valamint közép- (7.) századom előtt saját tüzérségünk 100×-el rövidet lő. Ugyanezen századok előtt újabb támadás készül, kérek erősebb zárótüzet s a ◇ 810-en levő II/3. zljból egy szakaszt ezek megerősítésére."

A segítséget hiába kérjük. Magunkra vagyunk utalva teljesen. Újra ellentámadásba megyünk s 5 óra 30 perckor így jelenthetek: „Az 5. és 7. századok ellen előretörő ellenséget visszavertük. Tüzérségünk kitünően lőtt. Hangulat lelkes. Jobbszárnyamon a helyzet változatlan. A 6. ezreddel összeköttetésünk megvan. Az I. zászlóaljtól járőröm megérkezett. Istené a diadal!"

Alkonyodott. Az ágyútűz ellanyhult. Csak a géppuskák kelepeltek. Most már lehetett hallani a sebesültek segíségkiáltását, mit eddig elfojtott az örökös detonáció.

Rendezni kellett az összekuszált századokat. „Parancs. Maksa főhadnagy szedje össze századát s a sötétség beállta után Kuttnert váltsa fel. Az eddig általa ellátott jelentésváltó szolgálatról Kuttner gondoskodik. Zászlóaljunk balszárnya mögé tartalékba a 3. ezred 5. százada és a ◇ 810-en álló ugyanezen ezred 6. századának fele megy.

A 3. ezred 7. százada, Radics hadnagy parancsnoksága alatt, közvetlen az 1. zlj. jobbszárnya mögött foglal helyet.

Géppuskák, még ha idegen ezredtől valók is, helyükön maradnak. Akadályok azonnal helyreállítandók. Kézigránátok, világítótöltényekről a parancsnokok gondoskodjanak, hogy bármely támadást visszaverhessünk.

Éjjel a legnagyobb figyelem, mert a foglyok vallomása szerint az ellenség nagy tartalékkal rendelkezik. Parancs megtörténtét azonnal jelenteni."

Ezeket a zilált pillanatfelvételeket harci jelentésem foglalja egységessé:

Harcjelentés.

Álláshely, 1917 szeptember 30-án.

Folyó hó 29-én reggel 5 órakor ezredünk egész vonalát és a mögöttes területet ellenséges tüzérség nehéz ütegekkel lövi. Ezen tüzérségi előkészítés a délelőtt folyamán egyre fokozódik, mígnem d. e. 9 órától d. u. 12 óra 30 percig tetőfokra hág.

Reggel 7 órakor az ellenség támadást kísérel a közép 8-ik század balszárnya ellen, de ezt tűzzel csakhamar visszaverjük. Támadását ezután jobbra vonja s d. e. 8 órakor a zászlóalj balszárnyán levő 5. század ellen nyomul előre. Erős fegyvertűzzel és kézigránáttal tartjuk fel a mind nagyobb tömegekben fellépő ellenséget, melyet hátulról jövő tartalékok szünet nélkül erősítenek. Már az előző tüzérségi előkészítés következtében is, zászlóaljam balszárnya s a tőlem balra álló I. zlj. jobbszárny százada, sok halottat és sebesültet vesztett, miáltal a két század között rés keletkezett s így az ellenség d. u. 2 órakor benyomult e résen s a géppuskás-század IV. szakaszának bal puskáját hosszú és szívós védelem után hatalmába kerítette.

Az 5. század parancsnoka látván a veszélyt, balszárnyát azonnal visszavonja. Én a zászlóaljtartalékot és a rendelkezésre álló rohamszakaszt ellentámadásra indítom s egyben az ezredparancsnokságtól kérem a dandártartalék rendelkezésre álló részének hozzám küldését, hogy ezzel az ellentámadás hatását fokozzam s egyszersmind egy századnak a ⌖ 810-re való állításával a völgyet teljesen elzárjam.

D. u. 3 óra 20 perckor a 7. század egy szakasza, miután a másik három szakasza jobb, közép és bal századom mögé volt előretolva tartalék gyanánt, a rohamszakasszal együtt a megrendült 5. századot lendületes támadásával előre sodorja, a betört ellenség visszavonulását elzárja, az ellenség által elfoglalt géppuskát kézitusa- és kézigránáthareban visszaragadja s több foglyot ejt.

Mire a dandártartalék két százada előrejut, állásainkat már újra bírjuk. Ezen két századra most az a feladat hárul, hogy az I. zászlóalj és a közöttem levő hézagot kitöltse, a megszaladt ellenséget pedig tűzzel tovább kergesse. Így értük el, hogy az ellenség a második vonaláig futott vissza.

Ezen kritikus helyzetben öntevékeny és bátor fellépésükkel különösen hasznára voltak gyalogságunknak a géppuskások, akik nem egyszer mentették meg a helyzetet.

Az ellenség halottakban és sebesültekben számottevő veszteséget szenvedett.

Tüzérségünk — leszámítva a nehézségeket, miután minden összeköttetés megszakadt vele — a zárótüzet hatásosan alkalmazta.

Szórványos tüzelés másnap reggel 3 óráig tartott.

Zászlóaljam eddig megállapított vesztesége: 22 halott, 46 sebesült és 43 eltünt. Ez utóbbiak között több halott és sebesült lesz még, kiket az éj folyamán tévesen más segélyhelyre vittek, vagy állásaink előtt hevernek az olasz halottakkal."

Sajnos, a holt betű nem képes visszatükrözni e nap minden borzalmát. Magyar fiúk védték meg e napon — mint már olyan sokszor — Ausztria kapuját, a chiopováni völgyet, mely ha elesik, nyitott kaput találnak az előretörő olaszok maguk előtt.

Hangay Sándor.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Hunkár Antal emlékiratai.

(Első közlemény.)

Hunkár Antal (1783—1862) emlékiratai eddig nem voltak ismeretesek történetirodalmunkban. Közzétételüket nemcsak az indokolja, hogy szerzője az 1809-i nemesi fölkelésben tevékeny részt vett, mint százados kapitány, hanem az is, hogy az 1848—49-i szabadságharcban jelentős politikai működést fejtett ki, mint veszprémmegyei főispán és kormánybiztos. Emlékiratainak főleg az insurrectióra vonatkozó része bír forrásértékkel. A nagyműveltségű Hunkár éles megfigyelő, kit a szorosabb értelemben vett hadműveletek mellett a francia háborúval összefüggő külés belpolitikai vonatkozások is egyaránt érdekeltek. A vezető személyeket és azok működését a kuruc magyar álláspont szemszögéből ítéli meg s bármennyire igyekszik is leplezni elfogultságát, ellenszenve az uralkodóház egyes tagjai, vagy mások iránt emlékirataiban mindenütt észrevehető. Innen van az, hogy emlékiratai telve vannak anekdotaszerű följegyzésekkel, szójátékokkal, amelyek éle a kormány, vagy az uralkodó család előtte kevésbbé rokenszenves tagjai ellen irányul. E részletek valódiságához természetesen sok szó fér, de rendkívül jellemzők a közfelfogásra s egyes társadalmi osztályok gondolkodásmódjára és érzelmeire nézve. Feljegyzései nemcsak az insurrectio belső életéről, hanem a győzelmesen előrenyomuló francia haderő belső viszonyairól is sok érdekes megfigyelést tartalmaznak, olyanokat, melyeket más egykorú forrásokban hiába keresnénk. Hunkár emlékiratainak adatai ellen a történetíró sok kifogást emelhet, főleg azon részletekre vonatkozólag, melyeket Hunkár hallomás, vagy szóbeszéd után vetett papírra. Ott azonban, ahol közvetlen megfigyelés alapján ír, becses és felhasználható adatokat szolgáltat a modern történetírás számára is.

Kevésbbé értékes az emlékiratoknak az 1848—49-i szabadságharcra vonatkozó része. Tekintettel arra, hogy Hunkár a komáromi várfogságból történt kiszabadulása után, 1856-ban írta meg följegyzéseit, amikor még rendőri felügyelet alatt állott s így tartania kellett attól, hogy iratai egy esetleges házkutatás alkalmával hivatalos kezekbe kerülhetnének, az az érzésünk, hogy Hunkár óvatosan kezelte a tollat.

Ítéleteiben s politikai felfogásának kimutatásában tartózkodóbb s csak ott részletezőbb és közvetlenebb, ahol a honvédek haditetteiről van szó. E tekintetben néhány jellemző részlet beleszövése némi forrásértéket ad az emlékiratok ezen szakaszának is.

bár tagadhatatlan, hogy ingadozó kronológiája gyakran zavarólag hat az olvasóra.

Hunkár az 1861-i országgyűlésen a zirci kerületet képviselte. 1862 december 16-án halt el szolgagyőri birtokán.

I.

A Hunkár-család. Hunkár Antal szülei. Gyermekkora, iskolai tanulmányai, jogi gyakorlata. Márkus Ignác veszprémmegyei főjegyző. 1803-ban jurátus Nagy Sándor mellett. 1805-ben a távollevő főrendek követei közt foglal helyet a pozsonyi országgyűlésen. Az ulmi kapituláció és a pozsonyi ifjúság. József nádor szerepe és jelentősége. Házassága Pál orosz cár leányával. Az állítólagos lengyel királyság terve.

Nemzetségünk Pozsony megyének azon vidékén, hol Nagyszombatból a Kárpát-hegyeken Sassin felé a Fehér hegyekre felhágva Búrszentmiklóst találjuk, a tótok közül származik. Aki a nemes levelet közülünk első megnyeré, János volt és a királyi adomány őt *„Hunkár alias Hayduch"* nevezi. Családunk hagyománya, amint az pecsétünkben látható, róla azt tartja, hogy egy törökkeli ütközetben, az ágyugolyó elütvén egyik lábát, mégis a másik ép lábán állva, levágá a török vezért és kardjára tüzvén annak fejét, ez által megnyerve lőn az ütközet. Később már irásból tudjuk, hogy a pozsonymegyei Konyha nevü falunál a török előtt egy *Hunkár Miklós* elesett és édes atyám testvére *Hunkár György*, mint a gránátosok kapitánya a franczia ellenség előtt esett el 1794-ben. Azonban kijővén Pozsony megyéből, *Hunkár Istvánt* 1703-ban már mint lébényi postamestert és másfelől a beiktatásnál mint a jezsuiták meghatalmazottját találom. Ez az István a Rákóczi-zavarokban Austria hive lévén, feleségét a kuruczok Lébényben, Moson megyében agyon lőtték és mindenét elrabolván, házát s épületeit felégették; de majd VI. Károly császár alatt a póstaut elrendeztetett és Lébényből Győr megyébe Eötevényre áttétetvén, itt *Hunkár Ferencz* lőn postamester. De minthogy a földesurak neki helyet adni nem akartak, kintelen vala a Felséghez folyamodni, amint is felsőbb helyről Győr megyének megparancsoltatott, hogy a postamester háza és épületjei számára a közös gyepen a szükséges tér kihasitassék. Ferenczuek fia *Antal*, Vigyázó Magdolna hitvesével rosszul gazdálkodott. Szemerén és Téthen Győr megyében lévő rész jószágukat eladák: az asszony meghalván, Antal Somogyban elvévé Brunszvik Tóbiás özvegyét Deseő Zsuzsannát, ki minthogy édes atyja Deseő Imre a Rákóczi-párttal tartott, hat éves korában szüleivel Franciaországba menekült, de a megadatott amnestiát használva visszatértek és vagyonukat Somogy megyében Marczali mellett Nagygombán és Kelevizen ismét kezekhez vették. Ezen Deseő Zsuzsannától származó *Mihály* az édes atyám. Ferencz ki mint pauperum advocatus, a királyi táblánál Pesten meghalt, Franciska Tóth Lászlóné, Anna Tóth Ferenczné Sopron megyében, Zsuzsánna Boros Mihályné Poson, — Judit Trimmel Józsefné, Apollonia Kiss Istvánné Veszprém megyében meghalt testvérek. Eötevényen

Mihály, az édes atyám vala postamester és azon időben még nem lévén sem vasut, sem gőzhajó, sem paraszt-pósta, 44 lovat kelle a póstán tartani és a mint mondá, jövedelméből tőkepénzt is szerzett, mert 1793 előtt egy jó ló 30, 40, 50 frton kelt, a zab pedig 15—20 krajcáron adatott el. Póstaház ott állott, a hol most az eötevényi felső vendégfogadó arányában a legfelső épület, a gróf Viczay-féle tiszti lak vagyon. Ezt édes atyám ex fundamento ujból épitteté, mert a bejárásnál lévő üres téren álla a néhai régi ház, melyben még *1783-ban januárius 1-én én születtem;* de már 1784-ben Szent-Mihály napkor készen kifestve vala minden szoba és tánczczal és vigsággal nyittatott meg az uj lak, ami még azon időben felette nagy ritkaság vala e honban, mert a gróf Eszterházyak, Battyányak mind jó később épitteték szép kastélyaikat, beérvén nyári lakul 2, 3, 4 szobával és sátorok alatt ebédelvén. Igy változott Magyarország szine a török és franczia háboruk által, melyek Magyarországot felette meggazdagitották. Édes anyám Mayer Johanna, az esztergomi érsekségi mochai urodalmi tiszttartó lánya, igen csinos, jeles és rendtartó gazdaasszony, az uj házat édes atyámmal együtt oly ékesen tartották, hogy az arra utazó József császárnak az annyira megtetszett, miszerint két izben ott meghált és édes atyámnak, ki igen egyenes, tiszta lelkü, felvilágosodott eszü és csinos külsejü ember vala, eltávozta előtt azt mondá: „Bitten Sie sich eine Gnade aus." Atyám Moson-megyében a liczkói pusztát kéré, de megtudván a császár, hogy azt a nemrég eltörlött jezsuita rend birta, azt felelé: „Das ist eine kitzliche Sache, das kann ich Ihnen nicht geben, sondern, — gondolkodva egy kissé — suchen Sie sich etwas in Banat aus, — és atyám vállára tevén kezét — ich geb Ihnen das Joch um Vier Groschen." De ezt édes atyám megköszöné, holott 5000 frton huszezer holdat vehetett volna Bánátban, igaz, hogy akkor a Bánság még igen vad föld volt, a felföldi embernek igen egészségtelen és a mint nékem mondá, édes anyját és jó barátit, rokonit haszon miatt elhagyni nem akarta. De állása akkor már jövedelmező is volt, mert gróf Sándornak plenipotentiatusa lévén, tőle Győr megyében a rárói uradalmat árendában is birta és 1790-ben a Diaetára mint kapitány, a győrmegyei nemes banderiumot Budára vezette és onnénd mint őrnagy jött vélek vissza és ezen az uton szerzette szolgagyőri birtokunkat Veszprém megyében, a hol ő, — az Isten boldogitsa a fáradhatatlan jó atyát, — 1824-ben április 25-én az általa készült sírboltban eltemettetett, maga után hagyva négy gyermekét, kik még mind Eötevényen születtünk, úgymint: Johanna Szabadhegyi Andrásnét, Mihályt, kinek fiai Sándor és Mihály mostan élnek, engem Antalt, kinek hitvese báró Luzénszky Therezia, gyermek nélkül meghalt és Juliannát, Zsitvay László kilépett huszárkapitány hitvesét és most özvegyét, kinek leányát Kornéliát Jankovich Antal vevé el és most Ipoly-Széchenkén Hontmegyében lakik és ahol jó testvérhugom kérésére *ezen iratot elkezdém november 26-án 1856-ban.*

A mi engemet illet, én a szerencsének teljes életemben különös játéka valék, vagy húszszor halálos veszedelemben lévén, Isten segitségével 73-ik évemben még most is élek, jó és tartós egészség-

ben, még lóháton s kocsin járva és most már csak a kertben és a gyümölcsösben dolgozgatva. Azonban már csecsemős koromban ért sok szerencsétlenség, mert 1783-ban oly rémitő földrengés vala, hogy ha a dajka meg nem kap, a rengés engem a bölcsőből kidob. Mégis azon időben, a császári udvartól kezdve minden nagyúri istállóban és a hol lovak számosan tartattak, szokásban volt közöttük egy kecskebakot tartani, azt állitván akkor, hogy a büdös kigőzölgése a lónak egészséges; igy édes atyám házánál is, ki Bécsben ép ilyes helyeken gyakran megfordult, volt egy ilyen kecskebak, de minthogy a cselédek véle mindig ellenkedtek, oly hamis lőn, hogy azon iparkodott, miszerint valakit hátulról megleshessen és akkor azt egy nagy döféssel földre terithesse. Igy történt, hogy édes atyám a győri vásáron négy szilaj csikót egy ménesből megvéve, azokat haza küldé és a legények őket nagynehezen bekötötték az istállóba; ugyanakkor a dajka is vélem, mint ölben lévő csecsemővel az istálló ajtaja küszöbére álla, a csikokat nézendő, de a kecskebak észrevétlenül ugy megdöfte a dajkát, hogy az a gyermekkel együtt a csikók közé röpült. A csődörök a dajkát maguk közül kirugták, de a gyermekre csak horkantottak, s azt közülük kihozhatták sértetlen. Egy pár év után, lehettem vagy négy éves, a szűrűn egy nyirott csikóval enyelegvén, az úgy megrugta a gyomromat, hogy hanyatt esve, majd fél óráig táltogattam ugyan a számat, de lélegzetet nem vehettem, mig később lassankint felkelhettem. Mintegy öt éves koromban az udvarban állék, midőn az ökröket kifogták, egy ökör felöklelt és az istálló tetejére feldobott, szerencsémre csak az egyik zsebembe akadván a szarva, én meg onnénd baj nélkül leestem. Az ökröt Czibaknak hivták. És magam ura lévén, a Czibak névből sohasem fogytam ki. Lehettem 9 éves, midőn levitt az atyánk esztergomi szüretre; ott a magas szőllőhegyünk és a szomszédé között egy kis patakocska csergedezvén, a szomszéd maga felül mindég karóval erősitté földét, annyira, hogy a viz aláásván a mienket, utánna omlott már a szőllőnek felső része is. Ezt édes atyám orvosoltatni akarván, az omladék felső partjára álla az ácsmesterrel, mutogatván néki, miképp lehetne a bajon segiteni és nekünk, ugyan két fiának, mint gondos atya, midőn még feljebb állanánk, meghagyá, hogy ne mozduljunk; de én kiváncsi lévén, midőn atyám legjobban beszélgetett a mesteremberrel, megindultam és az igen meredeken nem tudván többé kapaszkodni, éppen mellette lezuhantam a tizenegy ölnyi mélységbe, oly szerencsével, hogy két lábom belesüppedt az iszapba és felkiálték, hogy semmi bajom sincsen. De ami azután legfájdalmasabban esett, másnap szüretkor egész nap a szobában valék internálva. Utánna második évben, már tizenegyedik évemben, a mint Szolgagyőrött a mostani tófenékben még akkor szép nagy halastó leve és azon időben a katholikus házak péntek és szombatot igen pontosan megbőjtölték, a házi szokás szerint minden pénteken regvel halásztak és a két napra szükséges halat kifogták; ez akkor is rendesen megesvén, amint a halat a szakács kezéhez vitték, én az inassal ladikra kapunk és evezgélünk s amint a hid lábaihoz értünk, az egyiket megtaszitottam két kézzel, hogy a ladik odébb menjen, -- azzal elvesztém az

egyensúlyt és ahol a viz másfélölnyi mély vala, belebuktam a vizbe, de szerencsémre az inas odaugrott és még jólkor megkaphatta a lábam fejét és azzal mint a gyertyát a mártóból, kihúzott és már sok vizet kelle kihánynom, de utóbb bajom nem leve. Utánna második évre Győrött lévén mint deák, kivittek bennünket egy csötörtökön a tápláni árendáshoz mulatságra; ott először a szamáron nyargalództunk, de ezzel már meg nem elégedvén, megnyergeltük az hon nem levő ispán hátas lovát, és azon a szűrűs kert nagy keritése árkát bé és vissza ugrattuk. És minthogy én legvakmerőbb valék, a többi gyermek tudtom nélkül a felrántó szijat és terhelőt megeresztette és amint a ló ugróban volt, én nyergestől hasa alá fordultam, de a ló azért beugrott az árkon és csak a ruhám egyik részét tiporta át a patkóval és az oldalamat csak egy kissé sértvén meg. Ezek után egy nehány évig bajom nem esvén, a pozsonyi akadémiára jöttem mint tanuló, a hol a gondos atya még azt is megparancsolá, hogy nyári időben a feredőházba járjunk mosakodni; azonban történt, hogy bátyámmal és Amtman József pajtásunkkal (ki utóbb mint igen nevezetes birája Komárom városának halt meg) sétálni menénk a Milau[1] felé. Ott a Duna áradása kiöntött a rétekre s mi levetve csizmánkat, a viz alatt látszó szép zöld pázsiton sétálgattunk; én azonban tovább találék lépni és belézuhantam a Dunába, szerencsére nem ijedve meg, szememet nyitva tartám, s amint a viz feldobott a mélyéről, elkiáltám magamat: Ide csak egy vesszőt! De mig ők odaértek, én már megint lebuktam és amint a viz ismét felvetett, Amtman egy vesszőt nyujtva, kihuzott a csekélyebb vizre. Bajom ugyan nem lőn, de a füleimen betódult sok vizet már alig birtam kihányni.

Philosophiát és törvényt Pozsonyban végeztük bátyámmal együtt, mely időben táncolni és olasz és franczia nyelvet is tanultunk, ezenfelül pedig a német könyvek és ujság olvasásával ezen nyelvet igen magamévá tevém, amint 1801-ben oskoláinkat elvégeztük, még azon évi november hónapjában Székesfejérvárra jöttem patvariára Zuber Sándor, nevezetes prokátor és több uradalmak ügyészéhez (fiskálisához), ki igen ügyes és becsületes ember lévén, nála az uradalmakbeli gyakorlatot jól felfogtam, valamint a vármegye törvényszékéhez megszerzette számomra a bémehetést és hallgatást. Szóval jobb helyre akkor nem jöhettem volna, mert azonkivül, hogy sokat tanultam tőle, még a megyében is az egész uri renddel megismertetett, igy a főispánnak Úrményi Józsefnek, később ország birájának, azóta mindig kegyes jó uramnak annyira megtetszettem, hogy ha kedvem lett volna, azonnal megyebeli vicenotáriusnak ki akart nevezni, de édes atyámnak velem más nézete lévén, a dolog abban maradott. Principálisommal már 1802-ben sokat foglalatoskodtunk Iszka-Szentgyörgyön, melyet azon évben Bajzáth veszprémi püspök után örökölt öccse, Bajzáth János volt gombkötő mesterember, kinek az isteni gondviselés rendkivül kedvezett, mert midőn őt bátyja oskolában járatta, tanulni nem akarván onnénd elszökött és gombkötő mesterségre adá magát és csak

[1] Malomliget.

midőn legénynek kellett felszabadulni, akkor folyamodott bátyjához segedelemért, ki neki haragjában arra való szükséges egynehány forintnál többet nem is adott, elannyira, hogy János öcsese ügyetlen mesterember lévén, aratással vala kénytelen kenyerét keresni; azonban midőn gyermekei nevelkedtek, mégis Komáromban házat vett neki a püspök, de csak annyit ada hozzája, hogy azokat nagy szigoruan nevelhette. Történt egyizben, midőn gyalog mene Veszprémbe a püspökhez, a szentgyörgyi kastély előtt, már elesteledve, a gyepre lehevert és ott aludt és midőn regvel egy sereg birkát előtte elhajtottak, felébredvén azért imádkoza, hogy bárcsak — amint nékem maga mondá — az Isten nekie is valaha ilyen juhocskákat ajándékozna és csakugyan azon juhokat nyerte meg az egyik urodalommal és még egynehány százezer forint tőkepénzzel együtt. Ezen évben oly szárazság uralkodott, hogy a kukoricza ritka határban kelt ki, igy Szentgyörgyön is egy holdon alig látszott hat-hét szál zöld kukoricza. Innend november hónapban Veszprémbe kerültem vármegye praxis végett ama hires Márkus Ignácz főjegyzőhöz, ki Veszprém megyét gr. Zichy Ferencz főispánsága alatt e honban a legnagyobb fénypontra emelte, elannyira, hogy több megyék ide küldének a végett, hogy a kezeltetést megtanulják. Mert ő volt az első főjegyző a hazában, ki ily nagy megyében a tegnap végzettekről ma már elolvasta a jegyzőkönyvet és délután a végzéseket már kiadá. Állita árvák deputatióját, minthogy a megyében akkor 32,000 nemes nemzetség létezett, szerveztetett gazdálkodó választmányt. Kidolgozta a jobbágyak robotozó hosszu fuvarok iránti távolságot, minden helységre és távolabb helyekre nézve s. a. t.

Márkus azután itélő mester lévén, a magyar kanczelláriára jött referendáriusnak, a honnénd jubiláltatván, Veszprémben meghalálozott, mint mindenkori nagy hazafi. Ez 1802/3-diki ottlétemet legnagyobb szerencsémnek tarthatom, mert rendkivüli tudománya, ügyessége, a legfontosabb ügyekbeni játszi könnyüsége, őtet valóban mint egy nagy geniet a hazában kitünteté. Még ama halhatatlan emlékü nagy ember, az idősb Majláth György personális igy irt neki egyszer Bécsbe mint referendariusnak: „Minthogy az urnál jelesebbett még Diogenes lámpásával sem találnék, azért kérem és ezennel ajánlom ezen ügyet különös figyelmére, igyekezzék fenntartani hazánk régi törvényes szokását, melytől most a bécsi kormány az országot megfosztani igyekszik.“ Tudniillik: a nádor, a primás, az ország birája és a personális, Őfelsége jóváhagyásával a királyi táblára nevezett egyéneket itélőmestereknek és assessoroknak és ezt 1818-ban a bécsi kormány magának akarta fenntartani, azaz oly férfiakat kinevezni, kik tőle függvén, mindég Bécs felé nézzenek.

1803. november hónapban Pestre jöttem juratusnak és ott bémehetés és hallgatás szabadsága végett a Királyi Táblán feleskedtettem. Lakást és asztalt pedig nyertem Nagy Sándor hires nevezetes tabuláris prokátor és sok nagy urak jurium direktoránál; de itt még e hónapon nagy baj ért, mert amint a kanczelláriában hatan jurátusok iránk, belép a principálisunk és nekem azt

mondá: „Öcsém menjen el Budára és mondja meg ennek és ennek a consiliariusnak ezt és ezt, de ne most mindjárt, hanem a maga comoditására bízom.“ Nékem pedig hajlamom lévén minden parancsolómnak még a gondolatját is serénységgel eltalálni, csak azt vártam, hogy eltávozzék. Gondolván magamban, Budát egy óra alatt megjárom és mire az asztalhoz leülünk, én urammak meg is hozom Budáról a választ; tehát amint valék egy frakkban, utnak indulok, holott akkor az első hideggel a hid karfájáról a jégcseppek is függének és igen erős fagyasztó hideg északi szél fujt, azonban amint a hidra jövök, a budai részen nyitva áll a hid és egy hajót azon keresztül vontatnak. Én ott már sebesen menvén kihevülten ott állék, de áteresztettek még két hajót, én még mindig ott állék és ezzel keresztül fáztam, mint a kocsonya. Midőn a hid betévődött, felügettem ugyan a várba, dolgomat el is végezém és csakugyan a princzipálist nagyon meglepém. De estvefelé megtámadott a tüdőgyulladás (Flussfieber) és a nagy köhögés, és midőn az orvos kikérdezne, ölében ájultam. Ezen betegségem tartott szinte februárius derekáig és valóban csak ama hires Szombathy orvosunknak és a jó asszonyunk ápolásának köszönhetém életemet. 1805-ben novemberben, felmenék Pczsonyba mint absentium magnatum ablegatus az országgyülésre. Itt nyertem az első publico-politicus-statisticus nevelést, mert az ország minden részéből sok genie ember küldettetvén követül, azok bölcsességéből, tapasztalásából, az ország minden külömb és sokféle vidék ismeretéből, mint a világon a legfontosabb oskolából tanulhat az ifju és mindazt, melyet maga ritkán tapasztalhat, könyvekből pedig az austriai censura miatt nem olvashat és oskolákban tanítani szabad nem lévén, ottan nem okulhat, itt hallhatja, mert itt fellépnek a megye követei, a bécsi kormány által minden az országban elkövetett sérelmek ellen orvoslás végett: itt tanulhatni meg tehát az ország állását, nyomattatását a külső politika által és minden politikus viszonyait. Itt tapasztalhatja azt, hogy ámbátor a követ otthon a megyéje által adott jó utasitása fentartására megesküdtetett, ő mégis hiuságának mindent feláldozván, az ellen voksolt és a kormány többséget hajhászván, őtet vagy czimmel, vagy pénzzel, vagy hivatallal, vagy jósággal megajándékozá és elcsábitá.

A hiuság, a kevélység a magyarnak főhibája, uralkodni akar ő a magához hasonlója felett és ezen a szirten törött el régtőlfogva sok száz és ezernek hazafiusága és embersége, mert csak ezen az uton boldogult a bécsi ministerium és mint Jugurtha egykor a római senatusról mondá: vevőket mindig találá: eladá hazáját, de meghalt ám mint consiliarius, vagy mint kamarás, vagy báró, meg gróf, vagy herczeg, vagy főispán, vagy ezzel és ezzel a kereszt-renddel. Igy lehete tehát itt az ország könyvében olvasni és a mint a külföldön utazókról mondhatni: „er blättert in dem Buche der Welt“. És már szokásban is jött az illyesekről fel sem venni, ha hazájok ellen és a kormány nézetei mellett szavaztak, mert már Bécsben azt mondták: Iste obsecundat altissimas intentiones regis. azaz: ez már elősegiti a felséges királyi nézeteket. Úgy hogy midőn szokásom szerént mindég a legjobb társaságba igyekezvén, ezen

a gyülésen is a nevezetes követ urak körül tisztelegtem, néhai Galánthai Balogh János komáromi viceispán és követ azt mondá nékem: „Ugy-e látott most Uramöcsém az országgyülésre sok száz hazafit hintókon idesereglení; higyje el, hogy a gyülés végével egy hat ülésü hintó is képes leend a jó hazafiakat innend hazavinni." Ő vala az, aki mindig mondá: „Denique illustrissimo domino personali semper est contradicendum; mert ha mi jót mond is, csel rejlik benne." Itt volt tehát alkalmam a magyar charaktert legelőször kiismerni és hazánk régi szabadsága romlását ebben a kutfőben feltalálni. Azomban Austria megkezdé a sárga hidegelés ürügye alatt a francziák elleni háborut, de Bonaparte ugy jött Németországra, mint a karaj és a mint a legjobban folyt a diaetalis sessioban a vetélkedés, elkiáltja valaki magát: „Futár jött Németországból és Bonaparte körülvétetvén hadseregünket Ulmánál, annak kapitulálni kellett Makk generálisunk alatt, csak Ferdinánd Este kir. főherczeget vágta ki két huszárezred és menté meg a fogságtól." Erre én megcsörrentém kardomat és elkiáltom magamat: „Vitam et sangvinem, insurrectio! Jertek pajtások, menjünk a nádorhoz!" Amint is vagy hatvan fiatalembert összeszedvén, őket egyenesen József főherczeg palatinushoz vezettem. A nagy csörtetésre még a kamarása meg is ijedett, de mikor szándékunkat elbeszéltem, bérohant urához és azonnal ki is jövén béeresztett. A nádor minket kegyesen fogadott és midőn magunkat az insurrectio végett mint országunk főkapitányának ajánlanám, minket felette megdicsért és nagy örömmel elbocsátott, meghagyván a kamarásnak, miszerint neveinket pontosan feljegyezze. Az ország gyülése csakhamar eloszlott. Ferencz császár a magyar korona alatt lévő országok kormányzását a nádorra bizta és az egész udvari testületek a külső diplomátiával együtt Budára, a császári udvar pedig Olmützbe vonult, mert Bonaparte, mint a nyíl, oly sebességgel foglalá el Bécset. A nádor ezen időben egy különös és rendkivüli szerepet játszott, mert a magyar status-tanács, az egész kanczellária Budán lévén, reájuk sem nézett,[2] hanem a statusok táblájától, a volt követek közül négy egyént az ország négy részére tekintve, maga mellé hivott, ugymint: Vay József, Péchy Imre, Bezerédy Ignácz és Majthényi Lászlót.[3] Ezekkel kormányzott, úgy, hogy talán Hunyadi János ideje óta az ország nyugodtabban, nagyobb megelégedéssel és törvényszerüebben nem kormányoztatott, mely időszakot én a bécsi kormánynak későbben, magam is követ lévén, a diaetán egynehányszor például és utánzás végett elibe felhoztam. De a nádor magától-e, vagy ama négy böles és nagy hazafi által indittatva-é, meg nem tudhattam, de ezt a különös anti-austriacus lépést tevé: ugyanis, amint Bonaparte Bécset és Austriát elfoglalá, a nádor készit egy proclamatiót és azt azonnal megküldé Veszprém-, Sop-

[2] A kancellária és a helytartótanács közt mindig voltak hatásköri surlódások. A Bécsből elmenekült kancellária nem lévén a király mellett, föladata tulajdonképen megszünt, a nádor teljhatalma alapján a helytartótanács és a kamara segítségével bonyolította le a belső igazgatást.

[3] A nádor teljhatalmát 1805 nov. 7-én tették közzé. Másnap József nádor hét, a közéletben előkelő szerepet játszó úrnak írt, megkérve őket, hogy jöjjenek Budára és támogassák őt tanácsaikkal. Köztük volt az itt említett négy úr is.

ron-, Vas-, Mosony-, Pozsony- és Nyitra-megyéknek, a hová gondolá, hogy Magyarországra betörendnek a franczíák, azon utasítással,[4] miszerint a megyék az ellenség elébe deputatiót küldvén, ezen proclamatiót a legelőször bejövendő vezérnek kézbesitsék, melynek pedig az vala a foglalatja, hogy: Magyarország ezen háboruba soha belé nem egyezett, sőt ez tudta és akaratja nélkül kezdődvén, reményli, miszerint Bonaparte ezen ország határaitól seregit távol tartandja, minthogy Magyarország Franczíaországgal békében kiván élni.[5]

Már ezen lépést a Budán lévő diplomácia csakugyan megtudván, Pozsony-megye főispánja gróf Pálfy Lipót[6] Holicsból parancsot kap Ferencz császártól, hozná hozzá azonnal a tudvalévő proclamátiót és (ezt Pálfy maga beszélé el nekem) amint Pálfy a császárnál belépett, ezek valának Ferencz császár szavai: „Nix, will der Josef Küni wern?" — „Nein Euer Majestät, er will blos haben, dass die französische Armee nicht nach Ungarn einmaschiere." — „So, — mondá felkiáltva Ferencz, — also uns sollens auffressen, das ganze Österreich, bedanken recht schön, bedanken, ghorschamatiener, — ghorschamatiener!" NB. ő úgy beszéllett, mint az austriai köznép.[7] És szörnyü mérges lőn; Pálfyt Nyitrán bezáratta pár hétre, pedig ez semmit sem vétett. Azonban midőn a mosony-megyei deputatió csakugyan Köpcsényben, a betörő franciák vezérének átadá a levelet, ő azt ugyan elolvasta, de mégis azt mondá népéhez: „en avant!" és előre menének, hanem a proklamatiót elküldé Bonapartenek. Ezen időtől fogva Ferencz a nádort annyira üldözte, hogy Magyarország részére többé semmit sem eszközölhete és midőn 1806-ban Péchy Imrét kinevezé vice-palatinusnak a Királyi Táblára, a kancellária Bécsből azt irá nékie, hogy miként nevezhetett is Őfensége ily notatus embert vice-palatinusnak. Akkor a nádor megragadta a tollat és azt felelé: „Ego usus sum iure meo palatinali et nullo unquam tempore sinam iuribus meis derogari", azaz: „én ezen kinevezésnél nádori jogommal éltem és ezen jogaimon soha semmi időben csorbulást nem engedek ejtetni". És arra Péchyt ugyan kinevezték alnádornak, de consiliariusnak még sem. Elég az, hogy míg a császárné Mária Terézia az udvarnál és ura előtt mindég úgy nevezte a nádort: „der kleine Rákóczy"[8] und — mondván Ferencz császárnak, — du werdest sehen dass er dir die ungarische Kron vom Kopf wird herunterreissen". Nemsokára a magát elbízott vice-cancellár, gróf Almássy Ignácz

[4] Ezt az utasítást a nádor sajátkezűleg fogalmazta ugyanazon a napon, amikor a fentemlített uraknak a meghívó leveleket iratta. Az először 11 megyének ment el, utóbb a dunai kerületek összes megyéinek.

[5] A nádor katonailag megerősített polgári kordont állitott. Nem lévén csak alig néhányszáz katonája, — a fölkeléshez még csak az előkészületeket tették meg — az utasítás az volt, hogy a benyomuló franciáknak jelentsék, hogy a kordon nem katonai alakulat, s ezzel bírják rá az előnyomulás beszüntetésére.

[6] Pálfy Lipót, a Pozsonyban parancsnokló tábornok Davoust marsallal érintkezésbe lépve, ez utóbbi kivánta, hogy Magyarország jelentse ki semlegességét és mondjon le a fölkelés föllállításáról. A nádor ez ellen mindjárt állást foglalt. Pálfyt, mert hatáskörét átlépte, azonnal elmozdította parancsnokságától. Utóbb eljárás is indult ellene. Az ügy iratait a nádor a maga igazolására kinyomatta.

[7] Ez esetből kifolyólag a császárt környezete tényleg el akarta idegeníteni a nádortól.

[8] Ez az elnevezés úgylátszik Baldacci államtanácsostól származik.

Bécsben a nádort bizonyos tárgy eránt személyesen nagyon megsértette s akkor a nádor a császártól elégtételt kért, azt állítva, hogy nem annyira a nádor, mint ő benne a császári főherczeg lőn megsértve. Erre másnap reggeli 8 órakor kap a nádor egy császári Handbilletnek mását, melyben gróf Almássy vice-cancellár hivatalából elmozdittatván, jubiláltatott, megkérdeztetvén Őfelsége által a nádor, megelégszik-e ezen satisfaktióval? Azzal a nádor igent mond, befogat és leutaz Budára. Azonban már 12 órakor délben ismét a császár Handbilletje jőve a cancelláriához, mely szerint gróf Almássy vice-cancellárnak ujra kineveztetett.[9] Igy szokták az udvaroknál egymást boszantani. Ily boszantások és üldözések a nádort is dühben hozták, hogy egyszer az ország biráját Ürményi Józsefet, (ki még hajdant mint Mária Terézia, II. József császár és II. Leopold, úgy Ferenc kegyence, meg mint igaz nagy hazafi is tündöklött) meglátogatván, nékie mindezekről keservesen panaszkodott és midőn Ürményi intette volna, ne küzködjék mindég a miniszteriummal és a magyar cancelláriával, kifakadott a főherczeg és azt mondá: „Ich wisse recht gut, was sie haben wollen: sie wollen haben, dass ich resigniere, aber expresse resigniere ich nicht, es wird schon die Zeit kommen, dass ich ihnen den Strohsack vor die Thüre hinwerfe und von selbst weggehe.“[10] De biz az nem ment el, mert Ferencz császár politikáját megmásitván, mivel 1807-ben subsidiumot kért a diaetán és 1808-ban ismét az országgyülésen hitvesét is megkoronáztatta és az 1809-iki háboruhoz készült, rászorult a nádor eszére, mely valóban az egész bécsi udvarét sokkal felülmulta és azért még az alcsuti dominiumot és később Arad-megyében még a kisjenői uradalmat is néki ajándékozá. Hogy pedig Ferencz császár a nádor ellen gyanakodhatott, onnénd is gondolom, mert Napoleon, a maga Szent-Helénán irott memoirejában igy szól: „Valóban nem hinné senki, de a dolog mégis ugy vala, hogy az austriai ház egyénei közül egyik vélem különös jó érintkezésben volt.“[11]

A mint is őt, mint messzelátó nagy diplomatát, még az a körülmény is nagyon ingerelheté a korona utáni vágyásra, minthogy Napoleon Ferencz császárt 1804-ben a római császárságtól megfosztván, őtet még azzal is fenyegeté, miszerint az austriai birodalmaitól is megfosztandja, melyre Ferencz azt felelé: „Meinetwegen, so bleibe ich halt der reichste particulier in Europa.“ A nádor tehát ugy vélekedhetett, ha Bonaparte bátyámat országaitól megfosztja, engemet mint jóakaróját, mint Pál muszka czár vejét, legalább a magyar koronával megajándékozhat. És ha Napoleon vagy meghal, vagy az europai hatalmak képesek őt megsemmisiteni, akkoron azt mondandja bátyjának, ime visszaadom a koronát, melyet részedre szerencsésen megtar-

[9] A császár környezetének hatása alatt első elhatározását tényleg megmásitotta. Almássyt meghagyta a kancelláriánál, csak az országgyülési ügyek referátumát vette el tőle. Ebből éles levélváltás is keletkezett a két testvér között.

[10] Ez alkalommal a nádor tényleg fenyegetődzött, hogy lemond, ha nem kap elégtételt.

[11] Ez valószinűleg inkább Károly főhercegre vonatkozik, akit Bécsben mindig gyanusitottak ilyesmivel.

ték.[12] ha pedig Napoleon megöröködik, akkor ő is utódaival véle együtt meggyökeresedik Magyarhonban.

De őt még más combinátio is hevítette egy korona óhajtására. Ugyanis tudva van, hogy első felesége Alexandra Pawlowna, ama szeles és furiosus Pál orosz czár leánya vala, (kit csakugyan fiai Sándor és Miklós fojtottak meg,[13] hogy mint bolondot láb alól félre tehessék), midőn tehát Ausztria követe által a leányt atyjától József nádor részére megkérette, kérdezé a czár: „Was ist dass für ein Amt, ein Palatin?" Arra az lőn mondva: „Ein Palatin von Ungarn ist so viel, wie ein Vicekönig". A czár ezzel megelégedve mondja: „Also ein Vice-König. Gut, sagen Sie ihm, dass ich ihm meine Toehter zusage." És ezzel Pétervárra indult a vőlegény gróf Amadé Antallal és gróf Sándorné udvari dámával együtt. Azonban a mint az udvaroknál sokféle a kaballa, egy az austriai ház ellensége, azt mondá Pál czárnak, hogy egy palatinus Magyarországon nem vicekirály, hanem a Felségnek és az országnak csak első hivatalnoka és így szolgája, a mint is veje csak mint a dicasteriumok előlülője, holnaponkint nyeri zsoldját minden más hivatalnokkal, s így neve is az utolsó cancellistával is egy conventionális tabellán látható, mint egy Beamtertől. Erre a czár nagy furiába jövén, azonnal a patriarchaért küld, kinek beléptekor elébe kiált, hogy őtet austriai ház megcsalta, mert azt mondá, hogy veje vice-király és csak mint ilyennek adá leányát, tehát kívánja, hogy válassza el leányát, József főherczegtől, e szerint austriai ház a czárt nagyon megcsalta.[14] A patriarcha azonban azt felelé, hogy ez nem lehet, mert Ofelségének követe által minden utak nyitva állanak ezen körülményt Bécsből elébb is megtudhatni, ő tehát maga az oka és így el nem választhatja őket. „Jól van tehát — mondá a császár, — így eszerint kinevezem őt lengyel királynak."[15] De csakhamar stranguláltatott önmaga övével, az ajón kivül állván két fia.[16] Mely eset valóban szerencsétlen vala mind austriai ház részére, mind még különösen Magyarhont illetőleg. Mert felállitva lett volna Austria és Oroszország között ama nagy hid, egy hatalmas Lengyelország, mely minthogy az orosztóli elnyeletéstől mindég félt volna, abban a tömérdek lovasságával és jó katonájával, Austria és mi magyarok is, egy állandó, hiv frigyesre találandtunk. Ezt pedig pártolta volna Europa is, mert már 1815-iki congressuson is megpenditetett eme kérdés, de akkor Anglia azt nem pártolta, holott Sándor czárt könnyen rá lehetett volna az engedésre venni és azt különösen Franciaország is nagyon óhajtotta, állitván, hogy Lengyelország felosztásával az európai

[12] Ilyen megbeszélések folytak a testvérek közt 1809-ben Tatán, amikor Napoleon az esetre, ha a monarchia négy részre osztatnék, hajlandónak nyilatkozott minden területi igényről lemondani.

[13] A nagyhercegek beleegyeztek Pál cár detronizálásába, de meggyilkolása váratlanul érte őket.

[14] József nádor Pétervárott nagyon kedvező fogadtatásra talált. Amikor utóbb az esküvőre oda visszatért, a helyzet a bécsi udvar sorozatos tapintatlanságai miatt megromlott, de az eljegyzés fölbontásáról szó sem volt.

[15] Erről sohasem volt szó.

[16] A nagyhercegek a palotában voltak és tudták, hogy akkor szólítják föl a palotaforradalom fejei a cárt a lemondásra. A véletlen hozta úgy, hogy az összeesküvők a cárt megölték.

egyensuly nagyon megzavartatott. Mostani időkben pedig a hármas egyesség (triple alliance) megerősödvén, azt sas körmei közül soha többé ki nem bocsátja.

II.

Az 1806-i farsang Pesten. Az 1807-i budai országgyűlés és azon Hunkár részvétele. Felsőbüki Nagy Pál és Király József püspöksége. József nádor és Szentiványi Ferenc országbíró. Gr. Széchenyi Ferenc és az Orczy-kert megszerzése. Ki volt az oka az 1809-i francia háborúnak. Aczél István szerepe. Az 1809-i országgyűlés. A királyné megkoronáztatása és a koronázási ajándék. Aczél bukása és Majláth György kineveztetése.

Az 1805-i országgyülés, amint mondám, hirtelen eloszlott és ámbátor nádorunk a fentebbi proclamatiót Bonapartehoz utasitá, mégis az országot alattomban az insurrectióra felszólitá és azt a dunai két kerületet, nehogy a dolog az ellenség előtt szemet szurjon, kivéve, a két Tisza-kerületekben ki is állitotta, minálunk pedig az csak papiroson létezett.[17] Igy én itthon lévén, a megye engem is felhasznált és a esesznek járás felső részében a lovak összeirására kiküldött, de a francziákkal a terhes béke megkészülvén, lementem 1806-ban ismét Pestre. Itt a csend helyreálltával, azon a farsangon Budán és Pesten rendkivül mulatságok folytanak, pénteket kivéve. A két városban egyik héten minden napra esett egy nagy tánczvigalom, este 7 órától reggelig. Szombaton kezdé a nádor és igy utánna a többi nagy urak és minthogy a tavalyi országgyüléseni magamviselete a nádor friss emlékében vala, 1806-ban mint jurátusnak, a báljaira küldetett egy meghivó levelet, melyre a többi nagy úr is egyszerre meghivott, sőt még pénteken is volt Tihanyi Tamás vice-judexnél egy kis, 12 ifjú párra való és csak 12 óra éjfélig tartó kis mulatság, melyben már én is résztvettem és igy a négy hétig tartó rövid farsangon minden estve táncoltam, hol Budán, hol Pesten és ez által a legnagyobb társaságban az ottani nagy világgal megismerkedvén, később sok derék, jól nevelt ifjút abban bévezettem és még utánna való bőjtben. Prokátorságra a censurán cum praeclaro szerencsésen megnyerém a diplomát, adjunctus süldő prókátora lévén a nagy hirü és nemes lelkü Nagy Sándornak.

1807-ben Budán országgyülést tartottak, erre is mint absentiumos ablegatus beirattam, minden sessioban és circulusokban nagy figyelemmel jelen voltam és sok követtel társalogtam. Akkor lépett fel ama később nagy hirü soproni követ Nagy Pál, rendkivüli bátorsággal, kirül egy satirikus poeta azt mondá: zörög, csattan, mint az Isten nyila és hát ha még megtódhatná egynehány ebadtával, mennyivel több hasznot tenne a hazával? Ugyanis ő egy esztergomi káptalan követét, Király Józsefet, indirecte pécsi püspökké tevé, kit midőn a haza ellen szólott volna az országgyülésen, Nagy Pál úgy lehordott, hogy azon egy csepp becsület sem marada, mondván neki többi közül, miszerint csak

[17] A dunai kerületekben is el volt rendelve az összeirás, hogy — amennyiben a felállitás lehetségessé válik — annak ne legyen semmi akadálya.

azért beszélt ily hazafiatlanul, hogy valahol megyés püspökké neveztessen. Erre Király a sessióból egyenessen az akkor ott létező Ferencz császárhoz ment és nekie Nagy Pállal történt baját siralmasan eléadá, melyre őt a császár azonnal pécsi püspökké nevezte. De ezenkivül még más nevezetesebb eset is adá magát elől ezen a diaetán. Ugyanis az ország birája Szentiványi Ferencz,[18] egy igen jó hazafi, de már aggott státus férfiu, nem egyezett a nádor politikájával és ez már akkor kibékülve Ferencz császárral, jóval a diaeta előtt, Szentiványit jubiláltatta. Akkoron divat volt Pesten nyáron az Orczy kertet, mely most a Ludoviceumé, látogatni, igy a nádor is csaknem mindennap ott megfordult egy emberével és akkor történt, hogy a kerti kapu melletti bejárásnál, sürün ültetett fák között valának szük útak és egyszerre csak szemközt találkoznak a nádor Szentiványival és ennek igen sovány vén kis ebével. A nádor nagy zavarba jövén, kérdezi Szentiványit a jubiláltat: „Ist das Ihr Hund?" Szentiványi mint igen seriosus, egyenes ember és nem igen jó német, azt felelé komolyan: „Ja Euer kaiserliche Hoheit, aber er ist schon gar alt, wiel ich ihm bald jubiliren." A nádor igen confundálva semmit sem szólott rá, hanem ugy eliramlott, mintha vesszőre vették volna. Továbbá mikor az országbirói hivatal megüresedett, gróf Széchényi Ferencz főispán és septemvir (a mostani hires Széchényi István atyja) eszébe vevé, hogy jó volna ezen hivatalt elnyerni. Ily gondolatra vetemedett. Amint mondám, a nádor majdnem mindennap meglátogatá az Orczykertet; Széchenyi árkust nyit és maga aláir százezer frtot, felszólitva több nagy urat aláirásra oly végre, miszerint nádorunk tetézett nagy érdemeiért nem tehetnének szebb lépést, mintha megvennék ama kedves mulatóhelyét, az Orczy kertjét és annak birtokával őt megörvendeztetnék. A nádor ezt megértvén, főudvarmesterét azonnal Pestre küldi Széchényihez, azon kéréssel, hagyna fel ilyen jó akarattal, mert ő abban semmi esetre részesülni nem akar. Ez, amint mondám, mind a diaeta előtt történt és ahogy Széchenyi Ferenczet a nádor, úgy az ország még II. József idejéből ismeré, midőn ő akkor Schuh- und Strümpfben járt, annak halála után pedig még falun is mindég magyar köntösben. A világ ezen cselt részint megvetette, részszerént pedig nevette, hogy Széchenyi az édesen hizelgő és az országbirói hivatalt ily alávaló uton megvásárlani igyekező ravasz ember, még a nádornak sem kell, mert csakugyan nemsokára Ürményi József neveztetett ki judex curiaenek az ország tökéletes megelégedésére és csakhamar diaeta lévén, az ország gyülésére összetolongó uraknak nagy nehezteléséré lőn Széchényinek ezen furfangos lépése és amint feljebb megirám, hogy Nagy Pál Király József káptalanbélit, püspökké tevé, ugy csak nemsokára Széchényi Ferencz is ily fortélylyal kivánt élni, de még sem sikerült és az egész ország megvetését aratá. Mert egy bizonyos alkalommal a felső tábla egyik ülésében báró Vay Miklós

[18] Szentiványi Ferenc még mint sárosi főispán vezette a felvidéken a vizsgálatot a Martinovics összeesküvés állitólagos részesei ellen. Országbiróvá a nádor már akkor, amikor Szentiványit nevezete ki a király, Ürményit szerette volna megtenni.

tábornok egy igen éles szavazatában elmondá, hogy mily veszedelmes vala sok külföldi hatalmasságnál, midőn a hivatalokat, per charos et charas osztogatták, pedig amint tapasztaltuk (és itt Széchényire tekintett) nálunk is vannak, kik egy országbirói hivatalért 100 és több ezer forintot is adnának etc. És lőn egy általános gúnyos nevetés; erre Széchényi lesüti fejét és sessio után, mint Király tevé, egyenesen a császárhoz mene, sirva panaszolja baját és a rajta történt gyalázatot, hozzá hazudván azt, mintha Vay azt mondta volna, hogy Őfelsége képes lenne a hivatalokat pénzért is eladni. A Felség, a ki valóban jó, kegyes és ha maga haszna nem került a dologba, igazságos fejedelem is vala, ezt felkapván, Vayt egy cabineti irat szerént azonnal a tábornokok sorából kitöröltette.[19] Már erre megzúdult az egész ország gyülése; akkoron az alsó táblának vezetője Vay József septemvir, egy nagy talentum, lelkes hazafi és egyuttal az épen most cassáltatott tábornok testvére vala, még aznap tartatott cirkuláris ülés és megkéretett a personális, jelentené meg az igazat Őfelségének és a cassatiot mondja törvénytelennek, minthogy minden országgyülési egyén a törvény salvus conductusa alatt állván, meg nem hallgattatva és el nem itéltetve nem büntettethetik és ha satisfactiot nem kapnak, készek inkább haza menni és az országgyülést itthagyni.

Azután a nádor is megmondá Őfelségének Vay Miklós szavait;[20] másnap ismét jött egy Armee-Befehl, mely szerént báró Vay Miklós előbbi tábornoki rangjába visszahelyheztetett és igy megvetve lőn Széchényi csakugyan országosan. Széchenyi azután jövő évben alapitá az Országos Múzeumot és ezért 1808-ban az országtól egy köszönö articulust is nyert, de mégis a fentebbekért minden hivatalról lemondván, Bécsben vevé lakását és ott délutáni két óra hosszat imádkozó társulatot alakitva, midőn ott 1812-ben nála tisztelegtem, engem is megajándékoza egy német imádságos könyvvel és később mint Beet-Bruder halt meg Bécsben.

Vége lévén ezen országgyülésnek, Pesten a Királyi Táblánál prokátoroskodtam és eljött az 1808-ik év, mely a nagy urakat és minden perlekedőket felette megijesztette, mert annak a derekán vette el Ferencz császár Ludovikát, az Estei Beatrix herczeg asszony leányát feleségül és mert Beatrix Napoleon által Pármát, Piacenzát, Guastallát Olaszhonban elvesztette, ez az okos, de rémitő fösvény asszony megveté minden fortélyát, miszerint vejét a császárt, Napoleon elleni háborura reá birja és igy jószágait vissza nyerhesse, amint is az 1809-i szerencsétlen háborunak ő volt az inditója és előmozditója, a mint következik. Mert azon időben történt, hogy Wellington az angol armádiával Spanyolországban a francziákat Maréchal Marmont alatt igen megverte, Beatrix tehát igy okoskodott: Spanyolországban létez 200 ezer franczia, de ezeket, ugyis megveretve lévén, Napoleon onnénd ki nem hozhatja, külön-

[19] Vay Miklós bárót itt említett beszéde miatt megfosztották tábornoki rangjától. A feladó azonban, aki elferdítve közölte a királlyal a tábornok beszédét, Drevenyák Ferenc bányatanácsos volt.

[20] Vay Miklós visszahelyezéséért a nádor hosszú küzdelmet vívott Bécsben és az tényleg csak két hónap mulva történt meg.

ben Wellington a spanyolokkal egyenesen Párisba megyen, Napoleon tehát ennyivel gyöngébb lévén, ha ellene háborut inditunk és a Landwehrt, meg a magyar insurrectiót is felhivjuk, ez lészen mostan a legjobb alkalom az ő megtámadására és az elvesztett olasz tartományok visszanyerésére. Azonban béke idején a magyar nem tartozik felkelni. Szükséges tehát egy olyan personálist kineyezni, ki képes leend a státusok tábláját annak megadására reábirni; igy egyszerre csak azt rebesgették, hogy szeptemberben diaeta lészen és pedig az ifju királyné meg fog koronáztatni. De csakhamar augusztus hónapon le is érkezik Bécsből Aczél István referendárius, mint kinevezett personális és az előbbi personális Semsey András camerae praesesnek lőn kinevezve Budára.

Ez már magában igen nagy rémülést okozott az országban, mert Semsey igen jó hazafi lévén, a tavalyi diaetán semmit sem erőltetvén, közötte és a statusok között soha küzködés nem történt; gazdag és emberséges ember lévén, mint tántorithatatlan igaz biró itélt az egész ország megelégedésére. Aczél pedig volt az, ki a diaetán egyszer a só eránti artikulusban az országot eképen csalta meg, hogy belé csusztatván e szavakat: „nisi extrema necessitate non elevabimur".

Ezeket nem olvasta és bepecsételve Bécsbe küldetvén, a resolutio a szerént jött meg és törvénynyé vált és azért Aczél a rendkivüli nagy eszü, de igen interessatus kapzsi ember, Ofelségétől Arad-megyében a borosjenői uradalommal és annak praedicatumával ajándékoztatott meg és egyuttal Bécsbe vitetett a magyar cancelláriához referendáriusnak. De ami Ferencz császárnak egyfelül igen nagy dicséretére válik, az, hogy midőn Aczélnak personálisságra való kineveztetését napának Beatrixnak két izben megtagadá és midőn végtére mégis csak reávették a jó kegyes urat a resolutio aláirására, tollat a tintában mártván, mint nagy iustitiarius ezt mondá: „Ich hab diesen Menschen mein Leben nicht ausstehen können und ich habe gewusst, dass er es durchsetzen wird, dass er Personal wird". És oda irá: Franciscus. Ezzel lejőn Aczél Pestre, installálja magát mint personalis a Királyi Táblán és Pest vármegyén, mint administrator.[21] A terminusnak a Királyi Táblán két nap alatt vége lévén, ismét felmene Bécsbe. Ezután a császárné testvére Carolus Ambrosius Estei főherczeg, váczi administratorból kineveztetik ország primásává és a diaeta alatt egy héten azzá Esztergomban nagy pompával installáltatik. Ezek valának az első készületek.

Már Pozsonyban a diaeta öszveseregelvén, oda én is mint absentium ablegatus felmenék és a janitorum regalium magister gróf Nádasdy Mihály, engem is kinevezett fekete pálczásnak (Staberl Herr), kiknek kötelességük leve a jó rendet a gyülésekben, a galeriákban és a coronatio alkalmával a templomban fentartani. Megpendittetett tehát az első sessioban a királyné koronáztatása. Az mind a két táblán egyetértőleg elfogadtatván, még

[21] Aczél utóbb mint államtanácsos összes elődeinél gerincesebben képviselte az államtanácsban a magyar érdekeket. Nem is igen fogadták el hazafias javaslatait.

aznap a főherczeg primás nagy ebédet ada és délután bevezette vendégeit egy nagy mellékterembe, ahol egy czifra ládában már ötvenezer arany készen állott és azt nékik bemutatá, hozzátévén a mocskos ember, hogy Magyarország egy császárnénak ennél kevesebbet már csak nem adhat, holott mindeddig csak harmincezer aranyat szokott adni az ország. Ilyen alkalommal ki az, ha magyar, hogy alkudna? A summa tehát megmarada, pedig még a mi leggyalázatosabb, a császárné anyja, a gazdag Beatrix hg. asszony maga előlegezé még ezen summát. Igy tehát kéntelenek valának az ötvenezer aranyat beigérni és az mind a két táblán keresztül ment, de biz azt pökte az egész világ. Azonban a császárné, mint fösvény olasz asszony, meg azt szépen eltette. Ezek után megtörténvén a coronatió, inditvány történt az insurrectio eránt. Már itt a követek Aczéllal mint personálissal, valóban nagy küzdésben valának. Főkép egyszer goromba lévén, Trencsén megye követének Lukáchynak, ki még akkor deákul beszélt, azt veté oda: „Hoc etiam meus Antonius scit", (azaz idősebb fia). Erre mind felzudulván, Lukáchy egy fertály órai beszédével szörnyü goromba kifejezésekkel ugy letevé a personalist, hogy az őt megköveté, kérvén, ne vennė szavait oly rossz néven, minthogy azokat sérteni akaró indulatból nem mondá. Elég az, hogy Aczél a statusokkal nem boldogult és csak olyan insurrectiot voksoltak, hogy abból alig jött volna össze tizenhatezer ember. Pedig a fösvény Beatrix még Svetichet[22] is, mint hiv emberét leküldé Pozsonyba, miszerint fényes estélyeket és vacsorákat, hol a pezsgő csak ugy folyt, adva, a statusok előcsahossait egy nagyszámu insurrectio megadására buzdítsa. Hogy pedig az az előrelátó okos asszony a császár testvéreit is magáévá tegye, arra birta a császárt, hogy hadseregét felosztván, mindenik testvérjének a főherczegek közül egy-egy sereget adjon. Igy lőnek vezérekké a főherczegek, János, Lajos, a császárné testvérei, Maximilián és Ferdinánd, meg József mint nádor. Csak maga Károly főherczeg ellenzé, azt mondván, mint tudós, jártas katona, hogy Austria még igy sem leend elegendő Bonaparte megveretésére. Amint is, midőn a felkelés már beigérve lőn, lejött a diaetára ő is és midőn egy őt üdvözlő országos választmány nála tisztelgett, azt igen megtámadta, állitván, hogy ez az ellenséget még inkább felingerlendi és átaljában nagy ostobaság volt a felkelést béke idején beigérni, ne is várjanak tőle ezután a hadseregtől segedelmet, mert ő sem fő- sem altisztet (mint máskor szokásban vala) de még Einfassungsrottát sem fog a magyar insurrectiohoz adni és oly bosszus volt, hogy Bezerédj, aki jelen vala, nékem azt mondá, csak azt várták, miszerint a szobából őket kikergeti. El is hiszem, mily bosszus lehetett olyan tapasztalt okos hadivezér, ki az egész jövő szerencsétlenséget világosan átlátá és megjövendölheté, mint aki már annyiszor mérkőzött a franciákkal. A fenn megigértek az udvart legjobb és legszélesebb kedvére hozták, kellett tehát annyi pénzért és jó indulatért pro forma egy kis irt is sebeire tenni és az országnak maga költségén valamit engedni; igy támadott a Ludoviceum katonai intézet inditványa.

[22] Svetich Jakab akkor a kabinetben szolgált.

mert az 1805-iki diaeta igen elhamarkodott végén, használva az alkalmat, Vay József inditványára készült egy kis fontos felirat. Ebben az ország panaszkodik, hogy ifjaink katona-tudományokat nem tanulhatnak és a magyarnak egész Europa előtt bébizonyult vitézsége ad pectora gregariorum redigitur, azaz tisztnek nem képeztethetik és csak a közvitéz sorsára jutott.[23] De mit mondott erre a nádor és miként játszá ki a nemzetet: „Az Istenért, — mondá, — kérem az urakat, most midőn Hannibal ad portas, az ellenség a küszöbön áll, ily szózattal nem járulhatunk felséges Urunk elébe, ne is tegyük ezen feliratot a diaetális akták közé, hanem csak privative adják azt kezembe, majd én fogok felséges Urunk lábaihoz borulni és azt nékie általadni. Bizonyossá teszem az urakat, hogy a legkegyelmesebb Felség fog mentül hamarébb lehet, errül intézkedni". Erre a nádor emberei felkiáltának: „Igen jól van, helyesen van!" Mit lehete mást tenni, a felirat nála maradott, még az akták közé sem jöve és csak privative mi jegyeztük fel és tettük el. Most tehát már negyedik évre pro forma csak kellett valamit engedni. Történt tehát, hogy midőn a katonai tanodára adandó költségről vala szó, egy-két óra alatt csak az ország gyülésen egy pár milliom frt. lőn felajánlva, azon feltétellel, hogy a ki hatezer forinton felül igér a legnagyobb összegig, annál maradand örökre a tőkepénz és csak kamatját fizetendi. De hát még a diaeta után kissebb summákban mennyit adott a nemzet, soha sem tudhattuk meg. Még a státusok tábláján is volt követ, ki ötvenezer forintot is ajánlott, azonban herczeg Eszterházy Miklós a felső táblán csak nyolczezeret és ekkor gróf Nádasdy Mihály elfelejtve magát, megszólamlott: „Na das ist von án Fürsten to wenig" és lőn egy általános gúnyos nevetség. De egyuttal a szép fiatal császárnénak kedvezni akarván, az épitendő tanodát Ludoviceumnak keresztelték. Már most megtörtént ugyan a háborúhoz minden készülés, az ezeredek lassankint Olaszhonba indulának és Bajor-ország felé, azonban Napoleon megtudván az egészet, ugy a hadsereg felosztását, azt mondá: „Cela me fait pitié", ez engem sajnálkozásra gerjeszt. „Majd megtanitom ama főherczeg gyermekeket, hogyan kellessék katonásdit játszani."

Dr. Lukinich Imre.

[23] Vay József az ellenzék tulajdonképeni vezére volt, de ment volt a szertelen túlzásoktól.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

Báró Forster Gyula: Gróf Berchényi László Franciaország marsallja. 8° 219 l. 16 képpel. Budapest, 1925. Egyetemi nyomda.

A nemzet nagyjai iránti tisztelet adta kezébe báró Forster Gyulának a tollat, hogy a II. Rákóczi Ferenc korabeli szabadságvédők egyikének, Berchényi Lászlónak, mozgalmas életrajzát megírja s művét mint a Rákóczi hamvainak hazahozatalára kirendelt bizottságnak még élő tagja, az immár az örökkévalóságba elköltözött négy társa, úgymint Thaly Kálmán, Thallóczy Lajos, Fraknói Vilmos és Török Aurél kegyeletes emlékének szánja. II. Rákóczi Ferenc jobbkezének, Beresényi Miklós és családjának történetét Thaly Kálmán irta meg, de nem foglalkozott tüzetesebben fia, László, tűneményes pályájának részletes leírásával, mit most Forster báró végzett.

A munkát, tárgyának alapos s minden részletére kiterjedő ismeretén kívül, elsősorban is az a meleg szeretet jellemzi, amellyel az író tárgyát kezelte s amely nem engedte lankadni, mikor adatgyüjtés céljából nemcsak nagy utakat kellett megtennie, hanem sokszor szinte leküzdhetetlen nehézségekkel kellett megküzdenie. De a kitartó törekvés itt is meghozta jutalmát. Rákóczi-irodalmunk újra egy szép munkával szaporodott, amely tartalmánál fogva feltétlenül megérdemli a legmesszebbmenő érdeklődést és méltánylást. S minthogy Berchényi László életrajzának feldolgozásában még fiának, sőt unokájának a biographiájára is kiterjeszkedik, tehát három jeles katonának az életrajzát adja, szolgálatot véltünk elsősorban katona-olvasóinknak tenni, amidőn figyelmöket ezen életrajzok részletesebb ismertetésével magára a műre irányítjuk.

A szatmári béke el nem fogadása hontalanságba és szegénységbe sodorta a lengyel emigratió tagjait; elszéledtek, elbujdostak a száműzöttek, szívükbe zárva a keserűséget és a mondhatatlan fájdalmat. A fiatalabbaknak új pályát kellett keresniök, az öregebbek kegyelemkenyérre szorultak. Az elsők közt volt a fiatal Berchényi László, ki a hazától való elszakadás idején még csak huszonhárom éves volt, s Franciaországban keresett érvényesülést. A Gondviselés kárpótolta a fiút mindazért, amit az apa az ó-hazában elvesztett. Szerzett megélhetést, magas állást, nagy kitüntetéseket, főrangú barátokat, dicsőséget nevének, sőt még jogot is ősei földjéhez, miután a közel félszázados száműzetés alól feloldatott.

A Berchényi-család ősi bölcsője valahol a Dunántúl ringott, tagjai azonban csak a XV. század első felében jelennek meg a magyar történelemben. Van köztük királyi udvarnok, bán, szentsír lovagja, aki a családi címert a jeruzsálemi aranykereszttel bővíti; I. Miklós 2000 huszárral Budavár visszavívásában vesz részt s a

következő évben elnyeri a grófi méltóságot. Hasonnevű fia II. Rákóczi Ferenc főgenerálisa s mindhalálig hűséges társa a számkivetés szomorú éveiben. Ennek első feleségétől, homonnai Drugeth Krisztinától született László, a későbbi francia marsall és Zsuzsánna huga. Az anya azonban már 1691-ben meghalt, amikor László még csak két éves volt, s a kis árvákat Csáky Krisztina nevelte fel, akivel az özvegységre jutott apa 1695-ben kelt egybe.

László 1689 augusztus 3-án Eperjesen született. Nevelője Bunkóczy Márton volt 1696 óta; együtt laktak az ungvári várban, ahonnan a fiú az ottani jezsuiták iskolájába járt. Még tizenkét éves sem volt, amikor Lipót király elfogatási parancsot adott ki az apja ellen, amit az csak gyors menekülléssel Lengyelországba tudott kikerülni, de birtokai zár alá kerültek. László egyideig még Ungvárott maradt, de utóbb Kassára adták a jezsuiták convictusába, minthogy a királyi fiscus az ungvári tartózkodás költségeit sokalta. Innét 1703-ban, amidőn a kurucok már Kassa körül száguldoztak, megszökött, de német katonák kezébe került, akiknek vezére visszavitette a convictusba, de ezentúl őrséget rendelt melléje. 1705 február havában atyja maga mellé vette a táborba, de sokáig itt sem tarthatta[1], hanem elküldte Rákóczihoz, az egri udvarba, hogy ott a francia tisztek társaságában művelődjék, de az ősszel újra maga mellé vette, hogy a legközelebbi télen a nagyszombati egyetemen az előadásokat hallgassa. 1708-ban László Rákóczi testőrségébe kerül főhadnagyi rangal; nemsokára százados lesz s vitézül küzd, még ugyanazon évben Strasznicnál, Trencsénnél s 1710-ben Romhánynál. Főleg az utóbbi két helyen halált megvető vitézségével, Trencsénnél pedig még a fejedelemért való önfeláldozó ragaszkodásával tüntette ki magát. Az 1710-ik esztendőt majdnem egészen a fejedelem oldala mellett töltötte s közben helyettesítette apját az ungi főispáni teendőkben, sőt 1711-ben Ungvár erődítését is ő vezette. Atyját ő is követte az emigratióba, Lengyelországba, 1712-ben pedig — tehát 23 éves korában — a fejedelem ajánlására, XIV. Lajos testőrségébe fogadja s még ugyanezen év utolsó napján Rátky György huszárezredébe alezredessé nevezi ki. Ettől kezdve szakadatlan sorban aratja katonai babérjait s megalapozza jövőjét. 1713-ban már a rajnai seregnél szolgál s rettenhetetlen bátorságával kitünteti magát

[1] 1705 január 26-tól április 4-ig László anyjával Besztercebányán tartózkodott, ahová a grófnő január 10-én súlyos betegség után újra visszajött, hogy aztán a stubnyai fürdőt használja. Az első alkalommal, a grófnő csak addig szándékozott itt maradni, míg a zólyomlipcsei várat számára lakályossá teszik; minthogy azonban ez a terv nem valósult meg, továbbra is csak Besztercebányán maradt. A grófné udvara akkor mintegy 80 emberből állott. 24 palotás kísérte a grófné kocsiját és a podgyászt, a bevonulás élén zászlótartó, dobos és két trombitás haladt; nyolc kocsi hozta az udvari személyzetet, kik közt ott volt Bunkóczy, László gróf nevelőnője, Berzeviczy, Galeczky, udvarmesteri, titkári minőségben, Perényi Zsigmond kapitány, Keczer Mátyás hadnagy, egy udvari pap, egy gyógyszerész, borbély, két szabó, konyhamesterek, két étekfogó, mosónők, három vadász 28 agárral és kopóval. Február 24-én (Húshagyó kedden) Beresényi is felkereste a családját, de csak két napot szentelhetett neki. Ezalatt részt vett hamvazó szerdán a nagy templomban egész udvari népével az isteni tiszteleten s hamut is szóratott a fejére. Elutazása napján is még misét hallgatott, majd pedig László és nevelője kíséretében Zólyom felé elutazott. A fiú most is eleget könyörgött apjának, vigye őt magával a táborba, de az apa továbbra is csak nevelőanyja gondos felügyelete alatt hagyta Besztercebányán, ahol tanulmányain kívül bizonyára sok látnivaló s nagy erdeiben a vadászat kötötte le figyelmét. — *(Jurkovich:* II. Rákóczi Ferenc szabadságharca és Besztercebánya 162. l.)

Landau ostrománál s Wormsnál. Öt évi pihenő után 1718-ban Berwick marsall mellett Biscayában a spanyolok ellen harcol s augusztus 1-én 29 éves korában kiérdemli magának az ezredesi rangot.

A bekövetkezett béke idejét Berchényi arra használta fel, hogy ura számára egy magyar huszárezredet toborozzon. E célból elment Rodostóba, egyrészt, hogy apját és a fejedelmet meglátogassa, másrészt, hogy apjától vállalatához pénzt szerezzen, ki e célra a XIV. Lajostól kapott nagyértékű ezüstkészletet értékesítette. Megbízottai a magyar határon toboroztak, míg sok fáradsággal, sőt élte kockáztatásával is sikerült az ezredet felállítania. Erről a toborzásról írja Mikes, hogy Berchényi 300 ujonccal elhajózott, de csak a fele volt magyar. Midőn Marseille-ben kikötött, ott várta már a Szt. Lajos-rend lovagkeresztje, amihez a király nem sokára az új ezred ezredesi rangfokozatát is megadta.

A huszárok eleinte csak gyalogosan teljesítettek szolgálatot, mert Berchényinek nem volt pénze őket lovasítani. Évégből minden legényre 300 livre-t, a maga számára pedig 5000-t kért. Hogy menynyire méltányolták Berchényi szolgálatát, kitetszik abból, hogy kérését teljesítették.

Franciaországban akkor már több huszárezred volt, amelyet egyes magyar emigránsok szerveztek. Ilyen volt a Rátky-, Deák Pál-ezred; franciák szervezték a Versailles- és a St. Geniès-ezredet. Későbbi keletkezésűek voltak, az Esterházy- és Polereczky-ezredek.[2] Méltó helyet foglalt ezek közt Berchényi ezrede, amellyel — mint látni fogjuk, — sorozatos diadalait aratta.

Berchényi pártfogói közt elsősorban említendő Szaniszló, a száműzött lengyel király és neje Katalin, akik egyik leányánál, keresztszülői tisztet is vállaltak. A bensőséges viszony alapját az képezhette, hogy mindketten fájdalommal nélkülözték hazájukat s kénytelenek voltak idegen országban a kegyelem kenyerét enni. A király számos levele tanuskodik arról a páratlan jóakaratról, amellyel Berchényi minden törekvését, minden óhajtását támogatta s leányánál és vejénél, a francia királyi párnál, pártfogolta; családját akkor, amidőn a harcmezőn küzdött, védte, majd meg aggodalmas szívvel vett tudomást gyötrő betegségéről s saját otthonában kívánta ezt gyógyíttatni. Leveleinek záradékában mindenkor benső szeretettel búcsúzik Berchényitől s nem egyszer kedves szavakat intéz feleségéhez is, kit szintén nagyrabecsül. Ismételten így fejezi be leveleit: — celui, qui est de tout son coeur vostre tres affectionné Stanislas Roy. Mily nagyra becsülte Berchényit, kitetszik a máltai lovagrend nagymesteréhez 1756 június 8-ról irott leveléből is: Je ne rapelle ces faits, mon cousin, que dans l'intention de vous faire

[2] A Polereczky-család történetével újabban *H. Reinach Foussemagne* grófnő foglalkozott a Revue de Hongrie 1910. évf. 460. és köv. lapjain Les Houssards Hongrois sous l'ancienne Regrime c. cikkében. Megállapításait Forster báró is átvette. Ugyancsak a család történetével foglalkozott *Jurkovich E.* is Poleretzky Mátyás és családja Franciaországi ágáról c. dolgozatában (Besztercebánya 1909.). A családnak a Rákóczi-kor előtti szereplését Jurkovich egészen másképp mondja el, mint Reinach grófnő. — Újabban *Pirány Jenő* írt a Polereczkyekről, Magyarok az amerikai forradalomban c. értekezésében (különlenyomat az Amerikai Magyar Népszava 1925. évi Naptárából. New-York.), kutatván azt, melyik Polereczky vett részt az Egyesült Államok megalapításában.

connaître avec combien de vivacitè je m'interesse a ce qui regarde le Comte de Bercheny. Szeretetének utolsó jelét végrendeletében adta, amelyben Berchényinek hagyományozta összes lovait, öszvéreit, kocsijait, hordszékeit, szekereit, összes lószerszámait és felszerelését. De nagyrabecsülte Berchényit Mária, francia királyné is. Nem egy kedves levele maradt fenn, amelyben iránta való nagyrabecsülésének és szeretetének ad kifejezést; betetőzte azt személyes luzancy-i látogatásával 1765-ben, amidőn atyját meglátogatta s Berchényi otthonában megpihent, ahol Szaniszló is évenkint megfordult. 1725 óta már első kamarása volt Berchényi nagy pártfogójának.

A mozgalmas élet közepette is Berchényi egy kis otthon után vágyódott. Így szerezte meg azt a kis nemesi birtokot Frouet-ben, ahol garnizont tartott. Ide hozta nemsokára leendő házastársát, akivel igazán regényes módon került össze. Egyik hivatalos uton Thionville-ben állapodott meg, ahol az egyik vendéglőben alkalmazott, szép, kedves, egyszerű lányba, Girard Annába annyira beleszeretett, hogy frouet-i kis kastélyába való hozzáköltözködésre birta és ígéretet tett neki, hogy ha fiúgyermeke lesz, elveszi feleségül.

Reinach-Foussemagne grófnő nevetségesnek s alaptalannak tartja ezt a regényes beállítást, amikor Berchényi Elzásznak legelőkelőbb családjaiból is választhatott volna feleséget. Annyi tény, hogy az együttélést egy fiúgyermeknek 1726 május 11-én való születése érlelte törvényes házassággá, amelyet a felek harmadnapra, május 14-én, a frouet-i kápolnában megkötöttek. A kis László azonban, akinek születése házasságban egyesítette a szülőket, már október 1-én elhúnyt.

A frouet-i kis otthon Berchényi egyre szaporodó családja számára, úgy látszik, szűknek bizonyult, s ezért 1734-ben egy kényelmesebbet vásárolt Luzancy-ban, amelyet majd egy félszázadig birtokolt. Magas katonai állása a vidék előkelőségeinek találkozó helyévé avatta a kis kastélyt, amelyet csakhamar ki kellett bővíteni. Volt benne színház is, parkjának beosztására és díszítésére pedig gazdája nagy gondot fordított.

A béke éveinek elmultával Berchényi 1733-ban a rajnai seregbez kap beosztást, miután a megelőző évben Bel Isle táborszernagy parancsnoksága alatt, a Mosel mellett, a richmonti gyakorló-táborban huszárjait szorgalmasan kiképezte. Kehl ostrománál kitüntette magát, majd Berwick megbízásából Neckaraunál hídat ver, kikémleli a túlsó partokat s az áttett csapatok mozdulatait fedezi. Már jeles katona hírében áll 1734-ben, amidőn a király kinevezi brigadérossá s részt vesz Philippsburg ostromában. Ennek elfoglalása után egészen Mainz kapujáig üldöz számot alig tevő csapattal 600 ellenséges huszárt, akiket csakis Würtemberg herceg mentett meg az elfogatástól.

A következő esztendőben Coigny marsall parancsnoksága alatt megint Mainznál jeleskedik, amikor a támadó csapatokat egészen az erődítési falakig szorítja vissza. November 19-én a hadsereg átkel a Moselen, amikor Berchényi vezette az elővédet s éjfélig makacsul támadott; másnap ő fedezte a visszavonulást. Idáig szerzett

bokros érdemeinek elismeréséül 1738 március 1-én marèchal de camp — dandárparancsnokká — nevezte ki a király.

A lengyel örökösödési háború a bécsi békével 1738-ban véget ért. Szaniszló elvesztette trónját, de kárpótlást nyert Lotharingia és Bar hercegségekben, amelyeknek azonban halála után Franciaországra kellett szállani. Új országában fényes udvart rendezett be s ebben 1738 április 21-én Berchényit nevezte ki fölovászmesternek, aki ily minőségben egyúttal udvari tanácsosa is lett. Ebben az állásban anyagi helyzete is jelentősen javult. Huszárjai ezalatt Sarralbeban voltak állomáson.

Néhány békés év után újra háború szakadt Középeurópára. Mária Terézia trónraléptekor az ellenségek valóságos raja lép fel ellene s részt követel birodalmából. Franciaországot Károly Albert, bajor választófejedelem nyerte meg terveinek, amelyek a császári koronával Mária Terézia minden birtokainak elnyerését célozták. A francia hadak mozgósításakor Berchényi a bajor Sazawá-ba rendeltetett, hogy ott katonai raktárt rendezzen be. A francia-bajor hadak térfoglalása az egész éven át tartott. Elfoglalták Linzet, majd Sanct-Pöltent is, de Bécstől elfordultak és Csehország ellen indultak. November 20-án elesett Prága, mire egy hónapra rá cseh királlyá kiáltatta ki magát a választófejedelem s egy újabb hónap múlva — 1742 január 24-én — már a császári koronát is elnyerte.

Az osztrák védelem erősebb megindulásakor Berchényi is szembekerült vele. Így május 8-án Sahoy-nál fogta fel támadását s folytonos védekezés közben egészen Pisekig vonult vissza a hadsereghez. A francia-bajor sereg hadiszerencséje azonban csak addig tartott, míg a szorongatott királynő Angliával és Poroszországgal meg nem békélt. Ekkor aztán keményen lépett fel a franciákkal szemben, kik végre is Prágába szorultak, amelyet az osztrák hadak júniusban már teljesen körülzártak s minden megsegítést lehetetlenné tettek.

Berchényi hűséges fogolytársával, Rátkyval, szintén Prágában rekedt, de ismételt kitöréseivel minél több kárt igyekezett az ellenségeinek okozni. Ekkor is több jeles fegyvertény tette híressé nevét. Egyik kirohanása alkalmával behatolt az ostromművekbe, beszegezte az ágyúkat s mozsarakat és elfogta a tüzérmérnökök főnökét 150 emberrel együtt. Egy más alkalommal visszafoglalta az ostromlók kezébe jutott egyik erődöt, sőt az egyik kirohanásnál 800 ellenséges huszárt hozott foglyul.

Ámde a huszáros bravurral végrehajtott kicsapások hiábavalók voltak a kegyetlen tél zord hidegével és az erőket őrlő éhséggel szemben, mire a franciák végre merész és szerencsésen végrehajtott kiszökéssel menekedtek meg a fojtogató gyűrűből. Ekkor is Berchényi vezette a hátvédet s huszárjai csak kemény tusával tudták az üldözőket feltartóztatni.

1743-ban Berchényi a rajnai seregnél kapott beosztást, amikor is egészen Speyerig tudott előre haladni. Noailles marsall parancsára a Worms-tól egészen Oppenheimig terjedő terület kerül alája. Június 8-án átkel a Rajnán, elfoglalja Grosgeraut s 26-án bevonul Dettingenbe. A Dettingen és Aschaffenburg közötti térségen állottak ekkor Mária Terézia és II. György angol király seregei, de

Noailles ügyes haditerve folytán szomorú napoknak néztek volna eléje, ha Grammont tábornok egy elhibázott intézkedése folytán meg nem nyerik a csatát. A visszavonuló seregben újra Berchényi huszárjai képezik a hátvédet.

Ezen harcok hozzák meg Berchényinek a kitüntetések egész sorát. 1743 tavaszán megkapja a Szt. Lajos-rend commandeuri méltóságát; az év vége felé — december 7-én — kinevezi a király hat huszárezred felügyelőjévé, a következő év május havában pedig táborszernaggyá lépteti elő.

Ebben az évben a franciák Flandriában támadtak s maga a király, XV. Lajos, vezette néhány városnak, mint Menin, Ypern s másoknak az ostromát, míg Lotharingiai Károly Elzászba való betörésével magára nem vonta a farancia haderőt. Berchényi akkor is a király oldalán volt, amikor a helyzet valóban már kétessé vált. A fenyegető bajból II. Frigyes mentette ki, amidőn minden megegyezés ellenére újra Csehországba tört. Lotharingiai Károly a leverő hírre rögtön visszavonult, hogy a porosz támadást visszaverje. Ez a hadjárat is csak babért hozott Berchényinek és huszárjainak, akik egymásután Stuffenheimnál, Mindennél, Mittelheimnál és Freiburgnál tüntették ki magukat.

1745-ben Berchényi a Majnánál áll csapataival, hogy a Maillebois, majd Conti hercegre irányuló támadásokat felfogja. Ekkor Baranyay tábornokkal került szembe s a maga 1700 emberével és két ágyúval oly mesterien védekezett a 20,000 emberből álló hadosztállyal szemben, hogy a derékhad veszteség nélkül vonulhatott vissza.

Az 1746-ik esztendő kiváló sikereket biztosított a franciáknak. Berchényi ekkor már harminc dragonyos és tizennyolc huszárezred felett rendelkezett és ezekkel vett részt Mons és Charleroi ostromában, majd meg a király oldalán vonult be Bruxellesbe. Ez évben még Rocouxnál verte szét az osztrákok tíz századát, amikor ezek vesztesége halottakban és sebesültekben 7000 ember és 50 ágyú volt.

A következő évben az a gondolata támadt Berchényinek, hogy Magyarországba katonai diversiót rendez abban a reményben, hogy ott családi nevével s a maga katonai presztizsével legalább is zavart okoz az ausztriai háznak. A hadügyminiszterhez küldött levelében részletesen is előadta ebbeli tervét, de az helyesléssel nem találkozott, amennyiben Németalföldre rendelték. Itt újra Rocoux és Lawfeld mellett vívott csaták tették emlékezetessé Berchényi és huszárjainak nevét, amennyiben nélkülök ezen csaták elvesztek volna.

Ezen újabb hadieredmények méltán megérlelték Berchényiben azt a reményt, hogy azokat a kormány érdemük szerint meg fogja jutalmazni. A jutalom, számítása szerint, a peronnei kormányzói állás lett volna, amelyet a hadügyminiszterhez 1747 aug. 18-án írott levelében, hivatkozva a francia király és új hazája érdekében kifejtett sok évi küzdelmére, egyenesen kért is. Kényszerítette erre a kérelemre egyrészt a sértett önérzet, hogy elvették tőle a kitüntetésre szolgáló alkalmakat, másrészt a kedvezőtlen anyagi helyzet, amelyben övéivel élni kényszerült. Hiszen összes jövedelme akkor mintegy 15.000 ilvret tett ki. A peronnei kormányzóság kérdése mel-

lett felvetődött ugyanekkor a lotharingiai kormányzói állás is, amely még jobban elégítette volna ki Berchényit, akit azonban ekkor az olasz határra rendeltek ki, messze, a kormányzóság elnyerése ügyében folyó intrikák színhelyétől. Itt azonban már nem nyílt alkalom hadi erényeinek a bemutatására; az aacheni béke véget vetett a háborúnak. De a kormányzóság kérdése sem dőlt el az ő javára.

A mellőzés érthető módon bántotta Berchényit, aki a következő években más és más városokban állomásozott, majd meg 1751 elején lemondott ezredtulajdonosi rangjáról Miklós fia javára, akinek ezredessé való kineveztetését már ismételten kérte. Ebben aztán szerencsésebb volt, mint a kormányzóság elnyerése iránti kérelmével. A király helyt adott kérelmének s rövidesen kinevezte az akkor még csak 15 éves fiút ezredessé. Ezen kinevezés azonban csak úgy érthető, hogy az apa ismételten is arra kötelezte magát, hogy kinevezés esetén ő maga fog az ezred fegyelme és rendje felett őrködni, míg a fiú képes lesz maga a parancsnokság átvételére. Tetézte az apa örömét az is, hogy Szaniszló király három évvel később kamarásává nevezte ki a fiatal ezredest. Berchényi Miklós aztán 1755-ben vette át — támogatva nagy tapasztalatú apja tanácsai által — ezredét.

Berchényi abbeli törekvése, hogy kormányzóságot kapjon, az eddigi várakozás és kérelem ellenére is, meddő maradt. Másfelé kellett tehát orientálódnia. Segítségére volt ezúttal is Szaniszló király, ki már előzőleg Commercy vár és város kormányzóságát bízta rá, de illetmény nélkül, minthogy ennek engedélyezése a királyra tartozott. Szaniszló ennek engedélyezését is ki tudta eszközölni, miáltal Berchényi jövedelme évi 8000 livre-rel szaporodott. Berchényi azonban, bár hálatelt szívvel köszönte meg pártfogóinak jóindulatát, mégis csak jó katona létére, katonai parancsnokságra vágyódott, mert úgy számított, hogy a commercyi kormányzóságot fiára ruházza. Pártfogói azonban, s ezek közt elsősorban Szaniszló, csak annyit tudott kieszközölni, hogy Miklóst kinevezik, ha apja előzetesen lemond. Berchényi erre is hajlandó volt, mert újra csak a lotharingiai kormányzóság elérése sarkalta tetteit és vágyait. De megint csak csalódás érte, mire 1755 február 17-én a senlisi kormányzóságot kérte, de azt is eredménytelenül. Meg kellett azzal a 60000 livre-rel elégednie, amelyet a király számára kárpótlásul azért utalt ki, mivel a lunevillei királyi kastély leégése alkalmával nagy károkat szenvedett. Nemsokára rá megkapta a Szent Lajos-rend nagykereszteseinek egyik megüresedett helyét, amiben szintén magasállású személyiségek támogatták.

A legmagasabb katonai rangfokozatot, a marsalbotot, a hét éves háborúban szerzett kiváló érdemek hozták meg Berchényinek 1757 május 15-én, aki az első és egyedüli huszár volt, aki ezen magas kitüntetéssel dicsekedhetett. Katonai karriérjének ez volt hát az utolsó állomása. Hatvannyolc év és számos, egészen fiatal korában megkezdett harcok és kegyetlen telekben kiállott táborozások fáradsága nyomta immár vállát, amikor búcsut mondott derék huszárjainak, akiknek ezrede aztán egészen a forradalomig viselte nevét.

A fiatal Berchényi Miklós nem soká állott ezrede élén, mert

1761 február 9-én, huszonötéves korában hirtelen meghalt. Az apa kérelmére most Ferenc fia kapta meg az ezredet, aki ekkor tizenhét éves volt. Ő is gyorsan haladt előre pályáján, amennyiben 1779-ben vezénylő ezredes, 1783-ban brigadéros, 1788-ban pedig dandárnok lett. Az ő ezrede is részt vett a hétéves háborúban s vitézül állta meg helyét. Emberei a kiváló haditények egész sorát követték el. Magyar nevű vitézeket emlegettek akkor, mint az önfeláldozás, a halálmegvetés és elszántság példaképeit. Maga az ezredes, — Staub abbé leírása szerint — a háboruk hérosza s a csaták géniusza volt, aki az égből szállott alá; azt lehetett róla is mondani, amit valaha Szent Lajos, francia királyról mondtak: Sohasem láttam ilyen szép embert. Hatalmas alakjával, öt láb hat hüvelyk magas termetével emelkedett mindnyájuk felé az ezredes — folytatja az abbé, — emelte óriási termetét eskadronja élén kalpagja és forgója; vállát cobolyprémes, ezüst paszomántos dolmány fedte, amelyen öt sorban ragyogó drágakőgombok fénylettek.

A forradalom idején Ferenc ezredével Fontenay-le-Comtében állomásozott, ahonnan a fővárosban dúló zavarok elnyomására felrendeltek. De ott sem maradt sokáig, mert a Rajnához kellett vonulnia. Még akkor is mindig azt hitte, hogy a monarchia, alkalmazkodva a dolgok változott rendjéhez, új életre fog ébredni, megtette tehát továbbra is katonai kötelességét. A párizsi események azonban csakhamar felnyitották a szemét s ő akkor is tudta, mi a becsület. Egy napon riadót fuvatott — írja Forster —, a huszárok lóraülnek díszben, az élükön a zenekar és a katonai felvonulásra teljes fegyverzet- és felszereléssel. Szemlét tart felettük és így szól: Huszárok, én Franciaországba jöttem veletek, hogy a királyt szolgáljuk. Ma a forradalom győzedelmeskedik. Lehetetlen betöltenem megbízatásomat. Visszatérek Magyarországba. Kövessen, ki engem szeret. Ezután átlépi a határt. Az ezred megmaradt embereit beosztották a Calvados-lovasság századaiba, utóbb azonban mint első huszárezred, mégis megtartotta a Berchényi nevet.

A sok kitüntetés, előléptetés s általános megbecsülés közepette az öreg marsall mégis csak mindig magyar maradt. Szíve akkor is csak ősi földje felé dobogott. Vissza vágyott. Az első lépést 1740 november 1-én tette meg, amikor Lunevilleből levelet írt Pálffy János nádornak. „Jól tudja Exellentiád, hogy már régen hazámbul kirekesztettem — írja Berchényi —, majd már harminc esztendeje, hogy bújdosóvá lettem. Ha hogy ezen szerencsétlenségben lehetne találni valamely vígasztalást, talán az többi között én panaszkodhatnám kevesebbet. Generális lévén Frantzia országban, Édes magam nemzetem regimentyének főkapitánya, alkalmas pensiom van az itt való udvartul, s az Lotaringus tartománynak feö Lovasz Mestere vagyok. De az Szivem és Vérem magyar s holtig vonszon édes hazám felé, szöntelen ezt ohajtom, mind addig még az Isten vissza nem vezérel, mert haza fia vagyok; Az Attyámrul az szerencsétlenség — az én fejemre esett, az mindenható nagy Isten Szánya meg két kis fiacskámot. Exellentiádhoz folyamodom egész alázatosan s — bizadalommal emlékezzék meg rólam ebben a változásban, had Legyek Exellentiádnak holtig való obligatioval, tégyen jót vélem ha lehet, s — ne vesse kérésemet."

A levél utóiratában azt mondja még Berchényi: Nyughatatlansággal várom Excellentiád tanácsát s — s parancsolatyát, pedig Pálffy fel sem bontotta a levelet, hanem úgy küldte el, ahogy kapta, Mária Terézia férjének, Lotharingiai Ferencnek, amiért aztán külön dícséretben részesült. Várni kellett hát Berchényinek még jó ideig, míg megjött az alkalom a kérelem megismétlésére. Ezt a politikai átalakulás hozta magával, amikor a versaillesi békekötésben (1756) XV. Lajos és Mária Terézia kibékültek és szövetséget kötöttek.

XV. Lajos és Szaniszló a legmelegebben pártolták Berchényi ezen kérelmét, s a bécsi francia követ utasítást kapott, hogy járjon el úgy ez ügyben, hogy az udvar óhajtása teljesedésbe menjen. Berchényi kérelmét Mária Terézia 1759 február 19-én intézte el, amikor a kegyelemlevelet aláírta. Abban azonban két feltétel volt kikötve. Az egyik, hogy Berchényi atyai elkobozott birtokait vissza nem kaphatja, a másik pedig, hogy hűségeskűt tartozik letenni.

Berchényi magyar lelke ennyivel is megelégedett s 1760 október 9-én Bécsben az udvari kancelláriában személyesen tette le a hűségeskütt, amiről neki királyi titkos pecséttel és a királynő aláírásával ellátott bizonyságlevelet is adtak. Berchényi azonban az anyai ágon a családot illető birtokok visszaszerzéséről nem mondott le, hanem engedélyt kért arra, hogy kutatásokat tehessen ezen birtokok kérdésében, amelyek az elkobozásba befoglalva nem voltak. A királynő ennek a kérelemnek is helyt adott, mire a pozsonyi kamara 1762 január 15-én azt jelentette a királynőnek, hogy az anyai ősi birtokok meghagyattak a Homonnai női ágnak s nem koboztattak el, de ezekről a kamara azért nem tud felvilágosítást adni, mivel az iratokat Berchényi Miklós annak idején Ungvárról magával vitte Lengyelországba. A kamara azonban megengedhetőnek találja, hogy Berchényi ezen birtokokat a saját felelősségére visszakövetelhesse. Ungvárra vonatkozólag azonban azt javasolja, hogy ez a kamara tulajdonában maradjon. Végre is kimondatott, hogy Berchényi marsall atyjával együtt hagyta el az országot. amnesztiális terminusra nem tért vissza s így a számkivetés reá is vonatkozik.

A francia királyi udvar Berchényivel szemben táplált nagyrabecsülésének szemmelláthatő jelét adta akkor, amidőn Mária Terézia fia, a trónörökös, Pármai Izabellát elvette s Berchényit küldte Bécsbe a királynő s a fiatal pár üdvözlésére. Ezt az alkalmat használta fel Berchényi, hogy a hűségeskütt letegye. Ebből az alkalomból úgy a francia királyné, mint Mária Terézia és a fiatal házasok a leghízelgőbb szavakkal nyilatkoztak Berchényiről.

Szűkös anyagi viszonyai közepette mindenképen gondoskodott családjáról s azon volt, hogy gyermekeit mennél előnyösebben helyezze el. Ez okból 1736 november 26-án született Miklós fiát papi pályára szánta s már tíz éves korában a Krisztus-lovagrendbe felvétette, hogy így könnyebben juthasson egyházi javadalomhoz. Ennek, mint tonzurás jelöltnek, Szaniszló király évi 1500 livre pensiót juttatott, amelynek megtartását Berchényi aztán is kérelmezte, amikor Miklós katonai pályára lépett. Ez iránti fáradozását is siker koronázta, ami szintén a marsall nagy tekintélye mellett szól.

Második fiáról, Ferencről is hasonlóképen gondoskodik, amikor 1751-ben, amikor még alig volt tíz éves, a Máltai-lovagrendbe való felvételét kérelmezi. Ebben is Szaniszló király volt segítségére, aki a nagymesterhez írott levelében kifejti, hogy a fiú nemessége apja révén kétségen felül áll, anyja miatt azonban, aki nem nemes, felmentvényre tart igényt. Hosszas bizonyítás, levelezés és eljárás után Berchényi ezen óhajtása is teljesült. Nyolc leánya közül egy, Katalin, a cisztercita-rendbe lépett s idővel apátnő lett.

Szaniszlónak 1766-ban bekövetkezett tragikus halálával megszakadt az a bensőséges viszony, amely a két férfiút annyi éven át egymáshoz kapcsolta. Berchényi a király közelében Lunevilleben érezte magát a legboldogabbnak. Hivatalos állásából kifolyólag Párisban és Commercyben kellett laknia, de szíve emlékei Luzancymellett csak Lunevillehez vonzották. Pártfogójának s barátjának halála után megszüntek az udvartartással együtt azok az állások is, amelyeket az elköltözött öreg király jóvoltából Berchényi, felesége és fia betöltöttek. Elköltözött tehát végleg Luzancyba, hogy ott élje le hátralevő napjait. Örömmel s megelégedéssel tekintett vissza megfutott pályájára, amelynek felejthetetlen emlékei üdítőleg hatottak testére-lelkére. Kastélyának egyik termét ezrede főtisztjeinek arcképeivel díszítette fel. Itt szeretett órákon át üldögélni s sétálni, hogy derék huszárjainak látása élénkítse a reájok való visszaemlékezést. Ezen társaságban találta egy alkalommal egy főpap látogatója, aki a sok arcképre való célzással azt találta mondani, hogy íme, a marsall kanonokjai körében tartózkodik. „Igen, uram". — felelte Berchényi — „s ami nékem legjobban tetszik rajtok, az, hogy sohasem végzik reggeli zsolozsmáikat anélkül, hogy én is velök ne mennék."

Érdekes, milyennek írja le Esterházy Bálint, Berchényi fogadott fia, nevelőapját. „A marsall — írja, — a régi időkből való kiváló becsületes ember volt. Képezni kezdte magát abban a korban, midőn a többi ember elfelejti, amit tanult. Jó, érzékeny, bőkezű, szerette és becsülte feleségét, kinek szeszélyessége és kapzsisága néha bosszantották. Nem kevésbbé gyöngéden szerette gyermekeit. De hozzászoktatta őket a legnagyobb tiszteletre, ami azt eredményezte, hogy féltek tőle anélkül, hogy korholta volna és szerették őt anélkül, hogy kedveskedésekkel elhalmozta volna őket. Hátrányára szolgált, hogy szeretett alárendeltjei között lenni, ami a közönségesség látszatát adta neki. Sokszor hívatván a miniszterekhez, hivatalnokaikkal túlbarátságosan bánt, ami nagyon hizelgett nekik. Délben ebédelt és este tíz órakor lefeküdt s így ez az életmód nem tette tehetővé neki, hogy az előkelőnek nevezett társaságban éljen, úgyhogy társasága csakis családjában lehetett. Korán kelt, sokáig imádkozott, két pipát elszívott, két csésze feketekávét megivott, majd felöltözködött és gyermekeit fogadta. Ezután kabinetjébe ment, ahol sétált és délben ebédelt. Délután, ha foglalatosságai igénybe nem vették, a szalónban maradt és egy játszmát játszott. Nyolc órakor vacsorált, kiszívta pipáját és imáit elmondván, lefeküdt.

Berchényi, ki öregkorában is egyenestartású, szép aggastyán volt, élte utolsó éveit állandóan Párisban töltötte, viszont a nyári hónapokban szívesen kereste fel kedves Luzancyját. 1778 telén is

kivételesen itt volt s itt érte őt halála január 8-án, miután feleségét már tizenkét évvel előbb, 1766 augusztus 24-én elvesztette. Mindketten a luzancy-i templomban alusszák örök álmukat. A marsall emlékét egy fekete márványobeliszk őrzi, amelyet egy szarkofág oszt ketté, alsó és felső részre. Az alsó részen, amely egyúttal a szarkofágot támasztja alá, van a latin és francia szövegű verses felirat. Ezt megelőzi a marsall címeinek, rendjeinek s hivatalos állásainak a felsorolása francia nyelven, nem különben elhalálozásának az ideje.[3] Az ezután következő latin felirat kiemeli dicső származását, jogvédő magyar voltát, ki sírva hagyta el síró honát, hogy dicsősége, reménye s kedveltje legyen a franciáknak. „Sic fata jubebant." Talán még hangulatosabb a katonákhoz intézett francia felirat: Ci gist un Bercheny, la Renommée en deuil Elle-même à gravé son nom sur ce cercueil. Guerriers! Vous devez tous des pleurs à sa mèmoire; Il fut votre soutien, votre amour, votre gloire. La mort en l'astreignant à fatalitè A tari de vertus une source fèconde. Ah! que ne pouvait-il, pour le bonheur du monde, Jouir, comme son nom, de l'immortalitè.

A feliirat a világ boldogítására a halhatatlanságot szánja a halottnak, melyet neve élvezni fog... Százhúsz és néhány év múlva még Franciaországban maradt leszármazottjai sem tudták, hogy a marsall hol van eltemetve. A magyar földről indul meg a sírhely felkutatása, ami hosszas keresés után sikerül is. Rákóczi és társainak hazahozatala idején a marsall tetemét is haza akarták hozni, de, bár a francia kormány készségesen megadta ehhez az engedélyt, a marsall egyik leszármazottja az utolsó percben megtagadta a hozzájárulást, s így a marsall hamvai továbbra is Franciaországban maradtak.

Az öreg marsall halála után Ferenc örökölte Luzancyt; a leányok közül még kettő volt otthon. A forradalom idején — mint már említettük, — Ferenc is elhagyta Franciaországot, de felesége ott maradt, bár eleinte ő is férje után készült menni. Vad horda támadta meg a kastélyt, hogy szétduljon mindent, ami a multra emlékeztet. Ledöntötte a marsall lovas-szobrát, amely a kastélyba vezető úton állott s elpusztította azokat a címeres ablakokat is, amelyeket a kegyelet a marsall halála után készíttetett. A grófné mindenképen azon volt, hogy a birtokot a családnak megtartsa. Ez is csak úgy eshetett meg, hogy megkérte a kastély káplánját, hogy a neki adott pénzen ő vásárolja meg a jószágot s a nyugalom helyreálltával adja majd vissza jogos tulajdonosának. Így is történt. A káplán Berchényinét tette meg végrendeletében örökösévé, ki most már végig itt maradt Luzancyban, míg férje és ennek két nővére állandóan Bécsben és Vedrődön lakott. Házasságukból egy fiú, László és egy leány, Madeleine született. Utóbbi d'Hennezel Emanuel grófhoz ment nőül, majd ennek halála után eladta Luzanzyt, mely azóta még több kézben ment át s ma a párisi XVIII. kerü-

[3] A sírfeliratban a marsall életkorát illetőleg hiba van, amennyiben azt mondja: „décédé le 9 janvier de l'année de grâce mil sept cent soixante-dixhuit et de son âge le quatrevingtsixième". Ez a kormeghatározás az 1692 évet adja Berchényi születési évéül, holott 1689-ben (45. lap), tehát három évvel korábban született s így nem 86, hanem 89 évet élt.

let laikus iskolai pénztárnak a tulajdona, amely azt iskolásgyermekek üdülőhelyének rendezte be. D'Hennezel-től származnak a marsall franciaországi utódai. Berchényi Ferenc utolsó éveiről nem sikerült bizonyosat megtudni; állítólag Londonban halt meg 1811-ben.

Még csak néhány szót az utolsó Berchényiről, László, János. Fülöp grófról. 1781 október 13-án született Párisban. Atyjával együtt hagyta el Franciaországot s Bécsben nevelkedett. 1798—99-ben a Theresianum növendéke volt s innét mint hadnagy lépett a 9. huszárezredbe, amely akkor Olaszországban állomásozott. Az 1799—1801., 1805-i nagy harcokban vitézül harcolt s 1805-ben mint kapitány francia fogságba esett. Ez alkalommal találkozott édesanyjával s testvéreivel is. Napoleon ugyanekkor atyja egykori ezredében ajánlott fel neki tiszti állást, de ő csak Magyarországba kívánt visszatérni. Részt vett 1809 április 21—22-i ütközetekben a bajor földön, a 10. huszárezred kötelékében, 23-án megsebesül Regensburgnál, de május 22-én már Aspernnél, július 5. és 6-án Wagramnál s július 13-án Austerlitznél harcol. 1813-ban Olaszországban van, majd a következő év február 8-án Peschiera alatt egy félszázad huszárral szétugraszt két escadron francia lovast és egy század gyalogost, betör a várba és elfog 30 chasseurt. Ekkor őrnaggyá léptetik elő, majd pedig kamarássá nevezi ki a király. Ezután a 7. huszárezredben a nápolyi király ellen harcol s kitünteti magát 1815-ben Pistojánál és Firenze mellett; jelen van Nápoly elfoglalásánál, majd pedig Rómában, amikor a pápa is fogadta; júliusban Dél-Franciaországban tartózkodik, de a tél beállta előtt haza indul. 1823 október 11-én alezredes lesz a 10. huszárezredben, amikor Homonnán, ősei egykori birtokán állomásozik. Két évvel rá Ung vármegye kérvénnyel fordul a királyhoz, hogy az ungvári uradalom egy részét adja vissza Berchényinek. A kérés azonban nem talált meghallgatásra. Midőn 1831-ben a lengyel forradalom kitört, nyugalomba vonult, nehogy kénytelen legyen a lengyelek ellen harcolni s Kassán élte le napjait. Mint apja, ő is daliás szépségű férfiú volt. Családot nem alapított s így vele 1835 november 28-án a Berchényi-nemzetség kihalt.

—ch —l.

Breit József: A magyarországi 1918—19. évi forradalmi mozgalmak és a vörösháború története. (A gödöllői főhadiszállás és egyéb felsőbb parancsnokságok és hatóságok tábori aktái alapján.) II. kötet. *A proletárdiktatúra kikiáltásától az oláhok támadásáig.*

Az 1925. évi III. füzetünkben ismertettük Breit József ilyen című munkájának I. kötetét. A fáradhatatlan munkásságú szerző a most megjelent II. kötetben folytatja ezeréves történelmünk emegyászos korszakának megírását. A VII. fejezet a Károlyi- és a Berinkey-kormány bukását ismerteti, melyet a proletárdiktatúra követett. Megállapítja, hogy ez a változás a Károlyi- és a Berinkey-kormány tudtával és hallgatólagos beleegyezésével lett előkészítve. Ez a „tavaszi" forradalomnak gúnyolt fővárosi nagy népmozgalom zúdította ránk a fegyházból vagy egyéb börtönökből kiszabadult, illetve a fővárosi kloákákból hirtelen felszínre került terrorista alakokat. A szocialistapárt egyesült a kommunistapárttal s Károlyi

egy proklamációban tudatta a hatalomnak Kun Béla kezébe való átadását; a forradalmi kormányzótanács megalakult s azonnal megjelentek azok az *üdvös* rendelkezések, amelyek a „*Minden a mienk*" híres jelszóval megszüntették a még meglévő egyéni és tulajdonjogrendet. Kun Béla igyekezett, hogy megtévessze a külföldet, s összeköttetéseket szerezzen, de ez nem sikerült.

A következő VIII. fejezet a hadügyi népbiztosság tevékenységét írja le. Most még inkább alkalma nyílt Pogány hadügyi népbiztosnak arra, hogy a már amúgy is lezüllött hadügyi vezetést iszapba és sárba fullassza. A hadügyminiszterium átszervezteteett; megalakult a vöröshadsereg; a rendőrség vörösőrséggé változott. A fővárosi kaszárnyákat a híres „elvtársak" neveivel jelölték meg. A szerző kiemeli, hogy a hadügyi népbiztosság kiadott rendelkezései a hadsereg akkori züllöttsége ellenére is, közeli támadó fellépést terveztek. A parancsnoklási viszonyokat Pogány azonnal szabályozta, majd a csapatok elosztása és felvonulása tekintetében is rendeleteket adott ki, a magatartásra vonatkozó utasítások mellett. A volt tiszteket imperative beosztották a vöröshadseregbe. Ugyancsak elrendelték az olyan szomorú emlékű vörös tengerészdandár szervezését, valamint a nemzet- és pénzügyőrségnek a vöröshadseregbe való beolvasztását. Pogány hadügyi népbiztos nemsokáig díszeleghetett állásában, mivel éppen az általa megalapított bizalmi rendszer buktatta meg. Természetes, hogy nem bukott nagyot, csak egyik népbiztosi állásból a másikba.

A proletárdiktatúra kikiáltásának hatásával az ententere és Magyarország közvetlen szomszédaira, Breit könyvének IX. fejezete foglalkozik. Leginkább az oláhok szeppentek meg, ami érthető is, hiszen addig ők voltak a leghangosabb és legvitézebb ellenség.

Az entente Smuts angol tábornokot küldte Budapestre, hogy tárgyalások útján szigetelje el a bolsevizmusnak kelet felé való terjedését. Ezek a tárgyalások Kun Béla alattomos magatartása következtében meghiúsultak s erre az entente elhatározta, hogy nem avatkozik bele a dologba, hanem megvárja, amíg a proletárdiktatúra önmagától összeomlik.

A X. fejezet az öttagú hadügyi népbiztosság tevékenységét ismerteti. Mint minden téren, úgy ezen is, a sok hozzá nem értő vezető akadályozta a cél elérését. Érdekes, hogy a katonatanácsok intézményét mihamar megszüntették, ehelyett azonban a „politikai megbízottak" gárdájával árasztottak el mindent, hogy e spiclik által ellenőrizzenek csapatot, hivatalt, intézményt stb.

Breit könyvének utolsó fejezete (XI.), a harctéri eseményeket tárgyalja az oláhok támadásáig.

Az itt felsorolt adatokból kivehetjük, hogy minő szellem uralkodott a híres vöröshadseregben, de egyszersmind azt is, hogy a diktatúra nem annyira az ellenség, mint inkább az ő megbuktatását célzó ellenforradalom letörésére állította fel azt.

Húsz melléklet és két színes vázlat könnyíti meg a munka tanulmányozását.

Breit könyvének erre a részére vonatkozóan is azt mondhatjuk, amit az I. kötet ismertetésének utolsó soraiban mondtunk. Bár mindjobban távolodunk a proletárdiktatúra gyászos emlékű kor-

szakától, minduntalan látjuk és halljuk, hogy az akkori hirhedt vezetők és csatlósaik folyton megújítják kísérleteiket, hogy Károlyi és Kun népboldogító láncait megint karjainkra fűzzék s aztán még ezt a megmaradt csekély hazai rögöt is kiragadtassák alólunk ellenségeink által. Még mindig vannak elegen, nemcsak a most lapuló Marx-elveket vallók, hanem, sajnos, más rétegek soraiban is olyanok, akik Károlyi Mihálynak akkori tevékenységéért elismeréssel adóznak. Nos hát olvassák el Breit munkáját, akkor talán látni fogják a jellemeknek hű képét.

Sz.

Finn katonai lapok.

Az 1918-ban szabaddá lett Finnország, nemzeti nevén Suomi, a legkeményebb energiával törekszik arra, hogy sok szenvedés árán elért függetlenségét a jövőre is biztosítsa. Nagy áldozatokat hoz a védőintézmények: a hadsereg, a hajóhad, a légi szolgálat s a honvédség fenntartására és fejlesztésére. Hogy a katonai szellemet s a legfontosabb honvédelmi feladatok tudatát ébrentartsa, a hadsereg vezetősége folyóiratokat ad ki, melyek nemcsak a katonák, hanem a hazafias polgári rétegek szellemi szükségletét is szem előtt tartják.

E lapok közül különösen kettő érdemel részünkről figyelmet. Ezek: a „Suomen sotilas" (Finn katona) c. hetilap s a „Sana ja miekka" (Szó és Kard) c. havonként kétszer megjelenő folyóirat. Az előbbiben a szórakoztató és általános kultúrirány több helyet foglal el, mint az utóbbiban, amely csupán szakszerű fejtegetéseket közöl. A Finn Katona hosszabb, több számra terjedő cikkei közül kiemeljük Heikki (Henrik) *Nurmio*-nak „A finn háborúk és katonaság történetének fővonásai" c. oknyomozó fejtegetését, mely megjelöli azt a fontos szerepet, melyet a finnek Északeurópa politikai alakulásában betöltöttek. Értékes dolgozat az 1923 nyarán nálunk járt védőseregbeli (suojeluskunta) kapitánynak, *Karimo*-nak „A Finn-öbölből a Ladogáig" c. útleírása; katonai szempontból ismerteti e stratégiailag fontos vidéket, mely Finnország kapuja a keleti veszedelem felől. A szerkesztő, az említett H. Nurmio a lap irányát következőleg jellemzi: „A Finn Katona jelszavául választotta: *egész nemzet a keleti vész ellen!* Célunk egységes finn nemzet, mely ismeri a történeti feladatát mint a nyugati népfront legszélsőbb balszárnyának előőrse. A nemzeti egység függetlenségünknek elengedhetetlen föltétele. Erőinket összpontosítani s nem megosztani kell a küzdelemben. Nagy nemzetekre nézve is veszélyt jelent az erők szétforgácsolása, kicsinyekre nézve pedig létük egyetlen biztosítéka az erők egyesítése".

A „Szó és Kard" kitünő értekezéseket közöl a modern hadviselés problémáiról. Így pl. *Aitto* tengerészhadnagy „Hajóhad-légierők" c. cikkében behatóan fejtegeti azt a viszonyt, melyet a vizi és a légi erők egymással szemben felmutatnak. A légi szolgálatnak bármily tökéletes foka sem pótolja még részben sem a hajóhadat, mivel a repülő intézmény nem fegyvernem, hanem csak új fegyver, mely a hadsereg és a hajóhad felszerelését gazdagítja. Ha a tengeri és a légi harcteret egybevetjük, csak arra a meggyőződésre juthatunk, hogy a tenger háta a világközlekedésben mindenkor a leggazdaságosabb útvonal marad. A levegő szállító ereje kb. ezerszerte kisebb, mint

a vizé. Ez azt jelenti, hogy minden hajóra kb. ezer, hasonló nagyságú léghajót kell számítani; ha pedig repülőgépet, madárgépet veszünk, e szám szédítő nagyra növekszik. Világos tehát, hogy a világközlekedésben a tenger mindig előtérben lesz s a légi útnak csupán alkalmi jelentősége lesz, mint a rádióhírnek a közönséges levéllel szemben. A hajóhad fejlesztése ilymódon elsőrendű feladata az államnak.

Különösen érdekes a 4. szám élén álló „Hivatalnok-e a katonatiszt" c. névtelen értekezés, mely megérdemli, hogy fontosabb részeivel megismerkedjünk. „A címben levő kérdés — írja — sokak előtt szükségtelennek látszhatik.

Sokan abban a véleményben vannak, hogy a katonatiszt épp úgy hivatalnokszámba megy, mint a többi állami tisztviselő. Ez helyes, ha hivatalnoknak, tisztviselőnek oly egyént tekintünk, aki állandó állami szolgálatban lévén, teljesítményeiért fizetést és egyéb előnyöket élvez. Ám helytelen, ha a hivatalnok fogalmába beleveszszük mindazt, ami idők jártával hozzátapadt. Ha a tiszt állami hivatalnok volna, a védelmi szervezet, vagyis katonaság is hivatal lenne, lényegére és belső életére nézve ugyanolyan hivatal, mint egyéb állami hivatalok. De ha a tisztikar közönséges hivatalnoki testület s ilymódon a védelmi szervezet közönséges hivatal: úgy ez a szerv nem képes megfelelni kötelességszerű feladatának — s így fölösleges intézmény.

A védelmi szervnek ugyanis nincs semmiféle hivatalnoki teendője, s így jogosan nem is tekinthető hivatalnak. Nem közvetítője a törvényhozás és a kormány rendeleteinek, parancsainak; nem őre azok megvalósításának. Nincs neki ehhez semmi köze, ami abból is kitűnik, hogy hivatalok akkor is vannak, ha katonai szervezet esetleg nincsen."

A cikkíró véleményem szerint kissé merev felfogást tanusít, mikor ezek után azt állítja, hogy „a hivatalok a jelen számára, a mostani viszonyok szemmeltartásával működnek, míg a védőszervezet a jövő szükségleteinek érdekében". De a fődologban igaza van. Az előbbiek ugyanis nem ismerik a versenyt, míg a katonai intézménynek föladata, hogy egy hasonlónemű, külföldi intézménnyel szemben megállja helyét. A hivatalok bírálatánál nem tekintünk a megfelelő külföldi intézmények minőségére (legalább rendszerint nem!), a katonaság megfelelő voltától, versenyképességétől pedig a nemzet léte függ. Valamely hivatal gyarló volta nem igen okozhat a nemzetnek helyrehozhatatlan kárt, míg a védőszervnek egyetlen fontos kérdésben tanusított gyöngesége az egész nemzetet pusztulásba döntheti.

A mondottakból következik, hogy végtelen különbség van a hivatal és a katonai szolgálat között mind a lényeget, mind a célt és feladatot tekintve.

A cél: legyőzni a jövő küzdelemben — a háborúban — valamelyik állam katonaságát. A feladat: előkészülni erre, a jövőben mindenesetre bekövetkező küzdelemre. A katonai intézmény lényege tehát összhangba hozandó a céllal és a feladattal, úgyhogy ezeknek elérése biztosíttassék.

A védelmi szervezetet egybe lehet hasonlítni valamely üzleti vállalattal. Minden hasonlat sántít, különösen, ha részletekbe visz-

szük. De ebben az összehasonlításban sok igazság rejlik. Az üzleti vállalat csak akkor állja meg a versenyt, ha annak vezetősége és személyzete tehetségre nézve felülmúlja a versenytársát. A vállalat felelős vezetőjének egyik legfőbb kötelessége, hogy a vezetőállásokat arravaló és tehetséges egyénekkel töltse be. Az üzleti életben lehetetlenség, hogy — mint a legtöbb közhivatalnál — a szolgálati idő, az életkor, a rokoni összeköttetések legyenek e tekintetben irányadók.

Ezután kifejti a szerző, hogy a fent előadottakból következik, miszerint az állam a tiszti pályára igyekezzék a legmegfelelőbb emberanyagot megnyerni és megtartani. Mert a nemzet léte és szabadsága minden áldozatot megérdemel.

Ily magvas cikkekkel van tele e folyóirat minden száma. Látjuk tehát, hogy finn testvéreink komolyan veszik honvédelmi munkájukat s ez biztosítékot nyujt az iránt, hogy az északi kolosszus mellett is megőrzik hazájuk függetlenségét.

Dr. Bán Aladár.

A TÜZÉRSÉG TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON KEZDETÉTŐL 1711-IG.

(Második közlemény.)

A munka bevezetésében említettük, hogy az ágyú történetében már bizonyos fejlődési fokra jutást jelent az, amikor az ágyúcsövet könnyebb kezelhetés szempontjából valami gerendafélére erősítik, ezt a gerendát a cső gömbölyűségének megfelelően vályúszerűen kimélyítik és ebbe azután az ágyúcsövet mintegy beleágyazzák s kötelekkel, vaspántokkal lekötik. Ezzel az eljárással született meg az ágyú *talpa*, ágya, agya, *lafettája*. Tudjuk már, hogy a nálunk legrégibb ismert tüzérségi vonatkozású feljegyzés „redderen czu den buchsyn"-ról beszél, azaz az ágyúkhoz való kerekekről, amiből nyilvánvaló, hogy ezek az ágyúk már lafettára voltak erősítve, amely lafettát Sopron városának legrégibb, a XV. század elejéről való számadáskönyve németül „gestell"-nek, azaz állványnak nevezi, amelybe az ágyú csöve „gefast ist",[88] más szóval tehát a lafettára kellett „dy Buxe ynczubinden". Latinul a források az ágyúcső beágyazását, azaz lafettával való ellátását impositió-nak, ligatio-nak vagy introligatio-nak, magát a lafettát lectusnak, sedes-nek, sőt truncus-nak is, németül: Lavet-nek, Gestell-nek nevezik. Az ágyútalpak vagy lafetták készítéséhez erős fatönköket (truncus, magna ligna) használtak. A kerék nélküli lafettás nehéz ostromágyúknak külön szállították a csöveit, amelyeket emelőgéppel emeltek ki a lafettából, s külön szállították a lafettáit, amint ez például Újlak ostrománál II. Ulászló király ágyúival történt, melyeknek lafettáit külön hajókon hozták Budára. Az ágyúcső beágyazását rendszerint ácsok, molnárok (pl. Eperjesen Zakariás molnár), kovácsok végezték. Ez utóbbiak feladata volt a már kiácsolt lafettát vaspántok-

[88] *Fejérpataky:* I. m. 155., 340., 382. l. — *Ortvay:* I. m. II/3., 288. l. — Hadtört. Közlemények 1914. évf., 486. l. „Gestell"-je inkább stabil ostromágyúnak volt. Ilyen „Gestell" képe látható pl. a bécsi udv. könyvtár 5278. számú kodexének 132. lapján.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR

kal, veretekkel jól megerősíteni.[89] Ilyen beágyazott lafettás ágyúkat látunk pl. a Haasenwein-féle kódexben is a 73/b, 75/b, 78/a, b, 97/a, s kk. lapokon. Középkori forrásaink közül — sajnos — még az inventáriumok sem emelik ki, amint az később szokásban volt, hogy vajjon az ágyú be van-e ágyazva vagy sem, s ha igen, milyen az a lafetta? Így azután a lafetta magyarországi középkori történetéről vajmi keveset tudunk. Így pl. többek között azt sem tudjuk megállapítani, hogy lafettáinkon milyen eleváló és deprimáló szerkezetek voltak használatban?

Az előbb a lafettáról előadottaknál láttuk, hogy a magyarországi legrégibb tüzérségi feljegyzések *kerekes* ágyúkról emlékeznek meg, azaz a lafettára helyezett ágyúcső alá tengelyt, erre pedig kerekeket alkalmaztak, nyilvánvalóan az ágyúcső könnyebb szállíthatása szempontjából. A legrégibb kerekes ágyúknál vagy két, vagy pedig — különösen kezdetben, — inkább négy kereket alkalmaztak. Így pl. Sopron város legrégibb számadáskönyvében olvassuk, hogy Ulrik bognár négy kereket és két tengelyt készített a város rézágyújához („vier *redel* zu den chuphrein puchsen“... és „...Zwo *achs*“). 1434-ben Bártfa város is négy kereket (4 rade czu den böchsen) vesz 3 forint 25 denárért a város ágyúihoz.[90] Ez a soproni négykerekű ágyú úgy látszik olyanforma lehetett, mint amilyent a Haasenwein-féle kódex 78/b lapján látni, ahol a vizszintes, egyszerű gerenda-féle lafettára fektetett (ágyazott) ágyúcső négy keréken mozgatható, az az ágyú viszont, amelyet Zsigmond király a maga tüzérségi parkjából 1411-ben Kassára küldött, úgylátszik, kerekekre nem szerelt, hanem valami „gestell“-félére helyezett stabil ostromágyú lehetett. 1451-ben Hunyadi János meghagyja Pozsony város tanácsának, hogy a náluk levő Csóka

[89] Hadtört. Közlemények: 1910. évf., 447. l.; 1914. évf. 316., 318., 323., 325., 326., 492., 674—676. ll. — „Item ... manibus magistri Johannis Jaz de voluntate magistri Jacobi pixidarii, eo, quod erat pro succisione *troncorum* infra ad insulam Danubii ubi reperiri poterit pro *lecto* bombardarum necessariorum, dati sunt fl. 4 — Demetrio magistro nautarum qui tertiusmet fuit de commissione magistri Jacobi pro *sede vel lecto* bombardarum per Danubium ut sursum ducat, dati sunt fl. 4.

Ad extrahenda magna ligna in numero XVIII de navi pro *sedibus vel lectis* bombardarum necessaria dati sunt fl. 1½ den. 10.

Magistro Jacobo pixidario domini regis pro emendo ferro de commissione domini regis *ad ferrandum lectum* bombardarum fl. 10.“

Engel: Gesch. des Ungarischen Reichs stb. I. k., 99., 105., 106. 113. l.

[90] *Fejérpataky:* I. m. 155 és 338. l. — Ilyen négykerekű (nehéz) ágyúkat láthatni: *Ufano-De Bry:* Archeley-énck (Frankfurt, 1614) 100—101. lapjai mellett közölt képén.

nevű ágyúja alá „consimilem *currum*, uti sub pixide Alberti regis" volt, készíttessenek és azután küldjék neki Budára.[91] Nyilvánvaló, hogy itt nem ágyútaligáról vagy böröckről[92] van szó, hanem a Csóka-ágyú csöve alá szerkesztett kerekes lafettáról és tekintettel a Csóka nem csekély súlyára (1171 font) nem lehetetlen, hogy ez a „kocsi" is négy kerekű volt. 1441-ben már Eperjes városának is vannak kerekes ágyúi, melyeknél a kerekek fatengelyeken nyugszanak és úgy a kerekeket, mint a tengelyeket 1444—51 között egy József nevű bodnármester készíti.[93]

A XVI. századi história írók (pl. Istvánffi Miklós) a kerekes ágyúkat latin nyelven tormenta curruliá-nak nevezik. Ilyen tormenta curruliá-t ad vissza pl. 1491-ben II. Ulászló királyunk János Albert hercegnek; ilyenekkel ostromolják Ujlaki Lőrinc herceg somogyvármegyei Kaposujvárát.[94]

Szeben város 1497-ből való számadáskönyveiben olvassuk, hogy ekkor György szebeni kerékgyártó négy ágyúkereket javít a városnak, kerekét egy forintjával és hogy itt két kerékre szerelt (biga) ágyúk is voltak, azt ugyanezen számadáskönyvek bizonyítják.[95] Velika vára 1506-ból való hadi inventáriuma említi, hogy itt 14 szakállas ágyúcső kétkerekű lafetta-félékre van szerelve („XIII sunt super bigas, una est superata et sine biga".)[96] Olyanfélék lehettek tehát ezek, mint VIII. Károly francia király tábori ágyúi.[97] 1490-ben Egervára hadi inventáriuma kiemeli, hogy ott van egy tarack „super currum de ligno factum". 1492-ben Szeben városának van nyolc „hacken puxen *off karren*"-ja, azaz kerekes szakállas ágyúja, melyek szintén hasonlíthattak VIII. Károly francia király tábori ágyúihoz. 1508-ban ugyancsak az egri várban négy tartalék ágyúkerék („rotte bombardarum") volt. 1514-ben Dózsa Györgynek is voltak „tormenta aliquot curruliа", ezekkel ostromolta többek közt Temesvárt. 1525-ben II. Lajos király Bártfától tábori, tehát kerekeságyút kér, 1526-ban pedig ugyanő a magyarországi városoktól erős

[91] *Ortvay:* I. m. II/4. k., 220. l.

[92] *Fél*kocsinak vagy ágyúkocsinak is nevezik a későbbi források a Protzé-t, azaz böröcköt.

[93] 1441-ben egy kerék készítése 16, majd 20, 1444-ben pedig már 35 dénárba kerül, következésképen a kerekek előállítása is mindig tökéletesebb s drágább lőn. — Hadtört. Közlemények. 1914. évf., 313., 315., 327. ll.

[94] *Istvánfi:* 1758. évi kiadásának 14. és 25. l. — *Engel:* I. m. I. k., 97., 100., 103., 105., 106., 107., ll.

[95] Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt. I. k., 243., 253. ll.

[96] Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 26.121.

[97] Képüket ld.: *Bárczay:* A hadügy fejlődésének története. II. k., 260. l.

igavonó állatot kér, hogy a „tormenta currulia“ a csatatérre vontassák. 1515-ben Cavalla ostromakor a magyar ostromágyúk kerekeikről levétettek és így használták őket. Ezeket az ágyúkat a törökök elfoglalták, majd Paxy Mihály visszafoglalta őket, de midőn „illa *rotis imponi*“ és elszállíttatni akarta, egy ágyúgolyó Payxt eltalálta, a csata más fordulatot vett és a magyarok ágyúikat végleg elvesztették.[98] Ezek voltak azok a Belgrádból elhozott várvédőágyúk, amelyeknek elvesztését a magyarok 1521-ben, Belgrád ostromakor sínylették meg. Természetesen a nagy súly hordására szolgáló ágyúkerekeket erősen megpántolják, vasalással látják el. Így pl. Eperjes város tanácsa 1441-ben 800 dénárt fizet ki ágyúkerekek vasalásáért („de ferratione rotarum pixidum“), 1524-ben Kyresch Mihály brassai kovács egy nagy, majd pedig egy kis csatakígyó kerekeit vasalja meg.[99]

Nálunk Magyarországon a középkori ágyúknak még alig volt úgynevezett ágyúfélkocsijuk, ágyútaligájuk, vagy jó magyarul *böröczk*jük (*Protze* vagy: „Fordergeschtell oder Procze“, magyarul „ágyúszekér“ is), mert hiszen a lőport, a golyókat, az ágyú szerszámait rendszerint vagy az ágyúval egy kocsin, vagy pedig külön kocsikon (a később „Plockwagen“-nek nevezett kocsifélén) szállították.[100] Úgy látszik, 1494—95-ben már a királyi ágyúknak is voltak böröczkjei („currus bombardarum“) s három kovácsnak, akik Csúron az egyik királyi haubichoz kocsit, azaz böröczköt készítettek, 4½ forintot fizettek. 1497-ben Szeben városa vásárol vasat „pro reformatione *curruum bombardarum*“, tehát ágyúkocsik javításához. A somlyói várban 1498-ban már volt két ágyúfélkocsi vagy böröczk (currus bombardarum II) és ugyancsak Eperjes városának is volt már 1516-ban böröczkös ágyúja (currus ad pixidem). Midőn 1521-ben II. Lajos király Eperjes városát a török elleni hadbaszállásra hívja fel, a város a török ellen egy felszerelt tábori ágyút is állít ki, még pedig böröczkkel vagy ágyúfélkocsival együtt s ehhez a város ad Lukaczka Jakab személyében kocsist, azaz hajtótüzért (auriga bombardae) is, aki a böröczkös ágyú elé fogott három

[98] Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 26.048. — *Istvánfi:* id. kiadás: 43., 45., 51. l. — *Brutus:* Magyar Históriája. I. k., 391. l. — Századok: 1872. évf., 289. l. — *Kupelwieser:* Die Kämpfe. 194. l. — Bártfa város levéltára: 1525 márc. 17 és ápr. 7. — *Istvánfi:* 73. l. — Szeben város ltára: U. II., No. 518.

[99] Hadtört. Közlemények: 1914. évf., 315. l. — Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. I. k., 557., 559. ll. — *Engel:* Gesch. des Ungrischen Reichs stb. I. k., 97., 100., 107. ll.

[100] *Teleki:* A Hunyadiak kora. X. k., 232. l. — Nagyszeben város levéltára: U. IV., 507. szám. — *Iványi:* Bártfa város levéltára: I. k., 286. l. — Magyar-Szerb Oklevéltár. 377—8. l.

lovat hajtotta.[101] Ennek az ágyúnak szerszámos ládája, amolyan Requisiten-Kasten-féléje, sőt még valami tető-, sátorféléje is volt, amelyet a hadbaindulás előtt a város kijavíttatott. Ugyanilyen böröczkös táboriágyú lehetett az is, amelyet Eperjes városa 1526-ban a mohácsi csatamezőre indított el, amely azonban sohasem ért oda, mert a király a várost időközben felmentvén a hadbaszállás alól, a már Budára ért ágyúját a város hazarendelte.

Az ágyúnak csövén, lafettáján, kerekein kívül voltak még egyéb tartozékai, eszközei is. Eltekintve a lőportól és a golyóktól, voltak az ágyúnak töltő-, irányzó tisztítóeszközei, a vontatáshoz szükséges kötelek, láncok, csigák, emelő-, vontatószerszámok, melyeket a középkori források „instrumenta et attinentia" vagy pedig egyszerűen csak „attinentiá"-nak, németül „Beraitschaft"-nak, később, XVI. századi magyar kifejezéssel pedig az ágyú *szeré*-nek vagy szerszámának, később „készségének" neveztek.[102]

Az ágyú szerszámai közt a legelső, amellyel forrásainkban találkozunk: a *töltőkanál* (coclearia infusoria), amelynek legrégibb emlékét nálunk a pozsonyi városi számadáskönyvek őrizték meg.[103] Az ágyútöltő kanál hosszú fa- vagy vasnyelű, cinezett pléhből készült olyanféle kanál volt, mint amilyennel ma a lisztesboltokban a vevőnek a lisztet lapátolják a papírzacskóba. Természetesen a töltőkanál nagysága az ágyúcső kaliberéhez igazodott. Ilyen kanalakat Ufano-De Bry Archeley című (már idézett) művének 128—129. lapjai-

[101] Gr. Erdődy-levéltár, Galgócz: had. 54., fasc. 3. No. 20. — Történelmi tár: 1901. évf., 107. l. — Hadtört. Közlemények: 1914. évf., 493., 671., 674—675. ll. „Tribus fabris, qui in Chwr fecerunt currum pro offnycza regie maiestatis in duabus septimanis, dati sunt fl. 4½. Curriparribus Budensibus pro rotis magnis et minoribus et ultra hoc quatuor curribus bombardarum necessariis soluti sunt fl. 15" — *Engel:* Geschichte des Ungarischen Reichs stb. I. k., 99. és 105. ll. — Rechnungen aus d. Archiv der Stadt Hermannstadt. I. k., 247. l.

[102] Kassa város nyilv. levéltára: 72. szám. — *Ortvay:* I. m. II/3. k., 309. l. — Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 26.076, 32.657. — Bártfa város levéltára: 1521 jún. 27, 1525. ápr. 7. — 1563. Hrussó várában „Három tarazkoth találtwnk benne, negyedyknek semmi *zerzáma* nyncz" stb. Ugyanitt egy nagy mozsárpattantyu is volt „azoknak semmy *zerek* nyncz". Orsz. Levéltár, Kincst. oszt. Miscellanea No 7. Militaria 1. csomó. — 1567 január 31. Fogaras vár leltára: „Vagyon egy falkon minden *zerywel*." — Orsz. Levéltár: Gyulafehérvári Lymbus I. cs., 7. szám. — 1587. dec. 26. Egerszeg inventáriuma: „Eöregh tharaczk mynden *zerzámával*". — U. ott: U. et C. 46/74. — 1600 körül: „Vagyon egy réztaracz... minden zerzámával". U. et C. 76/17.

[103] 1440. „Item und umb 1 pleich zu ainer laden, do mit man dy puxen laden schol..." — „Item umb zway werczynte plech zu *ladscheffl* zu den pugsen..." — *Ortvay:* I. m. II/3. k. 280., 284. ll.

hoz mellékelt képen láthatunk, ahol pl. minden quartaun-ágyú-kategóriának más-más töltőkanala volt.

A *töltővas* (stempphel, l'estampon) első nyomát ugyancsak a pozsonyi számadáskönyvekben találjuk, amelyet Eperjesen németül „ladeysin"-nek neveztek és amelynek a középkori magyar neve is: töltővas (thewlthew vas),[104] későbbi magyar neve pedig: döröckölő, németül: Seczkolben. Ezzel a szerszámmal, amely „Setzer" néven megvolt még az 1875-ös mintájú osztrák-magyar tábori ágyúknál is, döröckölik le az ágyú csövébe helyezett lőport, fojtást és a golyót. Ilyen töltővas, döröckölő szerszám (stempfel) Ufano-De Bry idézett művének előbb említett képén szintén látható.

Az ágyúknak természetesen már a középkorban voltak *tisztító* szerszámaik, t. i. azok a hosszú és a végükön szőrpamaccsal ellátott vas- vagy farudak, amelyeket a latin nyelv: „mundatorium bombardarum"-nak, később „purgamentum incensivum bombardarum"-nak, röviden purgatorium-nak, a német Wischer-nek, a francia lanade-nak, a magyar pedig tarack- vagy szakállas- stb. tisztító-nak nevezett, amilyenek pl. 1490-ben és 1494-ben Egervárában voltak.[105] Ilyen ágyútisztító képét Ufano-De Bry munkájának 128—129., továbbá 100—101. lapjain láthatjuk, ez utóbbi képen a használaton kívüli tisztítórúd a töltőkanállal együtt a szállítás alatt lévő ágyú csövére a fülekhez vagy delfinekhez van kötve.

Az ágyú megtöltéséhez nemcsak töltőkanál, hanem *lőporadagmérő* is kellett, mert hiszen más-más kaliberű ágyúhoz, más-más mennyiségű lőportöltés kellett. Ilyen *„mensura* ad repletionem bombardae cum pulveribus" volt pl. 1521-ben Eperjesen, ahol a kimért, kiadagolt lőport, úgy látszik, nem töltőkanállal, hanem papírba csomagolva tették az ágyúcsőbe, ami az adagolás, méricskélés elmaradásával az ágyú megtöltését mindenesetre gyorsította. Az ilyen papírzacskóba csomagolt, kiadagolt lőport a német források már korán *„ladung"*-nak, később „loding"-nak nevezték. Ilyen papírba csomagolt és kiadagolt ladung lőport pl. Sopronban már a XV. század elején használtak és ilyent látunk 1522-ben Brassóban is.[106]

[104] 1440. „Stempphel domit man dy puxen zu slagen hat..." — *Ortvay:* I. m. II/3. k., 277. l. — 1443. „Item pro ferro uno pixidum wlgo *ladeysin* den. VI. — Hadtört. Közlemények: 1914. évf., 321. l. — 1490. „Ferrum cum quo inplentur pixides barbati 1." Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 26.048. — 1494. *„Thewlthew vas* ad zakalos pertinens 1." — U. ott: M. O. D. L. 26.076.

[105] 1490. „Tharazk tizthitew "; „Zakalos tizthitew" — 1904. „Tharazk thyztithew "; Zakalos thyzthewthew" — Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 26.048, 26.076.

[106] Hadtört. Közlemények 1914. évf., 671. l.; XV. század eleje: „Item... hab ich geben... umb papir auch dem puchsenmaister zu

Ilyen előre kiadagolt és papírosba csomagolt „ladung"-ot, úgy látszik, akkor használtak, ha gyorsabban akartak az ágyúval dolgozni, vagy talán akkor is, ha megfelelő, a kaliberhez mért töltőkanál nem volt kéznél. A „ladung"-nak képét Ufano-De Bry többször idézett művének 130. lapján láthatjuk, azzal a megjegyzéssel, hogy: „Form und masz der secklein oder pathronen, *so in mangel der rechten ladtschauffeln* gebraucht werden." Megjegyzendő és természetes is, hogy nemcsak minden ágyúkategóriának, de minden kalibernek is külön-külön ilyen patronja (cartouches) volt, amely teljesen hasonlít azokhoz a patronokhoz, amelyeket még pl. az 1875-ös mintájú táboriágyúknál e sorok írója is használt. Ezekről a „Pulversäckchen"-ekről természetesen később is gyakran megemlékeznek az inventáriumok.

Az ágyúk csövét, különösen akkor, ha egészen újak voltak és velük az első (próba) lövéseket tették, szokás volt, amint a szertűzérség méltatásánál látni fogjuk, *olaj*ban megfürdetni. Ilyen olajfürdőket alkalmazhatott pl. 1521-ben Eperjes tüzérmestere is, amidőn az új ágyúhoz („ad bombardam novam") vétet a várossal hat dénár ára olajat.[107]

Az ágyú szerszámai közt volt a középkorban egy olyan is, amelyet valószínűleg nem is sorozhatunk szigorúan a vár- vagy táboriágyú szerszámai közé, hanem azt valószínűleg szertűzér-szerszámnak kell tekintenünk, és ez a *pattantyúfúró*. 1440-ben a pozsonyi városi számadáskönyvek említenek ugyan egy fúrót, de ez szertűzér-szerszám volt. Ugyanis a megöntött ágyúcsövön ezzel a fúróval fúrták ki a gyujtólyukat. 1441—42-ben Eperjes város számadáskönyvei is említenek már egy ágyúhoz való fúrót, 1494-ben Egervár inventáriumában pedig a következő tételt találjuk: „Quoddam instrumentum ad bombardas pertinens *pathanthyw merthek furo*", és ugyanezt a tételt találjuk Egervára 1490. évi leltárában is, azonban a „fúró" szó elhagyásával. Elfogadhatóan valószínű, hogy ennél a feljegyzésnél ez a szó talán a leltározó tollában maradt és az 1490. évi feljegyzés is ugyanazt akarja kifejezni, mint az 1494. évi.[108]

Ha már most azt kutatjuk, hogy az ágyú miféle mértékének micsoda fúrója lehetett ez az egervári mértékfúró, vajjon a lőpor égési termékeitől esetleg bedugult gyujtólyukat fúrták-e

der puchsen *ladung* 12 den." — *Fejérpataky:* Magyarországi városok régi számadáskönyvei: 149. l. — 1522. Item magistro Udalrico balistario unum librum papiri pro faciendis *ladungk* asp. 4. — Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt I. k., 384. l.

[107] Hadtört. Közlemények 1914. évf., 669. lap.

[108] Hadtört. Közlemények 1914. évf., 317., 318. ll. — Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 26.048, 26.076. — 1521. Fejérkő várában: „*Terebra* pixidum barbatarum duo". Múzeum, Törzslevéltár.

meg ezzel, vagy az ágyú milyen „mérték"-ének fúrója volt ez a szerszám? Erre egészen határozott választ adni ma már nem tudunk. A későbbi adatokból retrospective esetleg arra lehetne következtetni, hogy ez a fúró talán az ágyúcső belső falainak és a gyujtólyuknak a lőpor salakjától és más idegen anyagoktól való megtisztítására szolgált volna, azonban ennek a következtetésnek az elfogadhatóságát a „mérték" szó erősen zavarja. Azt viszont szintén bajos feltenni, hogy nálunk ebben az időben még annyi faágyút használtak volna, hogy olyasféle pattantyú- (mérték) fúróra lett volna szükség, mint amilyenről a bécsi 5278. számú kódex 135. lapjáról közölt feljegyzésben volt szó. Az ágyúfúróra vonatkozó XVI—XVII. századi feljegyzésekből meg lehet állapítani, hogy az ekkor említett ilyes szerszámok tényleg az ágyúcső tágítására, teljes kifúrására szolgáltak, úgy hogy itt már egész bizonyosan az ágyúgyártáshoz való eszközről, szertűzérszerszámról van szó. A középkori pattantyúmérték-fúróra azonban ezekből az adatokból semmit sem lehet visszakövetkeztetni vagy magyarázni, éppen az alteráló és megmagyarázhatlan „mérték" szó miatt. Az Eperjesen, továbbá Huszt, Gyula, Galgóc, Semte és Ecsed várakban később használt fúrók tényleg az ágyúcső kifúrására, egyetlen esetben pedig a kisebb kaliberű szakállasok tisztítására és fúrására használtattak.[109] A fent említett középkori fúró azonban valami méréssel kapcsolatos fúráshoz használtatott, hacsak az *akkori mérték szó alatt nem a mai kaliber értendő?* Azt sem lehet megállapítani, hogy vajjon az ágyúcső melyik részének a „mérték"-fúrásához kellett ez a pattantyúmérték-fúró, mert hiszen a régi ágyúcső porkamrája pl. rendszerint szűkebb volt, mint a cső többi, t. i. a golyó befogadására való része. Szóval tehát ennek az ágyúszerszámnak a mibenlétét, rendeltetését a reánk maradt szűkszavú feljegyzések alapján pontosan megfejteni nem tudjuk.

[109] 1533. „Carpentario trahenti *terebrum pro terebratione bombardarum* den. 36." Hadtört. Közlemények 1914. évf., 679. l. 1540 júl. 24. Lőcse Eperjeshez: „Auff E. N. W. fruntlich anlangen schick wir eine stangen, domit man *unzere falkon auszbortt hat*, den boerer... stb. Eperjes város levéltára. — 1549 febr. 18. Huszt vár inventáriuma: „Terebrum *pro terebrandis*, barbatis unum". Orsz. Levéltár: U. et C. 75/39. 1559. Gyula vár leltára: „Terebrum magnum ferreum falconetarum 1." — U. o.: U. et C. 76/1. — 1615. jul. 27. Galgóc vár inventáriuma: „Zakalos *tiztitó és fúró* vas veszeő No. 2." — U. ott: U. et C. 84/59. — 1622 február 24. Semte várában „vagyon *álgyú fúrni* való eszköz". U. o.: N. R. A. 502/17. — Ugyanitt: „*Álgyu fúrni való furó* No. 2." —1670. aug. 1. Az ecsedi „chéth háznak" inventáriuma, ebben: „*Ágyu fúró*hoz rud vas nro. 1.". — U. o.: N. R. A. 846/23. — 1557-ben Eperjes Kassa városától kér kölcsön *cső-fúrót*. Archaeol. Értesítő 1903. (XXIII.) évf., 218. l.

A magyarországi ágyúk használhatóságához egész bizonyosan szintén megkívántatott, hogy csöveik tengelyük vagy csapjaik (Schildzapfen) körül megfelelő technikai szerkezettel emelhetők és süllyeszthetők legyenek (elevatio, depressio), hiszen enélkül még a legprimitívebb irányzás is problematikus lett volna. Ilyen eleváló és deprimáló szerkezetek már a XIV. század végén készült müncheni Codex germ. No. 600. jelzetű kéziratban (6/*a*, 15/*b*, 16/*a*, 17/*b* stb. lapokon), továbbá a bécsi 5278. számú kódexben lévő képeken is láthatók. Még egészen kezdetleges eleváló és deprimáló mechanismust látunk pl. a bécsi 5278. számú kódex 132. lapján, viszont a müncheni kódexben már a precizebb irányzáshoz megkívántató eleváló csavarszerkezet ábrája is látható, amely egy bizonyos, az ide való fejlődéshez szükséges előidő eltelését feltételezi.

A bécsi 5278. számú kódexben lévő eleváló szerkezet képe ilyen:

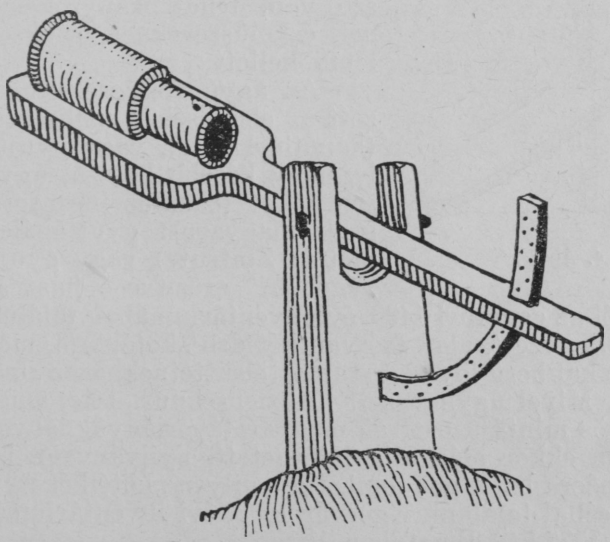

3. ábra.

Amint a 3. ábrán látjuk, a lafettába (nyélbe) introligált bombarda eme lafettája tengely körül forog és a lafetta alsó részén keresztül szerelt kilyuggasztott fa- vagy vasnegyedkör segélyével bizonyos szög alatt az ágyúcső eleválható és deprimálható. Tehát nemcsak a csapok körül forgó cső, hanem ez a lafettával együtt mozgatható. Ezzel szemben

a müncheni kódex csavaros elevválószerkezetét a 4. ábra mutatja.

Egészen bizonyos, hogy ilyesféle szerkezetek a magyarországi ágyúkon is voltak, noha ilyen mechanismusokról pozitív adatok és feljegyzések nem is maradtak reánk. Az emelő- és süllyesztőszerkezeteken kívül az ágyúcső igazításához, irányzásához még mindenféle műszerek is kellettek. Ilyen műszerek voltak: a quadráns, az Aufsatz, a derékszögek, háromszögek, függőón, „Wynckelstab"-ok stb., amelyeknek rajzait Haasenwein is, meg a többi tűzérségi kéziratos kódexek is közlik. Ilyen irányzó műszerek, qadránsok, mindenféle szögek és más készülékek létezéséről a magyarországi források mélyen hallgatnak ugyan, azonban egészen nyilvánvaló, hogy nálunk is kellett ilyeneknek már a középkorban lenni, hiszen ostromágyúk irányításáról (gubernare) és beigazításáról már Galambóc ostrománál is szó van, tehát irányzókészülékeknek és műszereknek szükségképen lenni kellett.

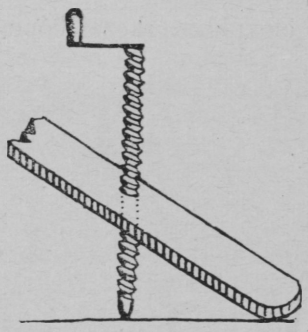

4. ábra.

Az ágyú felszereléséhez tartozott az elsütéséhez szükséges *kanóc* (kanóth, Lunte), vagy gyujtózsinór is, mely később hosszú, úgynevezett gyujtóbot (baculus incensorius, később magyarul: gyúttópálcza, németül: Zintrute) vagy gyujtópálca végéhez erősítve használtatott. Kanócról az egervári 1490. évi inventáriumában találunk elsőízben feljegyzést, ahol szó van két drb „kötél"-ről, melyekkel a kisebb kaliberű lövőszerszámok elsüttetnek, azaz „meggyujtatnak". Mivel úgynevezett „Abziehschnur„-féle, amely még az 1875-ös mintájú osztrák-magyar táboriágyúknál volt használatban, ekkor még alig létezhetett, nyilvánvaló, hogy itt csak kanócra lehet gondolni. Ugyanilyen „kötélkéket" ugyanezzel a céllal találunk Egervár 1508. évi inventáriumában is, továbbá 1526-ban Brassóban.[110]

Végül ágyúfelszerelésszámba mentek azok a *ládák* is (cista, lada, ladula, scrinia), amelyekben nemcsak az ágyúgolyókat, hanem esetleg az ágyúhoz szükséges műszereket és

[110] „Due *corde*, cum quibus parve pixides *incenduntur*." Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 26.048. — Századok: 1872. évf., 289. l. „*Cordule* alique, *pro incensione bombardarum*". — 1526. „Item pro funibus ad pixides ad incendendos pulveres." *Quellen* zur Gesch. d. Stadt Kronstadt, I. k., 646. l.

szerszámokat is tartották. Ilyen ládát pl. már 1440-ben készített Bártfa város ágyúihoz egy bártfai asztalos és ilyen ládák voltak 1490-ben az egervári ágyúk mellett s 1520-ban Eperjesen is vannak az ágyúknak ládáik.[111]

Ami már most az így felszerelt ágyúk *szállítását,* vontatását illeti, az ágyúnak, ha bármilyen nehéz volt is, szállíthatónak kellett lenni, akár saját kerekein mozgott, akár pedig stabil ágyútalpra volt szerelve. Szállítható volt nemcsak a tábori ágyú, amelynek szükségképen mobilnak kellett lenni, hanem az ostrom- és várágyú is, a hajóágyú pedig a hajóval együtt mozgott.

Amint már láttuk, a legrégibb magyarországi ágyúk kerekesek valának, így tehát könnyen szállíthatók, azonban az az ostrom vagy várágyú-féle, amelyet Zsigmond király 1411-ben Kassára küldött, szintén mobil volt, mert hiszen minden szerszámával együtt kilenc kocsira rakva, rendeltetési helyére szállították.

Magyarországon az ágyúk szállítása egyik Duna-, vagy folyammenti helyről a másikra hajón, egyébként vagy saját tengelyén, vagy kocsikon történt. Így pl.: Hunyadi János 1448-ban meghagyja Pozsony városának, hogy ágyúit rakják hajóra és küldjék a Dunán Budára, ahonnan ő továbbítani fogja őket ugyancsak a Dunán, Nándorfejérvárra. Ugyancsak Hunyadi a Csóka nevű nagy ágyúját szintén hajón hozatja le Pozsonyból Budára. 1464-ben Tordai Pogány Miklós Nagyszeben város polgármesterének meghagyja, hogy egy ágyút „per naves" küldjön le mindenesetől Szegedre. Természetesen ezt az ágyút előbb Szebenből a Maroshoz kellett szállítani és csak innen továbbíthatták hajón Szegedre. II. Ulászló király ágyúit leginkább a budai vagy pesti hajósok szállítják a Dunán, pl. Péterváradra vagy Újlak ostromához, Mohácsra vagy Jajcára, stb. Egy ízben maga Karancsy György, a pesti hajósok (céh) mestere szállít a Dunán II. Ulászló király után, Mohácsra, ágyúhoz való lőport.[112]

Ahol vízi út nem állt rendelkezésre, ott természetesen a szállítás igával való vontatás útján történt. Az ágyúkat rendszerint lovak (néha ökrök is) vontatják és az ágyúk elé való fogatok adása a városokat terhelte. Így pl. 1472-ben I. Má-

[111] „Mensatori item 300 den. cum 20 den. pro *cistis* ad pixides." *Fejérpataky:* I. m., 509. l. — Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 26.048; Századok: 1872. évf., 289. l.; Hadtört. Közlemények 1914. évf., 667., 671., 676. ll. — Ilyen ládákat pl.: *Brechtel:* Büchsenmeisterey-ének majdnem minden képén vagy Ortelius képein is láthatunk.

[112] Magyar-szerb oklevéltár, 377—8. l.; *Ortvay:* I. m. II/4. k., 220. l.; Nagyszeben levéltára: U. IV. No. 507.; *Engel:* Gesch. des ungarischen Reichs u. seiner Nebenländer I. k., 51., 52., 59., 90., 92., 99. 101., 104., 106. ll.

tyás király Pozsonytól, bizonyos kocsin szállítható haubicokból egy kocsira valót kér Várad alá „simulcum equis ipsum currum trahentibus", tehát lovakkal együtt. 1482-ben Báthori István országbíró és erdélyi vajda rendeli el, hogy a szebeniek a náluk elhelyezett királyi ágyúkat „per currus" szállítsák Szászsebesre és ugyanő kéri ugyancsak a szebeniektől 1484-ben, hogy két nagy haubicot és két kis tarackot adjanak neki a táborba és meghagyja, hogy a szállításhoz „equos ordinare" szintén a város kötelessége lesz. 1486-ban I. Mátyás király parancsolja meg Pozsony városának, hogy bizonyos két ágyút, amelyekre Magyarország felső részein lesz szüksége, szállítsák el Nagyszombatig és elrendeli, hogy a szállításhoz „ad conducendas huiusmodi bombardas *homines* et equos sufficientes", tehát elegendő számú embert és lovat adjanak.[113] II. Ulászló király a maga ágyúit és a hozzávalókat, ha a Dunán nem lehetett szállítani, akkor rendszerint a királyi vagy a budai fuvarosokkal (curriferri regii vagy Budenses) fuvaroztatja és ha a királyi fuvarosok szállítják az ágyúkat, akkor a királyi lovakat fogják be eléjük. Ezeknek a királyi lovaknak a felszerelésére 1494/5-ben egyízben 100, máskor meg 96 istrángot vesznek.[114] Ilyen esetekben tehát, midőn ágyúkat vontatnak a királyi lovak, tehát voltaképen tüzérlovak, a kocsisok pedig hajtótüzérek. 1495-ben Nagyszeben városának kellett az erdélyi vajdának Szászsebesen ágyúkat átvenni és hazaszállíttatni. 1521-ben Lőcse, Eperjes és Bártfa városoknak kellett egy-egy ágyút Dunapatajra szállítani és tudomásunk szerint Eperjes városa a töle kívánt tábori ágyút el is indítja. Ennek az ágyúnak kocsisa azaz rendes hajtótüzére (auriga bombardae) is van, akinek nevét (Lukaczke Jakab) is ismerjük és azt is tudjuk, hogy az ágyú(fél) kocsi elé három ló volt befogva, tehát a bombarda könnyebb tábori ágyú lehetett. 1524-ben II. Lajos királyunk hívja fel Szeben városát bizonyos ágyúk és golyók szállításához szükséges számú és alkalmas ló kiállítására és 1525-ben ugyancsak II. Lajos a török elleni hadjárat céljaira újra

[113] *Teleki:* A Hunyadiak kora XI. k., 28. l., XII. k., 307—8. l. — *Iványi:* Bártfa város levéltára: I. k., 286. l. — Szeben város levéltára: U. III., No. 46. és 50. 1468. febr. 12-én az erdélyi vajdák Szeben városától ágyúvontatáshoz hat jó lovat kérnek. M. N. Muzeum, Törzslevéltár.

[114] *Engel:* „Regiis curriferis, qui magnas bombardas ex Erdewd ad Athya duxerunt, pro bibalibus dedi fl. 4." I. k., 60. l. — „Curriferis Budensibus qui ab Zatha pulveres et lapides portaverant..." stb. I. k., 63. l. — „Empte sunt *istrangh* centum similiter magistro Jacobo ad currus bombardarum..." stb. I. k., 99. l. — „Corrigiatoribus Budensibus pro 96 redis ad strubnicza et magnas bombardas necessariis..." stb. I. k., 101., 103. l.

ágyúkat és hozzájuk természetesen fogatokat is kér és ekkor ismét csak Eperjes városáról tudjuk egész bizonyossággal megállapítani, hogy a kívánt ágyút lovastól, kocsistól (vector bombardae) tényleg el is küldte. 1526-ban ismételten, de viszont utoljára fordul II. Lajos király a magyarországi városokhoz ágyúkért, lovakért és hadiszerekért. Ekkor is Eperjes városa az, amely lelkiismeretesen kiállítja a maga tábori ágyúját, a „bombarda viatoriá"-t, kocsissal, lovakkal együtt. Azonban a király bizonyos pénzösszeg fizetése ellenében a várost a hadjáratban való részvétel alól felmentvén, a város a már Budára ért ágyúját haza rendelte. Ugyanezen év tavaszán Szapolyai János erdélyi vajda szállíttat a kolozsváriakkal Szászsebesre ágyúkat „cum omnibus ipsarum attinentiis."[115]

Ami az ágyúk elé fogott igavonók *mennyiségét* illeti, az az ágyú nagysága, súlya szerint változott. Míg pl. 1521-ben Eperjes város tábori ágyúját mindössze három ló húzta, addig I. Mátyás királynak azt a 17 ágyúját, amelyet Budán arzenáljából a pápai követ jelenlétében elővonatott, 18—18 ló vontatta el Pozsony-felé Bruck ostromához,[116] míg a Hainburg ostromához rendelt Varga nevű „szertelen nagy pattantyút" 80 ló is alig tudta vontatni. Az Orbán nevű erdélyi magyar ágyúöntőmester által Drinápolyban Konstantinápoly ostromához a törökök részére öntött ágyúszörnyet 100 ökör és 700 ember szállította Bizánc falai alá. Midőn 1524-ben Zrinyi Miklós a török kézben lévő Kamengrádvár megostromlása dolgában, igen jellemzően, nem a magyar királynak, hanem Ferdinánd osztrák főhercegnek tett javaslatot, Laibachban összeült egy bizottság, amely elé a később I. Ferdinánd magyar király alatt Magyarországon is sokat működő Leisser Ulrik zeugmeister egy költségvetési tervezetet terjesztett. E tervezet szerint a kérdéses vár ostromához a Nachtigal nevű német quartauntípusú ágyú vontatásához 10, lafettája szállításához még külön 6, négy darab Singerin típusú ágyú továbbításához egyenként 8, összesen tehát 32, lafettáik szállításához külön 16 ló kellett volna. Viszont a már könnyebb félcsatakígyók (Halbschlangen) szállításához egyenként 8, a falkonétákhoz pedig 4—4 ló lett volna szükséges. Persze a lőport, golyókat és egyéb tüzérségi anyagot külön kocsin szállították volna. Ez a fogatolás akkor körülbelül az átlag-

[115] Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt: I. k., 191. l.; Hadtört. Közlemények 1914. évf., 671, 674. ll. — (1521-ben 3 lovat 11 frtért vett Eperjes városa.) Bártfa város levéltára: 1521 június 25, 1525 március 17 és ápr. 7. — Szeben város levéltára 1524. No. 268., 269. *Tkalčić:* Monum. hist. civ. Zagrab. III. k., 245. l.; Magyar Történelmi tár: XI. k., 137. l. 1526. ápr. 29. Múzeum, Törzslevéltár.

[116] *Teleki:* I. m. V. k., 265. l.

nak megfelelő volt s az ilyenféle típusú ágyúk fogatolása nálunk is nagyjában hasonló lehetett.[117]

Természetesen még ilyen, sőt néha ennél sokkalta erősebb fogatolás mellett sem sikerült mindig az ágyú továbbszállítása, mert hiszen az utak állapotát is figyelembe kellett venni. Esős, nedves, hóolvadásos időben a nehéz ágyúk a magyarországi középkori útviszonyok közepette aligha voltak szállíthatók. Ezért írja II. Ulászló király 1491 február 4-én Nagyszeben városának, hogy bizonyos ágyúkat csak akkor szállítsanak *„postquam nives solventur* et per vos commode fieri poterit", tehát csak hóolvadás után, száraz utakon továbbítsák az ágyúkat.[118]

Természetesen a király, vagy az, aki az ágyút magához rendelte, elsősorban viselte a szállítási költségeket, másodszor felelt az illető városnak minden kárért, amely az ágyút szállítás közben érhette, azonban előfordult az is, hogy az ilyen kárt a király és a város közösen viselték.[119]

Az ágyúk szállítása, mint a középkorban általában a szállítás, nem volt olcsó, azonban mint manapság, úgy akkor is, a vízi szállítás olcsóbb volt a szárazföldinél, mert pl. míg két ágyúnak az aránylag közeli Krakkóból Bártfára való szállítása 1434-ben 20 forintba, egy ágyúnak és három taracknak Budáról Kecskemétig való szállítása 1525-ben 10 forintba került, ami viszonylag sok pénz volt, addig 1494/5-ben egy egész hajórakományra való lövőszerszámnak Budáról Mohácsra vagy Újlakra való szállítása csak hat forintba került. Tehát a vízen való fuvarozás lényegesen olcsóbb volt. Ugyanekkor két nagy hajórakomány lövőszerszámot ugyancsak Újlakra már 22 forintért szállítottak. Amikor pedig a királyi fuvarosok Erdődről Athyára a nagy ágyúkat szállították, csak borravaló fejében négy forintot kaptak. A budai fuvarosok lőpornak és golyóknak Budáról Zathára való szállításáért nyolc forintot kaptak, viszont az a budai fuvaros, aki Szlavóniába 150 szakállast, 10 mázsa lőport és 10.000 golyót szállított, 15 forintot kapott.[120]

Azonban az ágyúk fuvarozásához nemcsak kocsi, ló, hajó, istráng, kocsis, stb. kellett, hanem, főleg az ágyú vontatásához *kötelekre, láncokra* (corda, catena, kette) is szükség volt és ilyesmiket pl. Eperjes város ágyúinál már korán (1441—52)

[117] *Bonfini:* Dec. IV., liber VI. 1606. évi kiadás, 619. l. és Heltai krónikája. — *Bárczay:* I. m. II., 630. l. — Horvát véghelyek oklevéltára: 348. l.

[118] Szeben város levéltára: U. II., No. 491.

[119] Szeben város levéltára: 1524. No. 268, 269 és U. III. No. 50.

[120] „Brewern von II bochsen fürlon von Crokaw fl. 20." — *Fejérpataky:* I. m. 337. l. — *Engel:* I. m. I. k., 59., 60., 63., 98., 99., 101., 104. ll. — Magyar Történelmi Tár: XXII. k., 139. l.

használtak, 1490-ben Egervárában négy vaslánc („Catene ferree IIII") volt, 1494/5-ben pedig a királyi tüzérségi park részére is vesznek vontatásra való 16 vasláncot.[121] (cathena ferrea). Az ágyú vontatásához néha *csigák* is kellettek és különösen az ágyúnak hegyre való vontatásához volt ezekre szükség. Az 5. ábrán például a szemközti hegyen lévő C vártornyot ostromolni kell ágyúkkal a másik hegyről. Ehhez az ágyútelephez a völgyben lévő A ágyút a földbe cövekelt α csigákon keresztül fűzött kötélnél fogva a hegytetőn felállított B vontatógéppel vontatják fel a hegyre. Ilyen úton-módon

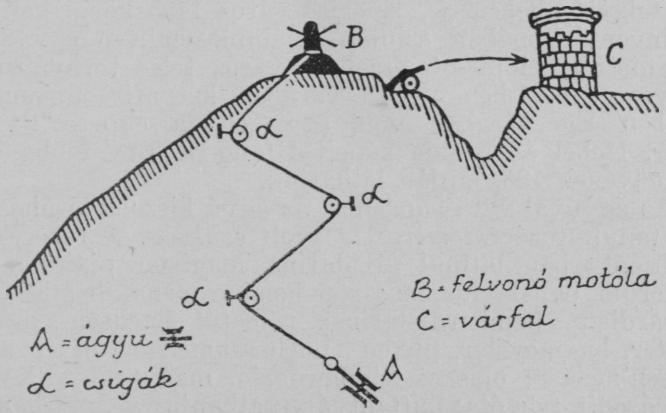

5. ábra.

vontathatták fel a hegyekre pl. azokat az ágyúkat, amelyeket Zwornik vára ostromára használtak, s a melyek ott is maradtak.[122] Ilyen vontatási művelet képe látható Ufano-De Bry már idézett művének 150. lapján, mely után a mellékelt ábra is készült. Az ágyúvontatáshoz szükséges csigákat (chyga), melyeket németül czug-nak (czwg) neveztek, kért 1463-ban Pozsony városától I. Mátyás királyunk.[123]

Az ágyúknak hegyre vontatásához, vagy pl. nehéz ostrom vagy várágyúk csövének a lafettából való kiemeléséhez és kocsira helyezéséhez, vagy viszont *emelő-* és *vontató*gépekre volt szükség. Ezeket az emelőgépeket németül Hebernek vagy Bock-nak, latinul pedig distractorium vagy attractorium-nak nevezték. Ez a distractorium rendszerint egy

[121] Hadtört. Közlemények 1914. évf., 316., 328. ll. — *Engel:* I. m. I. k., 99. és 101. ll. — Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 26.048.

[122] *Kupelwieser:* I. m. 147. l.

[123] *Teleki:* I. m. XI. k., 226. l. „Relicta sunt in illa civitate nostra Posoniensi quedam instrumenta ad bombardas nostras pertinentia vulgariter *chyga vel czwg* appellata."

háromlábú, csigákkal, kötelekkel és hatalmas gombolyító orsóval ellátott mechanismus volt, amelynek segélyével az ágyúcsöveket és más nehéz tárgyakat minden különösebb megerőltetés nélkül fel lehetett emelni. Ennek a distractoriumnak egyszerű formája az a ma is széltében használatos emelőszerkezet, amelyet németül Windé-nek, franciául martinetnek neveznek. Végül az emelőszerszámok közé kell még számítanunk a vasból vagy kemény fából készült emelőrudakat (hebel, hebbaum) is. Eltekintve az 1515-ben Cavalla ostrománál előfordult ágyúcső emelési esettől, amelyről már volt szó, Bártfa városnak pl. már 1433-ban volt egy tüzérségi célokat szolgáló „heber"-je, Eperjes város 1495 körül kelt fegyver inventáriumában szintén találunk említve egy „Heber alias distractorium"-ot, amely a város felső tornyában volt elhelyezve. 1491-ben Velika várában két attractorium volt, 1490-ben Egervárában volt egy „chyga cuprea."[124] Ilyen Heber, Hebel és Winde képeit Ufano-De Bry többször idézett művének 136. lapján láthatjuk.

Az ágyúval való bánáshoz, az ágyú kiszolgálásához szakértő, tanult tüzér *személyzetre* volt szükség. A tüzérek *neve* a középkorban latinul pixidarius, magister pixidum, vagy pixidorum, balistarius, magister bombardarum, bombardarius, bombardista, bombardistarius; németül buchsen-, bochsenmeyster, buxmeyster, puxen-, puchssenmeister, pixen master, buchsen-mester; olaszul bombardario, magyarul a XV. század második fele óta: pattantyús (pathanthyws, patthanthws) volt.[125] *Származásra* nézve, mint már említettük, a középkorban Magyarországon működő tüzérek leginkább németek voltak. A németajkú Nagyszeben, Sopron, Pozsony, Bártfa, stb. városok XIV. századvégi, XV. századelei tüzérmesterei emberei minden bizonnyal németek valának. És ha valóban

[124] 1433 október 23. „Item Lorencz Tischlern um *heber* ad balistas super rationem fl. 3" — *Fejérpataky:* I. m. 236. l. — Eperjes város 1424. évi számadáskönyvének 9—17. lapjai. Múzeum, törzslevéltár. Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 26.051. szám.

[125] Rechnungen aus dem Archiv stb. I. k., 2., 253. l.; *Fejérpataky:* I. m. 133., 460., 480—1., 511. ll. *Iványi:* Bártfa város levéltára 165., 214., 292., 297., 376. ll. — Századok: 1872. évf., 292. l. — Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 11.089, 11.314, 26.048, 36.397, 37.000; *Ortvay:* I. m., II/3. k., 284—6. ll.; II/4. k., 220. l. — Archaeologiai Ért. 1903. (XXIII.) évf., 217. l. — *Fraknói:* Mátyás király levelei II. k., 107—110. ll. — Bártfa város levéltára: 1515 ápr. 26, 1516 okt. 1, 1522 febr. 24; Nagyszeben város levéltára: U. III., 215; U. IV., 519; Székely Oklevéltár: III. k., 117. l. *Thallóczy:* Jajcza története: 97—98., 105., 107., 108., 109., 110., 115., 117. ll. *Engel:* I. m. I. k., 44., 54., 56., 57., 59., 75., 77., 159. ll. — Gr. Erdődy-levéltár, Galgóc: Lad. 4. fasc. 1., No. 8. — Hadtört. Közlemények 1914. évf., 313. skk., 484—5., 488., 638—41. ll. — Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt I. k., 228., 238., 247., 253., 268., 273., 300., 317., 384., 404., 495., 501., 548—9., 649., 651. ll.

Nagyszeben városában működött volna, akkor ez esetben bajor ember volt a Magyországon lévő és itt készült egyetlen középkori tüzérségi kódex szerzője, Haasenwein János is. De nemcsak a magyarországi (főleg német lakosságú) városok tüzérmesterei, hanem a német származású Zsigmond királyunk tüzérei szintén németek voltak, mint pl. a strassburgi Gansar János, vagy Peillimanaui János, sőt úgy látszik, német volt az ugyancsak német eredetű Albert király egyetlen ismert királyi tüzére, Reichenaui János is. Azonban ez semmiesetre sem volt olyan szabály, amely alól már korán kivételeket ne ismernénk. Nemcsak magyarok, de magyar nők is tüzérkednek és itt elég a Galambócnál tüzérkedő Rozgonyi Ceciliára és az ostromágyúkat irányzó Rozgonyi Istvánra hivatkoznunk, akik közül az elsőnek neve bele került a magyar irodalomba is. A magyarok és németek mellett voltak Zsigmond királynak állítólag olasz tüzérei is és ilyeneket rendelt volna pl. a Galambóccal szemközt épített Szent László várába.[126] A magyarországi városok: Pozsony, Sopron, Bártfa, Eperjes, Kassa, Brassó, Nagyszeben tüzérei a középkorban leginkább németek. *Sopron* városának a XV. század elején egy Miklós (Niclas) nevű tüzérét ismerjük, de nem tudjuk róla pontosan megállapítani, hogy milyen nemzetiségű volt, de valószínűleg német. 1434-ben *Pozsony* városának mind a négy ismert tüzére, úgymint Flam Pál, Kern Miklós, szileziai Miklós (Nyklas der Slesier) és a brünni János mester (Maister Hans von Brün) mind németek voltak. 1440-ben Pozsonynak Ferenc, Reichenaui Gáspár, Gelter, Pfaff György, Scholl György, Schedricht János „von der Krempnitz", Miklós, Vencel, Vid (Veit) nevű tüzérei voltak, akik közt az utolsó (Vid) Bécsbe való volt. Ugyancsak Pozsonyban 1457-ben Péter mester, 1476-ban Henrik, 1492-ben Müllner András, 1499—1505-ben János mester, 1525-ben György nevű tüzérek működnek, akik már nevük után ítélve is, leginkább németek lehettek. 1430—1444 közt *Bártfa* város tüzérmesterei: Gáspár, István, János, Keresztély, Pál, Rotgisser Fülöp és Márton, akiknek nemzetiségét, a két Rotgisser-t kivéve, megállapítani nem tudjuk. 1438-ban Bártfa városa Iglóról hozat magának tüzérmestert, nyilvánvaló tehát ebből, hogy ekkor már Iglón is volt tüzérség. 1459-ben egy Henczel, Henzil, azaz János nevű porosz tüzérmester (bombardista nomine Johannes *de Prwscia*") vetődik Thornból Bártfára, aki azután Bártfán is marad mindaddig, míg I. Mátyás király tudomást nem szerez létezéséről és királyi tüzérsége számára fel nem fogadja. 1465-ben

[126] *Horváth Mihály:* Magyar történelme. Pest. 1871. II. k. 482. l.

egy ismeretlen nemzetiségű Jakab nevű tüzér él Bártfán. *Eperjes* városának már 1429-ben vannak előttünk ismeretlen nevű tüzérei és első ismert nevű tüzérmestere 1441-ben az a német Rotgisser Fülöp, aki valószínűleg Bártfáról jött Eperjesre és mellette előfordul a valószínűleg szintén bártfai István nevű pixidarius. 1444-ben Rotgisser Fülöpön kívül Tamás és Gáspár nevű ismeretlen nemzetiségű tüzérek fordulnak elő. 1454 5-ben Ágoston és Keresztély, 1469-ben György, 1491-ben Gáspár, 1499—1518 között Zettek János és bizonyos Tamás, 1521-ben Breszler Mihály, 1526-ban pedig Lénárd mester Eperjes város tüzérei, akik közül Zettek úgy látszik, szláv, Breszler pedig német vala, míg a többi nemzetisége ismeretlen. 1519-ben Igló város segíti ki Eperjest tüzérmesterrel. *Kassa* városának első ismert tüzére 1441-ben a bizonyára német eredetű Henrik mester, 1471-ben a Kapronczáról származó Balázs tüzér nyer Kassán polgárjogot, 1472-ben Miklós mester, 1496-ban Jakab, 1514-ben Máté és még egy ismeretlen nevű társa a város tüzérei. *Merény*ben 1518-ban egy Péter nevű, valószínűleg német származású tüzér él. *Besztercebányán* 1493-ban Sebald mester a város tüzére, aki neve után ítélve, német ember lehetett. *Nagyszeben*nek 1494-ben Bernát és Ulrik, 1495 7-ben Bernát, Mihály és Ulrik nevű tüzérei vannak és 1495-ben szerződik Szebenbe tüzérnek a boroszlói Rynke Jeromos (Jeronimus Rynke de Wradislavia), aki nyilvánvalóan német ember volt. 1501-ben Bernát és Mihály még a város szolgálatában állanak. És valószínűleg szebeni szász lehetett ez a Mihály nevű „pixenmaster" is, aki 1494-ben a havasalföldi vajda szolgálatába lépett és Bukarestből német nyelven írt levelet a nagyszebeni polgármesternek. 1520-tól kezdve 1526-ig *Brassó* város tüzérmesterei András, Mihály, Szaniszló és Ulrik valának és ezek közül az utolsó aligha volt magyar ember.[127] 1520-ban Zakliczini Jordán Miklós két külföldről *Iglóra* telepedett tüzérmesternek (fabri bombardorum) a közterhek viselése alól két évre

[127] *Fejérpataky:* I. m. 149. l.; 357., 382., 460., 480—81., 675. ll. — 1438 febr. 7. „Item pro expensis ad Novam Villam pro pixidario den 100." No 384. l.; Századok: 1875. évf., 732. l. — *Ortvay:* I. m. II/3. 284—6. ll.; II/4. k., 219. l. — *Iványi:* Bártfa város levéltára: 165., 168., 171., 172., 174. ll., 244—5. l.; Hadtört. Közlemények 1914. évf., 317. skk. ll., 484. skk. ll., 665. skk. ll., — Archaeologiai Értesítő 1903. (XXIII.) évf., 217 l.; Kassa város nyilv. levéltára 922. és 991. szám. — 1518. „Vorbot Peter puxen meyster ausz dem Wagen drussel". Kassa város 1489—1528. évi jegyzőkönyvében. — Századok: 1874. évf., 615., 691. ll.; Szeben város levéltára: U. III. No. 215; Rechnungen aus dem Archiv stb. I. k., 179., 180., 198., 227. 253., ll.; Quellen zur Gesch. stb. I., 229., 238., 247., 253., 268., 273., 300., 317., 384., 404., 495., 501., 548., 549., 597—9., 638—43., 649., 653. stb. ll. — Eperjes város levéltára: 153. szám.

felmentést ad. Hogy kik voltak ezek a tüzérek, s a külföld melyik részéről jöttek, forrásunkból sajnos, nem derül ki.[128]

Ami a *királyi* tüzérség személyzetének nemzetiségét illeti, I. Mátyás királyunknak a német mellett olasz származású tüzérei is lehettek, mert pl. Görcsönyi a Mátyás királyról szóló históriás énekében azt írja, hogy Jajca ostrománál „*Olasz* vala pattantyúsa királynac" és 1475-ben Sabác ostrománál is egy Jakab nevű olasz tüzére volt Mátyásnak. Az 1462-ben előforduló János királyi tüzérről nem tudjuk milyen nemzetiségű volt. 1494/5-ben II. Ulászló király tüzérei közt találunk egy Lucas Almanus-t, e német Lukács mellett a király főtüzére Jakab mester, talán ugyanaz az olasz, aki I. Mátyás alatt Sabác ostromában vett részt. Ezeken kívül előfordulnak még az ismeretlen nemzetiségű István és János királyi tüzérek. II. Lajos királynak volt 1525-ben rövid ideig egy János és egy Kristóf nevű tüzére.

A magyarországi *várak* középkori tüzérmesterei közül névszerint keveset ismerünk. Így 1493/5-ben a jajcai vár András és Bertalan nevű tüzérei mellett ott látjuk Jakab génuai olasz (Jacobus Italus de Janua pixidarius) tüzért is. 1494/5-ben Szörényvár tüzére András, Belgrádé pedig Mihály és Péter, 1525-ben Klissa végvár tüzére János, Temesvár tüzére Jakab volt, s mind ismeretlen nemzetiségű. 1495-ben Egerben egy Tamás nevű német, 1515-ben Varanón egy János nevű tüzér élt, aki nemzetiségre alighanem német volt, mert Bártfára küldik követségbe.[129]

A sok külföldi, idegen nemzetiségű tüzér mellett akadt azonban *magyar* is. Így pl. az erdélyi származású magyar Orbán mester nemcsak megöntötte Drinápolyban a törökök részére azt a monstrum ágyút, amely 1453-ban Konstantinápoly falait törte, hanem ő volt az ágyú irányzó s kiszolgáló tüzére is. 1480-ban Bessenyei Kilián és Horváth István nevű királyi tüzéreket dorgálja mulasztásukért I. Mátyás király, 1489-ben Hyppolit esztergomi érseknek Esztergom várában Rohonczi András (Andria de Roons bombardario) a tüzére, 1514-ben a titeli vár pattantyúsa egy Éliás nevű magyar és ugyancsak magyar ember az 1525-ben a világosi várban szolgáló György nevű pattanyús is.[130] II. Lajos királynak azon-

[128] *Illéssy:* Igló levéltára: 36. l.

[129] *Engel:* I. m. I. k., 52., 54., 56., 92. ll., 44., 116. ll.; *Thallóczy:* Jajcza története: 97., 115., 117. ll. — Bártfa város levéltára: 1515 ápr. 26. — Magyar Történelmi Tár: XXII. k., 62., 67., 55., 57., 63., 97. ll. — *Iványi:* I. m. 214. l., Staatsarchiv, Bécs, kéziratok B. 98. sz., 74/b. lap.

[130] *Kovachich:* Formulae solennes styli, LVI. l.; Századok: 1872. évf., 292. l.; gr. Erdődy-levéltár, Galgóc: Lad. 4. fasc. 1., No. 8; Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 37.000.

ban már kevés magyar tüzére lehetett, mert hiszen neki részint a Németbirodalom, részint a pápa küldött segélyképen az ágyúkkal együtt tüzéreket is. Így 1521-ben Ferdinánd osztrák főherceg küldött II. Lajos királynak Magyarországra tábori tüzérséget („das du das veldgeschutz, so das vergangenen jar *in Hungern gewest,* on verzug gen Cilli schigkest" írja maga Ferdinánd). 1523-ban a Németbirodalomból húsz tüzért küldenek neki, 1525-ben János királyi tüzér megy Németországba „pro conducendis bombardariis", akik bizonyára mind német nemzetiségűek voltak. Ami a mohácsi csatát illeti, tudjuk, hogy ebben a mi részünkről körülbelül 80 ágyú is részt vett. Ennek a 80 ágyúnak a kiszolgáló legénysége közt magyar csak kevés lehetett. Ezt a tüzérséget is leginkább a német lakosságú magyarországi városok, a Németbirodalom, Ausztria, a pápa és néhány magyar főúr adta. Ferdinánd osztrák herceg például Bécsből kilenc ágyúval és hadiszerekkel megrakott hajókat küldött Budára, amint azt Brutus írja. Ezekkel az ágyúkkal minden bizonnyal „Büxenmeister"-ek is jöttek, akik németek lehettek. Tüzérségnek Bécsből való küldését ekkor egyébként Mária királyné is szorgalmazta. Tudjuk pl., hogy Burgio pápai legatus maga 200 tüzért, s 36 ágyút adott, akik valószínűleg olaszok, a többiek pedig tehát inkább németek voltak.[131]

Összegezve az eddig elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy eltekintve I. Mátyás király tüzérségétől, nemcsak egy-egy magyarországi városban vagy várban, de még a királyi tüzérségben is a középkorban aránylag kevés (ez utóbbiban néha egyáltalán senki) tüzér szolgált. Pozsony városának egyidőben összesen 9 tüzére volt (1440.), Eperjesnek viszont csak 2—3, Bártfának 3—4, Brassónak 3—4, Szebennek 2—3, Kassának 1—3, a kisebb városoknak pedig csak egy-egy tüzérük volt. Eperjes városa pl. egy 1487 április 3-án kelt levelében azt írja Bártfának, hogy nekik csak egy tüzérük van, most azonban ez is beteg. Ugyanezen évben Kassa városa egy április 5-én kelt levélben azt írja Bártfának, hogy nekik három tüzérük volt ugyan, ezek közül azonban kettő meghalt, a harmadikat pedig „hat der schlag gerürt, das er kaum lebt".[132] Ilyenformán tehát ekkor Kassának egyetlenegy tüzére sem volt.

A középkorban a magyar tüzérség *számbeli* fénykorát is

[131] *Kupelwieser:* I. m. 205. l.; *Szurmay:* A mohácsi hadjárat 1526-ban, 27. l. — Magyar Történelmi Tár XXII. k., 62. l. — Hogy a Németbirodalom és Ausztria mennyit törődött a török veszedelem leküzdésével, arra nézve rengeteg adat van a Horvát véghelyek oklevéltárában. — Brutus históriája, II. k., 219. l. Monumenta Vaticana II/1. k., 438. l.

[132] *Iványi:* I. m. I. k., 376. l.

Hunyadi Mátyás királyunk idejében élte. Ekkor, amint azt az 1479. évből reánk maradt kimutatásból tudjuk, a nagy király szárazföldi hadseregében (per terra) 80 tüzérmester (maestri 80 di bombarde) szolgált, ami azonban az ágyúk számához viszonyítva kevés volt, úgy hogy ezek mellett feltétlenül kellett lenni megfelelő számú segédszemélyzetnek, famulusoknak vagy sociusoknak is. Már sokkal több tüzért találunk a hadihajókon. Így pl. a Nándorfejérvárnál állomásozó 34 naszádhajó mindegyikén 2—2, összesen 68, a király 16 nagy gályáján lévő 64 nagy bombarda mellett összesen 192, tehát ágyúként 3—3 tüzér volt alkalmazva.[133] („Circa ciaschuna bombarda deputati tre maestri.") Már nagy hanyatlást mutat ebben a tekintetben II. Ulászló király tüzérsége, akinek 1494/5-ben már mindössze 3—4 tüzére van Jakab királyi főtüzérmester alá rendelve és úgy látszik, már ezek nem állandó, hanem csak időnkénti szolgálatra lettek a király számára felfogadva, amint az a velük megkötött szerződésekből is kiviláglik.[134]

Ami a magyarországi várakat illeti, a középkorban ezekben is nagyon kevés tüzér volt. Így pl. Jajcán 3—4, Belgrádban 2, Szörény várában 1—2, Temesvár, Klissza, Eger, Esztergom, Titel, Varanó, Világosvárban 1—1 tüzért találunk. De nem is beszélve a magyarországi várak és városok csekély tüzérségi személyzetéről, még I. Mátyás király tüzérségi személyzetének száma is aránylag kevés volt, ha pl. összehasonlítjuk a német Nürnberg város tüzérségével, amelynek magának 1450 körül már 143 tüzére volt.[135]

Az ágyúk mellett működő tábori, vár- és szertüzérmestereknek volt részint az ágyút kiszolgáló, részint műszaki *segédszemélyzetük* is, akiket a források familiaris, famulus, socius, Gesellen, Knecht néven említenek. Így pl. Pozsonyban Ferenc tüzér szolgája valami János volt. 1433-ban és 1438-ban Bártfán Rotgisser Fülöp mesternek Knecht-jei, illetve sociusa, István bártfai pixidariusnak pedig 1442-ben famulusa van. 1459-ben János porosz tüzérmester „mit seyner Geselschaft, mit seyn gesellen" jött Bártfára és 1462-ben I. Mátyás királyunk Bártfától János királyi tüzérmestert „ac socium suum"

[133] Századok: 1884. évf., 509—510. ll. Történelmi Tár: 1885. évf., 762—4. ll.

[134] *Kupelwieser:* I .m. 220. lapján említi, hogy 1526-ban nem volt Budán tüzér, aki megrongált ágyúkat „in brauchbaren Zustand hätte bringen können".

[135] A „Kriegswesen der freien Reichstadt Nürnberg" című kéziratban van egy jegyzék, melynek felirata: „Hienach ist verzeichent die Ordnung der Buchssen meister zw den grossen Werk auff den Thüren umb die Stat", és ebben vannak a város tüzérei névszerint felsorolva. — Kriegsarchiv, Bécs. Feldacten 1449—53. fasc. 1.

kéri vissza. 1494/5-ben János királyi és András szörényvári tüzérmesternek két famulusa van. Jakab királyi főtüzérnek és a német Lukács királyi tüzérnek szintén vannak famulusai, sőt az előbbinek familiarisai is. Ujlak ostrománál a királyi számadáskönyvek egyszerre három famulust is emlegetnek és 1504-ben a jajcai tüzérmestereknek is vannak famulusaik.[136]

Ezek a famulusok, sociusok, gesellek valószinűleg tüzérinasok és legények lehettek, akik a mesterek mellett igyekeztek a tüzérmesterség fogásait, titkait eltanulni s akik a mesterek részéről valószinűleg szakszerű kiképzésben részesültek.

A tüzérek mellett működtek mindenféle mesteremberek, mint pl. elsősorban kovácsok és ácsok, azután bognárok, kerékgyártók, molnárok, késesek, asztalosok, szíjgyártók, festők, kőfaragók, portörők, öntő coadjutorok, továbbá ágyúöntéskor a fujtatók mellett dolgozó, azután földmunkákat, anyagszállításokat és más, nem szakmunkát végző napszámosok stb. stb., akik voltaképen a szertüzérség segédszemélyzetét képezték, ezekről és ezeknek feladatáról tehát ott lesz szó.

II. Ulászló király 1494/5. évi számadáskönyveit vizsgálva, találunk azokban kiadási tételeket, melyekben előfordulnak az ágyúk körül végzett olyan munkák jutalmazásai, amely munkáknak teljesítői nem voltak tüzérek ugyan, de mégis tüzérségi természetű vagy legalább is a tüzérkedéssel összefüggő működést fejtettek ki. Így pl. többször előfordul a számadási tételekben Kun Palkó, továbbá Jász János, Dobovay László, Mindszenty Mózes, Miklós és Péter deákok, Laczkó familiáris neve, akik az ágyúkat szállítás közben kísérik, vagy magát a szállítást intézik, az ágyúkat őrzik, az ágyúk mellett „maradnak" vagy „mindig" az ágyú mellett vannak stb. Bár ezeknek tüzéri jellegéről a forrásokban nincsen szó, mégis ezek részint tüzérségi szállítmány, részint pedig afféle „Geschützbedeckung" parancsnokok lehettek.[137]

Ami már most a tüzérszemélyzet *javadalmazását* illeti, az általában elég különböző volt s részint pénzben, részint pedig természetben történt. Az a jogviszony, amely valamely város, várúr vagy a király, továbbá valamely tüzérmester

[136] *Ortvay:* I. m. II/3. k., 284. l.; *Fejérpataky:* I. m. 325., 399., 537. ll. — *Iványi* I. m. 171., 214. ll.; *Engel:* I. m. I. k., 54., 58., 61., 71., 106., 111. ll. — *Kovachich:* Supplementum ad vestigia comitiorum II. k., 313. l. — „Bombardariis Jayczensibus una cum *famulis*..." stb.

[137] *Engel:* I. m. I. k., 57., 58., 61., 65., 69., 104., 159. ll. — „Palkoni Kwn. qui cum pixidibus ad Wylak iverat". „Ladislao Dobowa, qui cum pixidibus sub obsidione Wylak remanserat." „Palkoni Kwn *custodi* bombardarum et ingeniorum regiae maiestatis." „Moysi de Mindzenth, qui pixidem magnam de Zatha ad Walko adducere fecit." — „Johanni Jaz, qui cum pixidibus regiae maiestatis fuit *semper*" stb.

közt bizonyos időre létrejött, részint munkabér-, részint pedig műbérszerződésnek tekinthető. Mert hiszen a tüzérmester részint tüzérkedési szolgálatra (anyagkonzerválás, javítás, számbavétel stb.), azaz bizonyos meghatározott munka vagy munkák elvégzésére bocsátja rendelkezésre munkaerejét, részint pedig az ágyúnak, mint műnek (opus), vagy valami más eredménynek (pl. puskapor) létrehozását vállalja el. Kötötték ezeket a szerződéseket külön-külön is, de rendszerint együtt, azaz a tüzérmester munkáját is bérbeadja és bizonyos mű létrehozását is vállalja. Ilyenkor a szerződésben meg van mondva, hogy a tüzér tartozik pl. valamely vár vagy város tüzérségi parkját, lövőszerszámait rendben és karban tartani, számbavenni, gondozni, azokkal bánni, de ezenfelül vagy emellett tartozik még évenként ennyi vagy annyi darab ágyút is megönteni és bizonyos mennyiségű lőport is készíteni, amely utóbbi munkákért bizonyos kulcs szerint (legtöbbször mázsánként) külön díjazás járt, „sicut decet" — amint illik. Ez utóbbi kifejezés azt is bizonyítja, hogy a szerződések tartalmát illetőleg már bizonyos schéma s bizonyos gyakorlat fejlődött ki. Ezekben a szerződésekben, vagy amint a források nevezik: conventió-kban mindenféle kikötések is lehetnek. Így pl. van olyan kikötés is, mely szerint az illető tüzér tartozik a vele szerződő város polgára lenni, vagy a városi tanács tudta, akarata és beleegyezése ellenére a várost nem szabad elhagynia, vagy, hogy idegennek, azaz nem a város polgárának a városon kívül nem dolgozhat, a városon belül — tehát a szerződő fél ellenőrzése alatt azonban — igen. Pontosan körvonalozva szokott lenni az ilyen szerződésekben, hogy az mennyi időre szól. Rendszerint egy esztendőre kötik a convenciót és ami a legfontosabb, részletesen fel szokott sorolva lenni, hogy miféle munkákat köteles a tüzérmester teljesíteni. Meg van mondva pl., hogy tartozik az ágyúkat ellenséges támadás alkalmával kiszolgálni, kezelni, velük lövöldözni, hadakozni, tartozik békében a lövőszerszámokat kijavítgatni, rendben tartani, jegyzékbe venni, tartozik esetleg ágyúkat is önteni, amihez a másik szerződő fél, rendszerint valamely város vagy várúr adja a szükséges öntőműhelyt, szerszámokat, munkásokat, anyagot, ércet, fát, szenet stb. Tartozik a tüzér a munkaadó, illetve megrendelő által rendelkezésre bocsátott anyagból lőport gyártani stb. Ezzel szemben a munkaadó vagy megrendelő fél tartozik az illető tüzért a szerződés értelmében honorálni, még pedig rendszerint pénzben és természetben. Ilyen fontos jogügylet megkötésnél természetesen ügyleti tanuk is vannak jelen, még pedig városokban rendszerint a tanács tagjai, tehát hiva-

talos közegek előtt, mintegy hiteles helyen köttetik a szerződés.

A nálunk Magyarországon kötött ilyen tüzérségi munka- és műbérszerződések közül az első 1432-ből maradt reánk. Ezt a szerződést a mondott év május 11-én Bártfa város bírája kötötte Rotgisser Fülöp tüzérmesterrel, aki úgy látszik, 1440-ig maradt mint tüzér Bártfa város szolgálatában, azután Eperjes város szolgálatába lépett át. Ebben a conventióban elsősorban ki van kötve, hogy Fülöp mester tartozik Bártfa város polgára lenni s mesterségével tartozik a várost és a közjót szolgálni, aminek fejében évenként 100 kamarai forint és 25 köböl gabona lesz a fizetése és mindezen felül azért, amit a városnak mint megrendelőnek készít vagy gyárt, azt, amint az szokásos, mázsánként külön honorálja a város. Más szóval tehát, ágyúöntésért vagy lőporkészítésért külön javadalmazás jár. Sajnos, a conventio nem részletezi, hogy mennyi járt ekkor mázsánként az öntésért, hanem ezt a kérdést a „sicut decet"-tel intézi el. Rendes teendője volt Fülöp mesternek az ágyúk elrendezése, megtöltése és ellenséges támadás esetén (ami távol legyen a várostól) ezek kiszolgálása, kezelése. Ez a szerződés Bártfa város helyettes bírája és nyolc esküdt polgár, mint ügyleti tanu előtt köttetett meg.

1436 karácsony estéjén (december 24.) ugyancsak Bártfa városa köt szerződést egy esztendőre Rotgisser Mártonnal, aki ennek értelmében szintén tartozik a város lövőszerszámait karbantartani, számbavenni, lőport gyártani és ha a szükség úgy hozná magával, ágyúkat öntenie is kell, erre a célra azonban a megfelelő anyagot a város tartozik adni. Márton mester a város területét a tanács engedélye nélkül el nem hagyhatja, idegennek a város területén kívül nem dolgozhat, csak a város falain belül, sallárjuma pedig 10 arany forint és 20 köböl gabona lészen. Ennek a szerződésnek megkötése Bártfa város bírája, Jawer Miklós és a tanácsházban jelenlévő esküdtpolgárok előtt történt.[138] 1438 január 3-án ismét

[138] 1432. május 11. Conventio facta est cum Philippo Rotgisser: quod debet esse in nostri medio unus concivium et cogitare cum suo artificio pro communi bono et civitate, ita quod debet annuatim habere a civitate florenos camerae 100 et 20 cubulos frumenti et quidquid laboravit civitati, hoc debet sibi solvi de 1 centenario, sicut decet, et possit pixides civitatis ordinare et onerare quando est necesse et cum eisdem *ministrare* contra inimicos, si qui essent, quod absit. — *Fejérpataky:* J. m. 405. l. — 1436to Martinus Rotgisser. Anno Domini millesimo CCCC^{o} XXXV^{to}, in vigilia nativitatis Christi facta est conventio cum eo ita, quod ipse debet servire a festo praescripto per anni circulum usque ad sequens festum, emendare pixides et registrare, pulveres facere et si necesse fuerit etiam pixides fundere et civitas debet ordinare ad hoc requisita, videlicet carbones, ligna etc. Item ipse non debet exire

Márton tüzérmesterrel szerződik Bártfa városa „ita, quod debet servire *hoc anno* civitati", tehát Márton csak egy esztendőre szegődik és tartozik „emendare pixides", azaz a város tüzérségi parkját karbantartani, aminek fejében évi 1500 dénárt és 20 köböl gabonát fizetnek neki. 1439-ben (október 9-től kezdve) Bártfa város egyik szerződött pixidariusa, Gáspár mester hetenként 25 denárnyi javadalmazást kapott. Ugyanezen évben Bártfa város másik szerződött tüzére, István mester, ki szintén „debet servire civitati", s a tüzérségi park karbantartása mellett kézipuskákat és lőport is tartozik készíteni, kap évi 1500 dénárt és 15 köböl gabonát.[139]

1440-ben ugyancsak István pixidarius Keresztély nevű fivérével együtt szegődik a város szolgálatába, január 1-től számítva egy esztendőre, ezeknek azonban sem ágyút önteni, sem lőport gyártani nem kellett, hanem csak „emendare et registrare pixides et alia attinentia", azaz javítani és számbavenni a város lövőszerszámait és ezeknek tartozékait, a fizetés pedig ennek fejében évi 4000 dénár és 20 köböl gabona volt. 1442 február 23-án újra István tüzérmester szerződik Bártfa városával, aki az előbb ismertetett feltételeken kívül „ insuper fundere debet II centenaria cupri et debet facere II centenaria pulveris", szóval két mázsa rezet tartozik ágyúnak önteni és két mázsa lőport készíteni, amelynek ellenében javadalma 14 arany forint és 24 köböl gabona. István pixidariusnak, úgy látszik, szintén szabad volt a város falain belül másnak, idegennek is dolgozni, mert pl. egy ízben Kisszeben városa is fizet neki valami munkáért két forintot. István mesterrel 1443 februárjában teljesen ugyanezen feltételek mellett ismét szerződést köt Bártfa városa, mégis azzal a különbséggel, hogy most már 20 arany forint és 24 köböl búza lesz a mester fizetése.[140]

1434-ben Flam Pál és társai pozsonyi tüzérek javadalma heti három dénár volt. 1439—40-ben Pozsony városának a bástyákra („auf dy Postey") felfogadott, tehát vártüzérei rendszerint heti egy forint zsoldot (Solt) kaptak. Eperjes város tüzérmesterei közül a Bártfáról jött Rotgisser Fülöpnek 1451-ben pl. egy évre 36 forintot, 28 köböl élést és 8 öl posztót, 1453-ban pedig 14½ forintot fizetnek s ezenfelül három forintot kapott házbérre. 1454-ben Keresztély, Eperjes város

civitatem absque licentia, scitu et velle dominorum, nec alicui extraneo extra civitatem laborare, nisi hic in civitate. Item debet habere pro solario suo fl. 10 auri et XX cubolos frumenti. Actum coram Nicolao Jawer iudice et iuratis tunc simul consedentibus. U. ott. 434. l.

[139] *Fejérpataky:* I. m. 460., 480., 481. ll. — 492. és kk. ll.

[140] U. ott: 497., 536—7., 563. ll.

tüzére hetenként 120 dénárt, György tüzér pedig 1469-ben hetenként ¼ forintot kapott. 1495-ben a boroszlói Rynke Jeromos tüzérmester igen érdekes szerződést köt Nagyszeben városával, amely szerint ez év szeptember 14-ikével Jeromos a város szolgálatába lép és az első esztendőben fizetése évi 32 forint lesz, de a következő években már *kevesebb*, t. i. csak évi 25 forint.[141]

Sajnos, ama conventiók közül, amelyeket a magyar királyok vagy magyar várurak kötöttek tüzéreikkel, II. Ulászló király koráig egyet sem ismerünk, noha egész biztosan tudjuk, hogy ilyen szerződések léteztek. Így pl. tudjuk, hogy Hunyadi János 1451-ben felhívta Pozsony városát, hogy szerezzen neki egy tüzérmestert, kössön ezzel (helyette és nevében) szerződést és ő ennek alapján fogja azt fizetni. Sajnos, ennek a szerződésnek a szövegét nem ismerjük.[142] 1494-ben egy Mihály nevű szebeni szász a havasalföldi vajda szolgálatába Bukarestbe szegődött el tüzérnek, helyesebben a vajda egyszerüen nem eresztette el magától. Egy, a nagyszebeni polgármesterhez írt levelében Mihály dicsekszik is, írván: „Der waywoda der gybt myr gutte soltt, und gybt myr auch ekoren als fyl als ych geessen mach eyn iar, und fleysch dar zu.“[143]

A királyi tüzérekkel II. Ulászló alatt kötött szerződésekre az 1494/5. évi királyi számadáskönyvekben találunk néhány példát, amelyekből látjuk, hogy a királyi tüzérmestereknek magasabb fizetésük volt, mint a városiaknak. Így pl. István tüzérmesternek, aki Zalánkeményben szerződik a királlyal, évi 40 forint fizetése volt. Sajnos, a conventio tartalmát a számadáskönyv nem örökítette meg számunkra. Már pl. János királyi tüzérmesternek az előttünk szintén ismeretlen szövegű conventiója szerint évi 60 forint fizetés járt, azonban ezzel szemben a királyi konyháról élelmezést nem kapott („Et propterea de coquina regia sibi victus non dabitur.“), míg úgy látszik, István tüzér ezt is élvezte. János tüzérmesternek volt két famulusa is, akiknek a velük kötött külön szerződés szerint szintén az ágyúk mellett kellett lenni és azokat kezelni,

[141] Századok: 1875. évf., 732. l.; *Ortvay*: I. m. II/3. k., 295—6. ll. — Hadtörténelmi Közlemények: 1914. évf. 484., 486. ll. — Eperjes város levéltára: 246/a és 260/a szám. 1495. Jeronimus Rynke de Wratislavia pixidarius conductus est per annum a die festi exaltationis sanctae Crucis, primo anno pro fl. 32, sequentibus vero annis omni anno fl. 25. — Rechnungen aus d. Archiv d. Stadt Hermannstadt I. k., 198. l.

[142] Nichilominus unum magistrum prixidarium aquirere et cum eodem convenire, cui tandem solutionem facere valeamus.“ *Ortvay:* II/4. k. 220. l.

[143] Nagyszeben város levéltára: U. III. 215. szám.

gondozni (procurare). Ezeknek évi fizetése 40—40 forint volt. András, a szörényi vár tüzérmestere a maga két famulusával ugyancsak szerződést köt a királlyal, még pedig „de novo", tehát az előbbi szerződés már lejárt. Ezen conventio szerint András és famulusai tartoznak visszatérni a szörényi várba a bánok mellé és szolgálatukat Szent András napjától (nov. 30.) megkezdeni. András tüzérmester évenként 60 forintot kap, de hogy famulusainak mennyit fizetnek, arról a számadáskönyv hallgat.[144] A német nemzetiségű Lukács királyi tüzérnek évi 64 forint, a Nándorfejérvárra szegődött Mihály és Péter tüzéreknek, a velük kötött conventio értelmében fejenként és évenként 56 forint fizetésük volt. A királyi számadáskönyvek szerint Jakab királyi főtüzérmesternek egy ízben 300 forintot fizetnek ki, azonban, hogy ez javadalom volt-e, vagy Jakab valami anyagbeszerzés fejében kapta-e, a számadáskönyvekből nem tűnik ki. II. Lajos király tüzérei közül Kristóf egy ízben 3 és 10 forintot, János pedig rendkívüli szolgálatok (útiköltség) fejében 25 forintot kap.[145]

A jajcai végvárban szolgáló tüzéreknek is néha elég sok pénzt adnak sallárium fejében. Így pl. Bertalan tüzér egy ízben fizetés (zsold) fejében 29 forintot kap. 1504-ben a jajcai tüzérek famulusaikkal együtt 150 forintot, a szörényvári tüzérek (kettő) 50 forintot kapnak. 1525-ben János klisszai tüzér egyszer 2, máskor 30, majd 9 forintot kap, Jakab temesvári tüzér pedig 90 forintot. A magánvárak tulajdonosai közül pl. az esztergomi érsek 1489-ben az esztergomi várban lévő tüzérének évenként 14 aranyat fizet készpénzben s ezenfelül ad bizonyos természetbeni ellátmányt is, amelynek fejében az illető tüzér nemcsak az ágyúkat tartozik kiszolgálni, hanem köteles lőport is gyártani. 1493-ban Miklós mester egri pixidarius fizetés fejében évi 16 forintot kap.[146] 1507-ben már Szeben városa is egy-egy tüzérének 40 forintnyi évi salláriumot, tehát körülbelül annyit fizet, mint amennyit 1494/5-ben a király adott tüzéreinek. Ezzel szemben Brassó városa pl. 1520-ban egy-egy tüzérnek évenként még mindig csak 20 forintot fizet készpénzben, sőt 1523-ban ez a zsold évi 16—20 és 28 forint közt váltakozik. 1521-ben Eperjesen a táborba

[144] *Engel:* I. m. I. k. 54. l.

[145] U. ott: I. k. 61., 92., 170. ll. — Magyar Tört. Tár: XXII. k. 62., 67., 72. ll.

[146] *Thallóczy:* Jajcza története, 110. l.; *Kovachich:* Suppl. ad vestigia comitiorum II. k. 313., 316. ll. — 1489. „Et lui sie obligato a fare tutte le polvere necessarie." Századok: 1872. évf. 292. l. — Magyar Történelmi Tár: XXII. k. 55., 57., 63., 97. ll. — Bécs, Staatsarchiv, kéziratok: B. 98. szám, 27/a lap.

szálló Breszler Mihály tüzérmester havi három forint, tehát évi 36 forint zsoldot kap.[147]

A magyarországi városokban, várakban, továbbá a királyi hadseregben szolgáló tüzérmesterek nemcsak pénzben, hanem, amint már a bártfai tüzéreknél láttuk, természetbeni zsoldot, illetve ellátást is kaptak. A bártfai tüzérek nemcsak gabonát kapnak, hanem pl. 1438 telén egyik tüzérének a város egy disznót ad és ugyanazon évben Gáspár tüzér egy forint ára posztót kap.[148] Pozsony város tüzérei 1440-ben, különösen ágyúöntés alkalmával, külön jutalmakat, enni-innivalót, ruhaneműt (pl. cipőt, keztyűt, bundát), fürdőt vagy fürdőpénzt, gyógyszert stb. kapnak.[149] Eperjesen is előfordul, hogy a város tüzérei a készpénzen kívül kenyeret, lakást, sört dolmányra való posztót, áldomást, borravaló, azaz külön jutalomképen egy puskát kaptak, vagy ilyen címen még külön pénzbeli jutalmakban is részesültek.[150] 1489-ben az esztergomi tüzér, Rohonczi András a pénzen kívül egy öltözet ruhát „de meza pernize" és egy subát kapott. 1494-ben a moldvai vajda tüzére, Mihály, amint láttuk, pénzt, búzát és húst kapott zsold fejében. 1497-ben Bernát szebeni tüzérmesternek lakodalmára húst és fűszert ad a város.[151] Az 1494/5. évi királyi számadáskönyvek tanusága szerint II. Ulászló király tüzéreinek a királyi konyháról élelmezés járt, hacsak a conventió-ban az ellenkezője nem volt kikötve, ezenfelül a tüzérmesterek famulusai subákat is kaptak. Előfordul az is, hogy Jakab királyi főtüzérmester familiarisainak áldomást (victima) fizet a király, igaz, hogy csak egy-egy sikerült ágyúöntés örömére.[152] 1504-ben a szörényvári két tüzérmester nyári és téli ruhára („pro vestitura aestivali et yemali") külön kapnak tíz forintot. 1520-ban a külföldről Iglóra telepedett két tüzérnek két évre a közterhek fizetését engedik el. 1524-ben Ulrik brassai tüzér ruhát is kap.[153]

[147] Rechnungen I. k. 480. l.; Quellen I. k. 229., 238., 247., 253., 495., 801. stb. ll. — Hadtört. Közlem. 1914. évf. 671. l.

[148] *Fejérpataky:* I. m. 383., 400. ll.

[149] *Ortvay:* I. m. II/3. k. 286. l.

[150] Hadtörténelmi Közlemények: 1914. évf. 318., 324., 327., 328., 485., 493., 666., 671. ll.

[151] Századok: 1872. évf. 292. l. — Nagyszeben város levéltára: U. III. 215. szám. *Rechnungen* aus d. Archiv der Stadt Hermannstadt I. 253. l.

[152] *Engel:* I. m. I. k. 61. l. — „Familiari(bus) magistri Jacobi pixidarii, qui fuderunt bombardas duas cum praefato magistro Jacobo domino eorum, ad mandatum domini regis *pro victima* dati sunt fl. 3." — U. o. 111. l.

[153] *Kovachich:* Suppl. ad vestigia com. II. k. 316. l. — *Illésy:* Igló v. levéltára 36. l. — Quellen zur Gesch. der Stadt Kronstadt I. k., 581. l.

Az így felfogadott, elszerződött és javadalmazott tüzérmesterek feladata volt, mint már tudjuk, elsősorban az ágyúkat kiszolgálni, gondozni (procurare, ministrare), tehát a tulajdonképeni tüzérkedést ellátni. Azután feladatik közé tartozott a tűzmesterkedés avagy szertüzérkedés is. Elsőrenden az ágyúöntés, az újonnan öntött ágyú kipróbálása, belövése, lőpor, salétrom gyártása, golyók öntése (de már kőgolyók faragása nem), azután tüzeslabdák, tüzesgolyók, tüzesnyilak és egyéb tüzes szerszámok készítése, az ágyúnak a városok, várak falain, bástyáin való szakszerű felállítása és elhelyezése (locare bombardas), az úgynevezett „Stand" készítése, az ágyúk szállításának intézése, a lafettákhoz, kerekekhez való megfelelő faanyag kiválasztása (a lafettákat, kerekeket azután az ácsok, bognárok, kerékgyártók készítik el), a szakmabeli bevásárlások elintézése stb. stb. Előfordul az is, hogy a tüzérmestereknek éjjeli őrszolgálatot kell tartani, amint pl. 1440-ben Pozsonyban a város tüzérei, névszerint Pfaff György, Venczel mester és a bécsi Vid tüzér „pey der nacht waren igleicher pey seiner wart", tehát éjjeli őrségen voltak. 1515-ben viszont Rozgonyi István varanói tüzérét, János mestert, aki úgy látszik, jól tudott németül, követségbe küldi Bártfára. János királyi tüzért 1525-ben kiküldik Németországba tüzérekért, következésképen ennek is kellett németül tudni.[154]

Ami a magyarországi tüzérség középkori *szervezetét* illeti, erről, sajnos, nem sokat tudunk. A tüzérek, főleg pedig a városok tüzérei, ekkor még tulajdonképen nem katonák, hanem városi polgárok és mesteremberek, akik nálunk egy-egy városban, amint láttuk, kevesen is voltak ahhoz, hogy ott valami szervezetbe, pláne katonai alakulatba tömörüljenek. Katonaféle a város tüzére csak akkor lesz, ha baj van, ha ellenség támadja meg és ostromolja a várost. Ekkor, ad hoc, a város tüzére vagy tüzérei harcosok, katonák ugyan, anélkül azonban, hogy valamiféle katonai szervezet tagjai lennének.

A középkorban a városok adják a fejedelmeknek, meg másoknak (királyi főtisztviselőknek, váruraknak) is a tüzérséget, az ágyút, annak felszerelését, a fogatolást, a tüzéreket, a lőport, a golyókat stb. Magyarországon is, amint már tudjuk, a városok voltak az elsők, ahol egyrészt a tüzérkedés fontosságát kezdettől fogva felismerték, másrészt meg, mivel iparral csak a városok polgárai foglalkoztak, egészen nyilvánvaló, hogy az ágyúöntés, ágyúkezelés, szóval a tüzérkedés

[154] *Ortvay:* I. m. II/3. k. 285. l.; Bártfa város levéltára: 1515. április 26. — Magyar Történelmi Tár: XXII. k. 62. l.

mesterségét is a városokban űzték legelőször. Ilyenformán, a városok lévén a tüzérségi anyag és megfelelő szakértő közegek birtokában, természetes, hogy a fejedelmek és más hatalmasok kénytelenek a városokhoz fordulni segítségért, ha akár csak átmenetileg, ad hoc, akár pedig állandóbb jelleggel bíró tüzérséget akartak maguknak szervezni. A városok ilyenformán a honvédelem fontos tényezőivé lettek nálunk is és ha Zsigmond és Albert királyaink idejéből nem is tudunk még bizonyítékokkal előállani, s nem tudunk adatokat felsorakoztatni arra nézve, hogy a tüzérkedés szempontjából a városokra ezek is rá voltak szorulva, mégis egészen bizonyos, hogy városaink főleg szertüzéri tevékenységét Zsigmond és Albert királyaink is aligha tudták nélkülözni. S talán nem járunk messze a valóságtól, ha azt állítjuk, hogy városaink Zsigmond-korabeli politikai emelkedésében talán a városi polgárság tüzérkedési tevékenységének *is* volt némi része.

A magyarországi városok között megint csak Pozsony az első, amelyről tudjuk, hogy pl. már Albert király özvegyének, Erzsébet királynénak 1440—41-ben ágyúkat, követ, azaz kőgolyókat és egyéb „Beraitschaft"-ot, sőt még tüzéreket is adott. Hunyadi Jánosnak szintén többek közt Pozsony városa adott tüzérségi anyagot, így pl. a Csóka ágyút is, amelyet azután még fia, I. Mátyás király is használt.[155] Különösen I. Mátyás királyunk volt az, aki tüzérségi anyag dolgában a városokat talán tulságosan is igénybevette. Már 1458-ban Bártfától kér ágyút és lőport; 1459-ben meghagyja Kassa városának, hogy a Felvidéken operáló vezéreit ágyúkkal segítse, Bártfáról pedig János porosz tüzérmestert hozatja el. 1460-ban pénzért vesz a bártfaiaktól lőport, azután megint két ágyút, lőport és tüzérmestereket kér. 1461-ben Kassától elkéri a Petronella nevű ágyút, 1464-ben viszont Szeben városától kíván ágyút, lőport és tüzérmestert. 1468-ban Pozsonytól 60 mázsa lőport, 1471-ben Brassótól lőfegyvereket, lőport, golyókat, a következő esztendőben Bártfától ágyúkat fogatostól, lőporral és tüzérmesterekkel együtt kér stb stb.[156]

Nagy tömegét a bizonyítékoknak lehetne még felsorakoztatnunk, azonban a középkori magyarországi városok ilyen-

[155] *Teleki:* I. m. X. k., 232. l.; Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 14.354.; Hazai Okmánytár VII. k. 467. l. — *Tkalčić:* Mon. Hist. Zagrab, II. k. 362. l.

[156] *Iványi:* Bártfa város levéltára: 161., 174., 190., 191., 232., 286., 292., 297. stb. ll. — *Katona:* Historia Critica, XIV. k. 148. l.; *Kaprinai:* Hungaria diplomatica, II. k. 168. l.; Kassa város nyilv. levéltára: 309. és 324. szám. — Történelmi Tár: 1902. évf. 289. és 291. ll. — Nagyszeben város levéltára: U. II. 231.; U. IV. 506. szám. — *Teleki:* I. m. XI. k. 28., 90., 348—9., 457—8. ll. — Brassó város levéltára: Privilegia No. 204.

irányú igénybevétele annyira közismert, hogy azt bővebben bizonyítgatni feleslegesnek látszik.

Ami a Jagelló-házbeli királyainkat illeti, ezek szintén a városoktól kérik a tüzérségi anyagot, amint pl. II. Ulászló király 1491-ben Szeben városától kér ágyúkat, II. Lajos király pedig 1521-ben Bártfától kér 3 ágyút, lőporral, golyóval és minden tartozékával, 1524-ben Szebentől, a szász székektől, Beszterce és Brassó városoktól kér ágyúkat, fogatostól, golyóstól, 1525-ben Zágrábtól és Bártfától kér táboriágyúkat, golyókat, lőport, tüzért, 1526-ban pedig Soprontól, Kassától is kér ágyúkat, golyókat, lőport, és fogatolást.[157]

Azonban nemcsak a magyar királyok, hanem az országnagyok, hadvezérek, várurak és mások is igénybe veszik a magyarországi városok tüzérségi személyzetét és anyagát. Így pl. Talafus, a cseh zsebrák, 1440-ben Kassa városától kap ágyúkat és lőport. 1457-ben Bazini és Szentgyörgyi Imre és György grófok kérik el Pozsony városától Péter tüzérmestert. 1458-ban Lang Miklós kassai kapitány Bártfa városától kér két mázsa lőport, mert már hét mázsát ellődözött. 1459-ben Giskra János, akit egyébként is a felsőmagyarországi városok tartottak el, valamelyik várostól (úgy látszik Bártfától) elkéri János tüzérmestert, továbbá kér még lőport, salétromot és egyéb hadianyagot is, 1461-ben pedig Szapolyai Imre, a felsőmagyarországi részek főkapitánya és Upori László, ugyanezen részek kapitánya, Bártfa városától kérnek Sáros vár ostromához ágyúkat és lőport. 1463-ban Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda, 1464-ben Tordai Szindi Imre, dési és széki sókamarás és Tordai Pogány Miklós Szeben városától kérnek ágyúkat, tüzéreket, lőport. 1476-ban, 1481-ben, 1484-ben, 1492-ben Báthori István országbíró, a királyi hadak kapitánya, majd pedig erdélyi vajda, Szeben városától és a szász székektől kér ágyúkat, golyókat, lőport, tüzéreket, ácsokat stb. és ugyancsak Vingárti Geréb Péter erdélyi vajda 1479-ben ágyúkat kér Szebentől. 1491-ben Szapolyai István a király nevében kér Bártfa városától hat haubicot és három tarackot, lőport és golyókat, úgy hogy ő szinte már ütegszám kéri az ágyúkat. 1497-ben Drágfy Bertalan erdélyi vajda az István moldvai vajda elleni hadjárathoz Szebentől szintén ágyúkat, golyókat (köveket) és lőport, Rozgonyi István 1516-ban Bártfa városától tüzért, Báthori István nádor és királyi helytartó 1522-ben Kassa városától három mázsa

[157] Nagyszeben város levéltára: U. II. 491. szám; 1524. No. 268., 269. — Bártfa város levéltára: 1521. VI. 27. és 1525. IV. 7. — *Tkalčić:* I. m. III. k. 245. l. — Magyar Tört. Tár. XI. k. 137. l. — Kassa város levéltára: 1102. szám. — Budapesti egyetemi könyvtár: Kaprinay kéziratok: quarto XXVII. kötet, 215. l.; Pray kéziratok: XXV. k. 21. l.

lőport és tüzérmestert, Kállai Vitéz János szörényi bán pedig ugyancsak Kassa városától szertüzért kértek.[158]

Azonban a magyarországi városoktól nemcsak a királyok, hadvezérek, országnagyok kértek tűzérségi anyagot és szakértő személyzetet, hanem a városok ebben egymást is kisegítik, aminthogy pl. 1490-ben Eperjes város tanácsa Kassa város tanácsától kér egy tűzmestert, mert, amint értesültek, erre a kassaiaknak szükségük nincsen („Ewer weisheit yczunt nicht bedarff"). Végül pedig megtörténik az is, hogy a magyar urak idegen hatalmasságoktól kérnek hadianygot, ami különösen az üres kincstárú Jagellók alatt fordul elő, amikor leginkább a délnyugati részeken lakó Frangepánok, Zrinyiek, Blagayok kérnek és kapnak I. Miksa német császártól, azután Ferdinánd osztrák főhercegtől ágyúkat, lőport és más hadianyagot.[159]

Az eddig felsorolt bizonyítéktömegből nyilvánvalóan látható tehát, hogy nemcsak a fejedelmek, hanem a király hadvezérei, egyes országrészek haderejének parancsnokai is reá voltak tűzérség dolgában a magyarországi városokra szorulva, úgyhogy ezek nélkül tűzérségi anyaggal és személyzettel aligha rendelkezhettek volna. Más szóval tehát, nemcsak a királyi, hanem a magánhaderők tulajdonosai is, mindenki az országban, akinek hadereje volt, ha ezt tűzérséggel is ki akarta egészíteni, kénytelen volt a városokhoz fordulni, amelyek a királyi vagy magánhaderőnek bizonyos időre, rendszerint egy-egy hadjárat vagy várostrom tartamára tűzérséget adtak kölcsön, amelyet használat után esetleg visszakaptak, hacsak vesztett ütközet vagy sikertelen ostrom esetén a tűzérségi anyag el nem veszett, vagy tönkre nem ment. Ilyenformán voltaképen a királyi vagy magánhaderők kötelékében jó ideig szervezett és tegyük hozzá, állandó jellegű tűzérség nincsen. Állandó jellegű, évről-évre felfogadott és némileg szervezett tűzérséget sokszor csak városainkban találunk, sajnos azonban, a magyarországi városi tűzérség középkori szervezete ismeretlen előttünk.

Azonban nem minden magyar király volt teljesen és ki-

[158] *Kemény:* Kassa város régi számadáskönyvei, 29. l. — *Ortvay:* I. m. II/4. k. 219. l. — *Iványi:* Bártfa város levéltára, 146., 165., 205., 209., 441. ll. — Nagyszeben város levéltára: U. II. 224.; U. III. 39., 50., 51., 172.; U. II. 370.: U. IV. 519., 507.; U. III. 142.; U. II. 615. számok. — Székely Oklevéltár: III. k. 117. l. — Bártfa város levéltára: 1516 okt. 1.; 1522 febr. 24. — Kassa város nyilv. levéltára: 18.133. szám. — *Wagner:* Diplomatarium comitatus Sárosiensis 72., 190—1. ll.

[159] Kassa város nyilv. levéltára: Irreg. 638/b. — Horvát véghelyek oklevéltára: 13., 234., 478—9. ll. — Blagay-család oklevéltára: 452. l. — Frangepán-család oklevéltára: 368. l.

zárólag a városok tűzérségére reáutalva és nem is mindegyik függött e tekintetben feltétlenül a városoktól. Így pl. már Zsigmond királyunkról megállapítottuk, hogy *saját* szervezett királyi, még pedig szárazföldi és vizi, azaz dunai hadi naszádokon működő tűzérsége is volt. Ilyesfélének nyomait találjuk Albert királynál is. Hunyadi János is beszél *saját* ágyúiról (bombarda nostra), de már nincsen pozitiv nyoma annak, hogy I. Ulászló vagy V. László királyunknak is lett volna *saját* szervezett királyi tűzérsége, amint hogy kezdetben ilyenje Hunyadi Mátyás királyunknak sem lehetett. Később azonban, amint már tudjuk, *saját* ágyúi (bombarda nostra, bombarda maiestatis regiae),[160] tűzérei, arzenálja, végül szervezett szárazföldi, de főleg dunai hadihajó-tűzérsége volt, amint azt az 1479. évi, már többször említett leírásból is meg tudjuk állapítani. Ezek közül, már természeténél fogva is, a hajótűzérség *állandóbb* jellegű lehetett, mint a szárazföldi, amelynek anyaga békében könnyebben elraktározható, legénysége elbocsátható, vagy más, pl. szertűzéri, városi,[161] arzenáli szolgálatra beosztható volt. A Budán, Nándorfejérváron, vagy egyebütt állomásozó királyi hajóhad úgy látszik állandó hadi készenlétben is volt, s úgy látszik nemcsak hadakozásra, hanem hadi szállításra is felhasználták. Természetesen az ilyen akcióra kész állomás hajóhadat körülményes és költséges lett volna leszerelni, tanult legénységét elbocsátani, mert hiszen veszély esetén az újból való felszerelés, megfelelően kiképzett tűzérlegénység keresése és felfogadása, esetleg tanulatlan tűzérszemélyzetnek begyakorlása sok időt rabolt volna el, míg ezzel szemben szakértő, tanult, szárazföldi tűzér, ha máshol nem, a magyarországi városokban mindig a király rendelkezésére állott. Nem szabad azt sem szem elől téveszteni, hogy a hajótűzérkedés komplikáltabb volt, több ismeretet, ügyességet kívánt, ehhez sokféle anyag, felszerelés kellett, míg ezzel szemben akár a tábori, akár a vártűzérség felállításához, ha volt megfelelő anyag (amint azt a gyakorlatból is tudjuk), sok időre nem volt szükség.

I. Mátyás király szárazföldi tűzérségének szervezetét

[160] „Instrumenta ad bombardas *nostras* pertinentia." *Teleki:* I. m. XI. k. 226. l., 284—5. l. — *Tkalčić:* I. m. II. k. 362. l.; „Illa bombarda *maiestatis regie*" Nagyszeben város levéltára. U. III. 46. szám. Ld: még Nagyszeben város levéltára: U. II. 481., 510., 513. szám.

[161] 1481 okt. 1. Buda. I. Mátyás király a kassaiakhoz, melyben meghagyja „ut statim, visis presentibus, illos magistros bombardarum, quos nuper ad vos nobis, dandos imposueramus, ad maiestatem nostram huc Budam citissime transmittatis." Kassa város nyilv. levéltára: 559. szám. — Tört. Tár: 1902. évf. 364. l.

— sajnos — részletesen nem ismerjük. Úgy látszik, háború esetén I. Mátyás király tűzérsége nagyobb egységekben működik és egy ilyen (több ütegből álló) nagyobb tábori, vagy várostromló tűzérségi egységnek főparancsnoka is volt, amint pl. 1463-ban Jajcza ostrománál a tűzérségi főparancsnok Berendi Bak Gáspár, csanádegyházmegyei pap, decretorum doktor és később szepesi prépost, 1477-ben pedig Krems és Stein ostrománál Zelena János volt, akik alatt a bombardarum magisterek állhattak famulusaikkal, sociusaikkal.[162]
E nagyobb egységek mellett voltak kisebbek is, így pl. tudjuk, hogy 1476-ban Szabács ostrománál a tűzérség ütegekbe tömörítve dolgozott.[163]

Bár még 1481-ben is Hunyadi Mátyás király Veronai Gábor egri biboros püspökhöz Nápolyba írott levelében azt írja, hogy a kővetőgépeket[164] az ágyúk elé helyezi, mégis ugyanezen levelében azt is elárulja, hogy ágyúi is, meg tűzérei is („qui sciant ex bombardis trahere") bőven voltak. Nem csoda tehát, ha a róla író krónikás némi büszke túlzással így sóhajt fel: „Innumeram autem multitudinem ingeniorum, bombardarum, machinarum, ceterorumque tormentorum, quae ipse dominus rex in ruinam hostilium munitionum et castrorum, in sua expeditione deferre solet, quis enarrare queat?" Ki tudja elmondani és részletezni az ágyúk és a tűzérségi felszerelés megszámlálhatatlan sokaságát, melyet a király úr (t. i. Mátyás) hadjárataiban, az ellenség várainak és erődeinek romlására, magával szokott vinni? El lehet mondani, hogy ebben a dologban az összes keresztény fejedelmeket messze túlszárnyalja, mondja Mátyás király tűzérségéről egy egykorú krónikás. Már 1468-ban, midőn a cseh hadüzenet megtörtént, Dlugoss szerint a hadjáratot „bombardis, ceterisque bellicis apparatibus *sufficienter*" ellátott sereggel kezdte meg Mátyás. Dlugossnak pedig hinni lehet, hisz nem volt barátja Mátyásnak. Hunyadi Mátyás király maga is értett a tűzérkedéshez s pl. várostromoknál maga is odaállt ágyúi mellé, s kiválasztotta helyüket, kezelte azokat, irányzott, lőtt stb., amint azt a róla fennmaradt históriás énekekből és egyéb forrásokból tudjuk. Szervezett és fegyelmezett tűzérségének hírneve messze földre elhatott. Így pl. 1481-ben apósa, Ferdinánd nápolyi király fordul vejéhez tűzérségért *is* és I. Mátyás meg is segíti őt. 1488 július 29-én III. Iván Vaszilievics

[162] *Thallóczy:* Jajcza tört. 96. l. — *Teleki:* I. m. V. k. 28. l.
[163] *Kupelwieser:* I. m. 160. l.
[164] *Fraknói:* Mátyás király levelei II. k. 110. l. — 1464-ben I. Mátyás pl.: Bártfától még „duos *balistros*, qui balistras facere sciant... ac cum eis quinquaginta balistras" kér. — *Iványi:* I. m. 232. lap.

orosz nagyfejedelem éppen saját, t. i. magyar királyi követe útján kéri „testvér"-ét, I. Mátyás királyt, hogy „mutatná meg hozzánk való barátságát és küldene nekünk ágyúöntő mestereket, akik értenének ágyúkat önteni és akik *értenék az ágyúkból való tüzelést* és a városok megszállását."[165]

Nyilvánvaló tehát mindezekből, hogy I. Mátyás király tűzérségének legalább hadjárat esetén kellett valami szervezetének lenni, azt már azonban nem lehet állítani, hogy ez a tűzérség *állandó* jellegű is lett volna, mert hiszen több jel arra mutat, hogy Hunyadi Mátyás tűzérsége béke idején le volt szerelve, a tűzérségi személyzetet pedig valószínűleg visszaadta a városoknak (esetleg ágyúkkal együtt), amelyektől kölcsön vette. E szerint tehát valószínű, hogy I. Mátyás király alatt a szárazföldi tűzérség csak háború esetén volt megszervezve, békében pedig csak a szervezet *kerete* maradt meg. Ekkor Budán, az arzenálban megvannak ugyan a demobilizált ágyúk és a szükséges hadianyag s mindenesetre van az anyag mellett annak gondját viselő bizonyos számú szertűzér is, de a fogatok beszerzése, kiszolgáló tűzérmesterek felfogadása, szóval a keret kitöltése csak mozgósítás esetén történt meg.

Másképen állt azonban a helyzet a hajóhaddal és annak tűzérségével. Az 1479. évi összeírás szerint Nándorfejérvárnál, Magyarország, sőt Nyugat-Európa eme fontos kulcsánál a király állandó állomás hajóhadat tartott fenn, megfelelő tűzérséggel. 34 naszád volt itt állandó szolgálatban, minden naszád orrán a 40 fontos „esfivize" nevű cerbottana ágyúval s minden ágyú mellett 2—2, összesen tehát 68 pattantyússal. Ezenfelül volt I. Mátyás királynak 16 nagy gályája s ennek mindegyikén 4 darab száz fontos „bombarde grandi" és 100 könnyűfajta, amolyan szakállas-féle cerbottana. Minden nagy ágyú mellett három, összesen tehát a 64 ágyú mellett 192 pattantyús szolgált. Végül volt még a királyi hajóhadnak nyolc nagy bombardája, négy magasra vető ágyúja („bombarde grandi 4, che gettano in alto"), melyet köznyelven mozsárnak neveznek és húsz darab 150 fontos tüzes köveket vető kád vagy hordó (tina) méretű nagy ágyúja. Hogy ez utóbbiak mellett milyen szervezetben mennyi tűzér szolgált, arról már az összeírás nem emlékszik meg.[166]

Hunyadi Mátyás király halála után, mint minden, úgy a tűzérség is felbomlik. A régi királyi tűzérségnek keretei II. Ulászló király uralma elején megvannak ugyan s 1494/5-ben a királyi számadáskönyvekből úgy látjuk, mintha I. Mátyás király egykori tűzérségének híre ismét fellobbanna,

[165] Századok: 1879. évf. 245. l.
[166] Századok: 1884. évf. 510. l. — Tört. Tár: 1885. évf. 763—5. l.

azonban nemsokára pénzhiány miatt még ezek a keretek is felbomlanak és II. Lajos király számadáskönyveiben már hiába keresünk a királyi tűzérség fenntartására vonatkozó kiadási tételeket, ekkor már nincsen szárazföldi királyi tűzérség, legfeljebb néhány saját ágyúja van a királynak.[167] Azt azonban meg kell vallani, hogy a rendkívül nagy fontosságú királyi hajóhad fenntartására még a Jagellók is hatalmas erőfeszítést tesznek.

Ami már most a magyarországi *várak* tűzérségi szervezetét illeti, láttuk már, hogy még a rendkívül fontos végvárainkban is alig 4—5 tűzérmestert tudnak királyaink a békében tartani, míg az ország belsejében, a bátorságosabb helyeken lévő várakban béke idején legfeljebb egy szertűzérfélét tartanak, vagy még ennyit sem. A tűzérszemélyzetnek várainkban való gyér volta még a XVI. században is feltűnik, pedig ez a várharcok klasszikus korszaka volt. Béke idején úgy látszik a legtöbb várban még a tűzérségi anyag karbantartására sem fogadtak képzett, szakértő tűzért, bár másrészt az is tény, hogy egy-egy magyarországi vár tűzérségi felszerelése nemcsak a mi mai fogalmunk szerint, de összehasonlítva az akkori külföldi várak felszerelésével, ezekhez képest is, meglehetősen szegényes volt. Erre vonatkozólag rengeteg példát tudunk felsorakoztatni. Így pl. a később oly nevezetessé lett Drégely várának 1480-ban hat bronz ágyúja, egy kis ágyúja és nyolc nagy szakállas ágyúja volt és mindezekhez járult még három mázsa salétrom is, úgyhogy Drégelyt az akkori felfogás szerint valószínűleg a jól felszerelt várak közé számították. Ugyanekkor Brinye várának egy nagyobb és egy kisebb mozsár-pattantyúja, négy tarackja, két haubic-ágyúja, 19 tonna lőpora és megfelelő mennyiségű golyója volt. 1491-ben Velika várában van egy bombarda, öt tarack, három féltarack, öt strubnica, 45 szakállas, 5 légely (lagena) lőpor, 3 légely kén, egy légely salétrom és kellő mennyiségű golyó. 1490-ben Egervárban van két réztarack, egy kerekes-, egy nagy-, öt féltarack, egy kis mozsár, két kis mozsárpattantyú, 57 szakállas, azután megfelelő mennyiségű lőpor, salétorm, golyók stb., és körülbelül ugyanennyi Egervára tűzérségi felszerelése 1494-ben is, kivéve, hogy ekkor egy szakállassal kevesebb van. 1493 Jajcza végvárban vannak faltörő pattantyúk, négy középnagyságú haubic, három féltarack, hat ép és 179 törött szakállas, három mázsa ágyúpor, kilenc hordócska puskapor, ezeken felül a Medve, Polyva- és

[167] 1525-ben „pro *nostris* ingeniis" kér Zágrábtól lőport a király. *Tkalčić:* Mon. hist. Zagrab. III. k. 245. l. — Azt a két tüzérmestert és porgyártót, akik az 1525. évi királyi számadáskönyvekben névszerint is előfordulnak, tüzérségnek nem lehet tekinteni.

Magyarkapukban összesen még 25 szakállas. 1498-ban Somlyó várában két nagy bombarda, két féltarack, vagy máskép seregbontó, 28 szakállas ágyú volt, megfelelő lőporral és golyókkal. 1506-ban Sztenicsnyák várában négy tarack, két haubic, egy mozsár és 53 szakállas ágyú, ugyanekkor Velika várában 15 nagy szakállas, azaz seregbontó van, amelyből 14 kerekes, van még azután 50 közönséges szakállas ágyú, lőpor, kén és egyéb anyag. 1507-ben Verőce várában négy tarack, egy féltarack és 42 szakállas volt, megfelelő lőpor- és golyómennyiséggel. 1508-ban a Vág-menti szkalkai bencés monostorban mindössze két szakállas volt, míg ugyanekkor Eger várában 17 tarack és 303 szakállast találunk. 1515-ben újra összeírják a velikai vár tűzérségi anyagát és ekkor itt 15 haubic, tarack és seregbontó és 50 szakállas volt. 1520 körül Biheg várában két tarack és 38 szakállas; Damás várában öt szakállas; Bosyako várában 9 szakállas; Lipóc vára ban és Jasztrabarszka erdőben nyolc szakállas; Ujvodina erődben öt szakállas, hat közép szakállas (zakalos medii) és egy vastarack; Sztenicsnyák várában egy rézágyú, két tarack, öt vas- és rézmozsárpattantyú, egy réz „strubycza" és 20 szakállas; Mutnicza várában egy vasmozsár és öt szakállas ágyú volt, bizonyos mennyiségű lőporral és golyóval. 1521-ben Fejérkő várában nyolc nagy ágyú, 42 szakállas s bizonyos mennyiségű lőpor, kén, salétrom és golyók valának, míg ugyanezen esztendőben a nándorfejérvári végvárban általában alig volt ágyú, mert hiszen azokat Szapolyai 1515-ben Cavallánál elvesztette; Zimonyban három kis ágyú, Szabácson szintén csak kis ágyú volt és lőpor mindenütt nagyon kevés. Ebben az időben a források gyakran emlegetik is a „pulveris sulphurei inopiá"-t, vagy: „pulvisque factitius quo tormenta ad pilas emittendas instrui solent, inprimis deesset", — tehát krónikus lőporhiány uralkodott végvárainkban. 1522-ben a Kanizsaiak Sempte várában három nagy tarack, 30 szakállas, lőpor és golyók, 1523-ban Eger várában egy kis törött mozsárpattantyú, középnagyságú (barbati mediocres) rongált szakállas öt; Kapu várában két ágyú, egy mozsárpattantyú, 38 szakállas; Lékán hat nagy tarack, 49 ép és egy törött szakállas; Vasmegyericsén két haubic, köztük egyik nagyobb és 18 szakállas ágyú volt, bizonyos mennyiségű lőporral, golyóval és más anyaggal. 1524-ben a zalamegyei Sümeg várában négy nagyobb ágyú, 27 szakállas, s Eger várában még mindig egy törött mozsárpattantyú, 26 ép és öt törött szakállas volt. 1526 körül Titel várában sem anyag, sem tüzér nem volt.[168]

[168] Századok: 1872. évf. 289—292., 290. ll. — Orsz. Levéltár: M. O. D. L.: 26.048., 26.051., 26.052., 26.076., 26.120., 26.121., 21.890.,

Íme tehát adat van rengeteg, de mégsem elég ahhoz, hogy a középkori magyar vártűzérség szervezetét rekonstruálni tudjuk. Ha már most ezt az élettelennek látszó, száraz adattömeget behatóbb vizsgálat alá vesszük, abból mégis sok mindent meg tudunk állapítani. Így pl. az első megállapítás, hogy várinventáriumok — sajnos — csak 1480 óta állanak rendelkezésünkre; azután, hogy a Jagellók alatt az ország belsejében lévő magánvárak jobban fel vannak szerelve, mint a nagyon fontos királyi végvárak. A teljesen jelentéktelen Fejérkő, Léka vagy Sümeg várak sokkal jobban fel vannak szerelve, mint a nagyjelentőségű Nádorfejérvár, Szabács vagy Zimony. Azt is észrevesszük, hogy míg pl. a XV. században, de különösen 1508-ban Eger vára Dóczy Orbán, Bakócz Tamás és Estei Hyppolit püspökök alatt az akkori fogalmak szerint tűzérséggel nagyszerűen fel van szerelve, addig 1523—24-ben Szalkán László püspök alatt a törött és rongált tűzérségi anyagot leszámítva, alig volt a várban valami felszerelés. A magánváraknál annak tűzérségi felszerelését illetőleg a vár gazdájának nemcsak anyagi erejétől és áldozatkészségétől, de úgy látszik a tűzérség iránti érzékétől is sok függött. Tűzérségi felszerelés dolgában az ország belsejében egy ideig Eger, aztán Fejérkő, Léka, a délszláv területen Velika, Brinye, Sztenicsnyák, Verőce várak vezetnek. Vannak azután az ország belsejében, meg a végeken is erődök, amelyekben csak néhány szakállas (legkevesebb a kettő) volt. A királyi végvárak között a XV. században Jajca tűzérségi felszerelése volt legelől, de még ez is mögötte áll ebben a tekintetben az ország belsejében lévő váraknak. A XVI. század első felében a királyi végvárak felszerelése, tekintettel a királyi kincstár állandóan üres voltára, teljesen jelentéktelen és számba nem is jöhetett. 1526 körül pl. a titeli végvárnak tűzére nem volt s az egész felszerelés néhány tönkrement szakállasból állott.

36.987., 26.235., 32.657., 26.306., 26.307., 26.331. — Hadtörténelmi Közlemények: 1891. (V.) évf. 551. skk. ll. — Gróf Erdődy-levéltár, Galgóc lad. 54. fasc. 3. No. 20. — Történelmi Tár: 1901. évf. 107. l. — Budapesti Egyetemi Könyvtár: Litterae orig. No. 262. — 1521. Múzeum Tözs levéltár. — Hadtörténelmi Közlemények: (II.) 1889. évf. 435., 438., 440. ll. — Staatsarchiv Bécs, Ungarn Allgem. Acten 1. csomó 1524. — *Szegő Pál:* Végváraink szervezete a török betelepedéstől a tizenötéves háború kezdetéig. Budapest 1911. 190. l. — *Katona:* Hist. Critica: XIX. k. 274., 285. ll. Egy „Ad defensionem castri Tituliensis" feliratú memorandumban olvassuk ezeket: „Item quia barbati priores destructi sunt, regia maiestas pronunc mittat L. Item pulveres pixidum massis II, Item plumbum massis II. Item unum bombardarium." Budapesti Egyetemi Könyvtár: Litterae orig. No. 241.

úgyhogy a királytól kérnek 50 szakállast, két mázsa lőport, ugyanannyi ólmot és egy tűzért.[169]

Mindezek azonban csak várleltári adatok és ezekből levont tanúságok, de még nem maga a vártűzérség szervezete. Ezek az inventáriumok — sajnos — a várak tűzérségi szervezetéről nem emlékeznek meg, pedig ilyennek feltétlenül kellett lenni. Ugyanis alig képzelhető el, hogy pl. Eger várában, ahol 1508-ban 19 ágyú és 309 szakállas volt, valamiféle tűzérségi szervezet ne lett volna még béke idején is. Ha másnak nem is, de legalább a tűzérségi anyagot karban tartó szertűzérszemélyzetnek kellett a várban lenni, és pedig nemcsak ebben, hanem a többi olyan magyarországi várban is, amelynek nagyobb tűzérségi parkja volt, ahol az anyag gondozásra szorult. A nagyobb és jobban felszerelt magyarországi várakban ekkor már mindenesetre kellett lenni egy-egy Zeugwart-félének, alája rendelt megfelelő segédszemélyzettel, ácsokkal, kovácsokkal s más mesteremberekkel, mint ahogy a XVI. századi várainkban már ilyenféle szervezetű tűzérségi személyzetet is találunk, azonban sajnos, a középkori várak tűzérségi személyzetének szervezetéről alig tudunk valamit. Majdnem Jajca végvára az egyetlen, amelynek tűzérségi szervezetéről inkább csak valami sejtelmünk, mint pozitiv tudásunk van. Úgy sejtjük, hogy a XV. század végén a vár tűzérségének élén (mint valami Artillerie-Chef-féle) talán a genuai olasz Jakab mester állhatott, s a többi tűzér neki lehetett alárendelve, de hogy az ágyúk ütegekbe voltak-e tömörítve, s egy-egy ilyen egységnek volt-e külön parancsnoka stb., ezt megállapítani nem tudjuk. 1494—95-ben a szörényi vár tűzérsége három főből áll, akik közül András mester lehetett a parancsnok vagy előljáró, aki viszont úgy látszik a szörényi bánnak volt alárendelve. Természetesen más lehetett a helyzet veszély, ellenséges támadás, ostrom esetén, amikor az illető várban valamiféle szervezetű és kellő számú tűzérszemélyzetnek mindenesetre kellett lenni.

A magyarországi városok *tűzérségi* szervezetéről mégis valamivel, bár nem sokkal többet tudunk, mint a várakéról. Ismerünk már korán városi tűzérségi inventáriumokat, azonban a szervezetet illetőleg ezek a források is szűkszavúak. Egészen pontosan tudjuk pl., hogy Pozsony városának 1443-ban 21 nagy és kis tarackja, 18 követő ágyúja (Steinpuxen), ezenfelül még kicsiny és rövid ágyúi, mozsarai, haubicai vol-

[169] Egy „Ad defensionem castri Tituliensis" feliratú memorandumban olvassuk ezeket: „Item quia barbati priores destructi sunt regia maiestas pronunc mittat L. Item pulveres pixidum massis ii, Item plumbum massis ii, Item unum bombardarium." — Budapesti egyetemi könyvtár, Litterae orig. No. 241.

tak,[170] de a velük foglalkozó tűzérszemélyzet szervezetét — sajnos — nem ismerjük. Azonban, mivel 1443-ban a felsorolt tűzérségi anyag tornyonként volt elhelyezve és egy-egy torony úgy látszik tűzérségi egységet is képezett, valószínű, hogy a személyzet is ehhez képest volt szervezve és elosztva. Nagyszeben városának 1492-ből és 1493-ból ismerjük a tűzérségi inventáriumát, amelyben csodálatosképen egyetlen ágyú sem fordul elő, hanem csak 1493-ban hét mozsár és egyébként csupa szakállas, amelyek közül nyolc kerekes volt. Olyanfélék lehettek tehát ezek, mint a mai egészen könnyű gyalogsági ágyúk (Infanterie-Geschütze). Ebből az inventáriumból azonban legalább ki lehet érezni azt, hogy Szebenben nemcsak a város tűzérsége, hanem általában a város védelme tornyonként volt szervezve. Minden torony a hozzátartozó bástyarésszel egy-egy céh gondjaira és védelmére volt bízva, az ott lévő tűzérségi anyaggal együtt. A céhek gondozása alatt lévő egy-egy ilyen bástyaszakaszon lévő ágyúk valami egységet képezhettek s ezeknek élén egy-egy „Büxenmeister" állhatott, megfelelő számú „Gesell"-el.[171] Ugyanígy volt szervezve a XV. század végefelé Eperjes város védelme is. Itt is tornyonként, kapunként, a tornyok közti bástyaszakaszokkal együtt van a város védelme megszervezve és ehhez képest van a tűzérségi anyag is elosztva. Összesen kilenc haubic, két félhaubic, egy tarack és hat féltarack, továbbá 43 szakállas van a tornyokban és kapukon elosztva[172] és egészen valószínű, hogy ehhez igazodik a tűzérségi személyzet beosztása is, s vagy az egész tűzérségi park, vagy annak részei tűzérmesterek felügyelete, gondozása és parancsnoksága alá lehettek rendelve. 1505—1516 között Körmöcbánya városának hat mozsara, hat féltarackja, három ágyúja és 94 szakállasa volt, de ez utóbbi számban a kézi lőfegyverek is bennfoglaltatnak,[173] hogy aztán ezeket mennyi és milyen szervezetben lévő tűzérségi személyzet kezelte, azt az összeírás elhallgatja.

Ennyi tehát mindaz, amit a magyarországi középkori tűzérség szervezetéről felderítenünk sikerült, lássuk már most, hogy a középkori tűzérszemélyzet milyen *fegyelem* alatt állott?

A középkori magyar tűzérség fegyelmi viszonyairól ismét csak Hunyadi Mátyás király idejéből maradt reánk néhány töredékes feljegyzés. Ezekből a forrásokból azt látjuk, hogy

[170] Századok: 1875. évf., 734. l.

[171] Nagyszeben város levéltára: U. II. 518. és 547. szám. „Item hacken pucksen off karren 8." — „Item morser 7."

[172] Eperjes város 1424. évi számadáskönyvében. Múzeum: Törzslevéltár. — Hadtörténelmi Közlemények 1914. évf. 311—2. l.

[173] Körmöcbánya város levéltára: fons. 18., fasc. 1. No. 23., 24.

I. Mátyás király a maga tűzéreit kemény fegyelem alatt tartotta. Így pl. Görcsönyi: Históriás ének Mátyás királyról című poémájában, a Jajca ostromáról szóló résznél olvassuk:

„Olasz vala pattantyúsa királynac,
Megfenyíté, végét érie toronnac
Algyus hallá, eséc hammar álgyuknac,
Igazittya álgyukat mind Szolatimnac.“[174]

Ugyanitt olvassuk, hogy 1475-ben Sabác ostromakor ismét az olasz tűzérrel volt baj, mire Mátyás király ezt is megfenyíti, amit a históriás ének így ír le: Az álgyus ritkán kezde találhatni, király látá, igen kezdé dorgálni, szidja, fenyegeti, *„az álgyuba tolyatlac temagadat“*, mire Jakab, az olasz tűzér igen megijedt, az álgyukhoz esék, „igen találllya, mindenickel Sabatz várát találllya, szertelenül falát, bástyáit ronttya“. A király tehát figyelemmel kíséri tűzérsége működését, személyesen is köztük van, s ágyúbatolatással és kilövetéssel fenyegeti meg a lanyhán, hanyagul lövöldöző tűzért. De leginkább egy 1480-ban történt eset bizonyítja, hogy I. Mátyás király alatt milyen szigorú fegyelem alatt állott a tűzérség. Ekkor ugyanis I. Mátyás király vezérének, Szapolyai Istvánnak ágyúkra lett volna szüksége és a király parancsára azokat Szombathelyről kellett volna Szapolyaihoz juttatni, ez azonban, mint a tűzérek mondták, állítólag pénzhiány miatt nem történt meg. Erre a király ezeket írja vezérének: „Jubemus igitur, ut mandes per illos fieri, quidquid voles et quando facere recusabunt (t. i. bombardarii), *facies eos in terram detrahi et cum tribus baculis acriter verberari.*“ Tehát megparancsolja, hogy az engedetlen tűzéreket húzassa a földre és keményen botoztassa őket meg. Ugyanekkor Bessenyei Kilián és Horváth István tűzéreknek is megigéri, hogy hanyagság esetén *szemeiket tolatja ki*, és ha a kitűzött időre az ágyúk Szapolyainál nem lesznek, *„omnes vos suspendi faciemus“*, tehát felakasztatja őket[175]

Látnivaló e példákból, hogy Hunyadi Mátyás király vasfegyelmet tartott tűzérei között, nem tűrt részükről semmiféle mulasztást vagy hanyagságot és megkövetelte tőlük, hogy működés közben legjobb tudásukkal, lelkiismeretesen dolgozzanak az ágyúval, mert ha észrevette, hogy valamelyik tűzére hanyagul, ímmel-ámmal kezeli az ágyút és hiábavalóan

[174] Így hívták horvátul Jajczavár főtornyát.
[175] *Kovachich:* Formulae solennes styli, LV., LVII. — *Teleki:* I. m. V. k. 141. l.

pocsékolja az anyagot, azzal keményen elbánt. Elvárja tűzéreitől parancsainak pontos és szigorú végrehajtását is, és az alapos ok nélküli mulasztást vagy pláne engedetlenkedést könyörtelenül megtorolja. Botozás, a szemek kitolása, akasztás, az ágyúból való kilövetés, tehát testi, testcsonkító és halálbüntetésekkel tartja fenn a tűzérség fegyelmét és talán ennek a rendkívüli kemény disciplinának *is* köszönhette, hogy tűzérsége félelmes és európai hírűvé lett.

Dr. Iványi Béla.

AZ UTOLSÓ VELENCEI—MAGYAR SZÖVETSÉG 1848—1849-BEN.

A magyar kormány adriai terveit a negyvenes évek végén, két csoportba lehet osztanunk.

Az első a szép remények korszaka, mikor Kossuth 1846-i felhívása és a „Tengerre magyar" jelszó szellemében, a kormányra került liberális párt és abban Kossuth pénzügyminiszter, az ország szívéből, Budapestről, Fiumén keresztül kereste a bekapcsolódást a világ szabad nemzeteinek társaságába.

Nem lehet bizonyos elfogódás nélkül olvasnunk azokat a tervezgetéseket, melyek 1848 tavaszán és nyarán, Fiumén keresztül Dalmácia megszerzésére és egy adriai magyar flotta építésére vonatkoztak; és amidőn e tiszta ideálizmus zászlóbontását szemléljük, csodálkozva látjuk, miért hagyták az adriai tervek zászlóvivői megoldatlanul az Adriához vezető horvát kérdést és mint távolodott az el hova-tovább egyre jobban a reálpolitikától. Ugyanakkor, amidőn Budapesten Dalmácia csatlakozására számítanak, elfelejtik azt, hogy az adriai út Zágrábon át vezet; hogy a horvát-magyar kérdés megoldása hiányában mások sorakoztatják fel a horvátokat és vezetik őket, a helyett, hogy ők segítenék Magyarországot az Adria felé, — Budapest ellen.

Jellachich báró horvát bán hadjárata 1848 őszén egy osztrák támadó hadjáratban olvadt fel, mely a kormányt védekezésre szorította és a Tisza mögé kényszerítette. Debrecenből nézve tehát, az adriai viszonylat már nem a szép tervek napsütötte oázisa volt; csupán arra nyujtott az lehetőséget, hogy a magyar ügy érdekében, az osztrák-horvát front mögött, az olasz függetlenségi mozgalom felhasználásával, lehetővé tegye a tiszai osztrák támadóvonal gyengítését.

Azok a magyarok, magyarbarát olaszok és dalmaták, akik az Adrián rekedtek, vagy a magyar ügyért dolgozva félniök kellett az osztrák hatalom őrszemeitől, Budapest helyett Velence felé tekintettek, hol egy maroknyi felkelő csapat a régi Velence hagyományait feltámasztva, 1848 március óta kitartóan küzdött az osztrák túlerő ellen.

A magyar kormány adriai politikájának második fázisa tehát egy olasz-magyar együttműködés megteremtése volt a közös ellenség, az osztrák katonai hatalom ellen, melynek oldalvédei akkor nyugaton olasz, keleten magyar földön állottak és egyforma súllyal nehezedtek a velencei és a debreceni kormányok védővonalaira.

Velence élén Manin Dániel ügyvéd állott, ki 1848 március 22-én az osztrák helyőrséget távozásra bírta és Szent Márk köztársaságát proklamálva, diktátorként vitte az ügyeket 1849 augusztus 24-ig, mikor a kapitulációt elfogadni nem akarván, önkéntes számüzetésbe ment.

A hosszú védekezés Velencét az osztrák hatalom ellenségeinek gyüjtőhelyévé tette, hol az osztrák csapatok magyar hadifoglyaiból magyar légió alakult. Bár a köztársasági kormány egész működési köre csupán a városra és közvetlen környékére szorítkozott, a tenger közelsége lehetővé tette, hogy az osztrák blokádvonalon keresztül, kisebb hajókkal a külvilággal is összeköttetést létesítsen. Ez az összeköttetés azonban hovatovább egyre szűkebbre szorult azáltal, hogy az Anconát megszállva tartó franciák és az Ancona előtt állomásozó francia hajók Bonaparte Lajos Napoleon elnökké választása óta, ki a konzervatív hatalmak támogatásával akarta helyzetét megszilárdítani, Ausztria érdekeinek jóindulatú támogatására kaptak utasítást.

Ezzel a Debrecen-velencei összeköttetés a gyakorlatban csupán egyesek bravúrjaira szorítkozhatott.

A bravúrok terén is a legbravúrosabbnak, Bratich János dalmát hajóskapitány adriai szereplése bizonyult, kiről eddig csupán annyit tudtunk, hogy a magyar kormány nevében ő kötötte meg Duinoban, 1849 május 20-án, Pasini Lajos velencei megbizottal, azt a velencei-magyar szövetséglevelet, melynek közelebbi megvilágításával és vonatkozásaival az alábbiakban foglalkozni akarunk.

A szövetséglevelet első ízben Planat de la Faye, Manin Dániel emlékiratainak kiadója, 1860-ban Párisban tette közzé,[1] hol még abban az évben Irányi Dániel és francia munkatársa, Chassin is lenyomatták a magyar szabadságharcról írt összefoglaló munkájokban,[2] mint azt a szerződéslevél elején magunk is megemlítjük. Utánok Radaelli olasz ezredes, a velencei forradalom történetírója közölte azt 1865-ben anélkül, hogy egyéb okiratokkal kiegészíteni tudta volna, egyedül Kossuthnak április 20-án Debrecenből Manin

[1] *Planat de la Faye P.:* Daniel Manin. Documents et pièces authentiques laissés. 2. kötet. Paris, 1860.

[2] *Irányi-Chassin*: Histoire politique de la révolution de Hongrie, 1847—49. 2 kötet. Paris, 1860.

hoz intézett levelével bővítvén ismereteinket, ami feltevésünk szerint az egész magyar-velencei akció kezdetét jelentette.[3]

Csupán ezeket az okiratokat ismeri Vigevano Attila olasz ezredes is, ki 1924-ben az 1859-i olaszországi magyar légió történetéről írt munkájának bevezetésében az 1848-i olasz-magyar kapcsolatokról megemlékezik.[4]

A szabadságharc angol kapcsolataival foglalkozván feltűnt előttem az a körülmény, hogy a párisi magyar ügynökség Teleki László gróf vezetése alatt sok olyan ügyirattal rendelkezett, melyek Debrecenben ismeretlenek voltak, mert az odajutás reménytelensége következtében egyenesen Párisba irányították őket, honnan az ügynökség működési köre Londontól Turinon keresztül Konstantinápolyig kiterjedt, mert pl. Karacsay grófot Teleki helyezte át Turinból a török fővárosba. Az 1848—49. külügyi adminisztrációnak tehát a valóságban két központja volt és azok az ismeretlen címzésű levelek, melyeken „Gróf Úr" jelzés van, kétségtelenül a párisi ügynökség vezetőjéhez voltak intézve.[5] Az alább közölt 4. számú okirat e szerint szintén Teleki László grófhoz írt jelentés volt, mely tőle Pulszky Ferenc londoni ügynökhöz került, és annak egyéb irataival együtt jelenleg a Pulszky-féle gyüjteményben, a Magyar Nemzeti Múzeum kézirattárában található.

A korabeli levelek egynémelyikében említés történik azon összeköttetésről is, mely az Adriától az albán hegyeken keresztül vitte a magyar postát a belgrádi szárdiniai konzulátus útján Debrecen felé, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy a debreceni kormánynak mily nehézségekkel kellett, a külföldel való összeköttetést munkálva, megküzdenie.

Bratich János alábbi levelei mindkét útirányról érdekes felvilágosítást nyujtanak.

Bratich személyét illetőleg meg kell említenünk, hogy a dalmát születésű Bratich már 1848-ban, Ragusából, összeköttetésben állott a fiumei magyar kormányzósággal és Fiumén keresztül Budapesttel. Dalmácia visszacsatolásának gondolatát ő terjesztette és népszerűsítette; annak meghiusulása után pedig a helyzettel meg nem alkudva hajóra szállt

[3] *Radaelli C. A.:* Storia dell' Assedio di Venezia, 1848—1849. Napoli, 1865.

[4] *Vigevano A.:* La legione ungherese in Italia, 1859—67. Róma, 1924.

[5] Kötelességemnek tartom e helyen megemlíteni, hogy e szerint a Hadtörténelmi Közlemények 1925-i évfolyamának 531-dik oldalán közölt, Londonban, 1849 febr. 15-én kelt Kayser Albert-féle levél szintén a Párisban tartózkodó Teleki László grófhoz volt intézve.

és a magyar lobogót felvonva, hónapokon át egymagában képviselte a magyar államot az Adria vizein.

Hajóját, melyet „magyar nemzeti galettának" nevez, „Irinyinek" hívták; legénysége dalmatákból és magyar katonaszökevényekből állott. Bratich magát „a magyar kormánynak a velencei ideiglenes kormány mellett működő diplomáciai-katonai ügynökének és követének", „olaszországi és adriai meghatalmazott ügynökének" nevezte, ami világosan mutatja, hogy az 1848 május 20-i duinói szerződéslevélben lefektetett velencei-magyar szövetség valami formában mégis létező erő volt. Bratich június 15-i levele a 17-ik, június 22-i levele pedig a 19-ik folyó vagy iktató számot viselvén, e szerint feltehetőleg kiterjedt hivatalos levelezése volt és a hátralevő két hónap alatt e levelek száma talán még meg is szaporodott. Esetleges felfedezésük a magyar történetírásra nézve nem kis fontossággal bírna.

A június 22-i levél egyébként egymagában is érdekes betekintést nyujt az adriai magyar tengeri haderő működésébe és a velencei-magyar szövetség elért hatásának titkaiba.

Bratich mindenekelőtt sajnálattal panaszolja el Teleki László grófnak, hogy Párisba küldött 3., 8. és 13. számú jelentéseire választ nem kapott; május 31-én Anconából küldött szóbeli üzenetére, sem pedig két utolsó, Korfuból küldött levelére, mert e miatt kénytelen útra kelni, holott éppen most az archipelágusban, görög felszerelőinél kell tartózkodnia. Ez sejteni engedi, hogy Bratich egyrészt hivatalos jelentéseit Párisba irányította, másrészt pedig hadifelszereléseit görög kereskedők útján szerezte.

A katonai helyzet szerinte kedvezőtlenre fordult, mert az osztrák csapatok a szárazon már Ancona felé közeledtek, a francia állomáshajó parancsnoka, Belwese pedig az osztrákok iránt annyira jóindulatú semlegességet tanusított, hogy e pillanatban lehetetlenné tette az „Irinyinek", hogy az Velencébe befuthasson. Feltehetőleg tehát előbb sikerült Velencében járnia, mit az eddig ismert források nem engedtek sejteni, sőt inkább azt mutatták, hogy Bratich a szövetségi szerződést Velencén kívül kötötte meg és hogy a szövetség maga is papíron maradt.

Bratichnak ily körülmények között nem maradt egyéb választása, mint hogy Ancona előtt elhaladva, Korfuba vitorlázzék. Útközben a dalmát szigetek közé futott, hol szerteszét oszrák helyőrségek voltak. Ez nem akadályozta meg őt abban, hogy Lesina, Lissa, Spalato, Cattaro és Budua utcáin, éjnek idején, embereivel, megfelelő számban szét ne szórassa Kossuthnak az olasz földön harcoló magyar katonákhoz intézett manifesztumát. A felhívás következté-

ben 19 magyar katonaszökevény kéredzkedett az „Irinyire". Bár mindenütt statárium és csapatmozdulatok voltak észlelhetők, Bratich a jelekből ítélve azt a benyomást nyerte, hogy a dalmát szigeteken kevés emberrel meg lehetett volna kísérelni egy sikeres rajtaütést. Az „Irinyi" azonban oly kicsiny volt, hogy a magyar menekültek is alig voltak rajta elhelyezhetők.

A rajtaütésről szólva, csatolja június 15-i proklamációját, melyet Trieszt városához intézett és amelyben az Adriát a magyar kormány nevében zár alá helyezte és az osztrák hajókat elkobzással fenyegette meg. A hatást illetőleg megjegyezte, hogy a május 20-i velencei-magyar szövetségi szerződés hírére a trieszti tőzsdét pánik fogta el.[6]

Nagyon várja egyébként a „Kossuth" és a „Bem" érkezését és sajnálattal jelenti, hogy eddig még sehol sem látja őket. Brown és Molond angol kapitányokról, akik talán e két hajót vezényelték vagy akik Velencét csempészet útján élelemmel ellátni szokták vagy készültek, a legnagyobb elismerés hangján nyilatkozik. A két kapitány Maltában tartózkodott, honnan Bratich egy elhagyott albán kikötőbe (Buccintróba) hívta őket, honnan általuk élő állatokat akart Velencébe szállítani.

A nála levő 7500 forintnyi, osztrák bankjegyben levő pénzt nem tartja elégnek e vállalkozásokra, pedig még a magyar katonaszökevényeket is szeretné Velencébe juttatni.

Külön kiemeli segédtisztjének, Ferrari Károly olasz menekült tisztnek érdemeit, ki minden ellenszolgáltatás nélkül ajánlotta fel szolgálatait a magyar ügynek és kinek megjutalmazását kéri.

Kossuthoz Albánián és Bosznián keresztül küldött postát.

E korfui levél tehát igen érdekes betekintést nyujt az adriai harcokba és jelentékenyen kibővíti az eddig gyéren ismert dolgokat.

Bratich további sorsát nem ismerjük, csak a szabadságharc leverése után olvassuk a Magyar Hirlapban, hogy a melegvérű dalmata Bukarestben spanyol követnek adta ki magát és osztrák fogságba került. Kalandorvére bármily szomorú sorsot is juttatott neki: ő volt az, ki 1849-ben hónapo-

[6] Márki Sándor tehát tévedésben volt, amidőn azt hitte, hogy a máj. 20-i szerződéslevél július 3-án Anconában kelt és máj. 20-án, Duinoban lett antedatálva. *(Márki Sándor:* Magyar uralom az Adrián. Budapest, 1915. 38. l.) Bratich ugyanis jún. 22-i jelentésében a szerződésre hivatkozik: „L'effet moral qu'a produit le traité conclu par moi avec le Gouvernement Provisoire de Venise a été surprenant."

kon át egymaga lengette büszkén az Adrián a magyar zászlót, melynek színei megdobbantották a magyar szíveket és megfélemlítették az ellenséget.

A vonatkozó akták tehát a legnagyobb mértékben megérdemlik, hogy azokat a feledésből megmentsük és bár részben, ismételten leközöljük őket.

I.

1849 április 20. Debrecen. Kossuth Lajos kormányzó Manin Dánielhez, a velencei köztársaság diktátorához. — Közli Radaelli C. A. ezredes: Storia dell' assedio di Venezia 1848—1849. Napoli 1865. 458. l. és Vigevano Attilo ezredes: La legionte ungherese in Italia, 1859—1867. Róma, 1924. 5. l.

Kossuth bejelenti kormányzóvá történt megválasztását és hangsúlyozza érdekközösségüket az osztrák elnyomás ellen.

„Debreczin, 20 aprile 1849.

Eccellenza,

Gli movimenti ben conosciuti dell' anno decorso, il tradimento della dinastia austriaca verso l'Ungheria, infine e principalmente l'invasione dei russi, chamati dalla Casa d'Austria contro i propri sudditi, hanno deciso l'Assemblea nazionale d'Ungheria, sedente a Debreczin, a proclamare la totale independenza del paese.

Nello stesso tempo il sottoscritto ha l'onore di essere nominato ed installato stato ungherese ed in questa qualità capo supremo del potere esecutivo.

Il sottosegnato si fa un dovere ed un piacere di comunicare questi avvenimenti a V. E., sperando che la repubblica di Venezia coltiverà le realizioni di amicizia, che uno scopo comune e comuni interessi reclamano fra i governi di due popoli liberi ed independenti, e combattanti tutte e due contro la stessa tirannia.

Il sottoscritto coglie questa occasione per pregare il signor Presidente di accettare l'assicurazione della più alta stima e distinta considerazione.

Luigi Kossuth."

II.

1849 május 20. Duino. A magyar-velencei szövetség szerződéslevele. — Kivonatosan közölték Irányi-Chassin: Histoire politique de la révolution de Hongrie, 1847—49. II. kötet. Páris, 1860. 481—84. l. és Planat de la Faye P.: Daniel Manin. Documents et pièces authentiques laissés. II. kötet. Paris, 1860. 261. l. Egész terjedelmében közölték Radelli C. A. ezredes: Storia dell'assedio di Venezia, 1848 1849. Napoli, 1865. 329—31. l. és Vigevano Attilio ezredes: La legione ungherese in Italia, 1859—1867. Róma, 1924. 6. l.

Bratich János magyar és Pasini Lajos velencei kormánymegbízottak szerződéslevele magyar-velencei védőszövetség megkötése és a magyar és velencei tengeri haderők együttműködése iránt.

„Duino, 20 maggio 1849.

Il sottoscritto Giovanni Bratich, agente plenipotenziario diplomatico e militare d'Ungheria presso i differenti stati d'Italia, incaricato d'affari speciali presso il Governo di Venezia, da una parte, ed il signor Ludovico Pasini, agente plenipotenziario del governo di Venezia, dall' altra, dopo avere cambiato i loro rispettivi poteri che urono trovati in regola, divennero alle seguente convenzione:

1° Un alleanza offensiva e difensiva è conchiusa fra lo Stato d'Ungheria ed il Governo provisorio di Venezia. Nessuno dei due stati potra stipulare un patto o trattato di pace qualsiasi col nemico comune, senza il concorso e l'approvazione dell' altro;

2° Quest alleanza essendo assoluta, le forze di terra e di mare dei due Stati dovranno agire di concerto, ovunque il comune interesse lo esigesse. Il comando delle forze navali riunite spetterà all' ufficiale più elevato in grado, sia che questo ufficiale appartenga all' Ungheria od a Venezia. Se il comandante delle forze navali veneziane fosse del medesimo grado che il comandante delle forze navali ungheresi, il comando della flotta riunita toccherà al più anziano in grado di questi due officiali;

3° All' arrivo delle forze navali ungheresi, che lo Stato d'Ungheria si propone di far comparire e di armare nell' Adriatico, queste forze agiranno di concerto con le forze navali dello Stato di Venezia, ed il comando delle forze riunite sarà dato come è disposto dall' articolo 2°. Il Governo di Venezia avrà cura di portare al completo tanto il personale che il materiale e tutto ciò che sarà necessario alle forze navali ungheresi. Per questo personale egli erà di preferenza fra gli ufficiali e marinai che sono al suo soldo, gli originari di Fiume e del litorale ungherese;

4° Tutte le spese relative all' armamento ed alla manutenzione delle navi ungheresi staranno a carico dell' Ungheria; le spese per i bastimenti veneti al carico di Venezia;

5° La Stato d'Ungheria si propone di fare il più presto possibile, secondo le circostanze della guerra, una potente diversione strategica dalla parte dell' Adriatico. Il Governo di Venezia si impegna dal suo canto di aiutare con tutte le sue forza di terra e di mare disponibili e con tutti i mezzi che sono in suo potere, le operazioni dell' armata ungherese;

6° Tutti i militari ungheresi attualmente disseminati in Italia, saranno ricevuti a Venezia ed incorporati nella Legione ungherese al soldo di Venezia. Questa legione sarà al suo completo allorchè avra raggiunto il triplo della sua cifra attuale. Del di più sarà formato un deposito armato alle disposizione ed a spese del Governo Ungherese. Il Governo di Venezia si incaricherà incasso di bisogno di trasportare queste truppe sul litorale ungherese;

7° Tutte le armi che lo Stato d'Ungheria giudicherà conveniente depositare a Venezia, saranno a cura ed a spese del Governo provisorio di Venezia conservate, e disposte in maniera da potere essere sbarcate sul litorale ungherese o sulla costa d'Italia, tosto che una colonna dell armata ungherese comparira sulle rive dell' Adriatico;

8° Lo Stato d'Ungheria, riconoscendo i sacrifici che Venezia

ha fatto per la causa d'Italia, le fornira nel più breve spazio di tempo, a titolo di sovvenzione di guerra, una somma di denaro e questa sovvenzione sarà rinnovellata di tempo in tempo sino al termino della guerra.

La presente convenzione, segnata dai suddetti agenti plenipotenziari, fatta in doppia copia, avrà la forze ed il valore di un trattato solennementi conduso.

Giovanni Bratich, in nome del governatore e presidente dello Stato d'Ungheria.

Lodovico Pasini, in nome del Governo provvisorio di Venezia.

III.

1849. június 15. Az „Irinyi"-hajó fedélzetén. Bratich János magyar meghatalmazott jegyzéke a trieszti kereskedelmi érdekeltségekhez az adriai partok zár alá helyezéséről. — Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában, Pulszky Ferenc levelezése között. Kiadatlan. Bratich sajátkezű másolata.

„État de Hongrie
N° 17.

Agence Diplomatique Militaire et Legation près le Gouvernement Provisoire de Venise à Bord de la Golette Nationale Hongroise = Irini = dans l'Adriatique ce 15 Juin 1849.

Circulaire au Commerce.

Le Gouvernement National Hongrois a chargé et autorisé le Soussigné comme son agent Plénipotentiaire en Italie et dans la Mer Adriatique a aider le Gouvernement de Venise dans son heroique resistance contre le commun ennemi avec tous les moyens permis par le Droit de Gens, et par l'esprit de Justice et de Magnanimité que anime le Gouvernement Hongrois.

Un de ces moyens sera de nature a pouvoir allarmer le commerce maritime de l'Adriatique: mais comme ce la n'entre pas dans les vues politiques ou militaires du soussigné, ainsi pour eloigner tout équivoque et faux alarme il a l'honneur de declarer que le commerce maritime dans l'Adriatique ne sera genê *en aucune manière* par les navirs (sic!) armés Hongrois except dans les cas qui suivent.

1re. Lorsqu' un bâtiment marchand autrichien a Voile ou a Vapeur transporte des munitions ou d'autres objets de guerre, ou effets appartenants au Tresor Autrichien.

Le transport de militares e[t] d'Employés

du Gouverment Autrichien sera egalement consideré comme une infraction de la neutralité commerciale.

2me. Excepté égal[e]ment tout Bâtiment Autrichien au Bord du quel se trouvât un armament en Canons, Armes, et Equipages plus fort de ce que de notoriété publique en temps de paix appartient a un Bâtiment Marchand. Les Armes et les Munitions, a l'exception d'un Canon du calibre en dessous de *huit*, et de dix fusils, seront toujours confisquées.

3me. Vapeurs au Bâtiments a Voile Autrichiens qui transporteraient Dépêches pour les Autorités civiles ou Militaires ennemies seront également confisqués.

4me. Les Navires Autrichiens les quels malgré d'avoir été prevenus de ne pouvoir entrer dans en port contre le quel fussent dejà en progrès des opérations militaires, voulussent persister d'y entrer, seront sur le champ confisqués ou detruits.

En faisant au commerce [de... Trieste] cette communication, le Soussigné doit prier les Directeurs de la Bourse d'en informer le Public Marchand au moyen des Journeaux (de Lloyd et l'Observateur) dans le delai de 3 jours après la réception de la presente. Dans le cas échéant le Soussigné serà contraint, malgré lui, a conclure que le corps marchand refuse la neutralité commerciale qu'on lui offre, en consequence de quoi le Soussigné agira conforment a cette conviction.

Agréez Messieurs... l'assurance de la plus parfaite estime et consideration.

Signé J. Bratich
pour copie conforme
Bratich."

IV.

1849. június 22. Korfu. Bratich János magyar meghatalmazott jelentése (Teleki László) grófhoz az Adriai-tengeren foganatosított rendszabályokról. Az anconai francia állomáshajók nem engedik meg az érintkezést az osztrákoktól körülzárt várossal. Magyarbarát izgatás a dalmáciai helyőrségekben. A május 20-iki szerződés hatása. A „Kossuth" és „Bem" hadihajók érkezését várja. Ferrari Károly menekült olasz tiszt jó szolgálatai a magyar ügy körül. — Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában, Pulszky Ferenc levelezése között. Kiadatlan. Bratich sajátkezűleg írt jelentése Teleki László gróf párisi magyar követhez.

„M. le Comte
N° $\frac{19}{4}$

Le defaut de reponse a mes communications N° $\frac{3}{1}$ $\frac{8}{2}$ $\frac{13}{3}$ [et a quelque mot privé en date 31 Mai de Ancone], mais particulierment [sic!] des deux dernières expediées de Corfou, me jette dans une position tellement embarassante que je crois de mon devoir de me mettre en voyage la plus tôt possible. Mais comme il sera necessaire que je reste quelque jour (sic!) parmi les Armateurs Grecs dans l'Archipel; j'estime bien faire en vous participant, Mr le Comte, les mouvements que je viens d'executer dans ces derniers jours.

Ancône venant de jouen jour plus serrée par les Autrichiens; et le Commandant Belwese de la Station Française ayant en connaissance que le Ministère Barrot est confirmé, il commença a pousser ses delicatemens de neutralité *a outrance* au point de rendre dans le moment impossible ma rentrée a Venise non seulement mais aussi après tout ce que lui doit avoir été notifié sur mes relations avec cet Officier Superieur, il m'empeche de communiquer personellement avec la Ville. Sous de telles circonstances il ne me restait d'autre parti que de fréter le seul Bâtiment neutre disponible, savoir le Brigantin Français = Lyonel = Capit. Armand = et aller en trace de l'Erïnï; Donnera son Commandant les instructions relatives et continuer mon chemin a Corfou dans l'espoir de trouver quelque dépêche.

Vailà aussi quelque mot [sic!] sur la croisière que j'ai ordonné à la Erïnï = Dans chaque Port on se trouve une garnison Austro-Hongroise, savoir Lesina, Lissa, Spalato, Cattaro et Budua, furent en qualité distribuées et serrées, de nuit, dans les rues maintes copies de l'Ordre-Proclamation du Président Gouverneur a nos troupes en Italie. 19 hommes se sont en consequence refugiés a Bord de l'Erïnï. Mais la petitesse de ce navir [sic!], et son faible armament nous oblige seulement [à la lettre] de pouvoir faire cela en Contrabande Politique Cependant une Flotte n'aurait pû alarmer davantage l'ennemi. Partout renfors, changemensts de garnisons, Lois martiales etc. En attendant en Dalmatie le mécontement est tel en particulier

dans les Isles, que si j'eusse eu des moyens sequences très graves. Ainsi jusqu'a ce mode mains militaire qui aurait porté des consequences très graves. Ainsi jusqu'a ce moment j'ai seulement bien preparé le terrain!... Sur quoi j'aurai l'honneur de Vous donner Mr le Comte, des details a vive voix.

L'effet moral qu'a produit le traité conclu par moi avec le Gouvernement Provisoire de Venise a été surprenant. La nouvelle parvenue a Trieste l'escompte sur les Banc-notes et *primes* en espece augmenta de 11% tardisqu'a Venise la valeur de son Papier augmenta le 25% fut il de le plus grande que le subside pecuniaire soit défini le plus possible.

Vous avez, Mr le Comte, deja observé tout ce que a d'avantageux ce traité pour nous; il suffit de savoir que fut cette transaction qui empecha la chûte de Venise, et l'énorme importance que dans le moment actuel cette combinaison faire certainement me pardonner si j'ai interpreté largement les pouvoirs generaux qui m'ont été accordés.

Venise occupe $\frac{40}{m}$ hommes de mer et de terre de l'ennemi, les quels journellement dans le terrain qu'ils sont obligés d'occuper, sont decimés, et jusqu'a ce que Venise se soutient toutes les conquêtes Autrichiennes en Italie sont bien precaires.

Ls „Kossuth" et „Bem" ne se voyent encore. Ms les Capit. Brown et Molond je les connais parfaitement comme hommes de Parolè et Soutenus par mes amis d'Angleterre et d'Amerique je ne doute pas les voir paraître. Un moment avant je leur ai envoyé a Malte l'invitation *d'entrer* dans le Port desert de l'Albanie, savoir a *Buccintrò* et j'ai pris les mesures necessaires afin de pouvoir d'ici donner de vivres pour Venise. Pour encourager ces expeditions j'ai été obligé d'accorder quelque recompense. En un mot, Mr Le Comte la petite somme de 7000 fns en grande partie en Bancs-Notes Autriche: que j'ai porté-avec moi je l'ai non seulement depensée; mais j'ai aussi contracté des engagements pensonnels sous hypotèque de presque tout ce que je possede. La plus déchirante chose pour moi c'est de voir par tout une quantité de refugiés Hongrois pour lesquels j'ai remidié dans le Traité avec Venise; mais dans l'état

de Blocus dans lequel se trouve cette Place. il est bien difficile de l'y faire parvenir.

Du rapport ci joint relatif a neuf d'entre eux, Votre Seigneurie très-Illustre verra a quels dangers, et infames traitements ces malhereux s'exposent pour pouvoir réjoindre nos glorieux Drapeux [sic!].

Je vous accompagne aussi Mr Le Comte copie de la notification faite a la Bourse de Trieste afin que si Vous les croyez apropos Vous la rendiez publique. Je ne doute pas que ce document aura l'effet d'une Bombe das la-très-fidèle Ville et gue l'escomte des papiers Autrichiens s'en ressentira d'un autres 10%.

Jai trouvé bon de nommer en cette Place le Sr Charles Ferrari ancien Officier et Refugié Italien comme mon chargé-Agent; Je vous en rends Mr le Comte [sic!] informé, afin que s'il etait necessaire Vous pouviez Vous valoir aussel des services de ce Sr le Sr Ferrari offert courtoisement ses services gratuitement par amour de notre cause; mais come [sic!] la situation n'est pas une *sinecura*, il sera juste que le Guvernement en outre des remerciemens lui accorde une com petence.

J'ai expedié un Expres par terre ronte d'Albanie et Bosnie avec mes respectueux rapports au Guverneur-President. Je Vous invite, Mr le Comte, avoir la bonté cependant en toute occasion d'expedier copie de mes communications aussi a notre Ministre des Affaires Etrangeres.

J'aprofite, Mr le Comte, de la favorable occasion pour vous presenter les sentiments les plus sincers de mon estime, et affectueuse consideration.

Corfou ce 22 Juin 1849.

Jean Bratich."
Dr. Horváth Jenő.

MAGYAROK A VILÁGHÁBORÚ TÖRÖK HARCTEREIN.

(2. közlemény.)

Hadműveletek Törökország délnyugati részében.

(Szinai-félsziget, Palesztina és a Jordánon túli terület.)

IX.

Hadjárat a szinai félszigeten.

1914.

Előzmények.

Első közleményünk IV. és V. fejezetéből már ismeretesek az ellenfeleknek a Szinai-félszigetre és Palesztinára vonatkozó hadicéljai és haditervei.

Amikor tehát 1914 november havában a szultán a szent háborút kihirdette, a török hadsereg főparancsnoksága azonnal a *4. török hadsereg* felállításához fogott, amelynek az volt a feladata, hogy Szíriát és Palesztinát védelmezze meg, míg a hozzá csatolt VIII. török hadtestnek a Szuezi-csatorna elleni vállalat jutott osztályrészéül. A hadsereg parancsnokává Djemal basát, a 2. török hadsereg eddigi parancsnokát és tengerészeti minisztert nevezték ki, aki vezérkari főnökével, Frankenberg német ezredessel, 1914 november 21. Haidar-Pasából Damaszkuszba utazott.

A gyülekezőfélben levő 4. török hadsereg részei a következők voltak:

a XIII. török hadtest (Moszul);

a VIII. török hadtest (Damaszkusz);

a 8. és 10. török gyaloghadosztály, amelyek Konstantinápolyból jöttek;

azután hadi szolgálatra önként jelentkezett beduinok, akik El-Arischnál gyülekeztek;

továbbá a Kalaat en Nachl-nál zászlók alá sereglett hadiönkéntesek és végül egy gyalog-zászlóalj El Akabanál. Utóbbi három kis csoport tehát már a Szinai-félszigetnek az angolok fönnhatósága alá tartozó területen állott. (4. vázlat.)

Ide sorolható még az úgynevezett Hedjas-hadosztály, amelynek részei Maan körül kellett hogy gyülekezzenek.

Az angolok Egyiptomban mintegy 150.000—190.000 főnyi haderővel rendelkeztek.

A török haditerv.

A Szuezi-csatona ellen indítandó vállalat irányítója és vezetője Kress báró német alezredes, a VIII. török hadtest vezérkari főnöke volt. Reá hárult tehát, figyelembe véve a legkülönfélébb körülményeket,[1] a vállalat összes előkészületeinek megtétele, még pedig akként, hogy a támadás az esős időszakban, december-január havában, végrehajtható legyen.

Bámulatot kelt az a merész eszme, és dícséretet érdemelnek azok a hadi teljesítmények, amelyek a csatorna ellen intézett első és későbbi támadásoknál felszínre vetődtek, és pedig annál is inkább, mert számításba kell vennünk, hogy El-Tih sivatagján egyidőben csupán mintegy 20.000—25.000 ember és a hozzá szükséges podgyász csak lépcsőkbe osztottan hatolhatott át; hogy a vasútnak Jeruzsálemben vége szakadván, a Szuezi-csatornáig egy olyan 350 km hosszú hadtápvonal volt még hátra, amelyet csupán távíróoszlopok jelöltek meg, egyébként pedig futóhomok borította a föld felszínét; hogy a naponként szükséges és legcsekélyebb mennyiségre szorított ivóvizet is, valamint az úgynevezett sivatagi-adagot, emberekként és naponként 650 gr eleséget számítva, a tevék ezrein kellett szállítani és végül, hogy a mintegy 100—150 m széles csatornán való átkeléshez csupán nehány pontón állott rendelkezésre.

Hogy mind az első, mind pedig a későbbi támadásokban a török csapatok csak a csatornáig jutottak el, de Egyiptom földjén lábukat sohasem vethették meg, az Törökországnak értekezésünk előbbi szakaszaiban említett fogyatkozásaira vezethető vissza. A támadás balsikerét Djemal basa már az első kísérlet megkezdése előtt tudta, míg Kress alezredes akkor ismerte fel a vállalat lehetetlenségét, amikor önmaga is a csatornához érve, személyesen meggyőződött arról, hogy lehetetlen a csatornán átjutni olyan ellenféllel szemben, mint az angolok.

1915.

A kereken 25.000 emberből és mintegy 18.000 tevéből álló VIII. török hadtest 1914 december végén és 1915 január

[1] A különítmény összeállítása és felszerelése, mintegy 20.000 teve beszerzése, ártézi kútak fúratása a hadtápvonal mentén, stb.

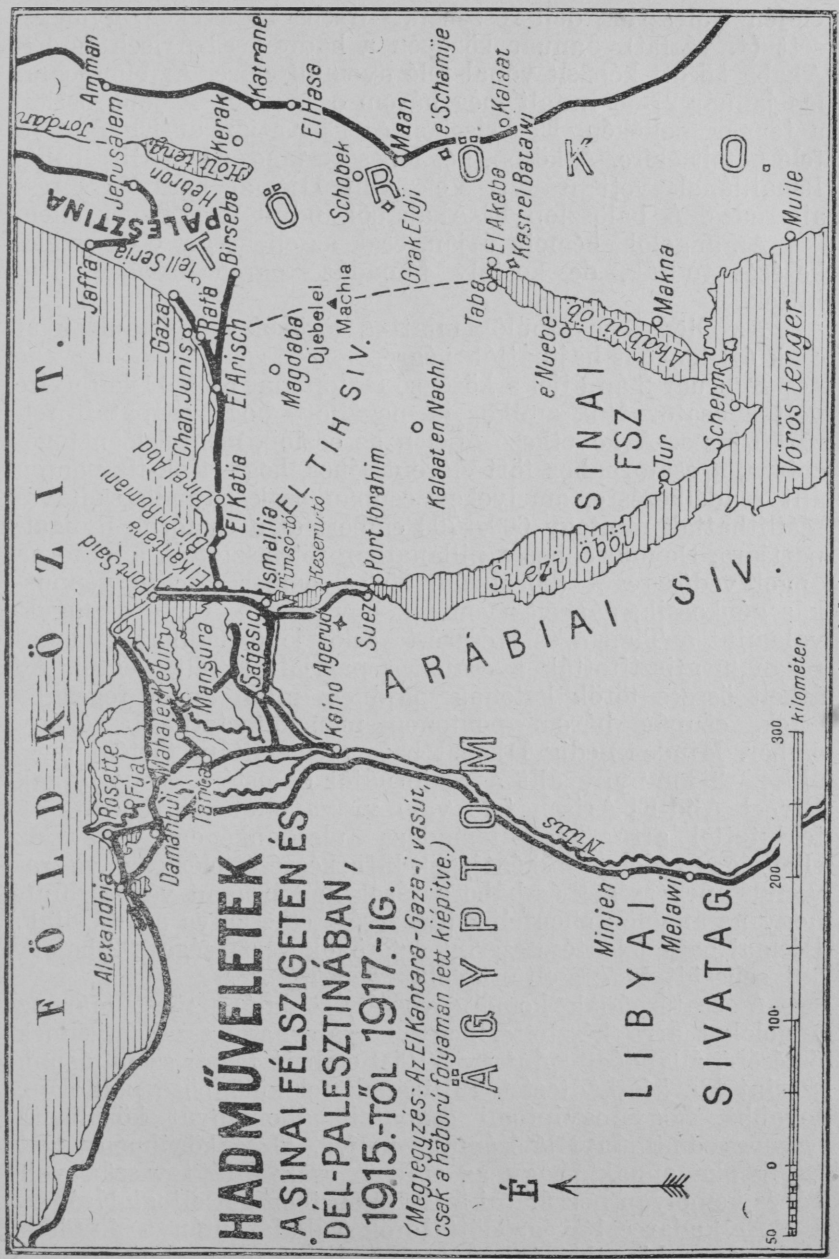
HADMŰVELETEK
A SINAI FÉLSZIGETEN ÉS
DÉL-PALESZTINÁBAN,
1915.-TŐL 1917.-IG.
(Megjegyzés: Az El Kantara-Gaza-i vasút,
csak a háború folyamán lett kiépítve.)
FÖLDKÖZI T.
TÖRÖK O.
ÁGYPTOM
LIBYAI SIVATAG
ARÁBIAI SIV.
SINAI FSZ
EL TIH SIV.
PALESZTINA
Alexandria
Rosette
Damanhúr
Mahalet Kebir
Tanta
Mansura
Sagasig
Kairo
Agerud
Suez
Port Ibrahim
Kalaat en Nachl
Port Said
El Kantara
Birer Romani
Birel Abd
El Katia
Ismailia
Tímsó-tó
Keserű-tó
Chan Junis
Gaza
Rafa
El Arisch
Magdaba
Djebel el Machia
Jaffa
Tell Seria
Jerusalem
Hebron
Birseba
Jordan
Amman
Kerak
Katrane
El Hasa
Schobek
Grak Eldji
Maan
e'Schamije
Kalaat
Kasrel Batawi
El Akaba
Taba
e'Nuebe
Akabai öb.
Makna
Muile
Tur
Scherm
Vörös tenger
Suezi öböl
Nuus
Minjeh
Melawi
É
50 0 100 200 300 kilométer

4. vázlat.

elején Palesztina déli részében, Birseba környékén, gyülekezett (4. vázlat). Január közepén a hadtest El-Arisch és El-Akaba között képzelt vonal felé nyomult előre. Az előnyomulás január 27-én indult meg három oszlopban. A jobb oszlop a tenger mellékén, El-Arischon és El-Katián át El-Kantara felé hatolt előre. A közép, két lépcsőre tagozottan, Birsebából Ismailiának vett irányt. Vele volt Djemal basa és Kress alezredes. A baloszlop El-Akabából indult meg Szuez ellen.

Az angolok, kémeik útján, csak az ellenséges erők gyülekezését tudták, de komoly támadás végrehajtásában nem hittek.

Az ellenséges repülők miatt a törökök előnyomulásukat csak éjjelenként hajthatták végre.

Február 2-án éjjel a középső oszlop már csak 11 km-nyire volt a csatornától, amikor is megállott, hogy csapatait felzárkóztassa. A következő éjjelen az oszlop, megfelelően tagozottan, a csatornához tört előre. Sajnos, hogy csak tíz ponton állt rendelkezésre, amelyeken csupán csak hajnalhasadtával szállíthattak mintegy 600—700 embert át a csatorna nyugati partjára. De már ebben a pillanatban fölriasztották a csatorna angol védőseregét (körülbelül 35.000 embert), majd géppuskás gépkocsik, páncélos vonatok, lovasság és tevés osztagok, valamint a Timsó- és Keserű-tó felől jövő hadihajók hamarosan megtisztították a csatorna partjait az ellenségtől. Az átkelt összes török katonák majdnem mind angol fogságba estek, csupán három pontonon menekülhetett el néhány ember. Mindez pedig Djemal basa szemeláttára történt meg, aki 2—3 km-nyire állt a csatornától és estére csoportjának Bir el Abd-El-Arisch felé való visszavonulását rendelte el, tekintettel arra, hogy támadása tulajdonképeni célját, az ellenséges védelem miként jének kifürkészését elérte. A visszavonulás nehézségek és háborgatások nélkül ment végbe, minthogy az angolok ellenfelük üldözésére elkészülve nem voltak. Djemal basa jelentése szerint a törökök vesztesége 192 halott, 381 sebesült és 727 eltűnt volt.

A csatornának komoly veszélybe jutása most már az angolokat arra késztette, hogy a csatorna hosszában, ennek őrzésére, állandóan mintegy 50.000 embert (a mi számításunk szerint kb. két hadtestet) állítsanak fel különböző pontokon, továbbá, hogy egyiptomi csapataik állományát körülbelül egynegyedmilliónyi létszámra emeljék. Ez a körülmény volt egyik oka annak, hogy az entente csak 1915 tavaszán volt képes komolyan hozzálátni a Gallipoli-félsziget elfoglalásához.

A kudarccal végződött török vállalat után a 4. török hadsereg a következőképen foglalt állást (4. vázlat):

a) a Kress alezredes alá rendelt „sivatagi csoport“ jobb-

szárnya El-Arischban, balszárnya pedig Kalaat en Nachlban; Kress maga, az előbb említett két helység között, Ibinben szállott meg;

b) egy a hadtápparancsnokságból és csapatokból alkotott „sivatagi felügyelőség" Birsebában, még pedig a végből, hogy az az *a)* alatt említett csoporthoz hadtápvonalakat létesítsen és hogy a kiépített vonalakat meg is védelmezze;

c) a 4. török hadtest parancsnoksága Jeruzsálemben ütötte fel szállását, míg a VIII. török hadtest Dél-Palesztinában, a XIII. török hadtest Szíriában, a 8. és 10. török hadosztály pedig Közép-Palesztinában helyezkedett el;

d) a Hedjasz-hadosztály ama részei, amelyek a csatorna elleni támadásban is résztvettek, a Hedjasz-vasút menti Maanba jutottak.

1915 folyamán kisebb erőkkel még két vállalatot hajtottak végre a törökök a csatorna ellen, és pedig: április 7—8-án Laufer őrnagy vezetése alatt El-Kantara, majd május 13-án Kress alezredes parancsnoksága alatt Ismailia ellen. Az angolok csupán kisebb tevés-osztagokkal és a csatornától csak 50 km-nyi távolságra törtek előre kelet felé. Egyébként hadműveleti szünet volt, minthogy egyrészt az angolok a franciákkal együtt, másrészt a törökök is a Dardanellák körül kerekedett nagy harcokban voltak kénytelenek alkalmazni erőik nagy részét (lásd az első közlemény VIII. szakaszát).

1915 augusztus havában Kress alezredes Djemal basa mellé Jeruzsálembe került mint a 4. hadsereg vezérkari főnöke. Ebben az állásában Kress a csatorna ellen tervezett második támadást készítette elő. Nemsokára ezután, október havában, indították meg a középponti hatalmak Szerbia ellen azt a hadjáratot, amely nemcsak Szerbia és Montenegró elfoglalásával, hanem e két ország fegyveres erőinek megsemmisítésével is végződött. Ezzel egyidőben pedig szabaddá lettek az Európából Törökországba vezető szárazföldi és vízi utak, vagyis a török birodalomnak csapatokkal és tetemes mennyiségű hadi anyagokkal való ellátása is lehetővé vált. Ez a fordulat volt oka annak, hogy a Szuezi-csatorna ellen tervezett második nagy támadást a törökök 1916 nyarára halasztották el.

1916.

A Dardanellák, illetőleg a Gallipoli-félsziget elfoglalásának az entente részéről való kudarca után, az angolok elhatározták, hogy Törökország délnyugati részében intéznek támadást a török birodalom ellen, még pedig úgy, hogy Palesztinát foglalják el egyrészt az Egyiptomban összegyüjtött szárazföldi haderők nagyobb erejével és az egyiptomi angol flotta

segítségével, másrészt pedig a Husszein arab serif zászlói alá sereglett fölkelő arabokkal karöltötten. Ennélfogva legelőször is megerősítették a csatorna keleti partjának hosszát, vagyis hídfőket építettek a Port Said-El Kantara-Ismailia és Szuez (4. vázlat) vonalától keletre eső területeken. Mivel pedig az angolok gyarmati háborúik révén szerzett tapasztalataik nyomán jól tudták, hogy vasút nélkül támadásuk sikerre nem vezethet, elsősorban is El-Kantarából El-Katiába vasútat építettek. Azután pedig, hogy hatalmukba kerítsék a Hedjasz-vasútat, Husszein serifet két fiával együtt,[2] csengő aranyak ellenében, a kalifátustól való elszakadásra bírták, amivel természetesen együttjárt az arabok függetlenítése és mind ezeknek, mind pedig a beduinoknak, drúzoknak és szíriaiknak a törökök elleni felkelése is. Csakis így számíthattak az angolok döntő eredményre. 1916-tól kezdve a háború végéig tehát a törökök nemcsak hogy új ellenséggel kerültek szembe, hanem országuk fölbujtogatott rosszindulatú népének alattomosan és álnokul viselt guerilla-harcai ellen is védekezniök kellett.

Husszein serifnek, árulása jutalmául, annak a független Arábiának királyi koronáját ígérték oda, amely Aleppótól és Mosszultól le egészen Adenig és az Oman partvidékig terjed. Hogy ez azonban csak puszta ígéret marad, és hogy a királyság igazi urai mindenkor az angolok lesznek, azt sem az elaggott Husszein, sem ennek fiai nem sejtették.

A törököknek a csatorna ellen tervezett második ama támadásáról, amelynek célja a Szuezi-csatornán való hajózás megbénítása volt, fentebb már említést tettünk. De a végrehajtás előtt Kress, ki közben ezredes lett, személyesen óhajtotta megállapítani a körülményeket, amiért is április 23-án egy kisebb különítménnyel El-Katia ellen kémszemlére indult. Ez tökéletesen sikerült és eredménye az volt, hogy egy egész angol lovasezredet elfogtak.

1916 július közepén El-Arischnál a következő török erők állottak készen a csatorna elleni támadáshoz:

a 3. török gyaloghadosztály,
német segítő csapatok (l. Függelék) és
egy osztrák-magyar hegyi tarackos-osztály.
A támadó csapatok parancsnoka Kress ezredes volt.

Mivel a Gallipoli-félszigeten alkalmazott 24 cm motoros mozsaraink és 15 cm messzehordó ágyúink 1915 november 15-től 1916 január 6-ig igen jó szolgálatokat tettek,[3] Enver basa kérelmére, a cs. és kir. osztrák-magyar hadsereg fő-

[2] Faisal és Ali.
[3] Lásd értekezésünk I. közleményét.

parancsnoksága elhatározta, hogy további ütegeket bocsát Törökország rendelkezésére.

1916 március 7-én tehát, Marnó tüzérőrnagy parancsnoksága alatt, *egy különleges módon összeállított és csupán Magyarországból kiegészített hegyi tarackos-osztály indult el Törökországba.* Ennek egyik hegyi ütegét a budapesti IV., a másikát pedig a kassai VI. hadtest területéről egészítették ki. A fogatok és málhásállatok nélküli ütegeknek nem négy, hanem hat hegyitarackjuk volt, egyenkint két hegyi pótüteggel és egyenkint a szükséges négy hegyitarackos lövőszeresoszloppal. Málhásállatok gyanánt Kis-Ázsiában tevéket, fogatokra bivalyokat szereztek be. A tüzérosztály Konstantinápolyon át az első közleményünkben már említett török hadtápvonalon jutott el június havára Palesztinába, ahol egyideig Birsebában gyakorlatozott. Július 23-án azonban a Kress ezredes által szervezett hadtápvonalon El-Arischon át a Szinai-félszigeten levő Bir el Abdba jutott.

A csatorna ellen támadó különítmény július 27-én három oszlopban, és ezek ismét több lépcsőre tagozottan, indultak meg, és pedig a főoszlop El-Arischon, Bir el Abdon és El-Katián át. A rekkenő nyári hőség és a futóhomok igen késleltette a menetet. Az augusztus 4-re virradó éjjelen az oszlop éle elérte a csatornától keletre kb. 40 km-nyire fekvő Bir er Romani nevű helységet. Ez alkalommal azonban az angolok már éberebbek voltak, mert nemcsak hogy a törökök szolgálatában álló német repülők árulták el, hanem az angol repülők is megállapították a támadó oszlop előnyomulását. Ütegeink kiváló működése ellenére se koronázta siker az augusztus 4-i támadást, mert az oszlop balszárnyát angol lovasság és vasúton El-Kantarából El-Katiába előrehozott csapatok kerülték meg. Augusztus 5-én mintegy 5—6 angol lovasdandár és ausztráliai gyalogság ellentámadást kezdett. Ez elől ugyan Kress kitérni volt kénytelen, de vitéz tüzérségünk tüzével nemcsak hogy minden további angol üldözésnek gátat vetett, hanem az angolokat menekülésre kényszerítette. Mivel azonban a német repülők további angol erősbítések érkezését jelentették, Kress különítményét, amely létszámának felére apadt, Bir el Abd felé visszavezette. Az angolok, nem úgy, mint az első török támadás alkalmával, ezúttal legott ellenfelük üldözéséhez fogtak és repülőik, lovasságuk és tevés osztagaik augusztus 6-án és 7-én is a törökök sarkában maradtak. Hogy Kress az ilyen üldözés demoralizáló hatása alól kivonja különítményét, Bir el Abdnál augusztus 8-án szembefordult az ellenséggel. A repülői által is támogatott angol lovasság azonnal támadott, de önfeláldozóan és vitézül harcoló hegyitarackos osztályunknak volt köszönhető az, hogy

az angolok, amiként augusztus 5-én, úgy most is, visszaözönlöttek. Csakis így vonhatta ki magát háborítatlanul a török gyalogság a harcból és volt képes folytatni visszavonulását El-Arischba, ahová augusztus 11-én és 12-én érkezett be.

Mind Kress, mind pedig Djemal basa megkülönböztetett szavak kíséretében dícsérték meg és ismerték el tüzérségünk hősiesen vitéz magatartását.

Az angolok ezután Bir el Abdon túl már csupán kisebb osztagokkal követték a visszavonulókat, és pedig, mint mindig, most is azért így, hogy előbb fokozatosan felépítsék utánszállításra alkalmas hadtápvonalaikat. Tekintettel pedig arra, hogy El-Katia és El-Arisch között a távolság 100 km, s hogy az angolok naponkint átlag csak egy kilométernyi vasúti vonalat voltak képesek fölépíteni, Kress nyugodtan maradhatott meg El-Arischban, minthogy 3—4 hónapon belül komoly angol támadás várható nem volt.

Ebben az időben szakadt el végleg Törökországtól Husszein serif, Faisal és Ali nevű fiaival együtt, akiknek áruló fondorkodásai már 1915-ben kezdődtek. Az angolok tehát jó pénzen új szövetségesre tettek szert, akitől ellenszolgáltatás gyanánt azt követelték, hogy a maga erővel dél és kelet felől Dél-Palesztinát fenyegesse, a beduinokat pedig a Jordánon túli terület megtámadására indítsa, és végül, hogy a drúzokat és szíriaiakat felkelésre bírja. E felkelések, az angoloknak El-Arischra gyakorolt állandó nyomása, az esős időszak bekövetkezése (december—január), amely alatt a tarvizek mindent magukkal ragadó folyókká lettek, és végül, hogy a maguk hadtápvonalait is megrövidítsék, illetőleg, hogy az El-Arisch és Dél-Palesztina közötti sivatag válassza el őket az angoloktól, arra bírták Kress ezredest, hogy december 16-án El-Arischt *önként* feladja és a földközi-tengeri Chan-Junis, El-Hafia és a Hedsasz-vasútmenti Maan között képzelt vonalra vonuljon vissza (5. vázlat). Ennek folytán hegyitarackos osztályunk, újjászervezése végett is, Betlehembe jutott. Minthogy pedig Marnó őrnagyot más parancsnoksággal bízták meg, tüzérosztályunk vezetését a kassai hegyitarackos üteg századosa, Truszkowski Vladimir vette át.

Az angolok a kiürített El-Arischt legott megszállották és meg is erősítették. Ez azt bizonyította, hogy egyelőre támadásra nem is gondolnak. Amíg tehát balszárnyuk a tengerre támaszkodott, addig jobbszárnyuk El-Akaba környékén vetette meg lábát (4. vázlat), vagyis protektorátusuk keleti határához jutottak el.

Az 1916. év eredménye tehát a következőkben összegezhető:

1. A törökök nem érték el abbeli hadi céljukat, hogy meg-

bénítsák a Szuezi-csatorna hajózását; sőt véglegesen kiszorultak a Szinai-félszigetről; továbbá, a második pontban említett okok miatt, ezen a harctéren támadásra sem gondolhattak, hanem csupán Palesztina szívós védelmére készülhettek fel.

2. Az angolok első közleményünk IV. szakaszában vázolt azt a hadi céljukat, hogy Palesztinát megszállják, még nem érték el ugyan, de a törököknek a Szinai-félszigetről való kiszorításával, a támadásban való kezdést magukhoz ragadták, valamint az áruló Husszein közbelépése és a beduinok, drúzok és szíriaiak felkelése révén, a törököket véglegesen a puszta védelemre kényszerítették.

Djemal basa ellenségei, valamint néhány német tábornok is, a 4. török hadsereg területén Djemal által vaskézzel kezelt közigazgatásnak tulajdonítják a népesség felkelését. Alapjában véve azonban az angolok által pénzen megvásárolt Husszein volt a méregkeverő.

X.

A délpalesztinai hadjárat.

1917.

Az angoloknak és ázsiai szövetségeseiknek hadi célja Palesztina és a Jordánon túli területek meghódítása volt. Ennek megfelelőleg hadi tervüket a következőként alkották meg: támaszkodva egyrészt a Szinai-félszigeten lévő El-Arischra, másrészt El-Akabára, 4—5 angol hadosztállyal, 6—7 lovas dandárral és 1 tevés dandárral El-Arischról Gaza felé előretörni és Dél-Palesztinát elfoglalni;

bennszülöttekkel El-Akabából Birsebára törni;

és végül Husszein csapataival Hedjaszból a Hedjasz-vasút mentén fekvő Maanra támadni.

Az angol tengeri haderőnek a Földközi-tenger mellékén támadó csoportot akként kellett támogatnia, hogy partraszállásokkal a törökök oldalát, sőt hátát is veszélyeztesse. A már El-Araschig kész vasutat Gazaig kellett kiépíteni, El-Akabából Maanig pedig jól használható hadtáputat kellett telepíteni. Vagyis 1917 március hava előtt a támadás megkezdésére gondolni se lehetett. Végül az angolok arra is gondoltak, hogy a Hedjasz-vasutat saját pénzükön azonnal helyreállíttassék abban a pillanatban, amikor azt Husszein csapatai elfoglalják.

Az angol haderők parancsnoka Murray tábornok volt.

A törökök hadi célja csupán Dél-Palesztina és a Jordánon túli terület megtartása volt. Ennek megfelelőleg hadi

tervük az volt, hogy a Gaza—Birsaba—Holt-tenger—Maan közötti területet védelemre fölkészítsék. Erőiket a következőképen csoportosították:

Gazához került 2 gyalogezred, 8 géppuskás-század és 6 üteg (ezek között az osztrák-magyar hegyi-tarackos-osztály);

Djemmamelnél (Gaza és Tell-el-Seria között) 3 gyalogezred, 4 géppuskás-század és 9 üteg foglalt állást;

Tell el Seriánál 2 gyalogezred és egy gyaloghadosztálynak tüzérsége készült fel a harcra;

Birsebánál 3 lovasezred;

Ramlehnél 2 gyalogezred, mint tartalék;

Maannál pedig a Hedjasz-hadosztály részei állottak (l. az 5. vázlatot).

Az összes csapatok ütközetlétszáma kereken 18.000 ember volt. (A mi felfogásunk szerint egy nagyon gyenge hadtest.) Az 1. vonal parancsnoka Kress ezredes volt, míg az egész 4. hadsereg vezérlete továbbra is Djemal basa kezén maradt.

A gazai első csata.

Az angolok támadásukat valóban csak március 25-én kezdték meg, amikor is előző heves járőrharcok után az angol lovasság Gazát körülzárta. Március 26-án a főtámadáshoz a következőként csoportosultak az angol erők:

a) szemben (dél és délkelet felől), két harcvonalba tagozottan, három gyalogdandár,

b) jobbról (keletről és északkeletről) három lovasdandár,

c) balról (nyugatról és északnyugatról) az angol flotta.

Vagyis összesen mintegy 20.000 gyalogos és lovas, tetemes tüzérséggel és a flottával, a kevés tüzérséggel rendelkező és kereken csupán 3500 főnyi török védősereg ellen.

A cs. és kir. tarackososztály, amely közvetlenül Gaza előtt állott, ritka szabatossággal tüzelt a támadók tömegeire. A 2. ütegnek már tökéletesen elfogyott a lőszere, úgyhogy a derék tüzérek csupán karabélyaikkal harcolhattak. Ekkor az angolok az állásokba törtek be és a tarackok is birtokukba jutottak. Az üteg parancsnoka, Kopasz főhadnagy, azonban nem hagyta abba a küzdelmet. 27-én reggel ugyanis megrohanta az angolok által elfoglalt állást, ebből az ellenséget kiverte és nemcsak hogy visszafoglalta tarackjainkat, hanem ezeket Gazától nyugatra állásba is hozta. Amikor pedig friss lövőszer is érkezett be, és a Djemmamelben és Tell-el-Seriában álló török ezredek az angolok keleti, tehát jobbszárnyába és hátába is támadtak, az angolok futva meghátráltak.

Truszkowszki százados március 26-án az első harcvonal egyik megfigyelőállásában volt, ahol az állásokba betörő

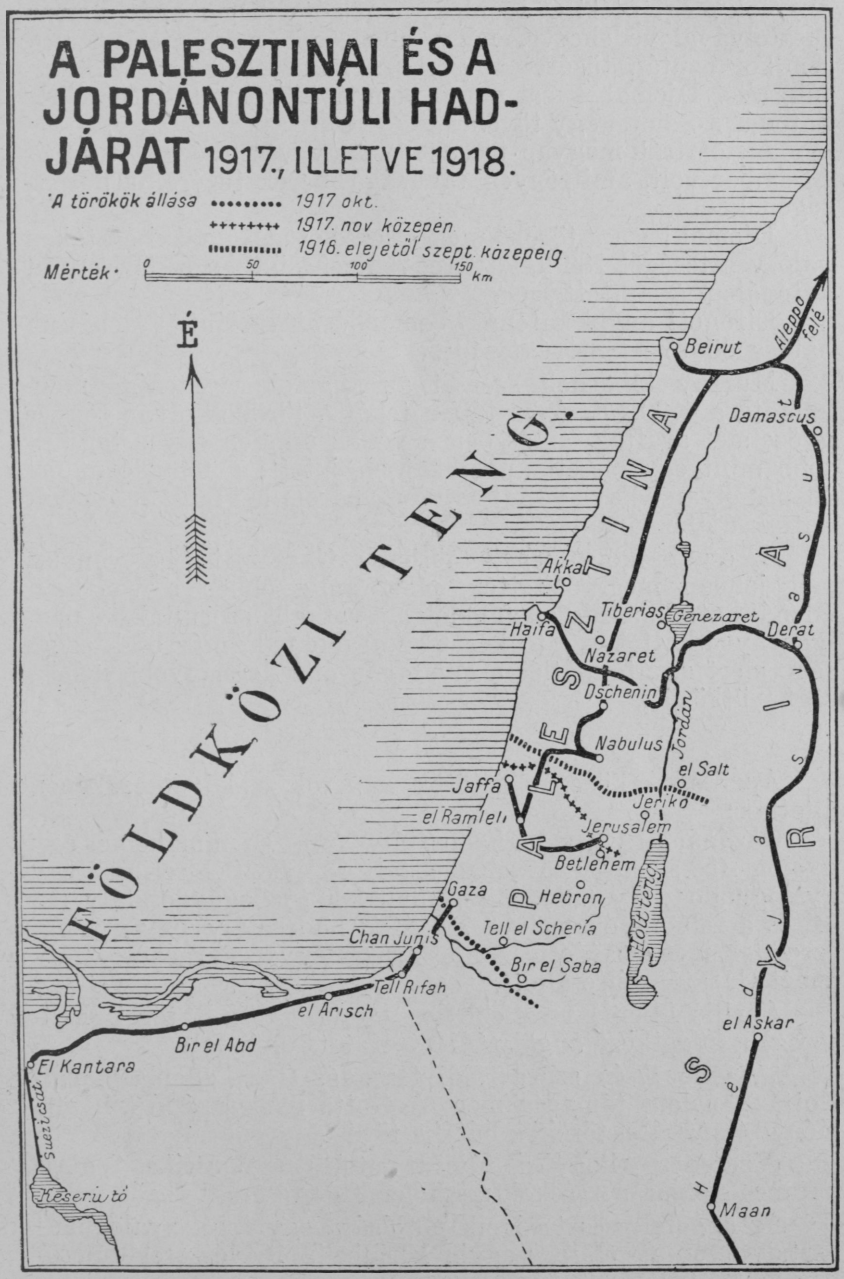
A PALESZTINAI ÉS A JORDÁNONTÚLI HADJÁRAT 1917., ILLETVE 1918.
A törökök állása
1917 okt.
1917. nov közepén
1916. elejétől szept. közepéig
Mérték:
0 50 100 150 km
É
FÖLDKÖZI TENGER
PALESZTINA
SZÍRIA
Beirut
Aleppo felé
Damascus
Akkar
Tiberias
Genezaret
Derat
Haifa
Nazaret
Dschenin
Nabulus
el Salt
Jordan
Jaffa
Jeriko
el Ramleh
Jerusalem
Betlehem
Gaza
Hebron
Tell el Scheria
Chan Junis
Bir el Saba
Tell Rifah
el Arisch
Bir el Abd
El Kantara
Suezcsatorna
Keserütó
el Askar
Maan

5. vázlat.

angolok meglepték. Ő azonban nem adta meg magát, hanem pisztolyával védekezve, négy ellenséges golyó terítette le. Amikor azután tüzérei megtalálták, Jeruzsálembe szállították, ahol Djemal basa nagy pompával temettette el a hős katonát a Szion-hegy tövébe.

Az osztrák-magyar tarackososztály vesztesége 7 tiszt és 43 ember volt, ami fényes tanusága derék tüzéreink hősiességének.

Djemal basa a törököknek a lezajlott első gazai csatában való veszteségét 286 halottban, 756 sebesültben és 585 eltűnt katonában állapította meg.

Elfogott angol katonák bemondásai szerint tarackjaink hatása döntő jelentőségű volt.

Murray tábornok szerint az angolok vesztesége meghaladta a 4000 főt. A csatában tehát a törökök olyan fényes győzelmet arattak, amelyben a védők minden egyes tagjára több mint egy elesett angol katona jutott; a támadókat ért csapás olyan súlyos volt, hogy csak három hét multán gondolhattak újabb támadásra.

A csatát követőleg a törökök Gaza—Birseba vonalát még jobban megerősítették, mert amíg ebben a vonalban ellenállhattak, addig az angolok a sivatagba szorultak, és nem igen nyujthattak segítő kezet az araboknak, már csak azért sem, mert az utánpótlás a sivatagon át a legnagyobb nehézségbe ütközött.

*

Április hó közepén a török haderők a következőképen állottak:

Gazánál egy gyaloghadosztály (3.), Djemmanelnél egy gyalog- (53.) és egy lovashadosztály (3.), Tell-el-Serianál egy gyaloghadosztály (16.), Birsebánál két gyaloghadosztály (az 54. és a felvonulóban levő 7.). A 7. hadosztály egy gyalogezreddel megerősödött. Az osztrák-magyar tarackososztály ismét Gazától délre állott.

Április 14-én Kress ezredes csoportja (a 8. török hadsereg) a következő angol rádiótáviratot fogta fel:

„Április 17-én szárazföldi támadás Gaza ellen. 18-án a flotta Ascalont támadja meg. A flotta partraszálló különítménye Gazánál a törökök hátába tör."

(Szerencse, hogy a távirat utolsó szakaszába foglalt parancs csupán a törökök megfélemlítésére szánt fogás volt.)

Az angolok veszteségeik pótlására egy friss gyaloghadosztályt vontak előre, vagyis körülbelül nyolcszoros túlerőben voltak, igen sok tűzérséggel.

A gazai második csata.

A tulajdonképeni második gazai csata csak április 19-én kezdődött. Ascalonnál minden csendes maradt; Gazát azonban három oldalról támadták meg. A tenger felől két cirkáló, több torpedóhajó és nehéz ágyúkkal felszerelt sekélyjáratú hajó tüzelt, de mindvégig csekély eredménnyel. A szemben (dél felől) a török állásokat valóságos golyózáporral elborító tüzérségi előkészítés után két gyalloghadosztály támadott 8 tankkal. Jobbról (délkelet és kelet felől) egy gyalloghadosztály rontott előre lovassággal, amely csoport azonban a Tell-el-Seriánál álló törökök oldalozó tüzébe jutott és ennélfogva visszavonulni volt kénytelen. A Tell-el-Seria ellen (délről és délkeletről) támadó angol gyalogság és lovasság nem ért el sikereket, a Birseba ellen megindított angol lovasság pedig meghátrált.

Háromnapos kemény küzdelem után, április 21-én, az angolok a Gazától délre húzódó tarfolyók szakadékaiba hátráltak meg és itt elsáncolták magukat. A csatateret 1500 angol katona hullája borította, három tank pedig összelőtten ott maradt.

Tarackosütegeink ebben a csatában is kitűnően működtek és méltó módon megbosszulták a márciusi csatában elesett ötven hősünket, mert a győzelem pálmájának elragadása javarészt nekik volt köszönhető. Az angolok vesztesége igen nagy volt. Némely források a halottak és sebesültek számát 7000 emeberre becsülik.

A törököknek a csatában 391 halottjuk és 1336 sebesültjük volt; eltűnt 242 katona.

A csatát követőleg az angolok egy félévig semmire sem vállalkozhattak, Murray tábornokot felmentették állásától és helyébe az óvatos lord Allenby tábornokot tették meg a palesztinai angol hadak fővezérévé. Ez hat és fél hónapon át tetemes erősbítéseket vont magához.

Épp ebben az időben azonban a török legfelsőbb hadvezetőség nagy hibát követett el, mert a palesztinai és szíriai harctéren három éven át igen jól működött Djemal basa, illetőleg Kress ezredes helyébe szeptember 30-án Falkenhayn Erik német gyalogsági tábornokot állította, akinek működését, sajnos, balszerencse kísérte.

Ennek története a következő. 1916 augusztus havában Falkenhayn, mint a német vezérkar főnöke, kegyvesztetté lett, mivel a német és osztrák-magyar közvélemény őt tette felelőssé a középponti hatalmak verduni, oroszországi (Luck) és déltiroli kudarcaiért, vereségeiért és eredménytelenségeért. Amikor pedig 1916 áugusztus végével Oláhország is a közép-

ponti hatalmak ellen hadba lépett, és amikor az Arz gyalogsági tábornok vezette erdélyi 1. osztrák-magyar hadsereg gyengének bizonyult, 1916 szeptember végén Falkenhayn, mint a 9. német hadsereg parancsnoka, Erdélybe jutott. A Mackensen vezette dunamelléki haderők, valamint a Dobrudzsában támadó bolgár seregtestek nyomása következtében, Falkenhayn Nagyszebennél és Brassónál könnyen győzelmet aratott, a hadi tapasztalatokkal még nem bíró oláh haderők felett. Hogy azonban Falkenhaynt az oláh arcvonalról is eltávolítsák, a német legfelsőbb hadvezetőség Enver basával olyan tárgyalásokat kezdett, amelynek eredménye Falkenhaynnak Törökországba való rendelése volt.

Enver, akinek magasan repkedő eszméi sohasem számoltak Törökország hatalmi tényezőivel, az 1917 elején angol kézre került Bagdadot óhajtotta visszafoglalni. E végből egy „Jilderim" és egy Frankenberg ezredes által vezetett, úgynevezett német „Asienkorps"-t, „Ázsiai hadtestet"[4] hadseregcsoporttá alakított. Csodálatos, hogy a „Jilderim" létesítéséről Liman von Sanders basának, a törökországi német katonai misszió főnökének és Gallipoli hős védelmezőjének semmit sem szóltak.[5] A különleges és titokban megszervezendő hadseregcsoport felállításának eszméje a konstantinápolyi német katonai meghatalmazott agyában született meg.

Itt is látjuk tehát, hogy nemcsak a török, hanem a német magasállású személyek is fondorkodtak és féltékenykedtek.

A „Jilderim" parancsnokává kiszemelt Falkenhayn gyalogsági tábornok elsősorban is a bagdadi vállalkozás lehetősége iránt érdeklődött, mert ha balul végződik, akkor őt és a német vezetést teszik felelőssé és joggal illethetik őket szemrehányásokkal. Május 7-től 25-ig tehát az arcvonal mentét a szó szoros értelmében rohanvást beutazták, majd a tehetetlen Halil basával, a 6. török hadsereg parancsnokával, Enver 35 éves nagybátyjával, arra a meggyőződésre jutottak, hogy a törökök, vígasztalhatatlan személyi és anyagi körülményeik folytán, sem 1917-ben, sem egy évvel később Mezopotámiában eredményes támadást nem kezdhetnek. De viszont az a nézete is volt Falkenhaynak, hogy jó hosszú ideig az angolok sem képesek Bagdadból észak felé előretörni és hogy utóbbiak számára a palesztinai harctér a fontosabb. Moszul ellen tehát az angolok csak akkor támadhatnak, ha Palesztinát már elfoglalták. Enver basa meghívására Falkenhayn Aleppóból Damaszkuszba, Djemal basához utazott és

[4] A mi fogalmaink szerint csupán egy gyenge hegyi dandárt. (Lásd a függeléket.)

[5] Lásd 1. közlemény VIII. fejezet.

ennek Jeruzsálemig terjedő harcterét tekintette meg. Ugyanekkor Falkenhayn Kress ezredessel is beszélt. Falkenhayn, akit csupán *„Bagdad visszafoglalása"* végett hívtak meg a törökök, a helyett, hogy levonván a maga számára a következményt, haza utazott volna, Konstantinápolyban maradt és mintegy jogosultnak érezte magát arra, hogy heteken, sőt hónapokon át a palesztinai arcvonal fontosságáról és a Szinai-félsziget ellen intézendő török támadásról beszéljen mindaddig, amíg Enver — sajnos — végre is engedett és elhatározta, hogy a „Jilderim"-et ehhez a támadáshoz rendeli. Sőt, szeptember 30-án, Enver Falkenhaynt, Djemal és Kemal basa bosszúságára és az egész ügy kárára, a palesztinai arcvonal parancsnokává nevezte ki. Az erre vonatkozó parancs a következő volt:

„A 4. török hadseregparancsnokság megszűnik."

„Djemal basa megmarad Szíria és Nyugat-Arábia főparancsnokának (Szíria, Észak-Palesztina, Hedjasz)."

„A „Jilderim"-hez tartozó 7. török hadsereg (Kemal basa) a délpalesztinai arcvonalra szállíttatik."

„Az itt álló csapatok (Kress basa), mint a 8. török hadsereg, a „Jilderim" alá rendeltetnek."

„A 7. és 8. török hadsereg hadműveleti területének határai a következők: északon a jeruzsálemi szandzsák északi határa, keleten a Holt-tenger, nyugaton a Földközi-tenger, délen pedig a jelenlegi török csatavonal (Gaza—Tell-el-Seria, Birseba, a Holt-tenger déli szegélye)." (5. vázlat.)

Mi sem természetesebb, mint az, hogy legott súrlódások keletkeztek egyrészt a Kemal vezette 7. hadsereg és Szíria főkormányzója, Djemal basa, másrészt pedig Falkenhayn között. Mert Falkenhayn mégis csak ízig-vérig porosz volt, amely típus, főként vezetőállásokban, nem lel rokonérzésre sehol a világon. Falkenhayn végül csakugyan már a közigazgatási ügyekbe is úgy beleavatkozott, hogy Kemal lemondott, Djemal pedig tétlen ellenállásával szinte életunttá tette Falkenhaynt. Ezeknek az áldatlan állapotoknak áldozata pedig, mint mindig, a csatavonalban harcoló szegény katona lett, akinek szenvedéseit csakis a vele együtt harcoló érezheti és foghatja fel teljes egészében, de felsőbb parancsnok soha.

1917 őszén az ellenfelek kölcsönös helyzete a következő volt:

Allenby tábornoknak már a tekintély felsőbbsége is azt parancsolta, hogy Dél-Palesztina ellen támadni kell, mert különben Anglia egészen elvesztené tekintélyét a Földközi-

tenger keleti részében.[6] A támadáshoz rendelkezésre állott: 7 gyalog- és 3 lovashadosztály, 1 tevéshadosztály, 1 olasz és 1 francia különítmény és Husszein fölkelői, amelyek július havában megszállván Akabát, készen állottak ahhoz, hogy áttörjék Gaza—Birseba—Maan vonalát. Mindezekhez csatlakozott az angol flotta, amely ugyancsak kivehette a maga részét.

Falkenhayn terve az volt, hogy amíg a „Jilderim" egyik részével (7. török hadsereg) az angolok jobbszárnyát támadja meg és Birsebánál a hátukba tör, addig a Kress vezette erők (8. török hadsereg) Gaza—Birseba vonalában szívósan védekeznek.

A Jordánon túl, a Földközi-tenger mellékén, Jaffától északra, és végül Hedjaszban Djemal basa volt a vezető egyén. Ha Falkenhayn kissé előzékenyebb lett volna, — véli Djemal —, akkor minden másként történik, mint ahogy a valóságban végbement.

A török erők ekként oszlottak meg Dél-Palesztinában:

XII. hadtest két (7., 53.) gyalloghadosztállyal Gazánál,

XX. hadtest négy (54., 16., 3. és 26.) hadosztállyal Tell-el-Seriánál,

III. hadtest egy gyalog- (27.) és egy lovas- (3.) hadosztállyal Birsebánál.

A tartalékot egy (24.) gyalloghadosztály alkotta. Felvonulóban voltak: két (19., 59.) gyalloghadosztály és a német ú. n. Ázsiai-hadtest (3 gyalogzászlóalj és a segítő fegyvernemek).

Az összes erők létszáma mintegy 30.000 emberre rúgott, vagyis a Falkenhayn vezette egész hadseregcsoport igen gyenge volt és megfelelt egy hadtesnek a mi felfogásunk szerint. Az osztrák-magyar tüzérségből a hegyi tarackosütegek még mindig Gazánál állottak, míg június óta egy 10·4 cm-es üteg Gazától északra foglalt állást. Utóbbi a Gallipóli-félszigeten alkalmazott ama 24 cm motoros mozsárüteg-átszervezése folytán jött létre, amely Anafortánál hervadhatatlan érdemeket szerzett. A mozsarakat (4 drb) ugyanis kicserélték, vagyis így megalakult egy két új 24 cm mozsárból alakított mozsárüteg, amely a hadtápvonalon Damaszkusba jutott és itt is maradt; azután két drb 10·4 cm messzehordó ágyúból egy ágyúsüteget szerveztek, amely Gaza alá vonult. Mivel 1917 nyarán az élelmezés terén igen nagy nehézségek merültek fel, a Gazánál álló ütegeinknél a málhás- és igásállatok (tevék, bivalyok) he-

[6] Teljes kudarc a Dardanelláknál és a Gallipoli-félszigeten ismételt vereség Gazánál stb.

lyett a cs. és kir. 1. sz. török gépkocsiosztály végezte ezek feladatait, amiket fényesen meg is oldott. A 10·4 cm ágyúsüteg legénysége a bécsi II. hadtest területéről származott, a gépkocsiosztály pedig a monarchia egész területéről kapta legénységét.

Október végével az angol támadás előkészületei mindinkább nyilvánvalóvá lettek, mép pedig az egész csatavonalon gyalogság, lovasság és repülők végrehajtotta felderítések révén.

A gazai harmadik csata.

November 1-én, hatalmas tüzérségi előkészítés után, végre bekövetkezett a támadás, még pedig előbb Birseba ellen tüntetve, a végből, hogy ide csalják a török tartalékokat. A főtámadás csak november 2-án indult meg Gaza ellen, amelyben a tenger felől az angol flotta is résztvett. A Jordánon túli területen Husszein fiának, Faisalnak fölkelőkkel elegyes osztagai nyomultak előre, egyrészt hogy a Hedjasz vasutat, másrészt, hogy az északra vezető utakat veszélyeztessék. A négynapos harcban az osztrák-magyar ütegek a túlerő ellenében is rendíthetetlenül kitartottak. Végre november 6-án az angol lovasság Gazától keletre a török csatavonalat áttörte; vagyis a harmadik gazai csata azzal végződött, hogy a törököknek vissza kellett vonulniok. Tüzérségünk vitéz magatartásának és fegyelmezettségének köszönhető és tulajdonítható az, hogy gépkocsiosztályunk nemcsak összes lövegeinket mentette meg, hanem hogy november 12-én ütegeink Nabulusnál ismét harcra készen állásban voltak.

Vezérkarunk értesítésének idevágó szövege a következő volt:

„A két osztrák-magyar hegyi tarackosüteg a gazai állásból való visszavonulás folyamán november 6—9-ig többször igen veszélyes helyzetben volt, de mégis addig tüzelt, ameddig a legénység karabélytüzének védelme alatt lehetséges volt. Az állásváltoztatás után az ütegek a rajvonalba állva, az angolok támadását a sötétség beálltáig feltartóztatták. Ugyanazok oltalma alatt ment végbe a második visszavonulás. November 9-én mind a két hegyi tarackosüteget kivonták a csatavonalból, mivel lövőszerük elfogyott; ez alkalommal csupán egy bölcsőt és egy ágyútalpat voltak kénytelenek visszahagyni állásukban. A cs. és kir. 10·4 cm 20. számú ágyúsüteg szintén Gazánál harcolt, de november első napjaiban Damaszkuszba jutott. Az osztrák-magyar ütegek a menet alatt is kiváló magatartást tanusítottak. Az általános pánik ellenére sem ragadta el őket a török menekülés és a

vonatuk, készleteik és hadtápberendezéseik egy részét megmentették."

Eléje vágva az eseményeknek megemlítjük, hogy a hegyi tarackososztályt az év végén újjászervezték. Ugyanis a rendelkezésre álló hegyi tarackokból, beleértve a pótosztag anyagát is, a legjobb négy löveget egy ütegbe egyesítették és őket Názárethtől délre Dscheminben hagyták, míg a javításra szoruló hegyi tarackokat, valamint a 10·4 cm ágyúsüteget Damaszkuszba vitték, ahol már az új 24 cm mozsárüteg is volt.

A törökök a túlerőben levő angol haderők nyomása következtében később lépésről-lépésre hátráltak. Az angolok november közepén Jaffa—Betlehem vonalába értek. A törököknek el kellett készülniök arra, hogy Jeruzsálemet mihamar kiürítsék, ha el akarták kerülni a szent helyek céltalan lövetését.

December 9-én az angolok bevonultak a törökök által csakugyan kiürített Jeruzsálembe, Falkenhayn pedig december 14-én Názárethbe jutott. Az év végén tehát a törökök Jaffától északra és a Holt-tenger északi széle között képzelt vonalba jutottak, amelyben mintegy kilenc hónapon át megmaradtak.

Meg kell még azt is említenünk, hogy a német „Ázsiai-hadtest" csak 1917 december közepén érkezett be a török harcvonalhoz, tehát a harmadik gazai csatában nem is vett részt.

Összegezve az eseményeket, az 1917. év eredménye a következő volt:

Az angolok hadi céljaiknak ismét csupán egy részét érték el, mert Észak-Palesztina és a Jordánon túli terület még mindig török kézen maradt. A törökök, sajnos, nem tarthatták meg se Dél-Palesztinát, se a Jordánon túli egész területet, minthogy Dél-Palesztina Jeruzsálemmel együtt az angolok birtokába jutott; csakis Észak-Palesztina és a Jordánon túli területnek az a része maradt meg számukra, amelyben Djemal pasa volt a parancsnok. És mivel az utóbbi a Názárethben, tehát Djemal területén, tartózkodó Falkenhaynnal végleg összeveszett, Djemal rögtön levonta a következményt és 1917 december havában szabadságot kért, majd Konstantinápolyban ismét a tengerészeti minisztériumot vette át.

A török közvélemény azonban olyannyira fölháborodott a német vezetés ellen, hogy Falkenhayn 1918 február 20-án lemondását volt kénytelen benyujtani, tulajdonképen azonban a február 25-én kelt legfelsőbb rendelkezéssel, a nélkül, hogy kérelmére csak célzás is történt volna, hivatalból men-

tették fel a „Jilderim" csoport parancsnokságától. Bár kétségtelen, hogy a helyzet magaslatán egyáltalában nem álló Enver, valamint Djemal tétlen ellenállása is nagyban oka volt a törökök vereségének, mégis Falkenhaynre hárul a felelősség fő súlya, aki nem volt oda való, ahová állították.

Falkenhayn felmentése után a hadseregcsoport parancsnokságát Liman von Sanders pasa, a törökországi német katonai misszió főnöke vette át, éppen akkor, amikor a hadi fáradalmak az ellenfeleket annyira kimerítették, hogy a törökök elfoglalt állásaikban csupán védekezhettek, az angolok pedig hónapokon át nagyobb támadásra egyáltalában nem gondolhattak.

XI.

Az Észak-Palesztinában és a Jordántúli területen lefolyt események.

1918.

Az angolok most már Észak-Palesztina és a Jordánontúli egész területet óhajtották megszállani, hogy végső céljukhoz egy lépéssel közelebb jussanak. Ezzel ellentétben a törökök csupán területeik megtartására szorítkozhattak, minthogy mind ők, mind a középponti hatalmak erőik végefelé közeledtek. A török katona kiváló, főként pedig az anatóliai. Ha gondoskodnak róla, akkor bizalommal van előljárója iránt és önfeláldozóan mindenre képes. De ha észreveszi, hogy nem törődnek vele, akkor megszökik, rabol, fosztogat, vagy eladja felszerelését, hogy tengethesse nyomorult életét.

Az angolok fővezére Allenby tábornok volt, míg a törökök részén Liman von Sanders pasa volt a főparancsnok. Utóbbi megjegyzi, hogy Enver, mint mindig, úgy most is, Palesztina megvédelmezése érdekében mindent megígért neki, de szavát sohase váltotta be. Enver ebben az időben Aserbeidsanon át óhajtott támadni, amely terve, mint az előző többiek is, az ábrándok világából való volt.

Március 1-én az általános helyzet ilyen volt.

A törökök haditervei.

A Jordán folyó meredek szegélyű völgye (7—10 km) már a természettől fogva is két részre, a Jordánon inneni és túli területre osztotta a harcteret. Ezeknek a törökökre nézve leggyengébb szakaszai a következők voltak:

a) a Földközi-tenger partja, ahol az angol flotta a törökök nyugati szárnyába és hátába törhetett;

b) a Jordán völgye, amelyben az angolok a török arc-

vonalat áttörve, tökéletesen elválaszthatták egymástól a Jordánon inneni és túli területet; és végül

c) a Hedjasz-vasút, amelyet a fölkelő arabok és Husszein csapatai könnyűszerrel keletről oldalba és hátba foghattak.

Ezeket figyelembe véve, Liman von Sanders ekként intézkedett:

a „Jilderim" a 8. török hadsereggel Palesztina nyugati, a 7. török hadsereg pedig ugyanannak keleti részében foglal állást, még pedig Jaffától északra egészen Jerichóig (légvonalban 75 km);

gyengébb erők szállják meg a Jordán mellékét és az ettől egyenesen keletre eső területet egészen a Hedjasz-vasútig. A 7. hadsereg XX. hadtestének a Jordán völgyét, a VIII. hadtestnek pedig a Jordánon túli területet kell biztosítania. Ennek a hadtestnek egyik és egy ázsiai német zászlóaljjal kikülönített csoportja eredményesen működött a Holt-tenger és a Hedjasz-vasút közötti területen. Ettől keletre már az a szinte végtelennek tetsző sivatag terült el, amely híján volt minden segélyforrásnak. Mivel pedig a megint felállított 4. török hadseregnek Damaszkuszban lévő, a 2. török hadseregnek pedig Aleppóban álló parancsnoksága közvetlenül Enver alá rendeltetett, ez lett az oka a későbbi és jóvá már nem tehető bonyodalmaknak.

A „Jilderim"-hez tartozó és a moszuli arcvonalon álló 6. török hadsereget természetszerűleg önállósították, minthogy ennek a 700—800 kmnyi távolságban Nazarethnél álló „Jilderim" részéről való irányítása lehetetlen volt.

A török zászlóaljak puskalétszáma egyenként csupán 120—160 volt; így pl. a 8. török hadsereg fegyveresei mindössze négyezren voltak, tehát ha hadseregről, hadtestről, hadosztályról és ezredről esik szó, akkor ezeknek körülbelül csak egynyolcad értékét szabad számításba venni.

Az angolok és szövetségeseik haditervei.

Az angolok, akiknek főparancsnoksága Jeruzsálemben székelt, erőiket ugyancsak két részre osztották:

az angol szárazföldi haderő, a flottával együtt, a tengerparttól a Holt-tengerig 9 gyalog- és 3 lovashadosztállyal, továbbá egy tevés-osztállyal készült támadni. Ezekhez a seregtestekhez tankok, páncélos gépkocsik, repülők, továbbá egyéb modern harcieszközök, valamint hatalmas tüzértömegek tartoztak (70.000 lövőfegyver, 400 ágyú). A Chan-Junis-Gaza-i vasút, továbbá a birsebainak egy része már készen volt, az Akabából Maanba vezető utat pedig elsőrendűvé tették. A Jordánon túli részen Husszeinnak és fiainak, valamint a

felkelők mintegy 10.000 főnyi és mindenrendű angol segítőeszközzel felszerelt csoportjának a törökök összekötő vonala, a Hedjasz-vasút ellen kellett támadnia, hogy ezt elvágja. Volt még egy francia dandár és egy olasz különítmény is, de inkább csak azért, hogy az „entente"-eszme kifejezésre jusson. És a felette egyenlőtlen erők ellenére szeptember haváig mind az angolokat, franciákat, olaszokat, mind Faisal csapatait vereség érte, ami Liman von Sanders felsőbbséges vezetésének és a török katona szívósságának volt következménye.

Hadi események.

Március 9-én nagyarányú angol támadás indult meg Nabulus ellen, ahol a 7. török hadsereg állott. A heves támadások ellenére sem törhettek át az angolok. Március második felében Jaffától északkeletre (Medschdel Jaba) akartak áttörni. Vállalkozásuk azonban most se sikerült. Március 26-án egy erős angol különítmény kemény harcok árán a Hedjasz-vasút mentén fekvő Aman felé tört elő, amelyet a fentebb említett és a Holt-tengertől keletre működő különítmény is támogatott dél felől. Az északról ide irányított török lovasság és a vasúton hozott és kelet felől támadó török erők március 31-re megverték az angolokat, akik hanyatt-homlok Jerichóba menekültek vissza. Ez volt az ú. n. *első Jordán-csata,* amely a védők bizakodását nagyban emelte.

Április havában a VIII. török hadtestet egy osztrák-magyar tábori tarackosüteggel és egy 10·4 cm messzehordó ágyúval erősítették meg. Ezek az ágyúk nagyban hozzájárultak a későbbi második Jordán-csata sikeréhez.

A 4. török hadsereg most Es-Saltban ütötte föl főhadiszállását, az összes török lovasság pedig (3. lov. hadoszt. és a kaukázusi lov. dandár) a Jordán mellékén egyesült. Április 10-én az angolok a 8. török hadsereg balszárnyára beosztott német „Ázsiai hadtest" ellen támadtak, de véres fejjel vonultak vissza. Április 20-án az angol lovasság a Jordánon át Es-Salt felé erőszakos kémszemlére tört előre, ami azonban nem sikerült. Lövegeink, mint mindig, úgy most is, oly annyira kitünően működtek, hogy egy angol lovasdandárt a szó szoros értelmében megsemmisítettek. Április 30-án kerekedett a *második Jordán-csata.*

A csatában az angolok eleinte Es-Salt ellen és a Jordán mind a két partján észak felé, tehát a török lovasság ellen támadtak. A napokon át tartó harcokban Es-Salt ismételten gazdát cserélt, míg május 6-án, amikor a törökök az angolokat keletről megkerülték, a csata az utóbbiaknak a Jordánon át Jerichóba való visszavonulásával végződött. Az osztrák-

magyar tarackosüteg és a 10·4 cm messzehordó ágyú ebben a csatában is kitünően működött. Összes előljáróik, de főként a 8. török hadtest parancsnoka, Evad pasa, emelte ki hízelgő szavak kíséretében tüzéreink derekségét.

Az angolok vesztesége emberben és anyagban igen nagy volt, többek között egyik lovashadosztályuknak kilenc darab sértetlen ágyúja jutott a törökök kezére.

A május 29-én a Földközi-tenger mellékén Jaffától északra megindított angol támadás is összeomlott. Sőt a Hedjasz-vasút mentén a beduinok szakadatlan rajtaütéseit is kivédték a törökök. Vereséggel végződött az angoloknak június 9-én ismét a tengerpart mentén, Jaffától északra kezdett támadása is. Július 13-án és 14-én a Jordán mellékén támadó török és német erők közül a németek sikereket értek el, míg a törököket, sajnos, vereség érte. Július 21—22-én a Maanra és a Hedjasz-vasútra támadó arabok véres fejjel hátráltak meg. Ugyanígy hátráltak meg augusztus 12-én azok az angol csapatok is, amelyek a Nabulusba vezető út mentén támadtak. Az augusztus 20-án a tenger mentén kezdett csatában is a törökök győztek.

Mindez azt bizonyítja tehát, hogy az angolokat vezető Allenby tábornok tapogatódzásainak eredménye nem volt, bár sok esetben öt-tízszeres túlerővel rendelkezett. Nem tekintve a törökökre nehezedő lehangoló körülményeket, a védelem sikere határozottan Liman von Sanders érdeme volt.

Ámde amiként Németországban és Ausztria-Magyarországban, úgy Törökországban is, már elapadófélben voltak a háború segítőforrásai. Így hát végül is össze kellett roppannia a teljesen kimerült török fegyveres erőnek azzal az ellenféllel szemben, amelynek segítőforrásai kiapadhatatlanok voltak és pedig már csak azért is, mivel a török haderő a tripoliszi hadjárat óta (1911) szakadatlanul háborút viselt; mert színe-virága már a Balkán-háborúban elvérzett; mert a világháború kezdetén el is volt vágva a külföld segítőeszközeitől és mert a majdnem út- és vasúttalan roppant nagy területen 1914 óta öt harctéren vitézül hullatta vérét, ami mellett még 1916-ban egész hadosztályokat küldött Galiciába, a Dobrudzsába és Macedóniába is.

XII.

Az utolsó harcok Szíriában. A török összeomlás következményei.

1918 szeptember 15-én a török seregtestek így állottak:

a középen, a Jeruzsálemből Nabulusba vezető út mindkét oldalán, az 1., 11. és 26. gyaloghadosztály;

a jobbszárny, a tengertől a középig, és pedig a 7., 19. és 20. gyaloghadosztály;

a 16., 24. és 53. gyaloghadosztályból alkotott balszárny a középtől a Jordánig;

a Jordán völgyében a 3. lovashadosztály;

a Jordántól keletre egy kaukázusi lovasdandár;

mint tartalék a 42. gyaloghadosztály; továbbá

a 37. kaukázusi hadosztály négy zászlóalja;

az akkor érkezett 146. német gyalogezred a Jordántól keletre a 4. török hadseregnél;

a német „Ázsiai-hadtest" a nabulusi úton;

a 4. török hadsereg a Jordántól keletre a Hedjasz-vasútig; és végül

a 47. gyaloghadosztály négy zászlóalja.

A hadseregcsoportnak összesen már csak 5 hasznavehető repülőgépe volt.

Az osztrák-magyar tüzérség ekként oszlott meg:

1 tábori tarackos üteg és egy 10·4 cm ágyússzakasz a Jordánon túl, a 4. török hadseregnél;

1 tábori tarackos üteg, a 10·4 cm ágyúsosztály 3 lövege és 1 hegyi ágyúsüteg[7] Palesztinában a 7. török hadseregnél;

a 24 cm mozsárüteg Haiffában a 2. török hadseregnél;

a 15 cm tarackos üteg az 5. török hadseregnél Tenedos szigetével szemben. Ez az üteg már Gallipolin működött.[8]

A török haderők tehát, emberek hiánya miatt, mélységben tagozva nem voltak. A zászlóaljak és egyéb egységek létszáma oly csekély volt, hogy csupán a fogalmat jelölték meg.

Az angolok szeptember 19-re tervezett általános támadását egy átszökött indiai angol altiszt árulta el. Az angoloknak, Faisal nélkül, körülbelül 6 gyalog-, 3 lovashadosztályuk, 1 tevéshadosztályuk és a flottájuk állott rendelkezésre (mintegy 46.000 lövőfegyver és 550 ágyú). Bár egy európai hadosztályt a francia harctérre küldöttek, az indiai zászlóaljak létszáma elérte az 1000 főt.

Az általános támadásból keletkezett harcban, amely csatának már nem nevezhető, szeptember 10-től 18-ig csupán felderítő harcok dúltak, majd szeptember 19-én, a bolgár arcvonalnak a Balkánon való összeroppanása utáni negyedik napon, az angolok flottájukkal és szárazföldi haderőikkel, vagyis indiaiakkal, ausztráliaiakkal, afrikaikkal és Faisal seregével az egész vonalon rátámadtak a törökökre. Áttörésük sikerült. Legelsőnek a 8. török hadsereg hátrált meg. Szep-

[7] A hegyi ágyúsüteg csak 1918 nyarán érkezett a török frontra; az úgynevezett „K. u. K. Orientkorps"-hoz tartozott és a III. gráci hadtest területéről kapta kiegészítését.

[8] L. I. közleményünket.

tember 20-án már az angol lovasság Nazarethbe rontott be, ahonnan Liman von Sanders törzse csak nagynehezen vághatta át magát Tiberias és Damaszkusz felé. Ezután a török arcvonal nagyrésze tökéletesen felbomlott vagy fogságba esett, már csak azért is, mivel az oldalában és hátában fenyegetett 7. és 4. török hadsereg is visszavonulni volt kénytelen. Az osztrák-magyar ütegek tekintélyes tüzéranyaguknak visszahagyása után Damaszkuszon, Homson és Aleppón át az Amanus-hegység felé vonultak vissza, ahol október végén Adanán összeverődtek.

A küzdelemnek a török fegyverszünet vetett véget.

A visszavonulás harcaiban az osztrák-magyar ütegek, amennyiben lövegekkel és lövőszerrel rendelkeztek, most is derekasan harcoltak és a német „Ázsiai-hadtest" katonáival az egyedüliek voltak, akik eszüket és szívüket nem vesztették el egészen.

*

A fegyverszünet után a monarchia egyénei 1918 november havára Konstantinápolyban gyülekeztek. A fegyverszünet egyik pontja megengedte, hogy a személyzet november végéig Törökországban maradhasson. Mivel azonban a még Konstantinápolyban székelő cs. és k. meghatalmazott, Pomiankowszky altábornagy, nem vihette keresztül azt, hogy a személyzet akár Oláhországon, akár pedig az új Ukrajnán át hazaszállíttassék, az összes osztrák-magyar alattvalók 1918 december elején a kisázsiai oldalon Modába és az ú. n. „Prinzen"-szigeten két középpontias (koncentratiós) táborba kerültek. A forradalom következményeként az új cseh honpolgárok csakhamar az entente oltalmát kérték. Követték ezt a példát az újdonsült szlovák, szlovén, jugoszláv, olasz és oláh alattvalók is. Ezeket azután az entente jóvoltából nemsokára hazaszállították. A minden bajban hűségesen együttmaradt magyar és német osztrákhonos katonákat, egypár lengyellel együtt, csak 1919 január 6-án szállították Triesztbe a „Reschid basa" gőzhajón. Az utolsó állomás Bécs volt, ahonnan mindenki szűkebb hazájába térhetett.

Zárószó.

A magyarokra nézve a szentföldi hadjárat nem sok eredménnyel járt. Szerepük, az ügy természete folytán, kicsiny és alárendelt volt. De katonáink működéséből mégis egy tanulságot vonhatunk le, nevezetesen azt, hogy a magyar tüzérek megmutatták, hogy messze földön, idegen éghajlat alatt, tehát tökéletesen elütő körülmények között is, ideális célokért küzdve, a halállal bátran szembe tudnak nézni, és hogy az utolsó pillanatig kitartva hősiesen harcoltak.

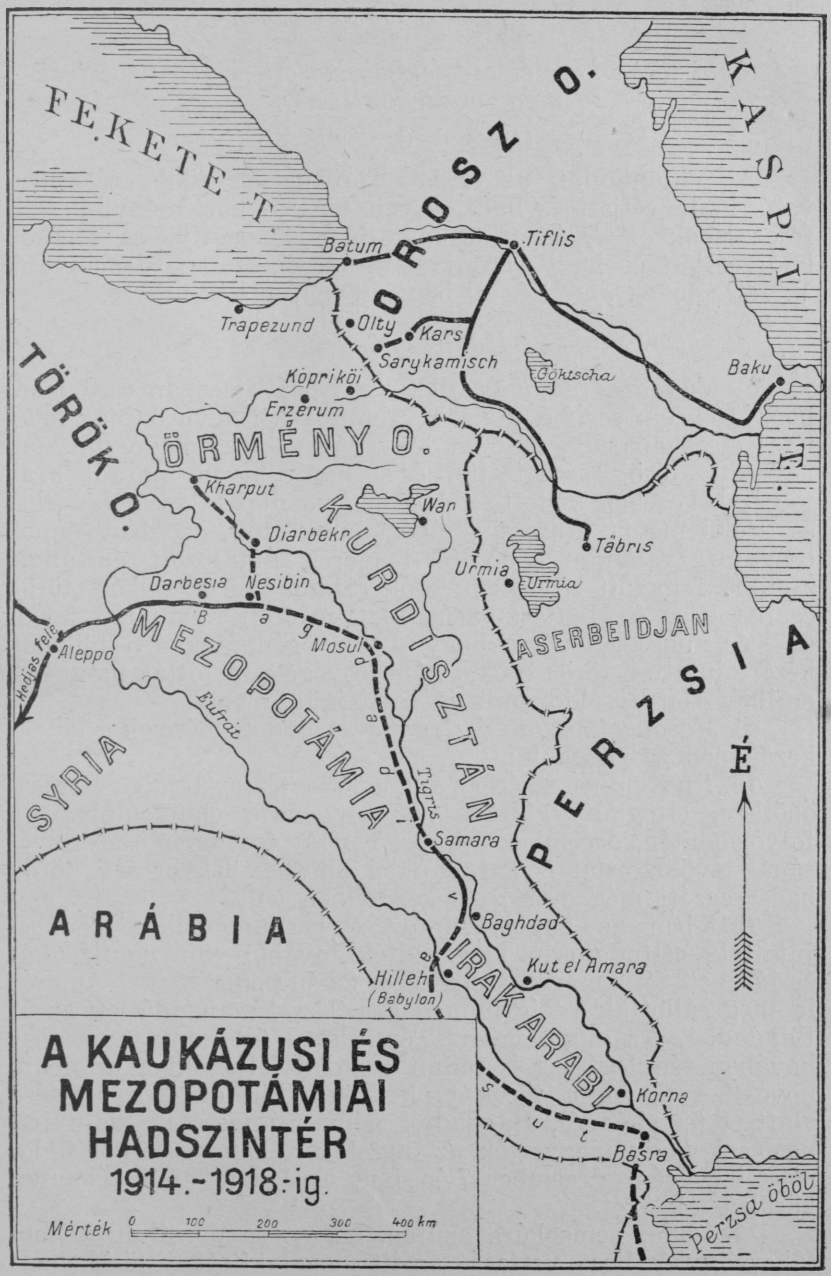
FEKETE T.
OROSZ O.
KASPI T.
TÖRÖK O.
ÖRMÉNY O.
KURDISZTÁN
MEZOPOTÁMIA
SYRIA
ARÁBIA
ASERBEIDJAN
PERZSIA
É
Batum
Tiflis
Trapezund
Olty
Kars
Sarykamisch
Köpriköi
Erzerum
Göktscha
Baku
Kharput
Wan
Diarbekr
Tábris
Urmia
Darbesia
Nesibin
Aleppo
Mosul
Eufrat
Tigris
Samara
Baghdad
Hilleh
(Babylon)
Kut el Amara
IRAK ARABI
Korna
Basra
Perzsa öböl
A KAUKÁZUSI ÉS
MEZOPOTÁMIAI
HADSZINTÉR
1914.-1918-ig.
Mérték 0 100 200 300 400 km

6. vázlat.

XIII.

A többi török harctér eseményei. Az ott résztvett osztrák-magyar ütegek szerepe.

(1., 2. és 6. vázlat.)

Az entente-nak az ázsiai Törökország többi részeiben való hadi céljait és hadi terveit már 1. közleményünk IV. fejezetének *c), d)* és *e)* szakaszaiban ismertettük. A törökök hadi céljait és hadi terveit pedig ugyanazon közleményünk V. fejezetének *c), d)* és *e)* pontjaiban foglaltuk össze.

Hadiesemények.

c) *Nyugat-Arábiában,* illetőleg El-Hedjaszban és Jemenben, Husszein serif és Faisal, valamint Ali nevű fiainak tökéletes elszakadásáig, 1916-ig, Fewsi pasa négy hadosztálynak nevezett török seregtesttel és néhány híven maradt arab törzzsel, kezében tartotta a Hedjasz-vasutat, a szent helyeket és Dél-Jement. Husszein elpártolása után azonban ennek csapatai, valamint a Vörös-tengeren áthajózott és angol zsoldba fogadott egyiptomi erők rátámadtak a csekély török csapatokra. A Hedjasz-vasút ellen intézett számtalan támadás, és annak ellenére, hogy 1916 végén Mekka a fölkelők kezére jutott, a török erők a háború végéig tartották magukat, amiben Ibn-Reschid emir is segítségükre volt.

d) *Mezopotámiában és Irakban* a hadiesemények a következőképen zajlottak le:

1914 november 22-én az angolok partra szállván a Perzsa-öbölben, elfoglalták Basra városát, majd előnyomulván a folyó mentén, december 9-én az Eufrát és Tigris összefolyásánál levő Kornát is hatalmukba ejtették. Ekkor a 6. török hadsereg itt még csak gyülekezőfélben volt.

1915-ben az angolok, miután hadtápvonalaik rendbejutottak, céltudatosan megkezdték további előnyomulásukat és június 3-án Amarát, szeptember 29-én pedig Kut el Amarát is megszállották a Tigris mellékén. Ezzel szabaddá lett az út Bagdadba. Az angol vezér, Townshend tábornok, november havában tényleg meg is indult Bagdad felé. Ekkor azonban, november 22-én, a török erők Noureddin ezredes vezetése alatt, Ktesiphonnál, Bagdadtól délre mintegy 40 km-nyire, nemcsak hogy megverték az angolokat, hanem ezeket üldözőbe is vévén, december 7-én Kut el Amarában tökéletesen körülzárták őket.

1916-ban, nemsokára azután, hogy von der Goltz német tábornagy és basa vette át az itt megalakított 6. török hadsereg parancsnokságát, még halálos ágyán (április 19.) érte-

sült arról, hogy április 18-án Townshend mintegy 20.000 emberből álló egész seregével és roppant nagy mennyiségű hadiszereivel együtt Kut el Amarában megadta magát a törököknek. Sajnos azonban, hogy a törökök nem használták ki győzelmüket. Goltz pasa halála után, aki kiütéses tífuszban halt meg, a 6. török hadsereg vezérletét Envernek csupán 35 éves és tökéletesen tehetségtelen nagybátyja, Halil pasa vette át, aki

1917-ben, január 9-től március 9-ig számtalan ütközet nyomán nemcsak hogy a Kut el Amara és Bagdad közötti állásokat vesztette el, hanem március 10-én magát Bagdadot is kiürítvén, megvert serege maradványaival Szamarába húzódott vissza. Később még ezt is kénytelen volt elhagyni.

Hogy mit eredményezett Falkenhaynnak május havában ezen az arcvonalon végzett szemléje, azt már a palesztinai hadiesemények során ismertettük. Ennek folytán dugába dőlt Envernek az a mesébe illő terve is, hogy a 6. és 7. török hadseregből, valamint a német ú. n. „Ázsiai-hadtest"-ből alakított „Jilderim"-mel foglalják vissza Bagdadot. Erre már csak azért sem gondolhattak, minthogy Törökországnak nem volt ereje ahhoz, hogy egyidőben több harctéren hadakozzék; minden, de főként a fődolog, a pénz hiányzott ehhez.

Közben az angolok tábori vasútjokat Kut el Amaráig építették ki és ezen, valamint az Eufráton és Tigrisen alkalmazott hadi és egyéb járóműveiken 6 gyalog- és 1 lovashadosztályt gyüjtöttek össze a 6. török hadseregnek Moszulnál levő mintegy 13.000 fegyverese és igen csekély tüzérsége ellen.

November havában az angolok Indiából még 3 gyalog- és 2 lovashadosztálynyi erősbítést kaptak.

1918. Hogy a „Jilderim"-csoport nem a moszuli arcvonalra, hanem Palesztinába jutott, azt már tudjuk; ennélfogva tehát Bagdad visszafoglalásáról most már szó se lehetett. Vagyis a 6. török hadsereg ezután úgy tartotta magát itt, ahogy éppen lehetséges volt, az ittmaradt angol erőkkel (összesen 5 gyaloghadosztállyal és mintegy 20 lovasezreddel) szemben. A többi angol erőket időközben vagy Palesztinába, vagy Franciaországba szállították.

e) *Kaukázus.*

1914. Röviddel azután, hogy Törökország tényleg belépett a hadakozó felek sorába, a három hadtestből alakított 3. török hadseregnek az orosz Kaukázusba kellett betörnie Kars elfoglalása végett; míg egy másik török csoportnak a török Kurdisztánban levő Wanból Aserbeidjan fővárosát, Täbrist kellett elfoglalnia. Enver pasa, akit mértéktelen nagyravágyása nyugodni sohase hagyott, a Kaukázusban

olcsón kívánt babért szerezni, és ezért, annak ellenére, hogy vicegeneralisszimus és hadügyminiszter volt, 1914 december havában önhatalmúlag átvette a 3. hadsereg parancsnokságát. A hadműveletek kezdetén a 3. török hadsereg mintegy 90.000 embert számlált. Enver egy hadtesttel arcban az Erzerumból Karsba vezető út mentén, két hadtesttel pedig balról (északról) a hegyeken át (Oltin át) az oroszok oldalába és hátába kívánt törni. Mivel azonban a hegyeken át vezető utak csupán gyalogösvények voltak, amelyeken az oszlopok túlságosan hosszúra nyúltak, a lövőszerrel és eleséggel való ellátás pedig csakhamar megakadt, bár eleinte az oroszok meghátráltak, később azonban ellentámadásba fogva, a 90.000 török katonából 1915 január 15-re csupán 12.000 beteg, lesoványodott és elfagyott végtagú ember érkezett vissza. Ezzel ez a hadsereg Enver hiúságának áldozatául esett. A nagy bajban, szerencsére, az oroszok nem üldözték a megvert hadtestek töredékeit és a hadsereg élére a kiváló képességű Hawis Hakki pasa jutott.

Az a török csoport, amely Wannál a török Kurdisztánban gyülekezett, 1914 végén betört a perzsa Aserbeidjanba és elfoglalta ennek fővárosát, Täbrist.

1915. Hawis Hakki pasának február 12-én kiütéses tifuszban történt elhalása után, a hadsereg vezetését április havában Mahmud Kiamil pasa vette át. Májusban az oroszok, mintegy viszonzásul a gorlicei áttörésért, támadásba fogtak, amelynek folyamán Erzerumig, Wanig és Bitliszig jutottak. Az év őszén pedig az európai harctéren kudarcot vallott Nikolai Nikolajevics nagyherceg vette át a kaukázusi orosz csapatok feletti parancsnokságot, aki még Urmiát is hatalmába kerítette.

1916 január 11-én az oroszok váratlan támadást kezdtek, amelynek folyamán a 3. török hadsereg meghátrált. Ennek következményeként február 15-én Erzerum, április közepén pedig Trapezunt is az oroszok kezére jutott, vagyis az oroszok a Fekete-tengertől Trapezuntonon, Erzerumon, Wanon és Urmián át képzelt vonalon állottak.

Csak most határozta el magát Enver arra, amit már 1916 január havában kellett volna megtennie. Amikor ugyanis 1916 január elején az entente gallipoli vállalatát abbahagyta, három török hadsereg (1., 2. és 5.), továbbá a Dardanellák megszálló őrserege tétlenül helyben maradt, ahelyett, hogy a török birodalom veszélyeztetett helyeire szállították volna őket. Most azonban, miután Erzerum már elveszett, a 2. török hadseregnek tíz hadosztállyal a török Kurdisztánon át az Erzerumnál álló oroszok oldalába kellett volna törnie. A hadsereg fölvonulása áprilistól augusztusig

tartott, minthogy a vasút csak Djerablusig vezetett, innen már csak a rendkívül hosszú hadtápútakra szorultak a seregtestek. Az oroszok azonban már július 7-én előretörtek, még pedig úgy, hogy a 3. török hadsereg egészen az Eufrátig volt kénytelen hátrálni. Ennélfogva a 2. török hadsereg oldaltámadása és a 3. hadsereggel való összeműködése már nem jöhetett létre. Vagyis Enver abbeli tehetetlensége folytán, hogy az erőket kellő időben a maguk helyére állítsa, a 3. török hadsereget ismét majdnem megsemmisítő vereség érte.

A 3. török hadsereg új parancsnoka Wehib pasa ugyan rendet kívánt teremteni, ámde ez csak nagysokára jött létre. A 2. török hadseregnél pedig, amelynél az összeköttetések is rosszak voltak, olyan éhinség következett be, amelynek ezrek estek áldozatul.

Az 1916-ban és az 1916/17. év fordulóján a VIII. török hadtestnek Mezopotámiából Perzsiába való előtörése tökéletesen elhibázott és céltalan volt. Ez a hadtest annakidején nagyon is hiányzott Bagdadnál.

1916 végére tehát az oroszok a török Kaukázusban kereken 200—230 km-nyire hatoltak be.

1917. év április havában Oroszországban kiütött a forradalom, amely Nikolaj Nikolajevics nagyherceg messzeható terveinek végét vetette. Ennek ellenére a törökök helyzete olyan volt, hogy támadásra egyáltalában nem gondolhattak. Hiányoztak ugyanis a munkaerők, mert a száz- és ezerszámra elűzött, megcsonkított és lemészárolt örmények hiányában, az egész tartomány a nyomor tanyája lett, éhinség ütötte fel a fejét, járványos betegségek keltkeztek, amiknek később számtalan török katona is áldozatul esett. Végre december 7-én a fegyverszünet végét vetette a szenvedéseknek. Utána a 2. török hadsereg romjai Diarbekrnél és Urfánál gyülekeztek, majd Aleppó alá szállíttattak, ahonnan a Földközi-tenger Taurustól Beirutig terjedő partjának védelmére rendeltettek.

1918 március 12-én a törökök az oroszok által kiürített Erzerumba, később Bitlisbe és Wanba, majd végül Georgiában Batumba is bevonultak. A nyár folyamán a 3. török hadsereg parancsnokságát Essad pasa vette át, a 2. török hadsereg helyébe újonnan alakított 9. hadsereget pedig a 3. és a 6. közé vonultatták fel, és végül a 6. török hadsereget Moszulig visszavonták. Ezek a hadseregek együttesen a már Bagdadnál tehetetlennek bizonyult Halil pasa parancsnoksága alatt az ú. n. török keleti hadseregcsoportot alkották. Törökország szerencsétlensége az volt, hogy még mindig

Enver állott a hatalom polcán, aki most is nagybátyját igyekezett jól ellátni.

f) *Kisázsia.*

Az entente hatalmakat, illetőleg Angliát és Franciaországot, 1915 április havától kezdve annyira lefoglalta a Gallipoli-félszigeten kezdett hadművelet, hogy Kisázsiában, Smyrnától egészen Adanaig se partraszállani, se hadműveleteket kezdeni képesek nem voltak.

A tengerpart hossza mintegy 2000 km volt, amelyet igen csekély török védősereg figyelt meg. A partot környező szigetek az entente birtokában voltak.

Az 1915—1916-i balsikerű gallipoli vállalkozás után azonban az entente már szemet vetett a kisázsiai partvidékre is. 1916 március havában a IV. török hadtest Smyrnánál, az V. török hadtest 1. hadosztálya pedig Aidinnél állott (Liman v. Sanders alatt). A smyrnai öbölben Koesten szigetén az angolok voltak az urak, tehát mindenrendű hajózást tökéletesen lehetetlenné tettek. Június 4-én a törökök rajtaütéssel visszafoglalták a szigetet. Ennél a vállalkozásnál az osztrák-magyar nehéz tarackosüteg egy része dicséretreméltóan kivette a maga részét, amit Liman von Sanders is úgy juttatott kifejezésre, hogy elismeréssel illette Manouschek századost, a nehéz tarackok vezetőjét. Az üteg másik része Tenedos szigetével szemben vonult fel a parton. 1916 júniusától—augusztus haváig hiába kívánta megvetni lábát a parton az entente, sőt a görög bandák is csak az év első felében rabolhattak itt-ott, míg később Liman von Sanders gátat nem vetett minden ilyen irányú kilengésnek.

1917 január 10-én a törökök rajtaütöttek a Rhodostól keletre fekvő Mais szigetén, ami tökéletesen sikerült. A Tenedos szigetével szembenálló 15 cm osztrák-magyar tarackosüteg március havától kezdve a háború végéig többször hatásosan szerepelt.

1918 március havától kezdve, amidőn Liman von Sanders mint „hadseregcsoport-parancsnok" Palesztinába távozott, már csak alárendelt erők maradtak meg Kisázsiában az 5. török hadsereg nevezete alatt. Minthogy pedig a törökök összeomlásáig az entente más helyeken volt kénytelen csapatait latba vetni, a partvidék mentén a háború végéig általában csend volt; majd, amint már említettük, később a Kaukázusból hozott 2. török hadsereg részei a partok védelmére felvonultak és pedig Adanától le egészen Beirutig. Vagyis 1918 szeptember havában a török fegyveres erő a következőként csoportosult:

a *keleti hadseregcsoport* Mezopotámiában (3., 9. és 6. hadsereg),

Liman v. Sanders alatt *a palesztinai hadseregcsoport* (8., 7. és 4. hadsereg).

Kisázsiában a 2. és 5. hadsereg, és végül

Európában az 1. hadsereg.

Ezeknek összes harcos létszáma alig volt 60.000 ember egy olyan ország határain szétszórtan, mely Kzép-Európánál is nagyobb.

Hogy a világháború Törökországra nézve hogyan végződött és hogy a sévresi gyalázatos békét (1920. jún. 12.) Törökország soha sem ratifikálta, hogy később a lausannei békeszerződésben (1923. júl. 24.) Törökország a moszuli vilajetre vonatkozólag suverénitását fenntartotta és az ú. n. moszuli kérdés még ma sincs elintézve, köztudomású dolog.[9]

FÜGGELÉK.

A világháború folyamán Németországnak az alább felsorolt alakulatokat bocsátotta a török hadvezetőség rendelkezésére:

1915 júniusában egy utászszázadot (Gallipoli-félsziget),

1916 júliusában hat gépuskásszázadot,
egy 15 cm-es nehéz tábori tarackosüteget,
egy 10 cm-es könnyű ágyúsüteget,
négy repülőelhárítószakaszt,
egy telefonosztagot,
négy rádióállomást,
két tábori egészségügyi intézetet és több gépkocsialakulatot.

(Szinai-félsziget, Kress ezredes expediciós-hadtestéhez.)

1917 tavaszán három gyalogzászlóaljat,
három géppuskásszázadot,
három lovasszakaszt géppuskákkal,
három aknavezetőcsoportot,
két könnyű tábori tarackosüteget,
egy tábori ágyúsüteget,
két hegyi tarackosszakaszt,
egy repülőelhárítószakaszt,
egy gyalogsági ágyússzakaszt,
egy utászosztagot lángvetőszakasszal,
egy hadsereg telefonszakaszt,
öt könnyű / három nehéz } rádióállomást.
négy repülősztagot,

[9] Utalok a „Magyar Katonai Közlöny“ 1926. évi 3—4. füzetében megjelent erre vonatkozó cikkre.

egy egészségügyi századot,
két tábori egészségügyi intézetet és több gépkocsialakulatokat.

(Palesztina — a „Jilderin" nevű seregtesthez — „F" — Falkenhayn-hadseregcsoport).

1918 nyarán egy gyalogezredet,
egy utászszázadot,
egy tartalékos vadászszászlóaljat,
két hegyi jelzőszakaszt,
egy repülőosztagot,
egy hírszerző osztagot (Pascha II.)

Továbbá: 1914—1918-ig kb 800 tisztet és hasonállásúakat,
1914 augusztusában a „Göben" és „Breslau" nevű hadihajókat,

végül: 1913—17-ig az alább felsorolt magasrangú egyéneket:
Liman von Sanders lovassági tábornokot (1913 december),
Souchon tengernagyot (1914 aug.),
Usedom tengernagyot (1914 nyarán),
von der Goltz tábornagyot (1914 dec.),
Kress báró vezérkari ezredest (1915 elején),
Dr. Collin főtörzsorvost (1915 dec.),
Falkenhayn gyalogsági tábornokot (1917 máj.) és másokat.[1]

Mint már említettük, Törökország a háború folyamán hét üteget kapott a monarchiától. Tájékozásul tüzetesen felsoroljuk a Törökországban volt parancsnokságok, csapatok és intézetek hadrendjét 1918 szeptember 1-ről:

1. Cs. és kir. törökországi tüzér- és csapatparancsnokság, 451. számú táboriposta.

2. Tüzérség:

a) Törökországi tábori tarackososztály. (Parancsnokság, két üteg 4—4 tarackkal.)

b) Törökországi hegyi ágyúsosztály. (Parancsnokság, 1. számú üteg 4 ágyúval; a 2. számú üteg (4 ágyúval) akkor még Kragujevácon volt.

c) Nehéztüzérség:

I. Egy 10 cm. ágyúsüteg 2 ágyúval,
II. egy 15 cm. tarackosüteg 4 tarackkal,
III. egy 24 cm. mozsarasüteg 2 mozsárral; a mozsarak kicserélése miatt az üteg Haifán volt.

Minden üteghez szabályszerű lövőszeres oszlopok tartoztak.

d) Pótosztagok:

I. A 15 cm. tarackosüteg, a hegyi ágyúsosztály, a tábori tarackososztály és a szíriai mellék hadtápterület részére;

[1] 1918 december 9-én a török hadvezetőségnek kb. 10.000 német katonának hajón való hazaszállításáról kellett gondoskodnia.

II. A 24 cm. mozsárüteg, a 10 cm. ágyúsüteg, az egészségügyi- és a vonattartalék, a segédszolgálat és az irányító osztag részére.

e) Kiképző különítmények:

I. Kiképző csoport a török lövőiskolában Metress-Tschifliken,
II. „ „ Hamidije-kői-n,
III. „ „ a Jilderim nevű hadseregcsoportnál,
IV. „ „ Szíriában,
V. „ „ az alexandretti öbölben és
VI. „ tanfolyam tűzmesterek részére, Konstantinápolyban.

h) Egyéb kiképző csoportok:

I. Aknavetők részére Hasskői-n,
II. fényszórók részére Hasskői-n,
III. géppuskások részére útban a 8. török hadtesthez és
IV. skí-tanfolyam a Kaukázusban.

3. Műszaki alakulatok.

Cs. és kir. 266. távirószázad 2. szakasza (századparancsnok Sófiában).
Cs. és kir. 49. táviróépítőszázad.

4. Gépkocsi alakulatok.

Cs. és kir. törökországi gépkocsialakulat parancsnoksága.

1. sz. gépkocsi-csoportparancsnokság, a szíriai cs. és kir. mellékhadtápparancsnokság alatt. Be volt hozzá osztva:

2. sz. } gépkocsioszlop,
3. sz. }

1. sz. } mozgó-gépkocsiműhely,
2. sz. }

2. sz. gépkocsi-csoportparancsnokság, Moszul; be volt hozzá osztva az

1. sz. }
4. sz. } gépkocsioszlop,
10. sz. }

3. sz. } mozgó-gépkocsiműhely,
4. sz. }

a szíriai cs. és kir. melléktápparancsnokság alá rendelve.

Továbbá:

1. }
2. } sz. kiképző gépkocsioszlop
3. }

Kisegítő gépkocsiműhely Konstantinápolyban,

gépkocsi-anyagraktár Aleppoban, a szíriai mellékhadtáp-parancsnokság alá rendelve,
benzinraktárak: Konstantinápoly, Bozanti, Iszed, Pascha és Rajak,
gépkocsi-pótraktár Konstantinápolyban.

5. Egészségügyi alakulatok:

Cs. és kir. tartalékkórház Konstantinápolyban, hozzátagolva:
44. sz. bakterológiai laboratórium,
93. sz. bakterológiai laboratórium (Szmirna),
fogorvosi ambulatórium,
könnyűbetegek osztálya,
betegszoba Tschamaban (Kaukázus),
orthopädiai különítmény rokkant törökök számára.

Cs. és kir. tartalékkórház Damaskusban (a szíriai mellékhadtápparancsnokságnál alá rendelve), hozzátagolva:
25. sz. bakterológiai laboratórium,
fogorvosi ambulatórium,
betegszoba könnyűbetegek részére Aleppoban,
betegszoba Moszulon,
lábbadozók otthona Suk el Charban.

Cs. és kir. 202. sz. tábori kórház.
309. sz. tábori kórház,
36. sz. hegyi egészségügyi oszlop,
anyagpótraktár Konstantinápolyban, egészségügyi osztaggal.

6. Hadtápparancsnokságok.

Cs. és kir. szíriai—damaskusi mellékhadtápparancsnokság:
hadtáposztag Szíriában,
hadtápcsoportparancsnokság a Taurusban,
hadtápőrségek: Bozanti, Karpuman, Gelebek, Gülek,
hadtápcsoportparancsnokság Aleppoba,
hadtápőrség Aleppoban,
hadtápcsoportparancsnokság Damaskusban,
hadtápőőrségek: Rajak, Damaskus,
külön hadtápőrségek: Derbessie, Tell Helof.

7. Egyéb intézmények.

Visszatérők átvevőállomása Konstantinápolyban,
451. sz. tábori postahivatal Konstantitnápolyban,
452. sz. tábori postahivatal Aleppoban,
pályaudvarparancsnokságok: Konstantinápoly, Pavlikői, Makrikői, Haidar-Pascha, Szmyrna,
helyőrségi étkezőraktár Konstantinápolyban,
katonai otthon Konstantinápolyban,
tisztiszállók Konstantinápolyban, Aleppoban, Damaskusban,
tiszti egyenruhaműhely és anyagpótraktár egy ruhaosztállyal Konstantinápolyban.

Azonkívül, de nem a tüzér- és csapatparancsnokság alá rendelve:

22. sz. 60 cm. fényszóróosztag,
37. sz. 60 cm. fényszóróosztag,
109. sz. hadosztálysütőműhely,
110. sz. hadosztálysütőműhely.

Összesen 200 tiszt és körülbelül 5000 főnyi legénység volt a török harctereken.

Az egyes alakulatok célja, beérkezési ideje és kiegészítési módja az alábbiakból tűnik ki:

1. *A törökországi cs. és kir. tüzér- és csapatparancsnokság:*

Ez 1916 tavasza óta működött a török fővárosban. Parancsnoka lovag Hervay Kirchberg akkori cs. és kir. tüzér alezeredes volt.

A parancsnokság feladata volt személy-, lőszer- és anyagpótlás a Törökországban levő ütegek részére.

1916 óta a török hadtápvonal kiegészítése Délpalesztináig, az ütegeknek szánt pótlás céljából.

1917 óta gépkocioszlopok felállítása, személyzetének és anyagának állandó pótlása; egészségügyi intézetek felállítása, berendezése és anyaggal való állandó ellátása.

Konstantinápolyban a személyzet kiképzésének ellenőrzése.

Tüzértisztek és kisebb különítmények kiküldetése Kisázsiába, Szíriába és a Kaukázusba, ott bizonyos helyeken kiképző táborok felállítása és berendezése.

A monarchia részéről a török hadseregnek adományozott tüzéranyag átadása. 1916 közepétől 1918 szeptember végéig 50 teljesen felszerelt üteget adtunk át a török hadseregnek.

2. *Tüzérség.*

a) Tábori tüzérség: törökországi tábori torockososztály (Feldhaubitz-Abteilung Türkei).

Első ütege a IV. budapesti,

második ütege a VI. kassai hadtest területéről kapta kiegészítését.

Az osztály 1916 tavaszán mint *hegyi* tarackososztály került a török harctérre. 1917 decemberben anyagkicserélés folytán tábori tarackososztály lett. Az osztályhoz tartoztak még a szabályszerű lövőszeres oszlopok, valamint a pótosztag is.

b) Hegyi tüzérség: törökországi hegyi ágyúsosztály (Gebirgskanonen-Abteilung Türkei).

Mind a két üteg a III. (grazi) hadtest területéről egészítődött ki.

Az osztály 1917 nyarán került a török harctérre, még pedig egyelőre csak az osztályparancsnoksággal és az 1. sz. üteggel, a 2. üteg egyelőre Kragujevácon (Szerbiában) maradt.

c) Nehéz tüzérség:

I. Törökországi 24 cm. mozsárüteg (24 cm. Mörserbatterie in der Türkei).

Az üteg csak két mozsárból állott, 1918 szeptember 1-én éppen anyagkicserélés végett Hajfán állomásozott és a II. (bécsi) hadtest területéről kapta kiegészítését.

Az üteg már 1915 november közepén került a török hartérre és először 4 mozsárból állott. 1917 elején, anyagkicserélés következtében, két részre oszlott, az egyik része volt a fentemlített 24 cm. mozsárüteg, két mozsárral, a másik része pedig a

II. törökországi 10 cm. ágyúsüteg (10 cm. Kannonenbatterie in der Türkei) 2 ágyúval, mely üteg hasonlóképen a II. (bécsi) hadtest területéről egészítődött ki.

III. Törökországi 15 cm. tarackosüteg (15 cm. Haubitzbatterie in der Türkei; 4 löveggel) szintén a II. (bécsi) hadtest területéről kapta kiegészítését.

Az üteg már 1915 december közepétől kezdve tartózkodott a török harctéren.

Mind a három nehéz üteghez a szabványos lövőszeresoszlopok és pótosztagok tartoztak.

Az egyes kiképző csoportoknál mind magyar, mind osztrák állampolgárok voltak beosztva.

3. A műszaki alakulatoknál,

4. a gépkocsi alakulatoknál és az

5. egészségügyi intézeteknél hasonlóképen magyar és osztrák állampolgárok voltak beosztva.

A 36. sz. hegyi egészségügyioszlop személyzetét a 25. sz. sarajevói egészségügyi pótosztag, a vonat személyzetét pedig a 15. sz. sarajevói vonatpótosztag egészítette ki.

6. A szíriai—damaskusi mellékhadtápparancsnokságánál, a beosztott osztagoknál, csoportok és őrségeknél szintén magyar és osztrák állampolgárok voltak beosztva; hasonlóképen a

7. alatt felsorolt egyéb intézményeknél és a

8. 60 cm. fényszóróknál is.

9. A 109. sz. hadosztály sütőműhelyszemélyzetét és vonatát a IX. (leitmeritzi),

a 110. sz. hadosztály sütőműhelyszemélyzetét és vonatát pedig a VIII. (prágai) hadtest területe szolgáltatta.

Az osztrák-magyar hadsereg főparancsnoksága (A. O. K.) és a török hadvezetőség közötti összekötő szerv az osztrák-magyar katonai megbízott volt, aki Konstantinápolyban tartózkodott és megfelelő személyzettel rendelkezett, még pedig:

szűkebb törzs (engerer Stab),
a különböző fegyvernemek előadói,
a tüzér- és capatparancsnokság,
a műszaki csoport,
Magyar Tudományos feketetengeri expeditió,
a tábori vasutak elnökének képviselője,
a cs. és kir. hadügyminiszter gazdasági képviselője,

a cs. és kir. hadügyminiszterium nyersanyag termelésiosztályának képviselője és

a cs. és kir. hadsereg főparancsnokságának képviselője a török tengerészeti hatóságoknál.

Karojlovič Oszkár.

Forrásművek:

1. Quellenwerk des grossen Generalstabes. 1914—18. — Die Schlachten und Gefechte des grossen Krieges.
2. M. Schwarte: Der grosse Krieg 1914—18. 5. kötet.
3. Gen. der Kav. Liman v. Sanders: Fünf Jahre Türkei.
4. Bernhard v. Schmitterlöw: Genfeldm. v. der Goltz-Pascha.
5. H. v. Zwehl: Erich v. Falkenhayn. Gen. der Inf.
6. Ahmed Djemal Pascha: Erinnerungen eines türkischen Staatsmannes.

MAGYAR HADTÖRTÉNELMI EMLÉKEK A KÜLFÖLDI MÚZEUMOKBAN.

(Nyolcadik közlemény.)

XX. Versailles. A világ e legfényesebb királyi kastélya és bámulatos szépségű mulatókertjei, ma egészben egy történelmi múzeumot képeznek,[1] amelyben szintén találunk magyar vonatkozású emlékeket:

1. *Pastell-képek* (2 drb.): Az egyik *II. Józsefet* ábrázolja gyermekkorában, díszmagyar ruhában. Mária Terézia előszeretettel öltöztette kisfiát magyar ruhába, ha hű magyarjai érzelmeire akart hatni. A híres pozsonyi országgyűlésen ő maga is így jelent meg. Ezt a jelenetet több egykorú rézmetszet örökítette meg, amelyeken a királynő a trónörököst szintén magyar ruhába öltöztetve tartja a karján, holott II. József akkor még csak hathónapos pólyásbaba volt. Így van ábrázolva egy kétségtelen hiteles egykorú képén a pozsonyi országgyűlésnek, melyet Heideloff József festett s jelenleg a Történelmi Arcképcsarnokban van. Tény azonban, hogy később is, mint 8—10 éves fiú, ünnepélyes alkalmakkor magyar díszruhába öltözött. A *Delhaes*-féle gyüjteménnyel került a Magyar Nemzeti Múzeumba egyik ilyen öltözete, mely kék ezüstbrokátból készült.[2]

A második kép *Mária Antoinette* arcképe ugyancsak magyar ruhában.[3]

2. *Olajfestmény.* Gróf *Berchényi László* francia tábornagy arcképe, huszáröltözetben. A maréchalok termében. Székesi gróf Berchényi László élettörténete ösmeretes. Született 1689-ben, meghalt 1778-ban. Már 1708-ban Rákóczi udvarában kornétás. Rettenthetetlen hősként harcol Trencsénnél és Romhánynál. Rákóczi 1712-ben Franciaországba küldi, hol XIV. Lajos király testőrségébe granátosszázadossá nevezi ki. 1719-ben már ezredes s mint ilyen Rodostóba ment, hol a menekült magyarokból a Berchényi-huszárezredet szer-

[1] *Bernard L.* Versailles; Guide Illustré 1899.
[2] *Szerző:* A magyar viselet történeti fejlődése. 1905, 192. l
[3] 4571. és 4574. szám.

vezi a franciák részére. A flandriai harcokban nagyon kitüntette magát s folytonosan előbbre haladva, 1758-ban a legfőbb katonai méltóságot nyerte el, Franciaország marsalljává neveztetvén ki. Báró *Forster Gyula* 1925-ben megjelent életrajza, a nagy marsallról s e képről is becses adatokat tartalmaz.

3. *Csatakép,* mely a Leuze (?) mellett 1691 szept. 18-án lefolyt ütközetet ábrázolja. *Számos magyar vitéz alakjával,* amelyek úgy a viselet, mint a fegyverzet szempontjából kifogástalanul vannak ábrázolva. A képet *Parrocel József,* Franciaország legismertebb csataképfestője festette, aki a des batailles melléknevet is kapta. Született 1646 október 3-án Brignolesben. *Courtois* tanítványa volt s meghalt 1704 március 2-án Párisban.[4]

XXI. Brüsszel. *A belga királyi régészeti és fegyvermúzeum.* A Porte de Hal, ahol az állam régiséggyüjteményeit 1847 óta őrzik; Brüsszel egy régi kapuja, mely a bástyák lerombolása után megmaradt. Ezt a várkaput 1381-ben építették és sok viszontagság után 1869-ben *Beyraert* építész ügyes vezetése alatt restaurálták.

A régi és modern fegyverek az elsőemeleti szép gót teremben vannak elhelyezve. A terem nagy négyszöget képez, melynek negyedik oldala kiugró félkört alkot, mert az erődítési vonal régi tornya helyére esik. A termet két hatalmas pillérsorozat három szakaszra osztja. A régi lőrésekből alakított ablakok ebbe a terembe halvány világosságot bocsájtanak, mely az egésznek egy régi lovagterem hangulatát kölcsönzi.

E. van Vinkeroy írja, hogy „a látogató, aki átlép a küszöbön, egyszeriben ott találja magát egy ősi lovagvár tornyában, ahol a régi lovag ügyes fegyvertárnoka által hadi- és tornafelszereléseit rendben tartatta. A komor csúcsíves ablakok köré csoportosulva, egy-egy hatalmas oszloptól félig eltakarva, ott állanak ezek a büszke lovagvértezetek, mintha századok óta odapecsételték volna őket."

Burgundi Antal már 1406-ban kezdte a brüsszeli Caudenberg-kastélyban összeállítani a gyüjteményt, mely később „Arsenal Royal" név alatt lett ismeretes.[5]

Utódai folyvást gyarapították ezt a fegyvertárat és nevezetesen V. Károly sok nagybecsű fegyvert helyezett el benne. Utána Albert főherceg és Izabella főhercegnő hagyományoztak a brüsszeli palotának sok történelmi emléket.

[4] *Singer:* Künstler-Lexikon. 1898, III. k., 376. l.

[5] *Th. Juste* értekezése a Belga kir., Akadémia Bulletinjeinek 2. Serie VIII. kötet, 11. számában.

Utóbb, alkalmasint a gyüjtemények gyarapodása miatt vitték ki a múzeumot a hercegi kastélyból a palota istállóinak épülettömbjébe, szemben a Caudenberg-apátság épületével. Ami nagy szerencse volt, mert így a tűz, mely 1731-ben elpusztította a palotát, a múzeumot megkímélte.

1773-ban a régi fegyvereket átvitték a Rue de la Pálle-ba, abba az épületbe, mely azelőtt a jezsuita collegium könyvtára volt. *Mann* abbé, aki ekkor meglátogatta a múzeumot, a következőket írja arról:[6] „Ott látni, úgymond, V. Károly császár díszfegyvereit, csatalovának felszerelését, a díszkardot, melyet az aranygyapjas-rend lovagjainak felavatásánál használt. Továbbá Franciaország nagy zászlaját, melyet a paviai csatában foglaltak el, a három lobogót, melyeket V. Károly az afrikai mórok elleni hadjáratban maga előtt hordatott. A fegyvertárban láthatók továbbá Montezuma mexicói császár fegyverei, Albert főherceg díszfegyverei, lószerszáma és Ostende ostrománál hordott súlyos fegyverei, valamint a kard, melyet IV. Henrik francia király hadüzenet jeléül küldött Albert főhercegnek. A fegyvertár egyéb tárgyai: Jó Fülöp, Miksa császár, Ausztriai Don Juan, Alba herceg, a pármai herceg, Ferdinánd bíbornok, Leopold főherceg, Ernő főherceg fegyverei. Egyéb nevezetességek közül említendő egy ágyú, mely hetet lő egyszerre."

Ezeknek a hadtörténelmi emlékeknek egy részét az osztrákok, mikor Belgiumot kiürítették, magukkal vitték s azok most Bécsben láthatók.

Amíg Belgium és Hollandia egyesítve voltak, Brüsszelben nem volt régészeti múzeum. A mostani múzeum csak 1835-ben keletkezett és a fegyvereket a következő helyekről szerezték össze:

Elhelyezték ott 1835-ben a régi királyi arzenál maradványait. Az állam ugyanez évben megszerezte Th. de Hompesch gróf becses gyüjteményét, mely négy teljes, 33 fél fegyverzetet, több mint száz sisakot és számos különféle fegyvert foglalt magában. Ezek a fegyverek majdnem mind német eredetűek.

A hadügyminisztérium 1837-ben a kis tűzérségi gyüjteményt, mely magában foglalta a modern belga tűzérség tárgyainak $^1/_5$ nagyságú mintáit és több régi fegyvert is, szintén ide osztotta be.

1839-ben Lalanig gróf, Belgium madridi ügyvivője, a II. Fülöpnek tulajdonított tornafegyverzetet, számos spanyol kardot és dárdát, több sisakot s egyéb fegyverzetet szerzett Spanyolországban.

[6] *A Mann:* Description de Bruxelles et des envivous. 1785.

Behr báró pedig 1842-ben, mint konstantinápolyi belga követ, a régi szultánok fegyvertárának eladásánál keleti fegyverekből szép gyüjteményt szerzett.

H. Leroy egy nagybecsű, német eredetű gyüjtemény eladásánál Brüsszelben 1854-ben sok tárgyat szerzett be.

A néprajzi osztályhoz tartozott nem európai fegyvereket 1879-ben szintén a fegyvertárban helyezték el, viszont az ókori fegyvereket a fegyvertárból áthelyeztek a régiségtárba.

Ezenkívül az összes gyüjteményeket 1835 óta vásárlások által is folyton gyarapították, de gyarapították egyes adakozók is, kik között első helyen állott II. Lipót király.[7]

Fegyvertörténeti szempontból e múzeum különösen mintegy ötven elsőrangú teljes vértezetével tűnik fel, melyek között a XV. századbeli és a Maximilián rüstungok legszebb példányait találjuk.

Ritka sorozatokat találunk ezenkívül középkori törökből, kengyelek, sarkantyúk, zablák, kanócos, tölcséres, kereklakatos s csont díszítményekkel gazdagon berakott puskákból, keleti sisakokból, középkori faragott kürtök és lőportartók, két kézre való nagy pallosok és alabárdokból.

A középkori emlékek közül kiválik egy XV. századbeli óriási álló ostrompajzs. Alakja lefelé kissé keskenyülő négyszög. Fent középen háromszögletű nyílással, melyen a számszeríjj vagy a puskacső vége kidugható volt. Hátul fogantyúval s alján két hegyes vastüskével van ellátva, amelynél fogva a harcos maga előtt a földbe szúrta. Magassága 2 és fél méter, úgy hogy a vitéz mögötte egészen felállhatott s a nyíláson át úgy célozhatott s így védve lassankint mindig közelebb vonult az ostromlott szekértáborhoz vagy ellenséges csapathoz. A huszita harcok idején volt használatos.[8]

Ugyancsak középkori fegyverzet egy a XV. század legelejéről való sodronypáncél-öltözet. Sodronying és sodronynadrággal. A fejet zárt saladesisak védte.

Feltűnő fegyvertípus, egy a cső elejére szurony módjára erősített, csatabárddal ellátott muskéta a XVII. századból.

Itt is találunk egy, a mi Zrinyi-sisakunkhoz teljesen hasonló formájú sisakot, melyet az itteni katalógus is épp úgy, mint a párisi Musée d'Artillerie példányát, — mongol sisaknak mondja.[9]

Az utolsó század belga hadseregeinek fegyverzete és felszerelése külön termeket foglal el. A mult századbeli katona-

[7] *Vinkeroy E. Van:* Musée Royal d'Antiquités. Catalogue des Armes et Armures. Bruxelles, 1885.
[8] *Catalog:* Serie V. 1.
[9] *U. o.:* Serie XLVII. 36.

ságuk képei pedig a kir. képtárban olajfestményekben van egybegyüjtve.

Csaknem páratlanul gazdagnak mondható végül a maga többszáz zászlajával ez a múzeum a hadilobogók tekintetében, amelyek között a saját, különböző harctereken kiérdemesült zászlóikon kívül számos hadizsákmány is van, köztük öt darab török lófarkú zászló is.

A tűzérség fejlődését éppúgy, mint a párisi tűzérségi múzeumban, itt is a középkortól kezdődőleg találjuk bemutatva. A belga tüzérség utolsó századi haladását pedig ágyúmodellek hatalmas sorozata magyarázza. A nehezebb ostromágyú- és mozsártípusokból 51 ágyú az udvaron van felállítva.[10]

A belga királyi fegyvermúzeumban a következő magyar vonatkozású hadtörténelmi emlékek vannak:

1. *Állópajzs,* fából, vászonnal bevonva. Alakja hosszúkás négyzet és kevéssé teknősen hajlott. Közepén az egészen ékalakban végigfutó borda emelkedik ki. A festés alapszíne ezüstszürke. A pajzs közepén stilizált felhőn Szent Borbála alakja áll. Belseje vörösbarnára festett s közepén bőrrel becsavart fogantyúja van.

Magassága 1 m és 20 cm, szélessége 62 cm. Hasonló gyalogsági állópajzsok a Bécsvárosi történelmi s a Magyar Nemzeti Múzeumban vannak Mátyás király címerével és monogrammjával. Valószínűleg ez a példány is a fekete sereg fölszereléséből való. A katalógus is *„pavois hongrois"*-nak mondja.[11]

2. *Magyar gyalogsági állópajzs,* mint az előző, formára és nagyságra nézve, csak hogy külső lapján a festés nagyon rongált. XV. század.[12]

3. *Lovas vértezet* (6 drb.) Részben kékre futtatott acélból. A csípő-, comb- és karvért rákfarkszerű lemezpáncél, a sisak magyar rohamsisak, mozgatható orrvédő vassal, halántékvérttel és rákfarkas nyakvérttel. A XVII. század második feléből. A francia dragonyosok is viseltek ilyen vértezetet.[13]

4. *Magyar rohamsisak* (3 drb.). Olyanforma, mint a fentebb leírt vértezetnél, csakhogy itten az egyiknél a sisaksapka kúpszeletekre osztott, a másiknál hátul a nyakszirtvért felett, forgótartóhüvely van odaforrasztva, a harmadik pedig sárga rézfejű szögekkel díszített.[14]

[10] *U. o.:* Serie XXXI. 5., 8., 10., 11., 19. és Serie XLIV.
[11] *U. o.:* Serie V. 3. sz.
[12] *U. o.:* Serie V. 2. sz.
[13] *U. o.:* Serie XLVII. 16., 38., 19., 25., 48. és Série I. 37. sz.
[14] *U. o.:* Serie XLVII. 27. és Serie II. 5. és 26. sz.

5. *Csákányfokos.* A nyéljuk hosszúkás négyszegletű, foka kalapácsszerű s tüskéje hajlott madárcsőr alakú, rajta keleti modorú diszítmény van arannyal beverve. A XVII. századból.[15]

6. *Magyar csákányfokos* (3 drb.). Az előbbinek többékevésbbé eltérő változata, öntött, vert és csiszolt acélból. A XVI. és XVII. századból.[16]

7. *Buzogányok* (8 drb.). Gerezdes és gömbölyű buzogányok, szárnyas botok. Mindannyi tiszta magyar forma.[17]

8. *Keleti lovasvértezet.* A kúpalakú sisak kettős lemezű halántékvérttel, a karokon és lábszáron vaslemezpáncél van, míg a felső testet sodronypáncéling fedi. A ló vaslemez homlokvértet visel, szűgye és oldalai takaróval vannak fedve, melyet kerek bronzpitykék díszítenek, amelyek egyszersmind páncélszerű védelmül is szolgálnak. A katalógus középkori *saracén* vértezetnek mondja. Fegyverül lándzsát, csatabárdot, szablyát és könnyű pajzsot visel[18].

Nagyon tanulságos ez a vértezet *a régi magyar fegyverzet ismerete szempontjából.* Már honfoglaláskori hadi felszerelésünk egyes részei ezzel teljesen megegyezők. Ilyen fölszerelésű Nagy Lajos könnyű lovassága, részben Mátyás huszársága, sőt még XVI. századbeli hegyes tőrt viselő huszárságunk s lobogós kopját viselő lovasságunk egy része is. Egy XIII. századbeli perzsa kézirati codex miniatur festésű képén ugyancsak ilyen fegyverzetet látunk, bizonyságául annak, hogy a keleti hadifölszerelés milyen rokon volt a magyarral a legrégibb időktől fogva.[19]

Dr. Szendrei János.

[15] *U. o.* Serie XLIX. 25. sz.
[16] *U. o.:* Serie XLIX. 37., 38., 35. sz.
[17] *U. o.:* XLIX. 29., 33., 40., 31., 30., 39. és Serie XIV. 6. és 7. sz.
[18] *U. o.:* Serie XLVII. 1. sz.
[19] *Szerző:* A magyar viselet történeti fejlődése. 1905, 10. lap. Képe kiadva.

T Á R C A

BONYODALMAK A SZEGEDI POLGÁRŐRSÉG KÖRÜL 1806-BAN.

Manapság, amikor már egész katonaságunk fakóra változott és a sokkal elevenebbszínű régi szép hadseregnek már csak egyre jobban elhalványuló emléke él: talán nem lesz érdektelen, egy, még a régi hadseregnél is színesebb fegyveres testületről megemlékezni.

*

Szeged város aljegyzője, Aigner József, 1806 március 21-én jelentést terjeszt a városi tanács elé a szegedi polgárőrség állományáról.[1] Lehetetlen, hogy ennek a jelentésnek olvastára el ne mosolyodjunk. De mielőtt foglalkoznánk vele, lássuk csak az aljegyző felterjesztésének történelmi hátterét.

1805-ben Ausztria ismét háborúba keveredett Franciaországgal, ami ezúttal harmadik hadjárata volt Napoleon ellen. Ezt a háborút három harctéren vívta, még pedig Németország, Ausztria és Olaszország területén. Magyar katonák itt is, ott is résztvettek a harcokban s így a Szegeden állomásozó csapatok is elvonultak. Akkoriban Szeged helyőrsége az Auffenberg báró altábornagy nevét viselő 37. gyalogezred egy zászlóaljából és néhány szakasz lovasságból állott. Ezek a csapatok látták el az őrszolgálatot az akkor még fennállott várban, a kaszárnyában, az élelmezőraktárban, a posta- és a sóhivatalban.

Napoleon sikerei mindinkább aggasztóbbá tették a katonai helyzetet úgy, hogy a király október 27-én még az insurrectió behívását is kénytelen volt megparancsolni és a működő hadsereghez minden kéznél levő tartalékalakulást is bevontak. Így különösen az ország belsejében fekvő városok maradtak üresen, katonaság dolgában. A helyőrségeiktől ilyformán megfosztott nagyobb városok arra kényszerültek, hogy a biztonsági szolgálatot lakosaikból alakult polgári őrségek lássák el. Ez magábavéve se szokatlan, se gúnyolnivaló intézmény nem volt; azonban hellyelközzel — s éppen a mi esetünkben is — furcsa kinövései támadtak. Minden katonaviselt ember tudja, hogy a fegyelem fenntartásának egyik eszköze a ruházat csínossága és egyformasága. Tarka-barka gyülekezetet nehéz rendben tartani, már csak azért is, mert hiányzik belőle az ugyanazon testülethez való tartozás kézzelfogható, külsőségekadta, szembetűnő bizonyítéka. A külsőségek a testülethez tartozókban, az egyéb szolgálati és erkölcsi tényezőkkel kapcsolatban, megteremtik és ébrentartják az együttérzést és a közszellemet.

[1] *Hadtört. Levéltár,* Budapest: A budai General-Commando ltára. 1806. fasc. III. No. 127.

Ámde polgári őrségeket nem egykönnyen lehet tetszetős külsőbe bujtatni. Ez nem is okvetlenül szükséges, elég, ha rendes polgári ruházatukon, hivatásuknak külső jeléül, karszalagot vagy más, egyszerű megkülönböztető jelvényt viselnek, katonás mivoltuk egyébként abban jut kifejezésre, hogy megfelelő fegyverzetük van és őrszolgálatukat a hadsereg szolgálati szabályzatának elvei szerint látják el. Lássuk már most, hogyan festett akkortájban Szeged város polgárőrsége?

Lothringen József herceg altábornagy, szegedi hadosztályparancsnok, 1806 március elején panaszkodik a budai General-Commandonak,[2] hogy Szeged szabad királyi város különböző módon ruházza és fegyverzi fel polgárságát. Három magyar- és egy németegyenruhás gyalogszázadot, továbbá egy lovasszázadot alakított,[3] amelyek mindegyike önálló; ez nem felel meg a célnak és visszásságokat fog okozni. Hozzáteszi, hogy a tisztek piros és zöld fonallal átszőtt ezüst kardbojtot viselnek.

Időközben a hadbavonult csapatok egy része ismét elfoglalta rendes állomáshelyét, tehát a polgárőrségek létjogosultsága tulajdonképen megszünt. Aki azonban nem vet számot az emberi hiúsággal, hasztalan bízik a józan belátásban. A szegedi polgárőrök, úgy látszik, nagyon tetszelegtek cifra ruhájukban s hivatásuk fontosságától áthatva, a világért se siettek azt levetni, hogy szürke mindennapi foglalkozásukhoz visszatérjenek. Báró Allvintzi József táborszernagy, akinek Lothringen herceg föntemlített jelentése szólt, kénytelen a dolgot az udvari haditanács elé vinni. Az öreg, joviális gondolkozású Allvintzi sehogy se tudja megérteni azt, hogy amikor a lakosság színe-java az ellenség előtt áll, az ország belsejében abban versengenek a polgári alakulatok, hogy minél cifrább öltözettel tegyenek túl egymáson.

Április 10-i jelentésében[4] hasonló, régebbi esetre hivatkozik, amikor is a General-Commando ezeknek a polgári csapattesteknek részben fölösleges, részben káros voltára útalt, mert úgy sokaságuk, mint különböző egyenruhájuk és a hadseregével sokban egyező jelvényeik, súrlódásokat idéznek elő. Megemlíti, hogy például 1804-ben a temesvári polgári lövészszázadok aranypaszományos, zöldtollas kalapot viseltek, holott az csupán a tábornoki kart illeti meg. Majd rátér a szegedi esetre. Felszólította, úgymond, a városi tanácsot, hogy nyilatkozzék az ügyről; a magistratus azonban az utolsó országgyűlés egy idevágó határozatára hivatkozik. Ha már most, fejti ki tovább Allvintzi, ilyen határozat valóban volt is, az csupán a csapatok távolléte idejére és a nemesi felkelés tartamára lehetett csak érvényes, még pedig azért, hogy a helyőrségeiktől megfosztott helyeken a tulajdon védelmét szolgálja. De most, amikor már mindenütt elegendő katonaság biztosítja a rendet, nincs értelme annak, hogy a polgárok idejüket haszontalanul pocsékolják, igazi foglalkozásukat elhanyagolják s magukat felesleges költségbe verjék. Javasolja, hogy abban az esetben, ha legfelsőbb helyen mégis megengednék a polgári őrségek fenntartását, ezeknek száma korlátoz-

[2] *Hadtört. Levéltár:* i. h.
[3] Aigner már öt gyalog- és két lovasszázadot mutat ki jelentésében (u. o.).
[4] U. o

tassék, egyenruhájuk elüssön a hadsereg ruházatától, a hadseregéhez hasonló jelvények viselése megtiltassék s végül a magyar hatóságok útján tüzetesen szabályoztassék a polgári őrségek szervezeti és ruházati rendje. Ugyanakkor válaszol Lothringen herceg felterjesztésére is, utasítván őt, hogy az udvari haditanács döntésének megérkeztéig igyekezzék a ruházkodás és a jelvényviselés terén burjánzó kinövéseket, amennyire lehet, megnyirbálni.

Nehéz dolga akadhatott a hercegnek, amikor ennek az utasításnak teljesítéséhez fogott. A bevezetésben idézett aljegyzői kimutatás ugyanis talán még sohse látott képet tár elénk, amelyből valaki azt hihetné, hogy Szegeden akkor heteken és hónapokon át ünnepelték a farsangot, le nem vetvén a tarkabarka jelmezt, még akkor se, amikor már elhagyták a báltermet. Öt gyalog- és két lovasszázad parancsnokáról, állományáról és felszereléséről számol be Aigner aljegyző. Vegyük őket szemügyre, úgy, ahogy a kimutatás felsorolja.

Pannin Boldizsár cs. kir. postamester gyalogszázadának létszáma 6 tiszt, 14 altiszt, 146 egyenruhás és 134 civilruhás polgárból állott. Ez a század így volt felöltöztetve és felszerelve: sötétkék bekecs, fekete orosz bárányborprémmel, ugyanolyan színű zsinórzattal; fehér gomb, sötétkék nadrág, fekete csizma; gyöngyszínű csákó, fekete tollforgóval, fehér, piros és zölddel vegyített zsinórdísszel; magyar kard, fehérszíjas tölténytáska, puska. A tisztek megkülönböztetésül ezüst zsinórzatot viseltek, a csákón ezüst, zöld és pirossal vegyített zsinórdíszítést; ugyanolyan kardbojtot s a kalapon* is hasonló bojtokat.

A második gyalogszázadban 6 tiszt, 10 altiszt, 63 egyenruhás és 36 egyéb polgár szolgált. Parancsnoka, *Popp Iván* kereskedő, így öltöztette és szerelte fel századát: aranygombos császárkék frakk, pipacspiros hajtókával. Arannyal vegyes sötétkék selyem vállszalag, szalmasárga mellény és nadrág, magyar csizma. Aranysujtásos fekete kalap, selyemrózsával, fekete tollbokrétával. Tölténytáska aranyozott sassal; fényes bőrből készült vállszíj, mellső részén aranyozott magyar korona, lelógó láncocskákkal, továbbá pajzs F. II. betűkkel. Fekete kardszíj, aranyozott sascsattal; kard, markolatán oroszlánfejjel; puska. Tisztek: arany vállszalag és arany kardbojt, sárga selyem táboriöv, aranybojtokkal.

Georgyeővich Péter kereskedő gyalogszázada 4 tiszt, 3 altiszt, 28 egyenruhás és 65 civilruhás polgárból állott. A század következőképen volt felöltöztetve és felszerelve: sötétzöld zeke, karmazsinpiros hajtókával, arannyal átszőtt sárga vállszalag, gyöngyszínű mellény és nadrág aranypaszománnyal és sujtással. Fekete magyar csizma aranyzsinórral és rojttal. Piros *ulánus-csapka*, fényes bőrből készült, aranyszegélyű napellenzővel és arannyal átszőtt acélzöld zsinórdísszel, hasonló rózsával és zöld tollbokrétával. Magyarcímeres tölténytáska, oroszlánfejes és láncos fekete szíjjal, az utóbbin kis pajzs, a város címerével. Arannyal vegyes acélzöld selyemkardbojt; puska. A tiszteket díszesebben kidolgozott ruházat és díszjelvények, azonkívül aranypaszományos piros kardszíj különböztették meg.

* A tiszteknek tehát csákójuk és kalapjuk is volt.

Müller Ferenc telekkönyvvezető gyalogszázada külsőben némileg elütött az előbbitől: búzavirágszínű dolmány, ugyanolyan zsinórzatal; fehér gombok, fehér öv, fekete csizma, fekete csákó, fehér, zöld és piros zsinórdísszel és fekete tollforgóval. Tölténytáska fehér szíjjal, magyar kard, puska. A tisztek ruhája búzavirágszínű bekecs, fekete prémmel; a csákón ezüst paszomány, ezüsttel vegyes zsinórdísz. Ugyanolyan kardbojt. Állománya 6 tiszt, 14 altiszt, 70 egyenruhás és 300 más polgár volt.

Az ötödik gyalogszázadhoz 5 tiszt, 14 altiszt, 26 egyenruhás és 155 egyéb polgár volt beosztva. Parancsnoka *Csavoizky Joan* főfiskális. Ruhája és felszerelése a következő: sötétkék dolmány sárga zsinórzattal; sárga öv, fekete csizma. Fekete csákó, sárga zsinórdísszel és fekete tollforgóval. Tölténytáska fehér szíjjal, magyar kard, puska. Tisztek: bekecs nyestprémmel, a csákón arany zsinór, Arany mentekötő és kardbojt.

Dugonits Antal megyei pénztáros volt az első lovasszázad parancsnoka. Százada mindenben a Müller-féle gyalogszázadhoz hasonlóan volt öltöztetve és felszerelve, de panyókára vetett mentét is viselt. Létszáma 7 tiszt, 12 altiszt, 43 egyenruhás és 60 más polgár.

A Csavoizky-féle gyalogszázadéval egyforma ruhája volt a második lovasszázadnak, azzal a különbséggel, hogy ez is panyókára vetett mentét viselt. Parancsnoka, *Rózsa József* huszárkapitány, 3 tiszttel, 4 altiszttel és 30 civilruhás polgárral rendelkezett. Volt-e ezeknek a svadronoknak lovuk és mennyi? — nem tudjuk, mert erről a kimutatás egy árva szót se szól. Mint látjuk tehát, a szegedi polgárőrség teljes létszáma 38 tiszt, 71 altiszt, 375 egyenruhás és 780 polgári ruhás fő volt.

Hogy mikor és hogyan oldotta meg Lothringen herceg ezt a kényes feladatát? arról már nem szól a krónika. Minthogy a General-Commando levéltárában erről az ügyről további adatok nincsenek, valószínű, hogy a felvert hullámok békésen el is simultak.

S. C.

TOLDI MIKLÓS.

Moór Elemér „Deutsche Spielmannstoffe in Ungarn" című tanulmányában *(Ung. Jahrbücher.* V. 252.) Toldi Miklóssal kapcsolatban foglalkozik a „Toldi-monda történeti alapja" c. cikkemmel is *(Hadtörténelmi Közlemények:* 1924) s elveti annak eredményeit, azt állítva, hogy az idézett cikkemben összeállított életrajzi adatok tulajdonképen három, egy időben élt Toldi Miklósra vonatkoznak. Moór feltevése szerint Nagy Lajos idejében különböző Toldi családok éltek s ezeknek Miklós nevű tagjai egymással semmi kapcsolatban sem voltak, továbbá a Toldi Miklóst említő okleveles adatok között is olyan belső ellenmondásokat vél találni, amelyek lehetetlenné teszik ezen adatoknak egyetlen személyhez való kapcsolását.

1. A legfontosabb tehát annak eldöntése, hogy valóban élhetett-e több — Moór szerint három — Toldi Miklós a XIV. század második felében. Minthogy a Toldi név helynévből képződött, elméletben valóban lehetséges is feltételezni annyi Toldi családot, ahány Told falu volt. Moór felsorolja, hogy Somogy, Győr, Arad, Bihar és Nógrád

megyében volt egy-egy Told falu, illetőleg még Komárom megyében Toldvár falu. Ennek az utóbbinak azonban semmi köze sincs a Toldi családhoz, mivel a helység nem „castrum Told", hanem falu, úgyhogy az innen származó család csak *Toldvári*-nak nevezhette volna magát s nem Toldinak. A somogymegyei Told falu viszont a székesfehérvári káptalan birtoka volt *(Csánki:* Magyarország történeti földrajza. II. 652), a győri meg a pannonhalmi apátságé (u. o. III. 561.), azaz egyházi földesurak jobbágybirtoka volt mindkét falu, ott nemesi család nem lakott s onnan a középkori társadalmi rend szerint egy „comes Nicolaus de Told" sem kerülhetett ki. Hasonlóképen Arad megyében sem ismer Csánki Toldi családot, mert ide, Zaránd megyébe, az ország déli vidékére a bihari család egyes tagjai jutottak el, de csak a XV. században. (Erre vonatkozólag l. idézett cikkemet.) Ilyen módon tehát csak a nógrádi és a bihari Told falu jöhet tekintetbe. Az előbbiből származó Toldy család történetét eredeti oklevelek alapján részletesen összeállítottam értekezésemben s megállapítottam, hogy ez a család a XIV. században másik birtokáról következetesen Nagykérinek nevezte magát. Egyetlen Toldi nevű család élt tehát az Anjou-korban, a bihari s következőleg három különböző családból származó Toldi Miklós nem élhetett. A Toldi Miklóst említő okleveles adatok tehát csak a bihari családnak a tagjára vonatkozhatnak.

2. A másik kérdés az, hogy valóban van-e belső ellenmondás a Toldi Miklóst említő okleveles adatok között.

a) Ellentétet lát Moór abban, hogy Toldi Olaszországból visszatérve a király miles-e és 1366-ban gömöri comes lesz, mert — szerinte — 1368-ban ugyancsak egy Toldi Miklós ott a vicecomes. Csakhogy a „király milese"-viszony a király familiájába való tartozást jelent, a comes-ek pedig elsősorban a familia tagjai közül kerültek ki. Toldi a kinevezés ellenére továbbra is a királyi udvarban maradt, mert maga helyett leküldötte emberét, a vicecomes-t a megyébe. Oklevelek nevezik Toldit gömöri főispánnak *(Fejér.* Cod. dipl. IX. 3., 645, IX. 6., 147., 1366. és 1367.), de Moór Pesty Frigyesnek egy, minden forrásidézés nélküli összeállítása alapján egyszerűen degradálja a comest vicecomes-szé. Éppen cikkemben utaltam arra, hogy a hetvenes évek oklevélkiadói — a Zichy-codexben — lenyomatva az oklevelek szövegét, a regesztában a comest alispánnak fordították; csakhogy ez éppen egy félszázaddal előbb történt.

b) Kétségesnek tartja Moór, hogy az 1354-i pozsonyi várnagy s vicecomes és az 1355-i esztergomi érseki miles egy személy lehet. Minthogy azonban attól fogva, hogy Toldi Esztergomban van, már más a pozsonyi alispán, kétségtelen, hogy kiválva Megyesi Simon comes szolgálatából ő lépett át az esztergomi érsekébe.

c) Mereven tagadja Moór, hogy az olasz oklevelekben szereplő „comes Nicolaus de Thodi Ungarus" azonos lehet Toldi Miklóssal; ő ezt a Thodi-t inkább egy Othim-i vagy Achina-i Miklóssal azonosítja, aki — szerinte — az olasz Todi városról nevezte el magát, mert ott *valószínűleg* birtokot szerzett magának. Ez a feltevés önkényes, semmivel sincs indokolva. Ellenmond neki a zsoldosvezér életmódja is, mert éppen nem valószínű, hogy egy Olaszországba menő elszegényedett magyar nemes, mint Athinai is, egy püspöki

székhelyen olyan nagy birtokot szerez magának, hogy azután arról a városról nevezheti el magát. De ellenmond e feltevésnek a név írása is, mert ma éppen úgy, mint a Muratori-féle nagy forrásgyüjtemény középkori olasz és latin szövegeiben egyaránt *Todi* a város neve, azt pedig bajos feltennünk, hogy az olasz közjegyző helytelenül írta volna le a szomszédos olasz város nevét, ha valóban Todi városáról nevezte volna magát a magyar katona. Sokkal logikusabb azt feltennünk, hogy a magyar Toldi nevet írta le a közjegyző — nem tévesen, hanem — fonetikusan. Mert hogy magyar volt ez a zsoldosvezér, azt a neve mellett mindég szereplő Ungarus jelző éppen úgy bizonyítja, mint az a tény is, hogy a zsoldoscsapat magyarokból és angolokból állott. Vajjon mondhatta-e Toldi Miklós, Nicolaus de Told, nevét Tódi-nak? A középkorból, pontosabban a XIV. századból bőven van példánk arra, hogy az „l" mássalhangzó kihagyásával megnyúlt a kiejtésben az előtte álló magánhangzó, akár csak mint ma a köznyelvben. Pl. *Babócsa*, 1369: Babolcha, 1348: Babocha (Csánki. II., 576.) éppen így Fonold, a mai Fonyód, Olnod, a mai Ónod (u. o. II., 606., I., 167.). Bihar megyében: Boldogasszonyfalva, 1459: Bodogazonfalwa (u. o. I., 604.); Bosold—Bosód (u. o. I., 605.). Szatmár megyében: Bobáld. 1335: Bobad (u. o. I., 471.) stb. Toldi tehát mondhatta a nevét Tódi-nak s azt azután hallomás után jegyezte fel az olasz közjegyző. Látszólag még mindég fenn lehet akadni a „*de* Thodi" kifejezésen, mert vagy a „*de*", vagy az „*i*" felesleges. Pár analóg középkori eset felsorolása azonban mindenkit meggyőzhet, hogy a neveknek ez az írása nem volt szokatlan még Magyarországon sem. „Nicolao de Marchal", „Dionysio de Marchali", „Emericus et Johannes de Marczaly" (*Sztáray-oklevéltár*, II. 201., 212., 345. l.); „Johannes filius Foris de Bak", „Thomas de Baky" (u. o. 265., 489. l.); egészen egykorú (1358—9-i) adatok: „nobiles de Cheb", „Petro de Cheby" (*Anjoukori okmánytár*, VII., 418., 200 l.); „magistrum Thomam de Biry", „pro Thoma de Byr" (ugyanazon oklevélben!), „Ladislaus filius Thome de Byri" (u. o. 80., 81., 84.). — Ezek az érvek, úgy hiszem, feljogosítanak bennünket, hogy a „comes-Nicolaus de Thodi Ungarus"-on valóban Toldi Miklóst értsük s ne Athinai Miklóst. Vannak azonban más, indirekt érveink is: attól fogva, hogy Toldi 1366-tól kezdve ismét Magyarországon szerepel, Olaszországban nem említik többé nevét. (Ezúton fejezem ki hálás köszönetemet Feleky Károly úrnak, aki Temple-Leader-nek, az olaszországi fehércsapatról írott könyvéből, amelyet cikkem írásakor nem tudtam megszerezni, lekötelező előzékenységgel kijegyezte a magyar vonatkozású helyeket, többek között az 1367—1381. évekre vonatkozókat is, amelyek *nem* szólanak Toldiról. Az említett könyvből azt is megtudjuk, hogy 1365 nyarán az angol-magyar csapat vereséget szenvedve, Toldi is fogságba került. Így hazatérésének magyarázatát is megtaláljuk: kiszabadulva, jobbnak látta visszatérni hazájába.) A legegyszerűbb bizonyíték különben annak eldöntésére, hogy az Olaszországban szereplő Thodi azonos-e a magyar Toldival, annak a zsoldosszerződésnek a felkutatása volna, amelyet Toldi is megerősített pecsétjével. Amíg az előkerül, csak kombinációkra vagyunk utalva.

d) Moórnak egyetlen helyreigazítása helyes: Toldi valóban nem

volt Heves és Bihar megye főispánja. Ezt azonban én nem is állítottam, hanem cikkem elején éppen mint a kutatás akkori állása szerinti felfogást jegyeztem fel. Ez azonban a dolog lényegén semmit sem változtat, mert Toldi gömöri és utóbb szabolcsi főispánsága (*Zichy-oklevéltár*, IV, 243., 304., 308., 1383, 1385) kétségtelen.

Ezek után a legcsekélyebb okot sem találok, hogy Toldi Miklós életrajzán csak hajszálnyit is változtassak. Annál kevésbbé, mert a cikkemben előadott életrajzi adatok egy olyan felfelé törő pálya határjelzői, amely pálya a XIV. század társadalmi rétegződésének mindenben megfelel, amely egyenesen tipikusnak nevezhető. A legkisebb ellenmondás sincs az adatok között s a XIV. századi viszonyok ismerete egyenesen lehetetlenné is teszi, hogy ezeket az adatokat ne kapcsoljuk össze, hanem, mint Moór teszi, három ember részére széttördeljük.

Dr. Mályusz Elemér.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Hunkár Antal emlékiratai.

(Második közlemény.)

III.

Napoleon támadása 1809-ben, győzelmes előnyomulása. A veszprémi nemesi felkelés. Hunkár százados kapitány. Gyakorlatozások. Egy francia kém elfogatása, kihallgatása és kivégeztetése. Nagy József és Csók Sándor káplár vitézsége. Kisebb csatározások Szombathely közelében. Hunkár kitünteti magát. A győri táborozás. A győri ütközet. Hunkár megsebesülése és fogságba esése. Élete francia fogsága alatt.

A diéta bezáratott és Ferencz császár igazságszeretetének itt legdicsőbb jelét adá, mert még a sanctio, azaz a bérekesztés utolsó napján, regveli órakor a sanctio előtt Aczél már nem volt personális, hanem ama Cató tulajdonival felékesített, kemény, szigorú, tudós, igazságos nagy törvénytudó, maga egy Királyi Tábla, az idősebb Majláth György volt az együttlévő ország szine kimondhatatlan örömére personálisnak kinevezve. Amint ezt Aczél meghallá, már a sanctióhoz készülvén, kardját az ágyra vágta és káromkodva mondá: „Kipréselték a citromot és most elvetik a héját! Ebadta, nem megyek feléjek még a sanctióra sem!" De Bezerédj régi jó barátja, valaha ő is, de igen jeles és becsületes jó hazafi és itélőmester, mostan pedig követ, biztatá, hogy azért is jöjjön oda és mint philosophus mutassa meg, miszerint megveti a caballákat és mint status consiliárius, mert azzá neveztetett, használhat ezután is a hazának. Amint is oda elment, de akik tegnap még neki bókoltak (Józsi fia velem lévén mint hadnagy, Pozsonyban, ennek a nagy urak rövid idő alatt hét paripát ajándékoztak s amint nekem mondá: már alig van helyem hová tenni őket) vagy ha hidegen is, de csak tisztelegtek, az egész világ hátat fordított nékie, de a császár igazságszeretetét Aczél előtt és hallatára égig magasztalták. Ő azután mint Staatsrath Bécsben gróf Erdődy kancellár embere lett és ez általa eszét és ebédjeit annyira felhasználtatta, hogy mivel már azelőtt is igen nagyon ivott, a rossz hazafit az erős borok életben nem sokáig hagyták.

Amint már mondám, az insurrectio száma a törvény szerint nagyon gyenge lett volna és hogy ez számosabban kerüljön, a nádor és a primás felosztván magok között az 52 megyét, kiki közülök a neki jutott vármegyét személyesen megjárta és jelenlétökkel a lovasság számát tömérdek számra emelték. Magyarország a bankó czédulával elöntve lévén, azt akkor könnyen teheté, mert az okosan elrendelt concurrentiális cassa annak tartását könnyíté és valójában

igen olcsóvá tevé. De az insurrectiót még sem keltették fel, hanem a hadsereg tevé csak meg a maga lassú és unalmas mozdulatait. Napoleon ezt a maga tetőpontjáról éber szemmel késérve, ő is megtevé az ellenkészületeket. Olaszország védelmére Eugenius vicekirályt rendelé, maga pedig a Németországbani rohanást magának tartá fenn. Igy következett be az 1809-iki év, nagy várakozás és szorongatások között, midőn még csak márczius hónapban küldé a felség a megyékhez azon felhivást, miszerint a nemesség ragadjon fegyvert az érkező veszedelem ellen, mert Napoleon villámsebességgel, szekerekre rendelve gyalogságát, amit ért, mindent levert és kergetett. János herczeg ugyan Caldieronál megütközött, de kétségesen, úgy hogy mind a két rész magának tulajdonitá a nyereséget. Napoleon azonban rohanva jövén, legelőször Lajos főherczeget Landshutnál szétverte és midőn ez későn este kissé megállapodott, kérdezé a melléje rendelt Lindenau generálist: „Was werden jetzt die Wiener von uns sagen?" Az igen élczes tábornok azt felelé: „Sie werden sagen, dass Euer Kaiserliche Hoheit noch zu jung sind für einen Feldherrn, aber von mir wird man sagen, dass Simson mit einer Eselskeule viele tausend Philister erschlug, aber Eure Kaiserliche Hoheit haben mit mir, als einem ganzen alten Esel, nicht einen einzigen Franzosen erschlagen." Napoleon mindegyre nyomult elé és csakhamar Bécset is bevevé. Maximilian főhercegnek, ki azelőtt mint bécsi főkommendans pökte a markát, hogy kész leend Bécs városa romjai alatt elveszni, el kelle onnéd szaladni és a város capitulátióját másra bizni, amint is nemsokára egy gúnykép jelene meg, hol Maximilian főherczeg, Bécs város romjai allatt lefekve, azok alól kukucsált és azt mondá, miszerint még igy sem adja meg magát. A többi hadsereg Wagram alatt gyült össze Károly főherczeg alatt, parancsot adván János főherczegnek, hogy ő is siessen seregével Bécs alá, ahol majd az eldöntő ütközet megtörténend.

Mialatt sürögtünk-forogtunk a felkelés körül, én Pestről megjövék és mi veszprémiek Pápára sereglénk márcziusban a közgyülésre. El vala végezve, hogy amely megye két divisió lovasságot állít, az nevezheti ki az ezredest is, hozzáadatván egy gyengébb megyétől a harmadik zászlóalj. Veszprémnek akkor egy igen erélyes főispánja, Gróf Idősebb Zichy Ferenc vala, ki idősb fiát, szinte Ferenczet ezeredesül, kisebbiket Károlyt pedig kapitánynak ajánlá a megyének. Ők mint igen lelkes és jeles férfiak, meg is választattak azokul és többek közt én is megválasztaték százados kapitánynak és jöttem az ezeredes zászlóalj második szárnyára. Hogy pedig a 700 lovas kiteljen, a főispán és a megye is, maga insurrectionális cassájából annyi lovat vett össze és gyalogokat ültete lóra, a mennyire azután a 700 szám kitellett. A többiből alkottatott egy erős gyalog-zászlóalj, Márkus József obester igen jeles katona vezérsége alatt. Ezzel a lovasság Pápán Szent-György nap körül összeseregelve, ott gyakoroltuk magunkat. Május 12-én Andrássy generális[1] előtt a hadsereg közé bévétettünk s akkor a mustra listával futárként én küldettem Budára a nádorhoz. A gyalogság azalatt Veszprémben gyakoroltatott nagy iparkodással,

[1] *Báró Andrássy János*, a Mária Terézia-rend lovagja.

elannyira, hogy Pest- és Veszprém-megye és még a győri zászlóalj valának az első elkészültek az országban. Május 22-én a lovasság kiindult Pápáról Téthre, ahol már keményben gyakoroltunk, innend ismét 2 hét mulva Pápára és a hónap vége felé hozzánk csatoltatván hires vitéz Salamon Mihály alezredes vezénylete alatt a fejérmegyei zászlóalj, egy egész ezredet képezve Somlyó-Vásárhelynek, Türjének, Csákánynak mentünk, hogy majd János főherceg seregét Olaszországban nevelendjük. Itt azonban meg kelle állapodni, és még az nap éjjel a körmendi táborban sietni, mert amint fentebb mondám, János főherceg hirtelen elhagyá Olaszhont és ugy jöve vissza, hogy az éber francziák is még csak harmadnapra vevék észre, miszerint nincsen előttük ellenség. Igy az olasz hadsereg is Körmenden letelepedett és szerencsétlenségünkre három napig ott tespedett. A főherczeg másnap délután kijött és a pesti és veszprémi ezeredet megszemlélé, fenszóval dicsérve bennünket, mily szépek és mily derék módon vagyunk felszerelve. Már ez nekem nem tetszett, mert rendszerént a rendes katona meg szokja vetni az ily nem őféle katonát és ha dicséri, tele van már félszszel és magában többé nem bizik.

Napoleon megértvén János főherczeg visszavonulását, 1800 embert, 6 ágyuval Kőszeg felé rendelt, hogy oldalunkon alkalmatlankodjanak. Ennek hallására János főherczeg, ama hires vitéz akkoron József-huszárok[2] alezeredesét báró Geramb-ot küldé 170 emberrel, hozzáadván engemet is századommal, mely 223 emberből álla, oly végre, hogy tudnók meg a Kőszeg körül járó ellenség állását. Ennek felette megörültem, mert csak a próbált embertől lehet a szolgálatot jól megtanulni, amint is igen előrelátó, szép és gondos elrendezésénél nagyon felfogtam az előörsi szolgálat csinját. Menénk tehát Puszta-Rádocz felé Szombathelynek és azon felül a kámondi csárdánál megállapodánk, az első száguldókat, mint egy legyező, jobbra-balra kiállitva. És amint másod éjjel táborozunk, jött egymásután három ember Kőszeg felül, kik tudtunkra adák, miszerint egy francia alezredes mint spion, felöltözve jövend erre minden órán, vigyázzunk tehát és őtet fogjuk meg. Arra én mindjárt lóra szállok és az őröket megduplázom, igérvén annak, aki megfogja, 25 forintot, a többinek egyenként 10 forintot ajándékul és magam sem távoztam többé tőlük, főkép azon az oldalon, melyen akkor a gabona nagy gazdagon állott. Igy amint a dülő vala, két tábla magas rozsok között, mintegy regveli fertály háromra, egyszer csak elkiáltja magát a legényünk: „Meg van ám!“ És már fogva vala. Tudniillik egy malomban vevé magára az álruhát, egy zimmermann öltözetet és egyik a feladók közül ugyanaz a molnár vala, ki valaha mint katona foglyul Francziaországban létezvén, ott a nyelvet megtanulta. Amint a spiont elibém hozták, francziául mondám néki: „Jó reggelt barátom! Hol késett oly sokáig? Én már régen várom, jöjjön csak be commendánsomhoz fölöstökömre!“ Arra ő németül felel, mondván: „Gottlob, dass ich von den Spitzbuben Franzosen befreit bin, ich will den guten Kaiser Franz lebenslänglich dienen, denn

[2] Cs. és kir. 2. huszárezred.

ich bin ein Elsasser!" Bekésértem báró Gerambhoz és ő elküldé őt a főquartélyba. A főherczeg átadá Simbschen generálisnak és midőn kérdéseire felelni tétovázott, két káplárral padot hozatott, hogy majd megvereti. Arra a franczia kiegyenesítvén magát azt mondá: „Mon Général battre je ne me laisse pas. Je suis Officier et je suis françois!" Csak egyet kér tőle, eszközölné azt a főherczegtől, hogy ne akasztatná fel, hanem csak golyóval végeztetné ki, ő minden kérdésre egyenesen felelend. Ezt tehát a főherceg neki megigérvén, elbeszélé, hogy ő mint spion 1807-ben és 1808-ban már kétszer volt Komárom várában és annak rajzát Napoleon császárnak meg is vivé; hogy ők itt Magyarországon sehol spiont nem kaphattak, ki a főherczegről és különössen a magyar insurrectióról nékik tudósitást adott volna, hozzá tévén: Mily boldog az a fejedelem, kinek országában 30 ezer forintért, a mit igértünk, még a zsidók között sem lelhetni árulót! Ezen történetet és ezen szavakat 1812-ben, midőn a Leopold-rend keresztjét Ferencz császár Őfelségének Bécsben megköszöntem, nékie egészen elbeszélém, miszerint tudja meg, a magyar mily igaz hive az austriai háznak és koronás fejedelmének és pedig még éppen akkor, midőn Napoleon Schönbrunnban kelt kétrendbeli proclamatióban a magyar nemzetet arra szólítá, gyülne össze ősi szokás szerint a Rákos mezején és elhagyva az austriai házat, válasszon magának más királyt és hozza helyre az annyira törpített constitutióját. A kegyes fejedelem, nagy megelégedéssel hallgatá szavaimat és vállamra tévén kegyes kezeit, biztatott a további hivségre és azzal eresztett el, miszerint ő a magyarnak hivségéről tökéletesen meg van győződve. A spion agyonlövetésre itéltetve, midőn már a commendo evégett kiment, szemeit be sem engedte köttetni és csak ezeredünk káplánja tudá arra reávenni, melyért nékie egy a nyakában zsinóron függő s 7 aranyat érő darab pénzt emlékül átadván, agyon lövetett.

Június 6-án minket Szombathelyen felül vagy hatvan franczia lovas megpróbált, de ellenök majd annyit küldve, őket megszalajtottuk. Ezen első alkalommal legényeim igen derekasan viselték magukat, mert midőn a commendans az ellenség láttára nékem azt mondá, hogy ő is 30, én is csak 30 önkéntest állitsunk s arra embereimet felszólitám, egyszerre megindult az egész század és rendkivüli vágyat mutatva az ellenségre rohanni. Akkor én megállj-t parancsolva, ezen jóakaratért mindnyájokat megdicsérém és magam választék 30-at közülük. Ezen maguktartása a commendáns báró Gerambnak is annyira feltünt és megtetszett, hogy ezen rendkivüli meglepetést a főherczegnek is bejelenté. De mikor a József-huszárokkal is a 30 ember kiállott, egy Nagy József nevü közember is, ki gyakori vitézségeért arany és ezüst érdempénzt is érdemlett, közibék állott, de egy héttel előbb a jó lovát elvesztvén, akkor egy igen otromba tudatlan lovat járt. Ez szemembe tünvén, még figyelmeztettem, ne menne azon a rossz lovon a franczia ra, mert jóakaratát majd az otromba ló nem követhetvén, bizony megcsufolják a franciák és csakugyan megtörtént. A bátor ember közibék vág, de a ló azután se jobbra, se balra nem fordulván, a franciák megpocskolták és már-már meg is fogták volna, de egyik káplárom Csók Sándor, ezt meglátván, segitségére ugrat

s amint egy franciával összecsap, eltörik a kardja, de villámsebességgel kiragadja a francia kezéből a kardot, ezt levágja, a másikat megsebesíti és ezzel Nagy József meg lőn szabadítva. Igy aztán a franciák meg is futamodtak. Ezen ritka vitézségét Csók Sándornak feljelenténk a főherczegnek és ő harmadnapra megnyeré az ezüst érdempénzt. De bezzeg más napra, úgymint junius 7-én regvel az ellenség 1800-an 6 ágyuval minket megtámadtak. Mi egyik a másikat (en echequier) felváltva szép renddel Szombathelyen alul, a peréndi hidnál felállottunk és amint a végső keskeny utcát az ellenség elfoglalá, rajta hajtottam nagy orditással. Az eleje megfordulván, ameddig az utca tartott őket csépültük, maradt holt is és fogtunk közülök vagy 12-őt. Igy az ellenség hátul tétlen lévén, mind megfordultak és a város piaca felső végére futva, gyalogságuk mellett felállottak. Akkor történt, hogy amint én is elől vezetém embereimet, egy sárga lovas tiszt egyenesen nékem tartott, összecsaptunk 3—4-szer is, de egymásnak nem árthattunk. Arra egy igen nevezetes erdélyi és „Kedves" nevű lovamat jobbfelül sarkantyúba kapom, az hirtelen félreszökik. A francia azt gondolta, hogy futni készülök, de én erre ismét a bal sarkantyúba kapván, a lovat csaknem hegybe ugrattam és a kardot az orrán és orczáján keresztül húztam, melyre a vér mindjárt elboritotta, lovával megfordult és elszaladt. És már engem egy közember megvágott volna, de azt Sándor Pál legényem úgy levágta, hogy amint a huszárok mondani szokják: alig ért reá meghalni. De midőn egyúttal ágyújok is dolgozott, a gyalog fegyver is robogott, az ablakokról lenéző sok asszony tapsai között szép renddel visszamenénk és estve Hidvég felé vonulva, éjjel Baltavárra értünk és az ezerednél berukkoltunk. Itt már csakugyan eszembe jutott Mahomed, ki Alkoránjában azt mondja: Becsben tartsátok lovaitokat, mert az lévén az ember szárnya, csak arról arathattok becsületet, hirt, nevet és gazdagságot. Engemet a szombathelyi piacon leginkább az asszonyok tapsa bátoritott fel, gondolván magamban, ha már a franczia tiszt engem keres és megpocskol, mig az a generátió él, a gyalázat mindég fejemen marad, de biztam rendkivüli jó lovamban és az utolsó cselt szerencsésen próbálva, becsülettel menekültem a veszedelemből és minthogy a hir maga röptében mindig nagyobbodik, mind századomnál, úgy az egész ezerednél és commendánsom báró Geramb előtt, jó hirem, nevem felette nevelkedék. Amint is midőn Győr alatt nádorunk ezeredünk előtt elléptetett, fő udvarimesterét gróf Beckerst[3] hozzám küldé azon kijelentéssel, miszerint örvendez a főherczeg Szombathely körüli magamviseletének. Lám mit teszen egy jó ló és Mahomednek csakugyan igaza van és azért irja Csekonics[4] generális, bábolna- és mezőhegyesi ménesek alapitója, kinek annyi ezer ló ment szemén és kezén keresztül, hogy a jó erdélyi hátas lónak nincs mása a világon.

Mig mi itt mulatozánk, azalatt az olaszországi franczia sereg is hátára jöve János főherczegnek, ki mellé egy igen szép tudo-

[3] *Gróf Beckers József* ezredes akkor még nem volt főudvarmester, hanem főhadsegéd.
[4] *Csekonics József.*

mányú, de impracticus szerencsétlen egy tábornok megent volt adatva. Ez tehát oly helytelenül tette mozgásba a nagy tábort, még pedig éjjel, hogy a bagázsiás szekereket az ellenség felé indította és sok tiszt az által mindenétől megfosztva lőn; ha egyik strázsamesterem nincs akkor a szekéren, magam is ugy járok, mert amit az ezerednél otthon hagytam a táborban, az erre volt bizva és csak úgy menté meg, hogy a vidéken ismerős lévén, minden réten, gabonán keresztülhajtva az ellenség szemét elkerülheté. A másik legényemet, ki szinte a táborba marada, a francziák egy álló óráig üzték, de a három jó ló, minél többet lődöztek utánok, annál jobban mentek és midőn egy mocsáron keresztül nyargaltak, a két franczia is utánok igyekezvén, mindenik lova a sárba leült. Igy azon 3 lovamat még csak midőn Pápára értünk, találtam meg, legényemmel együtt. Dehát még az armádiánál! Ott volt ám még a nagy confusio, mert a setétben sietve menve, az ezeredek összekeveredtek és regvel vették még észre, hogy a huszár a vasas német mellett, a cserepár pedig a bakkancsos mellett jár. Meg kelle tehát állapodni és tömérdek időt azzal veszteni, miszerint az ezeredeket ismét a magok categoriája szerint öszveszedhessék. A vonat ment Gogánfának, innend engem visszaküldének 25 legénnyel és nemsokára francziákra akadtam, de rajtok hajtva, öt legényt elfogtunk, a többi elszaladt, kiket üldözni azért nem lehete, mert Jelachich generális[5] czédulát küldött, miszerint térnék vissza, különben elfog az ellenség, mely már igen előre nyomult volt. Tornánál itt táborba szállottunk, fele a tábornak gyepen, de másik fele, mi, a sok esőzéstől felázott ugarszántásra kerültünk; itt éjjel nagy zavar történt, mert ezeredünk hazájába érkezvén, a rendetlen Nagy Ignácz őrnagy a bal szárnyán lévén, mint aféle Spieler és commodus fráter, beszökött a koresmába a kártya játékhoz. Azzal egynehány legényei a setétséget és zápor esőt használva, haza mentek, de már éjfél körül ismét sebesen visszanyargaltak. Erre a karó mellett lévő lovak megijedvén, elszaladtak, magukkal vivén a közel lévő vasas németek lovait és igy egyik a másikat ijesztve, mind nekiment egymás hátára a közellevő és setétben nem látható mocsárnak. Én szerencsémre a századommal in Bereitschaft valék commandérozva, ez megóvott minket, minthogy olyankor a nyergelt ló mellett készen talpon kell állani és a kantár szárat karján tartani. Ez megóvta az obester zászlóaljunknak jobb szárnyát is, mint mellettem álló századot és már aztán a többit. De az előttem ágyuban befogott 6 ló is megfutamodott és az alatta alvó tüzéren a kerék keresztül menvén, azt öszvetörte. De regvel még akkor vala látható a nagy kár. Tudom, hogy egy vasas német kapitány lova is a mocsárba veszvén, a mantli zsákban volt 1500 forintjának is vége lőn. Innend Somlyó-Vásárhely felé vonultunk és a főherczeg úgy sem tudván azt megmenteni, az egész tábort jó somlyai borral ajándékozá meg. Egyik strázsamesterem, aki csak 2 hónap előtt ott mint cancellista szolgált, a javából valóban olyan bort hozott számunkra, hogy sem azelőtt, sem azóta még olyan somlyai bort nem

[5] *Jellachich János* altábornagy.

ittam. Innend az ellenséget hátunkon vittük Pápára és még azon estve Gyarmaton megháltunk. Itt se széna, sem abrak, se bor, sem kenyér, csak a mit a szegény falusiak csekélységet nyujthattak, mert Nugent generálisnak az élelmezés legkissebb gondja vala. Innend junius 12-én Téth felé a győri táborban szállottunk. Itt, azaz Téthen történetesen a sereg kissé megállapodván, én épen a korcsma ablakjai előtt állottam és megértvén, hogy József nádor Győrből kijövén, János főherczeggel itt találkozott, azt is hallám, hogy a két ur egymással igen kemény hangon vetélkedék. később pedig megtudtam, hogy a nádor azt kérdezé Jánostól: „Mit akarsz most cselekedni?" A felelet lőn: „A győri mezőségen megütközni." Arra a nádor mondá: „Mivel? A rongyos ármádiáddal? Ez arra nem elég, hogy a vice-királyt megverje, az insurgens pedig tanulatlan, legnagyobb része csak egy-két heti katona, a tiszamellékiek meg jobbára hibáznak is, én nem ütközöm, hanem menjünk szép renddel Komáromba, te ott kihevertetheted katonáidat, én pedig a felkelőket bétaníttathatom." Ezt mondá a bölcs nádor. Magától is felfogá, de még inkább néki tanácslá egy mellette lévő főtiszt Gomez de Pariantos.[6] János főherceg azonban ezekre semmit sem hajtva, kebelébe nyúl és kiveszen a császártól egy nékie adott Handbilétet, mely azt tartá, hogy akárhol ezen két főherczeg seregével találkozik, ott János főherczeg, mint idősebb Feldmarschall leend a fővezér. Erre a nádor azt mondá: „Tégy tehát, a mit akarsz!" És becsapván az ajtót, nagy bosszusan hintajába ugrik, azt kiáltván: „Nach Raab!" Szemem láttára elrobbant. Erre a sereg ismét megmozdult és mintegy délutáni 5 órára Kismegyer alatt tábort ütött és itt koplaltunk 13-án és junius 14-ig délután egy óráig, magunk is, lovunk is. Készen és felhalmozva lévén a győri vásár-álláson széna, zab és kenyér, a város ételt, bort rendelt számunkra, de mindebből semmit sem láttunk, oly szörnyü gondatlan vala Nugent[7] a sereg ápolása körül; sőt ami még több, aki holnap ütközethez készült, az az ágyúk nagyobb részét már előre Komáromba küldé. Igy tehát mi ott csak ásitozánk és hazánk veszedelme leselkedett már mi reánk. Igy értük el ama szerencsétlen junius 14-ét, melyen regvel jött a parancsolat, hogy magunkat az ütközetre készen tartsuk és az ellenség gőgjét azzal büntessük, hogy hazánk földére már ennyi mértföldre miként merészkedett béjönni, találja tehát itten meg az ő vakmerőn keresett sirját. Azomban 13-án délután Ménfőnél ugyan jól viszavertük az ellenséget és ő nagyban kezde retirálni szinte Szemeréig és Eugenius a maga málháit Pápára küldé vissza. De azon estve segítségére érkezett Napoleon által küldve Marechal Macdonald tizenhatezer lovassal, ki Sopróntól 16 óra alatt sietve a franczia táborhoz szerencsésen Téth alatt csatlakozott. Mi ismét visszamenénk táborunkba, azzal, amit jól tettünk, megelégedve. De Nugent a győri szőllőhegyek egész vonalát üresen (unbesetzt) hagyá és másnap regvel csak látjuk, hogy az egész ellenséges tábor a nagy-baráti horgoson

[6] *Gomez y Pariontos Móric* altábornagy, 1797 és 1809 között mind a négy nemesinsurrectiónak vezérkari főnöke, különben pedig a bécsi hadilevéltár igazgatója volt.

[7] János főherceg vezérkari főnöke.

átvonul és jobbra-balra húzódva arczot vetvén, megállapodik és avant gárdáját előre küldi, melyet mi, valamint azt is, hogy Kisbarátot csakhamar elfoglalá, a kismegyeri dombról szabad szemmel is jól kiveheténk. De midőn ők egész erővel elnyomultak, mi részünkről délutáni egy órakor megszólamlott az első ágyulövés. Mi sokáig megállapodánk, mert akkor még csak a jobb szárnyunkat nyomta vissza az ellenség. Azután szorította a kismegyeri templom körüli centrumunkat, azt részünkről a kőkeritésen belül a hordókon álló gyalogság legtovább tartotta, mindaddig, mig a franczia ágyuk azon rést nem lőhettek, melyre bérohanván a lovasság is, azt mind öszve konczolta. Igy megkeritettek minket is, a bal szárnyán vegyest a reguláris lovassággal felállitott insurgenseket és amit furcsának találtam, az vala, hogy valahányszor mi attaquiroztunk, soha lovassága velünk szembe nem szállt, hanem megfordulván, ágyujok tüze alatt ismét összevegyültek, a mieinket pedig a kartácsok visszaverték, mert amint fentebb mondám, János főherczeg az artilleriát Komáromba küldvén, mi részünkről igen csekély tüzérség marada. Igy tarta az ütközet majd délután fél ötig, ekkor Zemplén-megyei insurgens kapitány báró Barkóczyt leüté a golyó és lábát is elszakasztá, erre megszaladt az ezered, utána a többi és az egész hadsereg mind egyszerre, mintha csak azt úgy parancsolták volna. Öt órakor délután tehát a fejérvári országutig mást nem lehetett látni, mint Pest megyéből az ezeredes Gosztonyi András[8] zászlóalját jó rendben és engem, kit jó szóval, kit kardlappal ösvze gyüjtött, mindenféle szinü, mintegy 120 lovassal a Sashegyen felállítva. És amint onnénd lepillanték, láttam, miként vesződnek a franciák három ágyunkkal. Midőn egy pár tüzért már le is vágtak, elkiáltám magamat, azokat szabaditsuk meg és előre menvén, engem csakugyan mindnyájan követtek és a három ágyut szerencsésen kivágtuk. De nyomban más csapat ellenség, a fekete kalpagosak (grenadiers à cheval) jöttek hegyibénk, arra egy-két magunk emberén kivül a többi mind cserben hagyott, engem körülvévén csakugyan keményen vagdaltak, egyfelől kiáltva „Rends toi tibougre!“, másfelől: „Voulez vous pardon?“ De jobb és könnyebb lovam lévén, azon igen jól forgolódhattam, mig vagy hármat megsebesítve, de én is sebesülve, midőn a jobb karom mintha leesett volna, közülök nyílást csináltam és amint lovam vagy harminczat vágtatott, jön egy ágyugolyó és térdem előtt lovamon keresztültörve, az azonnal hasra, én pedig talpra estem. Már akkor többé senki sem bántott és amint leemeltek a lórul és felpillantok, megláttam egy generálist, ki előttem álla; ennek azonnal nyergemet ajánlám, mondván, hogy Magyarországban ennél jobbat nem találhat, nevemet pedig egy czédulára ragasztva, a hátulsó boltozat alatt megolvashatja, de egyuttal arra is kérém, miszerint lóra ültetve küldetne vissza az orvosokhoz. Ő mint nemes udvarias franczia a nyerget igen szivesen fogadá, hanem lovat úgymond a szolgálatból ki nem vehet és azzal nem szolgálhat, ellenben egy lovast mellém rendelt, ki a hadseregen keresztül az orvosokhoz vezessen, oly parancscsal, hogy engem azonnal és min-

[8] Alkalmasint *Gosztonyi János* lesz, aki, még a háború alatt, tábornokká lépett elő.

den mások előtt békötözzenek. Ez a lovas bal kezemet, mely szinte a hüvelyk körül nagyon sebesült vala, megfogván, úgy vezetett, a lovát, mint az egész franczia lovasság helytelenül szokta, kotzogást menni hagyván és midőn ily tempó mellett igen nehéz felemelt kézzel gyalogolni, kérém franczia nyelven, hogy tartóztassa lovát és csendesebben léptesse; ő arra nem is hallgatott. Azután kértem olasz nyelven, arra sem figyelt. Németül, deákul is szólék, ez sem használt, erre elfutott a méreg és káromkodni kezdék, hogy mért nincs pisztolyom vagy kardom, mindjárt levágnám az akasztófára valót. Erre csak megszólamlott magyarul, hogy miért szolgálok hát olyan hunczut császárt? Már erre én szörnyen kikeltem, rámondottam, amit csak lehetett egy hazaáruló szökevényre mondani, hogy nem fél-e, miszerint anyafölde elevenen ilyen akasztófára valót elnyel, a kutyánál alávalóbbat, ki még a házat is megőrzi; hogy ha ezt édes anyja és rokoni megtudják, még a világból is kiátkozzák érte etc., melyre, gondolom, a rossz lelkiismeret furdalván mondá: „No hát ne haragudj ebadta!" És a kantárszárat meghúzván, csakugyan igen lassan léptetett. A gyalogság között menvén, midőn azok csizmámat is lehúzni akarták, derekasan védelmezett és a generális parancsával átada négy orvosnak, kik egy hatfogatu hosszu födeles szekér mellett állának, ahol a sebek bekötözésére mindenféle szerek készen valának és arra a hosszú veres szakállos rossz ember eltávozott. Az orvos mindenekelőtt jobb karomon lévő ruhámat vállamig felhasította, mert karomon lévén a legvérzőbb vágás, melytől még most is gyakran szenvedek. Ezt először kötötték be, azután a bal pofám keresztül volt vágva, azt, egyik zápfogam két felé vágva, annak alsó ingó részét belé nyomta, állitván, hogy jobb fél palisáda, mint semmi és csakugyan azon fog, noha nagy kinok között, de mégis 20 évig szolgált még. Azomban midőn az arcz bekötéséhez készült, le kelle a már felduzzadott sebről a szakállt is borotválni. Szappanyok nem lévén, lisztet kevertek pálinkával s bekenvén a szakállt, midőn az első húzást tenné a borotvával, egy kevésbbé mult, hogy el nem ájulék; de a franczia fél pohár pálinkát nyujtván azt mondá: „Ayez courage!" Ez annyira boszantott, miszerint nékem még ő meri mondani: Ayez courage, kiknek már több izben szeme fejérét is kerestem; igy ittam ugyan akkor életemben először pálinkát, de megkeményitve magamat mondám: faites en sont és kiállottam, mintha csak fát borotvált volna. Igy van az, ha az ember elhagyja magát, de azután megkeményitve ki tudtam állani. Ezután bal kezemen a hüvelyk körüli mély sebet kötözék, azután a bajuszom bal részét, az orrom hegyét, fejemnek hátsó jobb felüli részét, egy fáradt golyó igen megütötte bal czombomat, annak kék-zöld daganatát csak békenték. Igy vége lévén a kezelésnek, amint matráczra fektettek, azt alattam meg is hagyták és azzal neki dültem a kismegyeri életes (így!) ház oldalához, hová nemsokára egy kis egyén jöve és kikérdezvén nevemről, tiszti rangomról, ezered nevéről, azt találtam egyikre mondani, hogy chef d'escadron, mely a régi franczia értelemben ezeredest jelent és csakhamar három ezeredes vett körül, mint pajtásukat és politizáltunk. Akkor elbeszélém elkövetett hibájukat, mert amint a fejérvári országut melletti

Hosszu- és a Sashegy-domb létez és azon a mi seregeink átfutottak, ők minket nem vettek azonnal üzőbe és valahányszor mi őket attaquiroztuk, mért szaladtak meg? ugy hogy lovasainkat csak az ő kartácsaik fordították mindig vissza. Erre csakugyan egyik igazán azt felelé, az elsőre azért, mert látván azt, hogy 1 órától délutántól szinte fél ötig az ő legerősebb ágyutüzét csak ugy hidegen kiállottuk, az ő nekik nagyon imponált és midőn azt látván ismét, hogy egyszerre az egész armádia retirál és azon a magas dombon általvonul, úgy okoskodtak, ez hamis hátrálás, ezek Szittya és párthok maradéki, minket most cselben akarnak vinni; igy elébb öszveszedvén magunkat, en bon ordre menénk, de bezzeg, mikor a dombra felérénk, már senkit sem látánk. Ti már — tudja Isten — hol valátok. A másodikra, igaz, hogy lovasságunk semmit sem tett, mert honnénd, azt nem tudjuk, de tegnap estve az egész armádiánál csak az a hir terjedett a táborban, hogy holnap, ugy mint ma, szörnyü véres és kegyetlen verekedésünk lészen, mert mind magyar nemesekkel lészen dolgunk, kik mint ördög úgy harczolandnak, a mint is a 7 éves porosz háboruban ilyenfélék Nádasdy alatt minket igen megvertek és egy ütközettel a Rhénuson is átüztek. Ezen két körülmény menté meg tehát akkor ármádiánkat, mert midőn két hónap mulva, maga Napoleon is lejött Győrre és a csatatért megtekinté, Charpentier generalquartiermeistert lehordta és onnénd elkergette azt mondván: „Ti itt semmit sem tettetek, a csatavesztés csak az austriaiak ostobaságából eredett, nektek a futó ármádiát egy front marschall üzőbe kellett volna venni és azt vagy a Dunába ugratni, vagy a mezőn capitulátióra kényszeriteni.

Amint igy beszélénk, ime visszatért a vice-király egész suitjével és épen előttem lépett el. Seregéből egy öreg stabális tiszt előttem megáll, kérdezve, be volnának-e sebeim kötve és midőn azt köszönettel igazolnám, kiveszen zsebéből egy arany és gyémántokkal kirakott szelenczét, kérdezvén, ismerem-é az arra festett arczképet? Én azonnal megismertem Károly főherczeget; arra ő azt mondja: „Látod, én ezt attól az urtól azért nyertem, minthogy az osztrák tiszteknek mindenkor különös jó gondját viseltem“ és arra eltávozott. De már alkonyodni kezdvén az idő, egyik lovas ezeredes mondá, jönnék az ő közellévő táborába; igy két hónom alá tevén kezeit, felemele és magához késért, aztán letakart, 4 pokróczot a lefekvésre, kettőt összegöngyörgetett vánkosul és erre ismét két karjával szépen, gyengéden lefektetett, kérdezve, hogy éhes volnék-e? És egy kis vártatva apróra vágott rostélyos pecsenyét hozott és azt a szám egyik részén, mely a kötéstől szabadon marada, lassankint bétömte, hozott egy nagy pohárba bort is, abba nádat tevén, azt csak azzal tudtam meginni és arra lefektetvén elaludtam, mint a juhász bunda. De már hajnal előtt felkeltett, mondván, hogy parancsot nyert az elmenetre és azzal ismét felkarolván, a közellévő kismegyeri granáriumba, hol a sebesült franczia tisztek fekvének, vezetett. Itten alám szalmát készítve, fejem alá egy zsuppot tőn és azzal elbúcsúzott. Ily nemes ellenség a franczia! De ilyent a magyarról is tudok, mert midőn 1849-ben Kápolnánál Heves-megyében egy huszár a német tisztnek mind a két szemét kivágta és azt a közemberek, mint szokás, kizsebelék, a

mi honvéd tisztjeink hamarjában ötszáz forintot adának öszve számára és étették s itatták, szegény mondá is mindég: „Ach diese edle Nation!“ Sőt Görgey őt ellátván útlevéllel, egy parlamentairrel átküldé Windischgrätz herczeghez, honnénd ő Bécsbe szállíttatott és amint hallom, most is Bécsben lakik és Őfelsége császárunk rendkivüli kegyességében részesül. De ami több, mi Debrecenben a német foglyok becsületes tartásáról még az ottani országgyülésen is gondoskodtunk, egy stabális tisztnek hónaponkint, amint emlékszem, hetven pengő forintot rendelvén, holott az austriai seregnél, főkép eleintén, mint kutyák tartattak a mi tiszteink, a német katona mindég úgy csúfolván őket: „Kossuth Hunde!“

A granáriumban a sok gyalog franczia tiszt között csak egyké óra mulva is meglepett a tetü és emiatt nem alhatván, mások segitségével felkeltem és kimentem a kismegyeri kápolna oldalához támaszkodva, haza felé néztem és onnénd csakugyan szolgagyőri kastélyunkat a két erdő között a dombon megláttam, a hol valóban meglepett a szomorúság, meggondolván még tegnapi szabadságomat és mi ér ezután? hová kisérendnek fogolyul? De leginkább, hogy a háború még tartván, abban részt többé nem vehetek és már jólformán beléokulva, magamat többiek felett meg nem külömböztetvén, nem avangirozhatok többé és hiremet, nevemet hazámért nem nevelhetem, szegény jó édes szüleim és rokonim örömére, elmetszve lévén előttem egyszerre a dicsőség fonala. És amint igy magammal tusakodtam, felém jön egy franczia lovas strázsamester, de csak gyalogosan és furcsa képem lehetett, mert az egész fejem be lévén pólyázva, csak a jobbik szemem és a szám azon része valának láthatók és meg is kérdezé, mért volnék oly szomorú? Arra megkérém, állana mellém és nézne a vidéken egyenesen, de messze aláfelé és keressen fel a hegyek láncolatán egy a két erdő között dombon álló fejér pontot és midőn Makari strázsamester azt meglátá, akkor mondám nékie, hogy édes atyám ott lakik és ott volnék honos; arra ő igen megsajnált és mondá, hogy az valóban nagyon szomoru eset. Akkor megkértem, nem tudna-e innend megszabaditani, nagy bizodalommal lévén hozzája, mert ugymond, ha németül tudok, beszéljünk azon a nyelven, hogy eszerént beszédünket senki se értse meg és folytatá, jönnék este 9 órakor ismét erre a helyre, ő a legvégső vorspontokon keresztül vezetend és mennék akkor Isten hirével haza. De ezt megfontolván megköszöntem, gondolván magamban, se pisztolyt, se kardot nem foghatok, ha innend kimenekülök is, akadhatok egy részeges goromba francziára, vagy összevagdal, vagy kegyetlenül visszagyalogoltat. Ha tehát az én jó Istenem annyi veszedelemből még igen szerencsésen megmentett, mért tegyem most magamat koczkára; hanem próbáljuk meg, mondám, inkább a capitulátió utját, minthogy orvosom azt jelenté, hogy fél év előtt szolgálatot úgy sem tehetek. Ő ebben is megnyugodván, 15-én keresztül vezetett azon a csata helyen, mely kulcsa vala az egész ütközetnek. Már itten, az igaz, csak holttestek között kelle lépdelnünk és az mező kék volt a sok franczia holtaktól, imitt-amott látva csak egy fejér kabátot, amint a kismegyeri udvarban meg mind csak fejér kabátos hevert. Itt tapasztalám, amiről egy katona-iró sem emlékszik,

hogy a gyalogságnál ütközetben sok embert a maga fegyvere is megöl, mert valamint vadászatkor is tapasztalhatni, abban a nagy sietségben és kihevülésben, vagy félszben is, nem is tudja, elsült-e fegyvere, vagy sem, egymásra csak tölt és akkor több töltésre egyszerre elsülvén fegyvere, magát is megöli, szomszédjait is megsérti, mert ott láttam sok ily elszakadott fegyvert és annak veszélyes hatását.

Innend Makari elvezetett Szabadhegyre Charpentier generálishoz, de az elvégezvén csoportos dolgait, meg sem hallgatott, a faképnél otthagyott. Innend elmenénk Pülly Divisions-generálishoz, az egy kicsi öreg nyájas ember, igen szépen fogadott és midőn mondám, hogy az orvos szerént egy fél év előtt nem szolgálhatok és combinatiom szerént most nemsokára Bécs alatt fog dolgunk eldöntetni és aztán békesség leend, azért mint itteni születésü, kérnék tőle capitulatiot, mely szerént a háboru folytán fegyvert ellenök többé nem fognék és hét sebemből kigyógyulhatnék. Arra azt felelé, hogy nékie ilyesre hatalma nincsen, hanem forduljak a vice-király Eugenius herczeghez, capitulatiot csak az adhat. Azomban az a ménfői szöllőben tartja főquartélyát, majd rendel alám szekeret és két lovas késéretében oda el fog küldeni, amint is egy két-ökrös ugodi szekérre felsegitettek és mi oda menénk két hevesmegyei közvitézzel, kik szinte megsebesülve körültem valának, kiket azzal biztattam, hogy ha engemet capitulátióval eleresztenek és azt fogom mondani, hogy ők hiv cselédjeim, kik még az ütközetben sem hagyának el, akkor bizonyosan vélem együtt ők is meg fognak szabadulni; mely különös hivségükért őket Pülly generális is nagyon megdicsérte és megengedte, hogy tovább is engem el ne hagynának. Igy mi szépen csendesen a főquartélyhoz jutánk és amint a két hevesi legény a szekérről leemelt, lévén ismét a sok tiszt között ama generális, ki megsebesültemkor jelen volt és nyergemet magának kérésemre megtartá, kérdé azonnal, hogy mit keresek, de egyúttal enni-inni akarnék-e? És azonnal egy nagy üvegben hozott igen finom liqueurt, az ugynevezett Danziger Wassert és felkarolva egy székre ültete. Erre megmondám nékie, hogy a herczeghez küldettem Püllytől capitulatió végett és ő azonnal be is mene hozzá, de csakhamar visszajövén mondá, menjek csak Pápára, ottan majd sorsomat meg fogom tudni. Azzal felkelvén, nagyon sántitva (mert ezt készakarva, minthogy elszökésre készültem, közöttük felette nagyon utánoztam), a két legénnyel eltávozék. De alig haladtam a kapu felé, utánam szalada egy adjutáns azon jelentéssel, hogy igenis Eugenius herczeg kiván látni és mennék hozzája. A hereeg a szobában fel és alá járván, előttem megállapodott, jobbra-balra pedig hosszú pamlagokon egy-egy marechal fekve nyujtózott. Elmondám tehát azt, amit fentebb Püllynek mondék és annak szavait és arra felelé, miszerint nagyon sajnálja, hogy capitulátiót nem adhat, mert császárja parancsa szerént minden foglyot Pápára, s onnénd Bécsbe tartozik küldeni. Utána nyomban kérdé, hol volnának a főherczegek? (József és János). Felelém: Komáromban. Kérdé: Tudom azt bizonyosan? Felelém: A nádor még az ütközet előtt elment, mert tudom, hogy ütközni most nem akart és Komárom felé tartott szemem láttára.

Erre azt mondá: József főherczegnek nem mestersége a katonaság, de amennyire tudom, a magyar nemzet őt igen szereti és becsüli. Ez általam még jobban bizonyulván, kérdi: minő tisztségben és mily ezredből volnék? Felelém: Én veszprém-megyei lovas huszár kapitány vagyok. Kérdé: Mióta szolgál? Felelém: Hat hete. Hány sebje van? Felelém: Hét. De — mondá — hat hétre ez már sok. Kérdé: Mért fogott a magyar nemesség ellenünk fegyvert? Felelém: Valamint hogy herczegséged most itt létez, bizonyosan Őfelsége a császár parancsolta, úgy minékünk a törvény azt parancsolja, hogy ha ellenség tör bé hazánkba, akkor mi szabadságunkért, azt vérünkkel meg is védjük. Kérdé: Mennyire van ide Komárom? Felelém: Öt mértföldre, de magyar mértföld, hol egy öt olasz mértföldet tartalmaz. Kérdé: Mennyire van ide Buda? Felelém: 15 mértföld. Kérdé: Hát mennyire Belgrád? Felelém: 100 mértföldnyire. S erre meghajtván magát, elbocsátott, de én en honette homme, még egyre kérém, mondván, hogy a mult éjjel nagy tüzeket látván, azt mondák, hogy Herczegséged katonái falvakat gyujtottak, igy tehát kérném királyi Herczegségedet, ne engedné meg ezt, mert reménylem tudja és tapasztalhatja, hogy a magyar nem fél és ha az történni fog, megesik, hogy az egész nemzet fegyverre kél és akkor véresebb és még kegyetlenebb háboru leend, mint Spanyolországban. Erre egyik pamlagon a maréchal felugrik és keményen rám néz; ez pedig Macdonald maréchal vala, kit Napoleon akkor Spanyolországból iderendelt és aki oly igen a maga idején érkezett Sopronból Eugenius segétségére. A herczeg azomban mosolyogva felelé, azt ne higyjem, mert a franczia nem gyujtogat és ő sem engedné azt meg katonáinak. Ellenben azt megkivánja, hogy katonáját a nép ne bántsa, különben minden erőszakos tettéért őrajta nagy satisfactiot fog venni. És ezzel elsántikáltam két legényemmel a ménfői korcsmához. Itt adtak egy kis kenyeret és egy pohár bort, de a tetüket sétálni látván magamon, még a hideg is borzogatott, mert se megfogni, még vakaródzni sem birtam, még pedig az ülepemen kelés is volt és az ütközet alatt golyót vevék a számba és azt kinom között laposra rágtam, mert ki tudná magát olyankor beteggé jelenteni, midőn a haza veszedelmén segitni lehet.

IV.

Hunkár francia fogságban. A fokos és a francia ezredes. Hunkár szökése fogságából, hazatérése Szolgagyőrre. Közbiztonsági állapotok. Hunkár Székesfehérvárra, s onnan Pesten át Esztergomba indul. Jelentkezik Komáromban állomásozó ezredénél, a nádornál, utóbb az esztergomi érseknél. A háború vége.

15 juniusban délután Ménfőről megindultam a két hevesi legénnyel Pápa felé. Egyike nagyon mulatott, mert homlokon sebesülve lévén, azt nagyon fájlalta és mindég egy egri káptalanbélit szidott, ki őt mint boldogul élő szücslegényt, pénzzel és azon igérettel, miszerint imádkozni fog érette, hogy a fegyver ne fogja, reávette a katonai szolgálatra és ime most hogyan járt, midőn az otthon jól eszik és iszik. És midőn hozzátevém: ő pedig most mint szücs milyen csávába került, melyben még bőrét is meglikasztot-

ták és akkor éppen igen nagyon szidta papjának a reverendás lelkét.

Amint mi igy ballagánk, utólér három-négy lovasszekéren ama 3 orvos, kik tegnap délután sebeimet bekötözték; minhogy nem tudták, hová lettem, igen örültek e találkozáson, fel is ültettek azonnal egyik kocsis mellé. És ekkor, amint a deszkára keményen leültem, elpattant a kelés és nagyon megenyhültem, de a sok csunyaság elfolyván, a fehér ruhám az később megszáradott és igen alkalmatlan lőn. Minden szekéren külön vive egy generálist és két ezeredest, nagyon sebesülteket, az első még azon estve meghalt, de az egyik ezeredesen nyilt seb nem vala, hanem mint az óra-pendulum úgy járt a feje szüntelen jobbról-balra, reszketve és mindég azon káromkodott, miszerint ő már 20 éve szolgál, soha olyan fegyvert nem látott, amilyennel nyakszirten ugy megütötték, mint egy ökröt és azólta rettenetes fájdalmakat szenved. Mert egy insurgens fokossal ütötte nyakszirten, ki aligha nem alföldi bicskás volt, mert amint panaszkodott: ils me voulaient tuez comme un boeuf. De erre csakhamar eső lévén, az orvosok Szemerére behajtattak a szárazra, kérvén engem, minthogy tudok velök beszélleni, szereznék nékik jó szállást. Ugyanakkor özv. báró Geney generálisné Szemerén Török János győrmegyei alispánytól birt egy portiót arendában, ennek gazdáját, egy volt győri lakatos mestert, Gschwind nevüt, jól ismértem, tehát az első szekéren ülve, abba az udvarba béhajtattam. A generálisné ugyan Győrött volt, de Gschwind, aki lakatos korában szegény atyámnak sokat dolgozott, amint nevemet mondám, mindent elkövetett, hogy a franciák jól elláttassanak és vacsora is jó készüljön. Amint is mindenek előtt Török vice-ispánnénak hirt adott, ennek csákómat, mely igen öszve van vagdalva, átadám, tenné el, hogy azt majd későbben emlékül megtarthassam, általa izentem egy távoli rokonunknak, de édes atyám adóssának is, hogy estvére hozzon szűrt és kalapot, miszerint onnénd elszökhessek. De vártam 9 óráig és a rossz ember semmit sem hozott, pedig a két hevesi legényt már akkor a kertek alatt elszöktettem; én pedig látván, hogy Germanetz Károly, a gazember cserben hágy a kapunál álló őrnek mondám, menjen a konyhába, hol néki enni és inni rendeltem. Ő arra otthagyván fegyverét, amint a nagy setétségben őtet a konyha világánál bémenni láttam, kimentem a kapun és már nem sántitva, aláfelé huzódtam, de már a harmadik háznál elkiáltja magát egy strázsa: Qui vit? Én visszamenni többé nem akartam, tehát szerencsét próbálni egészen odamentem hozzája és francziául kérem, adna quártélyt, mert sok sebeim ugyan békötözve lévén, de sem enni, sem inni, sem pedig szállást sehol nem kaphatok. Erre azt felelé: „Szegény pajtás, ide nem jöhetsz mert itt a vice-király bagázsiája van, ide senkit sem szabad beereszteni". És gondolkodik, de csakhamar: „Igaz, hiszen itt erányunkban lakik egy predikátor, ki jól beszél franciául, jöszte pajtás, odaviszlek és oda befektetlek." Amint is azonnal odavezetett és a pap ajtaján zörget. Ez felnyitván az ajtót, én tüstént belépek, a francia sürgeti, hogy gyujtson gyertyát, én pedig megtapintván a papot, lassan mondom: Ne gyujts! Erre (mert 15 személy vett azon szobában menedéket) egy szózat hallatszik: „Ni! bizony még

magyarul is beszél!" A francia még mindég lármáz: Gyujtson gyertyát és adjon pajtásának quartélyt. Én még egyszer mondom: Ne gyujts! Melyre a pap csakugyan észre jövén azt felelé: „Gyertyámat az estve mind elvittétek, nincsen gyertyám, hanem majd beléfektetem magam ágyába." Arra a strázsa ismét helyére sietett. A pap betévén ajtaját, én egy kissé félrelépvén, valakinek abban a nagy setétségben lábára találtam hágni és az, amint idő mulva megtudám, egy fiatal, egy akkor 6 heti házas menyecske volt. Az elsikoltá magát mondván: „Ördög bujjék a francziájába, ide csak nem fekszel!" Én valóban elnevetvén magamat: „Ne féljen — mondám, — hisz én ez és ez vagyok!" És ekkor lőn egy szürnyű rimánkodás és jajgatás, mert a pap testvére századomnál káplár vala és a vidéken engem már azelőtt is jól ismertek, de én kérém a papot, ne időznénk, hanem kertjén keresztül vezetne azonnal arra az útra, mely Halinak és aztán a Bakonynak tartana. Mi tehát azonnal arra az útra menénk és elbúcsúzván a jó embertől, bezzeg nem sántitva, hanem csakugyan fika módjára, nekiváltottam s amint a falut elhagyva, gabonák között vezetett az út, egyszerre feltisztult és a fényes hold kibukkant s amint igy sebesen megyek, ehen jön elibém egy három lovas üres kocsi. Itt gondolám, ez már Isten áldása, hogy ezzel az alkalommal reggelre Szolgagyőrött is lehetek. Az út közepén megállottam és amint a kocsi hozzám közeledett, kiáltok: „Megállj! fiam, megállj!" De a kocsis megpillantván, lovai közé vág és a gabonákban nagyot kerülve, amint csak lehetett, sebesen elnyargalt és otthagyott. De nem is csudálom, mert ilyen együgyü ember előtt éjjel rémületes is lehettem, minthogy fejem fehérrel bépólyázva, két karom egy nagy fejér vászonkendőben lógva és igy fele fejér, fele pedig alól feketének, igazi éjjeli kisértetnek látszottam. Ezek után elértem a Hali pusztára, ott egyik ajtónál egy öreg asszony hevert a kirablott ház előtt, azt megkértem, fektetne valahol szénára. Fel is segített egy lajtorján a szin feletti szénás padlásra, meg is kértem, menne Fel-Péczre Zsembergő Károly jó ismerősömhöz, jönne ki kocsin és azon sok szalma között vigyen be magához, amint is a jó szivü emberséges ember még hajnal előtt ott volt és engem Felpéczre be is vitt. Ott minden ruhámat leszedték, tisztát adva reám s elküldöttem egész terpentinért és az ott létező borbélyért, de ez a mesterséges franczia kötést még felbontani sem tudta, tehát ollóval kellett mind azt felmetszeni, a sajgó sebeket lágy meleg vizzel kimosni és az egész terpentint reá kötni, amit még a jó ügyes háziasszony legjobban véghez vitt. De még egy koldus asszonyt is találtunk, aki Horgoson átment Mindszentre Hunkár Ádám kedves bátyámhoz, azt irva neki: „Élek, semmi bajom, holnap haza megyek." Ő tehát, a szeretett jó atyafi, aki meghallván elestemet, (mert legényem is azzal ment el édes atyámhoz Szolgagyőrre, hogy engem agyonvágtak), Ádám bátyám tehát előtte való nap felöltözvén, szürbe és egy gatyára, megjárta gyalog az egész ütközet helyét, hogy valahol holttestemre találván, legalább azt Szolgagyőrré vihesse. Azonban amint haza került, a koldusasszony csak nékie nyujtja a cédulámat, erre ő befogatván, Mindszentről lemegy édes atyámhoz, ki nékie ujra befogatott és őt Gicz felé küldé Felpéczre. De én még aznap fel-

találtam egy obsitos vén huszárt, ki biztata, hogy két kis lovacskáján szalma között majd elviszen haza. El is vitt, de amint Hathalomnál a pápai országuthoz értünk volna, ehen jött nagy sebesen Pápa felül Szabadhegyi János főbiró, a sógorom testvéröcscse, egy franczia tiszttel együtt. Mi, hogy a giczi hidnál amint a két út egygyé válik, vélek ne találkozzunk, azonnal megállapodánk és ott várakoztunk jó ideig; azonban egyszerre csak látjuk, hogy Szabadhegyi azzal a tiszttel Giczről a Bésán István, akkori első vice-ispántól visszafordulva, igen sietve ismét Pápa felé hajtat. Erre én is bémentem az én igen jóakaró uramhoz, ki azonnal egy bő kalapot teve fejemre és egy kaputot akaszta nyakam közé s amint tőle elbúcsúzván, a romándi határba értem, ime elejbém jön már Hunkár Ádám bátyám, reá kiáltván, megálljon, meg nem foghatta, hogy ki lennék; én pedig csak biztattam, hogy semmi bajom nincs. Nagynehezen csak kitörülte a könnyeket szemeiből azt mondva: „Dehogy nincs bajod ebatta fattya!" És mindég csak könnyezett a különben igen kemény ember. Erre aztán utnak indulván, alkonyatkor hazaértünk. Ott már két lovas francia katona (mint sauve garde) sétált az udvaron. Ezeket, amint bejártunk, valami szin alatt félre hivták, s akkor leszállottam és szegény édes atyámat is avval biztatta, hogy nincsen bajom, felmenénk. Ezzel másnapra korán regvel Tónay Simon igen ügyes orvosért küldének, ki sebeimre lapis infernálisból oly felséges írt készített, hogy azok szemlátomást gyógyulának. Már akkor édes anyám, Juli testvérhúgommal Esztergomba szaladtak, szegény atyám és Mihály testvér bátyám, akkor főbíró, a háznál maradtak és noha ama két franczia megvédette a házat, de kenyeret és bort mégis mindég készen tartottak, hogy az egyenként jövő és kéregető franciát azzal jó módon elutasitsák. Igy egyik nap délután, amint az öreg ur mindenfelé őrködött, észreveszi, hogy az erdő felül ki jön egy lovas franczia és az ott nyűgben legelő lakos-féle két ló mellé leszáll. Erre fogja a nagy beszéllő csőt (Sprachrohr), reá kiált: „Lassen Sie das Pferd gehen!" A franczia nézeget, nem tudván, mi az. Ujra reá kiált: „Denn das ist mein Pferd." A kemény hang odaharsogván, az úgy megijedett, miszerint kezét a lóról azonnal levevé, „denn dass ist mein Pferd", erre még inkább megijedett és lovára felugorván, amint csak lehetett, elnyargalt. Szerettem volna hallani, ezen kalandját otthon mikép beszéllette el feleinek. Elég az, hogy a lakos lova meg lőn mentve; igy a háznál és a határban úgy meg vala minden a legnagyobb biztosságban, mintha ellenség se lett volna az országban. Azonban egyszer déltájban csak jön három tiszt és annyi közember. Az öreg ur a kapuig elibék megyen és mondá, jönnének fel, mert úgy is itt az idő az ebédre; kérdék, hogy bátorságban volnának-e? Azt felelé, hogy ő fejével jót áll érettök. Arra egy legényt mégis Aszár felé a dombra kiállítva, felmentek, az ebédnél még arra figyelmeztetvén az öreg urat, tétetné el az ezüst evő eszközt, mert ha huszárjaik találnának ide jönni, akkor az nem lenne a legnagyobb bátorságban. Az istállóban két 5 éves csikó állott és akkor tanogatták bátyám számára kocsiba, még egyik lovászomtól marada otthon egy turos hátu fekete ló, mert a többit mind elküldé az öreg ur Bozsokra, Győri László bátyám-

hoz. Az egyik francia tiszt, különben jó német, kérdezé, hogy eladók-e azon lovak? mert ők az istállóban már megfordultak. Édes atyám arra azt mondá, hogy nem eladók, hanem ama tiszt, ki Pülly generális adjutánsa volt, válasszon magának egyet és azt néki ajándékul adja, a második tiszt is válasszon egyet a kettő közül és a harmadik, a fekete marada a harmadiknak, ki csak chyrurgus vala és aztán lovát, egy kis pej paraszt kancát ott is hagyta. Erre mind a három felugráltak az asztaltól és az öreg urat öszve meg öszve csókolták. Aztán pedig, midőn az inas veres bort is töltött volna poharukba, kért az adjutáns, csak egy iczényit ha ebből vihetne generálisának, mivel a franciák a veres bort igen szeretik és itt tul a Dunán veresbort még sehol sem kaphattak. Arra az atyám mondotta: „Mit, csak egy iczét? Küldök a generálisnak 10 akót!" Akkor ismét felugráltak, öszve csókolták és kérték, hogy azután ne panaszolkodjon ám, mintha ők azt úgy csikarták volna ki tőle és ő ezt nemesi parolájára nékik meg is igérte. Már erre az adjutáns bátyámat felszólitotta, menne el velök Bőnyre a generálishoz, kérjen tőle salva gvardiát, habár 20 embert; ő bizonyosan fog nyerni annyit ennek a derék úri háznak védelmére. Amint is szegény bátyám velők elmene Bőnyre és egy nagy árkusra irott levélen kivül még két lovast is hozott salve gvardiául, de amint 6 ökrön a veres bort Bőnyre vitték, az első hajszás ökör egy franciát agyonszurt, a két béresnek még sem lőn semmi baja; hazajöttek az ökrökkel minden bántás nélkül és igy szegény édes atyám a maga okos feltalálásával szépen megvédette vagyonát. De midőn junius 27-én a két legénynek (mert bátyám csak kettőt hozott Bőnyről) bé kellett az ezredhez rukkolni, már akkor nagy búban maradtak a háznál és amint 29-én regvel az öreg ur Győr felé nézve, csak látja, amint az örsi mezőt egy egész hadsereg elözönli és az egyenessen alá tartva, az országuton mifelénk jön. És amint mindinkább közeledének és már a kis erdőt is elérték. ily nagy szorongatásban csak látja, hogy két lovas a többi közül kiugrat és kastély felé siet. Ráismervén az itt volt legényre, elejbék leszalad, azok pedig kardot rántva, a kapu közé állottak, azt mondván olaszul, hogy csak bort és kenyeret, ami van, készitsenek, hogy lehessen az éheseknek adakozni. Már kissé vártatva jött, sok száz meg száz, ki lovas, ki gyalog, de az öreg ur a salva gvardia nagy árkust mutatta, a két legény pedig senkit a kapun bé nem ereszte, kenyeret pedig a meddig lehetett, meg bort egy tiz akós hordóból adogatván, mintegy fél óra mulva mind eltávozta. Pedig sok gyalog, minthogy Macdonald maréchal tizezer emberrel három órakor regvel Győrből elindulva, kilenc órakor Nyeszkenyén volt, igy a szegény gyalog letérdepelve könyörgött kiáltva: „Du pain! du pain!" Midőn tehát a hadsereg eltávozott, a két legényt édes atyám megakarta ily önkénytes nemes tettükért ajándékozni, de ők semmit sem vevének el, hanem lovaikat sarkantyúba kapva elnyargaltak. Mert jól tudom, hogy az egész hadjáratukon ily jó dolguk aligha volt, mint Szolgagyőrött azelőtt, mert lovuk csak úszott az abrakban, mindenik ló mellé egy cseléd állittatott, vigyázva, hogy meg ne zabáljanak, azokat egész nap kefélték, s mosták, még is hasig állottak a szalmában; a két

legénynek egész nap kávé, pecsenye, bor és ezért egyike éjjel-nappal felváltva, mindég fegyverben állott a kapunál s midőn bérukkoltak, az öreg ur mindeniknek száz forintot ajándékozott. Ime, hogy megtérítették magok emberségével a jó tartást és adományt! Macdonald akkor fenszóval kérdeztetvén mindenhol, merre vezet a legegyenesebb út Budára, csak Kisbérig ment, ott egy éjjel meghalván, vissza Rédének a Bakonyban Csesznekig ment, onnénd pedig hálván, vissza Varsánynak, Szentmárton alatt Győrré és Bécs alá vonult. Ez csak diversio lévén arra, hogy Komáromból az ottlévő táborunkból Buda védelmére küldjenek sereget, de azzal minket meg nem csalt, mert Komáromban ezen róka utját csakhamar megtudták és ők is Bécs felé tartottak.

Én szegény édes atyámtól harmadnapi honnlétemre elbucsuztam és *Fejérvárra* mentem, hol mint régi ismerősök, a permanens deputátionál praesese lévén az első vice-ispán Ürményi Miksa, igen nagy szivességgel fogadtattam, kik lovászaimat estafetaliter Bozsokról Fejérvárra rendelék. Innend már lóháton, minthogy igy nagyobb könnyebségemre lévén az utazás, csak bagázsiám lévén szekéren, édes atyám régi jó barátjához, Nagy Ignáchoz hálásra Tordasra mentem; innend másnap Pestre értem és amint a hid végénél kiértem volna, sok uraságok és dámák körülvettek, kérdezősködvén nevemről és a történtekről, vagy rokoniról, úgy hogy alig tudtam szegény volt principálisom házához vergődni, mert ide már az esmerősök is késértek. Szegény Nagy Sándor betegségében már utólját járta, Fejérvárról hozzá utasitott levelemről már megelőzve lévén, nagy örömmel fogadott, itt két napig mulattam, onnénd budai atyámfiait is meglátogatva.

Pestről *Esztergomba* siettem édes anyámhoz, kinek minden insurgens azt mondá, hogy én elestem s midőn a piaczon keresztül házunkhoz mentem volna, éppen akkor édes anyám Juli húgommal együtt valahová visitába indultak; vettem ugyan észre, hogy reám tekintettek, de azt is, hogy nem esmérnek; arra csak feléjök fordítván lovamat, előttök megállapodék, mondván: „Hát édes asszony anyám nem ismer?“ Erre szegény csak szörnyűködött, én pedig biztatván, hogy semmi bajom, szegény csakugyan feleszméledett. Legényeim pedig levettek a lórul és úgy menénk együtt házunkhoz. Itt is két napot töltöttem s hozzám adván magát az uton egy szakács kukta, ez a főzés próbáját másnap jól megtévén, őt megtartottam és lőn három cselédem. Harmadnapra elbúcsúzván, délután kimentem Muzslára éjczakára, onnénd pedig nénémhez és sógoromhoz, Szabadhegyi András, akkoron Komárom megyei főbiróhoz Gyallára. Nénémnek Esztergomba édes anyánkhoz ez leve legelső útja, minthogy gyermekágyból ippen most szabadula fel, útközben összejöttem véle a madari erdőben, egy szoroson. S amint látja, hogy egy katona jön szekéren podgyászával együtt elejbe, cselédjeihez szólva azt mondá: „Az ördögök is most hozzák ezt a katonát ide, majd hogy megyünk el egymás mellett!“ És én arra, már távol megismervén lovait, a kocsija mellé (én a már holtnak vélt) ereszkedvén, megszólíttom: „Hát te édes Hánim hová mégysz?“ Szegény csaknem halálra iszonyodott. Igy jártam Gyallán is a jó és igen szeretett kedves sógoromnál. Harmadnapra elmentem a

komáromi táborban lévő ezeredemhez. Ennek érzését nem vagyok képes leírni, mert gróf Zichy Ferencz ezredesem és a grófné Eszterházy Amália, nyakamban borultak, igy a többiek is, századom pedig (melyet a gyülölt és hamis ember, ki még a győri ütközetből haza is szaladott, Ihász Imre 2-ik kapitányom vezérelt), midőn megtudák ittlétemet, seregestől az obester sátrához jövének üdvözlésemre. Már igy valóban mindent elfelejtettem, minden szenvedésem örömmé vált. De még azon estve Gyallára visszamentem, mert meg vala engedve, miszerint magamat kényelmesen ott gyógyithatom. Másnap ismét bémentem Komáromba Divisionsgenerálisunk báró Mecséryhez,[9] azt kérdezvén tőle, minthogy tiszt létemre elszöktem az ellenségtől, ha meggyógyulok, tehetek-é nálunk továbbá is szolgálatot? Ő azt kérdezé, adtam és irtam-é eziránt az ellenségnek reversálist? Mondám, hogy nem, mert azt még csak Pápán kivánták volna tőlem. Arra biztata, hogy ez még becsületemre válik, mert igaz jó hajlamot, jó hazafiságot mutat és amint helyre áll egészségem, csak lépjek ismét a szolgálatba. Tőle jelentém magamat a nádornál és amint nékie mindazokat, melyeket Eugenius vice-király tőlem kérdezett és róla is mondott, elbeszélém, nagyon kedvesen vette, de midőn eleresztett, nem birtam az ajtót kinyitni, azt mondván: „Már most ugyan fenséges Herczegséged foglya vagyok, itt már jó a dolgom.“ Arra igen nevetett és az ajtón kieresztett. Innend sógorom elvezetett a primás főherczeghez,[10] ki nékie mint igen kedves megbizott kedves emberének megparancsolá, hogy engem nála bémutasson. Amint bejelentettek bennünket és inasa mondá, hogy egy kissé várakoznánk, hallottunk ott benn nagy nevetséget és zajt, benézek a kulcslikon, hát látom, hogy négyen egy ötödik fejére húzták a reverendát és nagy nevetés közt plumzakolják és ez vala a primás, a többi János, Lajos, Rainer és Antal főhercegek, mind még akkor ifjú urak, kik eluntokból akkor még ilyenre is reáértek. De egyszer csak nyitja reánk a primás az ajtót és nagy komolyan mentegeti magát, miszerint sok foglalatossága nem engedé, hogy hamarébb kijött volna, háta pedig tudom, még akkor is sajgott attól, amit a négy legény reárakott. Igen kegyesen fogadott és ajánlá, hogy azonnal átvisz a maga ezeredébe, az ugynevezett Ludovica-huszárokhoz,[11] de én azt felelvén, hogy Veszprém-megye eránt hálátlan nem lehetek, kire ők mint érdemetlenre egy századot biztanak, engedné meg tehát, hogy tovább is annál megmaradhassak, melyet már jól bétanítottam és kik már jól meglődözve lévén, ezután még nagyobbat is fognak végben vihetni. Tehát igaza van, mondván, akármikor hozzám forduland, mindenekben jóakarójára fog találni. Ezután haza menvén, mindaddig, mig a francziára Bécs felé nem ment az insurrectio, minduntalan nagy örömemre bémentem a táborba. De történt, hogy midőn János főherczeg felülről parancsot

[9] *Báró Mecséry Dániel* altábornagy, a Mária Terézia-rend középkeresztese, a cs. és kir. 2. huszárezred másodtulajdonosa.

[10] *Károly Ambrus* főherceg, a királyné testvéröccse. Szül. 1785 nov. 2. Meghalt Tatán, 1809 szept. 2-án. Pisani készítette díszes síremléke az esztergomi székesegyház Szent István-kápolnájában látható.

[11] A prímási insurgens huszárezred *Mária Ludovika* királyné nevét viselte. Ezt az ezredet, a nyitraival együtt, a működő főhadsereghez osztották be s mind a kettő vitézül harcolt a wagrami csatában, 1809 júl. 5. és 6-án.

vőn, miszerént az egész táborral felsiessen akkor meg a nádor okolta meg magát és azt mondá nékie: „Ich gib dir nicht a Katz, noch weniger meine Insurgenten!“ És ő nem ment vele. Az insurrectió tehát csak Pozsony megyébe Bőősig ment és János főherczeg csak a maga seregét vezethette fel, holott azólta már strategice is meg lőn mutatva, hogy ha az insurrectio is felmegyen, Napoleont Károly főherczeg totaliter megveri. Pedig ő is azt a hibát követé el, oly valóban igen jeles és okos vezér léttére, hogy midőn Napoleon a Dunán már harminczezer embert által tett, a megáradott Duna és a hidra reáeresztett műveink hátuk megett a hidat elszakasztották volt, akkor Rosenberg herczeg és több más tábornokok kérték Károly főherczeget, semmisítse meg ezt a 30,000 embert. „Nem, — mondá, — jöjjön át Napoleon az egész seregével, itt akarom őt semmivé tenni“. Pedig mily nyereség lett volna Napoleonnak csak egyik kis ujját is lemetszeni. Bezzeg ő azután (úgy mondják, Macdonald marechal javallatára), amidőn mi csakugyan már nagyon szoritottuk volna, centrumunk ellen száz ágyut állított és azt szétvervén, elveszett Wagramnál az ütközet. Ezt, amint mondák. Ferencz császár soha Károlynak meg nem tudá engedni. Melyre a császár és az udvar Tatába vette lakását, Beatrixot[12] elküldék Nagyváradra büntetésül, mint indittóját ama szerencsétlen háborunak és majd egy évig ott kelle nékie maradni, mert Ferencz császár nem tudá elfelejteni, hogy az ő intrigái folytában kénytelen lőn leányát egy corsikanusnak hitesül átadni. A császárnét pedig Budára. Testvére a primás inlázban (?) hirtelen meghalt még azon évben. A császár csak maga volt Tatán, mikor 1810 elején Lauriston marechal, mint Napoleon követe Tatába jött, Mária Ludovica herczegasszonyt ura számára megkérendő. Amint is azt a császár néki oda is igéré, s ezzel a béke is meglőn, melyet a bécsiek, mivel a Száva környékét is elvesztettük, „den Saufrieden“-nek keresztelték. Melyre a francziák is hazavonulván, az udvar is Bécsben vette lakását és a császárnével is kibékült az ur. Magam pedig ismét Pestre mentem és már akkor jó principálisom Nagy Sándor meghalván, magam kezére allegáltattam, mig 1811-ben Őfelsége a királyi directoratusokhoz királyi fiskálisnak kinevezett és mindjárt 1812-ben a katonaságnál 1809-ben tett hű szolgálatomért a császári Leopold-rend e kis keresztjével is megajándékozott; és arra a nádor volt delegálva, ki négyünknek a keresztet átadá Budán megvendégelve bennünket.

Dr. Lukinich Imre.

[12] *Estei Mária Beatrix* főhercegasszony (Ferdinánd főherceg, Lombardia kormányzójának felesége) Ferenc király anyósa volt.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

Dr. Reiszig Ede: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon.* I. rész. Bpest, 1925. A nemesi évkönyv kiadása. 8°, 286 l.

Szerzőt munkájának megírására annak a gazdag irodalomnak a megismerése ösztökélte, amelyet Hellwald Bibliographiája, a jeruzsálemi Szent János-lovagrend külföldi rendházainak történetére vonatkozólag, már egy negyedszázaddal ezelőtt felsorolt, míg a magyarországi rendtartomány történetével addig — Hellwald szerint — mindössze csak két munka foglalkozott. Nem tudta tovább nézni, hogy Magyarország „a külföldön, különösen tudományos körökben, terra incognita legyen". Dicsérendő szorgalommal hordta össze tehát a hazai köz- és családi levéltárakban még lappangó anyagot, de igénybe vette azokat a munkákat is, amelyek a lovagrend magyarországi történetével kapcsolatban vannak. E munkák javarészt ugyan a vránai perjelséggel foglalkoznak, de sok helyen érintik a magyarországi conventeket is. Az irodalom áttanulmányozása közben jött rá Reiszig, hogy a Hellwald által említett két munkán — Dubsky és Pray művén — kívül még többen is foglalkoztak a rend történetének egyes részeivel, amelyek részint önállóan, részint pedig folyóiratokban jelentek meg. A bevezetésben fel is sorolja a szerző ezen munkákat s tartalmukat is röviden érinti. De nemcsak a hazai irodalomban megjelenteket tanulmányozza, hanem a külföldieket is, amelyek sorában az első helyet Kukuljevičnek, a vránai perjelségről írt munkájának ítéli oda. Ezen anyag kritikai felhasználása után bőségesen merített a fennmaradt levéltári anyagból, főleg a székesfehérvári lovagok conventjének levéltárából, Hevenessy, Kaprinay és Pray oklevélmásolatgyüjteményéből s az Országos Levéltárból. Érvényesültek természetesen az esztergomi prímási és a főkáptalani levéltárakban és több család birtokában lévő oklevelek és irásbeli emlékek is. Az itt talált adatokból épült fel Reiszig munkája, amely elsősorban a rendtartomány birtokviszonyainak megvilágítására s azután magának a rendtartománynak a történetére helyez súlyt. Kifejezésre jut ennek során az a kiváló szerep, amelyet a lovagrend, az egész középkor folyamán a magyar történelemben betöltött s magának nagy szolgálataival az utódok emlékében maradandó helyet biztosított. Ezen tevékenységének leírása képezi a mű első részét.

A lovagrend terebélyes fája az Esztergom melletti lovagházból sarjadt ki, amely II. Géza bőkezű adományának köszönte létét, amelyet alig néhány év mulva már a székesfehérvári házalapítás követett. Királyok és királynék hatalmas pártfogása egyre növelii az első rendházak birtokait, a pápák pedig nagy kiváltságokkal ruházzák fel a rendet, amelynek tagjai már nemcsak mint a kereszt-

ténység védői a keleten, hanem mint ügyes közvetítők és követek nagy szolgálatot tesznek a szentszéknek. Az anyaországból elterjednek a rendházak a társországokban is. De amint a rend vagyonilag erősödik, úgy szaporodtak küzdelmei is annak megtartása érdekében.

Első számottevő expedíciójuk volt az 1217. évi szentföldi felvonulásuk II. Endre zarándokseregében. Ekkori szolgálatukat a király bőkezű adománylevelekkel jutalmazta, de csakis ezekkel, mert a bennök biztosított adományokban a lovagrendnek sohasem lett része. A rend történetében nem egy kiváló tartományi mesterrel találkozunk, aki a lovagházak birtokait erős kézzel tudta megvédeni, másrészt az országos ügyeknek is tudott kedvező fordulatot biztosítani. Ezek sorába iktatja Reszig Rembaldot, II. Endre és IV. Béla idejében, akinek a tatárjárásokozta sebek gyógyításában is nagy érdemei vannak. Szól a rend akkori nagy tekintélye mellett az is, hogy az aranybulla második példányának őrizete őreá volt bízva. A rendházak száma egyre szaporodott. A Dunántúlról elterjedtek a Felvidéken, a Tiszántúl, sőt Erdélyben is; fenntartásukra természetesen megfelelő vagyon is rendeltetett, amelyben azonban számos várbirtok is volt, amelyet már IV. Béla még atyja életében kezdett a rendtől visszavenni. Emiatt aztán számos panasz ment a pápai udvarba. Utóbb sokat kap a rend vissza-elkobzott birtokaiból, amit aztán a tatár betörés idején tanusított vitéz küzdelmével s a király szerencsés megmentésével meg is hálált.

A tatárjáráskor szerzett tapasztalatból kifolyólag, IV. Béla az ország legveszélyesebb részének, a szörényi bánságnak védelmét a rendre bízta. Valóságos határőrvidékre gondolt a király, amely csak akkor lett volna igazi védőöve az országnak, ha a lovagok egészen a Fekete-tengerig tudtak volna terjeszkedni. Ezen, jóformán pusztán álló tartományban telepítéseket is kellett volna végezniök. Őrt állottak tehát a János-lovagok 1250-től kezdve az ország déli határán s ugyanezt a szolgálatot teljesítették a Szent Margit-szigeten is, amidőn az ott tartózkodó király és családjának személyes védelmére ott is rendházat építettek. A bánság védelme azonban a lovagrend által nem vált be, mert nem tudta ott lábát megvetni; gyöngének bizonyult s kénytelen volt onnan kivonulni, amivel aztán magára vonta a király neheztelését, aki ujabb birtokszerzéstől és adományok elfogadásától is eltiltotta.

A rendházak száma a XIV. század elején 38 volt; de nincsenek e számban azok, amelyek a tatárjárás idején elpusztultak s többé fel nem épültek. Az ugyanakkor bekövetkezett dinasztiaváltozáskor a rend az Anjou-párthoz csatlakozott s vitézségével az utolsó percben eldöntötte a rozgonyi csatát. Ugyanekkor ért véget a templáriusok rendje. Birtokainak a János-lovagokra kellett volna szállni, de Károly Róbert csak részben teljesítette ezt a zsinati rendelkezést. Ekkor jutott a rend a vránai perjelség s más húsz rendház birtokába. Az uj gazdag szerzemény s főleg a versenytársaktól való szabadulás, a virágzásnak valóságos tetőpontjára emelte a rendet, amelyre Nagy Lajos már bizton számíthatott háborúiban. A nápolyi hadjáratban odaadással támogatta a királyt, majd meg uj munkakör nyilt meg előtte, amikor a törökök Európa délkeleti bástyáit kezdték döngetni. A pápa egyre behatóbban ösztönözte

Nagy Lajost a háborúra, majd meg kérelmére keresztes hadjáratot is hirdetett, amelyből a lovagok bőségesen kivették részüket.

Nagy Lajos halála után a délvidéken bekövetkezett zavarok egyik főirányítója a vránai perjel, Palizsnai János volt, aki az elégületlenség lecsillapítására leutazó királynőket útközben megtámadta, fogságba vetette, sőt Erzsébetet utóbb meg is fojtotta. Az azután is még tovább tartó harcoknak Palizsnai volt az irányítója, aminek az volt a következménye, hogy Zsigmond a lovagrend ellen fordult anélkül, hogy a dráváninneni és túli lovagházak közt különbséget tett volna.

A király magatartását követték a prédára éhes országnagyok is, s így egyre fogyott a rendi birtok. Változott némileg a rend javára a helyzet, amidőn Bebek Imre lett 1392-ben a vránai perjel, akit a király a rendi birtokok visszaszerzésében is már támogatott. Ennek okát főleg abban kell keresni, hogy a török hatalma egyre növekedett, Magyarországot pedig az éveken át tartó zavarok nagyon meggyöngítették. IX. Bonifácz keresztes hadjáratot hirdetett, amelytől hangos lett egész Európa. 1396 nyarán már francia és német nemesek voltak Budán, akikhez a német birodalmi Jánoslovagok csatlakoztak, hogy a királlyal és az egész kereszténység színe-javával Bajazid ellen vonuljanak s Nikápolynál — elbukjanak. Bár Zsigmond hálás volt a lovagok iránt a hozott áldozatokért, a jó viszony közöttük mégis megszakadt, sőt Bebek a király ellen szőtt összeesküvésben is részt vett s Vránát is átadta Nápolyi Lászlónak. Zsigmond vezérei ezt a felkelést is leverték, Bebek a király pártjára állott, majd másodszor is elszakadt tőle, mire a perjelségtől megfosztották s Vrána is rövidesen vásárlás útján a velenceiek kezére került. Ekkor siralmas korszak következett be a rendre, s úgy látszott, hogy az a folytonos birtokfoglalások és az üres rendházak mellett mielőbb megszűnik.

Ekkor azonban egy nagyszabású ember kezébe kerültek a rend ügyei, Nagymihályi Albert perjelébe, aki a király támogatásával csakhamar rendet tudott teremteni. Visszaszerezte a rend lefoglalt birtokait s fegyverrel támogatta a királyt a husziták, a horvát lázadók s Radul vajda ellen. Halálakor húsz lovagház létezett a magyar-szlavon rendtartomány területén, amelyek közt leggazdagabb volt a székesfehérvári, amelyhez kilencven falu és puszta tartozott; délen több vár volt a rend kezén, hogy mintegy védőövül szolgáljanak a török támadásokkal szemben.

Nagymihályi halála után a rend javainak kormányzását a renden kívül álló Thallóczi Máté, a nándorfehérvári kapitány vette át. Ideje legnagyobb részét Nándorfehérvárott töltötte, ahová a török fenyegető magatartása kötötte. Nem is viselte emiatt sokáig a kormányzói tisztséget, hanem 1438-ban öccsére, Jánosra bízta azt, aki azonban már vránai perjel is volt. Albert halála után mindkét Thallóczi Ulászló jelöltségét támogatta, aki a támogatást trónrajutása után méltányolva, Jánost nándorfehérvári kapitánnyá nevezte ki. Ebben a minőségben védelmezte a várat II. Murad ellen 1440-ben, minden segítség nélkül, de oly sikeresen, hogy a szultán kénytelen volt eredménytelenül elvonulni. Thallóczinak azonban méltán attól kellett tartani, hogy a török nagyobb sereggel fog

támadni, ujabb támadást azonban kellő felkészültség nélkül nem akarván bevárni, leköszönt, mire Hunyadi Jánost bízta meg a király a vár kapitányságával.

Hunyadi első kormányzói intézkedései közzé tartozott, hogy a vránai perjelségi birtokokat Székely Tamásnak adta, aki állítólag rokona volt. Eleinte Giskra és Cillei ellen harcolt, majd Hunyadi oldalán segített a nagy nándorfehérvári győzelmet kivívni. Mátyás idejében a törökökkel, majd pedig a velenceiekkel állott szemben, akiktől Vránát is sikerült visszavenni. 1461-ben megszűnnek az oklevelek nevét említeni. Utóda Zápolyai Imre, aki azonban már 1465-ben mint a király elleni összeesküvésnek részese, elvesztette a vránai birtokokat. Utóda Székely János, az előbb említett Tamásnak rokona s Jajcza várának hős védelmezője. Halálával a perjelség egy ideig betöltetlen, javait világiak bírják, mígnem Beriszló Bertalanra esik a rend választása 1475-ben. Kedvelt híve volt Mátyásnak, aki egyre-másra biztosította okleveleiben a rendi birtokokat, viszont a rendtagok is híven őrizték meg a királlyal szemben a Hunyadiak iránti régi keletű ragaszkodásukat, amit Hainburg ostrománál, a király életének megmentésével, majd pedig azon küzdelmekkel is bebizonyítottak, amelyeket Corvin János érdekében az ellenpárttal vívtak. Beriszló alatt élte a rend fénykorának utolsó fellobbanását. Mátyás halála után a török elleni harcokban egymásután elvesztette délvidéki birtokait s lovagházait, köztük Vránát is.

II. Ulászló is kegyelte a János-lovagokat s Beriszlót is, aki neki is nagy szolgálatokat tett a pozsonyi békekötést megelőző tárgyalások során. Utóda Beriszló Péter volt, egyike a legkiválóbb perjeleknek, aki mint diplomata, hadvezér és pap egyaránt maradandó emléket biztosított magának. Ismételten járt fontos megbízásokkal Rómában, Konstanzban, Innsbruckban; mint horvát-szlavón-dalmát bán fényes győzelmet aratott a törökökön s mint a kereszténység védője, ünnepeltté tette nevét. Gyászos halála után — török martalócok ölték meg — szürke emberek követték a perjelségben, amidőn a török a délvidéken egyre terjeszkedett, sőt már a mohácsi katasztrófát is előkészítette. Ott voltak a János-lovagok Mohácsnál is, a vránai perjelség birtokainak kormányzójával, Tahy Jánossal együtt, de szerencsésen túlélték az általános pusztulást.

Az ellenkirályok idejében Tahy s vele a lovagok is, hol az egyik, hol a másik király oldalán voltak. Ferdinánd ennek dacára mindenben támogatta őket; megerősítette régi kiváltságaikat s szabadalmaikat s Tahyt is felhívta, hogy térjen pártjára. Minthogy azonban Tahy meg nem hódolt, a vránai birtokokat Enyingi Török Jánosnak adományozta, azzal a feltétellel, hogy felserdülvén, a rendbe lép. De erre már nem került sor, mert Vrána 1538-ban végleg török kézre jutott. Esztergom s Székesfehérvár eleste után az ottani rendházak lakói is földönfutókká lettek, aminthogy a dráván túli rendházak is mind a török csapások alatt megsemmisültek. Ekkor már csak a győri és a soproni rendházak állottak fenn, de birtokai már kézről-kézre vándoroltak. A győri ház valószínűleg az 1566-i tűzvészben pusztult el, a soproni azonban még egy ideig fennállott. Amikor a rend Székesfehérvárról kivonult, ennek házfőnöke, Dal-

mady Sebestyén, magával vitte a rend levéltárát s a pozsonyi káptalannál helyezte el azt. Törekvésének s fáradozásainak sikerült 1551-ben a soproni ház javadalmát megszerezni, ahonnét ezután a rend többi elveszett birtokainak visszaszerzésére törekedett. Erélyes hangon tiltakozott a pozsonyi káptalan előtt a rendi birtokok lefoglalása ellen, de tiltakozásának nem volt sok eredménye. 1575-ben bekövetkezett halála után már csak egy házból, a soproniból, állott a hajdan virágzó magyar rendtartomány. Ennek feltámasztásában fáradozott még egy jeles ember, Bertucci Ferenc, de sem vitézkedésével, sem diplomáciai tevékenységével nem ért célt. Hasonló törekvések irányították Vignacourt Alfons tetteit is, aki nagymestersége előtt (1601—1622) hatalmas védőművekkel látta el a lovagrend otthonát, Maltát. Ujra felállították a magyarországi rendtartomány nagyperjelségét, amelyet három rendtag is viselt egymásután, anélkül azonban, hogy Magyarországot csak egyszer is látták volna.

Szóba került a János-lovagok ügye még egyszer a Pázmány Péter által 1629-ben Nagyszombatba egybehívott egyházmegyei zsinaton, de aztán feledésbe megy ügyük. Üres cím maradt a vránai perjel címe is, amelynek viselője az 1625. évi LXI. t.-c. rendelkezése szerint a magyar főrendiház tagja lett.

Kimerítően tárgyalja Reiszig Kollonics prímás fáradozásait a lovagrend visszaállítása érdekében, aki maga is tagja volt a rendnek. Legelőbb azonban tájékozódni kívánt a rend egykori birtokai felől, amiben a székesfehérvári rendi levéltár, nemkülönben az esztergomi primaciális és káptalani és egyéb levéltárak számtalan oklevele volt segítségére. Felhívására a jezsuiták s ezek közt Hevenessy Gábor, akkora anyagot gyüjtöttek, hogy azzal, bízvást lehetett volna a kérdés megoldásához hozzáfogni. De amint a birtokok akkori tulajdonosait kutatták, rájöttek, hogy azok az akkori Magyarország legbefolyásosabb s legtekintélyesebb emberei, akiknél a birtokok visszadása iránti eljárás minden esetre fontolóra volt veendő.

Ugyanarra az időre esik Dubsky Nándornak a máltai lovagrend nevében az udvari kamarához beadott kérvénye, amelyben a lovagrend magyarországi birtokainak visszaadását kérelmezi. A kérvény ismét a commissio neoaquisticához került. Hasonló tartalmú emlékiratot adott be az 1708-i pozsonyi országgyűléshez is, de ott is teljesen eredménytelenül. Szóba került a kérvény az 1712—15-i országgyűlésen is, de itt is heves ellenzésre talált, aminek az a természetes magyarázata, hogy a rendi birtokok visszaadása leküzdhetetlen nehézségekbe ütközött. Maradt a kérdés tehát újra a következő országgyűlésre, az 1723-ikire, de az sem foglalkozott vele. Megismétlődött az eljárás 1751-ben is, s így került az ügy az 1764-i gyűlés elé, amely aztán végleg levette a napirendről.

A rengeteg forrástanulmánnyal s a magyar, német és szláv irodalomban megjelent számos dolgozat beható és páratlan szorgalommal való felhasználásával készült művet azzal fejezi be Reiszig, hogy még egyszer az olvasó elé állítja azokat a főmomentumokat, amelyek a rend magyarországi sok százados működését emlékezetessé teszik. Emlékébe idézi a mai nemzedéknek a rend véráldozatait a mohipusztai vérfürdőtől kezdve egészen addig, míg a török félhold

megsemmisítette létét; rámutat emberbaráti működésére, amelyet a rend tagjai mint orvosok, betegápolók s mint az elhagyott szenvedők és ügyefogyottak védői és ápolói kifejtettek s egyuttal rámutat arra a történeti tényre, hogy elrabolt vagy meghagyott gyógyforrásainknak a betegek javára való felhasználása, az ott épített első kórházak alapításával együtt, ennek a jeles rendnek elévülhetetlen érdeme. Ennek az érdemes rendnek emelt a szerző ezúttal művével emléket, amelyet hálás elismeréssel fogad a magyar olvasóközönség. —*ch* —*l.*

Breit József. *„Az 1914. évi osztrák-magyar-szerb-montenegrói hadjárat."* A tábori akták és egyéb levéltári anyag felhasználásával, öt melléklettel. A m. kir Hadtörténelmi Levéltár kiadványa. Bpest, 1926.

A munka elolvasása után önkéntelenül mindenki, — még aki nem is ismeri a szerzőt, — megbizonyosodik arról, hogy így csak az írhat, aki nemcsak számos adat alapján vetette papirra az eseményeket, hanem maga is részese volt azoknak a küzdelmeknek, amelyek a világháború kezdetén a szerb-montenegrói harctéren lefolytak. Sajnos, hogy — mint a szerző az Előszóban is megjegyzi — sok érdekes részletről hiányoznak az adatok. De még így is sok tanulságot vonhatunk le magunknak Breit könyvéből, különösen akkor, ha az egyes eseményekhez fűzött „Megjegyzések"-et figyelemmel olvassuk.

A tanulmány XII. fejezetben ismerteti a szép sikerekben gazdag és mégis szerencsétlenvégű támadást. Az I. fejezet röviden foglalkozik a háború előzményeivel; a II-ik pedig a háború előkészítését, az erőviszonyokat, haditerveket és a hadászati felvonulást ismerteti. A szembenálló ellenséges erők felsorolása után, részletesen fejtegeti azt a kérdést, hogy vajjon célszerű volt-e támadóan felhasználni a balkáni harctéren levő erőt, a bár számban nem sokkal erősebb, de jól kiképzett és harcosszellemű szerb haderővel szemben, vagy pedig jobb lett volna csekélyebb erőkkel itt védekezésre szorítkozva, minden nélkülözhető fegyvert az északi frontra irányítani. Megvilágítja továbbá azt is, hogy Belgrád rajtaütésszerű elfoglalása mindjárt a hadjárat kezdetén könnyen sikerülhetett és az ott levő felbecsülhetetlen értékű és fontosságú anyagot kezünkre juttatta volna.

A III. fejezet a valjevói első támadást fejtegeti 1914 augusztus 12-től 23-ig.

A IV. fejezet a 6. hadsereg támadását Uzice felé, 1914 augusztus 12-től 22-ig tárgyalja, külön leírva a visegradi ütközetet 1914 augusztus 20-án és 21-én, valamint a priboj-i ütközetet augusztus 20-tól 22-ig. Breit minden nap eseményeihez hozzáfűzi a maga megjegyzéseit s ezekből tisztán láthatjuk a csapataink által végzett teljesítményeket és fegyvertényeket, de egyszersmind azt is, hogy minő okok hiúsították meg a várt eredményt.

V. fejezet. Míg a fentebb említett események lefolytak, addig a Dél-Bosznia, Hercegovina és a tengerpart védelmére visszahagyott erőink a betört csekély montenegróiakat mindenütt a határokon túl kergették; sajnos, hogy ezt a támadó magatartást nem folytat-

hatták, mivel Potiorek parancsára egyes csapatrészeket a főerőkhöz kellett eltolniok.

VI. fejezet. Az első nagyobb támadás meghiúsult. Potiorek ekkor haderőit átcsoportosította, hogy aztán megindítsa azt az előnyomulást, amely a gornimilanovac—arangjelovaci csatával ért véget és Szerbia kiürítését eredményezte. Ebben a fejezetben idézi Breit Potiorek és Bolfras egymáshoz intézett leveleit, amelyek sok mindent megmagyaráznak.

Mielőtt a második támadás megkezdődött volna, 1914 szeptember 6-án a szerbek betörtek a Szerémségbe és a Bánságba. A VII. fejezet visszaverésüket ismerteti. Ezekben a harcokban a szerb I. Timok-hadosztály úgyszólván teljesen megsemmisült. *A)* Alfejezet a drinamenti harcok kezdete 1914 szeptember 7-től 13-ig. *B)* A Krauss-csoport működése a Szerémségben 1924 szeptember 9-től 14-ig. *C)* A drinamenti csata folytatása 1914 szeptember 14-től 26-ig. *D)* A szerbek és montenegróiak betörése Boszniába és Hercegovinába. Visszaverésük; a romanja-planinai csata 1914 október 18-tól 22-ig. *E)* Események a főerők körében a drinamenti csata győzelmes befejezéséig 1914 szeptember 27-től november 9-ig. *F)* Üldözés Obrenovac-Ub-Valjevo vonaláig, 1914 november 10-től 15-ig.

Kétségtelen, hogy az elért sikerek dicséretreméltóak voltak, azonban a szerző minden megjegyzése rá mutat Potiorek táborszernagy könyörtelen türelmetlenségére is. A folytonos harc, kedvezőtlen időjárás, rossz útak, nehéz terep, a gyenge táplálkozás, silány ruházat következtében kimerült és elgyengült csapatokat végső erejük megfeszítésére és lehetőleg nagy menetteljesítmények elérésre serkentette, hajszolta. Ez megbosszulta magát, mivel az ellenálló erő meggyengült és a teljesítőképesség apadt.

IX. fejezet. A Kolubara- és Ljigementi csata 1914 november 16-tól 30-ig.

A csapatok rossz állapota ellenére se tért jobb útra Potierek, hanem türelmetlenül hajszolta tovább haderejét. Valóban csodálattal kell adóznunk a csapatok emberfeletti kitartásának és vitézségének, amellyel a szerbek ellenállását ebben a csatában is megtörték.

X. fejezet. Belgrád megszállása 1914 december 2-án. A szerb főváros harcnélkül jutott Tamássy altábornagy csoportjának kezére. Potiorek táborszernagy elrendelte, hogy Belgrád hídfőszerűleg kiépíttessék. A munka megkezdődött, azonban bevégzésére már nem került sor, mivel bekövetkezett a szerbeknek a XI. fejezetben tárgyalt ellentámadása és a gornimilanovac—arangjelovaci csata 1914 december 3-tól 9-ig. A szerbek hadműveletе váratlanul érte Potioreket. Ekkor elpattant a túlfeszített húr; a 6. hadsereg csapatai nem bírták kivédeni a szerbek túlsúllyal intézett támadását; bekövetkezett a vég és a 6. hadsereg tönkretétele. Az ellenség ekkor ezt a teljesen összeomlott 6. hadsereget csak kisebb erőkkel üldözve, a főerővel az 5. hadseregre vetette magát. A véres küzdelmekben súlyos veszteséget szenvedtek csapataink itt is, ezért az 5. hadsereg is visszavonult.

Ezekután nem maradt más választás, elkellett hagyni a vér-

áztatta földet. A XII. fejezet leírja a balkáni haderők visszavonását a Száva északi partjára és Belgrád kiürítését.

Igazat kell adnunk Breit zárósorainak, mert különösen nekünk, magyaroknak van okunk fájlalni, hogy a szerb hadjárat ilyen gyászos véget ért, hiszen az fokozta legjobban szerb szomszédáink éhségét délvidékünk szerblakta vidékeire.

Sz.

A Tenger. A Magyar Adria Egyesület közlönye. Tizenhatodik évfolyam. I. II. füzet. Budapest, 1926.

Abban az időben, amikor még Magyarország és Ausztria, mint kettős monarchia, a nagyhatalmak sorában állott, nekünk is volt tengerünk és tengerészetünk s bár nem volt annyi csatahajónk, mint ellenségeinknek, azért tengeri haderőnk, erkölcsi értékénél fogva, félelmes ellenfélként lépett fel több ízben a világháború alatt a kéklő Adrián. A „Tenger" mostani füzete, „A Szent-István csatahajó elsűlyesztése" című tanulmányában, a cs. és kir. hajóhad utolsó nagyobb vállalkozását írja le, amely Horthy Miklós ellentengernagy vezetése alatt történt, 1918 június havában.

A Földközi-tengernek, az összes európai nagyhatalmak szempontjából, a világháború alatt igen fontos szerep jutott, mivel azonban az itteni tengeri út az Adria felől hatásosan támadható volt, ennélfogva az entente-hatalmak arra törekedtek, hogy a cs. és kir. tengeri haderőt teljesen bezárják az Adriába, úgy, hogy még a vízalattjárók se juthassanak át az otrantoi szoroson. Érthető ez a törekvés, hiszen a központi hatalmak vízalattjárói 1915 augusztus 1-től 1918 október 31-ig a Földközi-tengeren 3,555.262 tonnasúlyú hajót sűlyesztettek el, a hadihajókat nem is számítva.

Az entente — hogy a Földközi-tengeren a kereskedelmet zavartalanul lebonyolíthassa és a vízalattjárók ellen sikeresen védekezhessék — Maltában tengerészeti hatóságokat létesített s az otrantoi szoros elzárását rendelte el. Azonban e tervezett intézkedéseket nem tudták eredményesen végrehajtani, mert 1917 május 15-én a szorost elzáró hajókat a cs. és kir. cirkálók és torpedórombolók, Horthy sorhajókapitány vezetése alatt, megsemmisítették. Csak ekkor határozták el magukat a Maltába kirendelt entente-tengernagyok, hogy hasonló veszteségek elkerülése végett olyan védőövet építenek, amely meghiúsítja az ellenséges vízalattjárók minden további vállalkozását.

E célból védőzárt létesítettek, még pedig:

1. 6—10 torpedóromboló állandóan Brindisi és a Vojusa torkolata között cirkált;

2. ezektől délre két léghajóval felszerelt hajó mozgott;

3. az Otranto, Saseno és Korfu közötti tengerrészt pedig állandóan számos „halászgőzös-flottilla" védte;

4. egy aknazár Otrantonál, Korfu és Fano között egészítette ki a védelmet.

Ha pedig vízalattjáróink egyike-másika mégis áttört volna, azok keresésére Korfu és Santa Maria di Leuca között állandóan hajók cirkáltak. Ettől a vonaltól 40 tengeri mérföldre pedig tengeralattjárókat üldöző gyorsjáratú amerikai motorcsónakrajok és

két — léghajóval felszerelt — sloop (ágyúnaszád) állott. Ezenfelül pedig a mi kikötőink elé tengeralattjárókat küldtek, hogy a mi vízalattjáróinkat már a kikötőből való kifutásuk alkalmával leküzdjék.

Az entente ezen intézkedése folytán a mi veszteségeink mind nagyobbak lettek, ezért hajóhadunk akkori parancsnoka — Horthy Miklós ellentengernagy — elhatározta, hogy az otrantoi zárt megtámadja és vízalattjáróinknak a Földközi-tengeri útat szabaddá teszi. Hogy pedig a támadás nagyobb sikerrel járjon, a vállalkozáshoz a csatahajókat is bevonatta.

A támadóterv szerint egy hajócsoportnak Korfutól délre előretörve az ellenséges halászgőzösrajokat; egy másik csoportnak pedig az otrantoi angol repülőállomást kellett tönkretennie. A III. csatahajóosztálynak ezalatt a Drin-öbölnél; az I. csatahajóosztálynak pedig, két csoportra osztva, a Drin-öböltől nyugatra kellett volna védőállást elfoglalnia. Ez utóbbi osztály második csoportjába volt a „Szent István" csatahajó beosztva.

Noha a vállalkozás előkészületei a legnagyobb titokban folytak, mégis biztosra volt vehető, hogy azok híre eljutott az ellenség füléhez is, hiszen mint mindenütt, úgy itt is sok kém volt.

1918 július 6-án kezdődött el a hajócsoportok elindulása. A támadás maga június 10-ére volt kitűzve.

A vállalkozás titokbantartása, valamint nagyértékű és pótolhatatlan harceszközeink megóvása végett, a menetet biztosítva és éjjel hajtatták végre, míg nappal a szigetek között levő búvóhelyeken maradtak a csatahajók. Az első nehéz csatahajócsoport június 8-án este futott ki Polából. Promontore közelében tengeralattjárót kereső flottillánk egy ellenséges tengeralattjáró jelenlétét állapította meg s vele akustikai megfigyelés révén érintkezésben is maradt, de 11 óra tájban megfigyelése megszünt a kifutó hajók erős mellékzaja következtében. A pólai nagy rádióállomás és a promontorei rádió tájolóállomás ellenséges jeleket vett fel, amelyekből azt lehetett gyanítani, hogy az ellenséges vízalattjáró mikrofonjaival meghallotta hajóink kifutását és ezt rádió útján jelentette. Az I. csatahajócsoport a reggeli szürkületkor minden különös esemény nélkül elérte Tajert,[1] ahol napközben maradt. Mivel pedig az eddig kapott jelentésekből arra lehetett következtetni, hogy az ellenség a tervbevett vállalkozásról még csakugyan nem tud, ezért ez a hajócsoport este 10 órakor elhagyta Tajert, a második csoport pedig egy negyedórával később kifutott Pólából. Itt volt beosztva — mint említettük — a „Szent István" csatahajó a „Tegethoff"-al együtt. Ezt a csoportot a „Velebit" torpedóromboló és hat torpedónaszád fedezte, védőövet alkotva a két csatahajó körül. A csoport fokozott sebességgel haladt, hogy Tajert a reggeli szürkület beállta előtt elérje. Amidőn a hajók 3 óra 30 perckor reggel Premuda szigetéhez értek, jobb felől robbanás hallatszott, mely néhány másodperc mulva megismétlődött. A „Szent István"-t két torpedó találta. Ellenség nem volt látható, azonban meg lehetett állapítani, hogy az egyik torpedónaszád dél-

[1] *Porto Tajer,* Isola Grossa délkeleti végénél.

felé fordult és egynéhányat lőtt, valamint egy másik torpedónaszád is azon irányba fordult. Csak utóbb tűnt ki, hogy az első torpedónaszádról közvetlenül a két robbanás előtt két, látszólag álló, motorcsónakot láttak, mire ez a naszád rögtön azok felé vette útját.

A motorcsónakok hosszabb üldözése reménytelen volt, mert azok fölényes gyorsasággal távoztak s a reggeli ködben eltüntek.

A „Szent István" csatahajó, a két nagy léken át a hátsó kazánházba betóduló víz folytán, csakhamar 10°-ra dűlt. Csak elegyengetéssel volt lehetséges a dűlést 7°-ra csökkenteni. A harccsoport parancsnoka megkísérelte ugyan a hajót Bruglje felé irányítani, de a gépeket csakhamar el kellett állítani, mert az elülső kazánházba is kezdett ömleni a víz, sőt a többi helyiségekből is vízbetódulást jelentettek. Nem használt a további elegyengetés se, úgyszintén hiábavaló volt a „Tegethoff"-hajó segítsége is; a „Szent István" fokozatosan elmerült. Néhány másodpercel reggeli 6 óra után, felborult és 7 perccel később a hajótőkéje is víz alá merült. A személyzet zömét a többi hajók megmentették ugyan, de 3 tiszt és 160 főnyi legénység mégis hősi halált halt.

A súlyos veszteség hallatára a hajóparancsnokság a vállalkozás további végrehajtását beszüntette. Mint a jelentésekből kitűnt, az ellenség — bár hivatalos közegei tagadják — várta a támadást és kellően felkészült ellene. Az olasz hivatalos jelentés fölemlíti, hogy a Rizzo olasz korvettkapitány vezérlete alatt levő két motorcsónak jutott állítólag abba a szerencsés helyzetbe, hogy a „Szent István" csatahajót elsűlyeszthette.

Ez a vállalkozás volt az utolsó alkalom, melynél csatahajóink szerepeltek. A felderítő és biztosító hajók hiánya több ilyen terv megvalósítását lehetetlenné tette.

Bennünket magyarokat azért érdekel ez az esemény, mivel ekkor sülyedt el a hajóhadnak egyetlen igazán „magyar csatahajója". A „Szent István" magyar területen, magyar gyárban, magyar anyagból készült és első szent királyunk nevét viselte. A szerző szerint azonban az e fölött érzett gyászt enyhíti az a tudat, hogy a „Mi hajónk" nem lett az ellenség zsákmánya.

Az itt ismertetett érdekes tanulmánnyal kapcsolatosan, újból felhívjuk olvasóink figyelmét és érdeklődését az olyan fontos célért küzdő Magyar Adria Egyesületre és folyóiratára, „A Tenger"-re is.

Sz.

A TÜZÉRSÉG TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON, KEZDETÉTŐL 1711-IG.

(Harmadik közlemény.)

b) *A szertüzérkedés.*

Az ágyú, annak részei, felszerelése, szállítása és személyzete után meg kell emlékeznünk annak egyik lényeges tartozékáról, t. i. a **lőpor**ról.

A lőpor, amelyet az egykorú latin források egyszerűen pulvisnak, a német szövegek pedig pulver- vagy polver-nek[176] neveznek, amint a bécsi 2952. számú kódexnek 88. pontjából tudjuk: hat rész salétrom, két rész kén és egy rész szén összetételéből állott.[177] Ez, a kódex feljegyzései szerint, erős hatású lőpor volt. A lőpor, úgy látszik, elemte úgy a nagyobb, mint a kisebb kaliberű lőfegyverek számára egyformán lisztszerűen őrölt volt, de a XV. század vége felé kezdenek nálunk az ágyúk részére szemcsés lőport gyártani és ehhez képest puska- és ágyúport megkülönböztetni. A XV. században a lőport hol pulvis a bombardá-nak, pulveres bombardinales, bombardinorum vagy bombardarium, pulveres pro bombardis, elvétve pulveres pixidum, pixidorum vagy pixidarumnak is nevezik, de már a XV. század végén és a XVI. elején a pulveres bombardarum, machinales vagy machinarum-ot, a pulveres ad ingenia maiora, pulveres ingeniorum-ot megkülönböztetik a pulveres barbatarum, pulveres pixidum barbatarum és pulveres pixidum manualium-tól.[178] Különbséget

[176] *Fejérpataky:* I. m. 133., 326., 383., 567., 587. ll. — *Ortvay:* I. m. II/3. k. 273—276. ll. — *Teleki:* I. m. XI. k. 90. l. — *Iványi:* I. m. 190., 286., 441. l. — Hadtörténelmi Közlem. 1914. évf. 313. s kk. ll. — Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 18.278; 26.219; 37.356; Brassó város levéltára: Privil. 204. — Nagyszeben város levéltára: U. II. 231.; U. III. 39., 50.; U. IV. 505. szám. stb.

[177] A lőpor kémiai összetétele: 73·9 rész salétrom, 14·6 rész szén és 11·5 rész kén. — 1918 előtt a mi hadseregünk 76 rész salétrom, 16 rész szén és 9 rész kén összetételű lőport használt.

[178] Diplomáciai emlékek Mátyás király korából. I. k. 276., 283—4., 311. ll.; III. k. 53. l. — *Teleki:* I. m. XI. k. 348—9.; XII. k. 345. l. — *Engel:* I. m. I. k. 98., 100., 101., 102., 103. ll. — Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 21.224., 26.048., 26.235.; 26.306; 26.307., 32.657.; *Thallóczy:* Jajcza története 97—98. ll. — Nagyszeben város levéltára:

tesznek tehát a finomabb őrlésű *puskapor* és a szemcsés *ágyúpor* között. És 1522-ben például Udalrik brassai tüzérmesternek „quod pulveres granavit proprie *gekörrent*", azaz azért, hogy ágyúba való szemcsés lőport gyártott és más szakmabeli tevékenységéért Brassó városa 14 aspert fizetett ki.[179]

Mivel a lőpor összetétele salétrom, kén és szén volt, természetesen ott, ahol lőfegyverek voltak és ezekhez lőport gyártottak, ezeket az anyagokat is be kellett szerezni a lőporkészítéshez.

Ami a *salétromot* illeti, ennek gyártására a középkorban pl. Lőcse, Bártfa, Eperjes, Pozsony városok már korán be voltak rendezve. 1433-ban pl. Bártfa városa még Lőcsén vásárol salétromot, de már 1440-ben bizonyos János nevű salétrom-mester gyártotta (facit zalnetir) a salétromot Bártfán, ami nem zárja ki, hogy pl. 1444-ben bizonyos Smidt Andrástól 64 forintért ne vásároljanak négy mázsa salétromot, amelynek mázsája eszerint 16 forintba került.[180] A salétromvásárlás oka bizonyára az volt, hogy a tüzérmesterek Bártfán szerződésileg csak két mázsa lőpor gyártására lévén kötelezve, ha a városnak ennél több lőporra volt szüksége, a többletet már külön kellett vásárolni, vagy külön megrendelésre és számlára gyártatni, természetesen a város által rendelkezésre bocsátott, vagy az ő terhére vásárolt anyagból.

Bártfa mintájára 1441-ben már Eperjesen is kezdenek salétromot gyártani (1429-ben itt még 8 aranyért vásárolnak salétromot) és az ehhez szükséges kádakat (dolea) Eperjes városa Bártfán vásárolja meg. Ugyanezen évben Eperjesen dolgozik egy bizonyos Pál nevű salétrom-mester (laborator vagy magister sal nitri) és ennek segédje (coadiutor) és szolgája (servitor) is volt. A kádakon kívül vásárolt még Eperjes városa két salétromfőző-üstöt is. (Item pro caldari buliendum salnitri és pro uno caldari ad salnitrum preparandum.) Dacára a felfogadott salétrom-mesternek, 1441-ben Eperjes városa egy mázsa tiszta salétromot 20 forintért vásárol, 1443-ban pedig két mázsa salétromért 44 forintot fizet. Természetesen a város később is gyakran vásárol a lőporgyártáshoz salétromot. 1442-ben Eperjes városa a salétromgyártáshoz szórólapátot szerez be.[181]

U. III. 172. szám. — Történelmi Tár: 1883. évf. 580. l. — Múzeumi Törzslevéltár 1521. — Gr. Erdődy-levéltár, Galgócz Lad. 4. fasc. 1. № 8. — 1524. Staatsarchiv, Bécs, Ungarn, Allgemeine Akten 1. csomó. — *Engel:* Monumenta Ungrica, 201., 215. ll. — Hadtört. Közlem. 1914. évf. 487., 493., 665., 669. ll.

[179] Quellen zur Gesch. d. Stadt Kronstadt I. k. 404. l.

[180] *Fejérpataky:* I. m. 323., 508., 599. ll.

[181] Hadtört. Közlem. 1914. évf. 314—319. ll. — Eperjes város levéltára: 153. szám.

Pozsony városa a salétromot már 1440-ben főleg Bécsből és a pozsonymegyei Pernekről vásárolja, de lőport házilag készíttet. Úgy látszik, hogy a város a salétromot nem tisztán vásárolta, mert azt szalmiákkal és timsóval tisztíttatják. („Salarmoniak und umb allawn, domit man den selniter *gelautert* hat.") Emellett azonban a város maga is főzet salétromot, még pedig a tüzérmesterekkel.[182]

Brassóban 1524-ben Ulrik tüzérmester gyártja a salétromot, amelyet a városháza pincéjében tartottak. Ugyanekkor azonban a város a havasalföldi expedició céljaira kénytelen pénzért is salétromot vásárolni. 1525-ben Prázsmári Péter tisztítja a város salétromát („purgavit *gelewtert* salem de sale nitri"), 1526-ban pedig ismét Ulrik tüzérmester a salétromos, akinek részére két öl fát vesz a város „ad purgandum sal nitri". Ulrik mester kereskedik is salétrommal és a város is vásárol tőle több ízben salétromot. 1494-ben Szeben város a bírótól vesz 13 mázsa salétromot à 6 frtjával, összesen tehát 78 forintért, 1501-ben pedig Mihály és Bernát tüzérmesterek a várostól vesznek salétromot.[183]

Ami a királyi tüzérséget illeti, ez lőporgyártással igen, de úgy látszik salétromfőzéssel nem foglalkozott. Eltekintve attól, hogy királyaink állandóan a városoktól kérnek lőport, következtetjük ezt abból is, hogy pl. I. Mátyás király a velencei államtanácstól kér salétromot, II. Ulászló király szintén valahonnan pénzért vásárolta a salétromot s azután budai arzenáljában elraktározva tartotta. Innen küldte azután a végvárakba a salétromot. Volt azonban olyan végvár is, amelynek tüzérmestere maga tartozott a salétromot főzni. Így pl. 1494—95-ben a jajcai vár tüzérmesterének 10 forintot fizetnek a királyi pénztárból salétromfőzésért, ez azonban nem lehetett elég, mert még a király is küldött Jajcára salétromot. 1525-ben II. Lajos a bátkai várba küld salétromot.[184]

A magyarországi várak némelyikében nemcsak a lőpor gyártásához szükséges salétrom volt felhalmozva, hanem salétromfőzéshez való berendezés is volt. Így pl. 1489-ben Drégely várában az akkori fogalmak szerint feltűnően sok, t. i. három mázsa, 1490-ben Egervárában egy kis hordó („Saletrum cum vasculo"), 1491-ben Velika várában egy légely („Saletrum cum lagena 1"), 1508-ban Egerben 4½ hordócska salétrom volt. 1521-ben Fejérkő várában is volt némi

[182] *Ortvay:* I. m. II/3. k. 275. l.

[183] Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt I. k. 547., 548., 564., 600., 661., 666., 668—9. ll.— Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt I. k. 178., 344., 445. l.

[184] Magistro pixidario, qui salnitrium debebit facere in Jaycha fl. 10. — *Engel:* I. m. 69. és 90. l. — Magyar Történelmi Tár. XXII. k. 60. l.

salétrommennyiség, 1523-ban Léka várában egy hordó salétromot találunk. Mindezekből következik, hogy a nevezett várakban a lőport ennek alkatrészeiből házilag gyártották. 1522-ben a Kanizsaiak Sempte várában salétromfőző-berendezést is találunk, mert a vár inventáriuma szerint volt itt egy nagy üst „ad decoquendum saletri".[185]

A magánosok közül pl. Giskra János a felsőmagyarországi városokból szerezte a lőporgyártáshoz szükséges salétromot, aminthogy 1459-ben úgy látszik Bártfától kér salétromot.[186] 1488—89-ben Estei Hyppolit esztergomi érsek várai részére Nyergesújfaluban főzetett salétromot egy Albert nevű salétromfőző-mesterrel.[187]

A lőpor második alkatrésze a *kén,* amelyet, minthogy Magyarországon nem termett, tehát pénzért kellett a puskaporgyártáshoz vásárolni. Pénzért veszik a ként a király, a városok és a magánosok is. 1494—95-ben II. Ulászló király pl. több mázsa ként raktároztat el Budán, ezenfelül ként vesz pénzért a budai polgároktól is és természetesen a király kötelessége a végvárakat kénnel ellátni, aminthogy II. Ulászló küld a jajcai végvárba megfelelő mennyiségű ként. 1525-ben II. Lajos király Jajcára és Bátkára küld bizonyos mennyiségű ként.[188] A városok közül pl. Pozsony 1440-ben két mázsa ként 14 forintért, Bártfa városa 1441-ben egy mázsa ként három forintért vásárol. Eperjes városa, úgy látszik, Szomolnokról hozatta a ként s 1442-ben öt font kénért 200 dénárt fizet, tehát fontját 40 dénárért veszi; később is még gyakran vásárol a város a lőporgyártáshoz ként, így pl. 1451-ben három mázsa kénért tíz és fél forintot fizet. 1495-ben Szeben város 9 mázsa ként 18 forint 50 dénárért vásárol. Eperjes város arzenáljában 1495 körül két és fél mázsa kénkészlet volt. Brassóban 1526-ban a ként a városháza pincéjében tartották.[189]

Ami a magyarországi várakat illeti, ezekben aránylag sokkal kevesebb kénkészlet volt, mint a városokban. Így pl. 1490-ben Egervárában csak egy kis hordó kén volt („Sulphur

[185] Századok: 1872. évf. 289—90. ll. Országos Levéltár: M. O. D. L. 26.048., 26.051., 26.307.; — 1522. „Item unum magnum caldare ad decoquendum saletri in loco solito perfectum." U. o. 32.657.; 1521. Múzeum: Törzslevéltár.

[186] *Iványi:* I. m. 165. l.

[187] Századok: 1872. évf. 291. l.

[188] *Engel:* I. m. I. k. 90., 95., 97. ll. Magy. Tört. Tár: XXII. k. 53., 60. ll.

[189] *Ortvay:* I. m. II/3. k. 273. l.; *Fejérpataky:* I. m. 517. l.; Hadtörténelmi Közlemények: 1914. évf. 318., 319., 320., 323., 327., 493. ll. Rechnungen I. k. 197. l. Múzeum: Törzslevéltár: Eperjes város 1424. évi számadáskönyve. — *Quellen:* I. k. 665. l.

cum vasculo 1."). 1491-ben Velika várában három légely, 1506-ban pedig két hordó kén volt. 1508-ban Eger várában 4½ hordó ként találunk. 1520 körül Sztenicsnyák várában egy jó hordóra való kén volt („Item sulphur cum uno bono vasculo") s ugyanekkor Biheg várában egy kazal (?) ként („in uno wlgo kuzol") találunk. 1521-ben Fejérkő várában fél hordó, 1523-ban Eger várában egy fél capsa („Item sulphur cum capsa ½"), ugyanekkor Kapu várában ugyancsak egy fél hordó, Vasmegyericsén pedig egy kis hordó („sulphur in una parva tunella modicum") kén volt. 1524-ben Eger várában mindössze két kalapnyi vagy süvegnyi és egy capsá-nyi kén volt. („Sulphur cum capsa 1" és „Item sulphur cum pileo II.")[190]

Azonban nemcsak a király, a városok, várak, hanem olyan magánosok is tartottak ként, akiknek váruk nem volt ugyan, de lőfegyvereik igen. Így pl. 1479-ben Upori László ellen per folyik bizonyos kölcsönadott szakállasok, kén és lőpor miatt, amelyeket Upori nem adott vissza.[191]

Mindezekben a városokban és várakban, amelyekben tehát salétromot és ként is tartottak, nyilvánvalóan lőporgyártással is foglalkoztak, mert hiszen a lőpor eme két alkatrésze volt a nehezebben megszerezhető, míg a harmadikhoz, t. i. a *szén*hez könnyebben hozzá lehetett jutni.

Ami a lőpor gyártásához szükséges faszenet illeti, ilyent pl. a királyi tüzérség részére pénzért vásároltak, különösen olyankor, amikor már kész lőpor nem volt kéznél és ilyet hirtelen gyártani kellett.[192]

A városok közül pl. Pozsony már 1440-ben házilag égetteti, még pedig az ilyen célra alkalmas hársfából, a szenet („*linden* koln zu den pulver zu machen"). Pozsonyban a szénégetés vagy a fegyvertárban (Püxenhof), vagy pedig a város falain kívül, pl. a ligetben történt. Eperjes városa 1443-ban a város valamelyik kovácsánál égettetett „carbones *tilianos* pro pulveribus", tehát szintén hársfából. A szénégető kovács mellé az égetés tartamára a város két segédet is fogadott. 1452-ben hársfát (lyndin holcz) vásárol Eperjes városa lőporhoz való szénégetés céljaira, 1526-ban pedig már szénégetőkkel („carbonario pro carbonibus") égetteti a város a lő-

[190] Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 26.048.; 26.051.; 26.235., 26.306.; 26.307.; 37.356.; 26.331. — 1521. Múzeum, Törzslevéltár. — Századok: 1872. évf. 289. l.

[191] Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 18.278.

[192] *Engel:* I. m. I. k. 97., „Quia magister Jacobus non habuit pulveres paratos, eidem magistro Jacobo ad emendos carbones pro faciendis pulveribus dati sunt fl. 5." — „Manibus magistri Jacobi pro emendis carbonibus pro faciendis pulveribus bombardarum..." stb. U. o. 100., 103. l.

porhoz való szenet.[193] Úgy látszik azonban, a város saját, házi széntermelése nem volt mindig elég, mert gyakran pénzért is vásárolnak szenet. Így pl. Eperjes városa 1444-ben valami Roschbir nevű egyéntől vásárol 100 dénár ára, tehát sok szenet, amelynek egy részét talán ágyúöntéshez is felhasználták. 1446-ban a pattantyús-mestertől veszi a szenet.

Ami a várakat illeti, ezek közül úgylátszik, csak kevésben tartottak szénkészletet, mert hiszen nem volt érdemes szenet felhalmozni. 1498-ban Somlyó várában volt egy rakás lőporhoz való szén, 1508-ban Egerben ½ hordócska szénen kívül volt még bőven a pádimentumon is felhalmozva.[194]

A tüzérmesterek feladata volt a rendelkezésre álló három alkatrészből a lőport előállítani, vagy határozott, vagy határozatlan mennyiségben, attól függőleg, hogy szerződésük e tekintetben mit tartalmazott. Amennyiben a tüzérmester csak bizonyos meghatározott mennyiségű lőpor elkészítésére volt kötelezve, a köteles mennyiségen felül gyártott lőport városának, illetve urának, vagy esetleg másnak is eladhatta. Így látjuk például, hogy 1433-ban Rotgisser Fülöp bártfai tüzérmester öt mázsa lőport ad el Bártfa városának 180 forintért, tehát mázsáját 36 forintért. Természetesen ebben az esetben a város a lőporgyártáshoz nem adott alkatrészeket. 1443-ban István bártfai tüzérmester egy mázsa lőport 24 forintért, 1444-ben egy fél mázsa lőport tíz forintért adott el Bártfának, amely adatokból azt is megállapíthatjuk, hogy Bártfán a lőpor folyvást olcsóbbodott.[195] Pozsonyban a város nemcsak házilag tisztíttatja a salétromot és égetteti a faszenet, hanem a lőport is házilag gyártatja, melyhez a kellő mennyiségű alkatrészt előzetesen lemérik. 1440-ben pl. a pozsonyi városháza pincéjében törik a ként és szenet és itt készítik a lőport is, az elkészített lőport és megtisztított salétromot pedig a városház udvarában szárítják. Mindemellett megtörténik, hogy a város lőportermelése nem fedezi a fogyasztást és a város kénytelen még Bécsből is lőport vásárolni.[196]

Dacára annak, hogy Eperjesen 1441-ben már salétrom-mester működik, mégis a város ez évben is többször vesz pénzért lőport. 1449-ben lőporőrlőt (pulverreyber) vásárol a város és a lőporgyártáshoz három munkást is felfogad. A XV. században Eperjesen úgy látszik állandóan gyártottak lőport

[193] *Ortvay:* I. m. II/3. k. 273—4. ll. — Hadtört. Közlem. 1914. évf. 321., 324., 328., 674. ll.

[194] 1498. „Item carbones circa pulveres cum uno *rakas*." Gr. Erdődy-levéltár: Galgócz Lad. 54., fasc. 3. № 20. — Történelmi Tár: 1901. évf. 107. l. — 1508. „Carbones cum una media tinella et super paviamentum in copia." Századok: 1872. évf. 289. l.

[195] *Fejérpataky:* I. m. 326., 567., 587. ll.

[196] *Ortvay:* II/3. k. 273—5. ll.

és a század utolsó évében, 1499-ben egész nyáron át serényen dolgoznak a városi lőporkészítők. — 1511-ben újra vesz a város egy a lőpor töréséhez szükséges mozsarat (mortarium ad contritionem pulverum), úgy látszik azonban, hogy a portörő mozsárral való kisüzemű lőporgyártás a XVI. században már elégtelen volt a város lőporszükségletének fedezésére, úgyhogy ekkor már egy lőpormalom felállításáról kellett gondoskodni. 1521-ben építik fel az eperjesi lőpormalmot, amely nemcsak a középkor még hátralévő néhány évében, hanem a mohácsi vész után is működik. 1526-ban egy Simon nevű portörő (pulveres bombardarios tundens) áll a város szolgálatában és ugyanezen évben Eperjes városa talpakat is öntet, továbbá faggyút és rostát vásárol a lőpormalomhoz. Mindezek dacára Eperjes város nemcsak a XV. században, de a XVI. század elején is, hol bizonyos Zedlackótól, hol Tamás tüzértől, Ambrus deáktól, hol Gál trombitástól, majd Schréter Tamástól és másoktól folyton vásárol lőport, akik ezt úgy látszik idegenből hozták. Brassóban 1524-ben találunk portörő szerszámot s egy ízben ketten, máskor meg hárman vannak „qui pulveres fecerunt gestossen", vagy „qui pulveres contriverunt seu concusserunt". Ugyanitt 1525-ben Péter tüzérmester tisztítja (gelwtert) a puskaport.[197]

A városokon kívül voltak portörő berendezések a magyarországi várakban is. Így pl. 1498-ban Somlyó várában van egy ágyúportörő kölyü (kewlew). 1506-ban Szteniesnyák várában egy portörő mozsár van s 1508-ban az egri várban is van egy elég nagy és gömbölyű mozsár „pro saletro seu pulvere bombardarum et pixidum", azaz portörés, lőporkészítés céljára, 1514-ben a titeli várban is kellett lenni portörő készségnek, 1522-ben pedig a semptei várban találunk portörő szerszámot. Ezzel szemben 1490-ben a Barcaság lakói panaszkodnak a törcsvári várnagyokra, hogy t. i. a várat velük láttatják el lőporral, ami reájuk nézve sérelmes. Úgy látszik tehát, Törcsváron ekkor lőporgyártás nem volt.[198]

A királyi tüzérség szintén fel volt szerelve (legalább a XV. század végén) portörő szerszámmal. Így pl. tudjuk, hogy 1494/5-ben Jakab királyi főtüzérmester tervei (ad vocem) alapján, a budai Bálint mester öntött két portörő rézmozsarat

[197] Hadtört. Közlemények: 1914. évf. 316., 326., 487., 491., 669., 673., 675. ll. — Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt I. k. 552—3., 603. ll.

[198] Történelmi Tár: 1901. évf. 107. l. — 1506. „Item wlgo mozar in quo pulveres conteruntur 1." — Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 26.120. — Századok: 1872. évf. 289. l. — 1522. „Item rotham cum mortariis 11 ad parandas pulveres bombardarum integram in loco solito relictam." — M. O. D. L. 32.657. — Gr. Erdődy ltár, Galgócz: Lad. 4. fasc. 1. № 8. — Brassó város levéltára: Privil. № 240.

a királyi arzenál részére, amelyekhez Péter kovács vasból két törőt (therew) kovácsolt.[199] Azonban a királyi tüzérek vagy nem érnek rá mindig lőport gyártani, vagy pedig — éppenúgy, mint a városokban, nem tudnak a fogyasztáshoz mérten elég lőport készíteni, mert, amint majd látni fogjuk, a királyok (főleg Hunyadi Mátyás) a városoktól és külföldről is állandóan kérnek vagy vásárolnak lőport.

A lőport, ha sokáig állott, fel kellett frissíteni, amely művelet rendszerint ecettel történt. 1440-ben látjuk pl., hogy Pozsony városa ecetet (essich) vásárol „zu dem pulver, *do mit man das pulver gefrischt hat*".[200] A latin szövegek a lőporfelfrissítését reformatio-nak, megjavításnak nevezik. Így pl. 1519-ben Eperjesen György mester a „pulverum reformator", akinek úgy látszik csak ezért a speciális tevékenységéért külön heti egy forintot fizetett a város. Ez a György mester még később, 1520—21-ben is Eperjesen működik és tőle gyakran vásárol a város általa gyártott lőport.[201] Lehet, hogy éppen ennek a György mesternek a befolyására határozta el magát Eperjes városa 1521-ben egy lőpormalom felépítésére és berendezésére.

A megőrölt és elkészített vagy felfrissített lőport meg is kellett *szárítani* (pulveres siccare). Pozsonyban, amint már tudjuk, a városháza udvarán szárították a lőport. 1522-ben Brassóban Ulrik tüzérmester deszkákból valami lőporszárító-asztal-félét szerkesztett és ezen szárították a lőport. Ugyanitt 1526-ban négy (és még két tábla- vagy) asztal-félét (tabula) vesz a város lőporszárítás céljaira. Eperjesen a fűtött kemence tetején szárították a lőport és a kemence fűtéséhez 1526-ban egy szekér fát vásárol a város.[202]

Az eddigiekből láthatjuk, hogy nálunk Magyarországon elsősorban a városok tüzérei foglalkoztak lőporgyártással. A már említett Pozsony, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Brassó városokon kívül pl. Nagyszebenben is gyártottak lőport, ahol 1497-ben a város tüzére, Bernát mester, 1525—26-ban Eperjesen György „pulverifactor", tehát egy külön erre a célra fogadott szakember készíti a lőport. Ezenfelül nyoma van annak, hogy Budán, Kassán, Kolozsváron, Zágrábban és Sopronban is folyt lőporgyártás, mert ezektől a városoktól a

[199] „Magistro Valentino Budensi, qui ad vocem magistri Jacobi fudit duo mordaria de cupro ad terendum pulveres bombardarum dati sunt fl. 5. — Magistro Petro fabro, qui fecit eisdem mordariis de ferro duo instrumenta ferrea vulgo therew solutus est fl. 1." — *Engel:* I. m. I. k. 104. l.

[200] *Ortvay:* I. m. II/3. k. 273. l.

[201] Hadtört. Közlem. 1914. évf. 666. és kk. ll.

[202] Quellen zur Gesch. der Stadt Kronstadt I. k. 404., 646. 649. l. Hadtörténelmi Közlemények 1914. évf. 675. l.

magyar királyok és mások kérnek lőport.[203] A magyarországi várakban szintén a tüzérmesterek feladata volt lőport gyártani, aminthogy pl. 1493-ban a jajcai végvárban Bertalan, a titeli várban Éliás tüzérmester a lőpor készítője.[204] Ami a királyi tüzérséget illeti, 1494/5-ben Jakab királyi főtüzérmesternek kellett a királyi ágyúk részére való lőpor gyártását is végezni, még pedig a táborban, Ujlak stb. várak ostrománál. Azonban Jakab mester sem tudott a fogyasztásnak megfelelő lőportömeget termelni, mert rajta kívül pl. még Miklós mester, budai polgár kilenc emberrel 16 héten át gyártja az ujlaki vár alatt a király részére a lőport és ugyanezt cselekszi ötödmagával négy héten át Bálint mester, budai polgár is, amiből joggal lehet arra következtetnünk, hogy Budán is volt a XV. században lőporgyártás, nemcsak lőporkereskedés. 1525-ben II. Lajos királynak egy János nevű pulveripar-ja, lőporgyártója volt.[205]

A megtört, megőrölt, megszárított és teljesen kész lőport zacskókban, zsákokban, ládákban, hordókban vagy hordócskákban, légelyekben (polwer secke, pulver pewtt, pulver fas, truhen, vessl, fesselyn, bursa ad pulveres, saccus, barile, barilicza, berbencze, tina, vasa, vascula pulverum, tunella vulgo negel, lagena pulverum) tartották. Ilyen portartó zsákok Bártfán már 1433-ban használatban voltak, 1440-ben pedig Pozsonyban a lőport nemcsak zsákokban és zacskókban, hanem hordókban és ládákban is tartották. Eperjesen a XV—XVI. századokban bizonyos András, Bálint és Miklós nevű bognárok készítették a lőporos hordókat és egy-egy hordónak átlag 11 dénár volt az ára.[206] A magyarországi várakban majdnem kizárólag hordókban tartották a lőport és pl. 1520 körül Mutnica várában egy olyan nagyon kicsiny hordóban tartották a lőport, amilyenben Itáliából zselatint szoktak szállítani.[207] Ugyancsak hordókban tartották a királyi

[203] Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt I. k. 253. l. — *Kemény:* Kassa város régi számadáskönyvei 29. l. — Történelmi Tár 1883. évf. 580. l. — Nagyszeben város levéltára U. II. 231., 615.; U. III. 172.; U. IV. 505. — Eperjes város levéltára 758/b. szám. 19—20. és 26—7. ll. — *Tkalčić:* I. m. III. k. 245 l. — Magyar Történelmi Tár: XI. k. 137. l.

[204] *Thallóczy:* I. m. 97—8. l. — Gr. Erdődy-ltár, Galgóc: Lad. 4. f. 1. № 8. — Éliás pattantyus „ad arcem Tituliensem pulveres machinales ante insurrectionem cruciferorum fecisse".

[205] *Engel:* I. m. I. k. 98., 102. ll. Magyar Történelmi Tár: XXII. k. 72., 117. l.

[206] Hadtört. Közlem.: 1914. évf. 322., 326., 487., 490., 492.

[207] „Pulveres cum uno parvissimo vasculo cum quo solent portare gelatinam de Italia." Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 26,235.

tüzérség lőporát is, s ezeket a hordócskákat (1494/5-ben) rendszerint budai bognárok készítették darabját 10 dénárért.[208]

A zsákokban, hordókban, ládákban levő kész lőport a városokban, várakban biztos helyen kellett tartani. Azokban a városokban, amelyek fallal voltak kerítve, meg voltak erősítve, de amelyekben fegyvertár, arzenál még a középkorban nem volt (Püxenhof, Zeughaus), a lőport a város tornyaiban tartották. Így pl. 1493-ban Nagyszebenben a lőpor a tornyokban volt elraktározva, Eperjesen 1495 körül ugyancsak a város tornyaiban volt 14 mázsa lőpor elosztva.[209] Pozsonynak fegyvertára (Püxenhof, Zeughaus) volt már a középkorban, még pedig egy régibb és egy újabb (newen Zeughaws), amelyek valahol a városház környékén feküdtek és valószínűleg itt tartotta a város a lőport is. Brassóban a városházán tartották a lőport, továbbá a Péterkapu körül egy házacskában, a szt. Katalin-tornya előtt tető alatt és a pékek tornyában. Budán is kellett valami Zeughaus-félének lenni, mert a budai jogkönyv tartalomjegyzékében szó van egy szakaszról, amelyben a város ágyúinak (Püchsen) s más hadianyagának őrzéséről volt szó. Sajnos, a törvényszakasz szövege elveszett, de valószínű, hogy ahol az ágyúk őriztettek, ott volt a puskapor is elraktározva.[210]

A várakban a tárnoki házban vagy más alkalmas helyen tartották a lőport, így pl. Jajcán 1493-ban a tárnoki házban, 1524-ben Törcsvárban valami színben (tectura) tartották a lőport. [211]

A királyi tüzérség arzenálja Budán volt. Itt tartotta, amint tudjuk, I. Mátyás király demobilizált ágyúit, s valószínűleg más hadianyagot is. II. Ulászló király számadáskönyveiből látjuk, hogy a királyi arzenál voltaképen a Zsigmond király által épített frisspalota volt, amelyben nemcsak ekkor, hanem valószínűleg már előbb is tartották a hadianyagot.[212]

Dacára annak, hogy a magyar királyok tüzmesterei lőport is gyártottak, sőt II. Lajosnak egy időben külön pulveripar-ja, lőporkészítője volt, mégis gyakran rá voltak szorulva nemcsak a magyarországi városok lőporkészletére, hanem kül-

[208] *Engel:* I. m. I. k. 101., 103., 105. ll.

[209] Nagyszeben város ltára: U. II. 547. szám. — Eperjes város 1424. évi számadáskönyvében levő inventárium. Múzeum, Törzslevéltár. Hadtört. Közlem.: 1914. évf. 668. l.

[210] *Ortvay:* I. m. II/1. k. 65—66. l. — *Quellen:* I. k. 597., 646., 647—8., 649., 661., 662., 665. l.

[211] *Thallóczy:* I. m. 97—8. l. — *Quellen:* I. 585. l.

[212] „Tractoribus, qui extraxerunt salnitrium et sulfur ad aliquot centenarios continens de navi et imposuerunt *ad Frispalatha*...“ — *Engel:* I. m. I. k. 95. l.

földi lőporra is. Így különösen Hunyadi Mátyás király, aki bár a lőpor hatóerejét és az ágyút egy 1481-ben, Veronai Gábor egri bíboros-püspökhöz intézett levelében meglehetősen lebecsülte és a vető-hajítógépeket az ágyúk elé helyezte, mert ezeket hatékonyabbaknak, olcsóbbaknak és jobbaknak tartotta,[213] mégis uralkodásának szinte első napjától kezdve egyebet sem tett, mint hogy folytonosan lőfegyvereket, lőport és golyókat kér a városoktól és vásárol vagy kér a külföldtől. Így pl. már 1458 szeptember 8-án lőport is kér Bártfa városától, ugyanettől kér 1460-ban, 1461-ben pénzért mentől több lőport. 1464-ben sürgeti Nagyszeben városát, hogy a lőporgyártással éjjel-nappal siessen. 1468-ban a morvaországi hadjárat idején, amidőn egy ízben kifogyott a lőpora, Pozsony városától kért 60 mázsát. 1471-ben Brassó városától egy mázsa lőport, 1472-ben a török elleni hadjáratra ismét Bártfától, 1480-ban a Frigyes császár elleni háborúra Vas vármegyétől, 1486-ban Pozsony városától kér lőport s ez utóbbitól húsz mázsa ágyúport kér. 1486-ban újra Bártfától kér lőport.[214]

A magyarországi városokon kívül gyakran kér I. Mátyás király lőport pl. a velencei köztársaságtól. Így 1464-ben a velencésektől 100 hordó, 1485-ben ugyanezektől ismeretlen mennyiségű lőport kért. 1480-ban a török elleni hadjárat céljaira Regensburgból hozat a király 24 hajónyi hadiszert s ezek között valószínűleg bizonyos mennyiségű lőpor is lehetett. 1488-ban Ferdinánd nápolyi király rendeli el, hogy Hunyadi Mátyás király részére lőporgyártáshoz nagymennyiségű salétrom szállíttassék az apuliai partokról Magyarországra.[215] II. Ulászló király, dacára annak, hogy 1494/5-ben, amidőn az őt sértegető Ujlaki Lőrinc herceg ellen erélyesen fellépett és ennek Újlak, Bács, Darnóc, Záta, Kaposujvár stb. várait ostrom alá vette, sok lőport elhasznált és az ostromok céljára, mint láttuk, Jakab királyi főtüzérmesterrel és másokkal az ostromlott várak tövében gyártatta a lőport, mégis mindez elég nem volt, mert megtörtént pl., hogy Bács vár ostromához a végvárakból, Nándorfejérvárról, Temesvárról,

[213] *Fraknói:* Mátyás levelei II. k. 107—110. l. — Hadtörténelmi Közlemények: 1890. évf. 265. és kk. ll.

[214] *Iványi:* I. m. 161., 190., 286., 376. ll. — Nagyszeben város levéltára: U. II. 271. szám. — *Teleki:* I. m. XI. k. 90. l.; XI. k. 348—9. l.; XI. k. 28. l.; XII. k. 345. l. — Brassó város levéltára: Privil. № 204. — *Kovachich:* Formulae solennes styli LVII. l. — Budapesti egyetemi kvtár: Kaprinai quarto kéziratok XIII. k. 38. l.

[215] Diplomáciai emlékek I. Mátyás király korából: I. k. 276., 311. l.; III. k. 53. l. — *Teleki:* I. m. XII. k. 112. l. — *Fraknói:* Mátyás király levelei, II. k. 5. l. — *Óváry:* A magyar tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai, I. k. 149. l.

Jajcáról kellett lőport hozatni.[216] A végvárakat a király lévén köteles fenntartani, felszerelni és többek közt lőporral is ellátni, ezeknek tüzérségi anyagával a király rendelkezhetett is. Valószínű, hogy ezen végvárak tüzérmesterei éppúgy kötelesek voltak lőport is gyártani, mint pl. a jajcai vagy titeli vár tüzérei és az ezek által gyártott lőporkészletet vette igénybe a király Bács vára ostromához. Azonban még együttvéve ez sem fedezte a szükségletet, úgyhogy a király külföldről, pl. 1506-ban a velencei köztársaságtól vásárol négyszáz hordó lőport és bizonyos mennyiségű salétromot. E mellett kénytelen volt több ízben pl. a budai polgároktól is lőport venni, amintlhogy a királyi tüzérek ezektől vásároltak egy ízben hét mázsa, máskor pedig Sene Péter mester budai polgártól négy mázsa lőport, amelyet mind leküldtek Ujlak ostromához. Budán egyébként a budai jogkönyv tanusága szerint, volt puskapornagykereskedő, aki egy márkán felüli összegnek megfelelő mennyiségben adja el a lőport. Kiskereskedő kicsiben puskaport Budán büntetés terhe mellett nem árulhatott. Az említett Sene Péter tehát puskapornagykereskedő lehetett. Ilyenfélétől vásárolhatott az 1500-as évek elején Budán lévő Zsigmond lengyel herceg is több ízben lőport, mert számadáskönyveiben többször találunk kiadási feljegyzést „pro pulveribus ad machinam".[217]

Amint már tudjuk, II. Ulászló király idejében és valószínűleg előbb is a királyi tüzérség anyagraktára (arzenálja) Budán, a még Zsigmond király által épített úgynevezett Frisspalotában volt és amikor egy ízben Ulászló király a tüzérség részére valahonnan, talán Bécsből vagy Németországból a Dunán, hajón több mázsa salétromot és ként hozat, hét napszámos hordja ezt a Frisspalotába. Innen, a királyi arzenálból hordták a lőport a végvárakba s 1494/5-ben Ujlaki Lőrinc herceg ostromlott várai alá. Így pl. Záta várához budai fuvarosok szállították Budáról a lőport, ugyanekkor Jajcára is fuvaroztak salétromot és ként a lőpor készítéséhez. Budai fuvarosok szállítanak egy ízben tíz mázsa lőport Szlavóniába, majd ismét 40 mázsát, azután Ujlak alá a Sene Pétertől vásárolt négy mázsát. Drágffy Bertalan erdélyi vajda Ozora vár ostromához szintén a királyi arzenálból kapott lőport és Karanchy György a pesti hajósok mestere, majd Miklós deák hajón szállítanak Budáról a király után Mohácsra lőport és egyéb hadiszert. 1525-ben Jajcára, Bátkára szintén innen viszik a salétromot és ként, Temes-

[216] *Engel:* I. m. I. k. 60. l.

[217] U. ott: I. k. 97. és 103. l. Budai jogkönyv LXX. és LXXI. szakasza. — *Divéky:* Zsigmond lengyel herceg budai számadásai: 88., 101., 171. ll. — *Óváry:* I. m. I. k. 232. l.

várra a lőport és amikor ez elfogy, a király Frangepán Kristóf kezeihez fizettet le 63 forintot „pro emendis pulveribus et plombo" Jajca részére.[218]

II. Ulászló királyunk uralkodása alatt aránylag kevés harci zaj volt Magyarországon, úgyhogy egyéb okok mellett a hosszantartó békesség éppen elég volt az egykor oly híres magyar királyi tüzérség visszafejlődésére. Fia, II. Lajos király alatt az az egy-két tüzér, aki néha a király szolgálatában állott, csak túlzással lenne tüzérség-nek nevezhető, s inkább mondhatnánk azt, hogy ekkor királyi tüzérség voltaképen nincs. Olyankor, amidőn veszedelem fenyegeti az országot, mint pl. 1521-ben a török, a király nemcsak katonaságot, ágyúkat, golyókat, hanem lőport is kér a városoktól, 1523-ban, 1525-ben és 1526-ban, amikor a török újra és újra támadni készül, a király nemcsak a magyarországi városoktól, hanem amint tudjuk, a német birodalomtól, a pápától, egyes főuraktól szinte úgy koldulja össze a tüzérséget, a tüzérségi anyagot és a lőport is.[219]

A magyarországi városokhoz levelekkel fordul a király (már Hunyadi Mátyás is) lőporért és egyéb hadi anyagért és ilyen levelek nemcsak x vagy y városhoz lőnek úgy per incidentem intézve, hanem ezek voltaképen *kör*levelek vagy körrendeletek voltak, amint azt pl. az 1472 július 2-án Bártfához és Pozsonyhoz vagy 1499 május 29-én minden vármegyéhez és városhoz, vagy 1521 június 27-én Lőcse, Eperjes, Bártfa és Kisszeben városokhoz, vagy 1525 március 17-én és április 3-án Bártfához és Zágrábhoz intézett királyi rendeletek[220] teljesen azonos szövegéből és tartalmából meg lehet állapítani. De legjobban bizonyítják ezen intézkedések azonos voltát az 1525. évi királyi számadáskönyvtöredék bejegyzései, amely szerint 1525 március 17-én királyi küldöncök indulnak királyi levelekkel Kassa, Eperjes, Bártfa és Lőcse városokhoz „pro petendis pulveribus ad subsidium Jaycza", tehát Jajca megsegítésére lőport kérni és másnap, tehát március 18-án Somogyi István küldetik ki a király leveleivel „ad liberas civitates Posonium, Sopronium, Strigonium pro petendis ingeniis et pulveribus ad subsidium Jaycze".[221]

[218] Magy. Történelmi Tár: XXII. k. 53., 60., 101., 146. ll.

[219] Bártfa város levéltára 1521 június 27, 1525 március 17; *Tkalčić:* Mon. hist. Zagrab. III. k. 245. l. — Magyar Történelmi Tár: XI. k. 137. l. — 1523-ban többek közt 1000 mázsa lőport küldött a Német birodalom. *Kupelwieser:* I. m. 205. l.

[220] *Iványi:* I. m. 286. l.; *Teleki:* I. m. XI. k. 28. lap (hibásan 1462 dátum alatt); Bártfa város levéltára: 1525 március 17; *Tkalčić:* Mon. hist. Zagrab. III. k. 245. l. — Gróf Károlyi-család oklevéltára: III. kötet, 37—8. ll. — 1521 június 27. Bártfa város levéltára.

[221] Magyar Történelmi Tár: XXII. k. 109. és 111. l.

Amint az 1526. évi királyi számadáskönyvekből látjuk, II. Lajos király Pétervárad és Bátka várak megsegítésére szakállas és kézipuskaport pénzért is vásárolt, még pedig egy mázsa durvább őrlésű szakállas port 14—15 forintért, egy mázsa finomabb puskaport pedig 25—30 forintért.[222]

A városok lőporkészletét nemcsak a magyar királyok, hanem ezeknek hadvezérei, országos méltóságok és mások is igénybe vették, amire számos példánk van. Így 1440-ben Kassa városa Gölnicre és Talafusznak ad lőport, viszont Lang Miklós kassai kapitány 1458-ban Bártfa városától kér két mázsa lőport, s ugyanezt kér valakitől 1459-ben Giskra János is. Upori László a felsőmagyarországi részek kapitánya, Szapolyai Imre királyi kincstárnok és a felső részek főkapitánya Bártfától, 1463-ban, Dengelegi Pongrácz János pedig Szebentől kér lőport és ugyanettől kér 1464-ben 60 mázsa ágyúport Tordai Szindi Imre. 1481-ben Báthori István erdélyi vajda Szebentől kér többek közt két mázsa lőport s ugyanezt kér ugyanő ugyancsak Szebentől 1482-ben is. 1491-ben Szapolyai István kér Bártfától a király nevében lőport, 1492-ben pedig Báthori István Szebentől kér ismét két mázsa lőport. 1497-ben Drágffy Bertalan erdélyi vajda István moldvai vajda elleni hadjárat céljaira kér ugyancsak Szebentől lőport. 1522-ben ugyanezt, tíz mázsát kér Bártfa városától Báthori István nádor és királyi helytartó. Eperjes városa 1521-ben az erdélyi vajdának egy mázsa, 1522-ben pedig a nádornak adott ismeretlen mennyiségű lőport.[223]

A magyar urak, várak, erődök tulajdonosai néha egymásnak megőrzés végett vagy kölcsön adnak, vagy erőszakkal, hatalmaskodva vesznek el egymástól lőport, amint pl. 1469-ben Neczpáli Balázs ágyúkat és egyebeket, többek közt lőport adott át megőrzés végett Szentmiklósi Pongrácz Istvánnak és társainak, amelyeket azonban ezek nem adtak vissza. 1479-ben hasonló eset történt özvegy Dobó Domokosné és Upor László között. Ez utóbbi t. i. az özvegytől kölcsön kapott lőport nem adta vissza.[224] 1489 táján Lindvai Bánfi Miklós az aradmegyei Solmos várát hatalmasul elfoglalja a benne levő tüzérségi felszereléssel és lőporral együtt, 1491 tavaszán pedig Csáktornyai Ernuszt János támadta meg a

[222] *Engel:* Monumenta Ungarica, 201. és 215. ll.

[223] *Kemény:* Kassa város régi számadáskönyvei, 29. l. — *Iványi:* I. m. 164., 165., 205., 209., 441. ll. — Nagyszeben város levéltára: U. III. 39., 47.; U. III. 172.; U. IV. 519. szám; U. II. 615. szám; Bártfa város levéltára: 1522 február 24. — Hadtörténelmi Közlemények: 1914. évf. 669., 672. ll. — „Cum pulveribus ad dominum palatinum missis..." stb.

[224] 1469. Magyar Nemzeti Múzeum: Justh-család levéltára. — M. O. D. L. 18.278.

Dersfyek Tapalóc nevű erődjét és elvitt onnan többek közt két mázsa lőport is.[225]

A magyarországi urak és városok idegenből, sőt egymástól is vásároltak vagy kértek lőport. Így pl. 1428-ban Nagyszombat városa Bécsből, 1439—40-ben Sopron városa Pozsonytól vásárol lőport. 1502-ben I. Miksa császár adat a krajnai helytartó útján Frangepán Miklósnak másfél mázsa lőport és 20 szakállast. 1523-ban gróf Blagay István Ferdinánd osztrák főhercegtől kér tüzérségi anyagot, s Ferdinánd utasítja a karintiai helytartót, hogy adjon kölcsön Blagaynak két vaságyút és egy tonna lőport. Ezeket azonban 1524-ben vissza kellett adni.[226]

A várakat tüzérségi anyaggal, lőporral is, azoknak tulajdonosa látta el. Így a végvárakat a király, a magánvárakat pedig azok a természetes vagy jogi személyek, akiknek a vár tulajdonukban volt. Amikor pl. Törcsvára és uradalma Brassó városáé lett, a várat ágyúval, hadianyaggal s persze lőszerrel is a város látta el.[227]

Ami már most a magyarországi várak lőporkészletét és annak a vár lőfegyvereihez való arányát illeti, általánosságban már most megállapíthatjuk, hogy várainkban lőporkészlet aránylag kevés, sőt néhol egyáltalán semmi sem volt. Csak nagyon kevés várban állott a lőporkészlet a lőfegyverállománnyal helyes arányban. Így pl. 1489-ben Brinye várában nyolc ágyú és 14 szakállassal szemben húsz és fél hordó lőpor volt, úgyhogy itt egy-egy lőfegyverre mégis több mint egy hordó lőpor esett, úgyhogy Brinye a többi várakhoz képest lőpor dolgában kedvező helyzetben volt. Természetesen, ahol a lőpormennyiség hordó, légely stb. egységekben van kifejezve, ott annak mennyisége teljesen határozatlan, mert hiszen hordó sokféle nagyságú lehetett. Ugyancsak 1489-ben Drégely várában lévő 16 ágyúhoz egyáltalán nem volt lőpor. 1490-ben az egri várban levő 12 ágyúhoz, 57 szakállashoz és 24 kézi puskához mindössze kilenc hordócska lőpor volt, tehát körülbelül tíz lőfegyverre esett egy hordócska, szóval elég kevés lőpor. 1491-ben Velika várában van 14 ágyú, 45 szakállas és 21 kézi puska, s mindezekhez csak öt légely lőpor volt, tehát 16 lőfegyverre esett egy légely lőpor. 1493-ban a jajcai várban levő kilenc ágyúhoz van három mázsa ágyúpor, továbbá 6 ép és 179 törött szakállashoz volt

[225] Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 21.224., 21.225.

[226] *Fejérpataky:* I. m. 133. l.; *Ortvay:* I. m. II/3. k. 281. l. — Horvát véghelyek oklevéltára: 13., 234., 478—9. ll. — Frangepán-oklevéltár: 368. l. — Blagay-oklevéltár: 452. l.

[227] *Quellen* zur Gesch. der Stadt Kronstadt I. k. 156. l. és még számos helyen.

még kilenc hordócska puskapor. 1494-ben Egervárában volt 11 ágyú, 56 szakállas és 24 kézi puska s mindezekhez mindössze hét hordócska lőpor volt, úgyhogy 13 lőfegyverre egy hordócska lőpor esett. 1498-ban a veszprémmegyei Somlyó várában 4 ágyú, 28 szakállas és 32 kézi puska volt, amelyhez összesen csak 3½ berbence ágyúpor volt. 1506-ban Velika várában 15 seregbontó és 50 szakállashoz összesen hét nagy és kis hordó lőpor volt.[228] És így tovább. Nem érdemes folytatni e száraz adatközlést, mert hiszen annál többet, ami az eddigiekből kiderül, a hátralévő adatokból sem tudnánk megállapítani. Középkori várainkban úgylátszik mindig inkább kevés, mint elég lőporkészlet volt s pl. Nándorfejérvár elestének egyik főoka is, amint Szerémi írja, az volt, mert: „Nil curabant de arce dicta, nec pulveres, nec ingenia".

Az ágyúhoz, hogy használható legyen, a lőporon kívül szükséges volt a **golyó,** a lövedék is. Az ágyúgolyót a latin források lapides bombardarum vagy pixidum, saxa, globus saxeus, lapilli, pila (ferrea) globus, globulus-nak, a német források pedig steyn, puxenstain, pugsenkugl-nak nevezik. Az ágyúgolyók anyaga az egész középkoron át túlnyomóan a kő, később, a XV. század második felében már vasból és ólomból készült ágyúgolyók is vannak. Kőágyúgolyók faragásáról Bártfa, Pozsony, Eperjes városok számadáskönyvei már az 1430-as, 1440-es évekből tartalmaznak feljegyzéseket. 1473-ban pl. Nagymihály ostrománál, mikor Csupor vajda felhága a palánkra „az egyik álgyuból megtalállá őtet *a kő* és mind megszaggatá őtet" írja Heltai. Vaságyúgolyókat 1485-ben Ebersdorf ostrománál, Heltai krónikája szerint, a városból lőtték ki az ostromló magyar seregre. Heltai szerint ekkor I. Mátyás király a város alatt egy házacskában volt és „az városból kisütének egy álgyut az házacskára és a *vas* álgyugolyóbis által esék a tapaszon az házacskába" és csaknem mind odaveszté a királyt és az urakat. 1489-ben Brinye várában vasgolyók vannak. Egervárában 1490-ben már van 116 kisebb nagyobb vasgolyó, 22 kisebb és nagyobb ólom- és 15 nagy kőgolyó. Azonban ólomgolyók („pleikugel zu ainer tharraspuxen") Pozsonyban már 1439—40-ben vannak.[229]

Természetesen a középkori kő-, vas- és ólomágyúgolyó formája a mai ágyúgolyóktól eltérően gömbölyű, tényleg golyóalakú volt, amelynek nagysága az ágyú kaliberéhez igazodik és ehhez képest megkülönböztetnek nagy, közepes és kisebb

[228] Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 26.048., 26.053., 26.051., 26.076., 26.121.; gróf Erdődy-levéltár, Galgóc: Lad. 54. fasc. 3. № 20. — Századok: 1872. évf. 289., 290. l.

[229] Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 26.048., 26.053. szám. — *Ortvay:* I. m. II/3. k. 282., 284. ll.

golyókat. (Globuli magni, mediocres et minores.) Ezért küld Hunyadi János a brassaiaknak 1443-ban hatféle golyómértéket és rendel mindegyik golyómintából 40—40 darabot.[230] Hunyadi Mátyás király sokféle és köztük elég nagy kaliberű ágyúihoz ugyancsak sokféle nagyságú golyóra volt szükség és bizonyára neki is voltak kőgolyófaragói és golyóöntő mesterei.

A monstrumágyúkról szóló rész tárgyalásánál láttuk már, hogy egyes ágyúszörnyek egész kőkolosszusokat vetettek ki magukból, viszont már a középkorban is ismerik azokat az egészen apró golyókat, amelyeket a német szövegek „schrot"-nak, azaz sörétnek neveznek. Ilyen sörétről pl. Eperjes város számadáskönyveiben már 1442-ben találunk említést.[231]

Ami a kőgolyók faragását illeti, ezt sohasem tüzérmesterek, hanem mindig kőművesek, kőfaragók, kőtörők, mészégetők (cimentarius) végezték. Így pl. Bártfán már 1434-ben An Sarge Mihály kőfaragó (lapicida, steynbrecher), továbbá Malicti Mihály, Brünni Miklós (Niclos von Brwnne) és mások végzik a kőgolyók faragását, de azért idegenből pénzért is vásárol a város „böchsensteyn"-t.[232] Pozsonyban 1440-ben egy bizonyos Henrik vagy Imre nevű kőfaragó (stain-metz), azután pl. egy ízben hét kőművessegéd (VII mawrer geselen), és mások faragnak kis és nagy kőágyúgolyókat, még pedig darabját 16 bécsi dénárért.[233] 1443-ban, amint előbb láttuk, Hunyadi János faragtat a brassói lapicidákkal 240 darab különböző nagyságú kőágyúgolyót, amelyeknek tizenkét nap alatt készen kellett lenni. Brassóban még a XVI. században is (1522) faragnak kőágyúgolyókat és a számadáskönyvek tanusága szerint Bálint, Kis János és Máté kőfaragóknak (lapicida) fizetnek ki bizonyos pénzeket „pro globis saxeis".[234] Eperjesen 1441-ben Jodok kőműves (murator, majd lapicida) 12 kőágyúgolyót 48 dénárért, tehát darabját négy dénárért faragta, később 16 kőágyúgolyót 80 dénárért, tehát egy darabot drágábban, 5 dénárért faragta ki, nyilván azért, mert nagyobbak voltak. Ugyanez a Jodok mester ugyanez évben még többször vés kőágyúgolyókat, darabját 4—5 dénárért 1443-ban Jodok mester, azután Pál mészégető (cimentarius), János kőfaragó (steynmecz), azután ismét egy Pál nevű kőfaragó (lapicida), aki talán egy személy lesz Pál cimen-

[230] Brassó város levéltára: Schnell-féle gyüjtemény, III. kötet 15. szám.

[231] Hadtört. Közlemények: 1914. évf. 317. és 318. ll. „wlgo schrote ad pixides" vagy „ad pixides wlgo schroet".

[232] *Fejérpataky:* I. m. 337—8. l.

[233] *Ortvay:* I. m., II/3. k. 272—3. l.

[234] *Quellen:* I. k. 385. l.

táriussal, faragják Eperjes városának a kőágyúgolyókat. 1444-ben az ágyúgolyók javításáért (pro reparatione), azután Jodok mesternek és társának, András kőfaragónak kőágyúgolyók faragásáért fizet Eperjes városa egy csomó pénzt, míg 1446-ban Jodok kőműves (Josth mawrer) mindössze 20 dénárt keres ilyen munkákért, 1452-ben pedig már csak András kőfaragó vési a kőágyúgolyókat. 1521-ben Eperjesen még mindig faragnak kőágyúgolyókat és a város számadáskönyveiben még mindig találunk kiadásokat „pro sectione lapidum bombardarum".[235]

Ami a királyi tüzérséget illeti, pl. Erzsébet királyné tüzérségéről tudjuk, hogy kőgolyókat használt, mert ilyen golyókat egy ízben kért a királyné Pozsony városától.[236] Kőgolyókat használt I. Mátyás király tüzérsége is, amint azt a király maga megírja a Veronai Gáborhoz intézett és 1481 március 10-én kelt s már többször idézett levelében. De ettől eltekintve, hadiszereket kérő leveleiből is látjuk, hogy tüzérsége kőágyúgolyókat is használt. II. Ulászló király tüzérsége szintén használt kőágyúgolyókat, mert pl. 1494/5-ben a kőfaragómesterek állandóan az ágyúk mellett dolgoznak és faragják az Ujlaki Lőrinc várai megostromlásához szükséges kőágyúgolyókat, sőt egy ízben Pécsről öt kőfaragó (lapicida) érkezik Jakab főtüzérhez, hogy kőgolyókat véssenek. A királyi kőágyúgolyófaragók egyikének nevét is ismerjük, ez t. i. egy János nevű budai kőfaragómester volt, aki, úgy látszik, a budai királyi arzenál részére dolgozott és valahonnan Buda környékéről, valamelyik kőbányából, Demeter mester budai fuvaros szállította a „pro globulis bombardarum de fodina excisos" köveket János mester keze alá és ez a János mester ment le egy ízben Jakab királyi főtüzérrel Ujlak vára alá golyókat faragni. Természetesen a budai királyi arzenálban is kellett megfelelő golyókészletnek lenni és pl. innen szállítottak Záta vára alá budai fuvarosok kőágyúgolyókat, innen visznek golyókat Jajcára, majd 10.000 szakállas golyót (valószínűleg nem kőből faragottakat) szállítottak budai fuvarosok Szlavóniába. Azonban a királyi és egyéb kőfaragók 1494/5-ben, úgy látszik, nem győztek elég kőágyúgolyókat gyártani, mert Péter deák királyi rendeletre Nándorfejérvárról nemcsak ágyút, hanem kőgolyókat is hozott el.[237]

[235] Hadtört. Közlemények: 1914. évf. 314., 315., 316., 320—4., 325., 328., 669—70. ll.

[236] *Ortvay:* I. m., II/3. k. 309. l. „Ein hauffnicz und ein tarraszpuchsen *und stein* und alle beraitschaft."

[237] „Lapicidae, qui cum bombardis *semper* vadit dedi fl. 4." — „Lapicidae, qui vadit semper cum bombardis regiis." *Engel:* Geschichte stb. I. k. 61. l. 67. l.; „Quinque lapicidis, qui ex Quinque-

Ami a vasgolyókat illeti, ezeket vagy kovácsolták vagy pedig öntötték. A vasgolyókat úgy látszik, főleg cigányok is kovácsolták. Legalább erre enged következtetni II. Ulászló királynak egy 1496. évi rendelkezése, melyben Polgár Tamás cigányvajdának és 25 sátornyi cigányhadának, akiket Zsigmond pécsi püspök részére „pro faciendis globulis pyxidum" rendelt ki, az országban szabad közlekedést engedélyez. Ez volt talán egyik feltétele annak, hogy a cigányok erre a munkára vállalkoztak. Eperjes város számadáskönyvei 1506-ban említenek először vaságyúgolyókat s ekkor egyszerre 1500 darabot készíttetett a város. 1516-ban 500 golyót, 1517-ben szakállasokhoz való 4000 golyót vásárol Eperjes városa s ezek a golyók vagy vasból, vagy, ami valószínűbb, ólomból lehettek. 1520-ban az ónkannaöntőmesternek (cantrifusor, Kannengiesser) golyók öntéséért fizet a város munkabért, viszont ugyanekkor vasgolyókat is vásárolnak, 1522-ben pedig a kisebb kaliberű lőfegyverekhez golyóöntővel (fusor globorum) valószínűleg szintén ólomból, golyókat öntet a város.[238]

Pozsonyban, amint már láttuk, 1440-ben öntenek ólomgolyókat, még pedig kőből vésett formákban és az ólomgolyó öntését itt is kannaöntőmesterek végezték. Brassóban 1526-ban hármas formában öntik a golyót és ugyanezen esztendőben egy cigánykovácstól vásárol a város golyóöntéshez való vaskanalat.[239]

A királyi tüzérség vasgolyói legalább II. Ulászló király korában (1494—95) úgy látszik Gömörben Csetneki László vashámoraiban készültek, mert egy ízben a királyi kincstárból Csetnekinek szakállas ágyúkért, vasgolyókért „et aliis instrumentis ferreis", összesen 527 forintot fizettek ki.[240]

A magyarországi várakban, amint tudjuk, a XV. század második felében a kő mellett vas- és ólomgolyók is voltak, sőt Eger várában 1508-ban három vas- és két fagolyó öntőforma (forma globorum) is volt, amiből nyilvánvaló, hogy itt a golyókat házilag gyártották.[241]

Az ágyúgolyókat a magyarországi városokban és várakban, hordókban, ládákban, vasfazekakban tartották. Így pl. 1489-ben Brinye várában golyótartó hordó és láda volt, 1490-

ecclesiis venerant ad magistrum Jacobum pixidarium, ut lapides bombardarum facerent." — „Excisoribus lapidum bombardarum scilicet lapicidis dati sunt fl. 13." — „Magistro Johanni de Buda" kőgolyók faragásáért 8 frtot fizetnek stb. U. o. I. r. 63. l., 100., 101., 104—5., 63., 90., 98., 65., 104. és 106. ll.

[238] Hadtörténelmi Közlemények: 1914. évf. 489., 667., 672. ll. — *Katona:* Historia Critica, XVIII. k. 54. l.

[239] *Quellen:* I. k. 646., 651. ll.

[240] *Engel:* Geschichte stb. I. k. 42. l.

[241] Századok: 1872. évf. 289. l.

ben Egervárában ladulában és vasfazékban („in una *olla ferrea* globuli ad zakalos pertinentes in parva quantitate"), 1508-ban ugyanitt hordóban és ládákban tartják a golyókat. 1520-ban és 1526-ban Eperjesen szintén golyótartó ládát találunk („ladula ad servandos globos"). 1523-ban és később is Brassóban a városháza pincéjében tartják az ágyúgolyókat és itt a város egyik ácsmestere deszkákból valami állvány- vagy asztal-félét (tabula de asseribus) szerkesztett össze „ubi globi ordinatim locare debeant ...", ahol a golyókat rendben el lehetett helyezni.[242]

Mint ahogy ágyúkat, fogatolást, lőport, tüzéreket stb., úgy királyaink és mások természetesen ágyúgolyókat is kérnek vagy rendelnek a magyarországi városoktól. Így pl. 1441-ben Erzsébet királyné Pozsony városától egy haubic-ágyút „und stein" kér. 1443-ban Hunyadi János Mihály nevű deákja által 240 darab hatféle kaliberű kőágyúgolyót rendel a brassaiaktól. 1464-ben Hunyadi Mátyás király Szeben városától kér egy nagy ágyút kőgolyókkal együtt. 1471-ben ugyanő 1000 golyót kér Brassó városától, 1480-ban pedig Szombathelyről hozat el egy faltörőt kőgolyóival együtt. 1481-ben Báthori István erdélyi vajda kér Szeben városától egy haubicot és egy tarackot 20—20 kőgolyóval és ugyanő a szász székektől kér ágyúkat golyóstól. 1491-ben János Albert herceg ellen Szapolyai István kér Bártfától ágyúkat megfelelő mennyiségű kőgolyókkal, 1492-ben pedig Báthori István erdélyi vajda Szebentől egy tarackhoz 20 követ kér. 1497-ben Drágffy Bertalan erdélyi vajda ugyancsak Szeben városától kér kőágyúgolyókat. II. Lajos király 1521-ben Bártfától három ágyút kér „cum magnis globulis", ugyanezen várostól és Zágrábtól 1525-ben egy-egy tábori ágyút 50—50 golyóval, 1524-ben Szebentől vaságyúgolyókat kér, 1526-ban pedig hat forintért 1000 vasgolyót vásárol Bátka vára részére, melyet mint végvárat a király kötelessége volt hadiszerrel ellátni. 1503-ban a hatalmaskodó Ernuszt János a Dersfyek Tapalóc várából 4000 golyót vitt el.[243] Látjuk mindezekből, hogy a

[242] Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 26.053., 26.048. szám. — Századok: 1872. évf. 289. l. — Hadtörténelmi Közlemények: 1914. évf. 667. és 676. l. — *Quellen:* I. k. 501., 665. ll.

[243] *Ortvay:* I. m. II/3. k. 309. l. — Brassó város levéltára. Schnell-gyüjtemény III. k. 15. szám. — Nagyszeben város levéltára: U. IV. 506., 507. sz.; U. III. 39., 50.; U. II. 615.; U. VI. 510. szám. — Brassó város levéltára: Privil. 204. szám. — *Kovachich:* Formulae, LVI—LVII. l. — *Iványi:* Bártfa város levéltára, 441. l. — Bártfa város levéltára: 1521 június 27; 1525 március 17, április 7; *Tkalčić:* I. m. III. k. 245. l. — Nagyszeben város levéltára: 1524. № 268—269. szám. — *Engel:* Monumenta Ungrica, 215. l. — Országos Levéltár: M. O. D. L. 21.225. szám. — *Istvánffy:* Historia Regni Hungariae, 1758-as kiadás, 73. l. II. Lajos „edicit: tormenta bellica

magyar királyok, királyi főtisztviselők és a magánosok hadiszer dolgában kíméletlenül igénybe veszik a magyarországi városokat.

Ami már most a magyarországi várakban levő ágyúgolyó-készletet és ennek a lőfegyverekhez való arányát illeti, 1489-ben Brinye várában fél hordóra való vasgolyó és még külön 340 golyó volt. Egervárában 1490-ben egy vasfazékban (in una olla ferrea) volt némi kevés szakállashoz való golyó, azután egy ládában (in una ladula) 116 kis és nagy vasgolyó, 22 kis és nagy ólomgolyó és 15 nagy kő-ágyúgolyó, összesen tehát 153 golyó volt 92 lőfegyverhez, tehát egy lőfegyverre átlag még két darab golyó sem esett. 1491-ben Velika vár inventáriumában csak annyi van feljegyezve, hogy a lőfegyverekhez golyó kellő mennyiségben van. 1491-ben Egervárában 91 lőfegyverhez összesen 143 golyó volt és pedig 113 kis és nagy (vas), 15 kis és nagy ólom és 15 kőgolyó és még ezenfelül a szakállasokhoz való valami kevés vasgolyó. 1498-ban Somlyó várában a szakállas és kézipuskákat leszámítva, volt két nagy ágyú és két seregbontó, viszont a kőágyúgolyók (lapides bombardarum, videlicet globuli) száma összesen 100 volt. 1507-ben Verőce várában a szakállasokon kívül volt hat ágyú, ezzel szemben volt 500 vas- és 8 nagy (kő?) golyó. 1508-ban Szarvaskő várában volt egy féltarack és ehhez 50 kőgolyó, Egerben pedig 19 ágyúhoz és 303 szakállashoz volt egy hordó nagy és nyolc láda középnagyságú vasgolyó. 1520 körül Bosjakó várában volt 9 szakállas és 50 vasgolyó, Lipóc várában 8 szakállashoz és két puskához (pwzka) 600 vasgolyó, ami bőséges felszerelés volt, mert egy-egy lőfegyverre 60 golyó esett. Ujvodina várában 9 szakállashoz és egy tarackhoz volt összesen 140 golyó, Sztenicsnyák várában 24 különböző lőfegyverhez, a várnagyok vallomása szerint, 500 vasgolyó, Mutnica várában öt szakállashoz és egy mozsárpattantyúhoz 110 vasgolyó volt. 1521-ben Fejérkő várában nyolc nagy ágyúhoz és 42 szakállashoz 3000 nagy és kis golyó volt, itt tehát aránylag szinte túlságos golyóbőség volt. 1522-ben Sempte várában 30 szakállashoz volt 600, szakállashoz való vasgolyó, tehát egy-egy szakállasra 20 golyó esett. 1523-ban Léka várában hat ágyúhoz és 49 szakállashoz összesen 194 golyó, Vasmegyericsén pedig 22 szakállashoz 107 golyó volt. 1524-ben a zalamegyei Sümeg várában „globuli ingeniorum et barbatorum in bono numero“,

in meliorem formam conflanda restaurandaque, pulveremque sulphureum maiori copia *undique* convehendum... Budae, Pesto, caeterisque civitatibus imperat, ut iumenta et equos robustiores ad tormentorum currulium et pilarum ferrearum vecturam tempestive curent“.

tehát golyók kellő mennyiségben vannak. Ezek az eddig felsorolt golyómennyiségek azonban mind eltörpülnek, ha összevetjük pl. Szeben város 1494. évi számadáskönyvi tételével, amely szerint a város egyszerre 9000 vas haubic-golyót vásárolt 18 forintért.[244]

A felsorakoztatott adattömegből annyit mindenesetre meg lehet állapítani, hogy a középkori magyarországi várak hadi felszerelése minden tekintetben szegényes és módfelett sovány volt. Egy-egy ilyen vár komoly támadás esetén, a rendelkezésre álló hadiszerrel egy napig sem tudta volna magát tartani. Természetesen számolnunk kell a korral is, amelyből e várinventáriumok valók. Kevés kivétellel a középkori magyar állam legdekadensebb idejében készültek ezek a várleltárak, abban a korban, amikor a magyar király hitelbe vásároltatta a húst a mészárosoktól, s amikor mindenre tudtak pénzt keríteni, csak éppen a várak, főleg a végvárak kellő felszerelésére nem. Messze estek ezek Budától, senki sem törődött velük.

A középkori ágyúkból nemcsak kő-, vas- és ólomgolyókat, hanem robbanó bombákat és kartács-féléket (később: kurtács, kordács, grandines vulgo Kartatschen, Cartätschen), azután tüzes golyókat is lőttek. Így pl. 1440-ben Pozsonyban már ismerik a tüzesgolyókat — fewerkugeln —, amelyeket Rakovszky tévesen bombáknak nevez. 1442-ben már van Pozsonyban valami kartácsféle is, „kugeln, dyman wirft zu *Streu* under dy veindt", és valami ilyenfélére használhatták azt a „schrot"-ot, amelyről Eperjes város számadáskönyvében van szó. 1492-ben, egy raguzai jelentés szerint, midőn II. Ulászló seregével Belgrád mellett állott, „földalatti lakások ásattak, hogy a *bombák* ellen védve legyenek". Ime tehát az „Unterstand" sem új dolog a nap alatt.[245] Előfordult az is, hogy az ágyút pusztán csak ijesztésre akarták használni, s nem golyóval, hanem zöld fűvel, posztórongyokkal és hasonlókkal töltötték meg. Így történt ez pl. 1514-ben a parasztlázadáskor, amidőn Veszprém és Székesfehérvár között, valahol a Bakonyban még egy csapat lázadót találtak s nem akarván köztük kárt tenni, ilyen fűvel és ronggyal

[244] Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 26.048., 26.051., 26.053., 26.076., 26.235., 26.307., 32.657., 36.987. — Gr. Erdődy-levéltár, Galgóc: Ladula 54. fasc. 3. № 20. — Századok: 1872. évf. 289—290. l. — Staatsarchiv: Bécs, Ungarn, allgem. Akten 1. csomó, 1524. — *Rechnungen* aus d. Archiv der Stadt Hermannstadt, I. k. 187. l.

[245] *Ortvay:* II/3. k. 282. l.; Századok: 1875. évf. 732. l. — Hadtörténelmi Közlemények: 1914. évf. 317. és 318. l. — *Óváry:* Oklevélmásolatok, I. k. 173. l.

töltött ágyúk lövéseivel ijesztették meg és szórták szét őket.[246]

Az ágyú szükségképeni kellékei, a lőpor és a golyók után rá kell térnünk a szertüzérkedés legfontosabb tevékenységére, t. i. magának az ágyúnak **öntésére**. Nálunk Magyarországon az ágyúöntés legelső nyomát Nagyszombatban találjuk, ahol már 1428-ban vásárol a város rezet és ólmot, hogy a „puchssen meister"-ek ebből ágyút öntsenek.[247] Nyilvánvaló ebből, hogy ekkor Nagyszombatban már ágyúöntő-műhelynek kellett lenni. Eperjesen szintén korán, már 1429-ben (sőt valószínűleg előbb is) öntenek és úgy látszik kovácsolnak is ágyút, vagy lőfegyvert. Eperjes város ezen évi számadáskönyveiben ugyanis találunk feljegyzéseket kiadásokról, amelyekből világosan kitűnik, hogy itt ekkor már ágyúkat öntöttek. Így pl. Eperjes városa ekkor több ízben vásárol az ágyúöntéshez való szenet és agyagot, azután a tüzérmestereknek az ágyú agyagforma mívelése körül fazekasok, agyagmívesek is segítettek. Úgy látszik azonban, hogy ekkor Eperjesen nemcsak öntöttek, hanem kovácsoltak is lőfegyvereket, mert a számadáskönyv a pixides *fundere* és pixides *conficere* szavakat megkülönböztetve használja és nem lehetetlen, hogy a számadások feljegyzője az utóbbi kifejezés alatt lőfegyver-kovácsolást értett.[248] Eperjesnek a XV. század közepén már ágyúöntőháza (gyshaws) volt, amelyet 1451-ben említenek először a források. Ebben az öntőházban 1516—17-ben, úgy látszik, valami új mód szerint, „ad novum modum" készítettek szakállas ágyúkat is.[249] Ugyancsak 1429-ben már Bártfán is öntöttek ágyúkat, amiről a város számadáskönyvei emlékeznek meg, amidőn feljegyzik, hogy az ágyúöntéshez való gödör vagy öntőlyuk agyagtapasztóinak munkájukért mennyit fizettek.[250] Innen kezdve Bártfán úgy látszik állandóan öntöttek ágyúkat és amint láttuk, a tüzérmestereket is azon feltétel alatt szerződtetik, hogy tartoznak ágyúkat is önteni, úgyhogy a XV. században itt is kellett ágyúöntőműhelynek

[246] „Tormenta enim callido, sed pio consilio, quo minus sanguinis funderetur, non pilis ferreis, sed *stramine et herba viridi aut detritis lacerisque pannis*, idque genus quisquiliis implenda curavit... stb. — *Istvánffy:* Historia Regni Hungariae, 1758-as kiadás, 47. l.

[247] *Fejérpataky:* I. m. 133. l.

[248] 1429. „Item dedimus V florenos et VIII denarios pro carbonibus ad pixides fundendas". — „Item dedimus XXVIII denarios pro argilla ad pixides." — „Item dedimus XI. florenos pro carbonibus ad pixides conficiendas" stb. Eperjes város levéltára: 153. szám.

[249] Hadtört. Közlemények: 1914. évf. 327—8. l., 486. l., 492., 494. ll.

[250] 1429. „Item libutoribus argillae qui *cavum* fecerunt ad pixides solvimus..." stb. — *Fejérpataky:* I. m. 294. l.

lenni. 1439—40-ben Pozsonynak is volt már teljesen felszerelt ágyúöntőműhelye a „Püxenhof"-ban, 1444-ben Kassán működik egy Henrik nevű ágyúöntő-mester és 1522-ben Báthori István nádor kér Kassától egy „bombardarium in fundendis bombardis peritum",[251] tehát olyan tüzért, aki ágyút is tud önteni. Nyilvánvaló tehát, hogy ekkor már Kassán is volt ágyúöntő-műhely. 1521-ben úgy látszik Fejérkő várában is öntöttek ágyúkat, mert a vár inventáriumában előfordulnak „forme pixidarum". 1524—26-ban Brassó városának is van ágyúöntődéje, amely a Péter-kapu körül volt.[252]

Ami a királyi tüzérség ágyúöntődéjét illeti, ez a XV. században valószínűleg Budán volt s amely Hunyadi Mátyás király alatt olyan általános hírnévnek örvendett, hogy amint tudjuk, III. Iván Vasziljevics orosz nagyfejedelem Mátyás királytól kért ágyúöntő-mestereket. Ez a királyi ágyúöntőház még II. Ulászló király alatt is működött, mert ekkor Jakab királyi főtüzérmester a király meghagyására itt öntött familiárisaival két ágyút.[253]

Ami a magyarországi középkori *ágyúöntő-mestereket* illeti, Bártfán Rotgisser Fülöp, azután Márton és István mester öntenek ágyút és ez utóbbi, mint tudjuk, szerződés szerint évenkint két mázsa réz ágyúnak való megöntésére volt kötelezve. 1459-ben Bártfán találjuk János rézöntő torni polgárt, aki bizonyos Gortler Szaniszlónak öntött „eyne bochse".[254] Pozsonyban 1440 körül Miklós, Vencel és Vitus tüzérmesterek öntenek ágyúkat, Hunyadi János Csóka nevű ágyúját pedig egy István nevű pozsonyi tüzérmester öntötte.[255] Eperjesen ugyancsak Rotgisser (Rézöntő) Fülöp, azután János és György kannaöntők végzik az ágyúöntést, Kassán, amint láttuk, 1444-ben egy Henrik nevű ágyúöntő-mester működik, a XV. század vége felé pedig már Besztercebányán is vannak ágyúöntő-mesterek, Brassóban pedig 1524—26-ban Szaniszló tüzérmester vezetése mellett folyik az ágyúk öntése.[256] A királyi ágyúöntők közül egyedül Jakab főtüzérmester nevét ismerjük.

Az ágyúöntőknek, eltekintve a földmunkát, fujtatást stb.

[251] *Ortvay:* I. m. II/3. k. 277. skk. ll. — Archaeologiai Értesítő: 1903. (XXIII.) évf. 217. l. — Bártfa város levéltára: 1522 február 24.

[252] Múzeum. Törzslevéltár: 1521. — *Quellen:* I. k. 557. skk. ll.

[253] *Engel:* Geschichte. I. k. 111. lap. „Familiari(bus) magistri Jacobi pixidarii, qui fuderunt bombardas duas cum prefato magistro Jacobo domino eorum, ad mandatum domini regis *pro victima* dati sunt fl. 3."

[254] *Iványi:* I. m. 176—7. l.

[255] *Ortvay:* I. m. II/2. k. 62. l.; II/3. k. 284. l.

[256] Hadtörténelmi Közlemények: 1914. évf. 318. skk., 485—6. ll. — Századok: 1874. évf. 615. és 691. ll. — *Quellen:* I. k. 575—6., 597—8., 641—2., 649. ll.

végző napszámosoktól, ácsoktól, kőmívesektől, agyagmívesektől stb., szakértő segédjeik (coadiutor) is voltak. Így pl. 1445-ben Eperjesen Rotgisser Fülöpnek az öntésnél coadiutorai voltak, Brassóban 1526-ban Szaniszló mesternek is volt az öntésnél coadiutora, Jakab királyi főtüzérnek, amint láttuk, familiárisai segédkeztek az öntésnél.[257]

Az öntést vezető tüzérmesteren és szaksegédein kívül dolgozott az öntőforma-készítés, az öntés és annak előkészítése körül más mindenféle mesterember is, így pl.: kőmívesek, ácsok, kovácsok (Brassóban rendszerint cigánykovácsok), fazekasok, festők (a forma-, illetve csődíszítésnél), azután földmunkát végző, anyagot hordó, fujtatót taposó, fűtő, tisztogató stb. napszámosok (aribater). Ilyenformán egy-egy ágyú öntésénél 30—40 ember is rendelkezésére állott az öntést vezető tüzérmesternek.

A középkorban az ágyúöntés meglehetősen hosszadalmas és bonyolult, s amellett költséges művelet lévén, annak már előkészítése is sok munkával, nagy körültekintéssel járt és mindenre kiterjedő figyelmet kívánt. Mindenekelőtt az ágyúöntéshez szükséges fémanyagot kellett beszerezni, a vasat, a rezet, az ólmot vagy ónt, ahhoz képest, hogy vas-, réz- vagy bronzágyút akartak önteni. Így pl. Nagyszombat városa már 1428-ban 12 aranyforint ára ólmot (pley) és 100 aranyforint ára rezet vásárolt, hogy a tüzérmesterekkel ágyút öntessen, amiért ezeknek az öntés munkabére fejében még külön 43 forintot fizetett.[258] De nemcsak rézből és bronzból, hanem vasból is öntöttek ágyúkat és 1429-ben pl. Bártfa városa 14 forint ára vasat vásárol „ad pixides", viszont 1433-ban a nagy ágyúhoz „ad pixidem magnam" 12 forint ára rezet, 1435-ben pedig három mázsa rezet vett. Pozsony városa 1439—40-ben és valószínűleg később is az ágyúöntéshez való ólmot és rezet leginkább Bécsből vásárolta. Eperjes városa 1441-ben rezet szállít Bártfára, viszont két mázsa ólmot hozat Bártfáról, azután ismét rezet és törött ágyúkat szállíttat Bártfára, hogy innen viszont három, majd húsz mázsa rezet hozasson. 1521-ben Eperjes városa ad az erdélyi vajdának négy mázsa ólmot. Ezenfelül Eperjesen rézmozsarakat, harangokat is felhasználtak ágyúk öntésére. 1525-ben Brassóban fél mázsa ónt és közel öt mázsa (4 mázsa 89 font) rezet vásárol a város ágyúöntés céljaira.[259]

[257] Hadtörténelmi Közlemények: 1914. évf. 325. l.; *Quellen:* I. k. 641—2—3. ll. — *Engel:* Geschichte, I. k. 111. l. „*Familiaribus* magistri Jacobi pixidarii..." stb.

[258] *Fejérpataky:* I. m. 133. l. „Item den puchssenmeistern dovon zu machen... stb.

[259] *Fejérpataky:* I. m. 292., 324. ll. — *Ortvay:* II/3. k. 276—7. ll.

Természetesen az ágyúöntéshez a vason, rézen, ólmon kívül még más anyag is kellett. Így pl. a kohóban való tüzelésre fa vagy faszén, az ágyú-formához és a kemencéhez agyag, tűzálló tégla, kenderkóc, gyapot, kréta stb. kellett. Eperjes városa, amint láttuk, már 1429-ben rengeteg szenet vásárol az ágyúöntéshez, a formához pedig agyagot, Bártfán 1433-ban 23 forint ára, 1434-ben pedig 7½ forint ára faszenet vásárolnak az ágyúöntéshez és hogy ez rengeteg mennyiség volt, azt bizonyítja, hogy 1439-ben három mázsa szén 54 dénárba, egy mázsa tehát 18 dénárba került. Pozsonyban 1440-ben az ágyúöntéshez szintén szenet, Eperjesen 1442-ben és később is szenet meg fenyőfát („pro duobus plaustris lignorum pini ad pixidum fusionem"), Brassóban pedig 1525—26-ban szenet és nyírfát (byrcken) használtak az öntéshez.[260]

Az ágyúöntéshez mindenekelőtt öntő-, olvasztókemence, a kemencéhez vagy kohóhoz fujtató, azután az ágyúcső öntési formája, végül anyag, azután egy csomó mindenféle szerszám és megfelelő számú személyzet kellett. Ha tehát az illető helyen még nem lett volna öntőkemence, elsősorban ezt kellett építeni. A kemencét vagy kohót (ofen, fornax) kőmívesmesterek rótták össze agyagból és tűzálló téglákból. Ilyen kemencéhez Brassóban pl. egy ízben négy fuvar agyagot, máskor meg három napon át sok agyagot és deszkákat szállítottak, amely utóbbiból az ácsok, a kőmívesek által épített kemence fölé deszka szint (schappen) „sufni"-t emeltek, amely ajtóval is el volt látva és lezárható volt. Azután a kemence szája elé, oda, ahol a megolvasztott fémet kicsorgatták, a napszámosok gödröt (fovea) ástak az ágyúcső formájának befogadására,[261] amely gödörbe beállították a megöntendő ágyúcső (Brassóban rendszerint Tömösről hozott) agyagból készült formáját. Ez a forma finom, krétával csávázott, kenderkóccal és gyapottal jól összegyúrt és összetaposott agyagból lőn megmívelve.[262] Az agyag ágyúforma befogadására

— Hadtört. Közlemények: 1914. évf. 313., 315—7., 486. ll. — *Quellen:* I. k. 603. l.

[260] Eperjes város levéltára: 153. szám. — *Fejérpataky:* I. m. 323., 342., 487. ll. — *Ortvay:* I. m. II/3. k. 285. l. — Hadtört. Közlem.: 1914. évf. 318.—9., 323—4. ll. — *Quellen:* I. k. 576., 599., 641., 643., 650. ll. „Item pro una sporta carbonum circa portam Petri, ubi Ztanislaus conflare debebit asp. 34."

[261] „...III aribatern in Pugsenhoff *dy gegraben haben vor dem ofen, darin man dy form setzt*, daruber man das stur gewst..." *Ortvay:* I. m. II/3. k. 284. l.

[262] „Item auch umb VI lb *Kreid* zu den forme in Pugsenhof, do mit man dy forme eschert..." „Item umb *haniff* dem pugsen maister zu den form..." *Ortvay:* I. m. II/3. k. 279. l. — „Item pro bombasio *scherwall* ad bombardam conflandam..." *Quellen:* I. k.

szolgáló gödör aljába a kőmívesek szilárd fundamentumot építettek.[263] Ha megépült az öntőkemence és készen volt az ágyúcsőforma befogadására szolgáló gödör, akkor hozzáfogtak az ágyúcső agyagformájának elkészítéséhez, amelyet az öntést vezető tüzérmester tervei, útmutatása, sőt részvétele mellett agyagmívesek, fazekasok formáltak az erre a célra már előre elkészített, megcsávázott, kenderkóccal, gyapottal kevert s jól összegyúrt és megtaposott agyagból. Az ágyúcső díszítését, a csőre esetleg alkalmazandó címerek, felírások, arabeszkek, lombfüzérek, valódi vagy képzeleti alakok stb. formálását művészemberek, még pedig rendszerint aranymívesek vagy festők végezték.[264] Úgy látszik, az ágyú agyagformájának volt valami drót váza, amely köré kívül-belül az agyagot mívelték, mert drótot (drad) „ad bombardem conflandam" többször vásárol, pl. Bártfa vagy Brassó városa.[265] Ha az ágyúcső agyagformája teljesen elkészült, akkor ezt széntűz mellett megszárították, azután faggyúval kikenték, sőt még esetleg a pintérek (bender) meg is pántolták abroncsokkal vagy pántokkal („*Raiff*, do mit man dy form gurt hat" vagy „von refin Zcu der forme"), azután megfelelő gerendatámasztékok (scampa) és kötések (gebwnt) közé a gödörbe helyezték vagy beásták. A forma fölé, hogy hó, eső, nedvesség ne érje, Brassóban a cigányok pléhből valami tetőfélét csináltak.[266] Amikor mindez készen volt, akkor pontosan lemérték a rezet, ólmot, a rezet döröckölőkkel, kalapácsokkal összetörték, elszállították az öntőházba az olvasztóba, tüzet raktak, beigazították a fujtatót (blasbelg, plaspellig, plaspelkel, folles), s ezzel elkezdték a tüzet állandóan éleszteni.[267] A tüzelés-

599. l. — 1111 aribatern in dem Puxenhoff dy laym *getreten* haben zu den form..." *Ortvay:* I. m. II/3. k. 284. l.

[263] 1526. „Item muratoribus facientibus fundamentum pro forma bombardae asp. 10." *Quellen:* I. k. 643. l.

[264] 1440-ben Pozsonyban Jost aranyműves, 1526-ban Brassóban Domokos festő. *Ortvay:* I. m. II/3. 279. l. — *Quellen:* I. k. 641. l.

[265] *Fejérpataky:* I. m. 486. l. — 1526. „Item pro *drad*, scherwal et eysel ad bombardam conflandam..." *Quellen:* I. k. 641., továbbá 603., 604. ll.

[266] 1440. „Item hab wir geben 11 knechtten, dy chollen aus dem Rathaus in den Pugsenhof getragen haben do mit man dy form zu den pugsen *getrucken* hat XV. den. wien." *Ortvay:* I. m. II/3. k. 279. l. — Hadtört. Közlemények: 1914. évf. 318. l. „*sepo* ad formas pixidum". — Vnschleich vagy ynslicht zu dem form." *Ortvay:* U. ott. — *Ortvay:* I. m. II/3. k. 278. — *Quellen:* I. k. 641. l. — 1525. III. 31. „Item cziganis pro labore ferramentorum blech ultra formam per quam bombarda conflare debebit fl. 1. asp. 25." *Quellen:* I. k. 600. l. „Item pro duabus scampnis ubi forma ad bombardam locatur." U. ott. — „Gebwnth pro forma bombardae." *Quellen:* I. k. 642.

[267] 1440. Nyolc munkás dolgozik a Pugsenhofban „dy kuppher

nél és fujtatásnál vigyázni kellett, hogy az túlságos ne legyen, hogy a lángok a kemencéből ki ne csapjanak és tűz ne támadjon. Valami ilyenféle baj történhetett 1526-ban Brassóban, ahol tűz támadván, nemcsak az öntőműhely fujtatója égett el, hanem egy szomszédos ház is meggyulladt. Természetesen Lukács brassai asztalosmester még ugyanazon esztendőben rendbehozta és újra fölszerelte a fujtatót.[268] Egy középkori ágyúöntőház fujtatója hasonlított a mai kovácsműhelyekben látható fujtató szerszámokhoz, s a régi fujtatók is bőrből és deszkából készültek. Egy ilyen ágyúöntőházi bőrfujtatónak javította a bőrrészeit 7 forintért 1433-ban a bártfai Lőrincz cipész. A fujtatót, hogy jól működjék, szintén meg kellett kenni.[269] A fujtatótól a kemencébe csövek vezettek és 1440-ben Pozsony városa az öntőház fujtatójához éppen csővezetéket vásárolt. A fujtatót 6—36 ember taposta vagy pedig kötéllel húzogatta és úgy látszik, ilyen célra vásárolt Pozsony városa 1440-ben hat pár kötelet.[270]

A rézzel és ólommal vagy ónnal megrakott és befűtött kemencében természetesen a réz lassabban olvadt meg, mint az ólom. A nehezen olvadó nagyobb rézdarabokat a kohóból fogókkal vagy kampókkal szedték ki, kisebb darabokra törték s ismét visszadobták a kohóba, az olvadófélben levő rezet pedig vasrudakkal kevergették. Ha már a kemencében nem volt szükség tűzre, akkor a fölösleges parazsat tűzvonó vasakkal húzták ki. Ilyen szerszámokat látunk már pl. 1440-ben Pozsony város ágyúöntőházában.[271]

Természetesen a fujtatással egybekötött fémolvasztás nemcsak állandó tüzelést, hanem éjjel-nappal dolgozó fujtató

haben helffen *wegen* und kuppher in den ofen aufhergetragen haben...“ stb. *Ortvay:* II/3. k. 285. l. — „Dy plaspellig zu richten als man dy puxen goss...“ U. ott: 280. l. „Dy plaspelk gesatzt haben zu den ofenn...“ U. ott: 285. l. — 1526. „Item pro 3 vecturis cupri *de domo librae*...“ *Quellen:* I. k. 642. l.

[268] 1526. „Item Lucae mensatori pro reformatione follium per magistrum Ztanislaum bombardarium combustarum asp. 28. *Quellen:* I. k. 653. l. — „Item Martino muratori et suis consociis, qui in conflatione bombardae magistri Ztanislai et in tecto Joannis caldarii primittus *ignem extinguere* conati sunt, dederunt domini pro quadam provisione seu bibalibus fl. 2.“ U. ott: 655. l.

[269] 1433. „Item Lorencz schustern um czwe *leder* czu blasbelgen czu der böchsen fl. 7.“ — *Fejérpataky:* I. m. 321. l. — 1433. „Item um *smer* czu blasbelgen czu der buchsen, do man dy bochste hat gegossen...“ stb. U. ott: 327. l.

[270] *Ortvay:* I. m. II/3. k. 278., 280., 285., 288. ll. „*Roren* an dy pellig.“

[271] „*Zangen*, domit man das kuppher aus dem fewer zewgt“; „*Hocken*, do man kuppher mit aus dem ofen zewgt“; „Eysen do mit man das kuppher in dem ofen rürt“; „*Krukken*, do mit man das fewer aus dem ofen zeucht“. *Ortvay:* I. m. II/3. k. 277. l.

személyzetet és éjjel-nappali öntődei inspekciós szolgálatot is kívánt, mert hiszen az olvasztási művelet rendszerint napokon át tartott. Így volt ez pl. 1526-ban Brassóban, ahol az öntőműhelyben hat nap és hat éjjel tüzeltek és fujtattak, és a tűz mellett állandó éjjeli szolgálatot kellett tartani.[272] Ha a réz vagy vas már folyékonyra olvadt, akkor előbb az öntőkanállal töltögették a megolvadt fémet a formába, végül a kohóból erre a célra szolgáló csövön az egész megolvadt fémtömeget a formába engedték. Ilyen öntőkanál volt már 1440-ben a pozsonyi öntőházban.[273] Úgy látszik, már 1440-ben Pozsonyban is, de 1526-ban Brassóban már egész bizonyosan vasból készült mag (nucleus, kerren) körül öntötték az ágyút és az öntés után ezt a magot kötéllel húzták ki a csőből.[274]

Ha az öntés művelete sikerült és az öntvény nem romlott el, akkor a napszámosok a kihült ágyúcsövet formával együtt kiásták az öntőgödörből, megfelelő hosszúságú vasrudakkal kitakarították a csőből az égett földet (ami azonban vasmag körüli öntésnél elmaradt), a csőre tapadt, vagy reáégett agyagot vésővel levésték, simítóvasakkal, ráspolyokkkal megtisztították, kisimították a csövet, végül pedig fúróval (terebellum, nabiger) kifurták a gyujtólyukat, amelyet árakkal dolgoztak ki.[275] Lehet, hogy a frissen megöntött ágyúcsövet olajban edzették már ekkor is, amely eljárás, amint látni fogjuk, a XV. század derekán már ismeretes volt. Ilyen csőedzési eljárásra enged következtetni Eperjes város számadáskönyve, ahol 1521-ben az új ágyúhoz való olajért hat dénárt fizetett

[272] 1526. „Item eisdem (t. i. Szaniszló embereinek) quod per sex noctes circa ignem excubias tenuerunt asp. 16." *Quellen:* I. k. 643. l.

[273] 1440. „Item 1 gies leffel do man gewst XVI den. wienn." *Ortvay:* I. m. II/3. k. 279. l.

[274] 1526. „Item eidem pro... ferro *kerren* ad bombardam conflandam..."; „Item pro uno fune, quo *nucleus* ex bombarda extractus est asp. 7." *Quellen:* I. k. 600., 644. ll.

[275] 1440. Pozsony. „...Im Puxenhof XVIII aribater, dy dy gros puxen aus dem erdreich geczogen haben"; „In dem Puxenhof 11 aribater, dy an der puxen aus haben helffen graben und ausgestochen haben inwendig das erdreich und unflat aus der puxen..." *Ortvay:* I. m. II/3. k. 279. l. — „*Maissl* (véső) domit man das chot von den puxen gerawmt hat." „*Nabiger* (fúró) domit man das zuntpulverlug geport hat zu der grossen puxen." U. ott: 278. l. — „Lange stangen domit man dy puxen ausgerawmt hat"; „Schrot eysen do man dy puxen domit geraymbt hat"; „Schröter domit man dy puxen aus hat geebent." U. ott: 278. l. — „Im Puxenhof 11 aribater, dy an der grossen puxen haben *gefeylt*." „Stol, doraus man feill gemacht hat, do mit man dy puxen gefeilt hat und geraynikt..." U. ott: 279—280 l. — 1526. „Item pro 3 *acubus* ad foramina bombardarum." *Quellen:* I. k. 647. l. — Hadtört. Közlemények: 1914. évf. 317—318. l.

a város. Nem lehetetlen, hogy ezt az olajat az öntőházba az új ágyúcső edzése céljára vásárolták.[276]

Mikor mindez készen volt, akkor a napszámosok összeszedték és söpörték a kohó körül a réztörmeléket, azután a Puxenhofból, öntőházból kitakarították és kihordták az öntési és szénsalakot, az égett agyagot, összerendezték, kitisztogatták az öntőházat, s ezzel az öntés művelete végleg be volt fejezve.[277]

Mindezekből látnivaló, hogy egy középkori ágyúöntőműhelyben a kohón és a fujtatón kívül milyen sokféle szerszám volt. Ott vannak a fogók, kampók, vésők, reszelők, árak, fúrók, pörölyök, tisztítórudak, pántok, abroncsok, vasgyűrűk, kapák, öntőkanalak, simító- és keverőrudak és vasak, tűzvonók, azután valószínűleg kötelek, láncok, csigák, emelőgépek stb., úgyhogy az ágyúöntés már ekkor is drága és költséges fölszerelést kívánt.

Megtörtént a középkorban úgy látszik elég gyakran, hogy az öntés nem sikerült. Ilyenkor természetesen összetörték, feldarabolták az elrontott ágyúcsövet és az egész öntési műveletet elkezdték előlről.[278]

A megöntött, megtisztított, esetleg megedzett, szóval teljesen elkészített ágyúcsövet, ha az öntésnél tehát nem romlott el, lafettára tették és elvitték kipróbálni, próbalövéseknek vetették alá. Csak ha a próbalövés is sikerült, vette át a megrendelő város vagy magános az ágyút és csak ezután adatott át az a használatnak. Pozsonyban 1440-ben a zsidó temetőnél tartott ilyen próbalövések alkalmával pl. egyik ágyú megrepedt „wen sy war *zu dönn gossen*", úgyhogy újra kellett önteni. Előfordult az is, hogy egy-egy ágyút *négyszer* is újra öntöttek, míg végre az öntés sikerült.[279] Amilyen kétségbeesést okozott egy-egy ágyúöntés sikertelensége, oly nagy volt az öntő tüzérmester öröme, ha jól megöntötte a csövet és az a próbalövéseknél is bevált. Ilyenkor az öntést vezető tüzérmesternek személyzetével együtt kijárt a sör, a bor, az áldomás, a természetbeni vagy pénzbeli jutalom. Így pl. 1433-ban Bártfán Rotgisser Fülöpnek „das her dy bochsen

[276] Hadtört. Közlemények: 1914. évf. 669. l.

[277] *Ortvay:* I. m. II/3. k. 288. l.

[278] 1440. „...Im Pugsenhof XXXVII aribater, als man dy pugsen goss und lader (leider) *nicht geriet*, pey XIIII plaspelgen, do dy getreten haben..."; „...Im Puxenhof XXIIII gesellen, dy gehulffen haben dy plaspellig zu richten, als man dy puxen goss und dy *auch nicht geriedt*." *Ortvay:* I. m. II/3. k. 280. l.

[279] 1440. „Item und als man dy puxen beschoss pey dem Judenfreithof, dy zerprach, wen sy war zu dön gossen..." — „Als man zu den *vierden mall* dy grosse puxen goss und dy wol geriedt ab Got wil, Got sey dank." *Ortvay:* I. m. II/3. 280. l.

hat beschossen", egy forint és 75 dénárnyi jutalmat adtak, ugyanekkor személyzete áldomásban megivott 16 forint 64 dénár ára bort és később ismét 3 forint „trankgelt"-et kapnak Rotgisser emberei. Eperjesen több ízben fizet a város sört az ágyúöntés körül munkálkodóknak, 1494—5-ben a királyi ágyúöntőházban két ágyút öntő Jakab királyi főtüzérnek és familiáriusainak II. Ulászló király fizet áldomást (victima).[280] Egyébként pedig, ha a tüzérmester a szerződésében kikötött mennyiségen felül öntött ágyút, ezért neki külön honorárium járt, amelyet az ágyúcső fémanyagának súlya szerint, szóval mázsaszámra fizettek. Így pl. 1441-ben Eperjesen egy ízben egy hét mázsa és 15 font nehéz ágyú öntéséért, amelyhez azonban valószínűleg a tüzérmester adta a rezet, 41 és fél arany forintot és ugyanezen évben más alkalommal egy 17 mázsás ágyú öntéséért 72 forint 25 dénárt fizettek a tüzérmesternek.[281]

Dr. Iványi Béla.

[280] *Fejérpataky:* I. m. 318., 321., 325. ll. — Hadtört. Közlemények: 1914. évf. 325., 327—8. ll. — *Engel:* Geschichte stb. I. k. 111. l. „Familiaribus magistri Jacobi pixidarii, qui fuderunt bombardas duas cum praefato magistro Jacobo domino eorum ad menedatam domini regis pro *victima* dati sunt fl. 3."

[281] Hadtört. Közlemények: 1914. évf. 313—4. ll.

FÖLDVÁR.

A mohácsi vésszel kapcsolatos, sokáig meg nem oldott, kérdések egyike — talán éppen legfontosabbika — az volt, hogy hol folyt le a sorsdöntő viadal?

Talán különösen hangzik, ha azt mondjuk, hogy a csatatér meghatározása, a legújabb időkig, a megoldásra váró problémák közé tartozott. Hiszen úgy tanultuk és hadtörténelmi szakmunkákban is azt olvastuk,[1] hogy a magyar hadsereg Mohácson alul egy *olasz* mérföldnyire[2] vonult fel, a török hadsereg centruma pedig Sátorhely (Földvár) major közelében foglalt állást. Ezzel a hely kérdése eldöntöttnek *látszott* és nagyon sokáig nem jutott az eszébe senkinek se, hogy megvizsgálja: vajjon ez az állítás elég szilárd alapra épült-e?

A nemrégen végrehajtott alaposabb kutatás azután bebizonyította, hogy itt jókora tévedés történt, mert a nagy csata nem volt — nem is lehetett — Sátorhely (Földvár) major közelében.

Régibb és újabb hadtörténetíróink,[3] a csatatér elhatárolásában egyaránt egy könnyen kínálkozó, de nagyon ingatag *föltevésre* támaszkodtak. Arra t. i., hogy a mostani Sátorhely (Földvár) *major* a törökvilágban elpusztult[4] és többé föl se épült Földvár *falu* helyét jelöli meg. Bizonyítékuk a nevek egyezése volt, semmi más; mert minden egyéb körülmény föltevésük ellen szólott.

Az egykori Földvár helyének kijelölése, a csatatér meghatározása szempontjából, rendkívül fontos volt. Ugyanis, a csatában elejétől végéig résztvett Brodarics István királyi

[1] *Kápolnai:* A mohácsi hadjárat. *(Hadtört. Közlemények:* 1889. évf., 448. l.)
Kupelwieser: Ungarn's Kämpfe mit den Osmanen. 240. l.
Rónai-Horváth: Magyar hadtörténelmi krónika I., 359. l.
Ortvay: A mohácsi csata. 35. l. stb., stb.

[2] 1482 m = 1976 lépés.

[3] *Kápolnai:* i. h.
Kupelwieser: i. h.
Rónai-Horváth: i. h.
Ortvay: i. h.

[4] Utoljára 1583-ban fordul elő. *(Török kincst. defterek.* I., 606. l.)

kancellár azt írja, hogy a törökök tüzérsége Földvárnál helyezkedett el.[5] Már pedig, az akkori szokás szerint, az ágyúk a harcvonal közepét foglalták el, míg szárnyaikat hatalmas lovastömegek fedezték.[6] Azt is tudjuk, ugyancsak Brodarics leírásából, hogy a magyarok mindkét harcrendje — vesztére — a török ágyúk torkába rohant.[7] Itt, az ágyúk előtt, véres küzdelemnek kellett tehát folynia. Ha mármost ki tudjuk jelölni a hajdani Földvár helyét, akkor már tudjuk azt is, hogy körülbelül hol állhatott a török tüzérség, amely — a dolog természeténél fogva — a harcvonal legkevésbbé ingadozó része volt.

Azonban az eltűnt Földvár helyének *pontos* kijelölése rendkívül nehéz feladat s maig se sikerült *teljesen.*

„Földvár" t. i. nem csak egy tenyérnyi falucskának a neve, hanem egy, már a XIV. század első felében is hatalmas birtoktesté,[8] amely kétségtelenül valami réges-régen elpusztult „földvár"-tól („pogányvár"-tól) kapta a nevét. Ez a Földvár nevű terület 1338-ban, egy hosszas birtokper következményeként, kettészakadt. Északi része — „Lak seu Wyfolou"[9] — az eddigi birtokosoké, a Becheyeké maradt. Déli felét a szekszárdi apátság kapta. Ezt hajdanában *Ipolthlokanak*,[10] 1338-ban már *Feuldwarnak* hívták.[11] A két birtok között a Borza (akkor: Barza) patak jelezte a határt.[12] Ebből tehát máris *bizonyos az, hogy Földvár egész területe — 1338-tól fogva — a Borzától délre esett, ennélfogva a keresett falunak is ott, a pataktól délre, kellett lennie.*

Földvár helyének valamivel pontosabb meghatározása egyedül Brodarics Históriájában olvasható. A kancellár azt írja ugyanis, hogy az a hely, ahol a magyar sereg augusztus 29-én reggel csatasorba állott, Mohácstól egy, a Duna medré-

[5] De infelici conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohacz. (*Acta Tomiciana:* VIII., 248. l.)

[6] *Jähns:* Atlas zur Geschichte des Kriegswesens. 85. l.

[7] *Acta Tomic.* VIII., 249. l.

[8] *Csánki:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II., 484. l.

[9] Újfalu. — Előfordul Nova villa (Újlak) néven is.

[10] Hyppolitlaka, Ipolylaka.

[11] *Zichy-okmánytár:* I., 524. és k. l.

[12] *U. o.* Az északi rész „Lak" neve idők folyamán feledésbe merült, mert amikor — a törökök kiüzése után — a régi földvári terület újra egyesült, ezt az utóbbi nevet tartotta meg. A Borzától délre eső részt a XVIII. században, a szomszédos községek között osztották fel, minthogy az elpusztult Földvár soha többé föl nem épült. Így tehát az, amit ma Földvárnak (Sátorhelynek) hívnak, az 1338-ben elszakított Lak területére esik.

től (nem árterétől!) fél *magyar* mérföldnyire[13] volt.[14] Balszárnyával nyilván az ártér peremére támaszkodott a sereg.

Ezzel a hellyel, vagyis a magyarok arcvonalával *szemben,* hosszú karéjban húzódó magaslat volt. *Lejtőjének aljában* egy kis falucska állott, templommal. *Földvár* volt ennek a falunak a neve.[15]

Ha Mohácstól egy *magyar* mérföldet mérünk délfelé, akkor arra a lapos földhullámra jutunk, amely a Borza balpartján húzódik végig s amelynek keleti szélén a Törökhalom (Türkenhügel) nevű földpúp emelkedik. Ennélfogva a vele *szemben* levő magaslat se lehet más, mint a lapályt délről is szegélyező terrasz, amelyet a hegyrajzi fogalmakban járatlan Brodarics „hosszan elnyúló domb"-nak[16] nevez.

A mai Sátorhely (Földvár) majortól *közvetlenül* délre, semmiféle hosszú karéjban nyúló, magaslat nincs. Szinte érthetetlen, hogy a mohácsi csatával foglalkozó hadtörténetíróink ezt nem vették észre, vagy nem akarták észrevenni.

Históriájából az is kétségtelenül kiviláglik, hogy Brodarics csak azt figyelte meg és írta le, ami a magyar sereg *közelében,* vagy vele *szemben* volt. Említi a balszárny melletti, posványos vízzel borított széles árteret, amely az állás és a Duna között terült el.[17] De már a jobbszárnyon semmit se ír le, mert ott nincs is a térszínnek olyan jellemző alakulása, amit érdemes lett volna följegyeznie. A távolabbi látnivalókkal, ha nem voltak szemben, nem törődött. Így például nem említi a jobbszárny meghoszabbításába esett Nagynyárádot se, pedig alkalmasint látnia kellett. *Szemben* se jegyez föl falut Földváron kívül, annak jeléül, hogy a jóval nagyobb *Majss már nem volt vele szemben* s azon a területsávon, amely a csata szempontjából számbajöhetett, a már említett magaslaton kívül, Földvár volt az egyedüli látni- és följegyeznivaló.

Ebből következik, hogy ez a falu Majss és a mohács-baranyavári út *között,* a lejtő aljában, vagy legalább is annak közelében lehetett. Tovább kelet felé nem, mert akkor a török tüzérség jobb szárnyán felvonult anatóliai hadtestnek már nem lett volna helye.

Ennyit lehet Brodarics leírásából *közvetlenül* kihüvelyezni. Tegyük még hozzá, hogy a kancellár szavahihető kútfőíró, mert:

[13] Egy magyar mérföld = 8353 méter. Hogy Brodarics magyar mérföldben számított, az többek között Burgio pápai követ jelentéseiből is kitűnik. *(Theiner:* Monumenta Vaticana. II., 797., 798. l.)
[14] *Brodarics:* i. m. (Acta Tomic. VIII., 248. l.)
[15] *U. o.*
[16] „....collis... in longum protensus". *(U. o.)*
[17] *I. h.*

a) Érdektelen tanu. Nem volt rá semmi oka, hogy mást írjon le, mint amit látott.

b) Értelmes, tanult ember volt, aki tehát legalább is azt, amit a csata *előtt* látott, helyesen tudta leírni.

c) Volt elég ideje arra, hogy a magyar sereg csataelőtti (mondjuk: készültségi) állásában, mindenről kellően tájékozódjék.

d) Nem állít semmi képtelenséget.

e) Nem szól ellene egyetlen egykorú kútfő se.

Ha mármost Brodarics adatait más kortársak és szemtanuk följegyzéseivel kiegészítjük, s a csata egész lefolyását magunk elé képzeljük, akkor arra a *valószínü* eredményre jutunk, hogy Földvár körülbelül feleúton lehetett Majss és Buziklica között.[18]

*

Azt, hogy a mohácsi csatát nem a sátorhelyi (földvári) major táján vívták, tudományos körökben Gergely Endre hangoztatta először, ezelőtt két esztendővel. Őt nem tévesztette meg a nevek egyezése, hanem Brodarics tájleírása és távolsági adatai nyomán számítva a lehetőségeket, már akkor azt állította, hogy *a csatateret a Borzától délre kell keresnünk.* Későbbi kutatásai és vizsgálódásai benne is azt a meggyőződést érlelték meg, hogy a régi Földvár csakis a terrasz tövében, még pedig Majss és Buziklica között állhatott.[19] Mások *vélt* elsőbbségi jogával szemben, meg kell tehát — az igazság érdekében — állapítanunk, hogy Gergely volt az első, aki Földvár falu keresése közben helyes nyomra talált.

Ezelőtt néhány hónappal Halmay Barna adott ki egy füzetet, amelyben — Gergelytől függetlenül — ő is kideríti, hogy az eltűnt Földvár falu nem lehet a mostani Sátorhely (Földvár) majorral azonos. A falut ő is a Borzától délre gyanítja, de a szerinte „tökéletes" Bordariccsal ellentétben, a tanulmányához csatolt vázlatokon, a terrasz tetejére rajzolja.[20]

Nem akarunk ezen a helyen részletesebben foglalkozni Halmay dolgozatával, mert azt, mostani füzetünk irodalmi rovatában, dr. Iványi Béla bírálja el.

[18] A mellékelt vázlat szerint. Természetesen nem állítjuk, hogy a falu pontosan ott volt, ahova a karikát rajzoltuk, hanem csak, hogy azon a tájon lehetett.

[19] *Mohácsi Emlékkönyv:* 350. l.

[20] „Az 1526-i mohácsi csata keletkezése és igazi helye": I. és II. vázlat. — A mi vázlatunkon *A* betűvel jelöltük Halmay Földvárját.

Halmay után, a helyi viszonyok jóval alaposabb ismeretével fölszerelve, Hummel Gyula állott a sorompóba, aki azt vitatja, hogy Földvár csak a Borza partján lehetett.[21]

Állításai fölött nem szabad rövidesen napirendre térnünk, hanem meg kell hallgatnunk az ő bizonyítékait is.

Hummel a maga álláspontját így támasztja alá:

1. Azért hiszi, hogy Földvár a vázlaton megjelölt helyen *(D)* volt, mert nincs messze tőle a Törökhalom, amely tulajdonképen egy római castrum (?) maradványa s erről nevezhették el a falut.

Ámde a Törökhalom *kimutatható* legrégibb neve Sátoristye (Sátorhely) volt. Az, hogy a XIV. század első felében „Földvár"-nak hívták volna, alapos bizonyításra szorul. De még ha be is tudnók bizonyítani, hogy a Törökhalom volt a hajdani névadó „földvár", akkor se következik belőle az, hogy a róla elnevezett „villa", később „pagus", a Borza partjára épült.

2. Azt írja továbbá Hummel: „nem ok nélkül hitték a régiek, hogy Sátorhely ezelőtt Földvár volt, hiszen a jelzett hely Sátorhely határában van, két kilométernyire Sátorhelytől".

Ez nem egészen világos. Melyik Sátorhely volt azelőtt Földvár? A mostani major, avagy a Törökhalom, amely az 1766-i térképen még mint *Sháturisse* fordul elő?[22]

3. Hummel szerint, egy 1768-ban kelt okmány *Udvar* helyett — tévesen — *Fitvar*-ról szól. Ezt a szerző „Földvár"-ra magyarázza, s azt következteti belőle, hogy az elpusztult falu Udvar közelében lehetett. Így sejthették azt az ottani lakosok.

Már hallottuk, hogy Földvár 1583-ban végképen eltűnt. Elfogytak utolsó, egynéhány viskóban tengődő, lakosai s velük együtt megszakadt a hagyomány folytonossága is. A török világ elmúltával német és rác telepesek jöttek a hajdani magyar lakosság örökébe és semmit se tudhattak a régi Földvárról, amelynek már 1675-ben se volt semmi nyoma.

Mikor Udvar (1759-ben) megalakult, akkor a földvári terület már régen a bellyei kincstári uradalomhoz tartozott, amely a Borzától délre eső részt — még 1736 előtt — Maiss, Dályok és Darázs között osztotta fel.[23] Az 1768-i udvari telepesek tehát csak a Borzától a „Fekete kapu"-ig s a Duna árterétől a mostani Sátorhely nyugati végéig nyúló *új* Földvár praediumot ismerhették, de a csaknem két századdal azelőtt elpusztult falunak hírét se hallhatták már.

[21] „Földvár." *(„Dunántúl"* c. napilap. Pécs, 1926 júl. 23.)

[22] Földvár 1766-i térképe. *(Orsz. Levéltár:* Kincst. oszt. Urbaria. Fasc. 168. Nr. 38.)

[23] *Orsz. Levéltár:* Kincst. oszt. Urb. fasc. 94. No. 25.

Különben az, hogy a XIV—XVI. századbeli Földvár, Udvar közelében lehetett (ami Brodarics nyomán is valószínű), egyáltalán nem bizonyítja egyszersmind a Borza közvetlen szomszédságát is.

4. A Hummel gyanította Földvártól északra, a mult század nyolcvanas éveiben, egy elásott harangot találtak. A szerző úgy véli, hogy ez a földvári templomé lehetett, s a török veszedelem közeledtére ásták ott el.

Ez azonban nem eléggé nyomós bizonyíték, mert se azt nem tudjuk, hogy csakugyan a földvári harangot ásták-e a mondott helyen ki, se azt, hogy 1526-ban rejtették-e oda. Erről semmiféle írás nem tanuskodik. A templomi szereket s a kisebb harangokat is, sokszor nagyon messzire elvitték, ha valami baj volt készülőben.

5. Hummel fontos bizonyítékot lát abban, hogy a törökök, a falvak összeírásánál, Földvárt közvetlenül Mohács után írták, ami csak úgy érthető, ha föltesszük, hogy Földvár közel volt Mohácshoz.

Ezzel szemben megállapítható, hogy az 1561-i szigetvári adólajstrom Földvár elmenekült lakóit Majsson sorolja fel,[24] ami — legalább is ugyanakkora súllyal — az utóbbinak közelségére vall, vagyis Brodarics leírását támogatja.

6. A szerző szerint az „Új istálló" nevű majornál, 20 évvel ezelőtt, rengeteg embercsontot, kengyelt és sarkantyút ástak ki, vagyis valami tömegsírra bukkantak.[25]

Nézetünk szerint ez se igazolja azt, hogy Földvár a Borza partján volt, hiszen az „Új istálló" Hummel föltételezett Földvárjától északra 2 kilométernyire van, már pedig a legvéresebb harc Földvárnál, továbbá tőle keletre és nyugatra, a rumeliai és az anatoliai hadtest vonalában, de semmiképen se attól északra folyt le. Valószínűbbnek látjuk, hogy az „Új istálló" is azoknak a helyeknek volt egyike, ahol az akindsik megszorították és kardélre hányták a menekülő magyarokat.

7. Egy XIV. századbeli határjárásra hivatkozva, azt mondja a szerző, hogy ez (Víz-)lak és Földvár között történt s ebben megvan említve a Borza-patak is.

Ez az a bizonyos 1338-i birtokfelosztás és határjárás, melyről már szólottunk. Igaz, hogy *ez az okmány említi a Borzát, de egy szóval se mondja, hogy Földvár (ezelőtt Ipoltlaka) a patak partján állott volna.*

8. A szerző azzal is érvel a Brodarics nyomán kijelölt Földvár ellen, hogy Nagynyárád—Borza—Géta között falu

[24] *Várady:* Baranya multja és jelene. II., 375. l.
[25] V. ö. *Gergely:* Ásatások a mohácsi csatatéren. *(Mohácsi Emlékkönyv:* 351. és k. l.)

nyomai sehol se láthatók, s hogy a terrasz lába alatti sáv, esős években, helyenkint mocsárrá változik.

Ennek a pontnak első része azonban a szerző ellen is szól, mert a Borza partján sincs falunak nyoma. De ne feledjük, hogy ott, úgyszintén a terrasz alatti területen is, eddigelé csak turkálások folytak, de *rendszeres* ásatások soha. Így hát nem is tudhatjuk, mi van a föld alatt.

Sokkal nyomósabb a második argumentum, az esős években beálló részleges elposványosodás, ami módosíthatná Földvár és a harcvonal — Brodarics nyomán történt — kijelölését is, noha tudjuk, hogy a régi csatákat nagyon is alkalmatlan helyen vívták akárhányszor.

Itt tehát az volna fontos, hogy ezt a helyenkint beálló elmocsarasodást, 1526-ra vonatkozóan is igazoljuk. Erre azonban semmiféle írott vagy nyomtatott adatunk nincs. Az 1526-i nyár, több egykorú följegyzésből következtetve, esős volt. Erre mutat Szulejmán naplója,[26] Brodarics leírása[27] és egy a bécsi udvari levéltárban őrzött kézirat is.[28] Most tehát feltolakodik az a gondolat, hogy a mohácsi vész idején fennállott vízviszonyok körülbelül olyanok lehettek, mint az ideiek, ennélfogva az utóbbiak alapján kellene az akkori helyzetet rekonstruálnunk.

Ennek azonban két akadálya is van. Az egyik az, hogy a trianoni országhatárnak a mohács-baranyavári országúttal párhuzamos része[29] közepetáján vágja ketté a Brodarics nyomán megállapított harcteret, úgyhogy annak keleti felét nem is lehet bejárni.

A másik akadály pedig az, hogy a vízállások és a lehullott esőmennyiség ismerete nélkül, a posványképződés mértékére se tudunk következtetni. Vagyis az 1526. és 1926. évi vízviszonyok összehasonlítása csak nagyon bizonytalan alapon történhetik.

Tegyük fel, hogy 1526-ban a sok esőzés következtében, a terrasz lábánál mocsarak képződtek. Akkor kétségtelen, hogy ilyen időjárás mellett a Borza mélyedése se lehetett száraz. Ha víz nem is volt benne, ami Brodarics leírásából gyanítható,[30] lehetett benne sár elég s már ezért se hihető, hogy akár a magyarok, akár a törökök, éppen ezt a teknőt választották volna felvonulásuk helyéül, ahol ágyúik könnyen az iszapba süllyedhettek.

[26] *Thury:* Török történetírók. I., 304., 305., 313. l.
[27] *I. m.* (Acta Tomic. VIII., 250. l.)
[28] *Történelmi Tár:* 1905. évf., 278. l.
[29] Udvartól délre.
[30] *I. m.* (Acta Tomic. VIII., 248. l.)

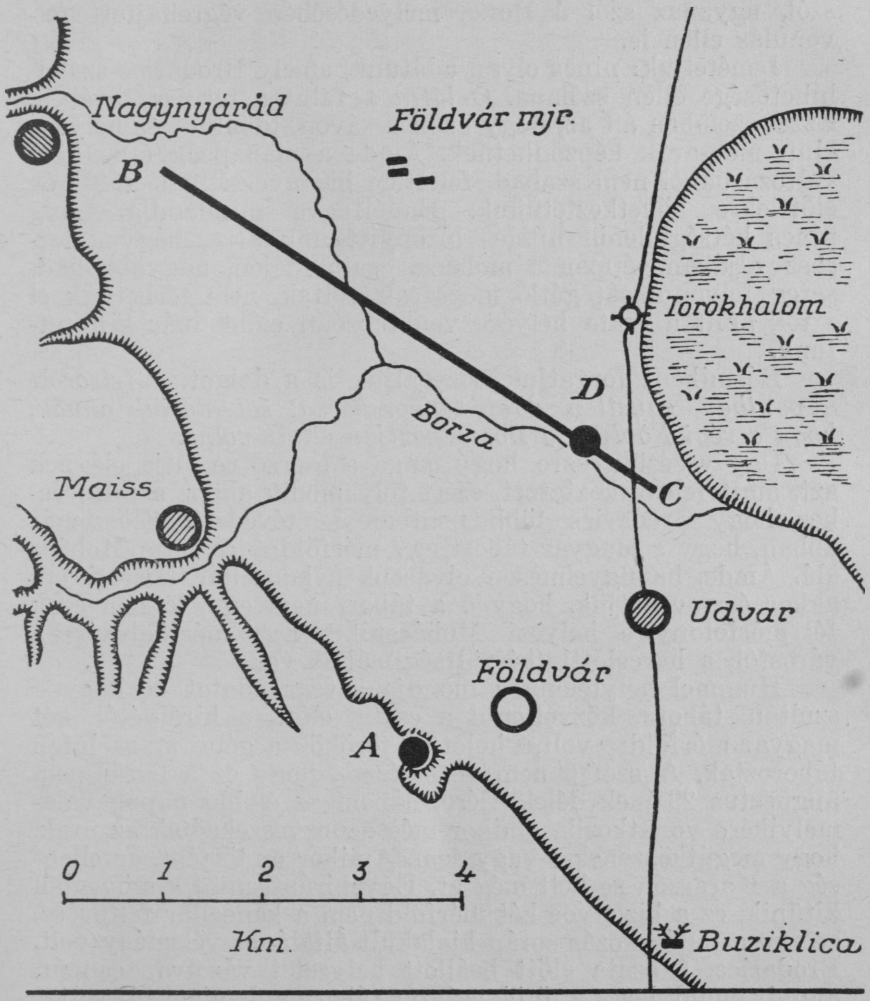

○ Földvár helye Brodarics szerint
A „ „ Halmay „
D „ „ Hummel „
B-C a harcvonal „ „

Ami tehát a terrasz lábánál választott török állás ellen szól, ugyanaz szól a Borza mélyedésében végrehajtott felvonulás ellen is.

Ismételjük: nincs olyan adatunk, amely Brodarics szavahihetősége ellen szólana. Ő *látta* a falut a terrasz tövében. Ezzel szemben áll az, hogy azon a sávon, időnkint és helyenkint, mocsarak képződhetnek. Ámde a manapság észlelhető változásokból nem szabad, feltétlen bizonyossággal, a 400 év előttiekre következtetnünk. Ennélfogva mindaddig, amíg nincs kétségtelenül hiteles bizonyítékunk arra, hogy a terrasz aljában, éppen a mohácsi csata idején, nagyobb hadsereg felvonulását gátló mocsarak voltak, nem térhetünk el attól, amit a csata helyére vonatkozóan előbb már kifejtettünk.

Bármiként forgatjuk, vizsgáljuk is a dolgot, *a felsorolt 8 pontban egyetlen döntő bizonyítékát se találjuk annak, hogy a régi Földvár a Borza partján állott volna.*

Úgy vesszük észre, hogy maga a szerző se látja elégnek azt, amit felsorakoztatott, ezért folyamodik ahhoz a feltevéshez, hogy Brodarics több pontban is tévedett. Először is abban, hogy a magyar tábort egy mérföldnyire tette Mohács alá. Ámde, ha figyelmesen olvassuk a kancellár Historiáját, akkor észrevehetjük, hogy ő a tábort nem egy, hanem csak fél mérföldnyire helyezi Mohácstól.[31] Egy mérföldnyire a várostól, a harcelőtti (készültségi) állás volt.

Hummel helytelennek mondja azt az adatot is, hogy a szultán tábora, közvetlenül a csata előtt, a királyétól két magyar mérföldre volt,[32] holott a törökök a gétai magaslaton táboroztak. A szerző nem veszi észre, hogy ez a leírás nem augusztus 29-ének délelőttjére, hanem az előbbi napok valamelyikére vonatkozik, amikor még azon veszekedtek az urak, hogy megütközzenek-e vagy sem. Amikor ez történt, az ellenség a Karassón se kelt még át. Egyébiránt, mint a szövegből kitűnik, ez a bizonyos két mérföld nem a kancellár feltevése, hanem a tanácskozás során kialakult általános vélemény volt. Brodarics, a csata előtt beállott helyzetet vázolva, csupán annyit mond, hogy a török császár tábora a dombon túl volt.[33]

Hummel azt hiszi, hogy Brodarics a mostani kölkedi csárdánál feltételezett táborból szemlélte a vidéket s onnan könnyen úgy láthatta, mintha Földvár csakugyan a terrasz aljában lenne.

Igen ám, de nagy kérdés, hogy a kancellár valóban onnan vizsgálta-e a környéket? A tagadó választ ő maga adja meg,

[31] *I. m.* (Acta Tomic. VIII., 248. l.)
[32] *U. o.* 244., 245. l.
[33] *U. o.* 248. l.

mert Földvárt már csak a harcelőtti (készültségi) állás leírása közben említi.[34] Ebből tehát kétségtelen, hogy *onnan,* nem pedig a 4 kilométerrel hátrább levő táborból, látta a falut. Talán éppen a Törökhalomról, vagy valami közeli, jó kilátást nyujtó pontról szemlélődött,[35] ahonnan meg tudta ítélni, vajjon Földvár a közeli Borza partján, avagy a jóval távolabbi terrasz tövében van-e.

De menjünk tovább. Hummel úgy véli, hogy a magyar sereg készültségi állása csak 500 lépésnyire volt a tábor előtt. Brodarics fél magyar mérföldet mond, már pedig nem hihető, hogy egy 500 lépésnyi távolságot 5600 lépésre, vagyis a tizenegyszeresére, becsült volna. Hangsúlyoznunk kell, hogy a kancellár ezt a távolságot nemcsak úgy vaktában, hanem saját észlelése nyomán becsülte. Meg *kellett* járnia Mohácstól a táborig s onnan a készültségi állásig az útat, tehát ismerhette azt. Azután meg bizonyosan voltak is a mohácsi táborban a helyi viszonyokkal ismerős emberek, akik távolságok dolgában is kielégítő felvilágosítást adhattak neki.

De Hummel idézett állításához másként is szó fér. Mint Brodarics leírásából megállapítható, a második magyar harcrend mindaddig a helyén maradt, amíg csak Tomory előre nem hívatta. A második harcrendnek az volt a feladata, hogy az első harcrend támadásával megingatott ellenséget végképen letiporja, vagy pedig az, hogy a bajba jutott első harcrendet megsegítse. Mindkét feladatból önként következik, hogy a két harcrendnek nem szabad egymástól messzire elmaradnia, még annyira se, amennyire a mohácsi csatában valóban elmaradtak.

Ha tehát a második magyar harcrend csak 500 lépéssel áll a tábor előtt s ott is marad, akkor ezzel — számításba véve a lovasharcnál gyorsan változó helyzetet — máris el volt vágva a lehetősége annak, hogy a második harcrend az elsőt kellő időben támogathassa.

Bizonyos fokig Földvár kérdésébe vág Hummelnek az az állítása is, hogy a kifejlődött harcvonal az volt, amelyet a vázlaton *BC* vonal jelez. Ez, mint látjuk, az ártér szomszédságából kiindulva, csaknem Nagynyárád alá nyúlik, 6 kilométer (8000 lépés) hosszúságban.

Tudjuk, hogy a király serege legfeljebb 25.000 főből állott, de ennek egyes részei is a harcelőtti (készültségi) állásban és a táborban maradtak vissza. Ilyenformán az arcvonal egy-egy lépésnyi darabjára átlag csak 3 ember juthatott, ami az akkori mélyretagozott felállításnál el nem képzelhető.

[34] *U. o.*

[35] A Törökhalomról manapság nincs jó kilátás, az ottlevő nagy fák miatt.

Mint a vázlaton látható, Hummel Földvárja a *D* betűvel jelölt helyen van, tehát nagyon közel a harcvonal keleti végéhez *(C)*. Tegyük fel, hogy így volt. Hogyan fért el akkor a török tüzérség jobbszárnyán felvonult anatóliai hadtest, a rövidke *CD* vonalon, még akkor is, ha az ágyúk tűzvonalának keleti végét *D* pontnál képzeljük? A tüzérség — egy szemtanu feljegyzése szerint[36] — 1½ kilométernyi darabot foglalt el az arcvonalból. Ilyenformán a ruméliai hadtest — Hummel szerint — 3¾ kilométernyi vonalon terpeszkedett szét, az anatóliai azonban ¾ kilométernyi darabkán szorongott; holott — az erők arányszáma szerint — körülbelül félakkora arcvonal illette meg, mint a ruméliait.

*

Őszintén örülnénk, ha akár Hummel Gyula, akár másvalaki, az eddiginél több világosságot derítene Földvár *pontos* kijelölésének még most is megoldatlan problémájára. Örülnénk még akkor is, ha a kellő bizonyítékokkal alátámasztott új eredmény eddigi meggyőződésünktől eltérítene. Így azonban, bármilyen nagy szeretettel és szorgalommal, bármilyen alapos helyismerettel vágott is neki Hummel ennek a tárgynak, döntő bizonyíték hiányában nem látunk rá semmi okot, hogy letérjünk arról az útról, amelyen Gergely Endre annakidején megindult s más nyomon kutassuk az eddig még meg nem oldott részletkérdések nyitját.

Egy pozitív eredménye mégis van Hummel munkájának, annyiban, hogy ő is megdönti azt az elavult és teljesen alaptalan feltevést, hogy a mai Sátorhely (Földvár) major a megsemmisült hajdani Földvár helyére épült.

Gyalókay Jenő.

[36] *Jacomo Zaratino* tudósítása. *(Marino Sanuto:* XLII., 646. és k. l.)

A 3. HADSEREG ÁTKELÉSE A DUNÁN ÉS BELGRÁD ELFOGLALÁSA.

(1915 október 6—10.)[1]

1915 szeptember 6-án kötötték meg Plessben a központi hatalmak Bulgáriával azt a katonai egyezményt, mely a Szerbia ellen megindítandó hadjáratnak alapja volt. Ebben a katonai egyezményben Németország és Ausztria-Magyarország arra kötelezte magát, hogy 30 nap leforgása alatt 6—6 hadosztállyal, Bulgária pedig 35 napon belül, legalábbis 4 hadosztállyal, támadásra készen fog állani a szerb-bolgár határon, egy hadosztállyal pedig a szerb Macedóniába tör be. A német és osztrák-magyar csapatok vezetését Mackensen tábornagy veszi át, neki rendelték alá az 1. bolgár hadsereget is, míg a 2. bolgár hadsereg, egyelőre önállóan, a bolgár hadvezetőség útasításai szerint működik.

Ezzel a megegyezéssel Bulgária végleg eldöntötte azt, hogy a központi hatalmak mellé áll, mert véleménye szerint a helyzet most már úgy alakult, hogy ezeknek oldalán lehetséges nemzeti törekvéseinek és területi kívánságainak kielégítése.

A Mackensen alá rendelt haderők felvonulását és ezzel egyidejűleg a támadás alapgondolatát az a körülmény befolyásolta, hogy a többi harcvonalon se pihentek a fegyverek és ezért Szerbia ellen se lehet annyi erőt alkalmazni, hogy a hadműveleti cél: a Törökországgal való közvetlen érintkezés megalapozása minél gyorsabban elérhető legyen. Ezért volt szükség Bulgária közreműködésére is.

Szerbiának, Bosznia, Magyarország és Bulgária közé

[1] **Forrásmunkák:** *Österreich-ungarische Kriegsberichte.* 7. füzet: Die Eroberung von Belgrad 1915. — *Schwarte:* Der grosse Krieg 1914/1918. II. Der deutscher Landkrieg 2. rész. — *Schwarte:* Der grosse Krieg 1914/1918. V. Der österreich-ungarische Krieg. — Bajor hadilevéltár: Die Bayern im Grossen Krieg 1914/1918. — *Immanuel:* Der Weltkrieg 1914 bis 1919. — *Cramon:* Unser österreich-ungarischer Bundesgenosse im Weltkriege. — *Hierl:* Der Weltkrieg in Umrissen. III.

beékelődött fekvése következtében, a főtámadási irány meghatározása s ennek megfelelően a haderők zömének felvonultatása tekintetében, több lehetőség jöhetett számításba.

A Boszniából való támadásnak egyik nagy előnye az volt, hogy a Drina rendes körülmények között nem túlnagy akadály és az előnyomulási irányok már az 1914. évi szerencsétlenvégű Potiorek-féle támadás idejéből ismeretesek voltak. A bolgároknak a Timok és a Nisava irányából megindítandó főtámadási irányával kapcsolatban, Szerbia hadereje két tűz közé szorul és a szerb keleti és nyugati határ közötti, mintegy 240 km széles, terület hamarosan úgy megszűkül, hogy a szerb haderők, működési szabadságukat elveszítve, kénytelenek lesznek Ószerbiát hirtelen kiüríteni. Minthogy a visszavonulásra tulajdonképen csak a Morava—Vardar-menti közlekedési vonalak használhatók, ezeknek Üszküb tájékán történő elzárása könnyen előidézheti a szerb hadsereg katasztrófáját.

Azonban ennek a támadóiránynak rövid időn belül le nem győzhető akadályai is voltak. A boszniai keskenyvágányú vasútak nagyobb haderő felvonultatására nem voltak elég teljesítőképesek. A Drinához csak egy keskenyvágányú vasútvonal vezet, mely Uvacnál megszűnik. a Visegrad—Uzice közötti szakaszban mintegy 30 km hosszú útvonal — a Tara planinán át — utánszállítások lebonyolítására nem igen alkalmas. A Nyugati-Morava völgyétől délre eső terület útviszonyai a nyugatkelet, illetőleg délkelet felé irányuló előnyomulásra nem kedvezőek, minthogy épített útak csak északdéli irányban vannak s ezért az előnyomulás csekélyebb erőkkel is sokáig késleltethető s így a szerbeknek alkalmuk nyílik arra, hogy haderejük zömével akár a Bosznia felől előnyomuló támadókra vessék magukat, akár pedig azt feltartóztatva, a bolgárokat verjék meg, még mielőtt a Bosznia felől előnyomuló erők közbeléphetnének.

A Mačva felőli támadás elé már sokkal kevesebb akadály gördül. A Drina és a Száva felől való támadás — különösen ha nagyobb erők hajtják végre, mint amennyivel 1914-ben Potiorek támadott és a kelet felől támadó bolgárok magukra vonják a szerbeknek tetemes haderejét — rövid idő alatt elérheti a Kolubara vonalát, ahonnan aztán, mint valami hídfőállásból, a további előnyomulás a szükséghez képest Kragujevac, vagy Kraljevo, esetleg Uzice-Cacakon át Mitrovica, felé folytatható. Főhátránya a bolgárokkal való együttműködés nehézsége és az, hogy a két haderő sokáig teljesen önállóan kénytelen működni, tehát a különkülön megveretés veszélyének van kitéve. Az előnyomuló

haderő ellátásának lebonyolítására vasútvonal nem áll rendelkezésre.

Végül a Száva-Duna vonalán való átkeléssel kapcsolatos támadási irány jöhetett számításba. Itt a felvonulási viszonyok igen jók, amennyiben a Száva-Duna vonalhoz, a Drinatorkolat és a Vaskapu közötti határszakaszban, kilenc vasútvonal vezet a felvonulási területre. A felvonulás tehát gyorsabb lehet és feltűnés nélkül végrehajtható. A Száva és a Duna hatalmas akadálya a felvonulás biztosítását és a leplezést megkönnyíti. A későbbi előnyomulás irányában számos jó útvonal áll a haderő rendelkezésére és a bolgárokkal való együttműködés is könnyebb, a közvetlen kapcsolat is aránylag rövid időn belül megteremthető. Igaz ugyan, hogy a támadást a Száván vagy a Dunán, esetleg mindkettőn való átkeléssel kell megkezdeni, ami tekintettel a két folyam hatalmas szélességére és általában a Magyarország felőli kedvezőtlen átkelési viszonyokra, igen nehéz feladat elé állítja a támadót és kemény próbára teszi mind a vezetőket, mind a csapatokat.

A hadseregfőparancsnokság és a legfelsőbb hadvezetőség mégis ezt a támadási irányt választotta és Mackensen haderejének zömét a Szerémségben és a Bánságban vonultatta fel, azzal a szándékkal, hogy éppen a legnehezebb és így a legvalószínűtlenebb irányból támadva, meglepi a szerbeket.

A szeptember 6-án megkötött egyezmény szerint a 3. osztrák-magyar hadseregnek a VIII., VI. és a XIII. hadtestből kellett volna állania. Az 1915 júniusi lucki áttörés következtében azonban a VI. és a XIII. hadtestet nem lehetett az orosz harctérről elvonni; ezért e két hadtest pótlására a németek a XXII. tartalékhadtestet (3 hadosztály) küldték ide, a Drina mentén álló osztrák-magyar biztosító csapatokat pedig a XIX. osztrák-magyar hadtestbe vonták össze.

A 3. osztrák-magyar hadsereg tehát a VIII. és a XIX. osztrák-magyar hadtestből és a német XXII. tartalékhadtestből alakult meg, Kövess Hermann gyalogsági tábornok parancsnoksága alatt. A német 11. hadsereg Gallwitz tábornok vezetése alatt, a III. hadtestből, továbbá a IV. és a X. tartalékhadtestből, állott.

Bulgária szeptember 23-án rendelte el a haderő mozgósítását. A Szerbia ellen alkalmazott haderő két hadseregbe tagozódott. Az 1. hadsereg, Bojadjew tábornok parancsnoksága alatt, 4 hadosztályból állott és Widdin és Caribrod között, zömével a Szófia—Nis-i vasútvonal mentén vonult fel. Az 1. bolgár hadsereg, hadműveleti tekintetben, Mackensennek volt alárendelve.

A bolgár haderő többi részét a bolgár hadsereg-főparancsnokság (Jekow tábornok) irányította. Ebből a 2. bolgár hadsereg, Todorow tábornok parancsnoksága alatt, 2 hadosztállyal és 1 lovashadosztállyal Trn—Küstendil—Dupnica vonalában gyülekezett, a Geschew tábornok parancsnoksága alatt álló 2. hadosztály pedig Strumicánál vonult fel azzal a feladattal, hogy a 2. bolgár hadsereg déli szárnyát és egyúttal a Strumica völgyéből Sofia felé vezető utat, lezárja.

A hadműveletek terve.

A szövetségesek, a 3. és a 11. hadsereggel a Duna-Száva vonalán átkelve északról, az 1. bolgár hadsereggel a Nisava völgye mentén kelet felől, akartak központiasan Kragujevac—Paracin—Nis területére előnyomulni, hogy így a két tűz közé szorított szerb hadseregeket csatára kényszerítve megsemmisítsék.

A szerbek déli irányban való elvonulásának, illetve a Szalonikiben gyülekező keleti entente hadsereg beavatkozásának megakadályozására, a 2. bolgár hadsereg volt hivatva, melynek a Vardar völgyébe kellett betörnie és Üszküb-Kumanowa területét megszállva, az összeköttetést Szalonikival megszakítania.

A Mackensen tábornagy parancsnoksága alatt álló hadseregeknek egyrészt Belgrádon át, másrészt a Morava völgye mentén előnyomulva kellett megnyitni az útat Szerbia belsejébe és a kelet felől támadó bolgárokkal szoros együttműködésben teljesen megsemmisíteni a szerb hadsereget. Meg kellett teremteni a szárazföldi kapcsolatot és a közvetlen összeköttetést a központi hatalmak új tagjával, Bulgáriával és ennek területén át Törökországgal, melynek hadianyaggal való ellátása úgyszólván lehetetlen volt. Ennek megfelelően a 3. hadsereg a Szerémségben, a 11. hadsereg pedig a Bánságban vonult fel.

Az átkelőhelyek leplezése céljából szükség volt arra is, hogy a támadás széles arcvonalban történjék, ezért a 3. hadsereg jobbszárnyán levő 62. osztrák-magyar hadosztálynak Uzice-Čačak irányában, a Streith tábornok parancsnoksága alatt álló népfelkelő dandárnak Bjeljina felől kellett a Drinán átkelnie, míg Sorsich altábornagy kb. 1 hadosztályerejű csoportjának, a Száván Jaraknál átkelve, a Mačvába kellett betörnie.

A 11. hadseregnek Kostolac és Szemendriánál kellett a Dunán átkelnie, hogy a Pek-Morava, Mlava és a Ralja területén előrenyomuljon. A 11. hadsereg bal szárnycsoportja

Újmoldovánál, a Fülöp tábornok parancsnoksága alatt álló szárnybiztosító csoport pedig Orsovánál állott.

Szeptember 18-án vette át Mackensen tábornagy, Temesvárott, hadseregeinek vezetését. A 3. és a 11. hadsereg felvonulása viszont már szeptember közepén megindult.

A szerb haderő csoportosítása.

A szerbek, az 1914. évi sikeres hadműveletek óta, tulajdonképen tétlen szemlélői voltak a világháború eseményeinek. A Potiorek-féle támadás elhárítása alkalmával a szerbeket súlyos veszteségek érték. Az egész haderőt át kellett szervezni és a hadianyagot ki kellett egészíteni. A szerémségi és a boszniai, kudarccal végződött, betörések tanulságain okulva, már nem akartak arra vállalkozni, hogy a Dunán és a Száván átkelve, dél felől siessenek a szorongatott Oroszország segítségére. Megelégedtek azzal, hogy a Drina-Száva és a Duna mentén készenállottak és inkább Bulgária magatartását figyelték, mert úgy ítélték meg a helyzetet, hogy Ausztria-Magyarország és Németország annyira le van kötve a többi harctereken, hogy a közeljövőben dél felé, a Balkánra, nem tud nagyobb erőt küldeni. Az Olaszországgal való együttműködésre pedig nem voltak hajlandók, mert azzal, hogy a nyugati nagyhatalmak Olaszországnak, a hozzájuk való csatlakozás ára fejében, olyan területeket is odaígértek, melyekre Ausztria-Magyarország területéből Szerbia is számított: a szerbek becsapottnak érezték magukat és ezért nem akarták Olaszország helyzetét megkönnyíteni.

A szerb haderő, mely körülbelül 250.000 emberből állott, négy hadseregbe volt osztva. A keleti határon és a Vardar völgyében álló 2. hadsereg, Stepanovic tábornok vezetése alatt, 4 hadosztályból állott, zömével Nis környékén, szárnybiztosító csoportokkal a Timok forrásvidékén, Knjazevacnál és Kumanovotól keletre. A Vojkovic tábornok parancsnoksága alatt álló 4. hadsereg a Timok alsó folyása és a Duna mentén Ramig terjedő határszakaszt biztosította. Ram és Szemendria között, a Morava völgyében, állott Misić tábornok 1. hadserege. A Belgrádtól nyugatra eső és a drinamenti határt a 3. hadsereg őrizte Jurisic tábornok vezetése alatt. A 3. és az 1. hadsereg 6 hadosztállyal rendelkezett és ezzel kellett a Visegradtól Ramig terjedő hosszú határt biztosítania.

Mint általános tartalék Palancanál 3 hadosztály (2 gyalog és 1 lovas) állott a felsőbb parancsnokság rendelkezésére.

A szerb hadvezetőség akkor, amidőn már nyilvánvaló

volt, hogy Bulgária nem hajlandó az entente-hoz csatlakozni, azt a javaslatot tette Párizsban, hogy megtámadja Bulgáriát, hogy a támadással a bolgárokat megelőzve, elhárítsa a keleti határait fenyegető veszedelmet. Az entente-hatalmak azonban ebbe nem egyeztek bele, mert még mindig remélték, hogy sikerül Bulgáriát visszatartani a központi hatalmakhoz való csatlakozástól. Anglia, Franciaország, Olasz- és Oroszország követei szeptember 14-én adták át azt a jegyzéküket, melyben a bolgár-szerb ellentét kiegyenlítésére tettek javaslatot. Minthogy azonban Bulgária semmi áron sem akart lemondani a Szerbia által az 1913. évi balkánháborúban Bulgáriától elragadott Macedóniáról, minden egyezkedés reménytelen volt. Így tehát a szerb hadvezetőség, a támadás megindításában megakadályozva, a keleti határ mentén épített védőállásokban várta a bolgárok támadását, bízva abban, hogy főtartalékával és esetleg a Duna—Száva—Drina vonaláról elvonandó erőkkel, sikerül a bolgárokat addig feltartóztatnia, amíg az entente keleti hadserege Szalonikiből elindulhat és a Vardar mentén előnyomulva meghozza a támogatást.

Az entente-hatalmak látva azt, hogy Bulgáriát nem sikerül a hozzájuk való csatlakozásra bírni, mindent elkövettek, hogy a bolgár támadás ellensúlyozására Görögországot nyerjék meg Szerbia támogatójául. Az akkori görög miniszterelnök, Venizelos, szívvel lélekkel entente-párti volt és csak Konstantin görög király ellenállásán akadt meg az entente terve. Konstantin király, ki Vilmos német császárnak sógora volt, semmi áron sem akart kilépni a semlegességből s ha már országának fekvése és gazdasági helyzete következtében nem is csatlakozhatott a központi hatalmakhoz, mert teljesen ki volt szolgáltatva Anglia, Francia- és Olaszország tengeri haderejének, az entente-hoz való csatlakozásra és sógora elleni támadásra se volt hajlandó. Inkább semleges akart maradni, nem akarta országát, mely amúgyis gazdasági nehézségekkel küzdött és a győztes 1912/13. évi Balkánháború sebeit még teljesen nem heverte ki, egy újabb, kétes sikerű háborúba belevinni, amelyből Görögországnak sok haszna amúgy se lenne. Hadseregét szeptember 23-án, Bulgáriával egyidjűleg mozgósította, azzal a szándékkal, hogy az entente-nak Szalonikiban tervbevett partraszállását megakadályozza. A Dardenellák elleni entente-hadműveletek alatt ugyan kénytelen volt tűrni azt, hogy a semleges görög szigeteket használják fel hadtápterületül az ott partraszállított keleti entente-hadsereg számára. Az entente-csapatoknak görög területen való átvonulását azonban nem volt ekkor még hajlandó tétlenül nézni.

Az entente nem sokat törődött a görög mozgósítással és Görögország semlegességével. Németországnak a semleges Belgiumba való betörését brutalitásnak és a nemzetközi jog lábbaltiprásának nevezve, Anglia hadatizent Németországnak. Most azonban, amidőn a saját érdekéről volt szó, maga is elkövette ugyanazt a lépést, melyet Németország esetében kárhoztatott és az erősebb jogán egyszerűen semmibevéve Görögország tiltakozását, október 5-én megkezdte a csapatok kirakását Szalonikiben. A Sarail francia tábornok parancsnoksága alá rendelt keleti hadseregnek az lett volna a hivatása, hogy a bolgárokat déli irányból megtámadva, a szerbek segítségére siessen. A Dél-Magyarországban folyó csapatösszevonások nem maradtak az entente előtt titokban. Kitünő kémszervezetével megállapította, hogy a Duna-Száva vonalára csapatokat szállítanak, azt azonban már az entente főhadvezetősége se hitte, hogy ott komoly támadás készül. A csapatösszevonást tüntetésnek vette. Ezért a keleti hadsereg egyelőre csak 5 hadosztályt kapott, ezt is elegendőnek vélték Szerbia támogatására a bolgárok támadásával szemben. A görög haderőt ugyan Szaloniki környékén vonták össze, de ez tétlenül nézte a franciák és angolok partraszállását. Ez a tétlenség érthető: Venizelos görög miniszterelnök és az ország jó nagy része entente-párti volt. Ezért a görög kormány tiltakozását egyáltalában nem vették figyelembe és úgy rendezkedtek be a semleges, görög Szalonikiben, mintha az nem is görög terület, hanem saját országuk része lett volna.

A szerb hadvezetőség az északi és a nyugati határért nem aggódott, ott nagyobb ellenséges erők támadásával nem számolt, annál inkább bízott abban, hogy a bolgárokkal szemben meg tudja óvni cselekvőszabadságát, mert a Duna és a Száva mentén, minden esetleg tekintetbe jöhető átkelési helynél, a szerb parton jól berendezett erődítményeket épített. Így Ramnál, Vk. Gradistenél, Szendrőnél, Belgrádnál, Pozarevácnál; délebbre pedig Arangjelovac, Palanca, vonalában védőállásokat rendezett be.

Ausztria-Magyarország és Németország támadásrakészülése s a Mackensen seregcsoport felvonulása, annyira leplezetten történt, hogy a szerb főparancsnokság közvetlenül Mackensen támadásának megindulása előtt elrendelte, hogy a Duna-vonalról erősítések menjenek Nishez. Ezen intézkedést azonban már nem lehetett végrehajtani, mert Mackensen ágyúi a Duna, Száva és a Drina mentén megszólaltak. A támadás északon megindult. Az 1915 október 6-i kölcsönös helyzet az 1. vázlaton látható.

Megjegyzések.

Minthogy a központi hatalmak végleg le akartak számolni Szerbiával, hogy Törökországgal a szárazföldi összeköttetést egyszer és mindenkorra megteremtsék: akkora haderőt állítottak csatasorba Dél-Magyarországon, hogy az, a bolgárok segítségével, a hatalmas folyamakadályokon át is eredménnyel támadhatott. A 3. és a 11. hadseregben összesen 13½ hadosztályt vonultattak fel Szerbia ellen. Ekkora haderőt gyorsan és meglepően csakis oly területen lehet összevonni, ahová jó vasúti hálózat vezet. Ezért döntöttek a Duna- és a Száva-menti felvonulás mellett. Dél-Magyarországból a támadás csak bizonyos határszakaszokon jöhetett tekintetbe. Újmoldova alatt a Duna mélyen bevágott áttörési völgye nagyobb erők átkelése elé legyőzhetetlen akadályokat gördít, csupán Orsovánál lehet azt előkészíteni. Ezért a 3. és a 11. hadsereg támadásánál a Drina-Újmoldova közötti határszakasz jöhetett csak számításba. Az átkelési viszonyok az északi partról a délire az említett szakaszban általában kedvezőtlenek, mert a déli part mindenütt magasabb, mint az északi, amely a Száva és Duna árterülete miatt úgyszólván egész hosszában nedves; a folyók csak bizonyos pontokon közelíthetők meg. A megfigyelés az északi partról nehéz, ezzel ellentétben a déli part magaslati vonulatairól messzenyíló kilátás van a Száva- és a Duna-menti síkságra.

Harcászati szempontokat tekintve, az átkelésre a legalkalmasabb az Újmoldova-Szemendria közötti szakasz, a legkedvezőtlenebb pedig a Szemendria-Obrenovac közötti.

A 11. hadsereg tehát tényleg az átkelésre legalkalmasabb szakaszba került, a 3. hadsereg viszont a legnehezebbe. Amint később látni fogjuk, a 11. hadsereg átkelése símán, nagyobb áldozatok nélkül történt, addig a 3. hadseregnek csak nagy áldozatok és véres harcok árán sikerült az átkelés. A Belgrádnál való átkelés a legnehezebb feladat volt, melyet csapataink a világháborúban egyáltalában megoldottak, de ha azt az elvet tartjuk szem előtt, hogy a vezetésnek egy hadműveletnél mindig azt az útat és megoldást kell választania, amely a legkevesebb kockázattal és áldozattal jár, a támadást lehetőleg ott kell végrehajtani, ahol az ellenség ellenálló ereje valószínűleg a leggyengébb; akkor jogosan vethetjük fel azt a kérdést, hogy miért választották a 3. hadsereg átkelő helyéül Belgrád környékét, miért nem támadott az is a Szemendria—Újmoldovai szakaszban, vagy esetleg Šabacnál? Azt hiszem nem tévedek, ha azt állítom, hogy a főindítóok az volt, hogy a Szerbia elleni támadást a szerb főváros elfoglalásával akartuk kezdeni. A 11. és a 3. hadsereg között a közvetlen érintkezés így se volt meg. Belgrád és Temessziget

között mintegy 50 km térköz van. A két hadsereg együttműködése és egymásnak támogatása amúgy is csak később, a dél felé való előnyomulás alatt vált lehetővé. A Šabac-obrenovaci Száva-szakaszon át való támadás műszakilag talán nehezebben lett volna előkészíthető, de valószínű, hogy kevesebb áldozattal járt volna, mint Belgrád megtámadása.

Intézkedések az átkelésre.

A Mackensen seregcsoportparancsnokság szeptember 26-án adta ki intézkedéseit. Ezek szerint a 3. hadseregnek egy hadtesttel Belgrádnál, egy másikkal attól közvetlenül nyugatra kellett a Dunán, illetve a Száván átkelnie, mialatt egy hadtestet Kupinovo és Boljevcinél kellett a Száván átküldenie, hogy a Kolubarától nyugatra levő ellenséget lekösse. Az ellenség figyelmének elterelésére a Száva-Drina szöglettel átellenben álló erőknek, a főátkelést egy nappal megelőzve, kellett támadniok és pedig a 62. hadosztálynak Visegradtól Uzice felé, a Streith tábornok parancsnoksága alatt álló népfelkelő zászlóaljaknak Bjeljinánál; Sorsich altábornagy csoportjának pedig Jaraknál kellett tüntetnie. Az átkelés után a 3. hadseregnek balszárnyával Arangjelovacon át kellett előnyomulnia Kragujevac felé és lehetőleg sok ellenséget kellett lekötnie.

A 11. német hadsereg arra kapott parancsot, hogy egy hadtesttel Ramnál, egy hadtesttel a Temesszigeten át, harmadik hadtestével pedig Szemendriánál keljen át a Dunán és azután a Morava völgye mentén folytassa támadását déli irányban. Fülöpp ezredes dandárának a támadást egy nappal megelőzve, Orsovánál kellett tüntetnie. A Bojadjev parancsnoksága alatt álló 1. bolgár hadseregnek okt. 10-én, tehát négy nappal a Mackensen seregcsoport általános megindulása után, kellett a nyugati bolgár határt átlépve, Zajecar-Pirot vonalán át Paracin-Nis irányában támadnia, zömével Nis felé. Jobb szárnyoszlopának Negotinon át kellett támadnia, hogy az Orsovánál támadó Fülöpp-dandárral együttműködve, egyrészt a kapcsolatot fenntartsa az 1. bolgár- és a 11. német hadsereg között, másrészt a Duna és a Timok közötti hegyvidéket az ellenségtől megtisztítva, szabaddá tegye a dunai útat a Bulgáriának és Törökországnak szánt hadiszállítmányok számára.

A Mackensen seregcsoportparancsnokság az ellenség helyzetét nagyjában eléggé ismerte. Kémjelentések és repülőfelderítés alapján a szerb erők csoportosítását a következőképen tudta: hét gyaloghadosztály a Duna-Száva-Drina mentén, ebből egy hadosztály Szemendria-Kostolac, három hadosztály

Grocka-Belgrád-Obrenovac (Kolubara torkolat) és végül három hadosztály Šabac-Loznica-Krupani-Valjevo területén.

A bolgárokkal szemben két hadosztályt állapítottak meg és tudták azt is, hogy Palancanál, mint főtartalék, két gyalog és egy lovashadosztály áll. Visegraddal és Orsovával szemben gyengébb erőket sejtettek. A szerb haderő csoportosítása nagyban tényleg ez volt, mindössze annyiban tévedett a hírszerzés, hogy a bolgárokkal szemben nem két, hanem négy szerb hadosztály állott, a Duna-Timok közötti területen pedig az egész 4. szerb hadsereg.

A 3. hadsereg átkelése a Dunán.

Kövess gyalogsági tábornok szeptember 27-én vette át a 3. hadsereg vezetését Ujvidéken. Itt kapta meg 28-án Mackensennek a Dunán való átkelésre vonatkozó parancsát, mely szerint a 3. hadseregnek mindenekelőtt a Belgrádnál levő szerb erőket kellett megvernie, hogy azután, tovább folytatva az előnyomulást, támogassa a 11. hadsereg átkelését és támadását Szemendria-Kostolac és Ramnál, minthogy a döntő támadásra a 11. hadsereg volt hivatva.

Az átkelést a 3. hadseregnek úgy kellett végrehajtania, hogy erős tűzérségi előkészítés után a VIII. osztrák-magyar hadtesttel és a XXXI. német tartalék hadtesttel, melyeknek összesen öt gyaloghadosztálya volt, a Dunán és a Száván átkelve, Petkovo brdo △ 208 (Kuczevactól 1 km-re d. ny.-ra) Avala △ 565, Vk. Kamen △ 263, Lipovica ◇ 265 magaslat Ritopek vonalát kellett elfoglalnia.

A hadseregparancsnokságnak Belgrádnál egy, valamennyi fegyvernem számára alkalmas, hidat kellett veretnie és egy másik hidat a Nagy Cigányszigetnél.

Az átkelés napja egyelőre még nem volt megállapítva, a seregcsoportparancsnokság erre nézve csak annyit közölt, hogy a hadműveletek valószínűleg október 5-én, vagy 6-án fognak megkezdődni.

Az átkelési viszonyok jellemzése Belgrádnál.

Ott, ahol a 3. hadsereg két hadtestének kellett átkelnie, a Duna legkeskenyebb helyén is 600 m széles, a Száva is eléri a 3—500 métert. Igen hátrányos a támadóra nézve, hogy a folyampartokat a szerb oldalon magaslatok kísérik, amelyek 100—200 méterrel emelkednek az északi part fölé. A Banovo brdo 206△, Topcidersco brdo 167 △, Vk Vracar △ 249, Milicevo brdo △ 287, magaslatokról az északi partot igen jól meg lehet figyelni és ezek a dombok a tűzérségi tűzvezetés szem-

pontjából különösen előnyösek voltak. Az erősen tagozott terep nemcsak a gyalogság harcát könnyítette meg, hanem a szerb tűzérség kitünően fedett állásokból foghatta oldalozó- és kereszttűzbe az átkelő- és a valószínű gyülekező helyeket. Odább dél felé pedig az Avala 565△ és az ehhez csatlakozó Petrov grob 337△, Vk. Kamen △263, Mostine △300 magaslatokon előnyösen lehet késleltetni a már átkelt ellenség előnyomulását. A Zimony-belgrádi vasúti híd fel volt robbantva és innen kezdve a duna déli partja meredeken emelkedik, a Kalimegdan várfalai néhol a Duna tükrénél állanak. A folyamparton lefelé menve, a vasúti töltés igen jó védőállásul szolgálhatott a legelső szerb vonalak számára. A Kalimegdán alatt a part némileg ellaposodik és helyenkint nagyon mocsaras és bozótos. A vasúti töltésnél már kezdődik a város, melynek épületeiről a vasúti töltést tűzben lehet tartani.

Az innenső parton a Száva védőgátjait, a Szerbiából való kivonulás után, több helyen felrobbantották és a kiáradt vizet még teljesen levezetni nem sikerült, ezért a Szávát gyalogosan nem lehetett mindenütt megközelíteni. A lecsapoló munkálatokat hátráltatta a Duna és a Száva magas vízállása is. A Dunát csak az újborcsai pénzügyőrház alatt kíséri egy keskeny ligetsáv, különben a terep teljesen nyilt, nedves rétség. A Zimony alatt levő Duna-szigetek közül a Nagy hadiszigeten nincsenek fák, a Červenka és a Kozara ugyan bokros és a csapatok mozgását eltakarja, de semmi fedezéket se nyujt. A Kis Cigányszigetet ritkás erdő, a Nagy Cigányszigetet, mely a szerbek birtokában volt, részben magasabb, erdős ligetek borították.

A szerbek a folyampartokon és a birtokukban levő Nagy Cigányszigeten jól berendezett védőállásokat építettek. A felderítés eredménye alapján a hadseregparancsnokság a szerb erődítményekről a következőket tudta (2. vázlat).

A Száva és a Duna partján, továbbá a vasúti töltés mentén egy csaknem összefüggő, harántgátakkal ellátott, lövészárok húzódott, mely előtt a drótakadály részben a víz alá volt rejtve. A felrobbantott vasúti híd két oldalán és a Nagy Cigányszigeten, az első vonal mögött mintegy 500 m-re, a második állás húzódott. A Banovo brdon a Kalimegdanon és a Vk. Vracaron erős támaszpontok voltak berendezve, melyek a folyamok partján épített állásokat oldalazták. A város belsejében a laktanyákat is védelemre rendezték be. A várostól délre és délnyugatra, a Banovo brdo-Zeleno brdo- a Milicevo brdo vonalában voltak erődítmények, melyekben a város elvesztése esetén a szerb csapatok még mindig megvethették a lábukat.

A szerbek ütegállásait csak részben tudtuk megállapítani, olyan jól elrejtették őket. Ezek, noha az átkelés előtt többízben lőttük a szerb állásokat, nem tüzeltek; nem akarták magukat túlkorán elárulni. A vázlaton feltüntetett ütegállásokat a felderítés megállapította. Ezekben, részben kazematákban levő, tábori lövegek állottak. Hat ütegállásban 12—15 cm hajóágyúk, kettőben pedig nehéz táboriágyúk voltak.

Belgrádot egy kombinált szerb hadosztály tartotta megszállva (20 zászlóalj) Zivkovic tábornok parancsnoksága alatt. A csapatok felszerelése teljes és a modern követelményeknek megfelelő volt. Jól kiképzett, edzett harcosokból állott, akik helyzetüknek teljes tudatában voltak. A tűzérség nagyrészben francia és orosz löveganyaggal volt felszerelve, nehéz tűzérség is megfelelő számban állott Belgrád védőinek rendelkezésére.

Az átkelés előkészületei.

Miután a Szerbia elleni támadás eszméje már 1925 nyarán felmerült, mindenekelőtt az átkelési viszonyokat állapították meg a kiküldött vezérkari tisztekkel. Ezeknek jelentései egybehangzóan kifejtették, hogy *az átkelésre Belgrád környéke igen kedvezőtlen*, a támadás elé olyan nagy akadályok tornyosulnak, hogy ezeket csak nagy túlerővel és mindenekelőtt igen nagy tűzérségi támogatással lehet egyáltalában elhárítani. Nagy tűzérségi fölény nélkül az átkelést megkísérelni kockázatos és valószínűleg sikertelen vállalkozás lenne.

Az első szemrevételt még a Terstyánszky lovassági tábornok vezetése alatt álló szakaszparancsnokság rendelte el s ennek alapján tette meg a javaslatot a Dunán és Száván való átkelésre a hadseregfőparancsnokságnak. Az osztrák-magyar hadseregfőparancsnokság és a német legfelsőbb hadvezetőség ezt a javaslatot letárgyalta és elrendelte a 3. és 11. hadsereg felvonulását. A felvonulás alatt történt az átkelés részletes előkészítése, majd az időközben Temesvárra beérkezett Mackensen seregcsoportparancsnokság újra megtárgyalta az átkelés részleteit a volt újvidéki csoportparancsnokság szakembereivel és végleg megállapította a hadművelet alapvonalait és kiadta az intézkedéseit, melyekben igen részletesen és behatóan szabályozta az átkelés részleteit is.

A felvonulás és az átkelőhelyek titokbantartása érdekében, a Száva-Duna és Drina vonalát a leggondosabban lezárták és a biztosítást a felvonuló csapatok beérkezte után is ezek, az eddig is a határmentén álló népfölkelő csapatok látták el. Ezek biztosították az élen beérkező nehéz tűzérség és lőszer szállítását. Az ütegek közül azokat, melyeket rejtve lehetett

felállítani, azonnal állásba vitték. A gyalogságot a tűzérség mögött szállították és a kirakást hátrább fekvő területen hajtották végre, általában olyan távol az átkelőhelyektől, hogy ott az utolsó éjjel egy menettel összevonhatók legyenek.

A parancsnokságok legelőbb érkeztek be, hogy idejük legyen a terepen is tájékozódni az átkelési viszonyok felől és megtehessék a szükséges előkészületeket.

A felvonulásra és az előkészületekre sok időt veszteget nem lehetett, mert október közepe után a Duna és Száva rendszerint meg szokott áradni. Ilyenkor megindul a délkeleti viharos szél a „Kossava", mely olyan hullámverést szokott okozni, hogy még nagyobb hajók közlekedését is lehetetlenné teszi a Dunán és Száván egyaránt. Éppen erre való tekintettel sokkal előnyösebb lett volna, ha a hadműveleteket már szeptember második felében meg lehetett volna kezdeni. Az alapos előkészületek azonban mégis sok időt vettek igénybe, úgy hogy a felvonulást csak október első napjaiban lehetett befejezni.

A 3. hadseregparancsnokság Ujvidékre került. A cs. és kir. VIII. hadtest parancsnoksága Ópázuára: az 57. hadosztály Batajnica-Ugrinovci-Vojka-Ujpázua-Ujbanovci területén; az 59. hadosztály Ópázua-Újkarlovci-Szurduk-Belegis-St. Banovci területén; a hadtestvonat Kreedin-St. és Novi Slankamen területén vonult fel.

A német XXII. tartalékhadtest parancsnoksága Rumára, a 43. tartalékhadosztály Surcin-Karlovcic-Krnjesevci-Dobanovci; a 44. tartalékhadosztály Mihajlevci-Prhovo-Pecinci-Popinci Dn. Petrovici-Golubinci; a 26. német gyaloghadosztály Sibac-Budjanovci-Voganj-Ruma-Kraljevci-Dobrinci; a hadtestvonat Indija-Putinci-Irig-Maradik területén gyülekezett.

A XIX. hadtest, melynek parancsnokságát Tovarnikra irányították, a XXII. tartalékhadtesttől délnyugatra eső területre került.

A 3. hadseregparancsnokság támadó terve.

Mint láttuk, a 3. hadseregnek, a Mackensen csoportparancsnokság intézkedése szerint, két hadtesttel kellett Belgrádnál átkelnie, míg a harmadik hadtestet a Kolubara torkolata felett kellett a Száván átküldenie. A seregcsoportparancsnokság azt is elrendelte, hogy a rendelkezésre álló nehéz tűzérséget is két csoportban kell felállítani, hogy a szomszédos hadtesteket az átkelésnél egyformán tudja támogatni. A gyalogsági támadás megkezdését úgy szabályozta, hogy annak közvetlenül követnie kell a tűzérségi előkészítést, nehogy a védőnek ideje legyen állásainak megszállására és a tűzérség

tüzében szenvedett veszteségek gyors pótlására. A támadást minden átkelőhelyen egyidőben kellett megindítani és az egyes csoportoknak tekintet nélkül a szomszédokra, feltartóztathatatlanul előre kellett törniök.

Az átkelőhelyek közelében élelem és lövőszerraktárakat kellett berendezni, négy napi ellátmánnyal. Innen kellett fedezni az átkelt csapatok első szükségleteit mindaddig, míg az összeköttetésre a megépítendő hidak rendelkezésre nem állanak.

A felsorolt intézkedések alapján, a 3. hadseregparancsnokság elrendelte, hogy a VIII. osztrák-magyar hadtestnek a Kalimegdan alatt, a XXII. német tartalékhadtestnek a Kis- és a Nagy Cigányszigetnél kell átkelnie. Első elérendő vonalként Zarkovo-Dedinje 208 △ — a Mokroluska és a Kumodraski patak egyesülése — Vk. Vracar 249 △ vonalát jelölte meg, később a hadtestnek Petkovo brdo-Jajince-Strazara-Erino brdo-Klupe vonalát kellett elérnie. A két hadtest harcterületét az avalai műút választotta el egymástól, mely a VIII. hadtesté. A hadműveletek első napján a tűzérség a belövést végzi el; második nap délután rombolótüzet zúdít az átkelőhelyeken levő ellenséges állásokra és a megállapított ellenséges ütegekre. A harmadik napra virradó éj folyamán a könnyűtűzérség tűzben tartja az átkelőhelyeket, nehogy az ellenség kijavítsa állásait. A dunai hajóraj ezalatt megtisztítja a Dunát az aknáktól ott, ahol a VIII. hadtest át fog kelni. 2 óra 30 perckor az egész tűzérség működni kezd és tüzét a legnagyobb hevességig fokozza. Ennek a tűzérségi tűznek oltalma alatt történik a gyalogság áthajózása. Az első lépcsőknek hajnali 3 órakor kell a tulsó parton lenniök. Az átkelés után a VIII. hadtest a felrobbantott vasúti híd alatt, a XXII. tartalékhadtest pedig a Nagy Cigányszigetnél, megkezdi a hadihíd építését.

Ámbár az átkelő csapatok támogatására igen erős tűzérség állott rendelkezésre, ennek mégis igen nehéz feladata volt, mert ennek a tűzértömegnek tüze is csak akkor lehetett hatásos és a támogatás csak akkor lehetett eredményes, ha az ellenség védőállásait és tűzérségét le tudja küzdeni, vagy legalább is lefogja. Ehhez azonban az ellenség védőállásainak és különösen a tűzérállásoknak pontos ismerete lett volna szükséges. A felderítést azonban egyrészt a széles, hatalmas folyamok akadálya, másrészt pedig az nehezítette meg, hogy az ellenséges gyalog- és tűzérállások igen jól voltak leplezve, különösen a szerb ütegek állásai voltak jól rejtve. A repülők többször végeztek felderítő repüléseket, hogy a már megállapított állásokat ellenőrizzék és fényképfelvételek segítségével felfedezzék az újabb szerb állásokat, támaszpontokat és üte-

geket. A Zimonynál levő terephullámon figyelőtiszteket állítottak fel, akik az ellenséges lövegek felvillanásának különböző helyekről történt megfigyelésével igyekeztek pontosan megállapítani a szerb lövegállásokat. A repülő és a kémfelderítés alapján megállapított ellenséges védelmi berendezések pontos vázlatát minden ütegparancsnok megkapta.

Különösen gondos és minden részletre kiterjedő, alapos előkészítést kívánt a tűzérállások megválasztása. és általában a tűzérség csoportosítása. A Szávától és a Dunától északra eső területen nagyon nehéz volt úgy elhelyezni a tűzérséget, hogy a lehető legnagyobb tűzhatást tudja kifejteni és úgy álljon, hogy idő előtt el ne árulja az átkelés előkészületeit. A messzehordó, nehéztűzérség felállítására a Zimony-surcini terephullám széle volt a legalkalmasabb. Minthogy azonban a szerb partról ezt is nagyon jól lehetett látni, gondosan ki kellett keresni azokat a mélyedéseket és teknőket, amelyekben az egyes ütegeket rejtve lehet felállítani. A községek kertjei is jó állásokat nyujtottak a tűzérségnek. A könnyűtűzérség felállítására a Száva védőgátja volt az egyedüli alkalmas hely. A Dunától keletre Borcsa, Bárányos községek, továbbá Pancsova, az Ovca ∧ 80 magaslattól délre eső területen és a borcsai pénzügyőrlaktanya közelében lehetett tűzérséget felállítani. Hátrányos volt azonban, hogy ezek az állások a lövegek lövőtávolságának felső határán voltak és így a megfigyelés és a tűzhatás is bizonytalan volt. A megfigyelőszolgálat szervezése különös gondosságot követelt, mert csak azoknál az ütegeknél lehetett közeli megfigyelőhelyeket találni, melyek a községek mellett állottak. Az ütegek éjjel vonultak fel és állásaikat, a repülők felderítésének megakadályozására, azonnal burkolták.

A VIII. hadtest tűzérségét egységesen Ham tábornok vezette. A tűzérség a következőképen volt csoportosítva.

1. A Dunától nyugatra levő tűzérszakaszban.

a) *Marienhofi tűzércsoport.*

1—15 M. 15 cm ágyúsüteg
1—80 M. 15 cm ágyúsüteg
1—15 M. 10 cm ágyúsüteg
1—14 M. 15 cm tarackosüteg

b) *Az 57. hadosztály tűzérsége* (a zimonyi pályaudvartól nyugatra. 2 tábori ágyús- és 2 tarackosüteg).

2. Zimonyi tűzérszakaszban:

c) *Nehéz mozsárcsoport* Zimonytól nyugatra (4—30·5 cm mozsárüteg).

d) *Nehéz ágyúscsoport* Zimonytól délre (3—80 M. 18 cm ágyúsüteg).

3. A Dunától keletre levő tűzérszakaszban:

e) *Pancsova melletti tűzércsoport.*

1—15 M. 15 cm tarackosüteg
1—99 M. 15 cm tarackosüteg
1—15 M. 10 cm ágyúsüteg
1—11 M. 30·5 cm mozsárüteg

f) *Bárányostól délre levő tűzércsoportban:*

2—80 M. 12 cm ágyúsüteg
2—14 M. 15 cm tarackosüteg

g) *a Borcsától délre levő tűzércsoportban:*

1—14 M. 15 cm tarackosüteg
2 10 cm hegyi tarackosüteg

h) *az Új-Borcsánál a Dunaparton levő tűzércsoportban:*

5 táboriágvús és 4 hegyiágyúsüteg.

Minden üteg állásában két-háromszoros alapjavadalmazásnyi lövőszer volt elhelyezve, Batajnicán volt a nagy lövőszerraktár és ezenkívül a folyóparton minden hadosztálynak volt kisebb raktára gyalog- és tűzér-lövőszerrel.

Az egyes tűzércsoportok feladatát a hadseregparancsnokság intézkedésében külön is megállapította. A zimonyi tűzérszakasznak a Kalimegdanon, a bárányosi és az ovcai csoportnak a Vk. Vracaron levő erődítményeket kellett leküzdenie. A vasúti töltésen és a folyamparton levő védőberendezéseket a két utóbbi tűzércsoportoknak és a Borcsánál lévő nehéz tűzércsoportnak kellett megsemmisítenie. A Dunától nyugatra álló középnehéz ütegeknek az ellenséges ütegeket kellett leküzdeniök és ezzel tűzoltalmat nyujtaniok a nehéz tűzérség számára.

A könnyű ütegeknek és a messzehordó ágyúsütegeknek a szerb csapatok és a tűzérség eltolását kellett megakadályozniok, továbbá az ellenség figyelő- és összekötő-szolgálatát kellett zavarniok.

A pancsovai tűzércsoportnak feladata a Samar, Milicevo brdo, Lipar és Gradac hegyháton levő ellenséges ütegek leküzdése volt, melyek különösen veszélyeztették az átkelést.

A tűzérség tűzterve szerint, 2 óra 30 perckor valamennyi ütegnek hatalmas tűzzel kellett elárasztani az ellenség állásait és védőberendezéseit. 10 perc mulva a tüzet 200 méterrel hátrább kellett vinni, 2 óra 50 perckor, tehát 10 perccel az átkelő csapatok kikötése előtt, a nehéz tűzérségnek, mely szembe

tüzelt, még 300 méterrel hátrább kellett tüzét a második szerb állásra irányítania.

A parton lesállásban levő ütegeknek a gyalogság közvetlen támogatására kellett résen állniok és egyébként a tüzet csak napkeletkor volt szabad megkezdeniök.

A *műszaki előkészületek* szintén nagyon fontosak voltak, mert jórészt tőlük függött a támadás sikere. Igen fontos volt az, hogy mindjárt az első lépcsőben megfelelő erejű csapat kerüljön át a túlsó partra, amely az ellenség várható támadásaival szembe tud szállani és eredményesen ki is tud addig tartani, amíg újabb csapatok áthajózásával támogatásban nem részesülhet, ami a folyam szélességére való tekintettel csak hosszabb idő mulva, esetleg csak a sötétség beálltával, lehetséges.

A 3. hadseregnek az átkeléshez 17 útászszázad és 50 hadihídoszlop állott rendelkezésére; a 11. hadsereg műszaki csapatait és anyagát 3 útászszázaddal, 6 hadihídkészlettel és 150 pontonrésszel egészítették ki. Az átkelés után megépítendő hidak anyaga is készen állott, és pedig: egy nehéz hadihíd a Száva áthidalására, egy nehéz híd hétrészű vashajókkal, egy Herbert-híd úszó aljazatokkal és ezenkívül még egy uszályhíd a Duna áthidalására. A hídanyagon kívül az átkelés gyorsabb végrehajtására több gőzkomp és vizijárómű állott rendelkzésre.

A hídépítést 6 hidászszázadnak kellett elvégeznie.

A 3. hadseregnek a Dunától nyugatra történt felvonulásával azt a hitet akarták az ellenségben kelteni, hogy a hadsereg zöme a Száván fog átkelni és így akarták elterelni a figyelmet az átkelés tulajdonképeni helyétől, mely a Kalimegdantól keletre volt.

A csapatok vízreszállását a Reiher-sziget és a Kozara-szigetnél tervezték, a későbbi lépcsőknek pedig az új-borcsai őrháznál kellett beszállaniok.

A VIII. hadtestnek az áthajózáshoz a következő anyag állott rendelkezésére:

192 pontonrész (à 10 ember) 12 hadihídoszlopból. 60 csónak (à 10 ember), 10 komp, néhány motorcsónak, 16 gőzkomp, egy gőzös, 4 uszály, 15 kikötőhíd, 4 vontatógőzössel. A pontonokon és csónakokon egyszerre 2520 embert, egy-egy gőzkompon 2 zászlóaljat, 2 tábori- vagy hegyiüteget, vagy 2 lovasszázadot lehetett áthajózni. A műszaki munkák és az áthajózás elvégzésére az $^1/_3$., a $^3/_2$., $^5/_2$., $^1/_{10}$. és $^4/_{10}$. utász-, továbbá a $^7/_4$., $^7/_6$. és $^9/_8$. árkászszázad volt hivatva.

Nyolc hadihídoszlop áthajózási anyagát október 6-ára virradó éjjel St. és Novi-Banovcitól Zimonyba szállították; 4 oszlop pontonjait előbb ágakkal fedték be és azután a Rei-

her-sziget délkeleti csúcsán a ligetben rejtették el. Azután a Kozara-szigeten két útászszázad a tűztámogató lépcső számára, a Kozara-sziget délnyugati és déli partja mentén fedezéket készített és a pontonokat elrejtette; Dunavac-on át egy lovagló bürüt, a Reiher- és a Kozara-sziget közötti Dunaágon pedig egy gyalogbürüt vert. Az idevezető útat, mint oszlopútat, a 75-ös magassági ponttól megjelölték, hogy éjjel a csapatok idetaláljanak.

1. vázlat.
Általános helyzet 1915 október 6-án.

A VIII. hadtest átkelését a dunai hajórajnak is támogatnia kellett. 4 monitor, 2 őrnaszád, 9 motorcsónak és 1 folyamaknász oszlop állott rendelkezésre. Ezenkívül még több gőzhajó is volt a flottilához beosztva.

A tűzérségi előkészítés folyamán egy álmonitort kellett a Dunán lehorgonyozni, hogy magára vonja az ellenséges tűzérség tüzét. Az átkelésnél a flottilának a VIII. hadtest bal szárnyát kellett támogatnia.

Különös gonddal építették meg a távbeszélő hálózatot, külön a tűzérség és külön a gyalogság harcvezetése számára és gondoskodtak arról, hogy az északi folyampartról is vezetni lehessen a már átkelt csapatokat. Mivel az átkelésnek még a teljes sötétségben kellett megindulnia, a tűzérség számára a célok megvilágításáról és az ellenséges fényszórók működésének megbénításáról, különféle nagyságú fényszórók bőséges alkalmazásával kellett gondoskodni.

Az átkelés nagy nehézségeire való tekintettel, a végrehajtás részleteinek pontos szabályozásán kívül, a parancsnokokkal és az alsóbb vezetőkkel több ízben részletesen megvitatták a támadás lefolyásának tervét és azonkívül az 59. hadosztály csapatai külön gyakorlatokat végeztek a vízreszállásban és a kiszállásban. Az átkelés utánra el volt rendelve, hogy a 9. hegyidandárnak első lépcsőként átkelő három zászlóalja mindenekelőtt a vasúti töltésen fészkelje be magát és csak a következő három zászlóalj beérkezése után folytassa, a most már 6 zászlóalj erejű csoport, napfelkelte után az előnyomulást a városnak egy a Dunával párhuzamos utcájáig. A 18. hegyidandár beérkezése után még egy ugrást kell tenni előre. A város tulsó szegélyéig való előnyomulást innen csak a hadosztályparancsnokság parancsára kell folytatnia, a tűzérség megfelelő támogatása mellett. A tűzérség támogatásának lehetővététele céljából, a város kiemelkedő épületeire felvont zászlókkal kellett jelezni az elért vonalat. A gyalogság mögött az 59. hadosztály hegyitűzérségét kellett áthajózni. Egy hegyi tarackosütegnek a Kalimegdánról kellett támogatnia a VIII. hadtesttől jobbra átkelő XXII. német tartalékhadtestet.

Az átkelés végrehajtása.

Események október 5-én és 6-án.

A szerbek az előkészítés egész ideje alatt teljesen nyugodtan viselkedtek, nem lehetett észrevenni, hogy a készülő támadásról már tudnának. 5-én délben kezdődött a tűzérségi belövés, melyre az ellenséges tűzérség alig válaszolt. 6-ára virradó éjjel 2 órakor, a Kozara-szigettel átellenben, lehorgonyozták az álmonitort. Az ellenség azonban erre se mozdult meg.

A VIII. hadtest a szerb tűzérség magatartásából azt következtette, hogy az még teljesen működőképes és az átkelésnél erős ellenséges tűzérségi tűzzel kell számolni.

Események a 7-ére virradó éjjelen.

Az 59. hadosztály csapatai 6-án hajnalban Stari Banovcira meneteltek, onnan délután 4 óra 30 perc és 5 óra között gőzkompokon a Duna bal partjára szállították át őket és a 75-ös magaslat közelében táborbaszálltak. Két zászlóaljat (74/III. és 84/IV.) a zimonyi gyakorlótér közelében szállítottak partra. A 9. hegyidandárnak a Reiher-szigetről, a 18. hegyidandárnak pedig az újborcsai őrháztól kellett az átkelést végrehajtania. Már teljes sötétségben, este 8 óra 30-kor, indult el a 9. hegyidandár a hajóraszállás helyére, a Reiher-szigetre; a 19. hegyidandár 9 óra 30 perckor menetelt az újborcsai őrházhoz. Az 59. hadosztályparancsnokság álláspontja a Reiher-sziget északi csúcsán volt berendezve és ott 4 óra 30 perckor megkezdte működését.

Az átkelést az innenső partról támogató tűzlépcsőként, a Haustein népfölkelő dandár két századát 6-án este Zimonyból csónakon a Nagy hadiszigetre szállították. Két másik század a Kalimegdannal átellenben, a felrobbantott vasúti híd alatt, a Szávaparton foglalt állást. A Kozara-sziget déli és délnyugati szélén, továbbá a Dunaparton az újborcsai őrháztól lefelé, a tűzlépcsőt az ott átkelő dandárok rendelték ki. A támadótervek szerint a VIII. hadtestnek a Kalimegdan és a vágóhíd közötti szakaszon kellett partraszállania, melynek azonban mintegy 2—300 lépés széles részét elsüllyesztett hajók és uszályok zárták el, úgyhogy a támadó csapatok egy részének az akadály felett csak mintegy 800 lépés, alatta pedig körülbelül 500 lépés széles partrészletet lehetett a kikötésnél felhasználnia.

A készenlétbehelyezés.

A 74/III. és a 84/IV. zászlóalj (lovak nélkül) 128 ponton (8 oszlop pontonjai) és 30 csónak az $^1/_{10}$. és $^1/_2$. utászszázaddal — melyeket a $^7/_6$. árkászszázad egyik felével megerősítettek — Zimonyban 7-én 1 óra 30 perckor a Radetzky-rakodónál hajóraszállásra készen állott. Az indulás 2 óra 10 percre volt elrendelve; a 74/III. zászlóaljnak a hadiszigettől északra, a 84/IV. zászlóaljnak attól délre kellett haladnia az ellenséges part felé. A 74/III. zászlóaljnak irányul a Nebojse-torony volt adva (a Nagy hadisziget déli csúcsával átellenben), a 84/IV. zászlóaljnak pedig bal szárnyával a szerb part mentén elsüllyesztett hajóknál kellett partra szállania.

64 pontont és 10 kompot, a $^3/_2$., $^5/_2$. és $^4/_{10}$. utászszázaddal, október 6-án 9 órakor délután a Reiher-sziget (Cervenka) délkeleti végénél állítottak fel. Ezek szállították át 6-án este 11 órakor a 49/III. zászlóaljat a Kozara-sziget déli csúcsára, hogy ott mint tűzlépcső foglaljon állást. Ugyanezeknek a

pontonoknak és kompoknak kellett 2 óra 45 perckor, a 87/IV. zászlóaljat felvéve, a Reiher-szigettől elindulniok.

A partraszállás után a 74/III. zászlóaljat szállító járóműveknek a Kozara-szigethez kellett visszatérniök, hogy onnan a 49/III. zászlóaljat szintén átszállítsák. A többi járóműveknek ezalatt az újborcsai őrházhoz kellett kerülniök, hogy a 12/IV., 31/III. és a 60/II. zászlóaljat, továbbá a 3., 26. és a 15. vadászzászlóaljat is átszállítsák. Ezek közül a 12/IV. zászlóalj az újborcsai őrház alatt mint tűzlépcső volt felállítva.

Az 57. hadosztály október 6-án Novi Banovcira menetelt. Október 7-én a 6. hegyidandárnak Stari Banovcin a gőzkompokra szállva kellett várnia a hadtest további parancsait. A 2. hegyidandár viszont, indulásra készen, Novi Banovcin várta a parancsokat. A hadtest tartalékát a Haustein népfelkelő dandár alkotta Zimonyban.

A folyamnak az aknáktól való megtisztítását részben a 6-ára virradó éjjelen, részben pedig közvetlenül az áthajózás megindulása előtt végezték el.

Október 7-én hajnali 2 óra 30 perckor hatalmas tűzorkán söpörte végig a szerbeknek a Száva- és a Dunaparton levő erődítményeit, mindent teljes elpusztítással fenyegetve. A rettenetesnek látszó tűzérségi tűz szemtanúiban az a vélemény alakult ki, hogy ez a hatalmas, pusztító tűz el fogja seperni az ellenséges állásokat, akadályostul és védőcsapatostul együtt. Tíz perc mulva a tűzérség a parti erődítményekről hátrább vitte tüzét; ugyanekkor megkezdték a fényszórók is működésüket és reávilágítottak a kikötőhelyekre, hogy a támadó csapatok betarthassák a számukra kijelölt irányt és a sötétségben el ne tévelyegjenek. Mindenki feszült figyelemmel várta a további fejleményeket, mert a támadóterv szerint a partraszállásnak 2 óra 50 perckor kellett megkezdődnie. Már elmúlt a kitűzött idő és még mindig semmi sem jelezte, hogy mieink partraszállottak volna; a szerb part teljes némaságban sötétlett, majd világosodni kezdett. Tűzérségünk tüze több épületet felgyujtott és ezeknek egyre fokozódó lángja majdnem nappali fénnyel árasztotta el a Duna és Száva eddig sötéten hömpölygő hullámait. A tűzérség tüze is fokozatosan gyengült, nemsokára teljesen elült a lövegek bömbölése és néma csend borult a tűzfénytől világos partokra, csak a fényszórók sugárkévéi cikáztak ideoda. A helyzet már megpattanásig feszült, amidőn végre reggel 4 órakor megjelentek a Duna vizén az emberekkel megrakott pontonrajok, melyek lassan közeledtek a szerb parthoz. A szerbeknek nem volt szükségük fényszórókra, az égő házak lángja úgy megvilágította a környéket, hogy minden

pontont tisztán ki lehetett venni. A pontonok felbukkanása után néhány perc mulva megelevenedett az eddigi síri csendben terpeszkedő ellenséges part; a védők tűzérsége és géppuskái megkezdték munkájukat és halálthozó tűzzel árasztották el a zsúfoltan megrakott pontonokat.

Az ellenség az alatt az idő alatt, amely a kábító és őt mozdulatlanságra kényszerítő pergőtűz megszünése óta eltelt, magához tért és tartalékait összegyüjtötte, gyalogsága újra megszállotta fedezékeit a Dunaparton és a vasúti töltésen; a tűzérség felállította az átkelés meggátlására kijelölt lövegeket, melyek eddig rejtve voltak, a rejtekhelyeiről előrehozott gépfegyverek és aknavetők tüzelésre készen várták a támadó közeledését. Midőn ez a nappali fényben és megvilágításban teljesen jól láthatóan, néhány száz lépés távolságban a Kalimegdan előtt lefelé úszott, a partról és a magaslatról a pusztulás zúdult reá.

A 74/III. zászlóalj evezett most a tomboló golyózápor közepette a kijelölt kikötőhely felé. Már az elindulást előre nem látott körülmények késleltették. 2 óra 10 perc helyett 2 óra 30 perckor hagyta el a zimonyi Radetzky-rakodót. Ez a 20 perces késés nem lett volna még számottevő, de a vízállás majdnem egy teljes órával meghosszabbította a menetidőt. Mindebből körülbelül 1½ órás késedelem származott, amely idő több volt az elégnél is arra, hogy az ellenség megtehesse a szükséges ellenintézkedéseket.

A rendelkezésre álló szállítóeszközökön még két zászlóaljat se lehetett egyszerre elindítani. Ezért Mettelet alezredes parancsnoksága alatt, csak a 74/III. teljes zászlóaljat és a 84/IV. zászlóaljnak másfél századát rakták hajóra.

Dacára a 74/III. zászlóalj pontonoszlopára zúdított gyilkos tűznek, mely alatt több hármas pontont tűzérségi találat ért, és rakományával együtt elsüllyesztett, míg más pontonok szállítmányát a tűzérségi, gyalogsági és géppuskatűz úgy megtizedelte, hogy a pontonokat halottakkal és sebesültekkel tele sodorta lefelé az ár: a többi járómű rettenthetetlen bátorsággal folytatta útját tovább. Hogy a tűzérség tüzéből minél előbb kijusson;[2] a pontonok minél előbb a Kalimegdán magaslat holt terébe igyekeztek kerülni. Ennek következtében néhány ponton, egy félszázaddal, még a jobb szárny számára megjelölt pont előtt, t. i. a Nebojse-toronytól nyugatra, ért partot. A pontonok zöme azonban a 74/III. zászlóalj számára kijelölt partszakasz felé, az említett toronyból alább eső rész felé, evezett.

[2] Egy-egy ellenséges üteg tüzelt a Kalimegdan alsó és felső részéből.

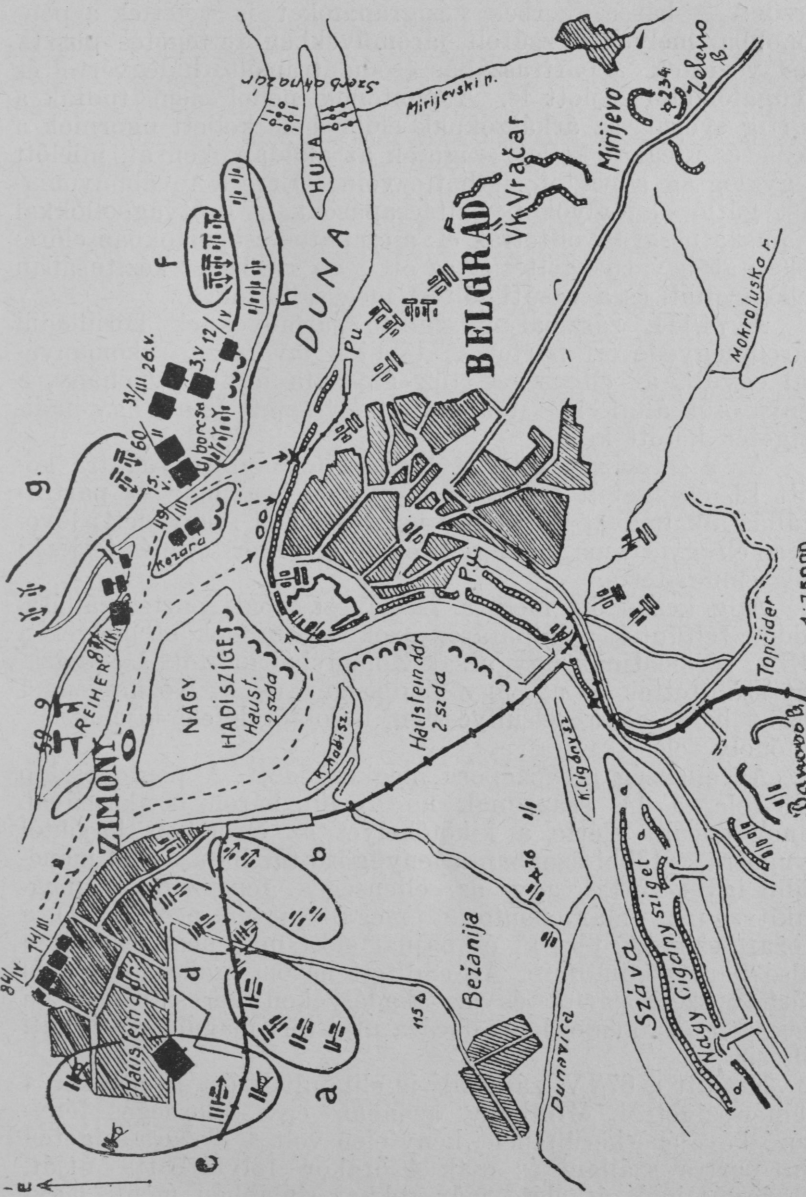

2. *vázlat.*
A VIII. hadtest helyzete 1915 október 7-én, 2h 30'-kor.

Bár igazán csak most árasztotta el őket a partról a gyilkos tűz — mert nemcsak gyalogság és a géppuskák tüzeltek a közvetlen közelből, hanem négy nagy aknavető is lőni

kezdett — bár a szerbek kézigránátokat is vetettek a pontonokba, melyek a zsúfolt járóművekben rettenetes pusztitást végeztek: a partraszállás csodálatraméltó hidegvérrel és nyugalommal zajlott le. A pontonok néhol nem tudtak a partig evezni; az árkászoknak előbb bele kellett ugorniok a vízbe és utcákat kellett vágniok az akadályokon át, mielőtt a gyalogság a partot elérhette volna. Erre a továbbnyomulást gátló akadályokat baltacsapásokkal, drótvágóollókkal és puskatussal távolították el; a csapatok csoportokban előrerohantak a vasúti töltésig, az ott levő szerbeket kézitusában felkoncolták és a vasúti töltést megszállották.

A 74/III. zászlóaljat szállító járműveknek körülbelül háromnegyede ért partot. A többiek javarésze, rakományával együtt, az ellenséges tűz áldozata lett. Egynéhány, a fényszórók által elvakítva, irányt tévesztett és a Nagy hadiszigeten kötött ki.

Az a félszázad, mely a Nebojse-toronytól nyugatra kötött ki, elszigetelt helyzete következtében már a partraszállás alkalmával igen nagy veszteségeket szenvedett; lövőszere elfogyott, majd túlerejű ellenség bekerítette és teljesen megsemmisítette.

Alig kezdődött meg a 74/III. zászlóalj partraszállása, midőn feltűntek a láthatáron azok a pontonok is, melyek a 84/IV. zászlóaljnak ugyancsak Zimonyból indított 1½ századát szállították és a Nagy hadisziget és a Kožara-sziget között haladtak az elsüllyesztett hajóktól lefelé kijelölt kikötőhely felé.

Az ellenség golyózápora megkezdődött. A pontonoszlop első fele, a 14. századnak körülbelül három szakaszával, ennek dacára elérte a kikötőhelyet az elrombolt hajóktól nyugatra, a többi azonban a lenyűgöző tűz hatása elől menekülni igyekezett, vagy az ellenséges fényszóróktól megvakítva (azt már pontosan megállapítani nem lehet) a Kožara-szigetre tért ki és hajnal előtt már nem lehetett a tulsó partra elindítani. Az említett három szakasz azonban elérte a szerb partot és az akadályokon keresztültörve, a heves arc- és oldalozó tűz dacára utat tört magának a vasúti töltésig.[3]

Ezalatt a 87/IV. zászlóalj is elindult 2 óra 45 perckor a Reiher-szigetről. Minthogy azonban egy ellenséges fényszóró kévéjébe került bele, kénytelen volt a Kožara-szigeten újra partra szállani és csak 4 órakor folytathatta útját. E zászlóaljnak átkelése már sokkal símábban ment. Egyrészt az ellenség figyelmét teljesen lekötötték a már átkelt

[3] Die Eroberung von Belgrad 1915. Österreich-Ungarische Kriegsberichte. 7. füzet 34., 35. oldal.

74/III. zászlóalj csapatai, másrészt azonban a Duna a zászlóalj átkelőhelyén nem volt annyira megvilágítva; ezért a zászlóalj partraszállását a szerbek már csak az utolsó pillanatban vették észre. Az ellenséges akadályokat és fedezékeket a tűzérség tüze itt alaposan megrongálta. A zászlóalj veszteség nélkül ért partot 4 óra 30 perckor; azonnal megrohanta a vasúti töltésen levő ellenséges állásokat, 2 tisztet és 65 ember elfogott és a töltés mentén azonnal beásta magát. Éppilyen észrevétlenül sikerült a 87/IV. zászlóaljat átszállított pontonoknak az újborcsai őrháznál a 15. vadászzászlóaljat is felvenniök, mely a szerb pénzügyőrháznál szállott partra. Virradatkor a 15-ös vadászok két százada már a vasúti töltésen van.

A pontonok ezalatt újra visszatérnek az újborcsai őrházhoz; az utászok azonban a nehéz evezésben már teljesen kimerültek, ezért nem érkezhetett valamennyi ponton vissza az északi partra, hogy a 60/II. zászlóaljat is átszállíthassák. Csak a zászlóalj törzse és két százada indult el. A szerb tűzérség ugyan felfedezte áthajózás közben, tüze azonban úgyszólván hatástalan volt; a két század veszteség nélkül kötött ki a déli parton a kijelölt helyen. A zászlóalj másik két százada azonban már napvilágnál indult el. Ezeket a szerb tűzérség olyan heves tűzbe fogta, hogy az áthajózást be kellett szüntetni.

Még a Kožara-szigetről a 49/III. zászlóaljat kellett volna átszállítani, az evezőlegénység azonban már annyira ki volt fáradva, hogy a hadosztályparancsnokságnak le kellett mondani arról, hogy a Mettelet alezredes parancsnoksága alatt már átszállított csapatokat megerősítse.

Események október 7-én.[4]

A sötétség leple alatt áthajózott csapatok helyzete csak virradat után kezdett igazán nehéz lenni, mert a mintegy 4½ zászlóalj erejű csoportnak ki kellett egész napon át tartania a vasúti töltés mentén. Megerősítésről szó se lehetett, mert a pontonok javarésze megsérült, vagy az északi part mentén szét volt szóródva. Egyeseket az ár Pancsováig sodort le.

A 74/III. zászlóalj jobb oldala, a Nebojse-toronytól nyugatra partraszállott félszázad megsemmisítése következtében, nem volt biztosítva. Az ellenség meg is kísérelte, hogy a zászlóaljnak jobb szárnyát visszaszorítsa. A zászlóalj géppuskás-osztagának és egy, a Nebojse-torony közelében magát befészkelt kis osztagnak támogatásával azonban minden ellenséges előretörést sikerült visszavernie. Az újborcsai

[4] 3. vázlat.

tűzércsoport két hegyiütege is nagyszerűen támogatta a zászlóaljat, úgyhogy egész nap ki tudott állásában tartani, bár nemcsak a szerb tűzérség, hanem a közeli házak padlásáról és az utcák torlaszai mögül reázúduló puskatűztől is sokat szenvedett.

A 74/III. zászlóaljhoz kelet felé csatlakozva állott a 84/IV. zászlóalj három szakasza, melyeknek előbb még hajóroncsok mögötti épületekben és födözékekben levő ellenséget kellett visszaszorítaniok. 5 óra 30 perckor itt 50 szerbet elfogtak és most már a töltés itt is a Mettelet alezredes kezében volt, a Nebojse-torony és a vízgyüjtő között.

A vízgyüjtőtől keletre, a vasúti kanyarulattig terjedő szakaszban, a 87/IV. zászlóalj rendezkedett be. Még a sötétség leple alatt sikerült harántgátakat is építenie, hogy a Vk. Vracar felől jövő ellenséges tűzérségi tűzzel szemben oltalmat nyerjen.

A legnehezebb volt a 87/IV. zászlóaljtól balra átkelt 15. vadászzászlóalj helyzete, mellyel szemben a szerbek a vasúti töltés déli oldalán néhány lépés távolságban állottak és úgy a Kalimegdanon, mint a Vk. Vracaron és a Milicevo brdo-n levő ellenséges ütegek tüzének úgyszólván teljesen védtelenül ki volt téve. A szerb gyalogságot ugyan sikerült a töltésről elűzni, még pedig úgy, hogy a vadászok a vasúti töltést átfúrva, oldalról megrohanták a tulsó oldalon levő szerbeket; a szerb tűzérséget azonban a VIII. hadtest tűzérsége se leküzdeni, se elhallgattatni nem tudta, mert az olyan ügyesen rejtette el a lövegeket, hogy a rossz megfigyelési viszonyok mellett a lövegálásokat felfedezni nem sikerült.

Csupán az hozott némi enyhülést a már-már összeroppanó átkelt csapatoknak, hogy a dunai hajóraj délután 3 órától a Nagy-Hadiszigetnél cirkálva, hatásosan lőtte az ellenséges gyalogság állásait és önfeláldozóan magára vonta a szerb tűzérség tüzét. Ezalatt a „Kőrös" monitort két súlyos találat is érte. A sötétség beálltával, midőn az ellenséges tűzérség tüze is észrevehetően gyengült, a monitorok ismét elvonultak.

Az 59. hadosztályparancsnokságnak a Mettelet és Peter alezredes parancsnoksága alatt átkelt, mintegy 2500 főnyi csoport megerősítéséről le kellett mondania és a VIII. hadtestparancsnokság hozzájárulásával az áthajózás folytatását a sötétség beálltáig elhalasztotta. Addig a túlsó partra átkelt maroknyi csapat halálmegvetéssel kitartott és várta az erősítéseket, melyekre igen nagy szüksége volt, mert az egész nap szakadatlanul tartó tűzharc a lövőszerkészletet csaknem teljesen felemésztette.

A XXII. tartalékhadtest átkelése.

A 3. hadsereghez tartozó XXII. német tartalékhadtestnek Belgrádot és az attól délnyugatra emelkedő magaslatokat, a Száván átkelve kellett megtámadnia és elfoglalnia. Az átkelés helyéül a hadtestnek a Nagy-Cigánysziget volt kijelölve, mely a szerbek birtokában volt. Ezek az északi szigetparton és a ligetek között, erős drótakadályok mögött várták a támadást. Október 6-án és a 7-ére virradó éjjelen a hadtest tűzérsége lőtte az ellenséges állásokat a Nagy-Cigányszigeten, a Száva jobbpartján, az ellenséges tűzérséget a Topcidersco brdo-n és a Banavo brdo △ 206 magaslaton.

A gyalogság áthajózása 7-én hajnalban 2 óra 30-kor kezdődött. Előbb két gyalogszázad hajózott át a Kis-Cigányszigetre és itt 4 tisztet, 225 embert fogott el és 2 géppuskát zsákmányolt. Azután a pontonok elindultak az északi partról a Nagy-Cigányszigetre. Az átkelést a heves tűzérségi, gyalogsági és géppuskatűz nagyon megnehezítette. A jó célpontul szolgáló pontonoknak igen nagy része áldozatul esett az ellenség tüzének, de ennek dacára sikerült 6 gyalogszázadnak partraszállani a Nagy-Cigányszigeten. A szigetet megszállva tartó szerbek elkeseredetten védekeztek, de végül a németek mégis legyűrték őket és a 8000 lépés hosszú, 700—1000 lépés széles, szigetet megszállották.

Az áthajózást azonban nappal itt se lehetett tovább folytatni, mert a szerb tűzérség teljes erővel lőtte az átkelőhelyeket. A XXII. tartalékhadtest tűzérsége se tudta elhallgattatni a kitünően elrejtett ellenséges lövegeket, melyek a Banovo brdo-n s a Topcidersco brdo-n állottak. Az áthajózott 6 századnak a Nagy-Cigányszigeten ki kellett tartania.

Ezalatt a 208. gyalogezred egy zászlóalja, a Nagy-Cigánysziget mellett elhajózva, a Száva déli partján kikötött és a part mentén beásta magát. A szerbek gyilkos tüzet zúdítottak a zászlóaljra, majd támadásra indultak; a zászlóalj azonban reménytelennek látszó helyzetében is minden támadást visszavert és kitartott addig, míg a sötétség beálltával, 7-én estefelé, meg nem erősítették.

A XXII. tartalékhadtest harmadik hadosztálya (26.) Ostuznicánál tüntetett.

Események 8-ikára virradó éjjel és 8-án.[5]

Október 7-én délután 2 órakor adta ki az 59. hadosztályparancsnokság az intézkedéseket az átkelés folytatására.

[5] 3. vázlat.

Eszerint 5 óra 30 perckor kell átszállítani a 60/II. zászlóaljnak még az északi parton levő részeit, azután a 84/IV. zászlóaljnak azokat a századait, melyek még Zimonyban maradtak volt vissza. Ezt követi a 12/IV. zászlóalj és a még át nem hajózott egyéb csapatok. A Nagy-Hadiszigetről a 74/III. és a 84/IV. zászlóaljnak odajutott részeit, továbbá a 49/III. zászlóaljat, az ott és a Kožara-szigetnél összegyüjtött pontonokon kell átszállítani.

Az áthajózást nagyon megnehezítette az, hogy az eredetileg rendelkezésre állott pontonoknak több mint kétharmada hiányzott. Vagy megsemmisült az ellenség tüzében, vagy szétszóródott; egy részük pedig a tulsó parton maradt, mert nem volt evezőlegénység, aki visszahozza. A Zimony—Belegis közötti Dunaszakaszból még sikerült ugyan néhány csónakot összeszedni, de ezeknek befogadóképessége se volt 400 főnél több. Ezért az átkelés Ujborcsától nagyon lassan haladt. A 60-asok csak 6 óra 40 perckor délután indultak el. Ezek 7 óra 15 perckor a tulsó partra értek, ahol Peter alezredes őket azonnal, a balszárnyon levő 15-ös vadászoktól balra, tűzvonalba rendelte. A 84/IV. zászlóalj részei este 9 órakor, a 12/IV. zászlóalj éjféltájban érte csak el a tulsó partot. A 3. vadászzászlóaljnak két százada 3 órakor szállott ki a pontonokból. Ekkor azonban, az evezőlegénység kimerülése következtében, ismét pihenő kellett s így virradatig még csak a 3-as vadászok 1½ százada kelhetett át a Dunán.

A Nagyhadiszigetről és a Kožara-szigetről átszállítandó 49/III. zászlóaljból csak egy gyalogszázadot sikerült a szerb partra juttatni, a többinek vissza kellett maradnia, mert a szerbek olyan heves tűzzel árasztották el a víz tükrét, hogy az áthajózásra gondolni se lehetett, de a pontonok sem tudtak idejére visszatérni a behajózási helyre. A 74-es és 84-es zászlóalj részeit átszállított pontonok pedig egyáltalában nem is tértek vissza.

A két éjjel folyamán átszállított 7¼ gyalogzászlóalj ugyan már elég tekintélyes erőt képviselt, de helyzetük ennek dacára is még mindig igen válságos volt, mert a kedvezőtlen megfigyelési viszonyok és legfőképen a tulsó parttal való telefonösszeköttetés hiánya miatt, saját tűzérségünk nem tudta támogatni a vasúti töltés mentén harcoló csapatokat. Folyamkábel lerakása se sikerült és a fényjelzéssel vagy zászlókkal való tűzvezetés, az ellenség heves tüzelése folytán, lehetetlen volt.

A Duna vize ezalatt állandóan emelkedett s elöntötte a fedezékeket. A halálmegvetéssel küzdő csapatokat egyik oldalról az ellenség, a másik oldalról pedig a Duna árja fenyegette pusztulással. A szerbek ugyanis mindent elkövettek, hogy a

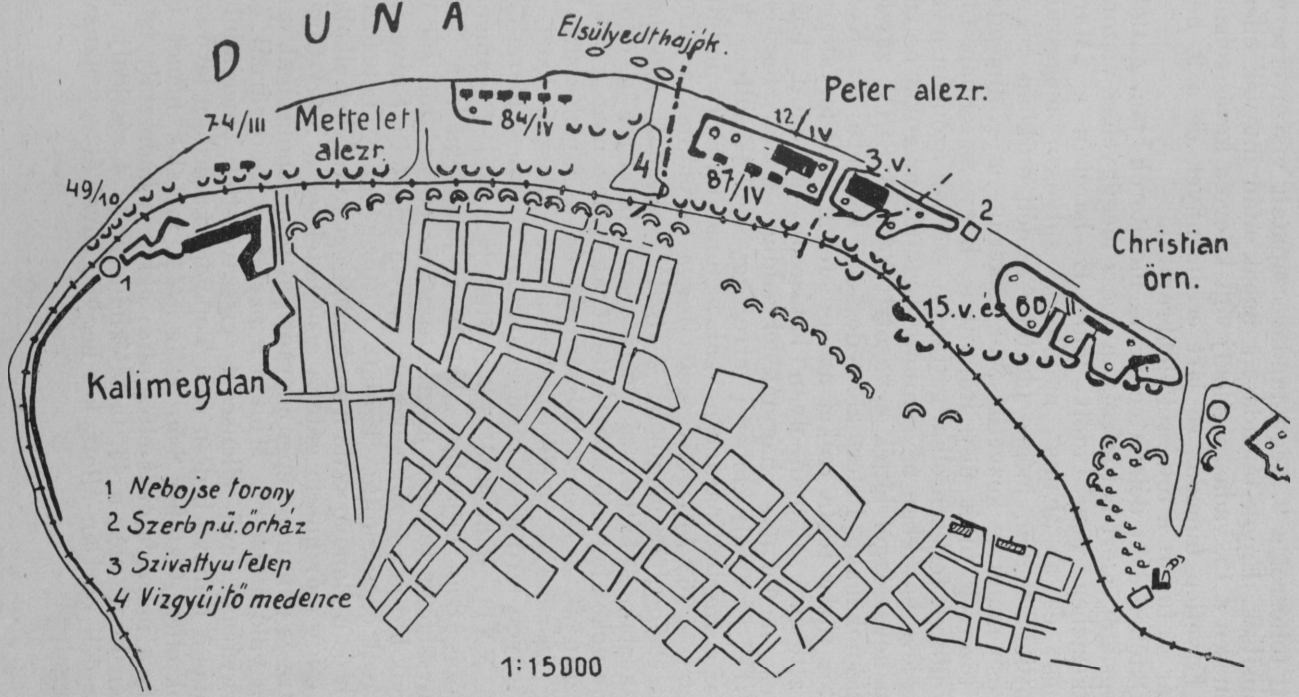

3. vázlat.
A helyzet 1915 október 8-án d. u. 2h-kor.

vasúti töltésről a 9. hegyidandár csapatait visszavetve megsemmisítsék. Egyik támadást a másik után intézték ellenük. Különösen a 15. vadászzászlóalj volt kitéve a heves rohamoknak. Egyetlen támadás se járt eredménnyel, de a 9. hegyidandár se tudott a töltésről előbbrejutni.

Október 8-án délelőtt csak a monitorok támogatták a gyalogságot, mert a tűzérség, a rossz megfigyelési viszonyok következtében, nem tudott lőni. E harcban a „Maros", „Temes" és az „Enns" monitorok súlyosan megsérültek. A flottila azonban mégse tágított. A déli órákban végre, a „Körös" monitor közvetítésével, sikerült a Kalimegdanra lövő tűzérség tüzét úgy irányítani, hogy az onnan tüzelő szerb ütegek teljesen elhallgattak. A szerbek azonban a város szélén levő házakban még mindig tartották magukat és változatlan hevességgel lőtték a vasúti töltést. A 84/IV. zászlóalj parancsnokának, Peter alezredesnek, kérésére a „Körös" monitor tűzbe fogta ezeket az épületeket és Peter alezredes tűzvezetésének alapján olyan hatásosan működött, hogy a szerbek menekülve hagyták el eddigi biztos fészkeiket. A 87/IV. zászlóalj emberei erre úgy fellelkesültek, hogy élükön a zászlóaljparancsnokkal, azonnal rohamra indultak; 3 tisztet és 163 fő legénységet elfogva bevonultak a városba és ott elsáncolták magukat. A 87/IV. zászlóalj rohamához csatlakoztak a 84/IV. zászlóalj részei is. Erre a dandárparancsnokot helyettesítő Mettelet alezredes még a 84-esek jobbszárnyát, a 74-esek balszárnyát és a tartalékban levő 12/IV. zászlóaljat is előrendelte; a 15. vadászzászlóalj és a balszárnyon levő 60-as zászlóalj eddigi állásában maradt.

A XXII. hadtestnél is megindult az éj folyamán az áthajózás. 8-án hajnalig sikerült a németeknek a Nagy-Cigányszigetet teljesen megtisztítani az ellenségtől, sőt még az egyik híd is a kezükbe került, mely a szigetet a Száva jobbpartjával összekötötte. Ezalatt a tűzérség a Topcidersko brdo-n és a Banovo brdo-n levő ellenséges ütegeket elhallgattatta s így már misem gátolta a németeknek a Nagy-Cigányszigetre és onnan, az épen maradt híd felhasználásával, a déli partra való átkelését. Miután a parton, a bőrgyárnál és a cukorgyárnál levő ellenséget visszavetették, megindult a támadás a Banovo brdo-n és a Topcidersko brdo-n levő szerb állások ellen. Október 8-án estig a 44. tartalék német hadosztály a magaslatokat elfoglalta; ekkor e hadosztály három ezredén kívül még a 43. tartalékhadosztály 4 zászlóalja is a Száva déli partján állott, két hegyiágyúval és egy aknavető osztaggal.

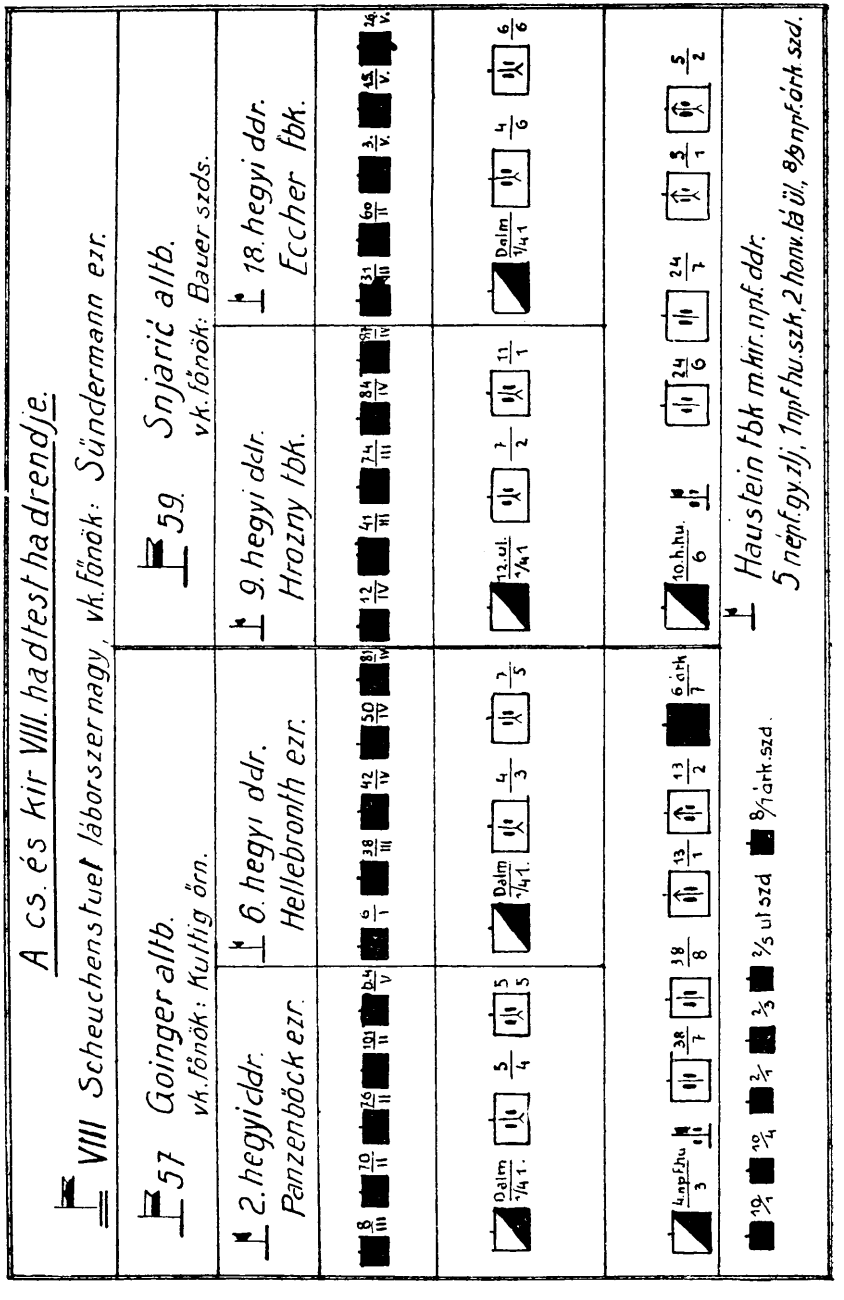
A cs. és kir VIII. hadtest hadrendje.
VIII Scheuchenstuet láborszernagy, vk. főnök: Sündermann ezr.
57 Goinger altb.
vk. főnök: Kuttig örn.
59. Snjarić altb.
vk. főnök: Bauer szds.
2. hegyi ddr.
Panzenböck ezr.
6. hegyi ddr.
Hellebronth ezr.
9. hegyi ddr.
Hrozny tbk.
18. hegyi ddr.
Eccher fbk.
Dalm 1/4 1.
Dalm 1/4 1.
12. ul. 1/4 1
Dalm 1/4 1
4. npf. hu. 3
10. h. hu. 6
6 árk 7
Haustein tbk m. kir. npf. ddr.
5 népf. gy. zlj, 1 npf. hu. szk, 2 honv. tá ül., 8/9 npf. árk. szd.
2/5 ul szd
8/7 árk. szd.

Események a 9-ére virradó éjjelen és 9-én.

Az áthajózást október 8-án a sötétség beálltakor újra megkezdték. A 49/III., 31/III. és a 26. vadászzászlóalj, valamint a 3. vadászzászlóalj még át nem kelt részeinek átszállítása után, délután 11 óra 30 perckor az egész 59. hadosztály a túlsó parton állott, tűzérsége és a hadosztályvonat még az északi parton maradt. Ezeket nem pontonokból összeállított áthajózó tagokon, hanem gőzkompokon akarták átszállítani. Az utóbb említett csapatok átkelését a szerbek már nem zavarták meg, mert amidőn a XXII. német tartalékhadtest a Banovo brdo-t és a Topcidersko brdo-t elfoglalta, a Belgrádot védelmező szerb csapatok parancsot kaptak a város kiürítésére. A visszavonulás a várostól délkeletre levő magaslatokon épített állásokba olyan észrevétlenül történt, hogy az 59. hadosztály ezt már csak 9-én a városba való benyomulás alatt állapíthatta meg. 6 óra 10 perckor a 49/III. zászlóalj megszállotta az üres Kalimegdant. 12 órakor a 9. hegyidandár elérte a város déli szegélyét. Tőle balra a 18. hegyidandár, jobbra pedig a 203. német tartalék gyalogezred foglalt állást.

Ezalatt az 57. hadosztály Stari Banovci-nál gőzkompokon várta az indító parancsot. A VIII. hadtestparancsnokság 6 óra 30 perckor adott parancsot az indulásra. Egyelőre csak a Bellarica sziget déli csúcsáig (Zimonytól é.-ny.-ra) kellett hajózni, majd amidőn a hadtestparancsnokság is jelentést kapott arról, hogy Belgrádot a szerbek kiürítették: 8 óra 30 perckor elrendelte a 6. hegyidandárnak a menet folytatását; az 57. hadosztályparancsnokságot pedig útasította, hogy a Stari Banovci-nál levő részeket haladéktalanul indítsa útnak a gőzkompokon Belgrádba.

A délelőtt folyamán a VIII. hadtestparancsnokság elrendelte, hogy egyelőre Dedinje—Laudonov-šanac— Vk. Vracar vonalát kell elérni. Az avalai út és Zeleno brdo—Ekmekluk vonala közötti sávban az 59. hadosztály, ettől balra a Dunáig az 57. hadosztály éldandára (6. hegyidandár) nyomuljon elő. Egyúttal elrendelte azt is, hogy a hadosztályok tűzérségüket is vonják magukhoz; a Haustein népfelkelő dandár is parancsot kapott, hogy Zimonyban álljon készen az áthajózásra.

A nap folyamán nagyobb harcok csupán a 18. hegyidandárnak a 6. hegyidandár által történt felváltása alkalmával voltak a Vk. Vracaron, melyet csapataink elfoglaltak és az ellenség ellentámadását véresen visszaverték.

Délután 3 és 4 óra között megérkezett Belgrádba a 2. hegyidandár (57. hadosztály) és a 6. hegyidandár mögött tartalékban maradt. A XXII. tartalék hadtest 9-én átszállította a 43. tartalékhadosztálynak utolsó ezredét is. Az ellenség itt is megkísérelte a Banovo brdo visszafoglalását. Támadá-

sait a németek visszaverték. Este a 44. tartalékhadosztály a Banovo brdo-n maradt, a 43. hadosztály azonban folytatta a támadást a Dedinjé-nél levő szerb állások ellen. A két hadtest közvetlen érintkezésben egymás mellett állott.

Események az október 10-ére virradó éjjelen és október 10-én.

Október 9-én délután 4 órakor kezdődött meg az 59. hadosztály tűzérségének áthajózása Újborcsától.

A délután folyamán adta ki az 59. hadosztályparancsnokság az intézkedést a további előnyomulásra. E szerint a 18. hegyidandárnak az Ekmekluk △ 278 felé vezető út mentén Pašina česná-ig, a 9. hegyidandárnak a Mokroluška r. és a Kunodraški p. egyesüléséig és az Avala-felé vezető út mentén levő utolsó házcsoport vonaláig kellett volna előnyomulnia. Ennek a vonalnak jórészét azonban még az ellenség tartotta megszállva és ezért a csapatok az éj folyamán nem tudták mindenütt elérni az elrendelt helyzetet.

Az 59. hadosztály 10-én 6 óra 30 perckor elrendelte, hogy a megjelölt vonalat foglalják el azok a csapatok, melyek még nem jutottak el odáig.

A 9. hegyidandár jobbszárnya a támadást már előbb megkezdte, miután tőle jobbra a németek is támadtak és eljutottak a katonai lövöldétől délre eső területre. A 18. hegyidandár, az időközben áthajózott két hegyi ágyúsüteg hathatós támogatása mellett, a szerbeket a Zeleno brdo-n levő állásaikba szorította vissza, közben azonban több ellentámadást kellett kivédenie. Az 57. hadosztálynak a Cunak ◇ 243 magaslat — Erino brdo ◇ 256 — Klupe ◇ 233 vonalába kellett előre jutnia. Még mielőtt ezt a 6. hegyidandár végrehajtotta volna, a szerbek a Duna mentén Rospi Čuprija környékén megtámadták a 6. hegyidandárt. E támadás után az 57. hadosztályparancsnokság, további támadásokat várva, az előnyomulás megkezdését elhalasztotta.

Öt napig tartó kemény küzdelem után, október 10-én érte el a 3. hadsereg Dedinje △ 208 — Mokroluška r. — és Kumodraški p. egyesülése — Vk. Vracar △ 249. vonalát. A Belgrád környékét védelmező szerb csapatok a várostól délkeletre emelkedő magaslatokon foglaltak állást. A 3. hadseregnek azonban ekkor már annyi csapata állott a Dunától délre, hogy most már egészen biztosan lehetett számítani arra, hogy az időközben a Szemedria—Ram közötti Dunaszakaszon átkelt 11. hadsereggel összhangban, hamarosan megindulhat az előnyomulás Szerbia belseje felé.

Vitéz Nagy Vilmos.

MAGYAR HADTÖRTÉNELMI EMLÉKEK A KÜLFÖLDI MÚZEUMOKBAN.

(IX. közlemény.)

XXII. **Bologna.** a) *A Museo Civicoban.*

1. *Magyar szablya* a XVI-ik századból. A penge mindkét oldalán vércsatornával s mintegy 20 cm hosszú fokéllel bír. A keresztvas egyenes és két hosszú tüskével bír. A markolat bordázott és fekete bőrrel bevont. Az egyszerű fahüvely vágott végű és szintén fekete bőrrel bevont, négy hordkarikával, vaslemezből készült gerinc, él- és hüvelypánttal montírozott.

2. *Szablyák* (3 drb). A magyar kopjás huszárság felszereléséből a XVII-ik századból. Főformája olyan, mint az előzőé, csakhogy a hüvely vége nem vágottvégű. Teljesen hasonló példányok vannak a gráci tartományi hadszertárban.[1]

3. *Elefántcsontnyereg* a XV-ik századból. Teljesen hasonló magyar formájú, mint azt a párizsi Musée d'l Artillerie példányánál leírtuk. Ezen is Szent György alakját látjuk feliratokkal, csupán a díszítmények és alakok között szétszórtan levő betűk mások, amelyek valószínűleg a tulajdonos nevének kezdőbetűi. Ez is egyike tehát a sárkányrend lovagjainak nyergei közül. A Magyarországon lévő négy példány közül a hg. Batthyány-család körmendi kastélyában levő példányhoz teljesen hasonló.

4. *Szablya* (3 drb) lengyel *karabela* forma, gyengén görbülő széles pengével, melynek közepéig széles vércsatorna fut. A markolatgomb madárcsőralakú, a keresztvas két szára lefelé hajlott, s úgy a markolat fémrészei, mint a fekete bőrrel bevont hüvely széles aranyozott bujtatója, hüvelypántjai és csúsztatója aranyozott ezüstből készültek, s művészi vert és vésett mívű magyar stílű virágornamentikával, főleg tulipántokkal és szegfűkkel vannak díszítve. *Marsigli* Magyarországon szerzett fegyvergyüjteményéből valók. Ezeknek fényképeit Bologna város tanácsa beküldte az

[1] *Museo Civico.* E. szekrény.

1896-i millenniumi kiállításra. XVII. század. Két teljesen hasonló szablya van a hg. Batthyány körmendi kastélyában levő fegyvergyüjteményben.

b) Marsigli Alajos gróf iratai, magyarországi vár- és ostromrajzai és egyéb katonai felvételei a *bolognai egyetem könyvtárában* és a bolognai *Bevilacqua-család* levéltárában.

Erről a magyar hadtörténelemre nézve páratlan fontosságú anyagról 1867-ben *Szilády Áron* tett jelentést először a Magy. Tud. Akadémiában, 1881-ben *Beliczay Jónás* írt róla, *Thaly Kálmán* 1892-ben, *dr. Áldásy Antal* 1893-ban foglalkozott vele, s magam 1895 július 31-én érkeztem azok tanulmányozása végett Bolognába, amikor a millenniumi orsz. kiállítás hadtörténelmi anyagának egybegyüjtése végett a kormány megbízásából európai körutamat végeztem. Kutatásaim eredményeinek közlését a Hadtörténelmi Közleményeknek már 1893-ik évfolyamában megkezdtem. E folyóirat időközben évekig szünetelvén, íme csak most jutottam el a bolognai anyag közléséig.

Időközben 1901-ben *dr. Veress Endre*, Budapest székesfőváros megbízásából tanulmányozta a bolognai Marsigli-féle iratokat s eredményeit 1906-ban[2] és 1907ben[3] két dolgozatban tette közzé, úgyhogy most már saját munkálatomat csak összevonva közlöm s a többiekben hivatkozom az általa két munkájában közölt anyagra.

Mindamellett, hogy a Marsigli-féle hagyatéknak a magyar hadtörténelem szempontjából való nagy jelentőségét, különösen a török hódoltság korszakát illetőleg, megérthessük és méltányolhassuk, szükségesnek látjuk Marsigli életrajzát röviden elmondani.

Marsigli Alajos Ferdinánd gróf 1658 július 10-én Bolognában született. Történelmi emlékek között és magas műveltségű környezetben nevelkedett. Tanulmányait szülővárosán kívül Nápolyban, Velencében, Florencben, Páduában és Rómában végezte, a természettudományokkal, a mérnöki és haditudományokkal foglalkozván. E közben buzgó katholikussá vált, s mint ilyen, a kereszténység akkori legnagyobb ellensége, a törökség legyőzhetetlenségéről szóló híreket szerette volna megcáfolni, miért is megragadva az alkalmat, amidőn a velencei köztársaság követséget küldött Törökországba, azzal Konstantinápolyba utazott. 1680-ban 11 hónapot töltött ott, s a tapasztalatairól könyvet írván, azt I. Lipót királynak ajánlotta. Visszatérőben beutazva Görögországot,

[2] Dr. *Veress Endre*. A bolognai Marsigli-iratok magyar vonatkozásai. Budapest, 1906.

[3] *U. a.* Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd jelentései és térképei Budavár 1684—1686-i ostromáról. Budapest, 1907.

Dalmáciát, Boszniát, majd Svájcot és Németországot, 1682 őszén előbb XI-ik Ince pápánál, majd I. Lipót királynál is megjelenvén, személyesen is jelentést tett arról és terveket terjesztett elő, hogy miként volna a török Európából kiszorítható. A király és az udvar szívesen fogadta úgy tanácsait, mint felajánlott kardját, s őt azonnal a Vág mellett álló Caprara Aeneas lovassági tábornokhoz osztották be, akinél mint önkéntes közkatona lépett szolgálatba, s akinek hadosztályában a telet Győr várában tölté. Később a bádeni nagyherceg figyelmét magára vonván, ez a Rábaköz és a Rába folyása térképének elkészítésével bízta meg. Majd midőn Thököly hadai és Kara Musztafa nagyvezér Győrt támadták meg, a bádeni herceg Alajos grófot küldte oda segítségül, aki az alvezérekkel megállapítva a haditervet, az állásokat sáncokkal s palisszádokkal biztosította és ütegeket állított fel. A törökök átkelését megakadályozván, ezért jutalmul a Diepenthal-ezred dragonyosainak kapitányává neveztetett ki. Győrszigetnél azonban utóbb nem tarthatván magát, Kapuvár felé visszavonult. E közben tatárok elfogták, s Achmet temesvári pasának eladták. Innen a török sereg Bécs alá vonulván, Marsigli itt kénytelen volt, mint török fogoly, a szükséges ostrommunkálatokban résztvenni. Innen a török sereg menekülni lévén kénytelen, velük ő is Buda felé futott. Itt Buda fekvéséről, mint később az eszéki hídról is térképet készített, melyet a lotharingiai hercegnek küldött meg. Ezután három bosnyák mentette meg, akik Szerajevóba vitték. Itt magasfokú lázzal vérhasba esett, melyből nagynehezen felgyógyulván, végre sikerült megszöknie. Bécsbe sietett s szolgálatait újból felajánlotta a királynak, aki szívesen fogadta őt, s miután Hermann badeni őrgróf is melegen pátfogolta, Budára küldték, hol akkor, 1684 nyarán, Lotharingiai Károly hadteste ostromolta a várat. Ez Starhemberg marsallal együtt az aknaművek és erődítések vezetését reá bízta. Augusztus 4-én már részletes jelentést ír az ostromműveletekről, amelyek azonban nem használtak, mert az éhség és a ragályos betegségek november elején elvonulni kényszerítették az ostromlókat.

A badeni őrgróffal Marsigli is Bécsbe vonult téli szállásra s innen 1685 elején beható jelentésben számol be Medici Gasztone toszkánai fejedelemnek a keresztény csapatok kudarcának okairól. Ugyanakkor a Lotharingiai Károly számára állította össze az ágyúk tökéletlenségéről szerzett tapasztalatait. Ugyanez időtájban mutatta be a spanyol származású *Gonzocles Antal* újrendszerű ágyúját, amellyel azután Alajos gróf több lőkísérletet végezvén, vizsgálatai eredményéről négy iratban számol be. Noha eddigelé tüzérségi téren nem sokat foglalkozott, mindamellett megfigyelései annyira helytállók

voltak, hogy őt, aki különben is azt vallotta, hogy a tüzérség a hadakozás lelke, a bécsi haditanács az arzenálba rendelte s őt bízta meg az új ágyúk öntési munkálatainak ellenőrzésével. Marsigli azután sokat tett, de maga is sokat dolgozott e téren, s igaz az, amit ő maga idéz naplójában, hogy az uralkodóháznak nem volt eddigelé olyan jó löfelszerelése, mint amilyen most készült.

1685 tavaszán ismét Magyarországba küldték ki, a győri, a visegrádi és esztergomi erődítések megvizsgálása és kiegészítése végett. Ez alkalommal léptették elő ezredessé. Esztergomban nemcsak az erődítéseket hozatta rendbe, hanem a raktárakat is megtöltötte, azután követte a fővezért Érsekujvár alá. Itt Marsigli ismét nagy szolgálatokat tett, úgyhogy jelentékeny része volt a vár augusztus 9-én történt elfoglalásában. Nemcsak elvezette a várárok vizének legnagyobb részét, hanem az ellenség folytonos ágyúzása közben egy földerődöt építtetett, mely ezer ember befogadására volt alkalmas, s melyből a tüzelést az eddiginél sikeresebben végezhették. Marsigli rohant be elsőnek a várba, hol azonban úgy megsebesült, hogy csak hetek mulva épült fel. Soproni téli szállásából Székesfehérvár erődítményeinek tanulmányozására küldték. 1686 tavaszán azonban az udvar s a szövetségesek részéről Budavár ostroma határoztatván el. Marsiglit nevezték ki az ostromműveletek, illetve az erődítési munkálatok főfelügyelőjévé, mire ő elkészíté a vár ostromműveleteinek terveit és térképeit, melyeket úgy az udvar, a hadi tanács, mint a fővezér, a kivitelre elfogadtak. Az ő tervei szerint és rajzai alapján állították tehát fel az ütegeket és csapatokat s készítették az aknákat. És a munkálatokat mindenütt maga vezette a sáncokban és a robbantásokat az aknákban s e közben oly közel járt a várfalakhoz, hogy egy kartácslöveg összezúzta a jobbkarját, de szívós természete újra megmentette s két hét mulva már újra dolgozott.

Általában az egész budai ostrom hű képét csupán az ő hű és gondos kivitelű vízfestésű képeiből ismerjük, amelyek közül a két legérdekesebb a római vatikáni levéltárban van,[4]

Budavár helyrajzi történetére nézve páratlanul becsesek azok a fölvételei és rajzai, amelyeket a vár bevétele után szeptember 2-a után Corvinákat keresve, tollal kezében készített a még füstölgő városban. Felvette a vár összes épületeit, templomait, bástyáit és körfalait, huszonhárom mecsetjét, kilenc fényes török fürdőjét, a Mátyás király palotájában épen talált fegyvertárt, a lőporos raktárakat, a jégvermeket,

[4] *Római vatikáni* levéltár. Nunziatura di Germania, 212. kötet. a többiek pedig Bolognában.

a kapukat, a sütőházakat, a kaszárnyákat, a lőportornyokat, a főiskolát s a Buda körül fekvő négy török kolostort.

Szenvedélyes szeretetének a könyv és a kard egyaránt képezte tárgyát, — írja róla életrajzírója *Fantuzzi*. Természetes tehát, hogy a füstölgő romok között elsősorban könyveket keresett s e helyről több becses régi könyvvel gazdagította gyüjteményét, amelyeket azután Bolognába küldött.

Az 1687-ik évi hadjáratokban ismét a lotharingiai herceget kísérte. Eszéknél a Dráván hidat épített, amelyet sánccal erősített meg. Itt elibök jött a török nagyvezér, akivel meg kellett ütközni, akit azonban állásából nem tudtak kivetni, mert állásukat sáncokkal erősítették meg; oly védelmi mód, mondja Alajos gróf emlékirataiban, melyet a császáriaktól tanultak el, s eddigelé nem használtak. Innen Mohácshoz vonultak, hol Károly herceg megvívta s részben Marsigli segélyével megnyerte a második mohácsi csatát, melyben 20 ezer török vérzett el, s amelynek nyomán seregeink előtt egyaránt megnyílt Szlavonia és Erdély.

Ezután Egerbe küldetett az ostrom megtekintésére, hol a feladás iránt a törökkel sikeresen tárgyalva, az örömhírt vivő követtel Pozsonyba ment, hol József főherceg dec. 9-én tartott koronázásán jelen volt, amelynek fényes szertartását a Dunáról írott művében részletesen leírta.

1688-ban a császár által XI. Ince pápához Rómába küldetett követül, hogy hírt vigyen a törökön nyert újabb győzelmekről. Innen visszatérve, terveket készített Nándorfehérvár megvételére, melyeket a császár helyeseknek talált, miért is Alajos gróf haladéktalanul a harctérre utazott, hol a Moraván át hidat vert és megerősítette Szendrőt. Utóbb a Dunát is áthidalván, Viddin elfoglalásában vett részt, amelyet azután az ostrom után ő javíttatott ki.

Ezután badeni Lajos herceg erdélyi hadseregéhez csatlakozik, hol a havasok között megfelelő szorosokat találva, áthidalja az Oltot, leromboltatja Brassó erődeit és így kiszorítják Tökölit Erdélyből. A béketárgyalások ügyében három ízben járt diplomáciai kiküldetésben Konstantinápolyban, 1693-ban, kiváló érdemeire való tekintettel, a megüresedett tüzérségi tábornoki állásra ő neveztetett ki, s újra az aldunai hadműveletek vezetésére küldetett ki, a következő évben pedig aranykulcsos kamarássá nevezte ki a császár. Téli szállásra ez évben előbb Pestre, azután Zólyom megyébe ment.

Az 1699-ben kötött karlovici béke előmunkálatainak oroszlánrésze az ő műve volt, valamint a határvonal megállapítása is. Ezen érdemeire való tekintettel, dandártábornokká léptetteték elő.

A spanyol örökösödési háborúban, 1702-ben, badeni Lajos

herceg neveztetett ki fővezérré, aki maga kérte, hogy Marsigli mellé osztassék be. A herceg őt Breisach várába küldte, hogy azt megerősítse és védelmében is résztvegyen. A várat azonban Marsigli hibáján kívül fel kellett adni. E miatt az ellene már régen iriígykedő fővezér, badeni Lajos herceg előterjesztésére őt minden rangjától és kitüntetésétől való megfosztásra és a hadseregből való eltávolításra ítélték.

Ezután hazájába tért vissza, saját védelmére megírta és kiadta emlékiratait s felváltva Rómában és Bolognában tartózkodva, az ottani két tudományos intézet, az Instituto és az Akadémia felállításán s gyüjteményei rendezésén dolgozott, amelyeket Bologna városának hagyományozott. Majd végre *1726-ban megjelent életének a Dunáról írott főműve, a Danubius-Pannonico-Mysicus.* E folióalakú, nagy fénnyel, rézmetszetű táblákkal kiállított hat kötetes mű, mint életrajzírója mondja: „maga elégséges arra, hogy a nemes gróf neve a hazánkkal foglalkozó külföldiek közt, első helyen említtessék."[5] 1730 november 1-én, 72 éves korában húnyt el.

A *bolognai egyetemi könyvtárban* levő Marsigli-féle 120 kötetre terjedő kézirati gyüjteményben a következő kötetek tartalmaznak Magyarországra vonatkozó iratokat, vagy rajzokat:

1. *Vol. 5.* Pétervárad, Buda, Szeged várak s az Al-Dunán épített hadihíd tervrajzai.

2. *Vol. 8.* Belgrád, Ada-Kaleh és Budavár tervrajzaival.

3. *Vol. 13.* I. Lipót császár gyalogságának katonai gyakorlatozási szabályai. Bevezetésül tíz színes tábla ábrázolja a gyalogság különböző felszerelésű ezredeit, finom vízfestésű rajzokban. Utána 13×17 cm nagyságú 63 színes rajzban a kopjákkal, 88 rajzban a tőrkarddal, azután 100 rajzban a kézi gránátokkal s általában a gránátosok gyakorlatai, s végül 41 rajzban egyéb gyakorlatok következnek. Minden egyes rajz alá a megfelelő német vezényszó alá van jegyezve. A kötet többi része, huszárokat, a hadsereg tisztjeit, betegápolókat és zászlótartókat tüntet fel. 33 részben, befejezetlen ónrajzban.

4. *Vol. 19.* A karlovici béke és a Thököli-féle háborúra vonatkozó akták.

5. *Vol. 21.* A karlovici békekötés értelmében lerombolt, vagy használhatatlanná tett várak rajzai. E rajzokat Marsigli tábornok és mérnöki kara készítette pontos felvételek alapján 1697 őszén, mielőtt a várakat az 1699-i karlócai béke értelmében leszerelték volna.

A lapok nagysága 32×45 cm (egy-két esetben valamivel

[5] Beliczay Jónás: Marsigli élete és munkái. 1881. Akad. Ért. 78 lapján.

kisebb). A várak Magyarország, Horvátország és Bosznia területén állottak. Azt hisszük, hogy haditörténészeinknek szolgálatot teszünk vele, ha névjegyzéküket közöljük itten, mert legnagyobb részüknek a helyszínén ma már puszta helye sem állapítható meg s csak nevük maradt fenn az okmányokban. 1—2. Zalán Kemény. 3. Mitrovica. 4. Morovig. 5. Ratzka. 6. Bród. 7. Ugyanaz lerombolva. 9—11. Jeszenovitz. 12. Dubitza. 13. Kastanovitz. 14. Ó- és Új-Novi. 15. Zerin. 16. Pedaly. 17. Gvozdansky. 18. Sluin. 19. Kremen. 20. Dresnik. 21. Gratsatz. 22. Lapats. 23. Poritsovatz, 24. Svonygrad. 27. Titel (oldalt a vár látképével). 28. Becskerek. 29. Ugyanaz lerombolva. (Következik négy számozatlan és aláírás nélküli kép, amelyek tehát még meghatározandók). 25. Sablya. 26. Ugyanaz lerombolva. 27. Becse. (Mellékelten lerombolva).[6] 28. Kanisa, a Tisza mellett. (Mellékelten lerombolva). 29. Szeged. (Oldalt a város látképével). 30. Ugyanaz lerombolva. 31. Csanád. (A vár látképével együtt.) 32. Ugyanaz lerombolva. 49. Bogcsán. 50. Ugyanaz lerombolva. 33. Arad 34. Lippa. (Két példányban.) 35. Ugyanaz lerombolva. 36. Veprics. 37. Ugyanaz lerombolva. 38 .Facset. 39. Ugyanaz lerombolva. 40. Lugos. 41. Ugyanaz lerombolva. 42. Zsidóvár. 43. Ugyanaz lerombolva. 44—45. Karánsebes. 46. Ugyanaz lerombolva. 47. Egris. 48. Ugyanaz lerombolva. 49. Bogcsán. 50. Ugyanaz lerombolva. 51. Mehádia. 52. Ugyanaz lerombolva. 53. Versetz. 55. Ugyanaz lerombolva. 58. Brod és vidéke. 59. Dobog. 60. Deschen. 61. Magolei látképe. (Campement de 30. Octobre 1697). 62. Prantuk látképe. 63. Visoka. (1697 okt. 25—26.) 64. Seralya látképe (1697 október 23—24.). 65. Jajca vára.

6. *Vol. 24.* Térképvázlatok, különböző nagyságban, Marsigli eredeti fölvételei 1693-tól kezdve, hadi menetek térképei vár- és térrajzok, részben színezve. A Dunavölgye Érdtől Futtakig, a Tiszától az Oltig terjedő, majd a Maros, Béga- és Temes-folyók vidéke Belgrádig. Buda és a budai Dunapart, az illoki vár s Gyulafehérvár vidéke.

7. *Vol. 41.* és *42.* A karlócai békekötést megelőző időből az erdélyi és délmagyarországi határok térképe.

8. *Vol. 53.* Vegyes katonai iratok és levelezések, valamint vár- és térképvázlatok 1683—1686-ig. Köztük Budavár és Székesfehérvár festett tervrajzai.

9. *Vol. 54.* Vegyes katonai iratok és rajzok. Köztük Sabác vár tervrajza, továbbá Marsigli sajátkezű feljegyzései az erdélyi határszéli szorosokról, a Barcaság és Székelyföld terepviszonyairól.

[6] A lapszámozás több helyt téves, — de meg kellett az eredetit tartanunk.

10. *Vol. 55* és *56.* Vegyes katonai iratok, melyek mind a magyarországi harcokra vonatkoznak 1691—95-ig.

11. *Vol. 57.* Vegyes katonai iratok. Köztük Belgrád két hadi térképe és ostromterve, továbbá Magyarország és Erdély hadi fontosságú helyeinek és szorosainak leírása.

12. *Vol. 58.* Az egész kötet magyar vonatkozású, mely Marsiglinak 1698 és 1699-ben előadott véleményeit tartalmazza Erdély határairól, a Maros és Tisza hadi és kereskedelmi fontosságáról, Pétervárad megvédéséről, a Duna-Tiszaköz védelméről, s a kötendő békéről, stb.

13. *Vol. 59.* Marsigli jelentései a császárhoz 1699 és 1700-ból a dunántúli harcokról.

14. *Vol. 63.* Vegyes katonai iratok a magyarországi harcokra vonatkozólag, 1699—1701-ig. Nagyobbrészt eredeti levelek az akkor szereplő hadvezérektől.

15. *Vol. 64.* Az erdélyi és délmagyarországi harcokra és városokra, különösen Arad városára vonatkozó katonai iratok 1700—1701-ből.

16. *Vol. 66.* A határigazítási munkálat eredeti térképvázlata 1700—1701-ből, több mint 400 kisebb-nagyobb lapon, úgy amint napról-napra felvette Marsigli mérnökeivel. Itt vannak a horvátországi s a boszniai határ és a Dunától a Marosig terjedő vonal, majd Erdély felvételei Hunyad megyéig. Közben ott találjuk Déva várát és Vajdahunyad várának eddig ismert legrégibb rajzát 1701-ből.

17. *Vol. A. M. C. I. 5.* E kötetbe vannak összegyüjtve azok a ritka régi, jobbára rézmetszetű térképek, amelyeket Marsigli Magyarországon és külföldi utazásai közben összegyüjtött.

18. *Vol. B. I. 21.* Marsigli önéletírásának kézirata, amely hadtörténelmi szempontból azért fontos, mert mint szereplő szemtanú Buda 1684—1686-i ostromáról húsz lapon értekezik.

A magyarországi török háborúkra és várakra vonatkozólag jelentései és rajzai vannak még Marsiglinak a bolognai és római anyagon kívül a badeni nagyhercegi állami levéltárban Karlsruhéban és a bécsi cs. és királyi hadi levéltárban,[7] amelyek egymást kölcsönösen kiegészítik s a becsesebbnél becsesebb hadtörténelmi adatok oly halmazát tartalmazzák, aminőt hazánk multjára vonatkozólag, egyetlen más írótól sem bírunk.

XXIII. **Florenc.** *Museo Nazionale Bartgello.*

1. *Magyar rohamsisak.* Kovácsolt vaspléhből. Sapkája csúcsbafutó és kúpszeletekre osztott. Visirjén orrvédő vas jár

[7] *A bécsi cs. és kir. Hadilevéltár.* H. K. R. 1683. Prot. Exp. 349½, 1684. Prot. Exp. fol. 234, 1685. Prot. Reg. fol. 211, 287.

keresztül, halántékvértjei vannak, egy nyakszirtvértje rákfarkszerűleg tagolt. XVI-ik század vége.[8]

2. *Magyar rohamsisak* (2 drb). Főformájában az előzőhöz hasonló, csakhogy sapkája félgömbalakú, s az egész nagyobb és kékre futtatott acélból készült. XVII-ik század.[9]

3. *Elefántcsontnyereg* a XV. századból (2 darab). Az első tiszta magyar típus s mind a kettő a Zsigmond király által alapított sárkányrend lovagi nyerge. A bolognai városi múzeumban levőnek párja, csupán a rajta bevésett betűk mások. A második nyereg német típusú.

XXIV. **Milánó.** *Museo Ambrosiano.*

1. *Elefántcsontnyereg* a XV. századból. A sárkányrend magyar formájú lovagi nyerge, mely szintén a körmendi kastélyban levő hg. Batthyány-féle nyereg párja.

2. *Kézrajz.* Nyílazó lovas magyar vitézt ábrázol. *Dürer Albert* műve. 1512—14.[10]

Dr. Szendrei János.

[8] *Catalog.* 767.
[9] *Catalog.* 763. és 765.
[10] *Catalog.* VII. Terem, I. keret.

Egy honvédtiszt naplójából.

Podlaka előtt, 1917 október 14.

Mélyen a föld gyomrában írom e sorokat. Fagy dermeszt bennünket és örökös sötétség borult ránk. Nem tudom mennyivel lehet ennél a helynél rosszabb a pokol, de azt érzem, kevés különbség lehet közöttük.

Hatalmas, nagy barlang ez, melynek szája az ellenség arcvonalától visszafelé nyílik. Szűk sikátor szalad lefelé meredeken, hogy végül fantasztikus kőteremmé szélesedjék ki. Fáklyák füstös fénye dereng, sziklakönyökök közé ütve. Lenn a talajon fekvőhelyek hosszú sora fut, gallyakból és pokrócokból hevenyészve. Három, hirtelen összetákolt kecskelábú asztal — középütt gyertyákkal és tábori telefonokkal — jelzi a két zászlóalj és a szomszédos dandárparancsnokság irodáját. Hátul pedig a fenéken a doktorok ütöttek tanyát, hogy sóhajokkal, sírással, lázas sikoltozással töltsék meg ezt az élőnek, halottnak egyformán borzalmas tanyát.

A tetőzetről sziklavíz permetez alá. Mindnyájunknak sárgasága van már, alig lézengünk. És nem mozdulhatunk ki innen, csak éjszaka. Nappal a barlang bejáratát folyton lövi oldalról a talián. Pergőtűz dobol fölöttünk. Kábultak és bódultak vagyunk. Most képzeljék hozzá az örökös „halló"-zást, mit három telefonista ordít éjjel-nappal, képzeljék el a sebesültek operálásával járó üvöltést, a robbanások mennydörgését s akkor hihetetlennek fog látszani, hogy ebben a bolondok sírjában, térkép fölé hajolva, higgadtan, nyugodtan lehessen intézkedni.

És mégis úgy van. Mindenki tudja kötelességét. Mindenki teljesíti is azt.

Vajjon mi lehet az, ami a katonát e szörnyű körülmények között is kitartásra buzdítja? Mert hiszen itt már nemcsak fegyverek ellen kell küzdenünk, de minden ellen. Betegség, melynek csirája bennünk lappang. Láz, mely az ereinket majd szétveti. A víz, ami van és még sincs. Inni alig tudunk, mosdásra nem jut egyáltalán. De azért hull, hull a fejünkre a sziklavíz, mely csak arravaló, hogy tűrhetetlen életünket még elviselhetetlenebbé tegye. A levegő dögleletes. Hullaszag, vér, rondaság, fáklyafüst bűze. És hiányzik a napfény, a napfény!

Ellenben van hideg. Csontot dermesztő fagy, mely az ajkakat összevacogtatja s a testet elálmosítja. Önti, leheli magából mindenhol a sziklafal.

Akaratlanul eszembe jut az én otthoni kis fészkem. Rózsaszínű tábori lap meséli: most otthon szép Magyarországon, míg vígan pattog a kályha tüze s asszonyom az újság betűinek renge-

tegében keresi: merre jár a férje? — háborút játszik két kis fiam.

— Ne engedd, nagy Isten, hogy gyerekálmuk valóra váljék! Fogadd el a mi szenvedéseinket a jövő magyarjaiért s adj nékik, Uram, boldog békességet, de soha-soha fegyvert.

Pedig tegnap én is játszottam. Szép, komoly játékot a halállal, melyet a kétségbeesés diktált.

Hajnali szürkületben, az egyik előörsről lerajzoltam az ellenség állását. Észrevettem, hogy azon a ponton, ahol a mi vonalunktól az ő drótakadályukig taposott út vezet, ezt az útat egy elmozdítható spanyollovas zárja el. Ha itt tehát egy éjszaka be tudnánk törni, egész behajló vonalunkat előbbre vihetnénk s megszabadulnánk ettől a kegyetlen barlangtól.

Tervezetemet az ezredparancsnokság a következő hátirattal továbbította:

Cs. és kir. 53. gyaloghadosztály parancsnokságnak. Tábori posta 523, 1917 október 12-én.

A II/1. zászlóalj által egy Podlakától északkeletre végrehajtandó vállalkozás túloldali tervezetét, a végrehajtás engedélyezése végett azon kéréssel terjesztem fel, hogy amennyiben a vállalkozást vezető Hangay Sándor százados által vörös rakétajel adatnék, Podlaka és a tőle északkeletre lévő házcsoportok közötti területre zárótűz, illetve egy kisebbszerű tüzérségi rajtaütés volna adandó.

A vállalkozás végrehajtása f. hó 13-ról 14-re virradó éjjel terveztetik.

Raics ezredes, s. k.

Október 13-ika sötét estébe fulladt. Nehéz köd ült a sziklákon. Egy oduban szedtem össze száz rohamistámat. Őt, huszas csoportba osztottam őket s azután egymás kezét fogva indultunk meg a vonal felé.

Vakon tapogatóztunk előre. Hirtelen sikítás csattant. Aztán megint néma csend. Egyik emberem megcsúszott s alázuhant. Két legényt vissza kellett hagynom megmentésére. Az ötszáz lépés távolságot két óra alatt tettük meg.

Végre kiértünk a saját drótkerítésünkhöz. Itt a legnagyobb csendben nyitottunk rést s egyenkint, hasoncsúszva mentünk a taposott út feléig.

Izgatott percek következtek. Jól lehetett hallani az olasz beszédet az előttünk fekvő állásokból. De várnunk kellett. A jobb- és balszárnyon levő rohamjárőrök beérkeztét vártuk.

A terv igen egyszerű volt. A spanyollovas-kapun keresztül két rohamjárőr betör, az árokban azután az egyik jobbra, a másik balra dolgozik. Előzőleg azonban jobbról és balról 200 lépésnyi távolságban két-két másik rohamjárőr kézigránátokkal támad, hogy lekössék az ellenség figyelmét s a betört járőrök visszavonulását biztosítsák.

Talán évekig, talán csak néhány percig hevertünk ott a lucskos kövek között, mikor a szárnyakról egyszerre dörrentek meg az első kézigránátok.

Hihetetlen fejetlenség keletkezett a taliánok között. Rémült

futkosás, kiabálás, össze-vissza lövöldözés támadt. A kézigránát pedig egyre hullott rájuk, közvetlen közelükből.

Nem tudták, honnan jön a támadás. Előlünk, a középről, hol nem sejtettek ellenséget, kétfelé szaladtak, a megtámadott pontok védelmére.

Zászlósommal előre kúszunk. Egész a spanyolbakig. Dróttal van összekötözve. Embereim utánunk. Ollóval vágjuk el. Nyekereg, riszáló hangot ád, amint félreemeljük. Csend. Izzadság szakad rólam. Azt hiszem, a szívem kiugrik.

Most már az ellenség drótjai között vagyunk. Ha a második akadályt is átvágjuk, beugorhatunk állásuk mögé. Kézigránátosaim nagyszerűen dolgoznak.

És ekkor, egyik emberem golyótól találva, elordítja magát. Ez az ordítás velőkbe hatott. Az olaszok egyszerre észreveszik a lappangó veszélyt. Reflektorok fénye surran ránk. Ott fekszünk sápadtan, mint a halottak, sárga fénybe vontan, éles árnyékokat rajzolva a szürke alapra. Előttünk tüskés drótok, mögöttünk tüskés drótok. S ha eddig nem láttunk a koromsötétségtől, most káprázik szemünk a rettenetes világosságtól.

Piros és zöld rakéták suhannak fel a lógó ködbe. Tüzérségi tüzet kérnek ránk. Géppuskák kaszálnak közénk. Végső kétségbeesésünkben nekiugrunk a drótnak.

Ordítás. Rángatózó, fetrengő emberek körülöttem. A drótban villanyáram van. A mi tüzérségünk pedig hallgat, hiába minden rakéta, mélységesen hallgat.

Visszavonulóra adok parancsot. Egyenkint mászunk vissza négykézláb. A reflektorfényben jól lehetett látni: egész Podlakát felriasztottuk. A tartalékok sűrű fekete rajokban rohannak előre. Egészségügyi katonák cipelik halottainkat.

Reggel 7h-ra tudtam visszavonulni. Sajnos, hogy vonalunkat előbbre vihessük és megszabaduljunk sziklasírunktól — nem sikerült. Pedig mit nem adtunk volna érte!

És most írjunk haza: Édes kis fiaim, imádkozzatok és szeressétek anyukát. Édesapátok jól érzi magát, semmi baja s talán nemsokára hazamehet hozzátok...

Passariano, 1917 november 3.

Mint valami diadalmas, mámoros álom, vonulnak el előttem a múlt napok.

Kastély terraszáról nézem nyüzsgő katonáinkat. A karcsú, fehéroszlopos márványtornácok között ezek a vassisakos, szürke legények a régi római légiókat juttatják akaratlanul eszembe. Alattam lovak, géppuskák, katonák tarka össze-vissza sága, köröttem pedig ledér pogányistenek szobrai merednek. Bágyadt őszi mosolygás az égen. Dúslombú fák a parkban. Sötét, vastag leveleik közül lampionok gyanánt világítanak a sárga granátalmák.

Ha keletre és északra nézek, havas hegyóriások fenyegetnek felém, de arra délnyugatról napfényes arcú nyár nevet vissza rám.

Onnan jöttünk és arra megyünk. Jöttünk a sziklák dermesztő

kárhozatából, szomorú, fagyos kövek rabjai, hogy itt a napsugárban, a fényben, a melegben fürösszük meggémberedett testünket, lelkünket egyaránt.

És mennyi kultúra itt mindenfelé! A nagy renaissance-mesterek népének élete, Istenem de más, mint az én szegény földtúró fajtámé.

Az olasz mind művész. Szereti a szépet és megbecsüli. Született életgenie mindenik. Mintha Virgilius, Catullus, Boccaccio és Dante szelleme járna közöttük. A nagy veszteség, ellenséges hadaknak földjükre törése, nem veri le őket. Átmenetinek tartják. De a háborúért sem lelkesednek. Pajzán és szomorú dal egyképen szól most is s dacára vereségüknek, — önérzetesek.

Pedig a vereségük borzasztó!

... Október végén kegyetlenül esett a hó. Sűrűn felhőzött alá. Akaratlanul megdöbbent az ember: ha két napig zuhog így, eltemet bennünket. Egy szikla mögött készített félszer alatt tanulmányoztam térképemet. Előttevaló nap kaptuk a parancsot általános támadásra. Tudtuk, hogy tolmeini támadásunk tért hódított s ezáltal betörve az ellenség frontját, ha innen is megadjuk a megfelelő lökést, tönkreverjük az egész Cadorna-hadsereget.

Zászlóaljamnak d. u. 4^h-kor kellett volna az első rohamot megkezdenie. Zúgtak a gránátok fölöttünk, zümmögtek az aknák és dongva szálldostak a puskagolyók. Tüzérségünk is munkába vette az előttünk lévő erősítéseket, de az ezred parancsa egyre késett. Már pedig, ha későn kezdjük meg, ebben a pokoli karsztsötétségben egy támadó zászlóalj rajvonalát vezetni nem lehet. Hegyormokat tűztem magam elé, hogy a támadás és a bekövetkezendő üldözés irányát betarthassam.

Végre megjött a parancs. Egy roppant „előre!" ordítás viharzott, mit a sziklák százszorosan visszhangoztak. Tolmeintől le a tengerig üvöltés dörgött, melyben sok-sok hónap minden szenvedése, nélkülözése sírt föl.

Az első rohamra kivertük a taliánokat. Szuronyerdő hömpölygött az elfoglalt árkokon keresztül Podlakának. A község tornya tövéig hasadt ketté, leomló tégláival halálra sebesítve az alatta küzdőket. Mit sem sejtve jártunk egy felrobbanni készülő kráter tetején. Az egyetlen óvott helyre, a templom udvarára hordták egészségügyi katonáink a sebesülteket. Vagy százan lehettek együtt, mikor a föld megnyílott alattuk, lánggejzir szökött az égnek, háztetők repültek, mázsás falrészek kóválygotak, hogy aztán lángba boruljon minden. Tűztenger világított a sötétben. A szakadó hó lucskosan olvadt szét és szennyes patakok fakadtak vérrel csíkozottan a romok alól. Jajgatás, káromkodás, segélykiáltás, sírás zokogott.

Az olaszok lövőszeres raktára robbant fel.

Öt-hat percig tarthatott ez a kép. Ráfeküdt a hó és elfojtotta. Tüzek kialudtak. Sikolyok elnémultak. Vak sötétség lett úr ismét. Csak a gránátok robbantak szakadatlan kitartással.

És ekkor nem láttunk tovább. Nem tudtunk menni egy tapodtat sem. Drótok, árkok útvesztőjében bukdácsoltunk össze-vissza, felvérezve arcunkat, kezünket, lábunkat.

Hajnali derengésre a talián megszökött.

Utána! Völgyből fel, hegyről le folyt az üldözés. Kétszer borult ránk az este már, mikor az olasz tüzérség hatáskörébe értünk újra.

Egy omladozó kis községben találtunk rájuk. Alig hangzott fel az első hujrá! — Cadorna katonái rögtön megfordultak s a mögöttük lévő hegyre igyekeztek.

Fölöttünk ekkor a 28-as ágyúk kezdtek munkába. Por- és lángfelhő borította el a falut. Leomló falak füstje himbált az ólmos levegőben. Kövek és vasak röpködtek emberi tagokkal keverten.

De a falun át kellett mennünk. Hányan értünk keresztül, nem tudom. Se jobbról, se balról nem volt összeköttetésünk már. Két zászlóalj egyedül, beleékelve az ellenségbe, állott és farkasszemet nézett Kobileken egy egész olasz dandárral. Mint később a foglyoktól megtudtam: a Tortona-dandár volt. Ők födözték hátráló hadseregüket.

Hosszú láncban állottunk a hegy gerincén. Az első pillanatban mindkét fél megdöbbent. Helyzetünk kétségbeejtő volt. Egyrészt hatalmas túlerővel kellett megbírkóznunk, mely jobbszárnyamat észrevétlenül kerítette be, másrészt pedig a bekövetkezendő harcban, a bal szárnyon álló első zászlóalj az előnyomulás irányának betartása miatt, nem vehetett részt. Nekik az eredeti arcvonalat kellett minden körülmények között tartani, nehogy a tőlük balra előretörő ezredek, nem találván helyükön őket, megbomoljanak.

És valóra vált a csoda, mely a háború folyamán, különösen a magyar katonák részéről, többször megismétlődött, — egy zászlóalj támadott meg egy dandárt. S mint annyiszor, úgy most is, nem a számarány, hanem a gyors, meglepő fellépés és lendület győzött.

Bekerített jobbszárnyamat hirtelen visszavontam. Számítottam rá, hogy a szomszédos ezred előbb-utóbb velünk egy vonalba jut. Balszárny századommal pedig előretörtem s az ellenség szemben lévő oldalába hatoltam. Csak mikor ez megoldotta feladatát, ment a közép rohamra. Géppuska, ágyú, kézigránáttűz örvénylett ránk.

A kis Rubinstein zászlós vezette rohamistáimat. Nagyszerűen dolgoztak. Hatalmas rést nyitottak az ellenségben s egyik géppuskát a másik után zsákmányolták. Ugyanakkor a bekerítő Kuttner-század sem maradt tétlen. Ez addigra hátába került a taliánnak s hat ágyúját szerelte le.

A visszavont jobbszárnyon pedig csak hegyi háborúban történhető operettjelenet játszódott le. Ott ugyanis az történt, hogy az eredetileg hozzánk csatlakozó ezred rajvonala helyett annak tartaléka érkezett be.

De mikor az olaszok ezt meglátták, valamint szemben, hátukban és oldalukban érezték tüzünk hatását, — fegyvert eldobva, zsebkendőjüket lengetve szaladtak át hozzánk.

Mikorra a hold feljött, hátam mögött sokkal erősebb rajvonal

feküdt foglyokból, mint előttem. Nem bírtak a nyomorultak meg sem moccanni saját tüzérségük veszett zárótüzétől. Csak reggelre lehetett őket hátraterelni. 152 halott, 502 sebesült, 1910 fogoly, 6 ágyú, 12 géppuska volt harcunk eredménye.

Ámde a konyhák alig érkeztek be, nekünk tovább kellett menni. Itt már a hegyeket erdő borította. Vízmosásokon, fűvel benőtt platókon vezetett útunk, folyton közeledve az Isonzóhoz.

Távoli lejtőkről jajgatás, segélykiáltások imádkoztak. Hosszan, elnyujtottan vergődött a hang. Magukra hagyott sebesültek könyörögtek.

Szívem majd megszakadt, de mennem kellett — előre. Aztán az utolsó kőtengerhez értünk. Mintha óriások törték volna össze ezeket a több tonnás darabokat. Ott feküdtünk közöttük dermedten, vércsapzottan. Az ellenség ágyúi szünet nélkül lőtték tömegeinket. Talpalatnyi terület nem jutott vér nélkül birtokunkba.

Alattunk sötéten zúgott az Isonzó!

Éjjel történt. Hideg, átlátszó éjszakán. Holdvilágnál. Már le kellett ereszkednünk a folyó völgyébe. Őrült robbanás terített le. Pillanatra elájulok. Mikor magamhoz térek, vérzik az arcom és két kezem. Sebaj! Élek. Mellettem hatalmas gránáttölcsér. Fenekéről sóhajtás vergődik felém.

Odakúszom a szélére és föléje hajolok. Lenn vérben fetrengő, cafatokká hasított emberroncs. Mindkét lábát és karját tőből tépte le a gránát. Arca még a holdnál is sápadtabb. Melle, mint valami fujtató, zihál. És ömlik belőle a sötét, sűrű vér.

Rámnéz. Rembrandt Krisztusának van ilyen tekintete.

— Kapitány úr, az Isten áldja meg, adjon egy cigarettát.

Lenyujtom, szájába illesztem, meggyujtom.

— Meghalok. Meghalok, mire ezt a cigarettát elszívom. Jobb így. De mi lesz a gyermekeimmel?

Akarok válaszolni. Torkomon akad a szó. Cigarettája vérébe esett, feje félrebillent. Meghalt.

Köröttem ordítják: előre!

— Szegény magyar katona, Isten veled!

Reggelig ott bukdácsolunk a folyó völgyében. Keresünk átjárót. Nincs sehol. Végül Plavánál hidat fedezünk föl. Ép, használható. Kettesével rohannak át a katonák s a tulsó oldalon gyülekeznek. Bevárjuk a többi zászlóaljakat. Menage-kiosztás, tölténypótlással telik el a nap.

Másnap reggel kapjuk a parancsot: Cormonson át tovább!

Felrobbantott útakon, hegynek föl tiporjuk a földet. Megdöbbentő kép tárul elénk. Ágyúk, szekerek, ember-, állathullák egymás hegyén-hátán kilométerekre födik az országútakat. Repülőink munkája ez.

És most, itt a hercegi kastély erkélyéről nézem az elhagyott hósipkás hegyek ormait. Visszagondolok az elmúlt szenvedésekre s míg egy kis hatéves sebesült taliángyereket ringatok, úgy érzem, mintha az ő panaszos, csukló zokogásában az én kis fiam sírna felém.

Gorgo di Chiesa, 1917 november 15.

Meglehetősen hűvös idő jár, de végtelen boldoggá tesz bennünket a ragyogó napsugár. Csak az tudja értékelni Isten mosolygását igazán, aki a havasok között szenvedett, hol a köd és eső borul a lelkekre, mint valami nedves szemfedő.

Örülünk és frissen, felvillanyozódva menetelünk apró csatározások között a nyílegyenes, fákkal szegélyezett olasz útakon előre. Városok, községek maradnak el mögöttünk. Körbe, szépen megmívelt szőlőkertek, zöldlombú fák, lapostetejű kastélyok és fürge patakok vize csillámlik.

Mintha a mesékben járnánk. Tisztán öltözött, csinos falusi lányok jönnek elénk, borral, kenyérrel kínálva embereimet. Fehér zászlók integetnek mindenhol. Talán nincs is háború.

De hamar kiábrándulunk a szép álomból. Udine, Codroipo, Casarsa, Palmanova lángokban áll. Hosszú bíborvörös lángnyelvek hirdetik: erre jártak valamikor Julius Caesar, Napoleon hadai s erre járunk ma — mi is.

Rovignano alatt gyorsfutású hegyifolyón gázolunk keresztül. Estére érjük el a Tagliamentót. Itt már ismét puskatűz fogad bennünket. Sebesültjeinket hátra viszik s mi csuronvizesen fejlődünk rajvonalba.

Az egyik géppuskás zászlósomat golyó találja fejen s még az éjjel kiszenved. Ott temettük el szegény, fiatal gyereket (Fortzinger, óbudai fiú volt) a Tagliamento partján, hol zúgva száll a tenger felé a hegyekből olvadó hó.

Kiragyogott a Hold és mindent kék fénnyel mázolt be. Járőröket küldtem ki, hogy gázlókat kutassanak. Hajnaltájt érkeztek vissza. Reggel 7 -kor, vezetésük mellett megindultam.

Egyenkint ereszkedtünk a hullámokba. Már két századom kapaszkodott a közbeeső homokzátonyokon, mikor a szomszéd zászlóaljakból egymásután tűntek el emberek és lovak. Segélykiáltás, nyerítés... aztán csönd, az éhes folyó nagy csendje, mely óriáskígyóként temette magába áldozatait.

Közepénél tovább menni nem lehetett. Ekkor jöttek a déli szárnyról küldöncök, hogy a Latisana-i hídon kisebb veszéllyel lehet átkelni.

Újra beleereszkedtünk a vízbe tehát, hogy arra a partra érjünk vissza, ahol előttevaló nap voltunk.

A hidat azonban szörnyű állapotban találtuk. Közepét felrobbantották, padlózatát pedig felégették a taliánok. Bordáin hullák, haldoklók gémberedtek, az életösztön göresös erejével tartva fönn magukat az alázuhanástól. Láttam lovakat első, kampóvá merevedett lábuknál fogva lógni a víztükör fölött. Láttam súlyos sebesülteket denevérek gyanánt fejjel lefelé függve, akik üszkös gerendák szálkáin akadtak fönn. És láttam ökröket, teheneket, amint közbeszorult szarvukon hintáltak. Mintha még az élettelen tárgyak is mindent elkövettek volna, hogy az alázuhanástól megmenekedjenek. Kocsik, féltesttel a gerendázaton, hátsó kerekeikkel a levegőben kalimpáltak. Tábori konyhák, ruhaneműk, felszerelési tárgyak csimpaszkodtak egy-egy rovátkába.

És ez a Dante Pokoljába illő borzalomhíd merő sóhajtás volt.

Nyögött, hörgött, sóhajtozott, nyerített, bőgött, míg lenn a folyó gúnyos röhögéssel szaladt alatta.

Hasoncsúszva, kapaszkodva, hullákat, dögöket, tárgyakat a mélybe lökve, egyenkint vergődtünk keresztül az üszkös gerendákon. Kezünk, arcunk merő égési seb volt, mire az egész zászlóalj a túlparton gyülekezett. Olyanok voltunk, mint a kéményseprők. Szurok, korom maszatja festett feketére minden katonát s a ruhákba ékelődött szálkák sündisznók tüskéire emlékeztettek bennünket.

Hajnal pirult ismét keletről, az olaszoknak pedig nyoma sem volt. Reggelre parancsot kaptam, hogy zászlóaljammal Podgoricán keresztül Motta di Livenzának nyomuljak s érintkezést keressek az ellenséggel.

Fáradtan és kimerülten indultunk neki. Zászlóaljam, úgynevezett „Nachrichten Detachement" volt, mely mindig egynapi járóföldre előtte járt a csapatoknak.

Álom, fáradtság hamar kiment embereim szeméből, midőn egyik gazdag falu a másik után következett. Elfelejtették ez egyszer, hogy konyhánk nem érkezett be. A szíves lakosság ellátta őket mindennel.

Valóban komikus benyomást tett ez az ellenséget kutató zászlóalj. A rohamsisakok megteltek szőlővel, a kulacsok borral. A szuronyos puskákon lábuknál összekötözött szárnyasok csapkodtak.

Egyszerre ettek és ittak. Szóval ránknyílott a bakamennyország.

Estére nagyobb községbe értünk. Közepén kastély terpeszkedett. Előtte az út villaszerűleg ágazott szét. Itt táborba szállottunk. Előőrsöket állítottunk s a kastély erkélyeit géppuskákkal raktuk meg.

Magam elé rendeltem a polgármestert.

— Signor — mondottam — ötven lóra van szükségem.

Egy tisztet és 20 katonát adtam melléje. Aztán lefeküdtem. Széles, kényelmes ágy kínálta ölét. Nagy lelki küzdelem kellett hozzá, hogy nem vetkőztem le. Sárosan, piszkosan dőltem rá.

Hajnalban tovább mentünk. Néhány bicikli és szekér is akadt. Katonáim felszerelését szekerekre rakattam, csak töltény, kézigránát, szuronyos puska maradt náluk. Ötvenen lóra ültek. A többi gyalog maradt. Mi tisztek kerékpáron. S most aztán hajrá!

Vass százados századát négy géppuskával Medunának küldtem ki, én a többivel Mottának nyomultam.

Vígan kocogtunk a napsütéses, nyílegyenes országúton. Katona főhadnagy segédtisztemmel, dr. Őz Jánossal, előre-hátra biciklizett. Egyszerre boldog arccal karikáznak visszafelé:

— Hurrá! A mottai hídnál már saját csapataink vannak.

Örömmel nyomjuk meg a pedálokat és gyors iramban gurulunk a híd felé.

Tényleg két tiszt áll az úton és kukkeroz bennünket.

— Állj! Hiszen azok olaszok.

Csak éppen leugorhattunk. A kirugott kerékpárok még néhány métert üresen szaladnak, mi pedig öten ott az út árkában hasra

feküdtünk. Sortűz, sortűz után dördül ránk. Kiabáló, felénk futó tömeg. Nálunk kézigránát és revolver. Veszve vagyunk.

De ötven ló patájától dördül meg most az út. Porfelleg kavarog. Vágtató rohamistáim érkeznek be. Ordítva ugrálnak le és pillanat mulva hosszú csatárlánc fejlődik a hidat védő két század talián ellen.

Tűzharc.

Aztán megérkeznek gyalogosaink is. Rohamra megyünk.

Hujrá!

Szúrva, döfködve, birkózva érünk a híd elé. Itt a taliánok átszaladnak. Támadásunk megtorpan.

Az ív közepén egy olasz tiszt hajol le nagyszerű nyugalommal s kanócot gyujt. Megnézi az óráját. Visszafut. Szerettem volna megszorítani a kezét, olyan szépen csinálta. Hős volt. Katona volt!

Abban a pillanatban két rettenetes robbanás rázkódtatja meg a földet, levegőt. Percekig kavarog a füst. Majd szétoszlik s most már tisztán lehet látni a széttépett íveket, amint alázuhanva a pillérekről, a Livenzából tárták fel elmerülő karjaikat.

Élénk puskatűz a túlsó oldalról. Sűrűn mozgó vassisakok jelzik, hogy a szemben lévő töltés erősen meg van szállva.

Vonatsípolás hallatszik. Kanyargó füstfelhő jelzi útját. Ezt védték az olaszok! Most ürítették ki Mottát.

Estére megjön Vas összeköttetése s jelenti, hogy Medunánál szekereken átfektetett deszkák segítségével az ottani fahidat helyreállította s éjszaka átmegy.

Halottainkat elföldeltük s reggelre mi is a túlsó parton voltunk. Rivarottánál tűztünk össze még a taliánokkal, hol töménytelen foglyot ejtettünk; míg végre teljesen kimerülve és megfogyva Ponte di Piavehoz értünk.

Három nap mulva felváltották ezredünket.

Hangay Sándor.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Hunkár Antal emlékiratai.

(3. és befejező közlemény.)

V.

Hunkár 1822-ben átveszi a családi birtok kezelését. Újításai a gazdálkodás terén. Sobri Jóska rablómerénylete. Hunkár országgyülési követsége és politikai szereplése az ellenzék oldalán, főleg az egyházpolitikai kérdésekben. Az adminisztrátori rendszer.

Ezen időtől fogva 1822-iki márciusig, semmi különös engem nem ért egyéb, hogy 1813-ban édes anyánkat, hosszasan és fájdalmasan tartó betegsége után, szegényt elvesztettük. 1812-ben pedig Pozsonyban diaeta lévén, a Felség az 1811-iki patenst, mely szerént öt forintból egy forint leve, szivére vevén, a régi summákat 60 frtra akarta emelni, de az ország gyülése forintot forintért kérvén, a diaetát szélt eresztették, maradván 40 forint. Az egész ország minden száznál husz forintot vesztett. A creditorok ezt csak a statusok makacsságának, azaz Vay Józsefnek, ki őket reája vette, mint uzsorásnak és fukar embernek köszönhették.

Azonban az 1822-iki év reám nézve nagy fordulást tett, mert szegény Mihály bátyám márczius 22-én meghalt, egy igen emberséges ember, igaz jó testvér, szorgalmatos jó gazda és mint főbiró, igen pontos ügyes hivatalnok. Csesznek körül és azon túli ereszkedőket, mint igazi római munkát ő készitette. Édes atyánk, ki még magát birta, a gazdaságot illetőleg is az egész vidéknek példája lévén, már a hengert ő első hozta be a vidéken, igy az ugarban trágyával a zabos bükköny takarmány előállását, Niederlandból vagyis Belgiumból legelső a sárga burgonyát szerzé és osztogatá olyformán, mint hajdant édes anyja Deseő Susanna Somogyból a kukoriczát Győr megyében első hozta. Édes atyám tehát a köszvény által meglepetve lévén, a lóról lemaradott, de nemsokára a kocsiról is. Ezután Mihály bátyám vivé a gazdaságot rendkivüli szorgalommal, de halála az én pesti királyi hivatalomnak is véget vetett, mert beteg atyát, özvegyet és egy hónap mulva két árvát hagyott maga után, ezek ápolására és a gazdaság kormányára haza kelle jönnöm. De én is még ezen évben megházasodtam, elvevén Mórról báró Luzsénszky József magyar generális lányát Teréziát, feleségül és ezzel szorgalmatosan és az özvegygyel Szabadhegyi Honorata segítségével együtt gazdálkodtunk. Magát a

gazdaságot szegény édes atyám és bátyám módja szerint folytatván, az akkoron divatban lévő három nyomásu mód szerént, csak a lovak számát és értékét emeltem. Egy szép fiatal tölgyes erdőt vetettem, melyből most már szép födélfát vágnak és egy öl hosszu, egy öl széles és ¾ öl mélységü árok ásásért két rőzsét fizetve, minden rétet, földet, vágást, a határt is egymástól elválasztva, nyolczezerkilenczszáz öl árkot ásattam. E szerént a legeltetés is könnyebb és biztosabb lőn, a fiatal vágásokat is könnyebben meg lehete óvni, a cseléd is nagyobb kényelemmel őrizvén azt előbb lehete feleletre vonni, megtanulván még azt is szegény jó atyámtól, hogy amint a kaszálóra az ugarok dülnek, abból a rét hosszában egy jó fogást bé kell vetni zabos bükkönynyel, de azon belül ismét egy fogást felszántani és elhagyni. Ezzel mint egy eleven csőszszel a rét érintetlen marad, főkép a birkától, mely, ha ez nem történ, az ugaron sétálva, a birka a kaszálóban észrevétlenül, de kárt nagyot teszen, úgyszólván előre eszik. Valamint azt is szigorúan behoztam, hogy a juhokat soha egész éven át a rétre nem bocsájtattam, hanem a hol a kaszálláskor észre vevém, miszerint a rét már soványkodik, azt télen át apró birka trágyával darabonkint meghordattam, igy télen soha takarmányban meg nem szorultam. A Pityer dombot pedig, hogy a szél el ne hordja a homokot, agyaggal vastagon, édes atyám példájára, meghordattam, valamint a tófenéken lévő iszapot, mely 1821-ben, a tavat eleresztvén, fennmaradott, amennyi a canálison innend találtatott, négy bival és konyha-lovak erejével egy nyáron a homok földre hordattam, mely sok évig szép rozsot termett. A Mihály-dombi szőlőt pedig szegény bátyám 1818-ban, nehogy a Teleki felül a homok felénk áradjon, mert a teleki szőlőt sokkal később ültették, a lakosoknak és körüllévőknek felosztotta. Igy lassanként, a hol lehetett javitva az udvart is megváltoztattam. 1831-ben még a szűrű kazalok és asztagok egymás hátán a pajtán belül és udvaron kivül léteztek, ez valóban félelmes volt, ha valahol kigyulladt volna és azért a mostani szűrű helyét a szántóföldből kihasitottam és most oda takarodánk. A pajtától fogva pedig lóherest és kert formát alkottam és az egészet szinte a keresztig eggyé formáltam.

Azomban, Veszprém-, Komárom-, Győr-, Sopron-, Vas-, Zalamegyében 1836-ban keletkezet egy 14 zsiványból álló csapat, Sobri és változtatva Pap Andor és Milfáit név alatt garázdálkodva, ezek majd hatan itt, majd nyolczan máshol egyszerre rabolván, az egész tul a dunai vidéket ijedtségbe hozták és midőn már csaknem két évig üzték mesterségüket, deczember 8-án engemet is estve alkonyatkor megtámadának Pap Andor, Milfait még hat pajtással. Engem épen az udvar közepén találván, négyen felkésértek, a többi négy alant oszlott el őrségre. Pap Andor minden fiókot velünk felnyittatott és az ebédlő teremben feleségestől három legénynyel, felvont fegyverrel őriztetett. Elvittek készpénzt, kevés hijával majdnem kilenczezer forintot, az asszonynak minden drágaságait és aranynémüt, órákat és szereket, még a kis és nagy selyem kendőket. Ezen felül tizenöt darab puskát és pisztolyt, meg az aranyláncon lógó Leopold-rend kis keresztjét és azzal bézártak bennünket a pinczében. De midőn eltávoztak, onnénd csakhamar kiszabs-

dultunk, de koromsetét lévén az éj, se részünkről, sem közel fekvő katonákkal utánuk menni a fekete földön sikertelen lett volna. Azomban csakhamar egymás után megfogattatván, Veszprémben és Zalában felakasztattak. Pap Andort magát pedig a dobosi erdőben Sümeg mellett végezték ki a kanászok.

Ez előtt szegény ángyom is ideglázban hirtelen meghalálozván, minthogy két fia patvarián, vagy oskolában volt, csak ketten valánk szegény, mindenkor igen beteges feleségemmel, mig ő is 1839-iki novemberben sorvadásban meghalálozott, gyermeket maga után nem hagyván. Ezen évben Kocsi Horváth Sámuel első vice-ispánnyal a pozsonyi országgyülésre veszprémmegyei követül küldettem. Itt az oppositio minden erejét megfeszité a törvénytelenül elitélt Wesselényi és Kossuth megszabaditására, mert a censurát semminémü törvény a kormánynak nem adá és ámbátor régentén Nádasdy Sárváron, Pázmán Péter érsek Nagyszombatban és mások is sajtóval szabadon nyomtattak, mégis a kormány azt erőszakkal magáévá tévén, midőn Kossuth csak arról, mik a megyei közgyüléseken történtek, irásbani ujságot köröztetett, őtet azért béfogták és a királyi kuria őt 3 évre börtönre itélte. Wesselényit pedig a kormány ellen ezért mondott csipős szavaiért és még többeket is szinte három évre itélt. Mégis gróf Ráday Gedeonnak, kit Pestmegye erre a diaetára követül megválasztott, azért hogy a pesti gyülésen a kuria ellen kikelt, a diaetális üléstől eltiltott és Pozsonyba sem eresztett. Meg vala tehát a törvényes szólásszabadság, de meg vala még a törvényesen szabad követküldés is sértve s ezért azt mondók, hogy még ezt a kormány nem orvosolja, addig a királyi propositiókhoz nem fogunk, sem adót, sem ujjonczot nem adunk. A felső tábla már azért sem fogadta el ezen feliratot, mert leginkább a nádor tette volt itt kérdésbe és gróf Cziráky Antal, ki mint ország birája ebben itélt, miniszter lévén az is és gróf Mayláth cancellár és Mayláth György az ország birája, mégis az ebben itélt volt Somsich Pongrácz status consiliárius lévén, mind öszvefogtak az udvari hatalom és ön törvénytelen tettük fenntartására. A dolog a legnagyobb szemrehányásokra került és tudtomra ez vala a legkeserűbb diaeta, nekem különösen annyival kellemetlenebb, mert a vice-ispány követtársam, 1809-ben adjutans az ezredben, azután második kapitány a századomban, igy igen jó barátom lévén, őtet az udvari párt tőlem elidegeníté, igérvén, hogy assessor leend a kir. táblán és ezért ő az instructiót félre magyarázván, a tényt nem mondá sérelemnek, én pedig kénytelen valék őt egy országos ülésben levoksolni, noha az ülés előtt Szerenchy István personalis magához hivatott, engem rá akart birni, hogy az udvar-pártiakkal tartsak ezen kérdésben. Utóbb mégis, ámbár az oppositio Nagy Pál soproni követ gazsága miatt kisebségben maradott, mégis a nádor megigéré, hogy ha ezen kérdést letesszük, az amnestiát megszerzendi, amint is csakhamar meg is jött Bécsből Kossuth, Wesselényi és a többi részére az amnestia és arra az egész ország gyülése megvivén különösen a váltó- és mezei rendőrségi törvényt, kibékülve hazament. Azaz más szóval, a kormány az országot jól pofonesapta és ő azt végtére meg is köszöné.

Azomban ezen az országgyűlésen a vegyes házasságok kérdése is felmerült, s úgylátszott, mintha a kormány közibénk ez által egy Eris almáját akart volna dobni és a státusokat a szabad szólás kérdésével meghasonlítani; de igen rosszul számított, mert először a kérdésbe lévő személyek protestánsok is voltak, tehát abban az ő felei nem engedtek már ezért is; a katholikusok pedig szinte ezekkel féltették törvényes jogukat és szabadságukat, de másfelül a protestánsokat a vegyes házasság ügyében mi katholikusok is nagyon pártoltuk, úgy hogy a kormány és a klérus kisebbségben marada, s ezért én rám is a klérus annyira neheztelt, hogy azt mondá, miszerint én öt kálomistával érek fel, az én pajtásom pedig, ki kálvinista létére meg sem szólamlott, öt pápistával érne fel, de bezzeg a protestánsok őróla Kocsi Horváthról azt mondák, szidván a vén talyiga teremtését, hogy ez a vén taliga még kálvinistának is rossz.

Voltak akkor országos deputatiók kinevezve és én kettőbe neveztettem; a nádor engemet a folyók-rendezési választmányhoz külde Pozsonyba 1841-ben. Itt gróf Zichy idősb Ferencz elölülése alatt Szentkirályi Móricz, báró Vay Lajos, Petőcz (kit 1849-ben a németek mint Pozsony-megyei vice-ispánt agyonlövettek) és én összefogtunk és ami a diaetális akták között fel is találtatik, béadtunk egy külön véleményt, azt mondván, miszerint az ország gyülése, midőn minket a végett küldött ki, hogy a vizek rendezésére keressünk több kutforrást, azzal egyuttal ki is mondá, hogy az eddigi forrás, ugymint a felemelt só árának egy része, melyet a felség évenkint arra szánt, nem elegendő, kötelességünkké tevé tehát másokról gondoskodni, melyek a kivánt célnak jobban és sikeresebben feleljenek meg. Mi tehát azt találtuk, hogy a klérus jószágaiból a mellett, hogy a kisebb klérus jobb fizetést nyerne, még a folyók rendezése, kanálisok ásására is nevezetes summák kerülhetnének, igy lehetne a primásnak harminczezeret, a két érseknek, a kalocsainak és egrinek húszezeret, a többi püspöknek pedig tizezer forintot rendelni tisztességes eltartásukra, de ezen nyűgtől, mellyel a beneficiumok általvételével és taxákért a kormány által felesleg terheltetnék, mentté tétessenek. A lelkészek fizetése nevezetesen javíttassék, a káptalanbéliek is becsületesen ellátassanak és ami ezen felül a jószágok, ugymint érseki, püspöki, káptalanoké, prépost és apát jószágai árendába adatása után béjönne, az mind a Duna, Tisza, Dráva, Száva, Rába, Rábcza, Szamos, Vág, Garam rendezése, Balaton és Fertő lecsapolására alkalmaztatnék. De bezzeg belenyúltam ezzel a darázsfészekben és feléledett ama közmondás: „jegyezd meg azt a napot, melyben megütötted a papot". A kormány és a klérus öszvefogván, a reánk jövő 1843-iki diaetáról elmaradtam, mert gróf Zichy Domokos veszprémi püspök, pápai gróf Eszterházy Károly, Vázsonyból gróf Zichy Bódog és Dégről Festetics Antal kamarás öszveadtak negyvenezer forintot, még a püspök szénát, zabot és bort, a veszprémi káptalan és zirczi apát más költségre annyit kiállítottak, hogy azon a sok szegény nemes ember voksát megvéve, a követségből kimaradtam. Felette nagy megelégedésemre, mert feleségem is meghalt, öcséim patvarián és megye szolgálatában, Imre régi, 34 évig nálunk szolgált

és mindennel megbizott inas és házi lakat is meghalván, a házat, a gazdaságot senkire sem bizhattam volna, mert minthogy országos követté lenni nemes embernek és hazafinak nagyobb dicsőség nem is történhet, ha megválasztanak, azt nem illett volna megtagadni, mint mikor 1826-ban vice-ispánynak erővel megválasztottak, minden ellenokaimat, miszerint árva öcséim végett Pesten hivatalomról is lemondék etc. etc., be nem vették és fel kelle esküdnöm, én pedig harmadnapra irásban lemondék a hivatalról, holott a nádor is tudtom nélkül már akkori főispánunknak gróf Eszterházy Jánosnak, (kit lágysága és tudatlansága miatt a megyében csak Pamuk Jánosnak neveztek), vice-ispánynak ajánlott. Igy tehát szerencsémre meg nem választattam követül és ama drága nagy factió, melyet ellenem inditának, még hasznomra és megelégedésemre is vált. De azalatt fellépett a kormány ama szerencsétlen administratori rendszerrel, azaz minekutána a főispányok állásáról, fizetésükről, kivévén Mária Theréziát, ki annak hálájáért, hogy a magyarok őt annyi vérrel, annyi költséggel a trónján megtartották, Európával a pragmatica successiot garantiroztatták, ő sokban a törvényt megszegte és a harminczadok jövedelmétől az országos cassát és fundus publicust önkéntesen megfosztotta, úgy a főispányok fizetését is csak maga önkényével két klassisra rendelvén, az elsőnek 1800., a másodiknak 1500. forintot szabott. Igy, — mondám —, hajdan a főispánokról a Felség mindég az országgal együtt rendezett, most egyszerre csak azt lehetett az ujságban olvasni, hogy ebbe a megyébe ez és ez neveztetett ki administrátornak, így még Körös megyébe, hol gr. Erdődy családnak az örökös főispáni hivatala eránt még a törvénykönyvünkben artikulusa is volt, Erdődyt kitették és Lentulayt nevezék administrátornak. Ilyen törvénytelenség nagy zavart inditott az országban, mert a kormány fizetésöket 6, sőt 7 ezer forintra is emelte és secretariust és cancellistát is rendelt mellejök, alig maradván meg egynehány a főispányok közül a megyékben; ilyen felbőszült indulattal jövének a követek az 1847-iki ország gyűlésére. Veszprém-megye engem választott meg első követének és midőn megkérdeztettem, akarom-e másodiknak Sebestény Gábort, ki már 1840-iki diaetán Bezerédyekkel segitett nékünk rossz instrukciot hazulról küldeni és a végett a personális a királyi táblára harmadikul proponálta, én azt felelém, nem akarom az ember szerencséjét elrontani, nem bánom, talán mégis nem lesz igen rossz, hadd jöjjön. Igy őtet aztán megválasztották. Azomban amint felmenénk a diaetára és közel egymáshoz lévén quartélyunk Pozsonyban, még innend is eltávozott, nehogy megtudjam, kihez és hová jár estvélenkint, mert ami minden országban, ahol repraesentativ a sistema, a kormány magának minden módon iparkodik megszerezni a többséget, így a mienk is igen gondosan. Tudtomra már harmadik országgyülésre, minden cancellár változtatás mellett is, Wirkner nevű udvari secretáriust, most már referendáriust, küldé Pozsonyba, aki mint formális verbunkos csakhogy az udvar zászlóját ki nem tüzte és hogy azt nem mondta a követeknek: gyere fiam katonának, kapsz ezt meg azt! Mert minden követ, aki az udvartól valamit kért, vagy reménylett, estvélenként hozzá járt és az ügyes ember ezek számát, amint csak

lehetett, szaporította, megkivánván tőlük, hogy instructiójok ellen beszéljenek, vagy pedig a dolgot az ő kivánsága szerént vezessék. Ide tehát mint kész vevő Sebestény követtársam is már az első napokban elszegődött. Még 1847-ben a sessiókban csak előkészületek valának és akkor a karácsony ünnepeire szünidő tartatott és csak hallám, hogy gróf Apponyi cancellár Bécsbe hivta a pecsovics-féle követeket és nekiek egy igen fényes ebédet adván, abban már Sebestyén is részt vett anélkül, hogy még Bécsben létéről is csak egy szót mondott volna. Eszerént tehát már tudtam, hányadán vagyok és magamat ahhoz alkalmaztattam. Azomban januárius elején elkészült a felirat, melynek a felső táblához kellett volna menni és arról vala szó, hogy az administratori rendszer, mely most legközelebbi időben az országba hozatott, sérelem és kérjük a legjobb és legigazságosabb fejedelmet, hogy amit kormánya a törvények ellen hibázott, ő azt legkegyelmesebben helyrehozza és kiigazítsa; de én éppen akkor megbetegedtem és fekvő valék és azon sessió előtt, melyben országos ülésben a kérdés elől fordult, estve hozzám jön Szentkirályi és Vidos országos követek, az oppositiótól küldött követekül, tudtomra adván, hogy ha holnap a sessióból kimaradok, a hazafi-párt egy szózattal le leend szavazva az udvari párt által, a kérdés elesik és izenetünk még csak a felső táblára sem mehet. Erre azt mondám: „Barátim, itt háború van, csakhogy nem vér, hanem tinta foly, azomban veszedelmesebb, mert az egész hazát illeti és pedig önfiai, a hazaárulók által, tudjátok, hogy véremet hazámért annak idején[1] nem kiméltem, sőt életemet is érte szivesen koczkáztattam, megyek tehát minden esetre". Én tehát másnap jó melegen felöltözve és utazó fehér köpenyembe béburkolva, épen midőn a szózatok az országos teremben legnagyobb hévvel folytak és a kormány-, akkor úgy csúfolt pecsovics-párt, távollétemmel rossz követtársam voksát számítva, már a bizonyos győzelemnek örvendett, a legnagyobb meglepetésökre és úgyszólván megsemmisitésükre, egyszerre csak bétoppantam és ők erre mintegy leforrázva, elnémultak. De veszedelmöket érezve, tüzök ujra fellobbant, de mindhéjába, mert Sebesténynt levoksoltam és így öszveszedetvén a voksok, egy szózattal kevesebbségben maradtak. Mert bévett szokás vala a diaetán, ha hogy egy megye követe a másikat levoksolta, az ilyen ellenmondás által annál a kérdésnél a megye voksa, mint megsemmisült, nem számíttaték. Én pedig, amint a magamét elmondám, azonnal eltávozék és otthon ismét lefeküdtem. De bezzeg ezen történetnek nagy következése lőn az egész országban, mert ki lévén mondva az alsó táblán, hogy az administrátori rendszer sérelem, olyan megyék is, kik eddig azt elismerni nem akarták, most azt elfogadva, ujj és világosabb utasítást küldének ellene itt lévő követeinek és Bécsben a kormány előtt gróf Apponyi cancellár nagy bukást szenvedett és mint ilyen politikai czivódásoknál szokott lenni, még az ujságok is és a magyar világ az én fehér köpenyegemről sokat beszélt és Bécsben

[1] A lap szélén megjegyezve: 1859. octóber végén folytatom ismét Széchénkén.

még inkább haragudtak. Elég az, hogy felirásunk a felső táblához felküldetett, noha volt ott oly egyén is, ki azt mondá, hogy igen törpe minoritással jött az oda.

VI.

Hunkár és az 1848 januári veszprémi megyegyűlés. A márciusi napok. A pozsonyi ifjúság. Az első nemzetőrök. A bécsi küldöttség s abban Hunkár részvétele. Deák Ferenc és gróf Széchenyi István nyilatkozatai.

Ezen tettemet a kormány megbosszulandó, Marich Dávid főispányunkra reáparancsolt, hogy 1848. január 17-iki napra (szokatlan téli időben) Veszprémbe közgyülést rendeljen és azon engemet követi állásomról visszahivasson. Lementek tehát oda Pozsonyból gróf Zichy Domokos veszprémi püspök, Korizmics káptalan követe, Sárkány bakonybéli apát, Rohonczy Ignácz sopron-megyei administrator és fejér-megyei volt második alispán Fiátth Ferencz (most már báró és feleségem testvérének fia, kire bizvást mondhatni: „Heu discordia fratres quo perduxit miseros!") De eljött a veszprémmegyei nemesség is olyan számban, hogy tisztujitáson kivül még eddig hallatlan volt. Azomban én is elkészitettem a dolgot Pozsonyból a megyénkben, feltettem a kérdést fél árkusra és a nemességet hazánk mostani állásáról és jövendőjéről felvilágositva, ezen iratot egy cancellistám által megküldöttem a szentgáli és a többi nemességnek, kik mindnyájan megtudván, hogy a kormány rajtam a legnagyobb szégyent elköveteltetni szándékozik, kétezernél többen menének a gyülésre. Meg sem is hallgatva az előadást egy hangon kiálták: Hunkár, sérelem, sérelem és Hunkár. Az odasereglett kormány emberei már előtte való nap megijedve lévén annak hallatára, hogy Zichy püspök tiz pengő forintot ajánlván egy voksért, midőn czinkosai a nemes községeket ily ajánlattal megjárták, azt a feleletet nyerték, hogy takarodjanak ily hazaáruló előladással, különben agyonverik őket. Igy a pecsovics vendégek a gyülésen csak lesütötték fejöket és hallgattak, még azon örülvén, hogy a felbőszült nemesség őket az ablakon ki nem dobta. És eszerént Veszprém megye nékünk követjeinek igen felséges utasitást külde az országgyülésre, nékem pedig nevem napjára a legékesebben szóló köszöntést.

Ezalatt megértük, hogy Párisban kiütött a forrongás, hasonlóképen Májlandban, Berlinben és Németország nagy részén és midőn márczius hónak első napjain egy estve kaszinónkban menék, csak mondják, hogy kiütött Bécsben is a revolutio, hogy feltörték a fegyvertárt és a katonaságot a városból kiszoritván, a császártól constitutiót kér a nép és egyuttal azt is mondák, hogy a diaetalis ifjuság a pozsonyi sétatérnél lévő kávéházból szónokol és lázitó beszédeket tart. Erre Gál Ede tolnamegyei pecsovics követet találva, felszólitám, mennénk oda és csillapitanánk le az ifjakat, de ő megijedve azt felelé, miszerint oda nem mer menni, mert őtet agyonvernék s arra megkértem báró Révay Simon turóczmegyei jó követet és mi ketten odasieténk és hallám: Le az ország birájá-

val Majláthal! Le a tárnokkal gróf Keglevich Gáborral! és igy többekkel. Erre szót kérvén, lecsillapodtak és meghallgattak. Előladám nékik, hogy mint jó hazafiak és még törvénytudók is, ha tehát szabadok akarunk lenni, hozzánk illik leginkább a törvény szentségét fenntartani és senkit törvényen kivül kihallgatlan, sem hirében, nevében, sem személyében, főkép az országgyülési salvus conductus alatt, meg nem sérteni. Bizzák tehát ezen dolgot az ország gyülésére és igérjék meg, hogy innend minden sértés, minden erőszak nélkül eltávozandnak. Amint is sikerült őket abban a nagy setétségben lecsillapitani és míg el nem széllyedtek, addig én sem távoztam. Azomban onnénd a nem messze lakozó ország birája szállása felé siettem és portásának megmondám, hogy a kaput azonnal zárja be és senkit be ne eresszen. Még haza menvén, a gyülölt vice-ajtónálló mestert gróf Zichy Edmundot is reábirtam, hogy menjen el láb alól, ne mutassa magát többé, amint is másnap reggel jó korán el is illantott.

Az ifjuságnak erántam való részvétét talán annak is tulajdoníthatom, hogy mi az országgyülésre tóduló és már csaknem rakonczátlan ifjakból négy gyalog bataillont állitottunk és azt az ugynevezett Fürsten-Alleén regvel és délután a gyalogszolgálatban, mint majd otthon leendő nemzetőri tiszteket, katonai fordulatokban gyakoroltuk. Eszerént az ifjúság összvesereglett a redoute táncteremben és ezeredesnek megválasztá gróf Zichy Ottót, alezredesnek gróf Szapáry Antalt, első őrnagynak gróf Pálffy Józsefet, másodiknak pedig engemet. Ezt azután egy kiküldöttségük által tudtunkra adák. És a munka folyt becsületesen, mert közemberekül béállottak a főispányok, országos követek, grófok és bárók. Nálam Odescalchi herczeg, Battyányi gróf is volt közember, holott az én bataillonom mint leggyengébb, 1865 emberből álla. Ez igen jó gondolat volt az ifjuságot begyakorolni, ezekből tellett a sok honvéd tiszt és altiszt. Ilyenek vezették és oktatták otthon a nemzetőröket, de minekutána őket napjában kétszer jól megfárasztottuk, a karzat is az ülésekben megcsendesült és az ifjuság többé kihágásokat elkövetni reá nem ért.

Ezek után másnap fellépett Kossuth a gyülésben és előlterjeszté, küldene az ország Bécsbe Ófelségéhez egy nagy országos választmányt, mely a Felséget megkérné, hogy alakítson egy magyar minisztériumot, melynek segétségével félre tévén austriai háznak eddig követett ferde politikáját, az országot kormányozná minden sérelem nélkül, törvényeink értelmében. Ez köztetszéssel elfogadtatván, az ifjuság a felső táblára már töltött pisztolyokkal és kövekkel jelent meg, szörnyü bomlást eszközlendő, ha a felső tábla, mint eddig, a bécsi kormány kezében lévén, most is mindent makacsul ellenezné. Azomban amint a nuntium felment, azt a nádor azonnal elfogadta, igy a többiek is és ő is azonnal a felső táblai egyéneket is a mi választmányunkhoz kinevezte és igy ment fel másnap ama hires országos választmány, mely negyed napra ama nevezetes engedményeket a Felségtől Pozsonyba meghozta. Felmentünk tehát gőzhajón Bécsbe, vivén magunkkal vagy nyolczvan ifjat. Ott a parton már annyi hintó várt reánk, amely bennünket ingyen bévitt szállásainkra. Kossuth a Karn-i utczában a Károly

főherczeg-vendéglőbe szállásolt, ahová mi is mindnyájan tódultunk. Akkoron jött Kossuthoz a bécsi nép részéről tiz választmány és valóban csodálatos egy elnyomott nemzetnek politikai butasága, tiz közül egy sem tudta becsületesen elmondani, mit akar, csak az utolsó. Az három lengyelből állott, a szónok egy félszemü ember, oly szivrehatólag beszélt, hogy mindnyájunk szemei könnybe lábbadtak. Utána jött egy dühös bécsi deák nagy sápadtan, bémutatván fegyverét, melyet ő előtte való napon rabolt a császári tárból, panaszolván, hogy a puska csöve belöl zsírral lenne kikenve. Melyre Kossuth röviden csak azt tanácsolá, miszerint legkönnyebb azon segiteni, ha a csővet kitisztitja és arra ujra elsietett az élhetetlen deák, nagyon megköszönve a jó tanácsot. Azalatt a sok ezer bécsi nép zsúfolva tölté a Kárni utczát, szünet nélkül Kossuth nevét kiáltva, mig az az ablaknál megjelent, őket arra intve, hogy a rendet tartsák fenn a székvárosban és a legbecsületesebb és legkegyelmesebb fejedelmünknek, mint a milyen Ferdinánd Őfelsége engedelmeskedjenek, mert ő népei javát igazán szivén hordozván, a törvényes alkotmánynyal őket is bizonyosan meg fogja ajándékozni. Ezzel nyomban jött egy választmány az Universitástól, minket megkérendő, aláznánk meg magunkat annak terén tartandó ünnepélyre. A város már akkor kivilágitva lévén, lementünk az utcára, láttuk, hogy kapunk előtt két egyén a császár képét tartja a levegőbe s midőn minket egyenként fel-fel emeltek a németek, egy-egy kis beszédet is tartottunk hozzájuk, aztán Spalier volt formálva fáklyával, a bécsi nemzetőrök is kirukkolván, azok sora közt menénk az Universitás piaczára, hol minket általánosan, mint kedves magyar bajtársait, de különösen Kossuthot, mint a szabadság nemtőjét üdvözölték. Ő engedelmet kérvén rekedtségéért, keveset felelt szerényen és onnénd ismét párosan, a mint jöttünk, visszamenénk, de az ablakokról csak úgy hullott reánk a sok virág, szalag, koszoru, stikkelt fátyolok és kendők.

Másnap regveli 10 óra táján a Károly herczeg vendéglője erányában öszvejött az egész országos választmány és onnénd egész disszel, gyalog, párosan, a bécsi nemzetőr sorai között, menénk a császári udvarhoz s minthogy a mult éjjel ismét 100 ifjú érkezett Pozsonyból, utánunk a 180 ifjú is eljött az udvarhoz. Az ablakoknál és háztetőkön éljenző bécsi népnek örömét, tapsát, virágok hajigálását, a szép idő is kedvezvén, kimondani nem lehet. Ilyen rivalgás közt lassanként odaértünk az udvarhoz és ott láttuk, hogy a kapu között egy 24 fontos ágyu a város felé van forditva és azt egy tüzér és két gyalog katona őrzi, kik minket ugyan két felől az ágyu mellett beeresztettek, de ifjainkat nem. S erre ezek megzúdultak, én ezt látván, szerencsémre egy német nagy urat megpillantottam és elbeszéllém nékie, hogy ezek majd csak az udvarban fognak várakozni és lentmaradni. Arra őket mint hozzánk tartozókat beeresztették, mi pedig felmenénk az audientia teremébe. De mit kelle látni az udvarban! Az udvar tele szalmával, szénával és lótrágyával, mert ott tanyázott egy zászlóalj huszár. A sok randaságot csak oly szélesen háritották el előlünk, miszerint csak kettesével meheténk szárazon a kövezeten. Igy felmenvén, Kossuth egy beszédben ujra megkérte az elnököt a nádort, hogy amit lehet, eszközöljön Őfelsé-

gétől, mert, — hozzátevén, — ha siker nélkül találnánk visszatérni, nem áll jót, mi történik Pozsonyban, vagy még inkább Pesten, a várakozó nemzetnél. Erre István herczeg, a nádor, talán most az egyszer legbecsületesebben felelt, hogy ő az ország javára mindent Őfelségénél el fog követni, de gondolja meg az országos választmány azt is, hogy ő nemcsak Magyarország nádora, hanem austriai cs. királyi főherczeg is és akármi történne is, ő inkább szétdaraboltatni hagyná magát, mintsem engedné, hogy az ő fejére tegyék a magyar koronát. S azzal bémenénk Őfelsége trónusa elébe, a hol Ferdinánd császárt magyar ruhában ülve találtuk. Ő kérelmünket a nádortól kegyesen fogadta s magyar szavakkal kedves magyarjainak minden jót igért és ezzel ismét visszatértünk azon módon, amint jöttünk, de már akkor fel-fel emelgettek ismét bennünket a németek s a sok tapsolás, éljenzés és hajlongás közt mindig attól féltem, hogy valaki lebukkanik az ablakról. Azomban az egész választmány most már Kossuth szállására ment s amint ott vagy egy fertály óráig társalogtunk, vettem észre, hogy Herczeg Eszterházy Pál távozik. Estve felé meg tudtuk az okát, mert ő onnénd egyenesen az udvarhoz ment és beizent Lajos főherczeghez, kéretné egy sürgős szóra. Ez azt izené, hogy bocsánatot kér, mert épen az assietnél volnának. Eszterházy ismét kéreti, hogy a főherczeg az assietjét hagyná most az egyszer máskorra, mert igen sürgős kérése volna. Erre csakugyan kijött Lajos főherczeg és Eszterházy kéri, mennének egy szóra maga szobáiba; ottan ujra kéri, hogy ne ellenezze a magyarok kérésében az engedményeket s erre mondá Lajos: „Lieber Fürst! Sie kennen mich als einen Ehrenmann, ich habe meinem Bruder (Ferencz császárnak) geschworen, dass ich die Monarchie, so wie er sie mir hinterliess, ebenso ich selbe, seinen Kindern erhalten solle". Erre Eszterházy: „Aber gerade bei diesen Umständen werden es Euer kaiserliche Hoheit nicht zusammenhalten können, denn so geht alles auseinander, das sage auch ich Eurer kais. Hoheit, als Ehrenmann und treuer Unterthan" és arra kéri, jönne vele az ablakhoz, melyből láttak a Glacisn egynehány regement lovasságot és gyalogságot táborozni és mondja: „Hoffen vieleicht Euer kaiserl. Hoheit etwas jetzt von diesen? Da sind wir alle verloren!" És Lajos már többet nem felelt, de a herczeg szivességét megköszönte.

Azomban estve felé öszveült az udvarnál a status tanács, úgymint: Ferencz Károly főherczeg, a császár testvére, István főherczeg a nádor, gróf Kollowrat minister és a vice-kancellár Szögyényi Magyarország részére, másfelöl Lajos főherczeg, Windischgrätz herczeg és gróf Hartig status minister ellenünk, kik elővévén Magyarország feliratát, kezdének rajta versengeni, a három utolsó makacsul mindent megtagadott, de Szögyényi, mint nagytudományú status férfi és bátor ember is lévén, őket mindenből kiforgatta, úgy hogy éjfél után egy óra lőn, midőn beléegyeztek, hogy legyen magyar ministerium. És ezt a nádor Kossuthnál lévőknek tudtunkra adá oly izenettel, jelentenénk ki, kit óhajtanánk első ministerül? És ki hinné, akkoron már a sok deputatus mind eloszlott és alig maradtunk 10-en, kik a feleletről tanácskozánk. De másfelűl a felség részéről még az a különös izenet

is érkezett magához Kossuthhoz: „Wo er ersucht wird, er möge die sowohl für Ungarn, als für die sämmtliche Monarchie so nöthige Ruhe, in der kaiserlichen Residenz zu erhalten trachten", holott már akkor a bécsi nép is mind betakarodott. Éjfél után két órakor ismét jött tudósítás a status tanácstól, hogy megszületett az első miniszter gróf Battyány Lajos és ezzel mi is szétoszlottunk. Gróf Széchényi István nagy bosszúságára, ki akkor mint egy verbunkos minden intrikát elkövetett, hogy neveznénk őt első ministernek, de akkor senkinek sem kellett és rossz szagban vala az egész diaeta alatt, mert talán nem minden ok nélkül esküdt ellensége vala Kossuthnak és az alsó táblára követül jött egy pecsovics megyéből, Mosony megyéből rossz utasítással. Ez által annyira elveszté minden popularitását, hogy már az első napokban, midőn látogatására mentem volt kollégámmal együtt, előlhozá, hogy jó lenne diaetális tollvivők, azaz notáriusokul mind a két pártból választanunk s én azonnal ellene mondék, azt állítván, hogy az országnak sok fáradságába tellett az itélő mesterek kezéből is a tollat kifacsarni és mi most épen ezen a gyülésen két pecsovics embert válasszunk notáriusnak, ez már a haza javára nem történne. Mert a kormány sorsát én sohasem féltem, minthogy az engedmény mindég csak az ő részéről jő. Azután szivesen meghivott ismeti látásra, szállását elnevezvén mosonyi csárdának; akkor azt felelém: Ily szép csárdába és ily derék házi gazdához szivesen és örömest eljövök, de majd meglátom, micsoda nótát fujnak majd ebben a csárdában. És ezen kifejezést gróf Károlyi Györgyné, Battyány Lajosné, gróf Zichy Károly nagy hazafi lelkes leányai ugyan felkapták és Széchényit mindég ezzel tréfálták, amit ő nagyon restelt.

Másnap mintegy déli tizenegy órára megnyertük ama hires királyi engedményeket, melyek vételével azonnal a gőzösre indulánk. Hanem előtte való nap történt egy kis tréfa is. Az ifjúságot, melyet magunkkal felvittünk, a bécsiek is igen szivesen fogadták, igy egy bécsi ifjú két magyarral karonfogva sétál, ezek pedig egyszerre megállván, egyike a németet kérdezi: „Sagen Sie mir, wer ist hier Pecsovits?" Ama erről a kifejezésről semmit sem tudván, a kérdést nem értve felel: „Was wollen Sie?" Arra a magyar azt mondja pajtásának: „No nézd ezt a marhát, revoltálni akar és még azt sem tudja, hogy mi a pecsovics!" S akkor nagy haragosan kérdi a némettől: „Hát ebadta, sagen sie mir, wer ist hier Hunczfut?" „Ach", — felelt az —, jetzt verstehe ich Sie, ja der Bürgermeister Csapka ist ein schlechter Kerl." Arra a magyar elkiáltja magát: „Also gemmer wir zum Csapka!" S azonnal 200 ember is körül veszi őket és annak szállására mennek, ki épen ebédjénél ült. Midőn hallá a sok kard- és fegyver-csörtetését, berohannak a szobába, megtámadják a rossz embert, de az térdre esve könyörgött, hogy csak életének engedjenek, ő resignálni fog még aznap, amint is Őfelsége másnapon már uj polgármestert nevezett.

Midőn ezek után mi Pozsony felé evezénk és szokás szerint a gőzösön csak ugy hemzsegett a sok nép, úgy találkoztam épen *Deák Ferenczczel*; hogy magánosan beszélgeték vele és azt mondám: „Barátom, sokat kértünk, majd a német a pénz- és hadiügyet

nem birja elfelejteni!" „Jól mondod, — felelé —, és meglátod, hogy azt első alkalommal kicsikarja kezünkből." Egy alkalommal pedig, többen lévén egy csoportban, közelit hozzánk *Széchenyi István* és azt kérdi tőlünk: „Tudjátok-e barátim, mi a különbség Kossuth és én köztem?" Mi azonnal: halljuk! halljuk! És ő folytatá: „Én, — ugymond —, kapitálisból éltem, de 6%-nél többet attól nem fizettek és igy családostól igen szüken élhettem meg, találék azomban egy oly biztos házra, mely nékem ezentul 10%-et ajánlott s gondolám, de már igy megélhetek, sőt még szinházba is járhatok és én a 10 perczenttel tökéletesen megelégedtem volna. Azomban járok Kossuthtal a városban és amint egy bizonyos ház előtt sétálnánk, megtudta, hogy ott nagy játékot nagy pénzben játszanak és felszólit, mennénk bé szerencsénket megkisérteni s amint a banquehoz jutánk, elkiáltja magát Kossuth s azt mondja: Va banque! és ő egyszerre nyert egy és fél milliomot" s amint Széchényi ezt kimondá, minket otthagyott, tőlünk hamar eltávozott, gondolván, vegyétek most eszetekre, hogy jövendőre mi lesz jobb, a bizonyos és biztos 10 perczenttel maradni, vagy pedig majd meglássuk, hogy Kossuth az egyszerrei sok nyereséget meddig bírja megtartani a haza boldogságára. És csakugyan az idő megmutatta, hogy akkor az ország oszlopai közt Széchenyi István volt a legjobb számító. Aztán gróf Battyány Lajos is mondá egy izben Széchényinek: „Ihr habt die Honneurs, aber wir haben die Triks", de ez nálunk nem tett hatást, mert egy Spieler bon mot, minthogy Battyány teljes életében Spieler és gourmand volt, ő ugyan lelkes magyar volt és jó érzelmű, de különben minden dolgában impracticus ember és csak eszköz Kossuth kezében, sőt a legforrongóbb időben is még a szerelemmel is vesződött.

VII.

A bécsi küldöttség visszaérkezése. Kossuth szerepe. A reakció működése. A nemzetiségek felkelése. Hunkár mint veszprémmegyei főispán és sopronmegyei kormánybiztos. Damjanich a magyar honvédek vitézségéről. A horvát támadás.

Igy mi egyszer csak kikötöttünk Pozsonyban, hol minket az egész országgyülés és a pozsonyi népség örömrivalgások közt fogadott. Kossuthnak első dolga volt a sétatér arányában létező Zöldfavendéglő erkélyére menni és azt, amit hoztunk, a népnek megmagyarázni. Ezen pillanattól fogva Kossuth az országnak imádott és legfőbb embere lőn. Még a kisebb katholikus klérustól is olvastam nála leveleket, melyben felkérik az evangelikus embert, hogy mentené fel őket a coelibatustól. Másnap kinevezték a minisztereket és minden, amit Kossuth a statusok tábláján előadott, azonnal el lőn fogadva, mind itt, mind a felső táblán. Egyszóval feltámadott egy uj világ, melyben minden pártok öszveolvadva, csak egy nagy czélra, a haza boldogságára látszottak működni; igy minden vitatás nélkül, a klérus a tizedtől, a világi uradalmak a kilenczedtől egyszerre megváltak, szinte a robottól is. És akkor Kossuth száflása elibe Pozsony-megyei községektől, mint egy meg-

váltójukhoz, csak úgy özönlött a sok köszönő processio, Kossuth nevét magas zászlókon hordozva. Eszerént a diaetán minden keserüség, makacs tagadás megszünvén, a dolgok halmaza mintegy postán menvén, csak úgy magában folyva, szép édesen csörgedezett és Pozsonyban, azon Bécs városának külső városában, a magyar elem és a szabadság érzete egyszerre gyökeret vert elanyuyira, hogy még kicsiségekben is kirítt. Igy p. o. midőn a felségek a diaeta bezárására Bécsből le szoktak rándulni, a Fischerkapunál mindég egy fenyő ágakból való boltozat készült, de egyuttal a szinház eleje lámpákkal kivilágitva, nagy mértékben láttatta a két betüt még Ferencz császár idejéből V. F.-et, azt most is Ferdinand tiszteletére alkalmazva, az ácsok felálliták. Én történetesen arra menve megpillantom és látom, hogy az nem magyarul, hanem deákul hangzik és épen a kapu alatt, egy igen liberális varga mester Aignernél lévén dolgom, elbeszélém nekie szinte rosszalva, hogy a város tanácsa még ilyenekre sem figyelmez. Ő azonnal kérdezé, a német ember, magyarul nem tudván: „Sagen Sie mir nur, wie es sein soll?" Felelém: „Statt dem V. folglich vivat soll ein É mit einem accent sein, das sei Éljen." „Gut", mondva kimegy az ottan lévő rendező városi urakhoz és addig beszél nékik, hogy mikor én 5 órakor ismét arra mentem a V. betüt már letörette és egy nagy É betü jött estve világitás alá.

A császár április derekán eljött és valamint az ország gyülését magyar szózattal megnyitotta, úgy azt azon formán bé is zárta. Adná a jó Isten, hogy hazánkra nézve nem az utolsót! Mert az austriai ház a nagy veszteséget, hogy ő a magyar arannyal és többi kincsével, meg a vitéz seregeivel ezután kényére ne bánhasson, nem türhetvén tovább, magában a házban formálodott egy kamarilla, mely állott Lajos főherczegből, Ferencz császár özvegye Carolina Augusta, Ferencz Károly főherczeg és hitese Sofia herczegasszonyból, kik azt állítva, hogy Ferdinand császár a ház jogait gondatlanul oda engedé, mind azon dolgoztak, miként lehetne azokat ismét visszaszerezni és egyuttal Magyarországot leigázva, azt az austriai tartományokban békebelezni. Tehát legelső teendőjük volt az országot megfosztani arany és ezüst pénzétől; csak azt vettük észre, hogy midőn mindent ezüsttel vásároltunk, vagy eladtunk, a nép is adóját huszasokban fizeté, hogy ez fogyton-fogy és hogy titkos utakon Bécsbe váltják. Mig a magyar kormány észre vette, addig már sok milliom kisétált. Azután fellépett a bécsi kormány a Gleichberechtigung eszméjével, miszerint, rácz, oláh és németnek is meg volna nationalitássa és hogy ezek ettől magokat a magyarok által megfosztatni ne engedjék. És emissáriusok által ezen népeket a magyarok ellen mesterségesen fellázították, mondván az oláhoknak, hogy az imperator (a császár) robotjukat már régen elengedé, hanem földesurai hátráltatták azt és rajtuk törvénytelenül követelték. A sváboknak, hogy nemzetiségüket tartsák fenn és hogy a császár mint eddig, úgy ezután is pártolójok leend, csak őbenne és hatalmába bizzanak. A rácoknak, hogy a magyarok őket hitüktől, nyelvüktől, sőt földjeiktől is szándékoznak megfosztani és helyibük magyar coloniákat szállitani és igy ütött ki 1848-iki. májusban Nagykikindán az első

forradalom, mely Ujvidékre, Bánát- és Bácskaságra villámként elharapódzott. Erre a császár diaetát hirdetett Pestre, ahol felszólítá az országot, hogy iparkodjék a rácz mozgalmat lecsillapítani, pedig azoknak a kormány Gráczból ágyút, lőszert és tüzéreket küldött, Zimonyból pedig Mayerhofer ezeredese servianusokat fogadott katonákul, kik a ráczokat mint atyjok fiait, ezen kihazudott veszedelemben segitsék és hogy védelmükre erős és stratégikus pontjuk is légyen, Titelnél a csajkásokat magukévá tevék és azon hatalmas és Duna—Tisza öszvefolyásánál lévő hires három szegletet a római sánczczal együtt elfoglalták. És hogy keményen védelmezhetővé légyen, egy Spielbergen várfogságra itélt gaz ingenieur tisztet kibocsájtottak és annak ügyességével ama nagy tért hatalmasan felsáncoltatták. Egész terében több faluk, puszták helyezve lévén, ott magokat nagy erő ellen is keményen védelmezhették, mert az ottani rácz érsek Rajacsics kardot kötve, a keresztet a kezébe vévén, úgy buzdítá a fanatikus népet a munkára. A magyar kormány ezalatt a nádor mesterkedése miatt még nem nagy hatást eszközölt, mert midőn egy status tanácsban 60 ezer embert kivánt állittatni, felszólamlott a nádor, kérvén a minisztereket, ezt ne tennék, mert Bécsben nagy szemet fogna szúrni és leszállította az állitandó számot 12 ezerre. A bécsi hadi minisztérium pedig a horvátokat is fellázította ellenünk. Jellachich ezeredest Feldmarschallieutenanttá és horvátországi bánná nevezte és készült már Magyarországba bétörni. A tót megyékben pedig Hurbán obester járt egy-két zászlóaljjal, hogy a tót népességet szinte a magyarok ellen felszitítsa, panslavismus eszméjét indokolva. Igy állottak a dolgok, midőn a magyar regementek nagy száma letépvén a sárga-fekete zsinórt, a magyar államhoz esküdtek, igy Komárom vára is kezünkre került. De Arad nem, sem Temesvára, melyet a várcommendáns át akart ugyan adni, de báró Ambrózy temesmegyei administrátor őtet ebben gátolta. Igy a ráczok ellen a magyar kormány egy azokra nézve nagy reputatiot, Csernovics Pétert küldé Pétervárадjára kormánybiztosul és ezt a gyenge és máskép is korhely játékos embert a ráczok kártyával és asszonyokkal elfoglalták és kértek tőle 10 napi fegyverszünetet. Ezt a hitvány ember béigérte és ez alatt éjjel-nappal dolgozva Szenttamásnál oly erődöt alkotának, mely minékünk temérdek vérünk- és veszteségünkbe került, mert a bécsi kormány pro forma katonaságot is küldött ellenük, de azok előre mindent a ráczokkal közöltek, úgy hogy a sok katona és nemzetőr ott egész nyáron csak vesztegele, vagy a sánczok körül elveszett. Midőn a dolgok ily zavarban valának, kiütött az olasz háború és annak folytatására a bécsi kormány a magyar ország gyülésétől ujonczokat kért. De Kossuth és Nyáry szónoklata által a magyarok azt megtagadták, kimondván, hogy önkényes kormánynak egy szabadulni kivánó olasz nép leigázására, segédkezeket nem nyujtanak.

Ennek hirét Pestről az udvar a szinházban értette meg és a camarilla egy szóval felkiálta: Seht's, die Ungarn separiren sich auch von uns! És azonnal meg lőn parancsolva a bánnak, hogy három helyen üssön bé a Magyarhonba horvátjaival, kiket ő már azelőtt felakasztás fenyegetésével szedett össze és Jellachich a

Kőrös hidján, a másik és harmadik csapat pedig Barcsnál tört bé. Azalatt az oláhok Erdélyben mindent feldúltak, felégettek, nemzetségeket megöltek, a ráczok pedig magokat a háromszögben keményen védelmezték. Az ország gyülésére jött királyi parancs, hogy széledjen el, de minthogy az a törvénybe ütközött, az csak folytatva lőn. A császárt elvitték Innsbruckba, ahol miután Jellachich beütését kárhoztatta, ismét egy hónap mulva ir nékie: „Mein lieber Jellachich." A bécsi nép megértvén Latour hadügyminister a magyarok elleni bujtogató leveleit, őtet megölte és egy lámpásra felakasztotta. A camarilla Budára küldé gróf Lamberg Ferencz generálist kormányzó teljhatalommal, de amint ő Budáról a pesti hidra kocsizna, abból kirántotta a nép és mint hazaárulót agyonszúrta és öszvevagdalva, kötélnél fogva a földön hurczolta szinte az invalidus kaszárnyáig, honnénd tetemeit a kormány eltemettetése végett Fejér-megyébe Móórra, ugymint születése helyére küldé.

Ez mind megtörténvén, most egy kissé magam sorsát is hozom elé. Én az ország gyülésére menni nem akartam és magamat meg sem választattam, sőt öcséimet is attól visszatartóztattam. S egyszer csak május 21-én jön egy megye katonája, átadván egy nagy levelet, melyben nékem a *veszprém-megyei főispánsági diplomát* a nádor megküldi. Minthogy pedig még a márcziusi napokban ilyen hivatallal Pozsonyban meg valék kinálva, akkor minden hivatalról lemondék, valóban elfogadásánál haboztam, ismervén a bécsi kormány fondorkodásait, azt elfogadni nem akartam. De épen nálam volt szegény gróf Eszterházy Pál Rédéről és azzal bátoríta, hogy a nádor mint alterego, még pedig a felség jóváhagyásával nevez ki, ő tehát engem mindenesetre evincálni fog, igy tehát magunk között beléegyeztem, de oly feltétellel, hogy amint a ráczokat lecsendesíteni sikerülend, azonnal lemondok és ily rendkivüli időben ifjú erőt állitsanak helyembe és ily értelemben feleltem. De már másnap ismét veszek rendeletet, hogy azonnal menjek Sopron-megyébe, Sopron és Ruszt városaihoz mint *kormánybiztos*, az ottani kihágásokat elháritandó. Így csak május vége felé foglaltam el székemet Veszprémben, mely alkalommal az történt, hogy minekelőtte a gyülésre mentem volna, szállásomra jött a második alispán az egész tisztikarral, engemet üdvözlendő. Csak az első alispán Rosos István, ki maga igen óhajtott volna lenni főispán, a megyeházánál maradott és ott fogadott bennünket. Azomban az ember pecsovics létére igen ügyes lévén, ilyen canapé asszonyi gyengeségét elnéztem és idővel ügyességének jó hasznát vevém. Tudni kell azomban, hogy Veszprém-megyében, noha a nemesség számra nagy, mert 32 ezer nemes háznál több találkozik, de többnyire szegény és kétharmada protestáns, igy még ezek is a püspök és káptalan és uradalmak által behálózva lévén, a megye tisztviselői ezektől féltvén állásukat, alig volt köztük egy-két szabadelvü ember, a többi pedig mind pecsovics. De én az egész tisztikart megerősitettem, sőt főjegyző akkor nem lévén, ámbár annak kinevezéséhez a főispánynak vala joga, én azt most az egyszer a bizottmány szabad választására biztam és meg is lett választva a közszeretett Kún Sándor főjegyzőül. Igaz, hogy midőn

Pestre mentem, Szemere belügyminiszter kérdezé, hogy miként tudtam ama pecsovics tisztikart hivatalában megerősiteni, mért nem alkottam egy új szabadelvü tisztikart? Én azt felelém, hogy ezek olyanok leendnek — meglátandja —, mint a zsidó, midőn catholizál, ő sokkal többet fog járni a templomba, mint én, minthogy őreá minden szem tekint és a régi hibájukat ezek is most annál nagyobb serénységgel fogják kiigazitani. Amint is midőn a miniszter az ujjonczok öszveirásához csak hét napot kötött, Veszprém megye a maga jelentését már 6-ik napra estvére Pesten béadta, mert a szolgabirák fáklyánál, lámpásnál, éjjel és nappal folytatták munkájukat. Az egész nemzetőrség katonásan felruházva és fegyverezve jelent meg a Drávánál. Szegény Csányinak most is meg van levele, melyben dicsekszik, hogy midőn az ottani vizsgálatánál a többi megyebelieket csak paraszt öltönyben lelte, Hunkár Sándorhoz jövén, midőn fél óra alatt a bakonyi századot felállitá, igen meg volt lepetve, mert katona mondurban és fegyveresen látott legelőször nemzetőröket. Mert amint akkor még megtenni lehetett, szegények nem restellették Bécsből a fegyvert 17—18 forintjával meghozatni. Igy felváltva járásról-járásra csaknem mindnyája vagy a Drávánál, vagy Muraközben Perczel alatt késő deczemberig, vagy pedig Komárom várában és Austria szélén tettek hiv szolgálatokat. Sőt midőn a sarlói ütközet[1] után Görgeyvel a túl a dunai parton lévő sánczokat egy rohammal a némettől elfoglalta, akkor az ugynevezett veszprémi zászlóalj két sánczot vett be egymás után rohammal és őrnagyát Kun Geyzát azonnal ezeredes hadnaggyá nevezé. Azomban itt lehetetlen egy különös esetet meg nem emlitenem, melyet ama hires vitéz *Damjanich* generális aug. 8-án Arad várában beszélt volt. Ugyanis midőn Nagysarló után Görgey seregét a Dunán átvezette és a parton táborozott, estve öszvehivatá a vezéreket és az őrnagyokat, mondván nékiek: „Uraim igazitsuk öszve óráinkat — és volt estvéli 7 óra —, én holnap hajnal előtt a sánczokat rohammal akarom bevenni és arra 3 ágyulövéssel jelt adni, melyre mindenik őrnagy a maga sáncát bé fogja venni és egyuttal felosztja és megnevezi mindenkinek a maga sánczát és ezek megteszik a maguk rendelését.“ Egyszer azomban, — mond Damjanich, — csak hall egy helyen nagy lármát és veszekedést s amint közeledett, veszi észre, hogy ama hires veres sapkás zászlóalj csaknem hajba kap ama szinte igen nevezetes fekete sapkásokkal, kik épen egymás mellé estek. Amint odaér, azonnal kérdi: „Mi bajotok fiaim?“ S arra a veres sapkások, kik épen ő általa alakittatva, oly rendkivül vitézkedtek: „Gondolja el Nagyságod, ezek a héjában való fekete sapkásak velünk akarnak mérkőzni, az állitván, miszerint ők több hőstetteket vittek végbe, mint mi.“ Arra a fekete sapkások is ilyforma panaszra fakadának. Damjanich azután csillapitván őket mondá: „Nincs okotok egymásrai szemrehányásra, egyik zászlóalj olyan vitéz, mint a másik, ezért is érdemelte ki mindenik mások felett a maga kitünő jelét. Maradjatok békével, mint jó pajtások.“ De, — mondák a veresek, — mi mégis megmutatjuk holnap Nagyságod-

[1] 1849 április 19.

nak, hogy külömbek vagyunk azoknál, mert a roham előtt kivesszük és zsebre tesszük a golyót. Erre a feketék: de mi sem leszünk ám alább valók, mert mi meg a czindert vesszük le és akkor még vakon se lőhetünk. És igy ezen két hősies zászlóalj bevette másnapra, mindenik a maga kijelölt sánczát lövés nélkül, melyet még francziáktól sem hallék soha. De midőn az ott elfogott vagy 600 gránátos Damjanich előtt defilirozna, kérdi őket tréfából: „Na meine liebe Landsleut, was habt's Euch denn denkt, wie meine Buben Euch ohne Schuss heut Früh einen Guten Morgen gewunsch'n haben." Felelt egy Deutschmeister-ezredbéli: „Wir haben uns halt denkt Herr General, der Gescheute gibt nach." És arra még szegény úgy nevetett ott Aradon, hogy törött lába is mozgott a lóggón, a melyre fel vala huzva.

Ezek után térjünk ismét vissza a hazai dolgokra. A magyar kormány még junius hónapban felszólitá a megyéket, állítanának önkéntes katonaságot és a túl a dunaiakat oda utasitá, hogy Pápa körül seregeljenek öszve. De senki sem állitott. Veszprém-megye azomban kiállita egész készületben fegyveresen egy igen szép zászlóaljat, mely szeptember végén[1] már Sukorónál Jellachichcsal meg is ütközött. Csak Mosony vármegye önkénteseit vezette deczember közepe táján gróf Zichy Manó őrnagy Veszprémen keresztül, de azok is Pápán kiindulván, a házakba szétszaladtak, mondván, hogy ők gyalog a Bakonyon keresztül ama köves úton nem menendnek és nem mozdultak, mig csak szekereket nem rendeltek alájuk. De már Veszprémből gyalog küldöttem őket tovább.

A camarilla tehát reá parancsolván Jellachichra, midőn a körösi hidra ért, két más tábornokkal a hid közepén megálla és fejér kendőjét vevén kezébe, azt Magyarország felé lobogtatta, mert részünkről a hid egy rögtöni felégetésre el vala készitve, de seregünk is 6 ágyuval, gróf Teleki Ádám tábornok alatt védelmére oda volt állitva. De Jellachich érkezésével azt mondván a rossz ember, hogy ő nem Kossuth katonája, az ágyukat és népét onnénd elforditja és elmegyen, állva hagyván ott egy egyes huszárt, holott ha ő kötelessége szerént a három német tábornokot lelöveti, vége leend az illyr pártnak Horvátországban és a horvátok, kik reánk nem agyarkodtak, mind visszatértek volna. Amint is, ámbár Teleki a lovassággal már elvonult, mégis csak nyargal Jellachichhoz segéde, jelentvén, hogy népe nem akar a hídra még csak lépni is és hogy visszafordul, melyre a tábornok hirtelen kiránt a kebeléből egy papirost s azt kiáltja népének: „Csak előre fiaim, mert ez Őfelsége parancsa!" Igy még csak akkor léptek horvátjai a hidra. Azomban a magyar táborban nagy zúgolódással fogadták Teleki hazaáruló gyáva tettét s azt mondták a huszárok, hogy ők közibe vágnak a horvátoknak, ha mindjárt Herkópáter is mást parancsolna. És akkor a főtisztek öszvegyülvén, maguk közül kettőt küldének Jellachichhoz, kik kérdeznék meg, minő joggal lépett ő a magyar földre, midőn ők is a magyarokkal együtt egy fejedelem és egy constitutionális szabadság és törvény alatt állanak? Ő azomban felpattanva, nagy gőgösen felelt: „Ihr habt keinen

[1] 1848 szeptember 29.

Kőnig, sondern ich werde Euch einen Kőnig geben. Ich ziehe jetzt nach Pest, dort werd' ich Kossuth, Madarász und dergleichen 30 Ruhestörer aufhängen lassen und damit werde ich die Ruhe im Lande herstellen." Azomban akkor még öszveütközés nem történt és Telekivel is a kormány kémélettel bánt, ama nevezetes két nagy status férfiu és testvéri miatt, úgy mint József az erdélyi kormányzó és László, később Magyarhonnak Párisban követe miatt. És Jellachich a somogyi oldalon Siófokig, Teleki pedig Keszthelynek, Veszprémnek húzódott Lepsénybe. Mig ez itt történik, a másik két horvát csapatot körülveszik Perczel, de leginkább Görgey ügyes rendelete szerint a nemzetőrök Ozora körül és 11.000 ember két tábornokkal[1] a nyilt mezőn kapitulálni kényszerült, fegyvert, ágyúkat, lőszert általadván; a kormány a köznépet hazabocsájtá, a főtiszteket pedig Budára késérteté. Mikor Jellachich még Somogyban volt, a nádor Móga tábornokkal hozzánk jött Veszprémbe, kérdvén tőlem, mi ujság? Elbeszélém a Körös hidjánál történteket és hogy most seregünknél alulról kezd létezni a reactio. Ő ezt egész hideg vérrel hallgatván, semmit sem szólt. Másnap azomban a vice ispánnyal felkerestem Mógát és előlhozván a katonaság elszállásolását, mindjárt láttam, hogy a veszprém-megyei térképen, melyet néki még előtte való estve szereztem, sehogy sem találja magát, mert az egyes csárdákat nagyitó üveggel is helységeknek nézte. Arra csak veszek egy árkus tiszta papirost, leültetem a vice-ispányt és mondom Mógának: „Herr Felmarschallieutenand, wir sind hier zu Hause, wir werden Ihnen die Dislocation dadurch erleichtern, weil wir genau wissen, was ein jeder Ort an Cavallerie, oder Infanterie zu fassen vermag." Igy tehát Lepsénytől jobbra, balra kijelelvén a helységeket, egy nagy karikában belé irattam a lovasság vagy gyalogság számát. Mégis a szerencsétlen, a kis bozsoki falura 500 gyalog helyett ugyanannyi lovast rendelt és egyebütt is igy cselekedett a kelletlenül idehurczolt szegény ember. Ugyanaz nap a főherczeg nádor gróf Zichy kapitány és kamarását elküldé Jellachichhoz oly izenettel, hogy ő Füredről átkelvén a gőzösön, a somogyi oldalon kivánna véle értekezni. Zichy a horvát vezért Öreglaknál találja s azt az üzenetet hozza a főherczegnek, miszerint igenis a vezér szolgálatjára leend a gőzösön. Erre harmadnapra mintegy reggeli 10 órakor a nádor egész kiséretével kiment Füredre és a gőzöst úgy arányoztatja, hogy a somogyi parton közel lehete látni a horvát tábort. Erre a főherczeg horgonyoztat, de csak azt veszik észre, hogy egy tábornok több tisztekkel huzakodik s ezek őt a menéstől hátráltatják és ezzel jön ladikon két horvát őrnagy és jelentik a nádornak Jellachich abbeli sajnálatát, miszerint ő igen szívesen udvarolna ő császári herczegnél, de tisztjei őt odamenni nem engedik. S erre a nádor mintegy szinész felhorkanva, kezét magasan felemeli és azt mondja a két horvát tisztnek: „Sagen Sie Ihren General, dass ich diese schändliche That fürchterlich rächen werde" és a hajóskapitány felé fordulva: „Nach Kenese" kiáltja, hol a hintók már reája vártak. Innend elment Budára s onnand éjjel 2 lovas postán felszökött

[1] Roth és Philippovich.

Bécsbe s arra egy országos kiküldöttség lefoglalá minden irományait, melyekből hazaárulása világosan kisült. Igy azon javallata, mely szerént Bécsből 50.000 ember küldessen Magyarországra, Pesten egy vérbiróság az érdekelteket büntesse és úgy állitja helyre a megzavart békét. De még azt is megtudá az ország, hogy midőn a miniszteri tanácsban a ráczok ellen katonaságot vagy más érdekeset rendeltek, ő azt azonnal a maga aláirásával a postára küldé, de éjfélkor a leveleket a postáról visszahozatta és azok felbontatlan nála megtaláltattak; valamint az is már ennek előtte szembe tünt, hogy midőn minden felől környékezte a hazát veszedelem, ő akkor is délután mindennap reáért a várkertjében tekézni.

Én azomban a kormánytól parancsot vevék, mely szerint az egész bakonyi népet mint guerillákat talpra állítsam, de megvallom, ennek nem engedelmeskedtem, mert ennek sikertelenségét már egynehány hónap előtt tapasztaltam. Ugyanis julius hónapban ifju Nugent béütvén 3 ágyúval és 1800 horváttal Nagykanizsára, Vidos József vasmegyei kormánybiztos és gróf Battyány Károly Zalából öszveállva, 23000 fegyvertelen népet öszvecsődítettek, kikkel midőn Nugent meg kelle semmisiteni, egy ágyulövésre népük mind elfutott, hátra maradván Vidos és Battyány és egy-két segédjük és azzal Nugent szép csendesen visszavonult Horvátországba. De azalatt a kanizsaiak másnap regvel egy hátramaradott kicsi, csak 70 emberből álló csapatra bukkanván, ámbár szegény horvátok a fegyvert letéve, pardonért könyörögtek, mind egy szálig leöldösték. Én ezek szerint az országnak hasztalan költséget okozni nem akartam, mert a Bakony úgy sem vala strategikus pont, minthogy mind a két pártbeli erő mindig csak Komárom körül pontosult. Mi történt volna tehát majd annyi szűrös fegyvertelen és ágyu nélküli emberrel a sikon, midőn Windischgrätz bejött ama jól szervezett seregével? Elszéledett volna a sok ember, a merre futhatott és a vidéket csak rablásnak tettem volna ki.

Deczember vége felé ismét sürgeté a kormány a Bakony rendülhetetlen népének talpra állitását és még pénzt is küldött hozzá. De már akkor a német had Mosonyba érkezett; hogy tehát pro forma valamit látszassam tenni, négy egyént megbíztam azok alakitására, de biz azok már nem boldogultak. Igy szeptember vége felé Jellachich általkelt a Sión, Pesten és Budán sánczoltak, verbuváltak és a kormány minden erőt Martonvásár felé küldött. A mi népünk visszavonult Fejérvár felé és Sukorónál positiot vett. Itt ütköztek meg legelőször, Jellachich visszavonult és fegyvernyugovást nyert, mely közben felszedvén sátorfáját, felszökött nyakra-főre Bécsbe. Szegény horvátokat Fejérvár alól egész Győrig kergette állapodás nélkül, ottan egy nap vesztegelvén, ismét egy nap felment Austriába. Mógának előőrseink jelentették, hogy szökik a horvát, de a' mindég csak azt üzené, miszerint szemmel tartják őt és még csak harmadnapra kezdtek utána nyomulni nyakra-főre. Én is küldöttem Pápáról két zászlóaljat ellenük, de Bezerédy Kristóf és gróf Eszterházy Károly őrnagyok, egyik Ménfőn hevert, a másik pedig Szent-Mártonban a klastromba ment enni és inni a héjában valók.

VIII.

A honvédelem megszervezése 1848/49 telén. Hunkár mint délvidéki kormánybiztos. Bem szerepe. Csongrádmegyei állapotok. Szeged védelme. Windischgrätz előnyomulása. Dembinsky főparancsnoki megbízatása. Hunkár a legfőbb törvényszék bírája. A tavaszi hadjárat. A szabadságharc vége. Hunkár bujdosása. Haditörvényszék elé kerül, elítéltetése, komáromi várfogsága. Kiszabadulása 1855-ben.

Kossuth Komáromba jövén, sok népet öszveszedett és gróf Nádasdy Lipóttal utánuk mentek Parendorfig, az austriai szélekig. Ide sok országos követ is eljött, mint önkéntes, közülök Pázmándy Dienes, a praeses, addig intrigált, hogy reávette a magyarokat, ne lépjenek az austriai földre, holott akkor Windischgrätznek nem volt még hadereje Bécsnél. Elfoglalhatták volna Bécset és felfegyverkezve ott erős állást vehettek volna magoknak! Ez volt a második szerencsétlensége a magyar dolgoknak. Ezek tehát ott tespedtek egy darabig és osztán elszéledtek. Azalatt pedig jött Windischgrätz 50.000 jól felszerelt haddal. Perczelt is nyomták a Muraközből, de midőn egyik zászlóalja Veszprémbe jött, 800 puska-, 1200 bakancs- és ugyanannyi fehér ruhával tudtam felszerelni. Perczel parancsot kapott a kormánytól, hogy Móórnál minden áron ütközzék, azomban két brigáda német igen megverte,[1] mert egy móóri uraság vadásza a császári Jägereket háta mögé vezette. Görgey pedig lejött Váczig anélkül, hogy ütközött volna és arra *Bem* tábornokunk igen megítélte, mondván: „Von Pressburg bis Ofen ohne eine Schlacht zu führen, das ist kein General und Sie werden sehen, dass er ist ein Spitzbub." Eszerént Pesten a legnagyobb ijedtség és futkozás, magam is felszólítám a tisztviselő urakat, maradnának együtt és várják be a németeket Veszprémbe és ha lehet, szolgáljanak, amint is egész becsülettel a rendet fel is tartották és én Pestre siettem a gyűlésre. Helyettem csakhamar Fiáth Ferenczet nevezték Veszprém- és Zala-megye főispánjává, a hol ő igen becsületesen működött s minthogy a német katonasággal jó lábon állott, sok sérelmet vagy megelőzött, vagy elhárított.

Pesten azonban az utolsó deczemberi országgyűlésen, amit végeztek, feljebb megmondám; meg vala ugyan a kir. táblának is hagyva, hogy Debreczenbe menjék, de biz az félre venta magát, kivévén báró Perényi Zsigmondot, ki ott lenn a felsőtábla előlülője lőn. Görgei bément a bányavárosok felé és nagy küzködéssel tudott csak Szepességnek tartva, Güyonnal, s azután Kassánál egyesülni Klapkával januárius derekán. Midőn a kormány az egész magyar hadsereg egyesítését határozta, *leküldöttek Szegedre és az egész Aldunára kormánybiztosul*, Csányit pedig Erdélybe Bemhez, ki midőn Erdélybe ment volna és Pesten magát Kossuthnál jelenté és ez elejbe tévén az erdélyországi térképet, kérdezi őt: „Herr General, was haben Sie mit Siebenbürgen für Ansichten?" Azt felelé: „Urban wird glauben, dass ich seinen rechten Flügel werde attaquiren, nein, ich attaquire Ihn auf den Linken, und schlagen. Dann wird er sich da und da sammeln, dort schlage ich ihn wieder

[1] 1848 dec. 30.

und jage ihn in die Bukovina." Kossuth reáveti nagy szemeit és gondolván, ez az ember sokat mond egyszerre és mosolyogva mondja: „So wünsche ich Ihnen viel Glück dazu! Adieu, Herr General". És midőn Debreczenben ama hírekkel csak jött ám a sok futár, akkor beszélé el nékünk Kossuth a status tanácsban, hogy mindezeket Bem előre mondá és amennyire tábornokainkat ismertem, hozzáfoghatót egyet sem tudok, mind vitézségre, mind villámsebes fordulataira, a legügyetlenebb nép használatában, de különösen a tüzérség alkalmazásában. A németek szájából tudom ezt leginkább, kik ügyességét bámulni nem győzték. Végtére is Puchnert és még más négy generálist egyszerre kihajtotta az egész vert német sereggel Oláhországba. Puchner Staats-kocsiját elküldé Debreczenbe, ordóit, keresztjeit pedig szállásán feledve, utána küldé Oláhországba. Akarta ő a moldvaiakat is részünkre fellázítani[1], de azok a muszka befolyás és közeli hadseregük által le voltak hangolva. Bem manoeuverjeit Erdélyben Bonaparteivel lehet csak 1796- és 1797-ből Olaszországból öszvehasonlítani. Ha az veszi át Pozsonynál a hadvezérséget, nem lévén ő és Kossuth között semmi féltés oka, sokkal nagyobb és kitünőbb lett volna az ő győzedelmeinek hatása. Még kiszoríttatván a muszkák által Erdélyből, Temesvárnál is addig verekedett,[2] míg a lóval megbukva, karját töré és úgy vitték el a csatamezőről. 1862, ez idén értesültem a külföldről, hogy Bem tábornokunk hadjáratát a franczia- és olaszországi katonai intézetekben az ifjúsággal úgy taníttatják, mint néhai Bonaparte 1797-i olasz hadjáratát, a hasonló nyílsebességgel a tüzérség legügyesebb alkalmazását és a legnagyobb hatású positioknak a legvakmerőbb elszántsággal és szerencsés következésű eldöntő felhasználását.

Én tehát, amint feljebb mondám, lementem Szegedre, ott egy nagy gyalázatára akadtam *Csongrád-megyének*. A jeles ifjú Kárász István meghalálozván, ismét Kárászt neveztek főispánynak, de ez egy élhetetlen fráter lévén, mindég csak fohászkodott a magyar dolgokon és semmit sem tőn, még a tavaly kivetett ujonczokat sem állittatá ki, mert az előbbi megye administratora Bene, ott meghuzván magát, egyfelől és Babarczy Budáról a tisztikart tétlenségben tarták. Azomban midőn reájuk ijesztettem, hogy ha 8 nap mulva az ujjonczokat ki nem állítják, én valamennyit cassálom, akkor azután ez is meglett. Minthogy pedig hadseregünket kivontuk Bánát- és Bácskaságból, a magyar lakosság már ott földönfutóvá lőn. Csak Szegedre menekült vagy 18.000 lélek, ezekből aztán állíték két gyalogzászlóaljat, aztán 800 lovas nemzetőrt a megyében, mégis Bene kapitány alatt 200 gyönyörű lovas legényt magából Mezővásárhelyből. Itten vettem szigorú parancsot a kormánytól, hogy minekutána gróf Eszterházy Sándor tábornok (ki most Bakon-Szent-László bírja és a császáriaknál ezeredes) arra a hírre, miszerént a magyar tábor felfelé huzódnék a német had ellen, ő nemcsak maga nem akar ellenük harczolni, hanem még vagy 50 főtisztet reábeszélt, hogy hagynák el a magyar szolgálatot, s

[1] 1849 aug. 22—25.
[2] 1849 aug. 9.

ennek megvizsgálására Debreczenből a kormány Nádasy ezeredest küldé, azonban ez Eszterházyval kezet fogva, még egy gróf Csákyval együtt, mind a hárman elszöktek és Baján tartózkodnának, én ezeket a honárulókat azonnal elfogassam és biztos őrizet alatt Nagyváradra vérbiróság elébe küldjem. Azomban irtam én azonnal Bajára, a bácsmegyei főispánynak, de ő azt jelenté, hogy Kalocsánál sikerült a gazembereknek a Dunán átmenni és a németeknél a haza ellen szolgálatot venni.

Ezalatt a ráczok megtudván, hogy Vécsey generális Szegedről felfelé huzódott, bizonyos Popovits, volt szegedi megszökött városi főjegyző vezetése alatt Kis-Szegedet megtámadták. Küldöttem ellenük két zászlóalj szegedi nemzetőröket, de ezek megfutamodtak és a Tisza jege őket fenn birván, mind hazaszaladtak. Másnap azonban tartván attul, hogy Szegedre is jöhetnének, a hidat felszedettem és haditanácsot tartva, gróf Hadik ezeredest[1] módba hagytuk, mert felmenvén a magyar hadsereg a németre, én Szegedet oly pontnak tartám, honnénd hadainket kenyérrel, zabbal, szalonnával biztosan elláthattam. A ráczoktól pedig a Tisza által elválasztva, Szegedet nem féltettem. Maradott tehát Szegeden jól kitanult két zászlóalj gyalog és gyenge zászlóalj huszár, még is egy üteg 6 ágyúval s midőn a ráczok másnap Uj-Szegedet elfoglalva, a városra átlövöldöztek volna, nékik indult a nemzetőrség s onnénd a ráczokat kiverték, kik Gyáláig meg sem állottak. Másnap aztán a hidat bérakva, egész erővel rajtuk hajtottunk, tőlük öt ágyut és zászlót elvéve s azolta a rácz meg sem mert többé moccanni.

Már most nagyon eltávozván a dolog fonalától, visszamegyek Debreczenbe. Midőn Pestről az ország gyűlése levonult, akkoron az ország gróf Battyány Lajos elnöksége alatt Windischgrätz herczeg vezérhez egy országos bizottmányt külde és ez azt Bicskén találá, de Battyányit már maga elé nem bocsájtá, ők azomban előadták, hogy ha Őfelsége Magyarország alkotmányát és területét sértetlenül hagyná, ők akkor Ferencz József Őfelségének hódolandanak. Azomban Windischgrätz vezér Őfelsége nevében azt felelé: „Mit Rebellen unterhandle ich nicht und ich fordere unbedingte Unterwerfung, sagen Sie dies auch und schreiben Sie dies nach Debreczen", de a bemenetelt nékiek megtagadá. Azalatt én lementem Szolnokra, hol sokan a barátoknál háltunk s onnénd Debreczenbe menénk. Görgey pedig hadával Vácz felé vonult és ott egy proklamációt adott ki, melyben a seregnek Ferdinánd királyunk és alkotmányunk iránti tántoríthatlan hűségét emlité, de többé a kormánynak, mert annak republikára való hajlamát észrevevé, jelentést nem tett.

Kossuth pedig, hogy mintegy ellenőrséget ezek ellen állitson, Párisból felszólított egy öreg lengyel tábornokot Dembinszkyt, majd a hadsereg vezérletét arra ruházandó. Amint is midőn Windischgrätz Szolnok felé küldött sereget, maga pedig hadseregével Egernek tartott, akkor a vezérséget Dembinszky vevé át, ki csakugyen oly okos tervet készített, melyben egyszerre két felül meg lett verve a német és ha Görgey 8, Klapka pedig 7 órával korábban

[1] Gróf Hadik Gusztáv.

érkeznek Kápolnához, a németek egyszerre agyon lettek volna verve. De a büszkeség és egyenetlenség átok a magyaron, mert azt állították a magyar főtisztek: Mit nékünk egy ismeretlen részeges vén idegen, midőn a magunk emberségéből is megverjük a németet! Ennek orvoslása végett kiment ugyan Debreczenbül Kossuth a hadsereghez, de ha Dembinszkynek mindnyája ellensége volt, nem tudott mást tenni, hanem az öreget magával visszavinni és a vezérséget Görgeyre bizni. Mi ugyan azelőtt Debreczenben egész télen át nagy félelemben éltünk, mert lehetetlennek gondoltuk, hogy a német erős hadsereg egyenesen le ne jöjjön Debreczenbe, akkor nem tudtunk volna hová menni, az ország gyűlése szétszalad, a bankógép dolgozni megszünik és igy vége lett volna mindennek, mert nagy bajunkra Schlick semmivé tette Mészáros tábornokunkat és csak Klapka tudná megakadályozni, hogy szét nem vernek Debreczenből. De aztán Guyon alatt bevették Szepességben ama hires branyicskói passust,[1] Bem Erdélyből ugyan kiverte Urbánt, de Puchnerrel még nehéz munkája volt és csak ilyen körülmények közt fogta fel a kormány azon eszmét, hogy a németet csak összpontosított erő képes kiverni az országból. S eszerint a Bánát- és Bácskaságból a sereget felhozta, engemet pedig Szegedre küldött, annak védelmére és az ottani héjányok elhárítására.

Nagyváradon pedig ezalatt 2000 ember tüzér és másféle lőszert készített, úgymint lőport és töltéseket készítének, ágyut öntének, czindert, kapslit hasonlóképen, ama hires Lukács Jenő ezredes[2] vezénylete alatt, mégis egy másik Lukács felvigyázata alatt sok száz szabó, csizmadia, szíj- és kerékgyártó dolgozott, oly pontosan, miszerint a kormány bizvást számíthatott, hogy egy hét végével egy egész zászlóaljnak minden készülete megvolt. Igy egyszer Klapkának küldének az alföldről egy akkor felállított zászlóaljat. Ennek kelle menni felfelé a maga ruhájában, azalatt az egész adjustirung megkészült Váradon, hamar szekerekre rakatván ezek, a sereget egy pusztán utolérte és egyszerre ott magára vévén a mondurt és más eszközöket, fel vala szerelve a zászlóalj. Csakis igy lehete ama roppant magyar hadi erőt eléteremteni, mert szegény hazánkban akkor minden erő az intelligentia és művészet egy testtel, egy lélekkel összeforrottanak a német rabságbóli felszabadítására.

Engemet azomban január derekán Szegedről visszahívtak és 4000 frtnyi fizetéssel kineveztek egyik *országos kegyelmezési főbirónak* és helyettem lőn gróf Battyány Kázmér tábornoki hatalommal felruházva oda küldve. A kormány pedig fáradhatlan vala a katonaság felszerelésében, míg csakugyan márczius elején feltüntek ama elhatározó napokon, melyeken a magyar erő megdönté a németeket. Ily alkalommal tüzérjeink oly ügyesek valának, hogy már Kápolnánál mondák a németek: Bizony könnyű a magyar sorsa, midőn mind francia tüzérekkel van ellátva ágyuja! Igy Szolnoknál a veres sapkások Damjanich alatt szabad kézzel vették el az ágyukat a némettől, a gyalogság rohammal verte vissza a

[1] 1849 febr. 5.
[2] Helyesen = Dénes.

lovasságot és Császár nevü dragonyos ezrednek felét a Tiszába fullasztotta. Kápolna felül pedig mindég nyomon üldözte a németet. Gyöngyösön Schlick nagy ebédet rendelt s azt mondá embereinek: „Heute halten wir eine Hasenhetz auf die Ungarn". De megfordult a koczka, huszárjaink egy ingre vetkőztek s úgy verték meg Schlicket, az ebédet pedig a magyarok költötték el. Pest-megyében Sápnál[1] Klapka és Damjanich verte Jellachichet, Görgey pedig Isaszegnél,[2] ahol legtöbb vér folyt, Windischgrätzet a negyedik rohammal. Aztán Damjanich a németet Vácznál[3] is igen megverte s többé Dunán innend német nem létezett. Ily számos vereségre a camarilla igen megijedett Olmütz várában, Windischgrätzet visszahivá és Weldent nevezé helyébe fővezérnek. Ez pedig minden várakból összeszedvén a gránátosokat, egyszerre tönkre akarta tenni a magyar sereget. Nagy-Sarlónál Bars megyében erős állást vőn, Klapka azomban és Damjanich őt felkeresték[4] és midőn az igen megáradott Garam vizén a magyar seregnek egy része átkelt, javallák Weldennek, hogy azokat megsemmisíthetné. „Nein — mondja —, das ganze Gesindel soll herüberkommen, ich will sie alle in der Gran ertränken!" De dolga másként fordult. Damjanich hátul került és 4 órai ütközet után agyonverték a németet, aki, a mennyire lehetett, Kolta felé Komáromnak szaladt és túl a dunai oldalon magát a sáncokba vette. Innend is kiszorultak és Győrön, Pápán keresztül az egész német sereg az országból ki lőn verve. De a kormány, most sem tudom mi okból, nem azt parancsolá, hogy űzőbe vegyék szinte Bécsig a németet, hanem azt rendelé, hogy Görgey rohammal vegye be Buda várát, mely május 21-én meg is történt. Engemet pedig a belügyminiszter nagy sietséggel felkülde, hogy Veszprém-megyében dolgaimat újra folytassam. Itt azomban már nem sok vala teendő, mert az orosz seregek mindinkább közeledtek határunkhoz és amint egy spionunk, ki azelőtt Sléziából tömérdek fegyvert hozott számunkra, egy éjjel nálam megjelent és jelenté, hogy a muszkák már Sléziában volnának, midőn szobámból kiment, felsóhajték ezen szavakkal: Finis Hungariae! És így is lőn. Pozsony megyében[5] Görgeyt már a muszka lovasság segétségével megverték, így Komáromnál és Herkályon,[6] úgy, hogy ő Vácznak húzódva onnénd is verekedve retirált Miskolcz felé és itten látván, hogy a magyar erő két hadnak nem elegendő, minthogy Haynau túl a Dunán ismét új német erővel jőve és az üres Budát is elfoglalá, melyet mi július elsején elhagytunk és akkor az országgyűlése Szegedre vonult, Görgey — mondom — már akkor kéz alatt Paskevits orosz hadvezérrel megegyezett, hogy magát az alföldön, ahol majd az egész magyar erő összpontosul, az oroszoknak megadja.

Én ezalatt Szegeden valék, a nagy veszteség kinos érzete és a nagy hőség és lágy Tisza vize miatt colerinában vagy két hétig

[1] Helyesen = Tápió-Bicske (1849 apr. 4.).
[2] 1849 apr. 6.
[3] 1849 apr. 10.
[4] 1849 apr. 19.
[5] Peterdnél, 1849 jún. 21.
[6] 1849 júl. 2. és 11.

szenvedvén, mig a nagy búban innend egészségesebb helyre Nagyváradra vándoroltam, a hol egészségem ismét helyre állott. Szegeden pedig a kormány nagyban sánczoltatott, de mind hasztalan, mert Dembinszky és Mészáros, kik ezen a félen lévő seregünk kormányzatát átvették, azokat a németeknek átengedték, sőt átmenvén a Tiszán, még a hidat is érintetlen hagyák, a németek rendkívüli nagy örömére. Igy ők aztán Szőregnél[1] nagyon megveretve, Temesvár alá húzódtak, hová Bem is kinyomatott az oroszok által, de már semmit sem tehete. És seregünk Temesvár alatt egész szétveretett[2] és némely része annyira megszorult, hogy Aradon alól a Maroson nemcsak a lovasság, de még az ágyuk is átusztattak. És még akkor is Lukács ezredes az oláhokkal s egy néhány katonával az erdőben csináltatta a lőport, míg a németek onnénd is szét nem verték. Akkor a magyarok Felménesnek retirálván, az ágyukat belédöntögették a szörnyű nagy vízmosás rengetegeibe. Én pedig Váradról Uj-Aradra mentem, de a temesvári ütközet után Arad városába, itt hintómat eladván, vettem egy echós jóféle paraszt szekeret és jó két lovat hámostól és bémenék a várba Kossuthhoz, ki Jankutól Erdélyből oly értelmü oláh levelet kapott, miszerint az oláhság, ha a magyar őket szivesen fogadandja, úgy fog ezután vele élni (jako fráczi), mint testvéreivel, de már későn. Magam azomban nem tudtam elhatározni, hogy midőn a sok úr Törökországba menekült, én hová menjek és hol húzzam meg magamat? Feltevém, hogy akárminő sors ér is, hazámat el nem hagyom, hogy a melynek szabadítása mellett annyit küzködtem még a német kormány alatt, most pedig a magyar uralom alatt védelmére, a sokféle iuridictio- és megyéknél 29.650 ember állíték talpra, ha elveszek is, itt takarja bé hazám földje korhadt testemet. S amint aug. 10-én délelőtt Aradon az utcán kószálnék, egyszerre megvillan az agyamban, hogy itt lakozó atyámfia is volna, nagyanyám után öcsém Deseő József kapitány s azonnal valakit ezeránt megszólíték és felelete az lőn: Nézze meg az úr, ott áll ama zöld kapunál a kapitány, kivel én Pesten még 1810-ben Deseő Imréné nénénknél igen jól megismerkedém. Hasonló sorsunk lévén, őtet is, engem is 1809-ben igen megvagdalván a francziák, neki quietálni, nékem pedig Pestre menni kelle, hol is mi igen megbarátkoztunk, de azolta egymást többé nem láttuk. Igy odamegyek hozzája, réám ismert és kérdé, hol járok? Elbeszélvén sorsomat, azt mondja, mennék a vice-ispányhoz utlevélért. jöjjek hozzá ebédre, a többit majd megmondaná. A vice-ispánytól vettem passust Horváth András marhakereskedő névre és délután levelet a kapitánytól Silingiára, Ádám testvéréhez szólót. Amint is estvére kimentem Világosra és ott megháltam. Másnap regveli 10 órakor már Dezső Ádám öcsémnél voltam, ki szivesen látott és ott marasztalt. Itt töltém időmet 1850 november elejéig. Azalatt augusztusban 23-án Nagyszőllősnél[3] a magyar had letevé a fegyvert, Görgey pedig Nagyváradra mene Paskevichhoz, de egynehány nappal előtte gróf Battyány Kázmér és Szemere Ber-

[1] 1849 aug. 5.
[2] 1849 aug. 9.
[3] Helyesen: Csigerszőllősnél (Arad megye).

talan belügyminiszter a magyar koronával megkínálták Váradon létező Constantin orosz nagyherceget, de az azt nem vállalá el, igy Kossuth is Oláhországon át Widdinbe menekült. Utjokban pedig Orsova körül a magyar földön a magyar koronát elásták. De a német kormánynak, nem tudom, minő úton értésére esvén, azt kiásatta, egy-két napra Bécsbe vitette és aztán Budán a népnek kitétetvén, azt régi szokás szerint most ott őrizteti.

Szegény magyarok pedig földönfutókká lettek, aki merre bujhatott, vagy mehetett, eltávozott hazájától, többnyire Oláhországnak tartva, Bulgáriába, Widdin vára alatt letelepedtek és őket a török császár élelemmel ellátta. De itten a Duna partján tanyázván, minthogy csak rizszsel és birkahússal éltek és sem bort, sem pálinkát, melylyel azelőtt oly bőven éltek, itt nem leltek, de amellett a sok gyümölcsöt, melylyel Törökország bővelkedik, ették, 400-on felül kolerában elhaltanak. A többi innend Ázsiába szállittattak és a Fekete tengeren átevezetve Kutahán letelepedtek, innend pedig később, ki ismét haza, ki pedig Francziaországba, Angliába, többnyire pedig Amerikába kereste szerencséjét. Én pedig Silingián Deseő Ádám öcsémnél úri módon laktam, ő özvegy és gyermektelen ember vagyonos lévén, minthogy azelőtt Aradmegyében főbíró és 2-ik vice-ispán volt, országutban lakván, nyilt s kellemetes házat tartott, engemet pedig, ha Aradról megtudta. hogy arra német katonaság fog huzódni, Belényes felé 5 óra járásnyira, egy igen derék becsületes földesúrhoz Kosztka Györgyhöz küldött, hol mint menekült és bujdosó, igaz testvérileg fogadtattam s addig ott mulaték, míg Dezső onnét vissza hozatott. Volt nála a kertben és Aradról Pepi öcsémtől, a kapitánytól nyert könyvek olvasásában folytonos mulatságom, mig 1850-ik évnek vége felé, minekelőtte a zsandárok Aradra jövének, báró Forray szül. gróf Brunszwik asszony által pesti fő katona commendánsnál kieszközöltük, hogy feljelenthetem magamat a császári bíróság előtt. A jó grófné ugyan a maga Pestre menendő élelmiszereivel mint gazdatisztjét akart oda szállítani, de Török Gábor volt aradi viceispán és kormánybiztos más úton hamarább segített rajtam, mert elmenék aradi kocsin Pestvármegyébe és ide kijöve elejbém Pestről egy jó ismerősöm és bémentem véle, mint Popovich Constantin a városba minden akadály nélkül, hol Töröknél lakván, másnap, úgymint Katalin napján, Appel főcommendáns tábornoknál magamat feladám. Ő mint a jó grófné által már megelőztetve lévén, de úgyis, mint régiebb jó ismerősöm, oly kegyességgel viseltete érántam, hogy másnapra már meg vala engedve, miszerint magamat szabad lábon védelmezhessem. Igy két izben voltam a hadbiróság előtt. Szerencsétlenségemre Kossuth 1848-ban, úgy 1849-i futása alkalmával a hivatalos levelezéseket Pesten és Aradon hagyta és ezek voltak eleven próbák a német keziben, holott ahol csak hivatalosan működtem, mindenütt meginvestigáltattak is ellenem. Ez valóban minden examen közül, melyet éltemben kiállottam, a legszivszoritóbb vala, nehogy valamit önveszedelmemre feleljek, de dolgaimba hazafiságból senki mást ne terheljek. Nagy szerencsémre jó szomszédom, szegény gróf Eszterházy Pál valaha fő auditor Nedelkovich-csal együtt szolgálván, lejött Pestre és őt igen a részemre készité, mellette még a jó

grófné is a maga módjával mindent megtett, igy engemet december 19-én hazabocsátottak, de internálva lévén, mig majd ítéletem felolvasandják. Tehát 1852-ik szeptember vége felé irtak a megye utján, hogy menjek le Pestre. Erre elmenék Rédére és Miska öcsémhez Bánkra, tőlük elbucsuzandó s midőn hazaérnék, a sötétben feldültem és balkarom eltörött. Volt azonban egy óra mulva segítség és karom ügyesen be lőn kötve, erre gróf Eszterházy Pál ismét elmene Pestre és jelentené Nedelkovichnak, hogy rajtam ezen szerencsétlenség esvén, le nem mehetek, de ő azt izené, hogy ha gyalog is, de jöjjek le, mert magam hasznára fogok leérkezni, amint is nagy kinok közt Győrré kocsin, onnénd pedig gőzösön Pestre mentem és magamat Nedelkovichnál jelentém, ki csakugyan látván bajomat, előbbi rendeltetésemből, mely Tirolban Kufstein vára lett volna, kitörült és Komáromba rendelt, mondván, ott Simonich tábornok jó ember, ott jó dolgom leend. Tehát október 7-én vagy 29-nek felolvasták ítéletét, de stylo mindnyájan akasztófára valánk ítélve, de egyúttal Őfelsége elengedé. Én négy évre valék elítélve és aznap délután Komáromba küldve, ahol midőn másnapra magamat Simonich tábornoknál jelentém, azonnal beküldött a városban létező katona kórházba, ahol egy csinos kis szobát kaptam és egy jó legényt szolgálatomra és úgyszólván segítségemre. Ott mindennap regvel a törzsorvos és más főorvos megnézék karomat és ha kellett, a köteléket megigazíták. Szabadon jártam a kertben, vagy rossz időben a folyosón, hozzám is jöhetett szabadon, aki akart, ételt-italt szabad volt kivülről hozatnom és a amennyire lehetett igen jó dolgom volt, mert a Lese-Cabinetből még olvasásra könyveket is kaphattam. Itt meglátogattak a főtisztek és felváltva öcséim is, jó barátaim és atyámfiai. Azomban 1852-ben jött a parancsolat Bécsből, még pedig Őfelsége aláírásával, miszerint minden kedvezményeket a foglyoktól megtilt és ilyenért minden egyes tisztet felelőssé teszen. Már akkor strázsát tévén ajtóm elé, megnehezült a sorsom, sőt a csendes lakomból ki kelle költözködnöm és betettek azon folyosóra, melyen a beteg sánc-rabok háromszoros felvigyázat alatt valának. Igy julius hónapban gróf Eszterházy Mihályt is szobámba tevék, ekkor megenyhített hitesének, a jó grófnénak Sarolta lányával délután 2 órára mindennapi látogatásunk és ez igy tartott, mig Zsombory törzsorvost el nem vitték Linczbe, helyébe jövén egy német ember és azonnal parancsot kaptunk, hogy menjünk be a várba a többi politikus foglyok közé. És akkor jövének a keserü napjaink, mert már két hónapja azelőtt a császár megnézte a kórházat is és midőn a mi folyosónkat megpillantá, kérdezé Zsomboryt: „Was ist dort?“ Felelé: „Dort sind die kranken Schanzsträflinge und in einem Zimmer 2 politische Arrestanten“. „Wer ist das? Felelé: „Graf Michael Eszterházy hat das Zipperlein und Anton Hunkár hat einen gebrochenen Arm und beide sind alt“. Arra a császár: „Der Eszterházy hat dies Übel schon 30 Jahren und den Hunkár sein Arm ist schon lange geheilt“. Elég az, hogy mi nagy szomorúsággal beköltözködénk a várba. Én akkor 9-ed magammal valék az pavillon udvar egyik első emeletében, közel a Vágduna kapujához, egy szennyes szobában, minthogy pipás nem

vagyok, a legsürübb dohány füstben és már profósz kosztján. Itt 18 ember között kísértek a piatz egyik oldalára egy órai sétára. De történt, hogy zivataros téli időben három napig sem bocsájtottak ki. Simonich tábornok, egy Platz-obester, egy Oberstleutenant egyszerre pensionáltattak, helyükbe jövén egy kevély hannoveránus ember Feldmarschalleutenand Pfanzelter, Obristleutnand Pirker, egy hiéna és egy másik őrnagy, szelid ember. Pirker minden úton szembetünő és Bécsben tetsző szerepet játszva, egyszer télen 10 órakor a városba fél compánia gyalogsággal menvén, Rózsa Sándort kereste és több házat megmotoztatott, aztán reánk fogván, hogy mi a városi néppel egyetértve és a falusiakkal is a várat elfoglalni igyekszünk, investigáltatott ellenünk a közlegénység közt. Azután egy profoszt béfogatott, leküldé Budára (ki magát ottan felakasztotta) és ezen protokollumokat Bécsbe küldé, melyeket a félénk bécsi német kedvesen vett, hol a legszerényebb is azt mondá: „Etwas hat doch müssen an der Sache sein", holott aki a vár szolgálatát ismeri, mosolyogva látja a lehetetlenséget, mert 90 strázsa őrzi a várat két főstrázsa hellyel, mi pedig három zár alatt valánk elhelyezve. És ez Bécsben oly ijedtséget okozott, hogy közülünk éjjel, de egyenkint és nem is egyszerre ötöt elhurcoltak vason Csehországba therezienstadti várba és Josefstadtba. Budáról pedig egyszer egy törzsauditor egy egész commissióval jött, ezek minket éjfélkor megleptek és minden pénzünket, arany- és ezüstnémüt elvivén, azt mondák, hogy ez a Platzkommandonál le lészen téve, ide értvén még ujjainkon lévő jegygyűrűt is. Tőlem elvittek 223 darab aranyat és midőn Őfelsége amnestiát adott a pénzemet is visszarendelte, 50 darab arannyal kevesebbet adtak vissza; hol ragadott az és ki kezeihez, nem tudom, sőt 7 darab arany még igen körülmetélt és igy nagyon silány értékü volt közöttük. S Pirker annyira megszorított bennünket, hogy még ama 10 krt, melyet mindenikünk kapott, sem adá kezünkbe többé, hanem a profosz számította fel hétről-hétre, kielégítvén belőle mindennapi szükségleteinket. Azelőtt némelyek kezdének csizmát, czipőt varrni, Lukács pedig világ tekéjét csinálta. Ezt mind betiltá, úgy hogy teljesen elzárva és tétlenségben tarta bennünket, azt mondván gyakrabban: „Ja, Sie müssen büssen". Ha nékem kenyeret hoztak hazul, azt is 3 részre vágták fel, ha gyümölcsöt hoztak hazulról, úgy rendelte, hogy abból a profosz naponként csak két fügét és a barackot adjék. De ez mind megpesvedett és ki kellett dobni, végtére kenyeret sem engedett, sem gyümölcsöt többé. Levelet egy fertály évben egyszer vala szabad írni, azt is németül, vagy deákul, de magyar nyelven ippen nem. Azonban Pfantzeltert elviszik és jön 1854-ben helyébe Vogel Fml., egy igen humánus becsületes ember. Már ez dolgozó szobát is rendelt, aki azzal akart foglalatoskodni. Faragtak tehát, varrtak, rajzoltak, fából órát és más egyebeket is csináltak. S átmentünk a kisebb várban készített casamatákba, itt megengedé, hogy az udvar felét kertté alakítsuk és hogy ott egész nap szabadon járhassunk, sőt még fürdeni vizet is hordatott nyáron számunkra és már ekkor egészségem is újra felvidult, noha még hónapról-hónapra mindenünket kikeresték, ágyainkat felforgatták, ládáinkat megmotozták, sőt rajtunk való ruha zsebjeit is megnézték egy törzstiszt és

hadnagy előtt. Ezenkívül pedig mindennap a Vág-dunára néző ablakunk vasrostélyait megtekintették. A hejábanvalók meg nem tudván ítélni állásunkat a közönséges rossztévő criminálistától, mert mindnyájan elmehettünk volna a külföldre és így midőn magunkat feladánk, a szökés eszünkbe sem vala, hanem napról-napra vártuk kibocsájttatásunkat. Azomban ebben a dologban szegény magyarnak is rosszabb vala a sorsa, mert volt Komáromban 26 cseh ifjú is befogva és midőn a császár menyegzőt tartott, ezek egyszerre nyertek amnestiát és a katona-félék, kik cassáltattak lopásért egynehány évi engedelmet is, de a magyar politikus rabnak egy napot sem engedének, sőt egyikünknek három szinű nemzeties takarója lévén, azt elvették tőle és a városban az ő költségén setétkékre festették és úgy adák neki vissza. Szakált, barkót viselni nem vala szabad, sőt még sarkantyut sem, ellenben Lombardiából a második zavarba keveredett milánói két olaszt is hoztak közibénk és ezek elébb nyertek gratiát, mint a magyarok. Ilyen egyenetlen és részrehajló a német igazság. Midőn vasárnap és ünnepeken a nagyobbik vár kápolnájába 24 fegyver közt kisértek a templomba és midőn a külső ajtón kimenvén, az ostoba profoz ujját felemelvén és azt billegetve olvasta számunkat, közülünk egy azt találá mondani, bizony úgy olvasnak bennünket, mint a birkákat, de ezt csak csendes hangon magunk közt mondá, a profosz ezt bépanaszolván, pajtásunkat egy földalatti börtönbe zárták bé 24 órára. Pirker ezalatt megbetegedvén, nagy örömünkre meghalt a még a katonák által is gyülölt ember és azon estve 4 profosz leitta magát örömében, hogy ily kegyetlen rossz embertől megszabadulhattak. A mi sorsunk is azonnal jobbra fordult és vélünk többé senki sem gorombáskodott, igy én mindig udvarunkon, kertemmel mulatám magamat, ahol egy nyáron többi virágkedvelőkkel 6000 akó viznél többet elöntöztünk. Igy aztán egyszer csak reám érett ama szerencsés óra, melyben október 6-án 1855-ben a várfogságból kiszabadultam, de ott is nagy esztelenséget követnek el, mert két nappal előbb a nagy várban egy más profosz keze alá egy különös szobában helyezik el a szabadulót és ott ismét ujra mindenét megmotozzák, ez vélem is igy történt, de már 6-án regvel a brigadéros adott egy certifikátot, melyen szabadulásom fel vala jegyezve, aztán a profosz kivezetett a várból a városban lakó Polizei-prefektushoz, de a várkapunál már öcséim és hugaim elémbe jöttek és 4 év mulva vala közös tiszta szivü örvendezésünk. A Polizeinál reversálist kelle adnom, kijelelve lakóhelyemet, hogy onnénd a civilis és katona hatalom tudta nélkül lakóhelyemet változtatni nem fogom. Igy noha a Felség általános amnestiát adott, a járásbeli főbiró, még az idén is ide Szécsénkére nem igazolási jegyet, mint minden másnak, hanem formális passust adott, hozzátévén, hogy csak egy hónapra. Azomban én ezen moralis letartóztatás ellen felsőbb helyen a napokban már folyamodtam.

Lukinich Imre.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

Szekfű Gyula: *Tomori.* („Napkelet"; 1926. évf. VII—VIII. füzet.)

Van a magyarnak egy példabeszéde: „Kicsiny a bors, de erős". Önkéntelenül is erre gondolhatunk, ha Szekfű Gyula rövid, de mindamellett rendkívül tartalmas és mélyenszántó tanulmányát figyelmesen olvassuk.

Forma szerint nem hadtörténelem, amit Tomoriról írt, nem is életrajz, hanem dióhéjba foglalt és mégis teljesen világos leírása a Mohács előtti Magyarország külső és belső helyzetének; hű képe a szerencsétlen fővezér érzés- és gondolatvilágának, amely annyira elütött annak az időszaknak alantjáró erkölcsi felfogásától.

Szekfű tanulmányában megelevenül előttünk Tomori, mint Bornemissza János kir. alkincstartó, később pozsonyi gróf, szerény „servitor"-a, aki ura oldalán, annak megbízásából, kisebbfontosságú hivatalos ügyeket is intéz. Majd látjuk őt mint fogarasi várnagyot; ekkor már fontos állást tölt be, belekapcsolódik a hadiéletbe, politikai — sőt a török és oláh ügyek révén nemzetközi — látókörre is szert tesz, anélkül, hogy mindez teljesen betöltené lelkét. Az ő országa nem volt *abból* a világból való.

Tisztán látja a török terjeszkedés gyorsan fokozódó veszedelmét, amely már régóta fenyegette végromlással hazánkat, de az általános hanyatlás és szétzüllés korszakában nem vár semmi jót attól a nemzedéktől, amely az országot a tönk szélére juttatta.

Sokáig vívódik, küzd önmagával: vajjon tovább folytassa-e a meddőnek mutatkozó küzdelmet, avagy teljesen félrevonuljon a világi élettől? Két menyasszonyának elvesztése és az auraniai perjelség betöltésénél elszenvedett méltatlan mellőzés, eldönteni látszik az ő sorsát is. 1520 végén beáll noviciusnak a Sz. Ferencrend újlaki kolostorába; onnan Esztergomba kerül, de az annyira óhajtott nyugalmat ott se találja meg. Hiába, a sors kerekét a gyönge emberi akarat nem tudja visszafelé forgatni!

Az események árja — Nándorfehérvár elvesztése után — kiragadja őt a szerzetesi élet csöndjéből s az egyszerű barát 1523-ban, hosszas vonakodás után, a kalocsai érseki méltósággal egyesített délvidéki főkapitányság elvállalására kényszerül. *„Hadd ússzon a barát!"* mondják azok, akik ezzel a megoldással lerázták magukról a felelősség óriási terhét. Csinálja Tomori az ország dolgát, ott a végeken, úgy, ahogy tudja s ha balul sikerül, háruljon őreá minden ódium.

Az új érsek és főkapitány emberfölötti munkát végez az 1526-i háború küszöbén, hogy a lecsapni készülő veszedelmet elhárítsa, vagy legalább is mérsékelje. De mindenki cserbenhagyja.

Rendkívül érdekes és sokszor fejtegetett jelenség, hogy az a Tomori, aki egy pillanatig se remélt jót a reánkszakadt háborútól, a nagy csata előtti napokban, addigi ellenlábasainak meg nem okolható optimizmusát teszi magáévá. Szekfű ezt a fordulatot így magyarázza:

„Az optimista Tomori megítélésénél nem szabad egy szociális momentumot figyelmen kívül hagyni. Érsekké és főkapitánnyá kineveztetése óta folyton a végeken élt, az udvarba csak azért ment, hogy pénzt és sereget kérjen; pár napig, néha csak pár óráig tartózkodott ott. A tagadó válasz elzavarta anélkül, hogy az uraknál bármi további tárgyalást megpróbált volna. Egyszer éjszaka búcsú nélkül ment vissza seregéhez. A nagyurak nyelvén nem értett, még érsek korában sem. Most azonban, a döntő pillanatban, Bornemissza egykori servitorának vállán van a feladat, hogy az urakkal szemben a józan ész szavát érvényesítse. Az urak kétségtelenül nem égtek a harci vágytól, különben nem huzódoztak volna úgy a fővezérségtől. De Tolnán, Báttán, Mohácson, a király táborában nem fegyelmezett hadsereg van, hanem fegyveres országgyűlés-féle. Vármegyei csapatok, tehát köznemesek állanak ott fegyverben és szónokolnak ismét a haza megmentéséről, most már nem adóajánlással, hanem vérrel, fegyverrel, ütközettel. Az urak egy részét régi kapcsok kötik a köznemességhez, miből következik, hogy a királyi tanácsban, ahol a nagyurak most mind együtt vannak, ismét megszólalnak a pártok. A hadi dolgokban járatlan nemesség harcot követelő szavának megvan a visszhangja a királyi tanácsban, mely az utóbbi évek fegyveres országgyűlésein úgyis többször beadta már a derekát. A királyi tanács most egyúttal haditanács is; benne tehát a nemesség követelése, a pártpolitika útján, végzetes katonai elhatározásokká érlelődik meg. Világosan szemlélhető ez az alulról jövő nyomás a nádor sikertelen elindulásánál: nem mennek vele, mert nem kötelességük a király nélkül hadba menni. A nemesi szabadság ürügyével követelik a király jelenlétét, holott mindenki, Ferdinánd főherceg, a német rendek, Zápolyai János egyként a legkomolyabban óvtak attól, hogy a királyt összeütközésbe sodorják. Jöjjön a király, mert a nemesi szabadságot sértené, kisebb úr, alattvaló vezetése alatt menteni meg a hazát. Ezért kellett a szegény királyt, még a harcrakész sorok közt is végigvezetni, sisak nélkül, hogy minden nemes örvendhessen privilégiumai megtartásának, látva, hogy királya vezeti. Mindez ma keserű gúnyt hív ki maga ellen, de *akkor* a hatalmi viszonyok momentán eloszlásából következett és senki, még a legnagyobb és leggőgösebb országbárója se mert ellene szót emelni. Maga a király, nyugalmat erőltetve arcára, vezettette körül magát hű alattvalói sorai közt és csak akkor borítá el halálos sápadtság arcát, mikor helyére visszatérve, a sisakot fejére tették. Ő is meghozta az áldozatot, amikor alattvalóinak tömege, jobb belátás ellenére, belerohant a biztos pusztulásba.

Még kevésbbé várhatjuk el Tomoritól, hogy ő szállott légyen szembe a királyi tanáccsal, melyet a hadban járatlan tömegek nyomása késztetett a gyors összeütközésre. Korábbi társadalmi alárendeltsége s azután egyszerű ferences „barát" volta, mindez meg-

magyarázza, hogy e döntő fázisban inkább végrehajtója volt a királyi tanács szándékának, inkább hadiparancsokká formálta át a tanácsnak köznemesi nyomás alatt kialakult óhajtásait, semmint ellene szegült volna egész Magyarország fegyveres akaratának. Mert *ez* volt ott Báttán és Mohácson, ez, az ország, harcolta ki minden vezetőember ellenére a végzetes összeütközést. Igaz, hogy ez a fegyveres Magyarország ott a mohácsi síkon összesen 16—17.000 emberből állott — a sereg egyharmada német, cseh, lengyel, olasz zsoldos volt —, de ez a 16—17.000 fegyveres a maga bőrét vitte a harcba, mikor a százezrek gyáván otthon maradtak s így kivételes bátorsága tudatában joggal rákényszerítette akaratát a vezetőkre. Ellene csak a magasabb műveltségnek tehetetlen kritikája szólalhatott meg; az ifjú Perényi püspök ilyen humanista önirónával jövendölte meg húszezer magyarnak mártírhalálát. „A tehetetlen papok és a csatát ellenző urak" nem sokáig ellenkeztek a tömeggel; a kisebb tábor követei népszónoklatokban követelték az ütközetet és a királyi tanácsban halált kiáltottak az ellenzők fejére."

Valóban így lehetett. A fővezér saját seregének tömeghatása alá került s halálraszánt vezér és sereg most már egymást hajszolták bele abba a végzetes csatába, amelyet legújabban egyesek — csak hogy valami újat mondhassanak — a magyar sereg véletlen s *döntőnek csupán képzelt* balsikerévé akarnak lefokozni.

Rendesen úgy tapasztaljuk, hogy régibb vagy újabb történelmünk sok alakja tüstént elveszíti nimbuszát, mihelyt lehántjuk róla mindazt, amit a történelmi romantika aggatott reá. Tomori azonban kiállja ezt a műveletet, mert bármilyen reális megvilágításban szemléljük is, azt látjuk, hogy, a Gonosz minden kísértése ellenére megmaradt a becsület göröngyös útján. Jóformán ő volt abban a sivár korszakban az egyetlen magyar, aki kezdettől fogva mindhalálig hűen megtette a kötelességét, noha tudta, hogy elveszett ügyet szolgál. Jól mondja Szekfű: „Ha Tomori nincs, nem gondolhatnánk Mohácsra anélkül, hogy a szégyen egészen el ne égetné orcánkat."

A hadtörténetíró nem mentesítheti Tomorit, *a vezért*, a csata hibás tervezésének és vezetésének vádjától, de tisztelettel kell meghajolnia az *igaz ember* emléke előtt, aki maga is hősiesen küzdött a reáerőszakolt viadalban és életével fizetett azért a botlásáért, hogy letért a jólismert helyes útról.

*

Azok, akik csak az ívek és kötetek *száma* és mérlegen leolvasható *súlya* szerint értékelik íróink munkásságát, talán fölöslegesnek látják, hogy egy rövid tanulmánnyal ilyen hosszasan foglalkoztunk. De meg kellett tennünk, nemcsak azért, mert a 400-ik évforduló újból az érdeklődés homlokterébe tolta a mohácsi csatát, hanem azért is, mert Szekfű „Tomori"-ja jó iskolapéldája annak, hogy az írás művészetében járatos, széles látókörrel és józan ítélőképességgel megáldott történetíró, néhány mondattal sokkal jobban belevilágít rég letűnt idők homályába, mint mások, kötetekre rúgó száraz adatok lélekölő felsorolásával. —*y*.

Halmay Barna: Az 1526-i mohácsi csata keletkezése és igazi helye. Ára 2 pengő. Debrecen, 1926. 8° 81 l.

A mohácsi gyásznap négyszázados évfordulója a nemzet hivatalos és tudományos köreit is megmozgatta, s felolvasások, előadások, dolgozatok foglalkoznak a Trianonhoz hasonló következményű vészes nappal. A Magyar Történelmi Társulat, mint erre legfőképen hivatott tényező, egy egész sereg tudóst és szakembert állított munkába, hogy Mohácsot minden oldalról megvilágítsák s pontos históriai adatokkal, megbízhatóan feltárják nemcsak a mohácsi szomorú végű csata lefolyását, hanem e katasztrófa előzményeit és közvetlen következményeit is lehetőleg hűen a valósághoz leírják. Ezek közül Gyalókay Jenő tüzérezredest kérte fel a Társulat a mohácsi csata hadtörténelmi leírására, s Gyalókay ez év február 18-án, a Magyar Tudományos Akadémia kis üléstermében előadta az akkor immár kész dolgozatát.

Gyalókayval párhuzamosan foglalkozott a mohácsi csatával Halmay, akinek dolgozata ezen év május havában jelent meg, s aki művében többet ad, mint amit a címben ígér, mert voltaképen magával az ütközettel, ennek történetével is foglalkozik.

Halmay dolgozata Bevezetésre és hét fejezetre oszlik. Az I. és II. fejezet a csatatérrel, annak tereptani leírásával foglalkozik, a III. fejezetben a csata keletkezése és magának a csatának a története van leírva, a IV. fejezet foglalkozik a haderők nagyságának ismertetésével, az V. fejezet a régi Földvár falu helyét igyekszik megállapítani, azután a csatatér körüli leletekről szóló és egy Összefoglalás című fejezettel a mű véget ér.

Ami a dolgozat beosztását illeti, szerény véleményem szerint logikusabb lett volna az I., II. és V. fejezetek sorba való tárgyalása után, a haderők nagyságára reá térni s azután magával a csatával foglalkozni, így együtt és egymásután logikus sorrendben következett volna *a)* a terep, *b)* a haderők és *c)* a csata ismertetése. Szerző ehelyett előbb a tereppel foglalkozik, azután a csatával, majd a küzdő felek erőviszonyaival s végül ismét visszatér a terephez.

Szerző a Bevezetésben a forrásokkal, adatokkal foglalkozva panaszosan említi, hogy akkoriban sajtó, újság (!) nem lévén, nem maradtak a mohácsi vészről adataink, leírásaink. Ennek az állításnak azonban maga a szerző mond ellent, midőn dolgozta 15. lapján megemlíti, hogy Brodarics, a klasszikus műveltségű főpap, a csata „*tökéletes*“ leírását hagyta az utókorra. Sajnos, Brodarics leírásának tökéletességéhez némi szó fér, s leírását csak úgy lehet használni, ha egyéb egykorú forrásokkal egybevetjük és kiegészítjük. E korszak állítólagos adatszegénységét szerző annak a körülménynek is tulajdonítja, hogy az akkori nemzedék nem volt tudatában a katasztrófa nagyságának. A történelem ennek az ellenkezőjét tanusítja s a csapás súlyos végzetességével a nemzet minden számottevő tagja tisztában volt. Elvégre egy sorsdöntő ütközetet, amelyre egy gazdaságilag lezüllött ország utolsó értékeit áldozza[1] s amelyben el-

[1] Hiszen tudvalevőleg a templomi szerek értékesítéséből fedezték a hadjárat költségeit s pl. az esztergomi főegyház maga 410 márkányi ezüstöt 14½ és márkányi paramentumot áldozott e célra, ami rengeteg pénz volt. (Ld. *Esztergomi főkáptalan magán levéltára*: Ladula 66. fasc. 2. No. 14.)

pusztul az állam feje, odavész az ország vezető elemének színe-java s a vesztett csata után az állam területe s fővárosa az ellenség szabad, védtelen prédája lesz, talán mégis csak joggal lehetett nagy bajnak tekinteni s bizony helyes volt a meglátásuk azoknak, akik már akkor kétségbeesetten állapították meg e hazának nyilvánvaló pusztulását.

Ami a mohácsi csatatér tereptani leírását illeti, annak méltatásával nem foglalkozhatunk, mert ahhoz az adatoknak a helyszínén való ellenőrzése volna szükséges, már pedig e sorok írója a mohácsi csata szinterén nem járt. Földvár falu egykori fekvésének kérdését illetőleg azonban van már némi megjegyzésünk. Földvárt ugyanis a szerző, Brodarics után, szintén völgyben épültnek mondja. Brodarics pontosan leírja s szerző a 19. és 57. lapon maga is idézi, hogy Földvár „in collis imo descensu, pagus modicus cum templo" s dacára ennek, a dolgozathoz függelékképen csatolt 1. és 2. számú vázlaton Földvár fölkerül a domb, terrasz, vagy perem tetejére, noha az innen körülbelül egy km-nyire keletre a völgyben feküdt. Földvár helyének a megállapítása pedig — amint látni fogjuk — a csata leírásának, sőt megértésének szempontjából éppen nem irreleváns.

A dolgozat III. fejezete, több alcímre osztva, a mohácsi gyásznap hadászati előzményeivel s magával a csatával foglalkozik. Ez a dolgozatnak körülbelül a legzavarosabb része, amelynek elolvasása után a mohácsi csatáról mindent, csak éppen világos képet nem alkothatunk. Dacára annak, hogy a szerző minden mozzanatot órára, sőt *percre* (!) meg tud állapítani, mégis ellentmondásokkal és stílusbeli pongyolaságokkal tarkított előadásából a csata pontos lefolyását nehéz kihámozni. Így pl. ha valaki a török tüzérségnek ezen ütközetben való felállítására kíváncsi, az a dolgozat 43. lapján azt olvassa, hogy Szulejmán „tüzérségét *rejtve* állítja fel", tehát „in collis imo descensu", ahol az egykori Földvár tényleg feküdt. De a 44. oldalon a török tüzérség a *„perem tetején"*, tehát fent a terraszon kerül állásba, ahol azonban tényleg egy pillanatig sem volt. Hiszen, ha a török 160 ágyúja itt vonult volna fel, nemcsak hogy rejtve nincs, hanem messze ellátszva, jó célpontul is szolgált volna s ami a legfőbb, így a magyarok a láható tüzérségnek aligha rohantak volna vaktában neki. A 46. oldalon ismét elrejtett tüzérségről van szó, a 47. oldalon pedig a török tüzérség egészen képtelen helyen, t. i. Földvár falu *mögött* áll. Mivel pedig Földvár az 1. és 2. számú vázlat szerint a terrasz vagy perem szélén épült, tehát a török ágyúk a perem szélétől jóval beljebb, s nem a terrasz szélére kerülnek. Ez pedig teljes lehetetlenség, mert tudnunk kell, hogy a csata nem a terrasz tetején, hanem attól majdnem egyenesen északra, a Borzavölgyében zajlott le és a perem vonaláig *nem* is terjedt, annál kevésbbé lehet azt magára a terraszra fölhelyezni. S ez a sok ingadozás onnan származik, mert a völgyben lévő egykori Földvár szerzőnél felkerül a terrasz tetejére.

A munka 39. lapján azt olvassuk, hogy a török „jelentősebb ellenséges behatás nélkül ért 24-én Monostorra", viszont a 44. lapon azt látjuk, hogy Tomory Pétervárad óta a törökkel „állandó *harcérintkezésben* állott."

Furcsán állunk a török haderő nagyságának kérdésével is,

amelyről szerző megállapítja, hogy a magyar haderőnél *kisebb* volt! Ő ugyanis a mai élelmezési és hadtápviszonyokra támaszkodva, hosszadalmas számítgatással, műve 56. lapján arra az eredményre jut, hogy a szultánnak csak 20,000 (!) fegyverese, reguláris katonája volt, bár ugyanezen oldal végén már hajlandó 25—30,000 katonát is koncedálni. Már pedig bármennyit számítgatunk is, a török haderőt 50,000 főnél kevesebbre becsülni nem lehet. Ennek a seregnek az erejét hatalmasan fokozta a 160 ágyú, amellyel akkor — mint éppen Mohács példája mutatja — a csatamezőn iszonyú morális hatást lehetett elérni.

Vannak azonban a dolgozatban egyéb ténybeli tévedések is. Így pl. az sem áll, mintha a magyar sereg 28—30,000 főnyi lett volna (40. lap), mert az egykorú kútfők (persze nem a törökök) 24—25,000 főre becsülik a magyar haderőt. *(Brodarics, Tomiczki).* Tévedés az is, hogy Ráskai támadását a törökök visszaverték volna (43. lap), hiszen maga Szulejmán elismeri naplójában, hogy Ráskai a török lovasság arcvonalát áttörte. Marino Sanutoból tudjuk azt, hogy Tomory csapata az ütközet kezdetén nem Báli és Khoszrev bég lovasságával került szembe (44. lap), hanem eljutott a török ágyúkig. II. Lajos király holttestét nem október végén találták meg, hanem előbb (65. lap), hiszen Sárffi Ferenc győri kapitány, már október 19-én megírja Brodaricsnak, mint az exhumálás tanúja, a királyi holttest feltalálását, következésképen, figyelemmel az akkori közlekedési viszonyokra, az exhumálás legalább már október közepén megtörtént.

Noha a dolgozat végén levő sajtóhibák közé ninesen felvéve, mégis annak kell tekintenünk az augusztus *29*-i csata leírása után a 40. lapon: „IV. A másnapi, vagyis *27*-i (!) helyzet" alcímet, noha ez még a tartalomjegyzékbe is így került be.

Nem hagyhatjuk szó nélkül az itt-ott már az érthetőség rovására menő pongyola stílust sem. Így pl. nem szabatos ez a mondat: „Csak a harc keletkezése és a harchely meghatározására vonatkozó, vagy vele összefüggő terveket és eseményeket említjük itt meg, amelyek végeredményükben a földvári síkság (!) katasztrófájához vezettek" (24. lap). Vagy egészen homályos pl. ez a mondat: „Ha hozzávesszük a királyhoz 20-a után bevonult további 10,000 fő erősítést, úgy megállapítható, hogy a töröknek sem teljes megverését, (!) sem a folyón való átkelését megakadályozni már nem tudták" (27. lap).

Bizonyos sietésre, kapkodásra enged következtetni a forrásidézések pongyolasága is. Nem szabad feltennünk arról, aki dolgozatunkat kézbe veszi, hogy szakember és a történelmi forrásanyaggal teljesen tisztában van. Így tehát nem szabatos a 2. lap. 1. jegyzetében tapasztalható idézési mód, amely a forrásról elsőízben csak ennyit mond, hogy: „*Brod.*" A szakértő mindenesetre tudja, vagy sejti, hogy itt Brodaricsról van szó, de a laikusnak ez rébusz. Legalább az első jegyzetben pontosan kell idézni a forrást; később már azután lehet rövidíteni. Pongyola pl. a 17. lap 5. jegyzete is, mert ettől, hogy: „Lásd Zichy „határjárás"-i okmányait", még a szakértő sem lesz okosabb.

Mindezeket összevetve, arra a következtetésre jutunk, hogy a

szerző annyira sietett dolgozatával, hogy az összes források felkutatásától eltekintve, művének simítására, az ellentmondások kiküszöbölésére, szabatos irályra való törekvésre sem ért rá s az a benyomásunk, mintha dolgozata impurumképen, fogalmazvány formájában került volna a nyomdába. Talán ez az oka annak, hogy dolgozata nem világos, hogy újat mondani nem tud, vagy ahol új dolgokkal hozakodik elő, azok nem állják meg a kritikát. Lehetséges, hogy ha a szerző nyugodtan, megfontoltan s az összes rendelkezésre álló források felhasználásával látott volna dolgozatának összeállításához, nemcsak a technikai, de egyéb hibák is elkerülhetők lettek volna s talán végső következtetéseiben több és elfogadhatóbb ujdonságot produkált volna, mint eme művében.

Dr. Iványi Béla.

Steier Lajos: Haynau és Paskievics. I. és II. kötet, 8°, 273 + 464 l. Budapest, 1926. Genius kiadás.

Immár a harmadik része is megjelent annak a munkának, amelyet a szerző a magyar szabadságharcról írt.

Steier abban a szerencsés helyzetben volt, hogy most is nagyobbára ki nem adott, tehát javarészben ismeretlen hivatalos adatokból meríthette anyagát, amely körülmény sok balhitnek, tévedésnek eloszlatásához nyujthatna módot. Erre az 1848/49. évi eseményeket illetően, égető szükség is volna.

A szerző, aki „Görgey és Kossuth" című kötetében még elég óvatosan nyilvánítja véleményét, most már jóval bátrabb és sok olyat is megír, ami a szabadságharcról és szereplőiről kialakult általános véleménnyel ellenkezik. Ez ugyan — bizonyítékokkal kellően alátámasztva — éppen nem hiba, sőt a történelmi igazság érdekében szükséges is. A baj csak az, hogy Steier nem dolgozik mindig a megkívánható higgadt kritikával, aminek természetesen a történetírónál annyira szükséges tárgyilagosság adja meg az árát.

A könyv különben többet ad, mint amennyit a címe ígér. Az osztrák és az orosz fővezér között elmérgesedett viszony ismertetése ugyanis, csak kisebb részét tölti meg. Nagyobb részét a magyar kormányférfiak viselt dolgainak, valamint a nyári hadjáratnak leírása foglalja el.

Minket ez az utóbbi érdekelne leginkább, azonban — sajnos — éppen ez a műnek legkevésbbé sikerült része.

Már többi munkájának ismertetése alkalmával is hangoztattuk, hogy Steier nem katona s így katonai szakkérdések elbírálására nem is lehet hivatott. A tapasztalás t. i. azt mutatja, hogy a laikus — mint minden téren, úgy a katonain is — általábanvéve sokkal hirtelenebbül és sokkal szigorúbban ítél, mint a szakember, aki saját tapasztalása nyomán tudja, milyen nehéz feladat a válság idegőrlő pillanataiban, teljes bizonytalanság között, nyugodtan és helyesen intézkedni. Jobban tudja tehát mérlegelni az enyhítő és terhelő körülményeket s inkább óvakodik az elhamarkodott ítéletmondástól, mint a laikus.

Nem hinnők, hogy akadna manapság *komoly* katonaíró, aki

olyan könnyedés törne pálcát vezérek, hadműveleti tervek és azok végrehajtása fölött, mint ahogyan azt a szerző teszi. Holott különösen a magyar szabadságharc hadieseményeinek tárgyalásában, nem szabad elhirtelenkedve bíráskodni. Steier legjobban ismerheti az akkori képtelen helyzetet, amidőn a vezérek intézkedéseit nemcsak az ellenség, hanem akárhányszor maga a magyar kormány gáncsolta el, egymás ellen játszva ki az egyes tábornokokat s hátuk mögött hiusítva meg parancsaik végrehajtását.

Szűkreszabott terünk nem engedi, hogy a szerző katonai szempontból kifogásolható feltevéseit, következtetéseit és bírálatait egyenkint megvitassuk. Itt most csak a könyv két — más természetű — fogyatkozását említjük meg:

1. A magyar szabadságharcnak ma már olyan nagy és olyan sokoldalú irodalma van, hogy azt az események bárminő új feldolgozásában se szabad mellőzni. A szerző ugyan azt mondja a zárószóban, hogy ennek a korszaknak irodalmát a levéltári anyaggal *összehasonlította* s az előbbire való hivatkozás csupán térszűke miatt maradt el. Ez a kifogás azonban nem helytálló. A *felhasznált* irodalomra, a tudományos munkákat *kötelező* szabály szerint, mindenkor hivatkozni *kell*. Ennek elmulasztása esetén az olvasó nem tud a szerző irodalmi tájékozottságára következtetni s nem tudja eldönteni, mi az író *eredeti* gondolata s mit vett át másoktól.

Véleményünk szerint, egy ilyen természetű munkánál, az egyszerű *összehasonlítás* se elegendő. A szerző köteles a bel- és külföldi szakirodalom minden irányadó termékét gondosan *áttanulmányozni* és valahányszor egyik vagy másik szavahihetőnek ismert kútfőíróval ellenkező véleményt nyilvánít, azt mindannyiszor meg is kell alaposan okolnia. Ez azonban nagyon hosszadalmas, fáradságos munka, amelyre Steiernek, aki 2 év alatt 5 kötetet bocsátott a könyvpiacra, nem is juthatott ideje. Könyvének átolvasása után úgy látjuk, hogy több jól ismert, különösen katonai szempontból fontos forrást mellőzött, mert különben némely kérdésben más eredményre kellett volna jutnia.

2. Nagy hiánya a munkának, hogy a szerző a nyári hadjárat leírásához egyetlen vázlatot se mellékel.

Nem vagyunk hívei annak a — katonaíróink körében lábrakapott — rossz szokásnak, hogy vázlatot vázlatra halmoznak, akár kell, akár nem, úgyhogy a szöveg néha már csak a vázlatok szerény magyarázójává fokozódik le. Azonban a most tárgyalt könyvhöz *legalább* 3—4 helyzetvázlat és 4—5 csatavázlat okvetlenül kellett volna.

„Haynau és Paskievics" — *hadtörténelmi szempontból* — nem mondható számottevő nyereségnek. Egyrészt azért, mert a szerző katonai kérdésekben nem lehet hivatott bíró; másrészt pedig azért, mert a közölt okmányanyag kevés ahhoz, hogy abból bárki más a nyári hadjárat történetének sokféle hiányait pótolhassa.

Steier Lajs, aki különböző levéltárakban hatalmas és nagyon fontos iratanyagot kutatott fel, kitűnő szolgálatot tett volna a magyar hadtörténetírásnak akkor, ha taktikai és stratégiai fejtegetések helyett, nemcsak a könyvében közölt, hanem a jegyze-

tekben csupán idézett, iratokat is kiadta volna, lehetőleg teljes „*Okmánytár*" alakjában.

Az így napvilágra jutott kiváló forrásanyag lehetővé tette volna, hogy annak alapján katonai szakemberek próbálják meg egyes homályos kérdések tisztázását, aminek szükséges voltára, az I. kötet 170. lapján, maga a szerző is útal. —*y*.

Hadtörténelmi Szemelvények a világháborúból. A Magyar Katonai Közlöny 1926. I. félévi melléklete.

A m. kir. Hadtörténelmi Levéltár másodízben nyujt olvasóinak a világháború egyes részleteit tárgyaló tanulmányokat. A mostani második füzet következő tartalommal jelent meg:

1. *Tersztyánszky Ödön:* Az 1914. évi osztrák-magyar-orosz nyári és őszi hadjárat.

2. *Schay Gusztáv:* A 41. honvéd gyalogbadosztály harcai a Kárpátokban 1915 telén.

3. *Báró Lukachich Géza:* A doberdói harccsoport ténykedése; végül

4. *Minnich Oszkár:* Az 1914. évi szerb-montenegrói hadjárat az osztrák-magyar monarchia ellen. A szerb nagyvezérkar munkája alapján feldolgozva.

Az 1. alatt megjelölt tanulmány az általános politikai helyzet és haditervek, valamint a felvonulás, előzmények, hadműveleti tervek; az osztrák-magyar és német haderőkkel szemben megállapított orosz hadműveleti terv, végül az osztrák-magyar és orosz haderő ismertetése után, tárgyalja az egyes hadseregek harctéri ténykedését, még pedig hadseregenként különválasztva az eseményeket. Kiemeli a kraszniki, a komarovi és az 1. lembergi csatát, amelyekben hadseregeink, bár kiválóan viselkedtek, de a kivívott szép sikerek ellenére is, az oroszok sokkal nagyobb hadereje következtében, visszavonulni kényszerültek, hogy a hadseregfőparancsnokság újabb hadműveleti tervei szerint, az ősz folyamán megint előre törjenek. Fokozta a nyári hadjárat kedvezőtlen eredményét a Szerbia elleni felvonulásból keletkezett erőhiány és az első csoportosításból származó késedelem. A kivívott sikerek annál inkább tanubizonyságai hadseregünk kiválóságának, mivel nemcsak az orosz gyalogság, hanem a tüzérség is számbelileg jóval felülmulta a mienket s bizony gyalogságunk nagyon sok alkalommal a megkívánható tűzérségi támogatás nélkül szerezte meg a babért. Természetes azonban, hogy az ilyen harcok erős veszteséggel jártak, amit pedig minőségileg pótolni nem lehetett.

A tanulmány második része az 1914. évi őszi hadjáratról szól. Igen világosan kidomborítja egyrészt a középponti hadvezetőségek haditerveit és azt a törekvését, hogy jóval csekélyebb számú haderejükkel a szembenálló orosz tömegeket necsak sikeresen megállíthassák, hanem fölötte lehetőleg diadalt arassanak. Másrészt kiemeli az orosz nagyherceg-fővezér sikerrel járó hadművészeti ténykedését. Hogy mégse sikerült ellenfeleit legyűrni, annak főoka Hindenburg és Conrad voltak, kik kellő pillanatban ki tudtak térni a sokkal hatalmasabb orosz erőnek, hogy aztán új haditerv alapján súlyos csapást mérjenek ellenfelükre. Ebben az

időszakban szerepel Przemysl vára is, melynek védői az oroszokat véres fejjel verték vissza.

Tersztyánszky dolgozatában fölötte zavaróan és tudományos értekezésben szokatlanul hat a temérdek rövidítés, amely harctéri jelentésekben, sőt szabályzatokban is, jó lehet, de az *irodalomban* nincs helye.

Az olvasóközönség jókora része nem fog rajta eligazodhatni.

A második dolgozatban Schay Gusztáv, a 41. hadosztály volt parancsnoka, naplószerűen leírja a hadosztály ténykedését 1915 február 19—május 8-ika közötti időszakban.

Przemysl vára ekkor már nagyon szorongatott helyzetben volt, mivel élelmiszerei elfogytak. A vár felszabadítására irányult hadvezetőségünk rendelkezése, mely szerint a 2. hadsereg a Kárpátokból előrenyomulva, kísérelje meg az orosz arcvonal áttörését és aztán a várvédő sereggel együttműködve, a felszabadítást.

A 41. honvéd gyaloghadosztály ennek a hadseregnek a kötelékében, a Tersztyánszky-hadseregcsoportban, Wola Michowa környékén került a lefolyt harcok sodrába.

Schay részletesen leírja a majdnem naponként vívott küzdelmet a fölös erőben levő oroszok ellen s elénk tárja azokat a nehézségeket, amelyek befolyásolták a hadosztály harcait. Így többek között reámutat a felsőbb parancsnokságok ellentétes intézkedéseire.

Ezek, valamint a kedvezőtlen időjárás, aztán az ellátás hiányosságai okozták azt, hogy az eleinte elért sikerek ellenére is vissza kellett vonulnunk s a Kárpátok déli lejtőjén, Telepóc—Vendégi vonalban új védővonalat keresni. Véres veszteségek árán sikerült megállítani az ellenséges tömegeket. De növelte még az áldozatok számát az is, hogy a felsőbb parancsnokságok csak a támadó szellem folytonos alkalmazásával véltek sikert elérni. Ez a 41. honvéd gyaloghadosztály akkori helyzetében — a hadseregcsoport frontjának törési pontján — az erők szétforgácsolását okozta. A hadosztály mindennek ellenére úgy a támadásokban, mint a védelemben csak babérokat aratott, hiszen honvédek voltak. De éppen úgy megállták helyüket a hadosztályhoz beosztott más csapatok is, a cseheket kivéve.

A tanulmánynak hátránya az, hogy nyelve nem elég gördülékeny.

Úgy ez, mint az előző közlemény túlsok vázlattal van ellátva. Célszerűbb lenne a helyzeteket kevesebb vázlaton különböző jelekkel ábrázolni.

Az olasz hadüzenet, valamint az 1915 június 23-a közötti időben a Doberdón lefolyt eseményeket a Magyar Katonai Közlöny 1925. évi karácsonyi melléklete ismertette.

A doberdói harccsoport tényekdése című dologozat pedig az első Isonzó-csatát tárgyalja, amelyben a báró Lukachich Géza parancsnoksága alatt állott csapatok — a doberdói harccsoport — minden dicséreten felül álló magatartásukkal érdemelték ki az elismerést.

Bámulatraméltó hősiességgel és halálmegvetéssel állották

útját annak a nagy olasz támadásnak, amely a Karszt szikláin keresztül igyekezett elérni a hőn óhajtott Triesztet.

Itt is, mint a többi harctéren, tűzérség tekintetében jóval gyengébbek voltunk, mint ellenfelünk, de azért gyalogságunk, támogatva a kevés lőszerrel ellátott, de annál ügyesebben vezetett és félelmet nem ismerő, kevés számú tűzérségünktől, át nem törhető gátat emelt az ellenség elé.

Az Isonzó melletti Sagrado község a soproni 76. gyalogezred történetében örökké emlékezetes marad, mert egy százada egy teljes hónapon át többszörös túlerővel szemben is megvédte a reábízott állást.

De így lehetne felsorolni a többi csapatját is a harccsoportnak.

Az olaszok 1915 június 30-tól július 5-ig tartó nagy küzdelemben, nap-nap után megismételt többszörös támadással törekedtek áttörni a csoport védelmi vonalát s bár sikerült is nekik többször betörni állásainkba, a védők ellentámadása mindannyiszor kivetette onnan őket.

Ezeket a harcokat írja le a tanulmány, amelynek magyar nyelvre való fordítása néhol nem egészen sikerült.

Igen értékes az utolsó közlemény *„az 1914. évi szerb-montenegrói hadjárat az osztrák-magyar monarchia ellen"*.

Minnich Oszkár a szerb nagyvezérkar munkája után, röviden ismerteti a szerencsétlen végű Potiorek-féle támadást. Az előszó és a háború előzményeinek rövid vázolása után rátér a szerbek háborús előkészületének, a szerb hadseregnek, a haditervek és hadászati felvonulások ismertetésére. A monarchia haditervének megvitatásánál felemlíti, hogy noha már a háború kezdetén valószínű volt, hogy Oroszország is beavatkozik, mégis három hadsereggel vonult fel Szerbia ellen. Igaza van, mert ez a harmadik hadsereg hiányzott az orosz harctéren, a Lemberg körüli csatákban. Ugyancsak megjegyzi azt is, hogy a monarchia főerejét a Morava-völgyében végrehajtandó hadműveletekhez kellett volna felvonultatni, hiszen az a vonal lett volna a legrövidebb és legkedvezőbb is. Az erők egybevonása se volt megfelelő, mivel a 6. hadsereg távol volt a 2. és 5. hadseregtől, tehát nem támogathatták egymást. A 2. hadsereg — tulajdonképen az oroszok elleni hadműveletekre kijelölve — „se hal, se hús" szerepét játszta s nem tudott megfelelő eredményt felmutatni.

A szerb nagyvezérkar bírálata szerint nem volt célszerű, hogy a Balkán-haderő parancsnoka egyúttal egy hadseregnek is a parancsnoka volt. Végül megjegyzi, hogy a Szandsákkal és Montenegróval szemben elegendő lett volna kis erőt hagyni és határvédelemre szorítkozni.

A hadműveletek rövid ismertetése után a szerb vezérkar munkája megbírálja az egyes szerb hadseregek ténykedését, majd általános észleleteket közöl a monarchia haderejének magatartásáról. Ez — minthogy ellenségünk részéről hangzik el — igen tanulságos. Kiemeli azt, ami különben a háború elején máshol is úgy volt, hogy gyalogságunk általában tüzérségi támogatás nélkül hajtotta végre támadásait, azért nagy veszteségeket is szen-

vedett. A gyalogság és tüzérség között hiányzott az összeköttetés. Harcszerűtlen viselkedésünk is fokozta a veszteségeket. A megvert ellenséget csak tűzzel üldöztük. A gyalogság bátor és áldozatra kész volt ugyan, de hiányzott a haditapasztalat, elsősorban a tisztikarnál.

A Potiorek-féle első kísérlet meghiusult; seregeink kiürítették Szerbiát, ekkor a szerbek, az orosz hadseregfőparancsnokság ösztönzésére, betörtek Boszniába és a Szerémségbe. Ez a vállalkozás — mint tudjuk — kudarcot vallott.

Ezek után következett balkáni haderőnknek az az újabb előnyomulása, mely a kedvezőtlen időjárás és útviszonyok, valamint a pótlás nehézségei ellenére, a Kolubarán túl jutott. Itt következett be aztán a visszahatás. Agyoncsigázott — mindenben hiányt szenvedő — csapataink nem tudták elhárítani a nagy szerb ellentámadást, arcvonaluk kettétört és sok veszteség árán tudtak csak kivonulni Szerbiából.

Sok tanulságos dologra hívja fel figyelmünket ez a közlemény, amely tárgyilagosan bírálja el csapataink teljesítményét.

A Magyar Katonai Közlöny mellékleteiben foglalt tanulmányok remélhetőleg az eddiginél nagyobb munkásságra serkentik katonai íróinkat, hogy aztán a későbbi füzetekben önálló, *eredeti* munkák lássanak napvilágot.

Végül még egy megjegyzésünk volna: *Tudományos* műveken a szerzők nemesi előnevét nem szokás feltüntetni, legalább is minálunk Magyarországon nem. *Sz.*

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, VIII, Múzeum körút 6, szám.
Főigazgató: Dr. Czakó Elemér.

A TÜZÉRSÉG TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON KEZDETÉTŐL 1711-IG.

(Negyedik közlemény.)

Az ágyúöntéssel kapcsolatban meg kell emlékeznünk az *Orbán* nevű hírneves erdélyi származású magyar ágyúöntő-mesterről és annak művéről, a Konstantinápoly ostrománál működött monstrumágyúról. Orbánról és nagy ágyújáról több egykorú görög író tesz említést a maga történelmi följegyzéseiben, amelyek közül eddig pontosan és behatóan csak Kritobulosz idevonatkozó leírását ismerjük, nemcsak Szabó Károly kitűnő fordításában, hanem Bárczaynak: A hadügy fejlődésének története című nagybecsű munkájából is.[282] Míg Kritobulosz Orbán mester ágyúöntési procedurájáról a legrészletesebben írja le, addig Dukász Mihály, Laonicos Chalcocondylés és Phrantzés ezenkívül a lőpor és ágyú keletkezéséről, a tüzérkedésről általában, Orbán mester személyéről, drinápolyi próbalövéséről stb. is megemlékeznek és ezzel nemcsak Kritobuloszt egészítik ki, hanem a magyar tüzérség története szempontjából is rendkívül becses adalékokat szolgáltatnak nekünk. Kritobulosz II. Mehemet török szultán élettörténetében, műve I. könyvének 124—141. §§-aiban írja le Orbán mester monstrumágyújának megszületését. Ezt a részt, mint a középkori magyar szertüzérkedés egyik nagybecsű és érdekes emlékét, Szabó Károly fordításából szó szerint közöljük. Hiszen a középkori magyar tüzér zsenialitásának állít monumentumot Kritobulosz és a többi görög író akkor, amidőn ennek a monstrumágyúnak a megöntését és annak Konstantinápoly ostrománál teljesített szolgálatait megörökítik, illő tehát, hogy az egykori nagyhírű tüzérrel és hatalmas művével mi is foglalkozzunk.

A görög Dukász Mihály, aki a XV. század közepén Kon-

[282] *Kritobulosz:* II. Mehemet élete, megjelent magyar fordításban a Magyar Tudományos Akadémia: Monumenta Hungariae Historica: Írók sorozatának XXII. köteteként. — *Bárczay* a vonatkozó részt műve II. k. 628—630. lapjain közli, de rövidítve.

stantinápolyban a génuaiak szolgálatában álló diplomáciai ügyvivő-féle volt, ebben a minőségében megírta Bizánc utolsó tíz esztendejének és pusztulásának történetét és ebben a művében Orbán mesterről is megemlékezvén, róla azt írja, hogy akkor, amidőn II. Mohamed szultán a „kis város"-ban, azaz a Boszporusz mellett az európai oldalon fekvő mai Rumeli Hisszárban időzött, kijött a városból (azaz Bizáncból) hozzá egy mesterember, aki ágyúöntéssel foglalkozott és nemzetiségére nézve *magyar* — το γένος οὔγγρος — még pedig erdélyi magyar vagy székely volt.[283] Ez az Orbán igen híres mesterember volt, aki már régebben Bizáncba jött és bejelentve közvetítők útján a (bizánci) császárnak az ő művészetét, őt a császár elé vezették. A császár pedig nem megfelelő tartásdíjat (honoráriumot) rendelt neki az ő tudományához képest és még ezt a csekélységet sem adták meg, amiért is kiválva a császár szolgálatából, elhagyta a várost (Bizáncot) egy napon és átment a barbárhoz (törökhöz). És a török kedvesen fogadta Orbánt, kitünő ellátást és ruházatot adott neki és olyan fizetést, hogy ha a bizánci császár annak csak a negyedrészét megadta volna, akkor Orbán nem futott volna el Konstantinápolyból.[284] Még kevesebb az, amit Orbán mester személyéről Laonicos jegyzett föl. Ez dáknak, azaz erdélyi embernek mondja Orbánt, aki megelőzőleg a görögök közt élt és aztán elhagyta a görögöket, mert szegénységbe jutott és a szultán portájához jött.[285]

Ennyi mindaz, amit Orbán mester személyéről tudunk, lássuk most már, hogyan és miképen készült az a nevezetes ágyúóriás, amely Konstantinápoly vesztét okozta és szólaltassuk meg immár magát Kritobuloszt.

Szerinte, midőn II. Mohamed szultán Konstantinápolyt szárazon és vizen cernirozta:

„124. §. S miután így intézkedett, hivatja az ágyúöntőket, s értekezik velök az ágyúk felől, hogyan lehetne a falat legkönnyebben lerontani. S azok megígérték neki, hogy a fal lerombolása könnyű lesz, ha a meglevő ágyúkhoz, mert voltak már nekik más, régebben készített ágyúik is, még egyet készítenek, amelyet elegendőnek gondolnak a fal megrendítésére és lerontására, melyhez azonban sok költség, tömérdek réz és sok egyéb kívántatik.

[283] Laonikos *dák*nak, azaz erdélyinek mondja; az Orbán név inkább székely eredetre vall.

[284] Dukasz: Corpus Scriptorum Byzantinorum bonni kiadás 247. lap.

[285] Laonicos Chalcocandylés VIII. könyve, C. S. B. bonni kiadás 385. lap.

Az ágyú készítésének, alakjának és erejének elbeszélése.

125. §. S ő (t. i. a szultán) azonnal, hihetetlen hamar, mindent bőven ad nekik, amire szükségök volt. S azok elkészítik az ágyút, e látni is irtóztató s hallani teljesen hihetetlen és csaknem megfoghatatlan művet. Elbeszélem azért készítését, alakját és a benne levő erőt.

126. §. A legkövérebb, legtisztább és legfinomabb szerkezetű földből sarat gyúrtak sok napig, hogy ki legyen dolgozva, s azt apróra vagdalt lennel, kenderrel és más efféle összekötő és összetartó holmikkal teljesen tökéletesen összevegyítették és összegyúrták, hogy azokkal elválhatatlanul összeálló egy testté legyen.[286]

127. §. Ebből kerek, hengeralakú, hosszúkás formát készítettek,[287] mely belső forma gyanánt szolgáljon. Ennek negyven arasz vala a hossza; ebből az elül eső fele részének vastagsága, mely a kő (azaz golyó) befogadására vala szolgálandó, körüskörül tizenkét arasz körületü vala; hátulsó fele tudniillik a fara vastagságának pedig, mely az úgynevezett töltelék (lőpor) befogadására vala szolgálandó, négy arasz, vagy valamivel többecske vala a körülete, amint gondolom, az egésznek aránya szerint.[288]

128. §. S ennek befoglalására készítének egy másik külső, belől egészen üreges s ennek mintegy borítékául szolgáló formát, csakhogy szélesebbet, hogy amazt egészen befoghassa, azonban hézaggal. Ezen hézag az egymáshoz mindenütt teljes, tökéletesen hasonló két forma között körülbelül egy arasznyi vagy még valamivel nagyobbacska vala. Ez a hézag vala befogadandó az olvasztóból beleömlő rezet, hogy az ágyú alakját megadja. Ez a forma, tudniillik a külső, ugyanazon sárból volt készítve, azonban vassal, fával, földdel s kővel, melyekkel kívül körülépítették és megtámogatták, teljesen tökéletesen körül volt fogva és megerősítve, hogy a bele tóduló réz roppant súlya szét ne törje és az ágyú alakjának megadását kivihetetlenné ne tegye.

129. §. Ezen formákhoz igen közel mindkétfelől egy-egy igen erős és szilárd olvasztókohót készítének, melyek belől égetett cserépből és a legjobban kidolgozott agyagból valának készítve, kívül pedig roppant nagy kövekkel,

[286] Amint láttuk, így készítették elő az agyagot az ágyúöntők Pozsonyban vagy Brassóban is.

[287] Ez volt tehát a mag (kern, nucleus).

[288] Edvi Illés Aladárnak Bárczay könyvébe átvett számításai szerint a cső belseje 10 méter hosszú volt, körülbelül 1 méteres csőnyílással és 0·35 méteres átmérőjű porkamrával. (Egy arasz = 25 centiméterrel.) Eszerint tehát az ágyúnak erősen „zugespitzte Kammer"-je volt.

cementtel és minden más hozzávalóval tetőtől talpig megvalának erősítve.

130. §. S nagymennyiségű és sokmázsa súlyú rezet és ólmot hányának az olvasztókba, amint mondák, körülbelül ezerötszáz talantont (mintegy 800 mázsát); s azután töméntelen sok szénnel és hasábfával rakták meg kívülről a kohókat, fölül, alul s mindenfelől, mintegy beépítve és a kemencéket vastagon beborítva, kivéve azonban a kemencék szájait.

131. §. S a kohók körül a fúvók nagy erővel dolgozva, a rengeteg nagy halmaz tüzet három egész napon és éjen át szakadatlanul élesztek, míg a réz tökéletesen szétmállva és megolvadva olyan folyóvá nem lett, mint a víz.

132. §. Akkor, a kohók szájai nyitva lévén, a réz cserépcsöveken a formákba ömlék, míg az egész üreg tökéletesen megtelt, sőt még ezenfölül is hatolt egy singgel s így aztán már meg vala alakulva az ágyú. S azután, amint a réz megüllepedett és kihült, a belső és külső formákat eltávolították s akkor aztán egészen fényessé lett.[289] Ilyen vala az ágyú készítése és alakja.

133. §. S elmondom erejét is. Először is belevetették az úgynevezett tölteléket (lőport), mely az egész hátulsó üreget és az ágyú csövét egészen a kőgolyónak való második szélesebb cső szájáig erősen megtöltötte. Azután a cső szájára egy, a legkeményebb fából készült igen nagy dugót tettek, melyet vasemeltyűkkel[290] üttetve, erőszakosan beszorítottak és belevertek a csőbe, mely a töltést oly erősen befojtotta és összenyomta, hogy bármi történt volna is, semmi más módon nem lehetett volna ezt a dugót onnan kivettetni, hanemha a föllobbant lőpor erejével.

134. §. Azután a követ tették rá, s mindaddig verték befelé, míg a dugó testébe nem nyomult és azt körösköril nem nyomta.

135. §. S ezután az ágyút arra fordítván, amerre kelle vele löni és bizonyos mértékkel,[291] műértőleg a cél felé irányozván, nagy faászkokat hordának elő s azokat alája nyujták és az ágyút szépen rájok alkalmaztaták;[292] azután

[289] Ugyanígy csinálták már 1440-ben, amint láttuk, Pozsonyban is.

[290] Ez a döröcskölővas vagy töltővas. Ilyen fojtáshoz való fát Sopronban már a XV. század elején szerez be a város: „Item dem Hans wagner hab ich geben umb *holcz* zu den puchsen, domit man seu (!) in dy ladung pracht hat..." mendja a város számadáskönyve. *Fejérpataky:* I. m. 149. l.

[291] Úgy látszik ez alatt quadráns, derékszög, függőón stb. értendő.

[292] Ez volt tehát a lafetta, az ágyú ágya, a német „Gestell".

roppant nagy kövekkel megnyomták és megerősíték fölülről, alulról, hátulról és mindenfelül, nehogy a lövés ereje és roppant sebessége által tulajdon fektéből félre fordulva, valahová a céltól távol találjon.

136. §. Azután a hátul lévő keskeny gyujtólyukon tüzet vetének bele, s a töltést föllobbanták. S amint az a gondolatnál sebessebben kilobbant, először írtóztató bömbölés, a földnek közel és távolabb megrendülése és semmihez sem fogható dördülés lőn; s azután a száraz és forró gőz által kifelé taszított dugó rendkívüli dörgéssel, irtóztató morajjal és körüskörül mindent összeégető és befeketítő lánggal kirohanva, erőszakosan kilódítá a követ, mely a legroppantabb erővel és rohammal csapódék a falhoz és azt azonnal lerombolá és ledönté, s darabokra tördelve szerteszét repíté, halált szórva azokra, kik közel találtak állani.

137. §. És olykor egy darab falat egészen, olykor félig, olykor egy-egy bástyából, bástyaközből vagy mellvédből többet vagy kevesebbet dönte le. És nem vala oly erős vagy szilárd, vagy tömérdek vastag kőfal, hogy ellenállhatott vagy teljességgel dacolhatott volna a kő ilyen nagy erejével és sebességével.

138. §. Ily hihetetlen és különös valami az efféle gép, milyen a régi királyoknak és hadvezéreknek nem volt, nem is ismerték.“ A § hátralévő része elmélkedés arról, hogy mi lett volna, ha a régieknek is lett volna ágyújok.

„139. §. Ez[293] a germánok és kelták *körülbelül százötven esztendős*[294] *vagy valamivel régibb*, igen okos és fölöttébb elmés találmánya; s különösen elmés találmány a töltés egybeállítása és elkészítése, mely a legmelegebb és legszárazabb félékből, kénkőből, szénből és száraz s meleg gőzt adó füvekből[295] van egybeállítva; mely gőz szűk, erős és szilárd réztestbe fojtatván és sehol másutt mint itt, sehogy rést nem találván, a belső taszítás és erő által mozgásba hozva, a kőnek ily roppant nagy erőt és sebességet ad, de gyakran még a rezet is szétrepeszti.

De még régi neve sem található ezen gépnek, hacsak helepolisznak (városvívónak) vagy aphetérionnak (pattantyúnak) nem nevezné az ember. Közönséges néven most az egész világ szkevé-nek (szerszámnak) hívja. Ilyen vala az ágyú szerkezete, amennyire képesek vagyunk a lehetőség szerint elbeszélni.“

[293] T. i. az ágyú.

[294] Kritobulosz tehát egészen jól tudja, hogy a puskaport *nem* a XIV. század második felében, hanem száz évvel előbb „fedezték fel“ a németek.

[295] Ez alatt a salétromot érti.

A következő §-okban Kritobulosz még elmondja, hogy a nagy ágyúk Bizanc falaival szemben felvonattatván, azok a falakat ledöntötték.[296]

Kritobulosz leírása annyira szemléltető és plasztikus, hogy a monstrumágyú öntését és azzal való lövöldözést szinte magunk elé tudjuk képzelni. E leírásból meg tudjuk állapítani azt is, hogy nálunk Magyarországon az egész középkoron át mindenütt körülbelül ugyanúgy öntötték az ágyúkat, mint ahogy azt Orbán mester cselekedte, melynek ágyújára és ennek használatára vonatkozólag még a többi görög írók is tesznek Kritobuloszt kiegészítő értékes feljegyzéseket. Így pl. Laonicos Chalcocondylés írja Orbán nagy ágyújáról, hogy azt 70 pár, tehát 140 ökör és 2000 ember vontatta.[297] Laonicos egyébként állandóan nem egy, hanem két monstrumágyúról beszél és Orbánról írva, megjegyzi, hogy: „Ez az ember jó pénzért készítette az ágyú*kat*", amiből következik, hogy több ágyút öntött, de az öntés miként jét nem írja le. E helyett Laonicos elmondja, hogy a nagy ágyúval miképen lőttek. Szerinte tehát: „Először két kisebb ágyút sütöttek el a nagy ágyú oldala mellett, amely kisebb ágyúk féltalentomnyi[298] követ lőttek ki és ez a két (kisebb) ágyú kilövetvén, rombolták a falat. De ezen két (kisebb) ágyú után kilövetett a nagy ágyú is, amelynek (t. i. golyójának) súlya három talentom (159 font) volt és ez a falnak nagy részét ledöntötte. A kő ugyanis iszonyú erővel és nagy (borzasztó) lendülettel lövetvén ki, iszonyatos módon pusztított. Azt mondják, a döreje kimondhatatlan nagy volt és megremegtette köröskörül a földet negyven stadionnyi[299] távolságra. A külső falat és a tornyokat az ágyúk ledöntötték és egyúttal már a belsőt is kezdték rombolni. *A nagy ágyú naponta hét lövést tett,* és egyet éjjel, mintegy megadva a jelt a nappalra, amerre lőni kellett".[300]

Laonicos tehát azt állítja, hogy a nagy ágyú mellett két kisebb ágyú, aféle Directions-Geschütz, dolgozott, amelyeket az úgynevezett „Directions-Schuss"-okra használtak, ezek végezték el a „belövés" munkáját, amelytől a könnyen repedő, szerfelett kényes s így méltán féltett nagy ágyút meg kellett kímélni s ezt már csak biztos célra lehetett lőttetni.

[296] Monumenta Hungariae Historica, Scriptores, XXII. k. 52—57. ll.

[297] Laonicos VIII. könyve, bonni kiadás 382. l. Itt ragadom meg az alkalmat, hogy *Darkó Jenő* kedves kollégámnak a görög szövegek pontos fordításáért ezúton is hálás köszönetet mondjak.

[298] Egy talentom = 53 font, a fele tehát 26½ font.

[299] Körülbelül egy földrajzi mérföld, tehát 7·420 kilométer.

[300] Laonicos u. ott: 385. l.

Tenni kellett pedig ezt már csak azért is, mert, amint láttuk, a nagy ágyú naponta csak 7—8-szor lőtt, ezt a kevés lövést pedig „Einschiessen"-re elpazarolni nem lehtett.[301]

A szertüzérkedés története szempontjából további értékes feljegyzéseket találunk Dukasz Mihály művében is. Ez írja le pl.: többek közt az Orbán nagy ágyújával Drinápolyban végzett próbalövést és tőle tudjuk meg, hogy ez az ágyú voltaképen Drinápolyban készült. Ő írja le az ágyúcsőnek az öntés alkalmával való edzését, s ő jegyezte fel, hogy Hunyadi János kincstárnoka tanította volna az akkor még ügyetlen török tüzéreket az akkor Magyarországon úgylátszik már ismeretes ágyúkezelési, de főleg célzási fogásokra és szabályokra.

Dukász, miután elmondja Orbán mesterről a már fentebb közölt személyi adatokat, érdekes feljegyzését így folytatja: „Midőn megkérdezte őt (t. i. Orbánt) a török szultán, hogy vajjon tud-e olyan nagy öntvényt (azaz ágyút) csinálni, amely szerfölött nagy követ lő ki, akkorát, amekkora elégséges Konstantinápoly falának vastagságához és erejéhez, ő így felelt: Tudok csinálni olyan öntvényt, amekkora annak a kőnek a nagysága, amelyet mutatnak nekem,[302] mert én a város (t. i. Bizanc) falait pontosan ismerem. De nemcsak ezeket a falakat, hanem még Babilon falait is, mint a portömeget, úgy szétszórja az a kő, amely az én öntvényemből jön ki. Én az egész munkát szépen el fogom végezni, *de a lövést nem értem,* sem fel nem állítom az ágyút. Ezt hallva a szultán, azt mondta: Csináld meg csak az öntvényt, a lövészről majd gondoskodom én. És erre gyüjteni kezdték az ércet, a mester pedig a szerszámnak (azaz: lövőszerszámnak, ágyúnak) alakját (forma) készítette el. Három hónapig készült és öntetett ez a rettenetes és csudálatos szörnyeteg..." (Később Dukász folytatva ezt írja): „A szultán pedig Didümoteichosból (1453 január havában) Drinápolyba jövén és az egész hadi felszerelést előkészítvén, azt az öntvényt, amelyet ez a mester csinált, ki akarta próbálni. S ezt az öntvényt mesterségesen felállítván Drinápolyban a szultáni palota kapuja előtt, azon palota előtt, amelyet ő (t. i. a szultán) ebben az esztendőben építtetett és a követ jól bele téve (t. i. a csőbe) és aztán a lőport is elhelyezvén, a következőképen szándékozott elsütni: Egész Drinápolyban kihirdette, hogy mindenki vigyázzon erre a menydörgésszerű dörre-

[301] Ilyenféle Directions-Geschütz lehetett az a két szakállas is, amelyeket Eperjesen 1526-ban a nagy ágyú mellé ágyaztak. „Pro introligatione duarum barbatarum *ad* bombardam maiorem..." stb. Hadtörténelmi Közlemények: 1914. évf. 676. l.

[302] Szóval mustra után, tetszés szerinti nagyságú ágyú öntésére vállalkozott.

nésre és robajra, nehogy egyesek hirtelen megsüketüljenek és megnémuljanak, az asszonyok pedig kora szüljenek. Reggel azután tüzet dobva a lőporba és miután így a levegő átmelegedett, a kő pedig kitaszíttatott, kijött az öntvényből levegőt hasító szörnyű robajjal a kő, megtölteve a levegőt füsttel és ködde l. A hangja elhatolt száz stadionnyi távolságra, a kő pedig az ellövési helytől messze esett le, mintegy egy mérföldnyire (μίλιον), és azon a helyen, ahol leesett, egy körülbelül ölnyi széles lyukat vájt. Ilyen nagy az ereje a követ kihajító lőporvegyületnek."[303]

Azután elmondja Dukász, hogy mit művelt Orbán mester, hogy monstrumágyúcsöve használat közben meg ne repedjen. Ez a leírás a következő: „Ennek a szörnyűségnek a feltalálója, ez az ágyúmester, értette a módszerét annak, hogy öntvénye ne repedjen széjjel. Mert ugyanis láttunk öntvényeket, amelyek kidobták magukból a követ, de miután a kő kiment belőle, *ha nem védték volna meg vastag gyapjúból készült nemezekkel, tüstént szétrepedt volna* és ilyen elővigyázat mellett is, ha kétszer-háromszor lött, akkor meghasadt, miután a (hideg) levegő behatolt az ércnek kivájt mélyedésébe (azaz: a csőbe). Ő azonban (t. i. Orbán) mit csinált? Miután a kő kilövetett és az öntvény forró volt a nitronnak és kénnek melegségétől, *tüstént leöntötte azt olajjal* és ezzel megteltek az öntvény belső üres mélységei (azaz a cső), és a hideg nem vett erőt rajta, enyhíttetve az olaj melegsége által.[304] Munkáját könnyen végezte, amíg a város romlását be nem fejezte. És (t. i. az öntvény) még aztán is épen megvan őrizve és a szultánnak akarata szerint dolgozik. Ilyenformán rontva és döntve a falat, akart másodszor is ugyanazon a helyen egy másik ágyút kilőni, éppen ekkor ért oda *Hunyadi János* (Jankó) *kincstárnoka* és megnézte a lövést és azt mondta: Ha azt akarod, hogy a falak könnyen leomoljanak, tedd (igazítsd, irányozd) át az ágyút a falnak egy másik részére, amely az első lövés helyétől öt vagy hat ölnyi távolságra van és akkor az elsőt kiegyenlítve küldj egy második lövést. Ha már most a két szélső rész gondosan át van löve, akkor lőjj egy harmadikat is, úgyhogy a három lövés egy háromszög-alakot alkosson és akkor látni fogod, hogy a fal a földre omlik. És tetszett ez a tanács és így cselekedett az ágyúmester és így is történt."[305]

Dukász leírásából megismerjük tehát az ágyúcsőhűtés vagy edzés egy régebbi és egy újabb eljárási módját. A ré-

[303] Dukász, bonni kiadás 247. skk. ll.
[304] Szóval semmi sem új a nap alatt, még az ágyúcsőnek olajjal való edzése sem.
[305] Dukasz. u. ott.: 273. lap.

gebbi szerint, a lövésektől áttüzesedett ágyúcsövet mintegy nemezsátorral borították, hogy a sátor alatti egyenletesen maradó melegebb levegőben a lehűlés is egyenletesebb legyen s így hirtelen lehűlés folytán a cső meg ne repedjen. Az Orbán-féle methódus azonban gyorsabb és egyszerűbb, mert ő olajjal önti le és tele a csövet és ezzel nemcsak a cső egyenletes lehülésének kérdését oldja meg, hanem elrepedés ellen a csövet is edzi, aminthogy a csőnek olajjal való edzése az ágyúöntődékben ma is gyakorlatban van.

A másik, amit Dukász irásából megállapíthatunk, hogy

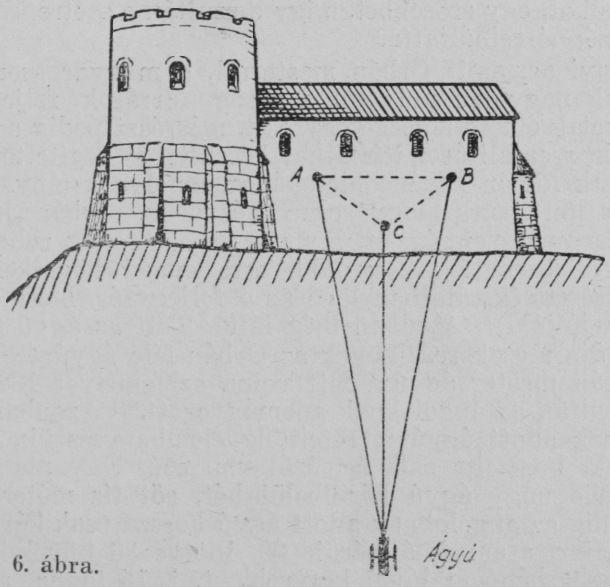

6. ábra.

a magyarok *ekkor* jobban tudnak az ágyúval bánni, mint a törökök. A magyarok ekkor már pontosan ismerik a várfalak ágyúval való sikeres ledöntésének technikáját és tudják, hogy ilyenkor az ágyúval úgy kell dolgozni, mint ahogy az pl. Brechtel Ferenc Joachim 1591-ben Nürnbergben nyomtatásban is megjelent „Büchsenmeisterey"-ének C—III. lapján képen is látható. T. i. Hunyadi János követének előadása alapján, a Brechtel után készült 6-ik ábrán az ágyút az A, B, C pontokra kell a várfalon irányozni, hogy az sikeresen ledönthető legyen. Az ágyút előbb az A, azután a B pontokra s végül a C pontra kell irányozni s így áll elő a fal pusztulását okozó célzási háromszög.

Orbán mester nagy ágyújáról megemlékezik Phrantzész

György görög krónikás is, aki a görög császári udvar embere volt, Bizánc 1453. évi ostromát mint szemtanu végignézte s a város bevétele után innen elmenekülve, Korfura került és itt szerkesztette meg krónikáját, melyben Orbánról írva, ágyúját ő is ἑλεβολις-nak, azaz város- vagy faldöntőnek nevezi és amelynek csőszélessége a cső szájánál 12 tenyér volt. Szerinte Orbán nagy ágyúja Konstantinápoly ostroma alatt egy ízben állítólag szétrepedt és a széjjelrobbanó csőtörmelékek sokakat megöltek, másokat pedig a lőpor fojtott meg. Mikor a szultán ezt meghallotta, nagyon elbúsult és elrendelte, hogy a szétment nagy ágyú helyett csináljanak egy másikat, egy erősebbet, s így a szultán a szétrepedt ágyút ismét széppé csináltatta.[306]

Ennyi az, amit Orbán mesterről, a magyar szertüzérről és annak nagyhírű művéről a görög források feljegyeztek. A bizánciak élhetetlensége egyrészt, másrészt pedig a magyar szertüzér zsenialitása, technikai készültsége segítette a törököt annak idején Bizánc birtokához, amelynek elnyerése oly végzetes lőn reánk magyarokra nézve is. Orbán hatalmas művét, a monstrum-ágyút úgy látszik a törökök reliquiaként őrizték és becsülték. Legalább erre enged következtetni a Tott báró emlékirataiban levő az a feljegyzés, hogy ő ezt az ágyút a XVIII. században még látta. Tott az ágyú méreteit is megadja s ezek reá illenek az Orbán-féle ágyúra.[307] Állítólag Orbán mester ágyúja lett volna az, amelyet 1868-ban a török szultán az angoloknak adományozott.[308] Azonban, ha az Angliának adott ágyú méreteit figyelembe vesszük, azonnal rájövünk, hogy itt más ágyúról van szó. Ugyanis, míg az Orbán-féle nagy ágyú körülbelül hét, sőt tíz méter hosszú volt, addig az angoloknak adott ágyú hossza csak két öl, azaz négy méter, s ennek átmérője 30, illetve 36 hüvelyk, súlya pedig az Orbánénál jóval kevesebb, t. i. 15 tonna, azaz 150 mázsa. Nyilvánvaló tehát, hogy 1868-ban az angolok valami régi nagy monstrum mozsarat, de nem az Orbán nagy ágyúját kapták.

A görög írók közül Laonicos, éppúgy mint Kritobulosz is, megemlékezik művében az ágyú (τηλεβολος) eredetéről, felfedezéséről, de ő már nem tudja pontosan megmondani, hogy a nagy ágyúkat mikor találták fel. A kilőtt golyónak lendületet és erőt a lőpor ad, mely szerinte is csak szénből

[306] Phrantzész, bonni kiadás 238—9., 242. ll.
[307] *Bárczay:* A hadügy fejlődésének története II. k., 630. l.
[308] Erről a Századok 1868. évfolyamában, a 143. lapon történik említés: Nevezetes régi ágyú címen. E szerint ez az ágyú csak két öl hosszú, azaz 4 méter, míg Edvi Illés szerint Orbán mester ágyúja 10 méter, tehát öt öl hosszú volt.

és kénből van összetéve. „Úgy látszik kezdetben *vasból* volt az ágyú — írja —, de aztán, mikor feltalálták az öntvényt, t. i. az ércnek (azaz réznek) ónnal való vegyítését, azóta az a híre, hogy ez az öntvény a követ jobban és erősebben löki ki." Az ágyú Laonicos szerint igen hosszú, és mennél hosszabb, annál messzebbre löki a követ, úgy, hogy van olyan ágyú, amely a követ 70 stadionnyira (körülbelül két földrajzi mérföld) dobja.[309]

Az ágyúról és annak használatáról általában a középkori görög írók műveikben gyakran megemlékeznek, azonban ezekben a feljegyzésekben magyar vonatkozású alig lévén, a magyar tüzérség vagy szertüzérség története szempontjából forrást nem képeznek.

Visszatérve Konstantinápoly ledőlt falai alól, Orbán nagy ágyújától Magyarországra, lássuk most már, hogy vajjon a magyarországi öntőházak ágyútermelése fedezte-e a hazai szükségletet? Erre a kérdésre nemmel kell felelnünk, mert hiszen már 1434-ben az ágyúkat öntő Bártfa városa Krakkóból hozat magának két ágyút. Rangoni vagy Veronai Gábor, aki 1475—86 közt volt Eger püspöke, az egri vár részére a saját költségén Lübeckből hozatott 16 ágyút. 1494-ben Szeben városa vásárol valahonnan a maga használatára 18 darab „hoffnicá"-t. Tudjuk azt is, hogy a mohácsi csatához, illetve a török elleni hadjárathoz Ausztria, a Szentszék és a Német birodalom adott ágyúkat stb.[310]

Természetesen nemcsak ajándék vagy vásárlás, hanem zsákmányolás útján is lehetett ágyúkat szerezni, aminthogy pl. 1431-ben Illavánál Rozgonyi Miklós a husszitáktól vett el ágyúkat, 1456-ban Belgrád ostromakor tudvalevőleg a megvert török sereg egész ágyúparkja, állítólag 300 ágyú Hunyadi kezén maradt és ugyanez történt 1464-ben Jajca ostromakor, amidőn ugyancsak az egész török ágyúkészlet Hunyadi Mátyás király hatalmába került.[311] Ilyen útonmódon került pl. ugyancsak Mátyás király, majd később I. Miksa császár kezébe az a „Török császárné" nevű török ágyú, mely Székesfejérváron volt és amelyről már volt szó, s ugyancsak zsákmányolás útján juthatott Mátyás király hatalmába az a Frigyes császár-féle ágyú, mely 1528-ban

[309] Laonicos Chalkokondilésznek a Magyar Tud. Akadémia kiadásában megjelent Darkó-féle editiója, II. k., 10. l.

[310] *Fejérpataky:* I. m. 337. l. — *Kerezsi Jenő:* Bakócz Tamás egri püspök udvartartása, 71. l. — *Rechnungen:* I. k., 177. l.

[311] *Horváth Mihály:* Magyarország történelme, Pest, 1871, II. k., 490. l. — Magyar-Szerb Oklevéltár 208. l. — *Teleki:* I. m. II. k., 438—9. ll. — *Hammer:* Geschichte des Osmanischen Reiches II. k., 22—25. l. — *Iványi:* I. m. 236. l. — *Thallóczy:* Jajcza története, 96. l.

Trencsén várában volt. 1486—87-ben I. Mátyás király Bécsújhelyt „machinis, quas Turcis ademerat" ostromolta. A Jagellók, különösképen pedig II. Lajos király, amint tudjuk, a Német birodalomtól és a pápától is kaptak ajándékba ágyúkat, s II. Lajos ágyúi 1526-ban mind török kézre kerültek. Dózsa György, akinek természetesen tüzérsége nem

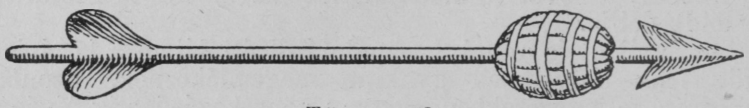

Tüzes nyil.

7. ábra.

volt, a nemesi castellumok kifosztása alkalmával nemcsak ágyúkhoz, hanem lőporhoz, golyókhoz, kénhez is hozzájutott és később ezekkel az ágyúkkal ostromolta Temesvárt.[312]

A városok nemcsak tüzérmestereiktől és egymástól vásároltak ágyúkat, hanem néha megtörtént az is, hogy a király adott valamelyik városnak ágyúkat. Így pl. Bártfa városa

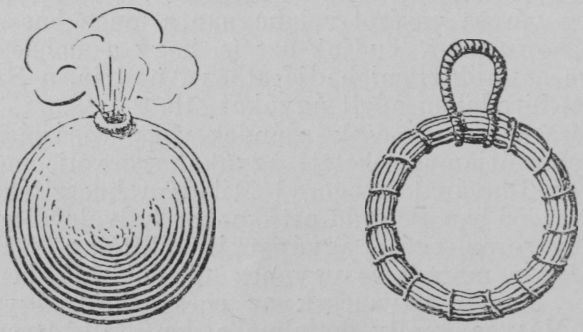

Tüzes labda. *Tüzes koszorú.*

8. ábra.

Rotgisser Fülöptől és István tüzérmesterektől vásárolt ágyúkat s ez utóbbitól egy ízben 46 aranyforintért vásároltak egy ágyút. Sopron városa Pozsonytól, Pozsony viszont az ottani vár ispánjától vásárolt 1440-ben ágyúkat. Eperjes városa 1441-ben Bártfáról és Lőcséről, 1443-ban ismét Lőcséről, azután bizonyos Dreyssigernétől szerez lőfegyvereket, 1447-ben pedig Guman Miklós eperjesi bírótól vásárol 60

[312] *Istvánffy:* I. m. 1758-as kiadás, 43, 45. ll. — *Brutus* János Mihály Magyar históriája, I. k. 391. l. — *Bonfini*, 1606. évi kiadás, 639. l. — *Márki:* Dósa György: 436. l.

aranyforintért egy ágyút. Eperjes városa később is gyakrabban vásárolgatott harmadik személyektől lőfegyvereket, dacára annak, hogy saját ágyúöntőháza volt. Brassó városa a szomszédos Prázsmárnak és (Brassó-)Földvárnak adott el több ízben lőfegyvereket. 1491-ben II. Ulászló király bizonyos ágyúkat, amelyeket János Albert hercegtől zsákmányoltak, ennek visszaadat. 1492-ben II. Ulászló király bizonyos pattantyúkat, amelyeket I. Mátyás király annakidején Szebenben hagyott, a városnak ajándékoz. 1500-ban a szörényi bánok előtt Török János és társai panaszt emelnek, hogy Gaman György néhai Bizerei Miklós szakállas ágyúit „de suo castello recepisset", ezeket visszaadni nem akarja, hanem hatalmasul magánál tartja. E panaszra Gaman azt feleli, hogy ő ezen szakállasokat Bizerei Miklós özvegyétől, Ilonától pénzért vásárolta („praetio comparasset") s értéküket kiegyenlítette. Ilona viszonválaszában elismeri, hogy Gaman tőle két szakállast vásárolt, de a többit hatalmasul tartja magánál. Így tehát az ágyú nemcsak jogügylet, de per tárgya is lehetett. 1523-ban bizonyos Flaniczer úr a lékai várnak ágyút ajándékoz. A Frangepánok, Blagayok pedig — mint már fennebb láttuk — Miksa császártól és Ferdinánd főhercegtől kaptak ajándékba vagy kölcsön ágyúkat.[313]

A magánvárakat tudvalevőleg tulajdonosaik szerelték fel ágyúkkal és hadiszerekkel. Természetesen e várurak szorgosan ügyeltek arra, hogy a nehezen összeszerzett lövőszerszámok el ne idegeníttessenek és a várból ki ne kerüljenek. Ezt az intenciót látjuk megnyilatkozni pl. 1499-ben Ozsváld zágrábi püspök végrendeletében, amidőn egyházi kiközösítés terhe alatt megtiltja, hogy a zágrábi püspöki vár lövőszerszámai, amelyek az egyház jövedelméből szereztettek, a várból elhordassanak, azaz elidegeníttessenek.[314]

Ami a használatban tönkrement, megrepedt, eltörött ágyúkat illeti, ezeket, amint láttuk, ha rézből vagy bronzból valók voltak, újra beolvasztották és esetleg ugyanez történt az elromlott vas-ágyúkkal is, bár előfordult, hogy pl. Eger várában 1524-ben öt tönkrement szakállas ágyú közül egyből baltát készíttettek, egy másikat pedig Parragh Mihálynak adtak ekét csináltatni.[315]

[313] *Fejérpataky:* I. m. 317., 563. ll. — *Ortvay:* I. m. II. 3. k. 281. l.; II. 4. k. 220. l. — Hadtört. Közlemények, 1914. évf. 313—4. l.; 322. l.; 325. l.; 673. l. — *Istvánffy:* I. m. 1785. évi kiadás, 14. l. Nagyszeben város levéltára, U. II. 510.,513. szám. — Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 26.307. szám. — *Quellen:* I. k. 211., 400. ll. — *Pesthy:* A szörényi bánság, III. k. 134. l.

[314] *Tkalčić:* I. m. II. k. 520. l.

[315] Orsz. Levéltár: M. O. D. L.: 26.331. szám. „Ex hiis destructis

A szertüzérkedéshez tartozott még a *tüzes szerszámok* gyártása, azaz a tűzmesterkedés (Feuerwerkerei) is. Már a középkorban is voltak tüzes szerszámok nálunk Magyarországon is. Így pl. 1440-ben Pozsonyban voltak *tüzes nyilak*, amelyeket a latin források sagittae igneae, a német szövegek fewr pheil, feyer pheil, fewerpfeyl, feyr tpheyl-nek, magyarul sagittas wlgo twzes-nek neveznek. Ezeket 1440-ben Pozsonyban bizonyos György nevű szerzetes (pfaff Jorig vagy Jorig pfaff), továbbá Gelter és Vencel nevű tüzérmesterek, később pedig mások gyártották nyílvesszőre, csepűből, kenderből, posztóból, lőporból, lenolajból és irhából.[316] Ilyen tüzes nyil ábrázolása látható Brechtel: Archeley-ének második részében, továbbá Ufano-De Bry többször idézett művének 160. lapja mellett levő képen. Ilyen tüzes nyilak voltak pl. 1442-ben Eperjesen s ugyanitt az 1495 körüli fegyverösszeírás szerint 22 darab, 1489-ben Brinye várában 58, 1490-ben Egervárában két hordócskára való (sagitte ignee cum vasculis 11), 1508-ban ugyancsak Eger várában 13, 1520 körül Biheg várában 40 darab tüzes nyil volt.[317]

A tüzes nyilak mellett ugyancsak Pozsonyban találunk 1440-ben már *tüzes golyó*kat vagy tüzes labdákat — fewer kugeln, lapta ignea, lapta wlgo twzes, később: laptha pilae pro igne artificioso cum pice factae, — pilae ignitae, globus igneus, pilae ferreae igne candentes —, amelyekhez a formát János tüzérmester készítette. 1508-ban Eger várában 18 nagy és 9 kis, 1520 körül Biheg várában 12 tüzes labda volt.[318] Ilyen tüzes labdák képét Ufano-De Bry művének 187. lapján láthatjuk.

Úgy látszik, nálunk a XVI. század elején már a *tüzes koszorút* (tortae seu circuli igniti) is ismerik, s valószínűleg ennek a gyártásához való volt az a kis hordó fenyőszurok („Item fenyew zwrok cum uno vasculo"), amelyet 1520 körül Sztenicsnyák vár inventáriumában találunk.[319] Ilyenformán nem tekinthető retrospectiv anachronizmusnak Listius László Magyar Márs-ának ama sora, amely szerint 1526-ban a török

de uno ordinaverunt securem, alteram Michaeli Parragh ad ferrum aratri dederunt."

[316] *Ortvay:* I. m. II. 3. k. 282—3. l. — *Danninger:* Pozsony város 1526/7. évi számadáskönyve, 78. l.

[317] Hadtört. Közlemények, 1914. évf. 318. l. — Orsz. Levéltár: 26048, 26053. 26235. 37356. szám. Századok, 1872. évf. 289. l. — Múzeum, Törzslevéltár, Eperjes város 1424. évi számadáskönyve.

[318] *Ortvay:* I. m. II. 3. k. 282—3. l. — Századok, 1872. évf. 289. l. — Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 37356. szám.

[319] Orsz. Levéltár, M. O. D. L. 26235. szám. „Item fenyew zwrok cum uno vasculo.

császár táborában a különböző ágyúk mellett ott van még: „Sok tüzes labdáknak s égő gránátoknak számlálhatatlansága".[320]

c) *Az ágyú alkalmazása.*

Hátra van még, hogy az ágyú középkori **alkalmazásá**ról és a tüzérségről, mint *fegyvernem*ről[321] megemlékezzünk, amely fejezet a rendelkezésre álló gyér és sovány adatok miatt azonban csak nagyon rövid lesz. Az ágyú megtöltésének, irányzásának, elsütésének technikája mindenütt egyforma, ahol általában ágyú volt. A német tüzér, amint azt a bécsi 2952. számú kódex pontozataiból a bevezetésben láttuk, éppúgy töltött, irányzott és lőtt, mint a török tüzér, úgyhogy e kódex idevágó utasításai és pl. Kritobulosz I. könyve 133—136. paragrafusai között lényegesebb eltérés nincsen. Nagyon természetes, hogy a magyar tüzér is így kezelte az ágyút, hiszen azt másképen az akkori technikai viszonyok mellett nem is kezelhette. Csak önmagunkat ismételnénk tehát, ha az ágyú kezelési módját itt újra elmondanánk.

Az aránylag csekély hordtávú, nehezen szállítható ágyút nálunk Magyarországon is, úgy mint egyebütt is, kezdetben inkább *várharc*ra használták. Amint már említettük, 1422-ben van nálunk Magyarországon első nyoma annak, hogy Davóti László zágrábi kanonok embereivel együtt „pixides sonorosas", azaz ágyúkat küld Zágráb város megostromlására s ugyanekkor viszont a zágrábi polgárok is ágyúkkal (bombardis) támadták meg a zágrábi (valószínűleg megerősített) egyházat.[322] Tudjuk, hogy 1428-ban a királyi tüzérség ágyúival eredményesen támadja a törökök Galambóc várát és 1431-ben, november 9-én Illava mellett a husszitákkal vívott ütközetben Rozgonyi Miklós, amint már tudjuk, ágyúkat zsákmányolt az ellenségtől, ami azonban nem jelenti azt, hogy az ellenség ezeket az ágyúkat tábori harcra alkalmazta. A valószínűség az, hogy a husszíták a várak megtámadására magukkal hozott ágyúkat az ütközet tartamára talán valami szekértáborba állították be, s miután a csatát elveszették, természe-

[320] Magyar Márs, 109. l.

[321] A tüzérséget, mint fegyvernemet, persze olasz nyelven, nálunk a pápai legatus, báró Burgio Antal említi először 1524—5-ben. a maga követi jelentéseiben. A tüzérség, mint fegyvernem megjelölésére az: *Artegliaria*, vagy artigliaria szót használja. Ld: Monumenta Vaticana II. 1. k. 165., 167. ll.

[322] *Tkalčić:* I. m. II. k. 29. és 32. l. — „Item... Ladislaus de Dauoth, unus ex Canonicis in turri hic habita constitutus, cum sibi adherentibus machinas et pixides sonorosas sepissime more hostili ad civitatem emisit et mitti fecit."

tesen a tábor is mindenestől veszendőbe ment s ez a benne lévő ágyúkkal együtt a magyarok kezébe került. Egy 1442-ben kelt magánlevél és Dlugoss szerint Erzsébet királyné „bombardarum proiectionibus" támadta Pozsony városát, amire viszont I. Ulászló király szállta meg Pozsony városát és ostromolta, a polgárok házait s a falak nagy részét ágyúkkal (cum pixidibus) le is döntötte.[323] Az ágyút tehát várharcban, támadás és védelem céljaira egyaránt már kezdettől fogva használják, amit a magyarországi középkori várharcok, főleg Belgrád 1456. évi ostroma, azután Jajca, Sabác, a csehországi, alsóausztriai várak és városok ostroma s a Jagellók alatti várharcok bizonyítanak. Természetesen arra nemcsak hogy időnk és terünk nincsen, de feladatunkat sem képezi, hogy e várostromok részletes tárgyalásába bocsátkozzunk, annál kevésbbé, mivel ezeket úgyis elég részletesen ismerjük. Azonban általánosságban annyit mégis meg tudunk állapítani, hogy az ágyú már a középkori várharcokban bevált, mint támadó fegyver, még olyan váraknál is, mint pl. Hainburg, melyről az volt a hit, hogy „est... ab impetu tormentorum *tuta*". Így tehát a középkor végére a várharcoknál a tüzérség már elengedhetetlen fegyvernem, aminek következtében azt a várvédelemnél sem lehetett nélkülözni. Meg kell továbbá azt is állapítanunk, hogy az ágyú már ekkor sokkal hatásosabb várvívó,[324] mint várvédő fegyver, ami érthető is, hiszen az akkori irányzó eszközökkel és az akkori ágyúkkal csak nagy és stabil céloknál lehetett hatást elérni, kisebb és pláne mozgó célokkal szemben inkább a véletlen, mint a műszaki tudás és annak eszközei értek el eredményeket. A középkorban nálunk ritkán fordul elő, hogy a várbeli védő ütegek az ostromló ágyúkban tudatosan valami jelentős kárt okoztak volna, noha ekkor az ostromtelepek a várfalakhoz aránylag elég közel voltak és egy-egy ágyú mégis csak elég nagy és stabil célpont volt. Egészen természetes, hogy ilyenformán a várostromoknál a középkorban nemcsak a védelem, hanem a támadás részéről is, az ágyúk aránylag kevés kárt tettek emberéletben. Így azután a középkori krónikák, oklevelek és egyéb törté-

[323] Zichy család okmtára, IX. k. 40. l. — *Katona*: Historia Critica XIII. k. 181. l. „Bombardarum ictibus de castro multas domos civium frangit et demolitur."

[324] Ld: pl. Kritobulosz 142. l. — Már ekkor is alig volt vár, amely a tüzérségi támadást kibírta volna. Korneuburg 1477. évi ostrománál a krónikás meg is jegyzi, hogy „in decimo obsidionis die capitur quum *tormentorum impetum tolerare non posset*", Tehát tíz napi ostrom alatt elesett, mert nem bírta a tüzérségi támadást. *Katona:* Historia Critica, XVI. kötet 120. l. Egyébként Mátyás király híres volt arról, hogy „machinarum copia", bőséges tüzérséggel dolgozott.

nelmi források mint ritka jelenséget emelik ki, ha valakit ágyúgolyó eltalál és megöl. Amikor pl. a Losonc melletti cseh erőd ostromakor, 1451-ben, Pelsőczi István „ictu bombardae ad mortem vulneratus", tehát ágyúgolyótól halálosan megsebesült, ezt Thuróczi mint említésre méltót krónikájában kiemeli. Ugyanígy tesz Kritobulosz, amidőn felemlíti, hogy Belgrád ostrománál, 1456-ban, a törökök részéről „elesik egy ágyúgolyó által találva az európai helytartó Karatziász is",[325] Ranzanus pedig ugyancsak Belgrád ostromáról írva, felemlíti, hogy míg a török ágyúk kövei a város falait derekasan döntögették, addig „neminem tamen unquam occiderunt praeter mulierem quandam vetulam, quae inter oppugnandum temere domo egressa est".[326] Tehát mindössze egy vigyázatlan asszonyt öltek meg az ostromló ágyúk, ezt is véletlenül. Ha van is némi túlzás a krónikás előadásában, mégis alapjában igaza van neki, mert hiszen a középkori várostromoknál az ágyú és a tüzérség feladata nem is az volt, hogy a várvédő sereg számát apassza, hanem hogy a vár megrohanását előkészítse, a falakat, tornyokat, kapukat ledöntse, hogy ostromrést vágjon (hogy a falak „ferreis pilis *ad ingressum aperientur*"). Az ostrom többi része, t. i. a roham végrehajtása már nem a tüzérség, hanem az ostromló sereg feladata volt. Éppen ezért inkább a véletlennek, mint a tüzérek ügyességének tulajdonítja Heltai krónikájában Csupor vajda halálát, aki Nagymihály ostrománál a palánkra hágván, „az egyik álgyúból megtalállá őtet a kő és mind megszaggatá őtet". Mindezeket tudva, megértjük I. Mátyás király túlmerész voltát is, aki midőn 1475-ben Szabács viadalánál egy inassal és egy hajóssal csónakba ült és éjjel „alája méne" a várnak, hogy kikémlelje, noha a várból észrevették, reáigazításának egy tarackot és ellövék mellőle az inast" — írja Heltai —, de a király dacára ennek, csak körülkémlelte a várat. Ugyanígy járt a király Ebersdorf ostrománál, ahol, mint tudjuk, a városból arra a házra irányoztak egy ágyút, amelyben a király tartózkodott, el is találták a házat, de a királynak semmi baja sem lett. Bécs ostromakor viszont, — mint Szerémi írja — a városbeliek belőtték magukat egy a falakon kívül lévő ház ablakára, s állítólag odacsalták Mátyást királyt az ablakhoz tárgyalás ürügye alatt. A király azonban maga helyett apródját állította oda, s az óvatosság vagy véletlenség helyes is volt, mert a városból „de una bastia cum una bombarda *recte* ad fenestram sagittare fecerunt". 1515-ben Cavalla ostrománál Istvánfi egyenesen kiemeli, hogy Paksi Mihálynak a vár-

[325] *Kritobulosz:* 145. l.—
[326] *Ranzanus:* Index XXV. — *Florianus:* Fontes domestici IV. k. 239. l.

ből egy csak úgy vaktában kilőtt ágyúgolyó vitte el a fejét („lapidea falconis pila ex arce *in incertum exmissa* caput ictus interficitur").[327]

A várharcokban tehát a várfalak és erődítmények ledöntése és a vár megrohanásának előkészítése egyrészt, az ellenséges ostromműveletek állandó és hatásos megzavarása, másrészt, volt a tüzérség feladata, erre koncentrálja a támadó, illetve védő tüzérség a maga erejét és a technika akkori állása mellett a támadó, ostromló tüzérség a védő tüzérséggel szemben előnyben volt, s ennek ellensúlyozására rendezik a védők a kirohanásokat, amelyekkel elsősorban az ostromló tüzérség elnémítását igyekeztek elérni, úgy, hogy a tüzérszemélyzetet levágták, az ágyúkat pedig *beszegezéssel* harcképtelenné és használhatatlanná tették, amint ez pl. Belgrád 1456. évi ostromakor történt,[328] ahol a megrohant török ágyúk egy részét beszegezték, a többit a folyóba dobták, vagy a várba vitték a magyarok.

A vár megtámadásánál a megfelelő tüzérségi hatás gyors és sikeres elérése attól is függött, hogy vajjon a tüzérség megfelelő helyet választott-e ki magának. Így pl. 1465-ben a zágrábi polgárok Szapolyai Imre bán előtt egyenesen megvádolják a zágrábi káptalan tagjait, hogy akkor, amidőn a Cilleiek megostromolni készültek Zágrábot, a káptalan eléjük ment „*loca*que pixidum ad expugnandum et confrangendum murum dicte civitatis *demonstrassent*",[329] azaz előre megmondták, hogy a tüzérség hol álljon fel, ha megfelelő, hatásos sikert akar elérni.

Hunyadi Mátyás király haderejének 1479. évi olasznyelvű leírásában szó van egy hajó- vagy vízivárról is, melyet a hajóhad legénysége a magával hozott póznákból, deszkákból, rudakból, láncokból két óra leforgása alatt össze tud állítani, s amely állítólag 7—8000 (!) embert tudott befogadni. E hajóvár feladata volt: a hajóhadat szárazföldi támadásokkal szemben fedezni és védelmezni. Ez a hajóvár ágyúkkal is fel volt szerelve, ugyanis negyven esfivize, drazk (tarack) és csatakígyó (serpentine) volt e várban felállítható. Ez volt tehát emez összerakható hajóvárnak tüzérségi parkja, amelyet valószínűleg azokról a naszádokról vontak el, amelyek e vízi vár úszó fundamentumát képezték. Sajnos, nem

[327] *Istvánfi:* I. m. 1758-as kiadás, 51. l. — *Katona:* Historia Critica, XV. k. 752. l. — *Szerémi* emlékirata: 22. l.

[328] „Tormentorum partem ferro *perstringunt*, partem proiiciunt in fluvium, partem comportant in arcem." Ranzanus-nál. *Florianus:* I. m. IV. k. 224. l. — *Bonfini* dekas III. Lib. VIII. — *Heltai:* 35. fejezet, 15. rész.

[329] *Tkalčić:* I. m. II. k. 296. l.

ismerjük azokat a szabályokat és elveket, amelyek szerint e vár tüzérsége működött, annyi azonban valószínű, hogy működése bonyolultabb lehetett, mint a szárazföldi vártüzérségé. Már maga az a körülmény, hogy nemcsak a cél, hanem maga a vár is mozog (úszik), több szakértelmet és nagyobb gyakorlatot kívánt a tüzérszemélyzettől, míg a szárazföldi vár tüzérsége ballisztikai szempontból egyszerűbb feladatok megoldása elé volt állítva.

Ami a magyarságnak vártüzérkedésre, illetve várostromlásra való rátermettségét illeti, erre nézve az 1514. évi parasztlázadás a legjobb példa, amikor Dósának gyakorlatlan, szedett-vedett hada mellett működő várostromló tüzérség, pl. Solymos vagy Temesvár ostrománál egyenesen kitüntette magát. Dósa pattantyúsainak (akik persze mind magyarok voltak) ügyességét Márki is kiemeli Dósa György életrajzában, s hogy az akkori fogalmak szerint milyen rettenetes tüzérségi harc folyhatott Temesvár ostrománál, azt Taurinus (Stieröchsel) verses krónikájából lehet megállapítani. Solymos ostrománál is kitűntek Dósa tüzérei, azonban nem szabad felednünk, hogy Solymos várának tüzére nem volt s a vár egyetlen valamirevaló csatakígyójával maga a várat védő alvárnagy, a német Prantner György tüzérkedett s bajlódott, úgy, ahogy tudott.[330]

A középkori várharcok részletei, tehát a tüzérség működése is, eléggé ismeretesek előttünk, azonban annál kevesebbet tudunk az ágyúnak és a tüzérségnek a középkori kampesztrális harcokban való szerepléséről. A tüzérség középkori *tábori* szereplését egyébként már azért is nehezebb megismerni, mert hiszen ekkor a tábori tüzérség mint fegyvernem tulajdonképen még csak keletkezőben lévő valami. Tulajdonképen a középkorban *külön* tábori tüzérségről beszélni nem is lehet, mert hiszen ilyen külön szervezve nincs. Ugyanaz az ágyú, amellyel várat ostromolnak vagy védenek, személyzetével együtt esetleg tábori harcban is szerepelhet. Nálunk Magyarországon 1437-ben találjuk első nyomát annak, hogy az ágyút táborilag, tehát nem várvívás vagy védelem céljára használták. Ebben az évben ugyanis Marczali János, Zsigmond király egyik hadvezére volt megbízva azzal, hogy a Morava folyónál gyülekező török hadat készülődésében zavarja. Marczali feladatának meg is felelt s erről Zsigmond királynak jelentést tett. E szerint a kémek által előre kijelölt helyen az „ágyúkat, puskákat, számszeríjjakat elrendezvén, azokat hirtelen kisütöttük és kilőttük, nagy tüzet okozván" — írja Marczali.

[330] *Márki:* Dósa György, 282., 284., 436. ll.

Ebből a jelentésből a középkori tábori ágyúharc két jellegzetes vonását máris meg tudjuk állapítani, t. i. a felállítandó ágyúk helyének előzetes kijelölését és az ágyúknak csak egy ízben való elsütését.

Hunyadi János gyakran használ tüzérséget a törökök elleni harcaiban. Így pl. 1442-ben Nagyszeben mellett a Mezid bég elleni csatában nyilvánvalóan tábori ágyúkat használt, mert hiszen a szebeniek a kiütésre akkor határozták el magukat, amidőn ezen ágyúk dörrenésére figyelmesek lettek.[331] A várnai csatában (1444) I. Ulászló királynak állítólag csak kevés tüzérsége volt és a tüzérség felállítására itt is előre kiszemelték a megfelelő helyet.[332] A rigómezei csatában szintén használtak a magyarok ágyúkat, hiszen ilyeneket Hunyadi bőven vitt magával („ac castris bellicis, machinarum, pyxidum ac aliorum, tormentorum, hostem ferientium ingeniis munitis et refertis... Danubium transit") azonban e csata első felében a tüzérség voltaképen nem fejtett ki tábori működést, mert hiszen szekérvárat védett, éppúgy, mint ahogy a török tüzérség is megerősített táborban, földsáncok mögött volt elhelyezve. Hunyadi szekérvárának ágyúi a csata első napján voltaképen mint várvédő ütegek működtek s csak az első napi csatára következő éjjeli harcban használták a magyarok félig-meddig tábori támadásra ágyúikat („totam tamen *per noctem* machinis et ingeniis exstitit *decertatum*"), úgyhogy ez az első nyoma annak, hogy mi magyarok ágyúkat tábori módon éjjeli csatában alkalmaztunk. A csata második napján Hunyadi tüzérsége már egészen tábori módon működik. Az első csatavonalban, a gyalogsággal együtt vonul fel a tüzérség és lőtávolba érve, tüzel az ellenségre, persze csak egyszer, mert hiszen a második lövés előkészítésére már nem volt idő.[334] 1462-ben Hunyadi Mátyás király azért rendeli vissza magához János királyi tüzért, mivel „nos Deo *in campum* descendemus", azaz, mivel Isten nevében táborba (hadba) szállunk,[335] Nem lehetetlen, hogy a király itt tábori tüzérszolgálatra gondolt, s János mester tábori tüzér is volt. 1471-ben ugyancsak I. Mátyás király Kassához parancsot intéz, melyben jelezve, hogy a felsőmagyarországi részek védelmére hadba száll, elrendeli, hogy mire hozzájuk ér, kerekes bombardákkal stb. legyenek készen, „ut tandem una

[331] Hadtört. Közlem. 1910. évf. 18. l.
[332] *Teleki:* I. m. I. k. 288. l.
[334] U. ott, 1895. évf. 162—5 l., 346—7. l., 459., 463., 467. ll. — *Katona:* Historia Critica XIII. k. 602—3. ll.
[335] *Iványi:* I. m. 214. l.

nobiscum *in campum* proficisci valeatis".[336] Egészen valószínű, hogy itt is tábori használatra is alkalmas ágyúkra kell gondolnunk.

Mindezek a példák azonban még csak az ágyú tábori harcban (helyesebben talán: Positions-Krieg-ekben) való alkalmazásának lehetőségét bizonyítják, de magáról a tábori használatról nem emlékeznek meg. Az 1479. évi többször idézett királyi haderő összeírásból azt látjuk, hogy Hunyadi Mátyás királynak volt harminc olyan 50 magyar fontos bombardája, amelyeket a kerekeikről való levétel nélkül („le quali delle ruote de charzi, sanza che si ponghino in terra...")[337] is lehetett használni, azaz más szóval táborilag is lehetett ezeket alkalmazni. Ezeken kívül még több olyan kerekes ágyúja is volt, amelyek tábori harcra is alkalmazhatók valának. És éppen figyelemmel I. Mátyás király ágyúinak nagy számára, pl. Hainburgnál a német császári felmentősereg fél a király hadaitól és a számos ágyú miatt nem mer ütközetbe bocsátkozni.[338] A németekkel szemben álló magyar tüzérség a német táborra éjjel süti ki „az álgyukat és tarackokat", amint Heltai, Bonfini után írja. Tehát Hainburg alatt is éjjeli tábori tüzérségi harcról van szó, amelynek részleteit azonban — sajnos — nem ismerjük.

1490—91 telén Kassa alatt szemközt állottak egymással II. Ulászló magyar király és János-Albert lengyel herceg hadai és miután a seregek csatarendbe felállottak „aeneae utrinque machinae intonare coepissent", azaz mind a két részről megszólaltak az ágyúk, mondja Bonfini és utána Heltai is, midőn azt írja, hogy Kassa alatt a magyar sereg János-Albert hadaira „kisüté az álgyukat".[339] Nyilvánvaló ebből, hogy itt már ugyanúgy működött a tábori tüzérség, mint pl. Mohácsnál 1526-ban, hogy t. i. mind a két harcoló fél kilőtte az ágyúkat s ezzel egyúttal a tüzérség a maga tábori harcbéli feladatát be is fejezte és kezdetét vette a középkori értelemben vett csata. Így tehát az 1526. évi mohácsi csata és e között taktikai szempontból különbség nincsen. Mohácsnál éppúgy, mint 1491-ben Kassánál, a magyar tüzérség (sőt Kassánál a lengyel is) az első csatavonal előtt, vagy közvetlenül az első sorok mögött („tormenta bellica statim post principia posita erant") lőn elhelyezve és mind a két ütközetben az ágyúk csak egyetlen lövést tehettek, amely után kezdetét vette a tulajdonképeni csata. Ezek szerint tehát nálunk

[336] Kassa város nyilvános levéltára: 394. szám. Történelmi Tár, 1902. évf. 297. l.
[337] Történelmi Tár, 1895. évf. 763. l.
[338] *Teleki:* I. m. IV. k. 244. l.
[339] *Bonfini:* I. m. 1606. évi kiadás, 692. l. — *Heltai:* 37. fejezet.

a középkori tábori harcban a tüzérségnek voltaképen csak egyetlen feladata volt, t. i. az ütközetet bevezetni. az ágyúkat az ellenségre lehetőleg úgy irányozni, hogy a golyók találjanak és így az ellenséges vonalakban zavart okozzanak, azt lehetőleg megbontsák. Ha tehát a tábori tüzérség nem jól irányzott, ha a kilőtt golyók a cél előtt estek le, azaz a lövések „rövidek" voltak, vagy ha a golyók a célon túl csapódtak le, azaz a lövések „hosszúak" voltak, akkor a tüzérség tulajdonképen nem ért célt, hiába fáradott. Csak akkor volt a tábori tüzérség működése hatásos, ha a kilőtt golyók az ellenség soraiba vágódtak s ott zavart tudtak okozni, csak zavart tehát és nem is jelentős veszteséget, mert még ekkor az ágyúnál tábori használatban inkább a morális hatáson volt a hangsúly.

Ami a középkori tüzérségnek tábori harcokban való taktikai elhelyezését illeti, erre nézve a német hadtörténész, Jähns adja meg a megfelelő schémát, ami a magyar viszonyoknak is megfelel. Szerinte a középkori „Gefechtsordnung" a XV. század vége felé és a XVI. század elején olyan volt, aminőnek azt a 9. ábra mutatja.[340]

E szerint a schéma szerint lehetett felállítva a magyar és lengyel sereg Kassánál és e szerint lehetett felállítva 1526-ban Mohácsnál a magyar haderő. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a tüzérség Mohácsnál nem az első sorban, hanem a lovasság mögött állott, amint ezt ez év február 18-án tartott előadásában Gyalókay megállapította, Brodaricsnak adva igazat, a tüzérség elhelyezését illetőleg. De nem szabad azt sem feledünk, hogy a magyar sereg Mohácsnál valami „készültségi állás"-félében állott. Ilyen felállásnál a harcot a tüzérség csak akkor kezdhette meg, amikor a lovasság az ágyúk elől eltakarodott. Talán azért is lőtt rosszul ekkor a magyar tüzérség, mert a tüzérségi vonal előtt mozgó lovasság különösen az irányzókat nyugodt munkájukban zavarhatta. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a mohácsi csatában részünkről nem valamennyi ágyú került a tűzvonalba, mert egy részük a táborban, egy kisebb része pedig a Dunán a hajókban maradt, mert már nem volt idő őket kirakni. Úgy hogy a vesztett csata után a krónikás szerint: „Tormenta bellica omnia et illa, quae in acie fuerunt, et ea quae partim in castris, partim in navibus remanserunt, habuit hostis", azaz úgy a csatatéren, mint a táborban és a hajón maradt ágyúk valamennyi a török kezébe kerültek.

Amint tudjuk, a harcot adott jelre a magyar tüzérség

[340] *Jähns:* Atlas zur Geschichte des Kriegswesens, 1878. 85. műlap.

kezdte meg, a lövések azonban rövidek lévén, a golyók a cél előtt csapódtak le s így hatástalanok is voltak.[341]

Mindezeket összefoglalva, a középkori magyar tábori tüzérség működéséről a következő taktikai szabályokat állíthatjuk fel:

1. A középkorban ütközet előtt a tábori tüzérség részére a működési helyet lehetőleg előre kiszemelték, mert pl.: Mohácsnál is előzetes tanácskozás volt: „ubi eques, ubi pedes, *ubi bombarda poni deberent*, quas ad 80 habebamus".[342] Nyilvánvaló tehát, hogy ez csak a terep ismerete mellett történhetett meg. Így tehát valószínűleg a felderítők vagy kémek a tüzérségi állást előre kinézték, körülbelül olyanformán, mint ahogy az az osztrák-magyar tüzérségnél még a világháború előtt is szokásban volt. (Gondolunk itt arra, hogy rendszerint a tüzérségi egység (üteg, ezred stb.) parancsnoka szemelte ki előre és jelölte meg az „Auffahren" helyét.)

2. A tüzérséget rendszerint az első csatavonal előtt („tor-

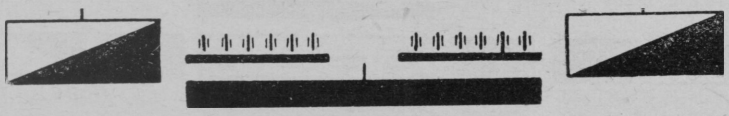

9. ábra.

menta bellica post primos ordines"), vagy magában a vonalban állították fel.

3. A tábori tüzérség az ütközetet csak bevezette, mert az akkori ágyútechnikai viszonyok mellett második lövésre sor alig kerülhetett. ennélfogva tábori tüzérségi támadásról és védelemről szó sem lehetett, hanem csak *egy* támadásról és *egy* ellentámadásról.

Ami már most a középkori tábori tüzérség, sőt általában *a* tüzérség *menetelési rendjét* (Marschordnung) illeti, ezt Listius: Magyar Márs-ának idevágó soraiból tudjuk némileg rekonstruálni, aki a Mohács felé vonuló magyar haderő vonulási rendjét így írja le:

„Első seregh után, álgyú eszköz osztán, több lövőszerszámokkal,
Puska por s golyóbis, füstölgő kanót is, a' sok pattantyusokkal,
Véle sok gyalogság, követő Haiduságh pallérozott puskákkal."[343]

[341] *Szurmay:* A mohácsi hadjárat, Budapest, 1901., 54. l. — „*Signo* belli dato... bombardoe quoque nostrae omnes emissae fuerunt, parvo tamen hostium damno." *Katona:* I. m. XIX. k., 690., 705. ll.

[342] *Katona:* Historia Critica: XIX. k., 683. l. — Brutus históriája: II. k., 229 l. („Is locus tormentis *delectus.*")

[343] Magyar Márs, 99. l.

E szerint tehát a vonuló haderő első része elől egy elővéd, Vortrab-féle lehetett, amely valószínűleg kombinált lovas- és gyalogcsapat volt. Ezek után következett a tüzérség, mögötte a szorosabb értelemben vett tüzér-train-nel, t. i. a munícióval, amelyeknek oldalait gyalogság fedte s úgy látszik, ezt akarja jelenteni a vers „*Véle* sok gyalogságh" része. A tüzérséget követte a puskás stb. gyalogság, mint utóvéd, Nachhut. A verssorokból azt is ki lehet venni, hogy a mohácsi mezőre a magyar tüzérség „Feuerbereit", füstölgő kanócokkal és valószínűleg töltött ágyúkkal vonult fel, szóval: készen minden eshetőségre.

Ez a menetelési rend, amelyet Listius versben számunkra megörökített, körülbelül megfelel annak a Marschordnungnak, amelyet ugyancsak Jähns közöl, már idézett Atlas-ának 88. műlapján. Nála is a tüzérség menetelés közben körülbelül a sereg közepén foglal helyet s oldalvéddel van ellátva, hogy így minden meglepetés ellen biztosítva legyen.

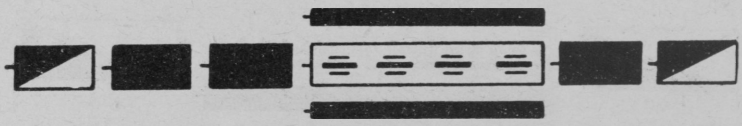

10. ábra.

A Magyar Márs sorai alapján tehát a magyar középkori menetelési rend schémáját a 10. ábra mutatja.

Ami az ágyúnak és a tüzérségnek a naszádokkal kombinált alkalmazását, tehát a *folyami* tüzérséget illeti, — sajnos — ennek sem középkori taktikáját, sem pedig menetelési rendjét nem ismerjük. Annyit tudunk csak, hogy a szárazföldi tüzérség lehetőleg összeműködött a naszádi tüzérséggel, amint ez pl. 1526-ban (júl. 15.) Péterváradnál történt, ahol Tomori a török elleni hadműveleteknél a maga parti tüzérségével hatásosan támogatta a naszádokat, úgy, hogy nemcsak a töröknek Pétervárad külső erődei elleni támadását hiusította meg, hanem a török hajóhadnak is érzékeny veszteséget okozott. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a naszádosokról annyit tudunk ugyan, hogy 1523 körül puskaport, ólmot, vasat kérnek a királytól, mert ezt a felség tartozik nekik (tenetur ipsis dare) adni, de a naszádtüzérség működésére vonatkozólag bővebb felvilágosítást adni a források hiánya miatt nem tudunk.[344]

[344] *Kupelwieser:* I. m. 228. l. Egy 1523 körül kelt s „Libertates more nazadistarum Nandoralbensium optant nazadistae maiestatis regiae" feliratú memorandumfélének egyik pontja: „Item nazados saykas, picem, pulveres, plombum et ferrum maiestas

A tüzérséget s az ágyúkat azonban nemcsak vár-, táborі- és folyami harcokra, hanem pl. *jeladásra,* későbbi (XVI—XVII. sz.) magyar nyelven hírlövésre és *örömlövés*ekre is felhasználták. Így 1458-ban Hunyadi Mátyás magyar királlyá választásakor Görcsönyi: Históriás Éneke szerint:

„Soc harangoc, doboc, trombitác zúgnak,
Álgyu, taraszk, szakállasoc ropognac.“[345]

1513-ban Bakócz Tamásnak pápai legátussá való kinevezтetése Rómában ágyúlövések közepette lőn kihirdetve, s ugyanezen évben II. Ulászlónak a törökök feletti győzelmét Róma örömlövésekkel ünnepli. 1521-ben Jajcza ostrománál Keglevics Péter várparancsnok a törököket hátbatámadó Cseri Balázsnak *„signum* exploso tormento dedisset“.

Használták az ágyút, mint a *halálbüntetés egyik eszközét* is. Hiszen, amint láttuk, Hunyadi Mátyás király 1475-ben Sabácz ostrománál az úgy látszik némi szándékossággal rosszul irányzó Jakab olasz tüzért azzal fenyegeti meg, hogy ágyúba tolatja és kilöveti.

Az ágyút és a tüzérséget felhasználják *magánharcokban,* közönséges hatalmaskodások végrehajtására is, amikor a magánfelek rohanják meg egymást tüzérséggel kiegészített csapatokkal, amint ez pl. 1422-ben Zágrábban megtörtént, ahol — amint láttuk — a város és a káptalan törnek egymásra ágyúkkal. 1483-ban Perényi István vonja magára I. Mátyás király haragját azzal, hogy Fülek várából „bombardis et aliis machinis bellicis“ molesztálta a király alattvalóit, vagy 1491-ben Csáktornyai Ernuszt János „bombardis, pixidibusque ac aliis bellicis ingeniis“ rohanta meg a Dersfiek Tapalóc nevű várát. 1502-ben Szécsi Tamás várnagyaival, zsoldosokkal, lovassággal stb., azután „cum bombardis barbatis wlgo zakalos et sereghbontho“, tehát tüzérséggel támadta meg a lindvai Bánfiak Dobronok nevű mezővárosát és azt ki is rabolta. [346]

regia tenetur ipsis dare, quia ex istis quae modo sunt, nulla valet, omnes putredifactae sunt.“ — Látni tehát ebből, hogy a belgrádi naszádosoknak privilégiumaik voltak, míg a többieknek nem, s ezeknek a felszerelésük is siralmas, pusztuló állapotban lehetett. A belgrádi őrhajóhad fontossága miatt, a hajóhad többi részét, úgy látszik, a Jagellók elhanyagolták. (Budapesti egyetemi könyvtár: Litterae originales: 239. szám.)

[345] II. ének. B. III. l. Bonfini szerint a határon, a Morva vizénél fogadták Mátyást örömágyúzással. — *Óváry:* A Magyar Tudományos Akadémia tört. bizottságának oklevélmásolatai. I. k. 244. l. *Katona:* I. m. XIX. k. 229. l.

[346] *Iványi:* I. m. 343. l. Orsz. Levéltár: M. O. D. L. 21,225.; 21.123.

A legutóbb lezajlott világháborúban, amint tudjuk, az ágyúkkal armirozott *tank*-ok (Kampfwagen) nagy szerepet játszottak. Ilyen ágyúkkal felszerelt páncélozott csatakocsik voltak már a középkorban is, melyeket a németek „Streytwagn" vagy „Kampfwagen"-nek neveztek. Ezek a kocsik palizádokkal teljesen be voltak deszkázva s lőréseikhez ágyúk (kettő vagy több) voltak szerelve. Flavius Vegetius Renatus 1511-ben megjelent „A lovagiság négy könyve" című művében már ismer ilyen Streytwagen-t.[347] Bár Flavius Vegetius hadtudományi műveit nálunk is ismerték, mégis semmiféle adatunk nincsen arra, hogy mi ilyen ágyúkkal felszerelt, zárt és megerősített páncélos hadi járművet már a középkorban ismertünk volna.

[347] *Schmitt:* Strassenpanzerwagen, Berlin, 1925., 164—165. ll.

Természetesen a középkorban a harctéri szolgálat részleteiről, a menetelés mikéntjéről és szabályairól, a terepakadályok mikénti legyőzéséről, terepszemléről, tüzérségi felderítésről, hírszolgálatról, szignalizálásról, megfigyelésről, utánpótlásról s a modern tüzérség számos kiegészítő- és mellékcselekményéről még csak beszélni sem lehet. Ha vannak is ilyen tábori szolgálati ágak, azt nem a tüzérség, hanem a kémek, a lovasság stb látja el.

*

A rendelkezésünkre álló, aránylag csekély számú források segítségével ennyit sikerült tehát hazánk középkori tüzérségéről, ennek keletkezési és gyermekkoráról kideríténünk. Nagyon jól tudjuk, hogy sok helyütt hézagos, töredékes, hiányos a megrajzolt kép, erről azonban nem mi, hanem csak a szűkszavú vagy mélyen hallgató források tehetnek. Ezeknek a némaságát pedig sem a költészet, sem a fantázia nem pótolhatja, mert hiszen a technikai eszközök történetében ezeknek helyük nincsen. Annyi mindenesetre konkrétum, hogy a lovagkor személyes bátorsága, maga a lovagiság, nem tudott könnyen megbarátkozni azzal a messziről ölő és pusztító fegyvernemmel, amelynek tagjai még csak nem is lovagok, azaz katonák, hanem inkább mesteremberek, egyszerű iparosok. Ezért sokáig csak várostromoknál hagyják az ágyút szerephez jutni, mint olyan technikai segédeszközt, melynek feladata volt előkészíteni a talajt a személyes bátorság, a lovagi erények gyakorlásához. De már a középkor végéhez való közeledéssel párhuzamosan halad az ágyú és a tüzérség fejlődése is.[348] Kezdetben az

[348] Természetesen tüzérség alatt a középkorban elsőrenden vár- és szertüzérséget kell értenünk s csak azután táborit, melynek fő fejlődési kora voltaképen a harmincéves háború volt.

ágyút, csak mint mélyen a ballisták, katapulták stb. alatt álló, tökéletlen, nehézkes, lassú mozgású hadigépet tekintették és a középkor végefelé a ballisták kénytelenek helyüket mindinkább az ágyúnak átengedni, amely végre is később döntően és végleg diadalmaskodik ezek felett. Hunyadi Mátyás király tábori vonatkozásban még alig használja az ágyút, sokáig a várharcokban is előnyt ad az ágyú felett a ballistáknak, s ime, a középkor végén már nem történhetik meg várostrom, sőt lassanként ütközet sem, hogy a tüzérség részt ne vegyen abban. A kezdetben misztikus korát élő ágyú és tüzérség később már a romantikus korát kezdi élni. Az ágyú, mint hadigép folyton tökéletesebb és az emberek előtt érthetőbb lesz s így lassanként kibontakozik abból a misztikus ködből, amely az ágyút még a XV. század közepe táján is övezi. A középkor végére az ágyú már éppen olyan megérthető és nélkülözhetetlen hadieszközzé lesz, mint akár a kard vagy a lándzsa. Csakhogy míg ezeknek a kezelése egyszerű, csak jó izmokat és ügyességet kíván, addig az ágyú kezeléséhez ez még nem elég, mert ehhez technikai tudás és szakértelem is kell.

Így éri meg az ágyú a középkor végét és az újkor elejét, ami azonban az ágyú és a tüzérség fejlődésében éles határvonalat nem képez. A második részben vizsgálni fogjuk, hogy hova fejlődik az ágyú és a tüzérség nálunk Magyarországon a mohácsi vész után, amikor nálunk nemcsak a politikai, hanem a harcászati viszonyok is gyökeresen megváltoztak.

Dr. Iványi Béla.

BESZTERCEBÁNYA ERŐDÍTMÉNYEI.

Besztercebánya városának alapítását régi feljegyzések rendszerint annak a harminckét németországi jövevénynek tulajdonítják, akik a tatárdúlás után IV. Béla hívására a régi Sohl helyén letelepedtek, a feldúlt község helyén újat alapítottak s azt Neusohl-nak nevezték el. Az új jövevények a Garam és a Beszterce patak összefolyása felett emelkedő lejtőn építették fel házaikat s innét vették munkába a szomszédos Óhegy és Úrvölgy rézbányáit. Ők szerezték meg 1255-ben a nagy szabadságlevelet s mint városalapító kör-polgárok, egyedül ők élvezték a benne foglalt kiváltságokat, amelyeket a későbbi királyok részint megerősítettek, részint újakkal kibővítettek. A lakosság anyagi jólétének emelkedése s ennek biztosítása csakhamar megkövetelte, hogy a város valamilyen védőövvel lássa el magát. Sokáig tehát nem késhettek vele. De a nagyobb építkezés költségeit nem bírták még meg; meg kellett tehát egyelőre egy közönséges sánccal elégedniök, amely a cirkuláris házakat s a mögöttük hosszan elnyúló gazdasági épületeket s kerteket kerítette be.

A város régibb iratai között csak egy van, amely a várost körülvevő gyűrűről említést tesz. Ez Mátyásnak 1473 június 1-én Diósgyőrött, steini Edelbeck Jánosné részére kiállított adománylevele, amelyben családjának érdemeire való tekintettel a városban egy kőházat, egy bányát, több falut és „eyn Mayerhoff enerhalb des zauns“ adományoz.[1] Később már gyakrabban találkozunk ezen védőmű említésével, amelyet általában csak Schrott, Schranken, Planken névvel jelölt a lakosság. Egyik vonalát pontosabban is ismerjük a város egy igen régi tervrajzáról,[2] amelyen ez a magyarázó sor olvasható: Die Schantz wellche von den filleker knechten ..., de hogy mikor s minő körülmények hatása alatt hányta fel a füleki őrség a sáncot (A), arról többé sehol sem esik szó. De arról sincsen szó egészen Budának 1541-ben történt elfoglalásáig, mennyire gondozta a város kezdetleges védőművét. Csak ekkor fogott hozzá a

[1] Besztercebánya városi levéltár, fasc. 1. No. 11.
[2] L. a mellékelt térképet, amelyről még később lesz szó.

polgárság a sáncok javításához s a kémlőhelyek felállításához.[3]

Ma már nyoma sincsen a város első erődítményének, a sáncnak; kiveszett még az emléke is a lakosságból s egyetlen egy név sem emlékeztet már reá.

A XVI. század hetvenes éveiben a török Nógrád felől egyre fenyegette a bányavidéket. Eleinte adót kívánt tőle, majd meghódolást, s midőn felhívásaira választ nem kapott, nyilt betörésre készült. Egyre-másra jöttek a hírek a végvárakból, hogy itt is, ott is megjelentek a törökök, raboltak, gyujtogattak s fogságra hurcoltak mindenkit, akit csak kézrekeríthettek. Ily viszonyok közt sűrűn gyűléseztek a bányavárosok, hogy helyzetüket megbeszéljék s a király védelmét kikérjék. Még rosszabb lett a bányavidék helyzete, midőn a török 1575-ben Drégelyben megvetette a lábát s azt megerősítette, hogy ezentúl innét mint biztos fészekből rácsapjon Hontra és Zólyomra. 1575-ben június 8-ika újra együtt találja a bányavárosok képviselőit Körmöcön, ahonnét újra segítségért készültek folyamodni, mert egyre jöttek a hírek, hogy a török Drégelypalánkon kívül még több más pontot is meg akar erősíteni. Keserves hangon panaszolják a megszorult városok, hogy a török szomszédságtól nem lesz nyugtuk, nem művelhetik sem bányáikat, sem szántóföldjeiket, de hogy még házaikban sem lesznek tőlük békében, mert városaik teljesen nyitottak, fal és bástya nélkül vannak.

Sajnos, ennek a vészkiáltásnak is el kellett hangzani, anélkül, hogy azt meghallották volna. Tudták ezt a törökök is jól, s még vakmerőbbek lettek. Egymásután tették rá a kezüket Kékkőre, Divényre és Somoskőre, s ezzel nyitva állott előttük az út Zólyomba, Korponára, Bozókra, Bakabányára s innét Selmecbányára.

A török veszedelmes szomszédsága Besztercebányát is cselekvésre szólította. A tanács jól tudta, hogy védelemre senkinél sem számíthat, mert eddigi kérelmei is teljesen eredménytelenek voltak. Magának kellett tehát munkához látnia. Annyi pénzzel azonban nem rendelkezett, hogy a célnak megfelelő kőfalat tudott volna emelni, de meg idő sem volt igen rá, meg kellett tehát egyelőre egy szerényebb palánkkal, sánccal s néhány fabástyával elégednie. Elhatározta tehát még 1575 nyarán, hogy fapalánkot épít; megtette az építkezéshez

[3] In der zeit hat man Wahlen, Schenz und graben angehobn um Neusoll zu machen, viel auf Spech und postn gelegt. 1541. évi Actionale a városi levéltárban. — Auff die Schenzen und greben gelegt fl 21 den 10. Számadások 1541-ből. — A következő esztendőben is folytatják a megkezdett munkát, amint azt az 1542. évi Számadások könyve feljegyezte.

szükséges előkészületeket, megejtette a helyszíni szemléket, hol s minő irányban építhesse meg a palánkot s gondoskodott természetesen a megfelelő munkáskézről is. Faanyag bőven volt még a környéken a szomszéd nemeseknél s a kamaránál. Ezt vásárolta tehát össze a város s szállíttatta a sáncvonalakhoz, hogy a következő év tavaszán munkához lásson. Ezen időtől kezdve el nem marad a városi számadási könyvekből a palánképítésre fordított költség jegyzéke, amelynek tételei 1575-től 1579-ig 5497 frt 97 dénárt tettek ki.

A palánkköltségek jegyzékei egyik-másik helyen a palánk és a bástyák milyenségéről is tesznek említést. Ezek szerint a palánk és a bástyák agyaggal voltak bekenve, nemcsak hogy ezáltal valamivel szilárdabbak, hanem főleg azért, hogy legalább egy ideig tűzállók is legyenek. Érdekes, hogy a bástyákat ezután még festékkel is befestették.[4]

Az utcáknak a szabadba vezető torkolatán már erősebb kapuk állottak, amikor a palánkot építették, mert 1573-ban két ilyen kapu tatarozására elég tetemes költséget fordítanak. Némely utca elzárására még erős láncot is használtak.[5] Egy ilyen lánc még ma is látható a Kossuth Lajos-utca (B) 19. számú házán.

A palánk és két új kaputorony építése nagy költségbe került a városnak. Hogy ezt valamiképen fedezhesse, a szomszéd vármegyék s városok segítségét kérte ki, de főleg a kamara pénzbeli támogatását óhajtotta igénybe venni, minthogy az erődítések az ő biztonságát is célozták.[6] Támogatták a város kérelmét a királyi biztosok is, akik 1577-ben itt jártak, mire az alsóausztriai kamara száz mázsa rezet utalványozott a városnak az itteni kohóból.

Erre a támogatásra már nagy szüksége volt a városnak, mert a török portyázók már Végles vára alá is merészkedtek; sőt 1578 február 23-án a bakabányai malmokra s kohókra is támadtak s azokat felgyujtották. A munka azonban lassan

[4] Item Von der Pastey vund Schrott mit Laim zukleckhen oder zu Schmiren fl 14 d 25. — Dem Meister Oswald sambt seinem gesinndel von der Pastey zu weissen und zu ferben zusammen zalt fl-den 3. — Dem Valten Tischler daß er gruene farb zu den Pasteyn abgerieben. — 1576. évi Számadások a városi levéltárban. — Az erődítvények kitapasztása különben bevett szokás volt, amint Takáts Sándor írja Századok, 1907, 734. l.

[5] Dem Meister Ihan Schmidt zalt von zwayen grossen Khetten In der Badergassen vnd Silbergassen furzuziehen, hat gevogen 1½ zentn p fl 6. — Dem Meister Oswald zalt von den Khetten beim H. Suessen vnd H. Altburger einzumauern den 75. — 1575. Számadások.

[6] Liptó megye gyüjtés útján 49 frt 62 dénárt hozott össze az építkezésre. — 1576. évi Számadások. A Beniczkyek micsinyei jobbágyai egy-egy fuvar fát szállítottak.

haladt előre, hiányoztak a gyorsabb befejezéshez az anyagi eszközök. De utóbb már kedvetlenül is folytatta az építkezést, mert belátta, hogy a palánk, amelynek régebben épített részei már düledezni kezdtek, úgy sem nyujt valami nagy védelmet. 1585-ben mégis befejezte a munkát, de már a következő év augusztus 24-én megtartott tanácsülésen kimondja, hogy kőfallal kívánja a várost körülvenni, mert csak ez nyujt a török portyázókkal szemben kellő védelmet.[7]

A török akkor éppen Ocsova környékén mutatkozott s félni lehetett, hogy még északabbra is merészkedik. Így hát lehetőleg sietni kívánt a nagy munka előkészítésével. Már szeptember 12-én szerződést köt Egger Antal építésszel, amelynek értelmében kötelezi őt, hogy egy bizonyos vonalon 126 öl hosszban, a mellvédig félölnyi széles, a mellvéden felül pedig két láb széles falat emeljen, amelyért öle után 59 dénár munkabért fog kapni.[8]

Ekkor még új terv nem volt, amely szerint a körfalakat építették volna; az építkezést egyelőre még a régi vonalakon kívánták foganatosítani. Így hát most csak a Garami-kaputól (C) a Burgstädtl-ig (D) terjedő vonal építéséhez fogtak hozzá, de feltehető, hogy ekkor valamilyen tervek elkészítése iránt intézkedtek, amelyek az esetleges eltéréseket a meglévő vonalaktól tartalmazták. Létezik ugyanis a városi levéltárban három tervrajz, az 1587. és 1589. évekből — a harmadik évszám nélkül —, amelyek alapján az építkezés foganatosíttatott s amelyek közül az elsőt ide mellékeljük.[9]

Egger, akit az adatok ismételten is olasznak mondanak,

[7] Protocollum Praetoriale 1586 aug. 24.

[8] Den 12 Septembris dis 1586 Jares ist dem Anthonj Egger Wallischen Maurer das Stuckh vom Graan Thor an bis zum Burgstedtl aufzumauern verdingt worden, so hoch als das Thor ist, Vom grundt ausz bisz zum Gang gleich aines halben Lachters vnd vom Gang an die Brustwehr zweyer Schuch dickh. Vnd Ihme von jeder Lachter versprochen worden, soviel sich derv nachmaln in Abmessung befinden werden zu 59 den. — Fasc. 351. No. 31. Pau Register vber das Stuckh Stadtmauer vom Gran Thor bisz zum Burgstaedtl im Jahr 1586. — Prot. Praet. 1586 aug. 24.

Az építkezést megindokolja a Számadások könyve is, amidőn így ír az Uncosten auff den Schrankenbaw című rovat egyik tételénél: Demnach der hültzerne Schrankhen Vmb die Stadt, Wie menniglich sihet Von Jhar zu Jhar Pawfellig Wirdt Vndt Aingehet, Ist durch Ainen Ersamen Rath Vndt die Eltisten Ausz der Gemein beschlossen Worden Jhärlich Ain Stückh nach Vermuegen Vndt gelegenheit, mit Einer Mauer Auszue wechseln. Derentwegen dieses Jahr die Mauer Vom Graner Thor bis zue der Pastey Auffen Purgstettel Auffgefuert worden, Darauff Allenthalben Auffgangen Vndt bezahlt worden ... fl 310 den 58½.

[9] A tervrajzok közül csak a harmadik van magyarázattal ellátva: ebből írtuk át a mellékelt tervrajzra a szükséges adatokat.

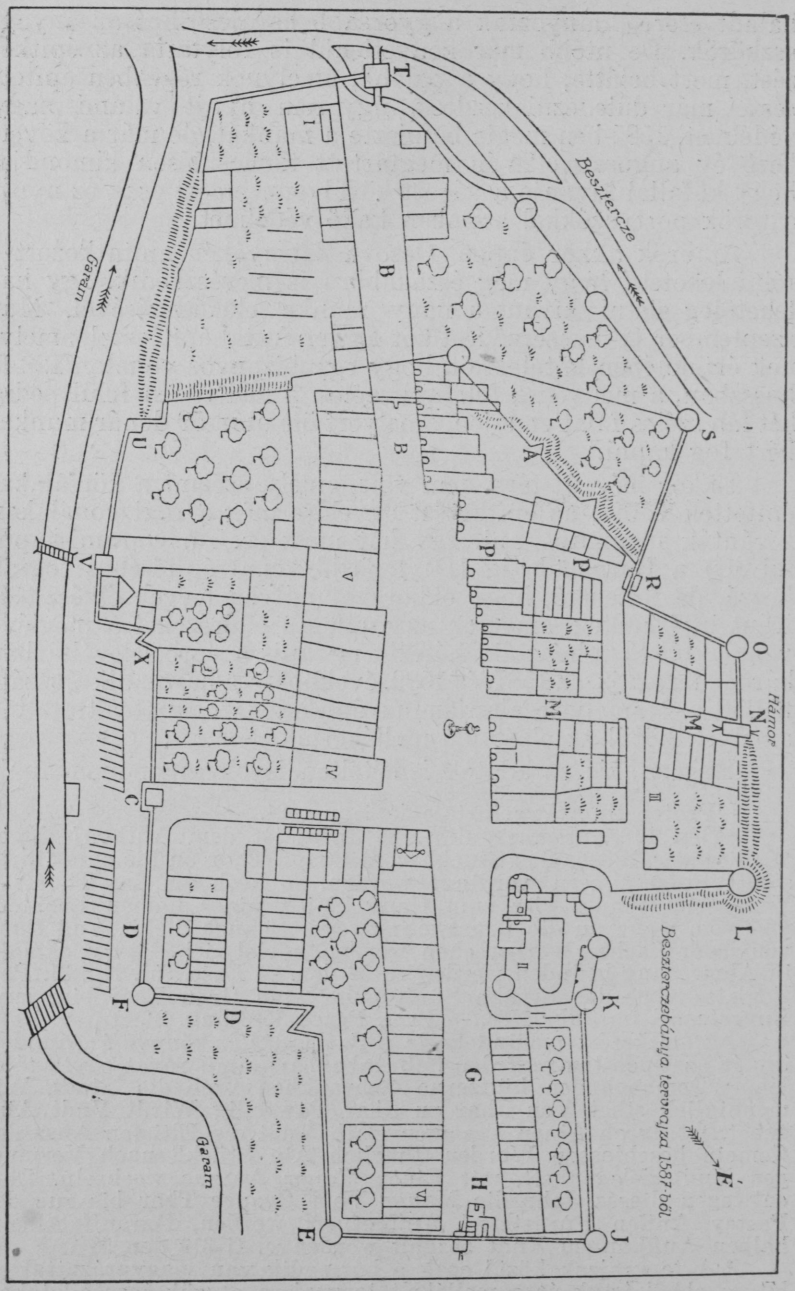
Besztercze
Garam
Hámor
Beszterczebánya tervrajza 1587-ből
Garam

gyorsan végezte az elvállalt munkát, úgy hogy november elsején már leszámolhatott vele a tanács.[10]

Az építkezés tartama alatt küldték el a bányavárosok a folytonosan emelkedő veszélyre való tekintettel a maguk követét Bécsbe, hogy a vidék megvédését valahára kieszközöljék. Járt a követség Ernő főhercegnél is, aki válaszában hangsúlyozta, hogy elsősorban Breznóbánya és Libetbánya megerősítésével akarja a szomszédos községek biztonságát lehetővé tenni.[11] A besztercebányaiak még külön is arra kérték a főherceget, hogy a besztercebányai kamarai ágyúöntődében számukra is készíttessen néhány kisebb ágyút, hogy azokkal kapuikat és bástyáikat megvédhessék.[12]

A megkezdett munkát a következő évben is folytatták, amidőn a Burgstädtltől keleti irányban 254 ft 24 dén.-t költöttek az építkezésre.[13] Ugyanezen évben kezdték építeni a Garam fölött emelkedő, 568 méter magas Kopa-hegyen az új őrtornyot, hogy a zólyomi fennsíkot állandóan figyelemmel lehessen kísérni.[14] Létezett ugyan itt már előbb is egy őrház, de csak ideiglenesen deszkából összeróva, amelyet azonban mindúntig javítani kellett.

A török azonban nem nyugodott, tervszerűen haladt előre. Ismételt becsapásokkal s a lakosság rémítgetésével biztosítani akarta magának a kitűzött célt. A zólyomi falvak, csakhogy elkerüljék vagyonkájuk elpusztítását, alattomban

[10] Demnach die Walschen Ire stückh mauer Verfertigt, Ist solches Abgemessen Vnndt Allenthalben befunden worden 126 Lachter. Ist Ihnen heut dato der Überrest bezahlt worden fl 20 den 34. — 1586. évi Számadások.

[11] Fasc. 113. No. 33.

[12] Bittende — írja a tanács szeptember 28-án — sintemal hochstgedachte Röm. Kay. Mt. Ainen Puxengisser Alhie vnderhalten, Welcher In Irer Mt. giesz huetten Auff die granitzheuser hin vnd wider etlich stuckh gossen. Vnnd als wir vernommen, dasz er hinfuran dergleichen stuckh noch mehrer giessen soll. Euer Furstl. D. geruhen vnndt wolten aus angeborner Furstl guette vnnd willigkeit Vnns Auch etlich klaine stuckl oder Falkhonetl, die wir auff den Statthoren oder Streichweren gebrauchen möchten Auff der Röm. Kay. Mt. Vnncosten Vnnd aus derselben Zeug giessen Vndt gnedigst ervolgen lassen. — A kérvény fogalmazványa, fasc. 422. nro. 57.

[13] Ein Stückh Mauer Neben der Pastey Auffn Purgstettl cím alatt van a költség elszámolva az 1587. évi Számadásokban.

[14] New Wachthaus rovat alatt 59 ft 15 dénár van kiadásképen feljegyezve az 1587. évi Számadásokban.

Megemlékszik ezen építkezésről az 1762. évi krónika is: Ao 1587. Mense Julio, Turcis in dies propius ad Bisztriciam nitentibus, vicinaque oppida et Possessiones, prouti Ocsova, Szlatina, Hajnik, Farkasfalva, Badin, Micsinye, aliaque depopulantibus, pro commodiori excubatione tutationeque Civitatis in Colle Kopa nuncupato domuncula lapidea propter Vigiles erigitur.

már meghódolásra is készültek, s a városoknak volt dolguk őket tervükben megakadályozni. 1588-ban már a város közvetlen közelében lévő micsinyei parasztság is ezzel a tervvel foglalkozott, mire Besztercebánya tanácsa sürgősen fordult Herbersteinhoz, a murányi vár kapitányához, hogy ő is akadályozza meg a szándék kivitelét.[15] A város egyre küldte a szomorú hireket Bécsbe, követei egyre koptatták a bécsi nagyurak küszöbjeit, de a várva-várt segítség csak nem akart megjönni.[16] Maga gondoskodik tehát biztonságáról. Három ágyút öntet 19½ mázsa súlyban Suchentrunk Jánossal, akinek egy mázsa után 1 ft 60 dén.-t fizet munkadíj fejében s mindinkább azon van, hogy erős kőfallal vegye körül magát. Némi segélyt kap ugyan e célra a kincstártól, amidőn az urvölgyi hegyizöldet négy évre bérbevette s a bérösszeget a körfal építésére fordította; de mivelhogy ez mindössze csak évi 60 frtot tett ki, az építkezés bizony nem vett valami gyors lendületet. Az 1578-i pozsonyi országgyűlésen hozott törvény értelmében a kamarai munkásoknak is robotba kellett volna állaniok, de a kamara itt is csak a Bécsből nyerendő utasításokra hivatkozott s az országos törvénnyel nem sokat törődött. Végül is legalább annyit tudott a város az alsóausztriai kamaránál kierőszakolni, hogy megigérte, hogy az építkezés egy részét magára vállalja.[17]

1589-ben újra Bécsben járnak a város követei, hogy a kamara fokozott hozzájárulását a körfal költségeihez kieszközöljék. De ott annyira nem törődtek a várossal, hogy nem is tudták, mi ügyben járták meg a követek a hosszú és veszélyes utat Besztercebányától Bécsig, hogy május 12-i levelében még azt is kérdi az alsóausztriai kamara, hogy áll a palánképítés ügye, befejezéshez közelg-e az építkezés, holott most már nem is palánk, hanem körfalépítésről volt szó.

Időközben elkészültek a körfal tervei, amelyeket a tanács Károly főherceg elé is terjesztett, aki ezeket megfelelőknek találta és az építkezést elrendelte. Ezen tervek szerint a körfal nem övezte volna az egész várost, úgy, mint a palánk, hanem körülbelül csak a régi sánc vonalában 794 öl hosszban; magasságát öt ölre, vastagságát az alap felett két, az alapokban három lábra tervezték. A költségvetés a bástyákkal együtt

[15] Den 16 January Ainen Potten zalt, so mit Schreiben Auff die Preisz zum Herrn Julio von Herbestein geschickt worden. Wegen der Pauern In der Vndern Mitschina, so huldigen wollen den 50. — 1588. évi Számadások.

[16] Ocsova elpusztítása után is Bécsben jártak a város követei, Hoffmann Márton és Reimann Pongrác, ahonnan csak szeptember 12-én jöttek vissza. — Prot. Praet. 1587 szept. 12.

[17] Zivuska: A besztercebányai m. kir. erdőigazgatóság régi okiratainak tartalomjegyzéke, 247. l.

8000 tallérra szólott. Terveztek ugyanekkor egy két öl mély s hat öl széles árkot is, amely a költségvetést 13.000 tallérra emelte volna.

Dacára annak azonban, hogy a tervek már az udvar elé is terjesztettek s ott helyesléssel is találkoztak, a tanács még mindig változtatott rajtuk s legutóbb az eredeti tervrajzon kívül eső városrészeket is belevette a körfalak gyűrűjébe. Ernő főherceg ezért, tudomást szerezvén a változásról, kemény szemrehányással illette a tanácsot, hogy haszontalan kerteket is keríttet be és olyan dimenzióban akarja a körfalat megépíteni, hogy sem a város lakossága, sem pedig erős katonai őrség nem lesz képes azt sikeresen megvédelmezni. Megbízta tehát Majthényi Lászlót, a zólyomi kapitányt, hogy építészével, a bakabányai Giulio Ferrarival s tisztjeivel szemlélje meg az építkezést, hogy az célszerűen történjék.[18]

A helyszíni szemlét Majthényi július 5-én tartotta meg.[19] Ő is úgy vélte a kérdést megoldhatni, hogy a városnak azon része, amely a vártól északkelet, tehát Zólyomlipcse felé esik, nemkülönben Alsó-utcájának (B) a Szt. Erzsébet-aggápoló (I) felé terjedő része maradjon csak ezentúl is külváros, azok a háztulajdonosok pedig, akik a körfal és az árok építése folytán károsodnak, a kertekben nyerjenek telkeket újabb építkezések céljából.[20] De a fal kerületét ő is tetemesen megnagyobbította, bizonyára a polgárság határozott kívánságára, amely kétségkívül már akkor biztosította a kiküldött kapitányt, hogy a körfal költségeinek fedezésére adót fog magára kivetni. Az újabb terv szerint a körfal kerülete 3945 öl volt, magassága azonban csak egy öl, szélessége pedig három láb. Az építkezés egységárát Ferrari ölenként 2 ft 50 dénárra tette.

Kétségtelen, hogy a tanács ezt a tervet is felküldte Bécsbe s Majthényi is jelentést tett a nagyobb dimensiókban megkezdett építkezésről.[21] Jelentésében, annak dacára, hogy Bécsben nem valami jó szemmel nézték az eredeti tervtől való eltérést, újra kérte a kormány segélyét, jóllehet, mint körmöci szomszédjainak szeptember 4-én írott levelében is jelezte, nem

[18] Fasc. 113. No. 35.

[19] Item Als herr Maitheni Laszla Obrister Auff Altennsol, neben dem Julio Ferrari Paumeister Auff Pukhanz, Auff der Für. Dur. Ernesten Ertzherzogen zue Osterreich Vnsers gnedigsten herrn Bevelch Alhero khomen Vndt Wegen befestigung der Stadt tractiret Vnd gehandelt It p 2 tag Vmb essen Auffgangen fl 7. — 1589. évi Számadások, júl. 7. tétele.

[20] Fasc. 117. No. 39.

[21] Minthogy a városi levéltárban meglévő tervrajzok közül az egyik legközelebb áll a ma is álló körfalak és bástyák tényleges kiviteléhez, feltehető, hogy ez a tervrajz, amelyet másolatban itt mellékelünk, Ferraritól származik.

tartotta valószínűnek, hogy a török Végles és Zólyom megkerülésével a városra támadjon.[22]

Ez évben az idő előrehaladt volta miatt már nem fogtak a nagy munkába, de arra használták fel a beállott telet, hogy a polgárságot az építkezéshez szükséges anyagi eszközök beszolgálatására előkészítsék, az új adónemet, a Mauersteuert, vele elfogadtassák s azt behajtsák. Nem találjuk nyomát annak, hogy a polgárság e tekintetben akadályokat gördített volna a terv útjába; sokkal jobban ismerte a maga helyzetét, semhogy oktalan akadékoskodással a végrehajtást megnehezítette volna. Az 1590. esztendőben már ebből a jövedelemből építkezik a város s a Burgstädtl-től (D) a szabók bástyájáig (E) folytatja a körfalat 398 ft 19½ dénár költséggel.[23]

Nagyban érdeklődött az építkezés iránt Majthényi kapitány s ismételten is meggyőződött annak folyamatáról[24] s főleg aziránt érdeklődött mindenkor, nem tér-e el a tanács újra a Bécsbe felküldött s onnét már leérkezett tervektől.[25]

Mielőtt a körfal további kiépítésének történetét folytatnók helyénvaló lesz az építés tervét s a körfal egyes részeinek és a bástyák elnevezését elmondani.

A körfal tudvalevőleg a Wesselényi Ferenc-utcai kaputól (C) a Burgstädtl (D) felé épült legelőször. A Burgstädtl helyére épült bástyát Mészáros-bástyának (F) nevezték, minthogy ennek őrzését a mészáros-céhre bízták. Ehhez legközelebb eső bástya volt a Szabók bástyája (E), amely a Bethlen Gábor-utcai (G) kapu felé vezető vonalon állott; innét folytatást nyert a körfal a Bethlen Gábor-utcai kapuig (H), innét pedig egyenes vonalban a Cipészek bástyájáig (J). Ettől párhuzamosan a Bethlen Gábor-utcával húzódott a körfal egészen a várig (II), és pedig a tót templom keleti részén álló névtelen sarokbástyáig (K), innét pedig a katholikus temető felső végén álló Aranyművesek bástyájáig (L). A körfal ezen része, amely innét indult ki s a Pfarrhof telkét (III) választotta el a Hámor nevű külvárostól, amint látni fogjuk, legkésőbben épült ki s addig csak sánccal és árokkal pótoltatott,[26] amely a Károlyi Péter-utcai (Bader Gasse, Fürdő-utcai (M)

[22] Körmöcbányai vár. ltár fons 26., fasc. 10. No. 1723.

[23] Az 1590. évi Számadások Mauersteuer rovata.

[24] Item er (Majthényi László) hiebevor Alhie gewesen Vndt Ime der Abrisz oder das Modell wie die Stadt mit der Ringmauer Ain zu fassen, gezaigt worden stb. — 1590. évi Számadások Verehnungen rovat alatt.

[25] Ainem Potten zalt so den bevelch von Hoff wegen des Mauer Pauens Vmb die Stadt, sambt dem modl gebracht den 12. — 1590. évi Számadások Pottenlon rovat alatt.

[26] E helyen állott régente a Wachtheusel hinderm Pfarrhof. Fasc. 372. No. 5.

kapunál (N) ért véget. Ettől nyugatra néhány méternyi távolban épült a Károlyi Péter-utcai bástya (O) (Pastey beim Pader Thor), amely ma is teljesen jókarban s lakható állapotban van. Innét a Heinczmann András-utcai (Silber Gasse, Ezüst-u.) (P) kapuig (R) ereszkedett a körfal, amelyen túl valamikor a régi füleki sánc és árok (A) a kerteken körülbelül a hajdani Spital Gasse (Kossuth L.-u.) 30. számú házáig húzódott. Az új erődítmények tervezete szerint azonban a körfal 104 ölnyi vonalban a Beszterce-pataknak vette irányát, s ahol ezt érintette, a Neue Pastei (S) építésével nyert megerősítést. Nevét valószínűleg onnét nyerte, hogy mint egy egészen új védővonal pontja, nem épült egy régi fabástya helyén, amint az a többi bástyánál valószínűleg történt.

Az Új-bástyától (S) kezdve a körfal a Beszterce és a malomárok mentén s általuk igen előnyösen megerősítve, egészen a Kossuth Lajos-utcai (B) (Spital G., Untere G.) kapuig (T) haladt. Ezen kapun túl, alig néhány ölnyire tőle, volt még egy bástya, amely azonban a régi tervrajzokon nincs meg s csak későbbi, előttünk ismeretlen időben épült. Ezen bástyától kezdve újra csak sánc és árok húzódott a Garam mentén, egészen addig a bástyáig (U), amelynél a régi sánc és palánk a Kossuth Lajos-utcából (B) a Garam felé ereszkedett. Ezen vonalra is csak később került egy másfélölnyi fal, míg az utóbb említett bástya és a kamaraudvari kapu (V) közötti vonalra már akkor is körfalat terveztek. Végre a kamaraudvari és a Wesselényi Ferenc-utcai (Gran Thor) két kapu közötti vonalra, melyet rövidesen „Stadtmauer hinterm Oberhaus“ (IV) volt szokás nevezni, csak egy bástya esett, amelynek, minthogy a kamaraudvar területére (V) esett, Ober Pastey im Kammerhof volt a neve.[27] Ez szolgált sok-sok éven át a bányászati célokra szükséges lőpor raktárául.[28]

Ezen kitérés után lássuk most már azon időközöket, anyagi segélyforrásokat s körülményeket is, amelyekben a körfalak emelkedtek, illetőleg ezek építését előmozdították vagy gátolták.

[27] A tervrajzokon ez a bástya sincs meg; eredetileg még csak egy kiszögellés van tervezve (X).

[28] Az egyes bástyák különböző időben más és más néven fordulnak elő, aszerint, melyik céh látta el rajtuk az őrszolgálatot. 1712-ben a kaputornyokkal együtt a következő bástyákat találjuk megnevezve: 1. Goldschmid—Sattler Pastey, 2. Fleischhacker Pastey, 3. Schneider Pastey, 4. Schumacher Pastey, 5. Huttmacher Pastey, 6. Gizuarska Pasta, 7. Tischler Pastey, 8. Gurtler—Gerber—Pulvermacher Pastey, 9. Pinder—Messerschmied Pastey, 10. Riemer Pastey, 11 Maurer—Bräuer Pastey, 12 Peutler—Lebkuchler—Weber Pastey, 13. Schmied Pastey, 14. Knopfstricker Pastey, 15. Kramer Pastey, 16. Tschismenmacher Pastey.

A Ringmauer Steuerből befolyó jövedelem sokkal csekélyebb volt, semhogy az építkezés évi költségeit fedezte volna. A hiány már 1591-ben is feltűnő volt, pedig nagyon tanácsos volt ez évben is sietni az építkezéssel, mivel a török készülődéséről mindinkább aggasztó hírek keltek szárnyra. Május 28-án is arról értesítette Pogrányi Benedek, korponai kapitány, Fridrich Pongrác, körmöci bírót, hogy a palánki törökök a megelőző napon egészen Korponáig merészkedtek, de üres kézzel tértek vissza, sőt, hogy a selmeci útra is lopództak s ott két fiút, akik az éjjelt barmaik mellett töltötték, elhurcoltak. S e hírek nem voltak üres rémítgetések, hanem tényleg megfeleltek az igazságnak, mert a török is jól tudta, hogy a végvárak őrsége a rendetlen zsoldfizetés miatt elszéledt s hogy a végvári lovasság hiánya miatt nem kell az üldözéstől félnie.[29]

Az építkezést tehát ilyen hírek hatása alatt lehetőleg siettetni kellett. A tanács, hogy legalább egy kis pénzforrást nyisson az építkezés számára, 1591 május 31-én tartott üléséből azzal a kérelemmel fordult az alsóausztriai kamarához, hogy engedje át neki évi 200 tallér bérösszeg fejében az urvölgyi sörkimérés jogát s másrészt, hogy fordítsa a kamara ezen összeget a városfal folytatólagos építésére.[30]

A tanács kérelme eredményes volt. Ernő főherceg gyorsan intézte el a város kérelmét. Bécsben június 11-én kelt rendeletében a 200 tallérnyi bérösszeg felét két évre az építkezésre utalványozta.[31]

A kapott segélyt a tanács hűségesen felhasználta s természetesen még a városi pénztárból is megtoldotta a hiányt; így épült az 1591. évben a Bethlen Gábor-utcai kapu (H) és a Cipészek (J) bástyája közötti vonal, majd pedig, amidőn ezzel is elkészültek, folytatták az építkezést egészen a tót templom északi részén lévő bástyáig (K), ami mindenesetre nagy munka volt egy esztendőben.[32] Érdekes, hogy a munká-

[29] Matunák, Drégely és Palánk 58. l.

[30] Selmecbányai bányaigazg. ltár.

[31] Lassen uns auch dorauf mit gnaden gefallen, dasz gedachten von Neusoll vmb deren durch Euch angezogener Ursachen wegen, angeregter Pierkeller vmb die zwayhundert Taller Järlichs bestandtgeldt Inmassen dem Pfefferl (az előbbi bérlő) beschehen, dergestallt hingelassen werde, dasz Sy die Ainhundert Taller Par, ohne alle condition erlegen, die übrigen ainhundert Taller aber Inen auf zway Jar zu erpaunung Irer Stätt Mawern ingelassen werden. Ernő főherceg levele u. o.

[32] Auff die Stadtmauer so dieses 1591. Jhar Van dem Obern Thor bis hinder den Michael Zprosty daselbst Ain Pastey Auffgefuert worden, Vndt also Volgendes dasz man die Mauer bis hinder des Herrn Georgen Windischen Predigers behausung In der Oberngassen gegen den Geschlosz Thurm, darinnen der Zeit

nál egy élesdi parasztot is foglalkoztattak, aki a töröknek meghódolt s szabadságlevelet is szerzett tőle.[33]

Ezen vonalon a körfal egy tetemes részt vágott el a házak mögött elterülő kertekből; ez okból a háztulajdonosok valami kárpótlást kértek a tanácstól. Ott azonban azzal utasították el őket, hogy a körfalak építése királyi parancsra történt, maradt azonban még mindig elég hely kertjeik számára. Hajlandó lesz az illetőket alkalmilag a városi bérleteknél előnyben részesíteni.[34]

Javításra kerül még ugyanezen évben a Garamhegyen lévő őrtorony s az ott lévő mozsárágyú is, sőt új ágyúkat is rendelnek Suchentrunk János ágyúöntőnél a bástyák számára.[35]

A végzett munkánál kétségkívül a kamarai alattvalók is résztvettek, még pedig portánkint tizenkétnapi robottal, amire őket az országgyűlés kötelezte.[36]

Az 1592. évi tavasz is — úgy mint máskor — meghozta a török mozgósítási híreket. A szécsényi és kékkői török újra fészkelődött, újra rácsapott a korponai malmokra s felgyujtotta a város felett álló őrtornyot, amelyben éppen akkor nem volt őrség. Kevéssel rá megmozdult a nógrádi és palánki őrség is, amelyet azonban Pogrányi szerencsésen visszakergetett.

Besztercebánya azonban már előbb gondoskodott, hogy a megkezdett építkezéshez újra támogatást nyerjen. Törekvését ez alkalommal is siker koronázta, mert amidőn a fenti híreket vette, már lejött a királynak 1592 március 13-án a besztercebányai praefectushoz intézett rendelete, amely akkép intézkedett, hogy az Urvölgyön termelt zöldfesték jövedelme a városi pénztárnak a körfal építési költségeire kiutalványoztassék.[37]

Ezen összeg azonban most sem fedezte a kiadásokat, amelyeket a Bethlen Gábor-utcában immár tovább nem

Samuel Novakh Schrötter oder Visirer wohnen. Ist allenthalben auffgangen 1131 ft 4 den. — 1591. évi Számadások.

[33] Item auff den Ausm Costfuererdorff, so sich Vnder des Turckhen gebiet begeben Vndt ein freibrieff Von Ime Ausbracht, derwegen er in Eysen geschlagen, Vndt zur Arbeit An der Mauer condemnirt den 25. — 1591. évi Számadások.

[34] Prot. Praet. 1591 máj. 7.

[35] Dem Valten Vischer schmidt zalt, dasz er den Mörser Auffm Wachtheusel von neuem beschlagen fl 5. — 1591. évi Számadások.

[36] Besztercebányai kam. ltár.

[37] Fasc. 106. No. 69. — E kérdésben különben a király már két évvel előbb is intézkedett, amidőn teljesíthetőnek találta a város abbeli kérelmét, hogy az urvölgyi rézbányavíz a Kobenzcéhhel kötött szerződés lejárta után többé nem neki, hanem Besztercebánya városának adandó bérbe, amely a bérösszeget a város falainak kiépítésére fogja felhasználni. — Zivuska i. m. 252. l.

halasztható csatornázási költségek is még szaporítottak. Nagy kiadás várt még ezenfelül a városi pénztárra az úgynevezett kamarai major megvásárlásával is, amelyet a kamara 2000 forintért volt hajlandó átengedni, s végül ott volt még a bányavárosiak 200 emberből álló őrsége is, amelyre a városnak az érvényben lévő kulcs szerint 210 forint 41½ dénárt kellett fizetni.

Ily körülmények között a tanács újra kérésre fogta a dolgot s Schwab Gáspárt, az előző esztendő bíráját, Prágába küldte, hogy ott a fenyegető veszélyre való tekintettel védelmet s a körfalak építési költségeihez az eddiginél nagyobb hozzájárulást eszközöljön ki.

Schwab és követtársa személyesen járt a királynál s biztató választ is nyert a védelmet illetőleg, a körfal költségeihez való hozzájárulást pedig Prágából Bécsbe való eltávozása után még külön kérvényben is kérvényezte. A benyujtott kérvényt, Schwab véleménye szerint, a besztercebányai kamarához fogják véleményezés végett leküldeni, ahol a kamara saját érdekeinek megfelelően előnyös jelentés várható.[38]

A prágai követség azonban nem igen járt eredménnyel, legalább nincs nyoma, hogy a kamara az engedélyezett hegyi zölden kívül még más pénzbeli támogatásban is részesítette volna a városi pénztárt. Ennek dacára folytatta a körfal építését a Wesselényi-utcai kaputól (C) egészen a kamarai bástyáig (X) s 280 ft 39½ dénárt költött ezen építkezésre.[39]

Ezután 1600-ig szünetelt a körfal építése. Úgy látszik, a magyar fegyver diadala a török végvárak felett, megszüntette a közvetlen veszélytől való aggodalmat, de meg nagy is volt a szüntelen hadi költség, amely a város lakóira ezen idő-

[38] Wegen fuerderlicher continuirung der angefangenen Mauer hab ich zu Prag zu vnseren verraisen ein supplicirn verlassen, vnd darinnen vmb 200 Ct Khupfer oder so viel gelts angehalten. Ist zu besorgen, wan es daher, vnd von danen vieleicht hinein geschickt wirdt, dasz wenig werde zu erhalten sein. Also habe Ich gleichfals von meinen Verraisen nach Prag wegen der Mauer hinder dem obernhausz angehalten, khombt Itzt dem angesetzten Vervaltern vmb bericht zu, vermeine weil es Sie vnd Ire Khinder selbst agehet; sie werden darwieder nicht rathen. Schwab levele kelt Bécsben, 1592 ápr. 18. Fasc. 436. No. 75.

[39] Auf die Stadtmauer so dieses 1592 Ihars hindertm Stadthaus bis zuer Pastey hindertm Camerhoff ofgericht worden 280 fl 39½ den. 1592. évi Számadások. — Az építkezésbe úgy látszik május 23-án fogtak bele, amint azt a Számadások aznapi tételéből lehet következtetni: Item 16 Seidl wein so bey Abziehung der maur vom Thor an der gran bis zuer Pastey hinterm Camerhoff durch die herrn des Raths vnd etlichen Camerhöffischen seindt Ausgedrunkhen worden, Auch zu 7 den 1 fl 12 den. — Itt a kamaraudvar mögötti bástyáról van szó, amely a tervrajzon nincs meg.

ben nehezedett. Csak 1600-ban látjuk újra az építkezés folytatását. Befejezik még a tót templomig teljesen ki nem épített védővonalat s azután hozzáfognak a kamaraudvari kaputól (V) a Szt. Erzsébet-aggápolda (I) felé húzódó fal építéséhez; ehhez azonban ez évben csak az anyagot hordják össze, hogy a következő évben azonnal megkezdhessék az építkezést.[40]

E helyen, amint már említettük, még sánc védte a várost, amely a Garam folyása által megerősítve, egyelőre magában is elég védelmet nyujtott a városnak. 1601 tavaszán is még anyagszállítással foglalkoznak, amihez a szomszédok és a városi jobbágyok segítségét is kikérték.[41] Még 1599-ben a kamara is hajlandó volt a Szt. Erzsébet-aggápoldától (I) a maga telkéig a kőfal költségeit viselni, az anyagot azonban a város adta volna; a város azonban még fát is kívánt a mészégetéshez, de erre a kamara már nem volt hajlandó, s így az építkezés akkor abbamaradt.[42]

Bizonyára létrejött a város és a kamara között valamelyes egyezmény, mert a körfal ezen részének munkálatairól s költségeiről nincs tudomásunk. Hiszen együtt volt az anyag, a költséget a kamara fedezte s így a munka hamarosan nyert befejezést.

1603-ban tervbe veszik a Beszterce-patak mentén lévő palánknak körfallal való kicserélését. A városbíró a január 22-i gyűlésen veti fel először a kérdést, nem kellene-e a megyénél és a szomszédoknál a város megoltalmazása céljából segély után nézni,[43] minthogy az ellenség közeledéséről szóló hírek nem akarnak megszűnni; miután azonban segélyre hiába vártak, március 3-án anélkül is elhatározták az építkezést, amelynek költségeire Althofer polgártól 1000 forintot óhajtottak kölcsönképen felvenni. Anyagi segély csak Triebel

[40] Az 1600. évi Számadásokban pro Stainprechen rovata alatt 63 ft-ot találunk kiadásképen feljegyezve.

[41] Zu volfierung des Stadpalanggen sol man die negsten nachbarn und Unterthanen, so hierzu deputirt, ermanen, dasz sie holz und stain fieren wolten. — Prot. Praet. 1601 márc. 29.

[42] Item liesz Herr Verwalter bitten, Ain Ers. Rath wolle etwa wider künftige not die Stadt besser verwahren lassen mit einer mauer, Er anstatt der Camer, wolte den grund von der Camerhöfischen mauer bis zum Spital graben und aufn früling die mauer aufrichten lassen, doch das die Stadt die stain und Kalch dazu gebe, und die Camer den Maueruncosten. — Prot. Praet. 1599. okt. 15. Ez év november havában újra kijelentette a kamara főnöke, hogy a kamara vállalja az építési költséget.

[43] Pénzbeli segélyért fordult a város Turóc, Liptó, Zólyom megyéhez és Breznóbánya városához azzal az indokolással, hogy az erősített város nemcsak a polgárságnak, hanem a környékbeli lakosságnak is nyujt menedéket veszély idején. — Fogalmazvány febr. 1-i kelettel fasc. 328. No. 85.

Gáspár, Zólyomlipcse várura, helyezett kilátásba, és pedig fuvarban, fában és egyéb szükségletekben.[44]

A márciusban szárnyrakelt vészhírek, melyek egyebek közt 120.000 tatárnak közeledéséről szóltak, a terv megváltoztatására bírták a tanácsot. Rögtön a várba (II) gyüjtötte össze az egész polgárságot, hogy vele a hírt közölje s egyúttal intézkedett, hogy a tervezett kőfal helyett a nagy sietségben megint csak palánkot emeljenek.[45]

A kiépített s a Beszterce-patak által is védett vonal folytatását már kőből tervezte a tanács, amint az 1604. évi április 28-i tanácsülés jegyzőkönyve mondja. Ezen a munkán még ugyanezen évben kívánt túlesni, hogy azután a Besztercementi új palánkot is körfallal kicserélhesse. Ennek is a legközelebbi télen akarta az alapját kiásatni s a hozzávaló köveket a Pfarrhof (III) mögötti kőbányában előkészíteni, hogy az 1605. évben kora tavasszal munkához láthasson, amely előreláthatólag mintegy 2000 forintba fog kerülni.

Az 1605. évre megállapított tervből azonban nem lett semmi. Gyászos lapját képezi ezen év eseménye a város történetének s évek kellettek hozzá, míg a sebek behegedtek. Rhédey Ferenc, Bocskay lovaskapitányának támadása, a fél város elhamvadása, számos polgár megöletése a város kövezetén s végül a vagyon majdnem teljes elpusztulása, egyike volt azon három óriási katasztrófának, amely a várost a IV. Béla korabeli tatárdúlás és az 1761-i Európaszerte emlegetett tűzvész mellett érte. Első dolga volt tehát a lakosságnak, hogy feldúlt otthonát rendbehozza, ahol gondteli fejét lehajthassa s csak azután annak biztosítása a kőfal emelése által. S most már határozottan csak kőfalról beszélt a lakosság, bármily áldozatába kerül is az ezernyi gondjai mellett, mert hogy mi védelmet nyujt a palánk, azt keservesen látta ama borzasztó áprilisi éjszakán.

1606 március 30-án már intézkedés történik a mészégetőkemencék ellátása iránt s előkészületeket tesznek az építkezéshez, de azért, valószínűleg az anyagi erők hiányában, alig tudnak valami haladást a munkánál felmutatni. Így volt ez 1607-ben is.

Ekkor azonban egy külső körülmény újra parancsolólag lépett fel a várossal szemben. A kamara ugyanis jelentést tett Bécsben, hogy a város nem fordítja a hegyizöldből befolyó összegeket a körfal építésére s hogy Castelli rézkereskedő hajlandó a termelési jogot évi 1000—1200 forintért haszonbérbe venni.[46] Tudomást szerzett erről a város is, főleg

[44] Zalwein jelentése a március 22-i tanácsülésben.
[45] Prot. Praet. 1603. március 16.
[46] Péch: Alsó-Magyarország bányaművelésének tört. I. 81. l.

midőn egy másik versenytárs is jelentkezett Lichtenberger rézkereskedő személyében a hegyizöld kitermelésére. A tanács rögtön sietett az önigazolással s kérte a felséget, hogy miután képtelen a körfalakat még a kamara említett segélyével is felépíteni, utalványozza ki e célra vagy a besztercebányai harmincad jövedelmeit, vagy pedig egyenlő értékű rezet. A király hajlandó is volt a város kérelmét teljesíteni, de előbb jelentéstételre utasította a besztercebányai kamarát, hogyan lehetne a kérdést a legelőnyösebben megoldani.[47] Egyidejűleg rendelet is jött le az alsóausztriai kamarától a besztercebányai tisztekhez, hogy állapítsák meg a következő három esztendőben termelhető hegyizöld mennyiségét s számítsák ki a város nyereségét.

Ily körülmények között a tanács az 1608 március 18-i gyűlésben kimondta az építkezés sürgős folytatását, nehogy a hegyizöld termelésének jogát elveszítse; e végből bekövetelte az esedékes adók beszolgáltatását is, hogy a munkát mielőbb megkezdhesse.[48] Ezen jövedelmekből épült ez évben mintegy 800 forintnyi költségen a Pfarrhof (III) mögötti fal, vagyis a Károlyi Péter-utca (M) (Bader Gasse, Fürdő-u.) és az Aranyművesek bástyája (L) között lévő rész. Plotschius krónikája szerint május 5-én fogtak hozzá az építéshez, amelynek anyagát a Pfarrhof mögött lévő kőbányából vették. Kőtörés közben Zsigmond-korabeli pénzekre akadtak, amelyek egy bögrében voltak elhelyezve. Ezen pénzhez hozzátett a tanács egy korabeli körmöci veretű pénzt (aranyat?) s a Plotschius-krónika egy példányát, s mivel ugyanakkor a várbeli tornyot is renoválták, kapuboltozatának egyik fülkéjébe helyezte el azt.

[47] Fasc. 308. No. 87.

[48] Prot. Praet. 1608. március 18. — A Plotschius-krónika a következőket írja ezen eseményről: Positio Moeniorum Civitatis post Parochiam incepta est hoc Anno 1608. die 5ta Maji. Pecunia quadam e regione Arcis Templi in Lapicidina de novo od Coemetationem eruta reperta a Sigismundo Rege oriunda, prout ex monetae Cusu aparet, cui addita est Moneta huius anni Cremnicy cusa.

Az 1762. évi verses krónika pedig a következőképen énekli meg az esetet:

Zum teyll die Schul und Pfarhof ist
Erbaut worden zu dieser frist
Dies Geldt von König Sigismund
Als man erefnet hat den Grundt
Des Steinbruchs hinter dem Geschlosz
Gefunden ward im Töpflein blosz
Die Stadtmauern hat man
Auch zu der zeith da gfangen an
Die Wahl es ging zu Wegen schwer
Stech uns bey ferner Gott der Herr.

Valószínű, hogy ugyanekkor épült az a falrész is, amely a Heinczmann András- (R) és a Károlyi Péter-utcai kapukat (N) köti össze.

Az 1608—10. évekre újra a besztercebányaiaknak engedélyezte a király a hegyizöld termelését,[49] s ennek jövedelméből építették meg az Aranyművesek bástyájától (L) a várig (II) lehuzódó vonalat s fedték be az 1605-i tűzvészben elpusztult falakat. Részletesebb adatok azonban ezen munkálatokról hiányzanak. Ezzel az építkezéssel befejezték a város felső felének a megerősítését.

Feltűnő mindenesetre, hogy nem kötötték össze az Aranyművesek (L) bástyáját a Cipészek bástyájával (J), ami a lejtő gerincén önként kinálkozott s amiáltal jókora területet foglalhattak volna a város gyűrűjébe. A két védővonal azonfelül még két helyen átvágta a várat körülvevő árkot is, úgy hogy a váron kívüli része már nem kapott vizet, szárazon maradt s eredeti rendeltetését teljesen elvesztette.[50] Ennek az eljárásnak Plotschius szerint is az volt az oka, hogy a két bástya között lévő terület lejtős voltánál fogva házépítésre nem alkalmas, másrészt a várost feleslegesen megnagyobbította volna.[51]

1612-ig szünetelt a munka. Ekkor, bizonyára a kamara sürgetésére, még a Beszterce-patak menti vonal kiépítését kívánták foganatosítani. Pénzük azonban nem lévén, egy egészen különleges eszközhöz folyamodtak, hogy az építkezést befejezhessék. Ekkor nyert ugyanis befejezést a Freudenreich-féle mozgalom, amely éveken át folytonos izgalomban tartotta a lakosságot. Freudenreich és pártja ugyanis sokban kifogásolta a tanács eljárását, könnyelmű és saját előnyeit kereső gazdálkodását s a német elem praepotentiáját. A rendkívül éles harcnak, igaz, hogy csak rövid időre, a nádor vetett véget, aki február végére Beniczky Márton alnádor elnöklete alatt egy vegyes vizsgálóbizottságot rendelt ki az ügy megvizsgálására és az ítélet meghozatalára. Kijutott itt mindkét pörlekedő félnek a gáncs- és rosszalásból, bár a tanács csak Freudenreichék megbüntetésére számított s ennek súlyosbítására azt az indítványt tette a törvényszéknek, hogy büntetésképen arra ítélje ellenfeleit, hogy a Beszterce-patak mentén lévő vonalon egészen a Kossuth Lajos-utcai kapuig (T) kőfalat építsenek.[52] A bizottság azonban nem fogadta el a tanács

[49] Fasc. 299. No. 21.

[50] Két térképen az ároknak a váron túli része már nincs is felvéve, megvan azonban még a harmadikon, a legrégibben.

[51] Az 1762. évi krónika.

[52] Damit ein Exempel denen nachkommen möge ins künftige für gestelt vber bleiben, soll er (t. i. Freudenreich) mit seinem anhang das stukh mauer an der Bistritz zum Vntern Thor streichend mit seinem vnd seines anhang vncosten erbauen vnd zum

ezen előterjesztését s így a körfal utolsó részletének kiépítése továbbra is csak a tanács gondja és terhe maradt. Kísérletet tesz még ugyanezen esztendőben, hogy a kérdést végleg megoldja s kölcsönért fordul Henkel Lázárhoz, a gazdag rézkereskedőhöz, aki már máskor is segített a városon, de ez alkalommal — úgy látszik — hiába. A felséghez is folyamodik a város, hogy a hegyizöld termelésének bérösszegét neki elengedje; hivatkozik folyamodványában, hogy 1608-tól 1612-ig körülbelül 8000 ftot költött építkezésre.[53] Pénzt azonban nem kapott s így csak apróbb munkákat végzett az erődítményeken.[54] A polgárság olykor maga is sürgeti az építés folytatását, igéretet is kap ezirányban, de azért marad minden a régiben. 1615 március 27-én II. Mátyáshoz folyamodik a város, hogy az úrvölgyi hegyizöldtermelést az évi bér mellett még továbbra is folytathassa, mivel most már a kamara udvari kapu (V) és a Kossuth Lajos-utcai kapu (T) közötti vonalat akarja bevégezni s a körfalakat kívánja állandóan jókarban tartani.[55] 1616 ugusztus 23-án még a kamaragrófhoz is fordul kérelmével, hogy utasítsa a kamarai tisztviselőket, hogy vegyenek ők is részt a védőművek költségeiben.[56]

Abból a körülményből, hogy a tanács a legutóbbi felségfolyamodványban már nem említ egy különleges vonalat, amelyre még falat kíván építeni, azt kell következtetnünk, hogy a körfalak 1615-ben már készen állottak, vagyis azt a részt, amelynek felépítését Freudenreichéktől várták, 1613-ban vagy 1614-ben felépítették, s hogy ezentúl már csak a körfalak jókarban való tartása képezte gondját, amihez a kamara hozzájárulását is kívánták megszerezni.

A felségfolyamodványnak azonban már nem volt foganatja, mert a tanács már október elején megkapta az értesítést, hogy a hegyizöldbérletet többé nem kapja meg, mivel a

ende fuhren. Dan weil vngespart die vncosten sie der Stadt Privilegia vnd frieden zu brechen vnd vernichten sich bevlissen haben, Ists nicht vnbillich, das sie dieselb mit der mauren befestigen helffen. — Fasc. 311. No. 87.

[53] Fasc. 161. No. 10.

[54] A bástyákat most is úgy, mint régente a fabástyákat, színesre akarta befesteni, de a munka elmaradt s a festék is eltűnt: Wegen der Farb, mit dero die Pasteyen haben gefärbt werden sollen, weil solches nit geschechen, und die Farb micht destoweniger in dio Raitung eingebracht, wo die Farb hingekommen sei. — Prot. Praet. 1613. dec. 30. a megejtett számvizsgálat alkalmából felmerült nehézmények között.

[55] Und die übrige Stadtmauer hinterm Kammerhoff bis zum Untern Thor zue continuirn, auch Künftig nach möglichkeit die Thore zue befestigen, so vohl die Stadtmauer von iahren zue Jahren bawlich zuerhalten. — Prot. Praet. 1615 márc. 27. felségfolyamodvány.

[56] Copienbuch 1616-ból.

termelést most már maga a kamara fogja üzembe venni. A város ismételten is felfolyamodott az alsóausztriai kamarához a rendelet visszavonása tárgyában, de minden eredmény nélkül. Ezután már nem is hallunk többé építkezésről, legfeljebb apró-cseprő javításokról, amelyekre rendesen maga a polgárság szokta újévkor benyujtott gravamináiban a tanács figyelmét felhívni.[57]

Nagyobb építkezésbe csak 1659-ben fog a város, amidőn újraépíti a Heinczmann András- (Ezüst-u.) utcai kaput (R). Az építkezés a nyár folyamán elég lassan haladt, aminek a kőműves-céhben előfordult egyenetlenség volt az oka,[58] mindazonáltal ősz előtt befejezték a munkát. A kapu külső részén a zárókő felett elhelyezett emléktáblán látható volt a város domborművű címere a következő felirattal: Mense Augusti 1659. Hoc propugnaculum sumptibus Rei publicae Neosoliensis inchoatum et perfectum Judice Nic. Jezernitzky.

A körfalak mentén épített folyosók karbantartása elég sok költségébe került a városnak; főleg az alsó Ezüst-utca kapuja (R) felől a Kossuth Lajos-utcai kapuig (T) vezető folyosót kellett állandóan jókarban tartani, minthogy a lakosság az út megrövidítése céljából ezen tartotta fenn a két pont közötti közlekedést. Az 1761-i tűzvész azonban teljesen elpusztította úgy ezen körfolyosót, mint a többit, s a városnak többé nem volt módjában a tetemes költséggel megküzdeni, dacára annak, hogy az érdekelt lakosság ismételten is sürgette a helyreállítást.

Amint említettük, a körfal alapos javítása, sőt egész részleteknek újból való fölépítése mindúntig szükségessé vált, aminek okát kétségkívül a gyors munkában kell keresnünk. 1674-ben is új falat kellett a mai Bethlen Gábor-utcai szegényház (VI) mögött építeni, mivelhogy a régi teljesen bedőlt.[59] Két évvel később már a Heintzmann András-utcai (P) lakosság is panaszkodott a fal rosszasága miatt s kérte ennek sürgős helyreállítását,[60] sőt ugyanabban az esztendőben valamelyik rész, valószínűleg az utóbb említett, mintegy ötven ölnyi hosszúságban már be is dőlt. A tanács érthető lehangoltsággal fogadta a bejelentést, de segíteni egyelőre a maga erejéből nem tudott. Azt határozta tehát, hogy miután annakidején a körfalak építéséhez a király is hozzájárult, felkérik most is a

[57] 1639-ben a gravaminák 6. pontjában kéri a polgárság a körfolyosók javítását; 1644-ben a Beschwer-Artikln 7. pontjában a Garami-kapu javítását, s ugyanakkor a 9.-ben a Burgstädtlét is. 1652-ben s 1664-ben újra a körfolyosók javítását sürgeti, minthogy azok „bloss undt unbedeckt" vannak.

[58] Prot. Praet. 1659. júl. 15.

[59] Fasc. 375. No. 54.

[60] 1676. évi Gravaminák 3. pontja. — Prot. Praet. 43. l.

felséget, hogy engedje át az accisák egy részét a falak helyreállítására.[61]

A kérdés elintézése azonban még sok időbe került. A következő év őszén vásárügyben követség járt a királynál Bécsben, akkor akart tehát a tanács ez ügyben is valami jó eredményt kieszközölni. Járt a város követe természetesen Kollonicsnál is, hogy pártfogását megnyerje s sikerült is egybenmásban kedvező választ tőle kapni. Biztatóan hangzott válasza elsősorban a körfalak ügyében, midőn kilátásba helyezte, hogy a városnak abbeli kérelmét, hogy az építkezéshez a kincstári bányajövedelmekből kapjon némi segedelmet, pártolóan fogja a felség elé terjeszteni.[62] Ily biztató igéret után az eredmény is megfelelő volt s a körfal csakhamar újra felépült.

1701-ben az itt járt Péterffy-bizottság is sürgette a körfalak állandó tatarozását, aminek a tanács módjához képest meg is felelt. Így tett az 1703. évi Lövenburg-féle commissio is.[63]

II. Rákóczi Ferenc felkelése idején, midőn a város már a császáriak kezében volt, Lainburg ezredes a külvárosokat is palizáddal akarta bekeríteni, még pedig a város költségén. A tanács, úgy látszik, nem nagyon ellenezte a terv végrehajtását, legalább nyiltan nem, csak azt az ellenvetést kockáztatta, hogy a városi ács s néhány legényből álló személyzete kevés egy ilyen nagyarányú munka elvégzésére, miért is szükséges lesz a vármegyében lakó összes ácsokat berendelni. Az egész tervből azonban csak annyi lett, hogy a Beszterce-menti vonalat erősítették meg erősebb palánkkal.

A Rákóczi-felkelés után alig fordított a város valami gondot a bástyák és körfalak fenntartására, úgy hogy elhanyagolt voltuk az 1715-ben itt járt kamarai biztosnak is feltűnt. Utasításainak 28. pontjában el is rendeli, hogy más szabad kir. városok példájára, szorítsa rá a tanács az illető céheket, amelyekre egy-egy bástya és a hozzá tartozó fal védelme bízva van, hogy a maga köréből teremtse elő a helyreállítási és fenntartási költségeket.[64]

A biztos intézkedése azonban nem sokat használt, mert már a következő esztendőben is felhangzik a panasz, hogy a

[61] Prot. Praet. 1676 december 16.

[62] Si moenia Civitatis reparastis vel reparare vultis, tum Ser. Majestatem medio demissi memorialis requirere et ex proventibus fodinarum subsidium expetere et sollicitare debetis. Ego hac in parte non deero vobis mea opera. Kollonits szavait idézi Heinzelius János, a kiküldött tanácsos, Bécsben, október 3-án írott levelében. — Fasc. 231. No. 1.

[63] Prot. Praet. 1703, 59. l.

[64] Prot. Praet. 1715, 338. l.

bástyák és körfalak romlanak s főleg az alattuk elvezető csatornáktól szenvednek igen sokat.[65]

A sok sürgetésnek s panasznak végre 1718-ban volt némi eredménye, amikor nemcsak alapos tatarozás alá készültek venni a Heinczmann András-utcai vonalat (S—R), hanem a Kossuth Lajos-utcai kapu (T) közelében is mintegy 18 ölet egészen újra akartak építeni. A terv szerint a fal az alappal együtt négy öl és két láb magas s négy láb széles lett volna, költségét száz rajnai frtban állapították meg.[66] A tervet azonban még két év mulva sem hajtották végre; ekkor is csak a tervnél és a költségvetésnél tartottak, amelyet Gasser Dámián kőművesmester nyujtott be.[67] Ezen terv alapján köti meg aztán április 19-én a tanács az építőmesterrel a szerződést.

1737-ben helyrehozzák a tűzvész által megrongált Károlyi Péter-utcai kaput (N), a mellette lévő bástyát (O) és a körfalfolyosót 595 ft 54½ dénár költséggel.[68] A tanács április 26-án tartott gyűlésében elhatározza, hogy a bástyát „more Italico" tűzfallal, falkoronával fogja szegélyezni; de úgy látszik, nem a bástyát látták el ilyen oromzattal, hanem a kaputornyot. amely ilyen imponáló alakban még élénken van emlékünkben.

A körfalak gondozására mutat a tanács 1758 április 5-én hozott határozata, amely szerint be kellett mindazon ajtókat falazni, amelyeket az egyes háztulajdonosok a falakba töröttek, hogy azokon át kertjeikbe mehessenek.[69]

Ez volt az utolsó intézkedés, amelyet a tanács a körfalak érdekében tett. Ami ezután következik, az már csak a pusztulásnak még századokig tartó folyamata. A nagy gondok s sokszor megalázó utánjárás árán emelt falakat azóta őrli az idő sziklákat is romboló ereje, az emberek kegyetlensége s a városlakó kényelmi törekvése. A rombadőlés az 1761-i nagy tűzvész idején kezdődött, azon az éjszakán, amely 130-nál több emberre örökre ráborult, amely mindenkorra megsemmisítette a századok óta féltékenyen őrzött műkincseket s amely a század legnagyobb tűzvészéről tette híressé a Garam-menti szép várost.

A százakra menő magánházakkal, mintegy húsz köz-

[65] Prot. Praet. 1716, 340. l.
[66] Prot. Praet. 1718, 253. l.
[67] Uberschlag der Baufällig vnndt aus dem fundament Neu auffuhrenden Palankhen Mauer bey den Vntern Thor, so in der länge 18 Clafter, in der hohe mit dem fundament Beyläuffig 4 Claffter Betrifft, extendiren sich in 72 Clafter. — Fasc. 213. No. 52. és Prot. Praet. 1720, 161. l.
[68] Fasc. 250. No. 3.
[69] Prot. Praet. 1758, 159. l.

épülettel, templomokkal, odaégett a város minden bástyája, a körfalak zsindelyfedele s körfolyosója.[70]

Végtelenül siralmas volt a kép, amely reggelre a Kálváriára menekült, félig meztelen emberek szeme elé tárult. Mindenütt csak rom s füstölgő kőhalmaz, mely alatt ott hevertek a felismerhetetlenné eltorzított áldozatok. Kiállhatatlan bűz csapta meg azokat, akik elpusztult otthonukat jöttek felkeresni; emberek s állatok félig vagy egészen megszenesedett testei terjesztették a szagot, amelytől csak úgy lehetett megszabadulni, ha minél előbb eltakarítják a hullákat. Szomorú menet kísérte ki a Szentlélek temploma mellett ásott közös sírba a négy-négy szál gyalulatlan deszkából összerótt koporsókat, s a gyászolók síránkozásába élesen vegyült bele a Szászfalváról behozott kis harang.

A lakosság csakhamar nekifeküdt a rekonstrukció óriási munkájának. Egyre-másra emelkednek a házak merész nyeregtetői az ég felé, új fedelet kapnak a tornyok és templomok, csak a város keskeny keretét képező körfalakkal s bástyákkal nem gondol senki. Csak 1764-ben akarja a kamara a területe melletti falakat s bástyákat befedni, de a város határozottan tiltakozott a beavatkozás ellen. Pedig a város maga képtelen volt arra, hogy körfalait befedje, bár a lakosság maga is nem egyszer kérelmezte a munkák megkezdését.[71] Más módhoz kívánt tehát a tanács fordulni, hogy a bástyák a végleges pusztulástól megóvassanak. Felkínálta azokat megvételre azon telektulajdonosoknak, akik szomszédságuk révén hasznukat vehették.[72] Találkozott is több vevő, s ezeknek lehet a bástyák fennmaradását köszönni. Magának a város csak a kaputornyok gondozását tartotta fenn. Legnagyobb munkája e téren volt a Kossuth Lajos-utcai kapu (T) alapos renoválása, amelynek befejezéseül a császári ház címerét iktatta a kapunyílás fölé ezen felirattal: Josephus II. Caesar Aug. Hungariae rex apostolicus, Hostium terrori Patriae securitati Hoc opus recens exsurgere Voluit iussit fecit.

De azért még mindig fel-felvillant a körfalak restaurációs

[70] Silentio praeteriri non possunt in moenibus Civitatis reperibilia murata quidem tectis scandulaceis cooperta et cuilibet reperibilium hic Ceharum pro Festo Corporis Christi adrepartita Propugnacula, quae praehabita et amissa tecta sua lugubri lugent facie... Reperiebatur etiam ex ligneis de uno Propugnaculo in in aliud constructus transitus et mutua Communicatio, que pro sui moeniorumque tectura ultra 300.000 scandulorum requirunt, quibus diversi generis cunei laborque aedilium adnumerandus venit. — A helytartótanácshoz küldött jelentésből.

[71] Prot. Praet. 1770, 865. l.

[72] Prot. 1790, 592. sz.

jának a gondolata,[73] bár közben már a kaputornyok lebontásának a szükségét kezdték hangoztatni. 1844-ben a Kossuth Lajos-utcai kapu (T) lebontását hozták szóba, amelynek helyébe egy kétszárnyú rácsos vaskaput terveztek,[74] 1846-ban pedig a Heinczmann András-utcai lakosok maguk külön kérvényben sürgették kapujok (R) lebontását. Hanem azért egy ideig maradt még minden a régiben, bástya, kőfal s kapu egészen a mult század hatvanas évéig. Azóta minden decennium elvitt egy-egy kaput. Megkezdte a sort a Kossuth Lajos-utcai (T), folytatta a Bethlen Gábor-utcai (H) a hatvanas években, utána pusztult a Károlyi Péter-utcai (N), majd a Heinczmann András-utcai (R) s végül a Wesselényi Ferenc-utcai kapu (C), csak még egy maradt meg, a kamaraudvari (V), a legigénytelenebb valamennyi között, — de megmaradt még valami: az igaz, őszinte sajnálat a kegyeletlen pusztítás felett, amely a várost ősi emlékeitől s ma már ritkaságszámba menő érdekességétől fosztotta meg.

Jurkovich Emil.

[73] Prot. Praet. 1814, 744. sz.
[74] Prot. Praet. 1844, 3885. sz.

AZ 1848/49. ÉVI MAGYAR SZABADSÁGHARC OLASZ LÉGIÓJA.[1]

Előzmények.

Azok a szabadságmozgalmak, amelyek 1848 tavaszán Európán végigvonultak, a Habsburgok monarchiáját sem hagyták érintetlenül. A sokféle nemzetiségből álló birodalom népei, a nagy francia forradalomban született s világszerte ismertté lett „szabadság, egyenlőség, testvériség" hármas jelszó megvalósítására törekedvén, iparkodtak függetleníteni magukat a császári hatalom egységesítő karjaitól. Forradalmak törtek ki. A forradalom a császári birodalomban legelőször az olasz tartományban lángolt fel.

Az ausztriai császár birodalmához tartozó lombard-velencei tartomány népe az „Italia unita"-ért lelkesedett és ehhez képest minden alkalmat felhasznált, hogy olasz testvéreivel egy országgá, egységes nemzetté egyesüljön.

Az osztrák hatalom ismerte olasz tartományainak az ő szempontjából megbízhatatlan és a birodalomra veszedelmes lelkületét, éppen azért állandóan igen nagy fegyveres erőt tartott a császárság olasz területein. Ez a haderő, elenyésző kivétellel, csupa idegen nemzetiségű csapatból állott; különösen magyarországi ezredeket helyeztek el az olasz helyőrségekben. Az olasz legénységből kiegészített csapatok viszont a monarchia egyéb területein állomásoztak. Így 1848 tavaszán Magyarországon három olasz nemzetiségű ezredet találunk: a Zanini Péter altábornagy nevét viselő, a velencei tartományból, Treviso környékéről kiegészített 16. gyalogezredet, amely törzsével és két zászlóaljával Budán volt elhelyezve; a gróf Ceccopieri Ferdinánd altábornagy nevét viselő, Lodi vidékéről származó legénységből álló 23. gyalogezredet törzsével és

[1] Az egyenkint megemlített okmányokon kívül forrásmunkául szolgált még: *Gelich Richárd* „Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben" című munkája, továbbá *Vigevano Attilio* olasz kir. ezredes „La legione ungherese in Italia (1859—1867)" című, olasz nyelven írott könyve (Roma, Liberio delle stato 1924), amelyből a magyarra való fordításokat *Szakraida István* volt szíves eszközölni.

két zászlóaljával Pesten; végül a báró Kress Károly altábornagy nevét viselő 7. számú könnyűlovas (chevauxlegers) ezredet, amelynek Lombardiából, leginkább Milanó környékéről, való volt a legénysége és Moórott, valamint az annak környékén fekvő helységekben volt elhelyezve.

Magyarország szintén már évszázadok óta törekedett, hogy az osztrák császári birodalomtól teljesen függetlenítse magát. Bár a törvények és a közjogi helyzet az országot az ausztriai császárságtól függetlennek mondották, a valóság mégis az volt, hogy a bécsi kormány a magyar királyságot csak az osztrák örökös tartományokkal egyenlőnek tekintette és akként is kezelte. Legkevésbbé sem csodálható tehát, hogy a magyarság leste az alkalmat, hogy Ausztriával szemben törvényes jogait érvényesíthesse.

Ennek megvalósítására szinte kapóra jött az 1848. év tavaszán Európaszerte fellángolt szabadságmozgalom.

A népek a testvériség jelszavát más, szintén szabadságot áhító népekre is vonatkoztatva értették és e szerint mindegyik mozgolódó nemzet osztatlan rokonszenvet érzett és mutatott egymás iránt. A monarchia népei közül ez a rokonszenv különösen a magyarok és olaszok között volt legjobban kifejlődve, mert mind a két nemzet évszázadok óta ugyanazon hatalom, az osztrák császárság, hatalmát és elnyomását igyekezett magáról lerázni.

A magyar forradalom vezérei számítottak is az országban lévő olasz nemzetiségű katonaságra és számításukban nem egészen csalódtak. Símán azonban nem ment a dolog.

A 23. gyalogezred a magyar alkotmányra leteendő esküt eleinte megtagadta és csak Mészáros Lázárnak, az akkori magyar hadügyminiszternek, az ezredhez olasz nyelven intézett felvilágosító szavaira tette le azt. Azonkívül az ezred legénysége és az újonnan felállított honvédség emberei között Pesten, a Károly-kaszárnyában (ma Központi Városháza) összetűzés történt, amely lázadássá fajult és emberáldozatot is követelt. Ennek következtében az ezredet Komáromba, majd onnan Pozsonyba vitték. Pozsonyból a bécsi hadügyminiszter rendeletére Bécs alá, herceg Windischgrätz tábornagy seregéhez vonult. A menet alatt azonban az ezrednek mintegy 600 embere elhagyta csapattestét és a Lajtánál álló magyar seregbez ment át, ahol különféle csapatokhoz osztották be. Ők alkották a később felállított olasz légió magvát.

A 16. gyalogezred 1848 nyarán és őszén a magyarok ellen működő Jellachich altábornaggyal szembeállított magyar seregben volt. Tisztjei nagy részének sikerült mintegy 400 embert a császári zászló alá visszavinni, az ezred túlnyomó része azonban a magyar lobogó alatt maradt. Itt egy zászlóaljat

szerveztek belőlük, amely a Zanini nevet továbbra is megtartotta és a tavaszi hadjáratig a kormány és az országgyűlés biztonságául Debrecenben volt helyőrségen. A tavaszi hadjárat folyamán a zászlóalj túlnyomó része a kápolnai csatában (1849 február 26., 27.) a császáriak fogságába esett. Azok, akik a fogságbajutást elkerülték, eleinte 2 gyenge létszámú századot alkotva, az Erdélyben működő seregben kaptak alkalmazást. A gyulafehérvári ostrom-főparancsnokság 1849 július 11-én kelt „Csata Rend"-je,[2] de Paoli százados parancsnoksága alatt levő, 2 századból álló olasz légiót (120 ember) említ Marosportuson. Később ezt a csapatot is a Monti ezredes parancsnoksága alatt álló olasz légióba kebelezték be.

A Kress-féle könnyűlovasezred eleine szintén a Jellachich ellen harcoló magyar sereg kötelékébe tartozott; azonban Jellachich előnyomulása után, más cs. kir. csapatokkal együtt, átment a császáriak táborába, ott az 1848—49-i magyarországi hadjáratot végigharcolta és pedig mint a hadsereg egyik legkiválóbb lovasezrede.

Még 1848 kora tavaszán ettől az ezredtől mintegy 50 emberből álló különítményt Erdélybe küldtek pótlovak elhozatala végett. A forradalmi mozgalmak ezt a kis csapatot Erdélyben érték, ahol az a forradalom szolgálatába állott. Önálló századot szerveztek belőle, amely a Kress nevet megtartotta. Ez volt a magyar honvédsereg egyetlen chevauxlegers csapata és a szabadságharc végéig Bem tábornok erdélyi seregéhez tartozott. Létszáma a császári zászló alól átszökött, vagy hadifoglyok közül toborzott, leginkább ugyancsak a Kress-féle ezredből származó olasz legénységgel, idővel körülbelül 70 főre emelkedett. Parancsnoka hosszú ideig Pretzl Ferdinánd maradt, aki a forradalom kitörésekor valószínűleg az Erdélybe küldött, már említett pótlóelhozatali különítmény egyik idősebb altisztje lehetett és a szabadságharc végéig alezredesi rangig emelkedett. Nevét közben Pereczire változtatta. 1849 májusának elején Decarlini százados lett a századparancsnok, aki a nyári hadjárat végén századával az olasz légióval egyesült.

De nemcsak a Magyarországon állomásozó olasz nemzetiségű cs. kir. ezredek tagjai fogtak fegyvert a magyar szabadság ügyéért, hanem olasz nemzetiségű olyan egyéb polgári egyének is, akik vagy már megtelepedtek itt, vagy kenyérkereset, esetleg valamely más ok miatt tartózkodtak Magyarországon.

Az olaszokon kívül más idegenek is ki akarták venni részüket a magyarok szabadságharcából. Akadtak, akik csakis

[2] Eredeti okmány *Gyalokay Jenő* birtokában.

azért jöttek az országba, hogy karjukat a magyar ügynek felajánlják.

Mint minden ilyen nemzeti és szabadságküzdelemben, akkor is idegenekből álló külön csapatok, légiók alakultak. A honvédség lengyel, német, tiroli vadász és halálfejes bécsi légiói ismeretesek. A legnagyobb volt közülök Wysocki ezredes (később tábornok) lengyel légiója, amely 3 zászlóaljból, egy dsidásezredből, egy ütegből és egy utászszázadból állott. Ezek a légiók még az 1848. év folyamán létesültek és résztvettek már a téli hadjáratban is.

Az olaszok, mint láttuk, eleinte a régi csapatkötelékekben, vagy egyéb honvéd alakulatokban szolgálták a magyar szabadságharcot. Később, 1849 tavaszán, merült fel az eszme, hogy az olaszok is külön légióba tömörüljenek, amely a magyar honvédseregben szolgáló összes olaszokat egyesítse magában.

Az olasz légió megalakulása.

A légió Győzei (előbb Nicoledon)[3] Vince őrnagy parancsnoksága alatt 1849 március hó folyamán Debrecenben alakult meg. Eleinte csak 2 századból állott és pedig:

1. század = 170 ember
2. „ = 164 „

összesen: 334 ember.

Ezeket az adatokat tartalmazza az a német nyelven szerkesztett és Győzei őrnagy, légióparancsnok, által aláírt állománytáblázat,[4] amely 1849 április hó 30-án kelt és az akkori létszámadatok mellett mint az előző hónap (március) végével maradt állományt, ezt a fenti létszámot mutatja ki.

A szervezés továbbfejlesztését szolgálta a következő rendelet:[5]

„1900/B. A magyar vezérsegédtől.

NYILT RENDELET.

Melynek erejénél fogva hadügyminiszter úr rendeletére Győzei (előbb: Nikoledon) Vincze őrnagy úr, mint az olasz légió

[3] *Nicoledon Vince* egykor cs. kir. tiszt volt és 1838-ban vált meg a szolgálattól, mint a 17. (2) oláh határőr gy. e. másodszázadosa (Capitain-Lieutenant). A cs. kir. hadsereg Schematismusában „Nicoledon"-nak van írva. Görög ezredére vall neve, amelynek tőszavából (viko) = győzelem) származott a magyarosított Győzei név.

[4] *Bécsi hadilevéltár* Feldakten der ung. Ins. Armee 1849. Fasc. XIII. Nr. 69.

[5] *Országos Levéltár:* H. T. 1849. — D. 829.

parancsnoka megbízatván, minden olaszajkú egyének hadiszolgálatra leendő fölkeresésével s összegyüjtésével, e végből N. Váradra indulni rendeltetett, engedtetvén nekie holnapi naptól számítandó nyolcznapi hivatalos tartózkodás.

„Felhatalmaztatik ezennel nevezett őrnagy Ur, minden ott található olasz egyének, akár melly katonai rangban és akár melly magány vagy nyilvános s Álladalmi szolgálatban legyenek ők, azonnali öszve állitására és ide Debreczenbe leendő szállítására.

Ugyan e czélból felhívatnak minden polgári s katonai hatóságok, miszerint nevezett Őrnagy urat ebeli hivatalos eljárásában nem csak nem akadályozzák, hanem ha szükséges nekie, rendeltetése foganatosításául czélszerű segedelmet is nyujtani hivatalos kötelességüknek esmérjék.

Kelt Debreczen, Április 10.-én 849.

Stein Miksa s. k.
Ezredes vezér segéd."

Április hó folyamán a 3. századot is sikerült felállítani, úgyhogy 1849 április 30-án az egész légió részletes állománya már a következő volt:

1. század:	1 százados, 1 főhadnagy, 1 alhadnagy, 4 őrmester, 26 káplár, 2 dobos, 4 ács, 131 legionárius	= *169 ember.*
2. század:	1 százados, 1 főhadnagy, 2 alhadnagy, 6 őrmester, 27 káplár, 1 dobos, 4 ács, 123 legionárius	= *164 ember.*
3. század:	1 százados, 1 főhadnagy, 1 alhadnagy, 2 őrmester, 23 káplár, 1 dobos, 1 ács, 43 legionárius	= *70 ember.*
Összesen:	2 százados, 1 főhadnagy, 3 alhadnagy, 12 őrmester, 76 káplár, 3 dobos, 9 ács, 297 legionárius	= *403 ember.*

A rendszeresített állomány szerint egy század részére az alábbi létszám volt előírva: 1 százados, 1 főhadnagy, 2 alhadnagy, 2 őrmester, 12 káplár, 2 dobos, 2 ács, 120 legionárius = 4 tiszt, 138 főnyi legénység = 142 ember.

A már előbb említett, 1849 április 30-án szerkesztett állománytáblázat adataiból kivehető, hogy 1849 április 22-én a cs. kir. 23. gyalogezredtől Mazzoneri Adolf százados, április 24-én pedig az olasz kiegészítésű cs. kir. 13. gyalogezredtől 2 őrmester, 23 káplár, 1 ács és 43 közlegény lépett az olasz légió kötelékébe. Nem lehetetlen, hogy Mazzoneri százados mint hadifogoly jelentkezett a légióba való belépésre, de az is lehetséges, hogy átszökött a cs. kir. seregtől. Kétséges azonban, hogy a cs. kir. hadseregben tiszti rangot viselt volna,

mert az 1848. évi, valamint a megelőző tizennyolc évben kiadott schematismusokban a „Mazzoneri" név egyáltalában nem fordul elő. A valószínűség az, hogy Mazzoneri Adolf a 23. gyalogezredben talán őrmester volt és csak a légióba való belépésekor kapott századosi rangot, ami az akkori forradalmi időkben, különösen valamely nem reguláris alakulatnál — amilyen a légió is volt — természetes is lehetett. A 13. gyalogezredbeli legénység minden valószínűség szerint a losonci rajtaütésnél (1849 március 14) esett a magyarok fogságába, mely alkalommal a nevezett ezredtől igen sok embert, többek között egy teljes századot, fogtak el a honvédek.

A fogyatékok rovatában van kimutatva Waldmann József hadnagy április 14-én bekövetkezett halála.

A légió további kiegészítésére, az 1849. évi tavaszi és nyári hadjárat alatt, a cs. kir. seregben harcoló olasz kiegészítésű ezredek szökevényeit és foglyait mindenkor igénybe vették. Kényszer nem volt; a hadifoglyok a légióba való belépésre önként határozták el magukat. Legtöbben azonban a császári csapatoktól egyszerűen átszöktek.

A Magyarországon működő cs. kir. hadseregben abban az időben a következő olasz kiegészítésű csapatok szerepeltek:

13. gyalogezred Rovigo és Padua vidékéről;
23. „ Lodi környékéről;[6]
26. „ Udine (Friaul) környékéről;
44.[7] „ a milanoi tartományból;
7. könnyűlovasezred, amelyről már megemlékeztünk.

Az olasz légió egyenruháját az alábbiak szerint határozták meg: fekete csákó, felső pereme alatt körülfutó piros-fehér-zöld zsinórral, térdig érő zöld kabát vörös gallérral és karhajtókával, két sor fehér gombbal, a nyak felső széle és a kabátszélek végig fehérrel szegélyezve, sötétszürke pantalló vörös szegéllyel. Fegyverzete és felszerelése a honvéd gyalogcsapatokéval volt azonos.

Győzei Vince őrnagy a szervezés első munkálatait elvégezvén, másirányú alkalmazást kapott. Utódjául Fedrigoni Kamill századost tették 1849 május 22-én. Őrnaggyá való előléptetésére szintén javaslat történt.[8] Fedrigoni Kamill a for-

[6] Ezt az ezredet, melyből több száz ember még 1848 őszén átlépett a magyar seregbe, a cs. kir. hadvezetőség újjászervezte, létszámát kiegészítette és 2 zászlóalját a magyarok ellen harcoló seregbe osztotta be. Az egyik zászlóalj Budavár őrségéhez tartozott és a vár bevétele alkalmával (1849 május 21) a honvédek fogságába került.

[7] Csak a gránátososztály volt Magyarországon.

[8] *Országos Levéltár:* H. T. 1848. — D. 817.

radalom kitörésekor a cs. kir. 39. gyalogezredben szolgált mint másodszázados (Capitain-Lieutenant). A cs. kir. hadsereg 1848. évi Schematismusa szerint Arad város díszpolgára volt. Az egész 39. gyalogezred a honvédseregben küzdötte végig az 1848/49. évi magyar szabadságharcot.

A légió Debrecenben teljesített helyőrségi szolgálatot. Kisebb különítményei: Nagykállóban Visentin hadnagy, 2 káplár, 30 közlegény; Ujfaluban 1 őrmester, 1 káplár, 30 közlegény. Még az áprilisvégi állománytáblázat adatai szerint távol voltak: a nagyváradi ruhabizottságnál mint mesterember 2 közlegény; mint pék az élelmezésnél 2 közlegény volt vezényelve; végül a törzsfogházban 3 közlegény állott vizsgálat alatt. Május 22-én egyik századát Tiszafüredre indították, hogy ott a 43. honvédzászlóalj 3. osztályát váltsa fel.[9] Ez a század később Debrecenbe visszatért és egyesült a légióval, amely, Fedrigoni őrnagy parancsnoksága alatt,[10] még júniusban is ottmaradt.

Június második felében a légió parancsnokságát az egyidejűleg ezredessé kinevezett Monti Sándor vette át.

Monti Sándor, Piemont rendkívüli követe volt a magyar kormánynál. Előkelő olasz nemesi család sarjaként 1818-ban született Bresciában. Katonai nevelését a bécsi műszaki katonai akadémiában nyerte, ahonnan 1839-ben a Hohenzollern-Hechingen (2. sz.) könnyűlovas- (chevauxlegers) ezredhez avatták fel. 1842-ben főhadnaggyá lépett elő. Az 1848. évi olasz szabadságmozgalmak Krakóban állomásozó ezredénél találták. Monti, mint olasz hazájának lángoló lelkű fia, tiszti rangjáról lemondott, hazautazott és szolgálatát nemzetének ajánlotta fel. Igen jeles és képzett tiszt volt.

Szülővárosában megszervezte a nemzetőrséget és a felkelés alkalmával a császári csapatok kiűzésénél annyira kitüntette magát, hogy a város és a tartomány katonai parancsnokává nevezték ki.

A lelkes olasz hazafi a lakosságból és az átpártolt cs. kir. katonákból tekintélyes erőt szervezett, egész hadosztályt, amelyet Allemandi tábornok tiroli megfigyelőhadtestéhez osztottak. Monti Sándor, őrnagyi ranggal, vezérkari főnöke lett ennek az olasz hadtestnek.

Allemandi utódja, a későbbi 1866. évi olasz-osztrák háborúból is ismeretes Durando Jakab tábornok, Montival igen meg volt elégedve és a Monte Suellónál (1848 május 22.) vívott harcban tanusított vitéz magatartásáért, amellyel személyesen vezetett egy zászlóaljat az osztrák jobbszárny ellen

[9] U. o.
[10] U. o. D. 819.

KÖ[illegible] ÁRA.

rohamra és ezzel eldöntötte az ütközet sorsát, alezredessé léptette elő.

Amidőn a tiroli megfigyelőhadtestnek a custozzai csata (1848 július 23—25.) következtében vissza kellett vonulnia, Monti két zászlóaljjal védelmi állásra rendezkedett be, amivel feltartóztatta az előnyomuló osztrákokat és biztosította a hadtest zavartalan elvonulását.

Rövidesen ezután magyarországi rendkívüli követté nevezték ki. Rendeltetési helyére, Debrecenbe, csak nagy kerülővel, Törökországon át, sok viszontagság és a magyar határ átlépésének ismételten meghiusult kísérletei után jutott. Május elején a szárd külügyminiszter visszahívó rendeletét kapta, amelyben tudatták vele a novarai vereséget és a további olasz ellenállás céltalanságát.

Monti azonban nem ment haza. Gondolta, hogy a közös ellenség, a császári hatalom ellen a magyar szabadságharc küzdelmeiben is az olasz nemzet céljait szolgálja. Ezért azzal a kéréssel fordult Magyarország kormányának fejéhez, Kossuth Lajoshoz, hogy az olasz légió parancsnokságát átvehesse. Kossuth a haditapasztalatokkal rendelkező vitéz férfiú kérését szívesen teljesítette és a hadügyminiszterrel, Görgey Arthur tábornokkal, egyetértve, Monti Sándor ezredesi rangban az olasz légió parancsnokává nevezte ki.

A légió ebben az időben (június közepén) már 6 századból álló teljes zászlóaljat alkotott; tisztikarának névsora[11] a következő volt:

Monti Sándor	ezredes	?	
Fedrigoni Kamill	őrnagy	49	május 25.
Paoli Ferenc	százados	48	december 20.
Mazzoneri Adolf	„	48	„ 22.
Caprini József	„	49	január 1.
Burlina Sándor	„	49	„ 1.
Spegazzini Péter	„	49	„ 1.
Pozsoni József	főhadnagy	49	„ 1.
Lecchi János	„	49	„ 1.
Turánszki Tamás	„ (sgt.)	49	május 16.
Palasso Valentin	„	49	június 1.
Galvani Jenő	„	49	„ 1.
Visentin Angelo	hadnagy	49	január 1.
Streitmann Lipót	„	49	május 1.
Tamasca József	„	49	június 1.

[11] *Orsz. Levéltár:* H. T. 1849. — D. 16. A tisztikar tagjai közül csak *Monti* ezredesről és *Fedrigoni* őrnagyról állapítható meg, hogy azelőtt a cs. kir. hadsereg tisztjei voltak. A többi név a cs. kir. hadseregnek 1830-tól 1848 évig kiadott Schematismusaiban egyáltalán nem fordul elő.

Nitsch János	hadnagy	49	„	1.
Angelo Kajetán	„	49	„	1.
Naményi Antal	„	49	„	1.
Sural Ede	„	49	„	1.

Monti ezredes, a parancsnokság átvétele alkalmával, olasz nyelven napiparancsot intézett katonáihoz. Ennek magyar fordítása a következő:

„Olasz katonák! Olaszország a messze távolból büszkén és szeretettel tekint reátok. Méltó fiainak tart benneteket, akik a magyarok testvéri földjén az olasz nevet nagyrabecsültté és kedvessé fogjátok tenni. Midőn a rosszlelkű Habsburg gonosz fortélyokkal egy nemes nemzet kárára akart titeket zsarnoki uralmának eszközéül felhasználni egy olyan nemzet ellen, amely mint a tiétek is, az önállóság legmagasztosabb javáért vérét ontja: ti szuronyaitok hegyével válaszoltatok a zsarnoknak. Magasztos válasz! Megmutattátok, hogy mily módon értelmezitek a katona feladatát és becsületét; bebizonyítottátok, hogy az olasz kebelekben századok óta sértetlenül lobog a szabadság szent tüze. Olyan érdemeket szereztetek a hazának, hogy az méltóan meg fog jutalmazni az elszenvedett fáradalmakért és áldozatokért. Máris elrendelték, hogy neveiteket arany betűkkel véssék be megfelelő emlékkövekbe, az utódok okulására. Rajta, testvérek, végezzétek be dicső vállalkozástokat. A palermoi, milanoi, goitoi, velencei hősökhöz hasonlóan, tartsátok fenn továbbra is nemzetetek becsületét a magyarok halhatatlan csapatai között. Bosszú az a kiáltás, mely földeitek és az osztrák-horvát hordák által elpusztított házaitok felől hozzátok jön és bosszú legyen a ti harczkiáltástok. Gyülekezzetek mindnyájan a háromszínű lobogó, a szabadság ezen szent szimboluma köré egy gondolattal és egy fogadalommal: Halál az osztrák gyilkosra! Éljen Magyarország! Éljen Olaszország.“

Nemsokára a magyar kormány az olasz légió részére díszes selyemzászlót adományozott, amelyet nagy ünnepéllyel avattak fel Debrecenben.

Monti ezredes néhány nap mulva parancsot kapott, hogy légiójával Szolnokra meneteljen. Itt azonban csak néhány napot töltött, mert tovább indították Szegedre, ahová július elején be is érkezett. Innen *Monti*, július 4-én, francianyelvű magánlevélben[12] fordult Kossuth Lajos kormányzóhoz. Úgy a maga, mint az egész légió nevében kérte, hogy a magyar seregben szolgáló olasz csapatokat egyesítsék; különösen kérte, hogy a régi Zanini-féle 16. gyalogezred zenekarát az olasz légióhoz rendeljék, a nem olasz nemzetiségű tiszteket pedig a légiótól más csapatokhoz helyezzék át.

Ugyanezen a napon még az alábbi magyar fordításban közölt, párhuzamosan német és olasz nyelven fogalmazott kérvényt[13] terjesztette fel a kormányzóhoz:

„Mint a Magyarországon szervezett olasz légió felelős parancsnoka és mi, annak tisztjei, altisztjei és legénysége, egyhangúlag követeljük, hogy a volt Zanini-ezrednek Zaránd-megyében elhelyezett két százada, valamint *Spagazzini*[14] századosnak jelenleg Berettyóujfalun levő szállítmánya, olyan gyorsan, amint lehetséges, a mi testületünkbe bekebeleztessék."

Az a csapat demoralizálva van és gyáva parancsnokok vezetik, akik azt merészelték neki mondani, hogy nem hivatásuk az ellenséggel megütközni és elsőként futottak meg az ellenség elől; az a csapat bemocskolja az olasz nevet, amelyet nagyrabecsülni, tisztelni a légió legszentebb kötelességének tart.

Ha mi megesküdtünk, hogy a baráti Magyarországnak tett ünnepélyes eskünket megtartva győzünk vagy meghalunk, úgy jogosan szülnek szomorú eredményt azok a tettek, amelyekért a tőlünk különlevő osztagokat terheli a felelősség és amelyek magyar testvéreinknek belénk vetett bizalmát csökkentik.

Reméljük, hogy a hadügyminiszterium sürgős kérésünket méltányolja. Nem akarunk kitéve lenni a kényszernek, nyiltan tiltakozunk az ellen, hogy olyan kis osztagok a légió kebeléből külön választassanak, valamint tiltakozunk az abból eredő kellemetlen következmények ellen is és azokat a reakcionáriusokat, akiket bajtársaink demoralizálásáért a felelősség terhel, a nyilvánosságnak adjuk át áldozatul.

Ciribini János katona s. k.

Barbieri Antal katona s. k.	Felice Benjamin katona s. k.
Libanore Antal káplár s. k.	Zilio János őrmester s. k.
Botta Gyula káplár s. k.	Moradelli Antal őrmester s. k.
Banziga Lajos káplár s. k.	Ceselin Antal őrmester s. k.
Ferrani Angelo hadnagy s. k.	Righetti Gyula hadnagy s. k.
Nedova Dénes hadnagy s. k.	Custa Sixtus hadnagy s. k.
de Angeli Kajetán Lajos hadn. s. k.	Berlendis Mihály hadnagy s. k.
Beltrame[15] százados sgt. s. k.	Massoneri Rudolf százados s. k.
Caprini százados s. k.	Merlo[16] őrnagy s. k.

Monti ezredes s. k."

[12] és [13] *Bécsi Hadilevéltár:* F. A. der ung. Ins. Armee, 1849. Fasc. VII. Nr 57. u. 57a.

[14] A *Spagazzini* név a cs. kir. hadsereg 1830—1848. évi Schematismusaiban nem fordult elő, így a nevezett százados annakelőtte aligha volt a cs. kir. hadsereg tisztje.

[15] *Beltrame Antal* 1848 tavaszán Erdélyben szolgált mint hadapród a cs. kir. 51. gyalogezredben.

[16] *Merlo* őrnagy valószínűleg azonos azzal a *Merlo János* al-

Ennek a beadványnak másodpéldányát[17] július 5-én a magyar hadügyminiszteriumhoz terjesztették fel. Aláírták: *Ciribini* János és *Chiappa* Angelo katonák, *Paois* Felond és *Saerpo* Péter káplárok, *Mascolchin* Péter és *Rosebin* Ede őrmesterek, *Righetti* Gyula és *Nedova* Giamito hadnagyok, *Massoneri* Adolf százados, *Merlo* őrnagy és *Monti* ezredes.

Július 6-án *Monti,* ugyanezen ügyben, a magyar fordításban alább következő előterjesztést[18] intézte, német nyelven, a hadügyminiszteriumhoz:

„Van szerencsém a hadügyminisztériumnak mellékelten beküldeni a légió előterjesztését, amelyből látható, hogy abban milyen szellem uralkodik. Egyben emlékezetbe kell hoznom azokat a feltételeket, amelyeket szabtam, mielőtt a légió parancsnokságát átvettem:

Függetlenség a már elődeim által tisztté tett egyének kiválasztásában és eltávolításában és az összes idegen nemzetiségű tisztek áthelyezése. Olasz könnyűdandár harcászati szervezése piemonti mintára, tekintetbe véve a magyar hadiviszonyokat.

Szabad megválasztása annak a hadtestnek, amelyben a dandár működni fog.

Jó ruházat és felfegyverzés, részben puskákkal, részben kurtályokkal, a magyar hadseregben szolgáló régi olasz katonák és egyes osztagok, beleértve a Zanini-féle zenekart, a légió-parancsnokságnak át fognak adatni. Sajnos azonban, azt kellett látnom, hogy ezen feltételek megvalósítása terén nehézségekkel kell küzdenem, amelyek a légió gyors szervezését akadályozzák és amelyek másrészt, a minisztérium erélyes közbelépése esetén, azonnal elháríthatók lettek volna. Így például a kiadott miniszteri rendeletre támaszkodva, tiszteket küldtem a különböző hadtestekhez, hogy katonáimat elhozzák. Eredmény nélkül kellett visszatérniök. Az egyes parancsnokok vagy azzal hozakodtak elő, hogy a kérdéses parancsot még nem kapták meg, vagy pedig a saját kedvük szerint magyarázták azt. Az ígért 1000 puska és 200 kurtály még nincs kiutalva. A Zanini-zenekart eddig már ide lehetett volna rendelni. Én, a tisztikar és a legénység, egyáltalán nem szándékozunk lemondani ezen határozott tulajdonunkról.

A *Lukáts* kormánybiztos úr részéről nekem megígért 1000 nemzeti egyenruhára való zöld és vörös posztót, *Fedrigoni* őrnagynak Pesten folyó évi június 30-án kelt jelentése szerint, megtagadták.

hadnaggyal, aki 1848 tavaszán a cs. kir. 19. gyalogezredben Magyarországon szolgált.

[17] és [18] *Bécsi Hadilevéltár:* F. A. der. ung. Ins. Armee, 1849. Fasc. VII. Nr 57b. u. 57c.

Schönfeld József és társa helybeli cég kötelezte magát, hogy abban az esetben, ha a légió ruházatához szükséges posztó Pesten nem volna készletben, lehetőleg olcsó áron itt fogja előteremteni.

Ami az olasz könnyűlovasokat illeti, miután ők az olasz névnek becsületet szereznek és most is nagyon el vannak foglalva, nem kívánom, hogy Szegedre jöjjenek; inkább arra gondolok, hogy a légióval, mihelyt csak lehet, hozzájuk csatlakozzam. Kérem azonban egy miniszteri rendelet kiadását, amely szerint az az osztag a légió szerves részének tekintendő.

Minthogy pedig a légió fiatal tagjai a lovassághoz jelentkeznek és nekem ugyancsak a Kress-ezredtől most 15 jó kiképzőm van, tehát felállítok egy póttárat, melynek főparancsnokságával *Del Bene*[19] lovasszázadost bízom meg és kérem 40—50 pótlónak felszereléssel együtt való kiutalását. *Merlo* százados úr átveszi az 1. zászlóalj parancsnokságát, ezért kérem őrnaggyá való kinevezését, valamint a mellékelt előléptetési javaslat foganatosítását, továbbá a mellékelt névjegyzékben foglalt, a légióban levő idegen nemzetiségű tiszt uraknak honvéd zászlóaljakhoz való áthelyezését.

A magyar kormánynak teljes bizalommal kellett engem és honfitársaimat megajándékoznia, amidőn a légió parancsnokságával megtisztelt. Azért veszem igénybe most a hadügyminisztérium tevékeny támogatását, amelyről már meggyőződtem. Úgy nekem, mint alárendeltjeimnek kívánsága, hogy mielőbb a harctérre menjünk. Egyszersmind azonban el kell állanom vállalkozásomtól, ha nem lesznek meg ahhoz az eszközök, amelyekkel őket az igaz célhoz vezethetem.

Beltrame százados légió-segédtisztet meghatalmazással ellátva küldöm a Pesten még található összes emberek összegyüjtése, valamint minden szükséges ruházati cikk elküldése végett.

Monti colonello s. k."

Kossuth Lajos kormányzó a július 4-én hozzá felterjesztett, előbb ismertetett kérvényt július 8-án Ceglédről, ahol éppen tartózkodott, 9102. K. szám alatt a következő sorok[20] kíséretében küldte a hadügyminisztériumnak:

„Az olasz légió s parancsnokának, *Monti* ezredesnek ide mellékelt kérvényét azon megjegyzéssel küldöm át a minisztériumnak, hogy a magyar hadseregben szolgáló olasz csapa-

[19] *Del Bene Benedek* 1848 tavaszán mint főhadnagy Magyarországon szolgált a Kress-féle 7. sz. könnyűlovas (chevauxlegers) ezredben.

[20] *Bécsi Hadilevéltár:* F. A. der ung. Ins. Armee, 1849. Fasc. VII. Nr 101.

tok egyesítését magam is óhajtom, de ezt jelen állásunkban bajosan látom kivihetőnek, mivel e csapatok szerteszét vannak. Az olasz légiót tehát a hadügyminisztérium erre nézve ily értelemben legyen szíves értesíteni, hozzáadván, hogy ezen egyesítés, ha kissé jobb rendben leszünk, semmiesetre el nem maradand.

Ami a Zanini nevű ezred zenekarának a légióhoz rendelését s a tiszti felterjesztést illeti, azt a minisztérium teljesíteni, s végre a légióbeli nem olasz tisztek más zászlóaljakba leendő beosztása iránt intézkedni szíveskedjék."

Monti ezredes a legnagyobb erélyel feküdt neki, hogy a parancsnoksága alatt lévő légiót minél számottevőbb csapattá fejlessze. Úgy az említett két gyenge Zanini-század, valamint a Berettyóujfalun levő szállítmány bevonulása, továbbá az egyre tömegesebben jelentkező olasz nemzetiségű szökevények annyira emelték a létszámot, hogy az megközelítette az 1000 főt.

A magyar hadügyminiszterhez július 6-án intézett felterjesztésében említett lovasosztag is megalakult. Az igaz, hogy (leginkább lovak hiányában) eleinte nem volt alkalmazható mint lovasság, azonban kiképzése serényen folyt úgy, hogy *Monti* már július 25-én a légió lovas-százada részére 50 darab teljesen felszerelt hátasló kiutalását kérte a hadügyminisztériumtól.[21]

A légió részletes szervezetét és létszámát az 1849 július 16-án olasz nyelven szerkesztett és magyar kivonatos fordításban itt következő állománytáblázat adatai tüntetik fel:[22]

1. zászlóalj:

1. század: 1 százados, 1 főhadnagy, 1 alhadnagy, 5 őrmester, 10 káplár, 2 dobos, 2 ács, 99 legionárius = *121 ember.*
2. század: . százados, . főhadnagy, 4 alhadnagy, 4 őrmester, 10 káplár, 2 dobos, 2 ács, 100 leginoárius = *122 ember.*
3. század: 1 százados, 1 főhadnagy, 3 alhadnagy, 4 őrmester, 10 káplár, 2 dobos, 2 ács, 100 legionárius = *123 ember,*
4. század: 1 százados, 1 főhadnagy, 3 alhadnagy, 5 őrmester, 10 káplár, 2 dobos, 2 ács, 100 legionárius = *124 ember.*
5. század: 1 százados, 1 főhadnagy, 3 alhadnagy, 3 őrmester, 14 káplár, 2 dobos, 1 ács, 101 legionárius = *126 ember.*
6. század: . százados, 1 főhadnagy, . alhadnagy, 2 őrmester, 16 káplár, . dobos, . ács, 62 legionárius = *81 ember.*

[21] és [22] *Országos Levéltár:* H. T. 1849. D. 821.

2. zászlóalj:

1. század: 1 százados, 1 főhadnagy, 1 alhadnagy, 2 őrmester, 12 káplár, 2 dobos, 2 ács, 80 legionárius = *101 ember.*

2. század: 1 százados, 1 főhadnagy, 1 alhadnagy, 2 őrmester, 12 káplár, 2 dobos, 2 ács, 80 legionárius = *101 ember.*

Vadászszázad (cacciatori) . százados, . főhadnagy, 1 alhadnagy, 1 őrmester, 76 káplár, . dobos, . ács, . legionárius = *78 ember.*

Lovasság: 1 százados, . főhadnagy, . alhadnagy, 1 őrmester, 3 káplár, . dobos, . ács, 52 legionárius, 17 ló = *57 ember, 17 ló.*

Összesen: 7 százados, 7 főhadnagy, 16 alhadnagy, 28 őrmester, 169 káplár, 14 dobos, 13 ács, 721 legionárius, 17 ló = *956 ember, 17 ló.*

A „cacciatori" valószínűleg válogatott csapat volt, talán hasonló a világháborúban szintén válogatott emberekből álló rohamcsapatokhoz.

A cacciatori és a lovasság esetleges külön egyenruhájára vonatkozólag nincsenek adatok. Valószínűleg azonos volt a légió számára rendszeresített ruházattal. Az Erdélyben működő *Kress*-féle olasz könnyűlovasok az egész szabadságharc alatt régi egyenruhájukat viselték, amely a következő volt: A közös hadsereg dragonyosainak a legutóbbi időkig viselt sisakjával majdnem azonos föveg, egy sor sárga gombbal ellátott fehér frakk karmazsinpiros hajtókával, fehér szegélyzetű világoskék pantalló a nadrágszárak alsó részén féllábikráig fekete bőrrel borítva, fehér köpeny karmazsinpiros gallérral.

Monti ezredes, hogy katonái lelkületét növelje, szinte érezve, hogy a légióra nehéz napok következnek, július 9-én olasznyelvű kiáltványt bocsátott ki. Ez a kiáltvány magyar fordításban így hangzik:

„Olasz katonák! Az ok, amiért harcoltok, a népek szabadságáért való küzdelem a zsarnokság igája ellen.

A katonának ismernie kell az okot, amelyért vérét ontja és feláldozza, mert különben csúnya és vak eszközzé válik.

A katona a nép gyermeke, tehát érdekei azonosak a népével és országával. Most elérkezett annak az ideje, amikor minden becsületes embernek vissza kell rettennie attól a gondolattól, hogy a katonát saját hazájának és nemzetének, valamint saját érdekének ügye iránt harcoltassák.

És íme, még sokan vannak honfitársaink közül, akik, a buta és barbár oroszhoz, a tudatlan osztrákhoz és horváthoz hasonlóan, a zsarnokok vak eszközeként engedik magukat felhasználni hazánk szabadsága és jóléte ellen!

Katonák! Akarom, hogy magyar testvéreinkhez és ama dicső honfitársainkhoz hasonlóan, akik a közös ellenség ellen harcolnak Olaszországban, Magyarország és Olaszország dicsőséges és közös ügyét megismerjétek és attól áthatva legyetek. Beszélni fogok nektek tehát mint becsületes ember és barát.

Európa népei, miután megelégelték uralkodóik zsarnokságát, 1848 februárja óta egymásután: franciák, olaszok, németek, magyarok és lengyelek, mindezen népek kivétel nélkül felkeltek és fellázadtak ama fejedelmeik ellen, akik hitszegő módon és hálátlanul a szükség pillanatában szabadságot ígértek alattvalóiknak, csakhogy pénzt és katonát kaphassanak tőlük, akiket aztán saját népeik elnyomására használtak fel.

Az összes népek fellázadtak, igen sok vér ömlött az elnyomók alóli felszabadítás céljából; az eredmény azonban nem mindenütt volt ugyanaz. Sok országban sikerült a zsarnokoknak a rendelkezésükre álló elvakított katonákkal és pénzzel népeiket jobban elnyomni, mint valaha.

Katonák! Sok igen szép várost pusztított el az ágyú, bátor és nemes emberek ezreit lőtték agyon és akasztották fel az aljas zsarnokok parancsára, akik elhatározták, hogy a szabadság minden fellángolását és mindenféle népjoggondolatot irgalmatlanul kiirtanak.

Magyarország és Olaszország azonban, mely országokat Ausztria császárjainak istentelen befolyása alatt a legridegebben gyötörtek, mindeddig hősiesen tartják magukat ebben a szent és fenséges harcban.

Az Ausztria által egyformán sanyargatott magyarok és olaszok szoros szövetséget kötöttek és mindketten egymásért fognak harcolni a közös ügyért, azaz leverni az osztrák zsarnokságot.

Olaszok! A fájdalom vad bosszúra fog titeket serkenteni, ha megtudjátok, hogy Milanot, Bresciát, Vicenzát, Trevisot, Velencét, Udinet, Peschierát, Bolognát, Anconát és híres hazátoknak annyi sok más városát összebombázták, felégették, elpusztították; ártatlan szüleiteket, fiú és leánytestvéreiteket a horvát barbárok és Ausztria többi hóhérai kegyetlenül üldözték és meggyilkolták. Ezért olaszok, drága fegyvertársaim, tudjátok meg, hogy a gyönyörű Velence több mint egy éve bámulatos vitézséggel veri vissza a bécsi gyilkos támadásait, tudjátok meg és velem együtt legyetek büszkék, oh testvéreim, hogy az

örök Róma, mely a papok igája alól több mint egy éve felszabadult, most négy gyalázatos hatalom betörése ellen védekezik és a rómaiakhoz, az olasz nép közös és halhatatlan őseihez méltó hősiességről tesz tanubizonyságot.

Katonák! Ha ereitekben igaz olasz vér folyik, büszkének kell lennetek, tomboljatok és kiáltsátok velem: fegyverre, bosszúra!

Nézzetek körül itt magyar szövetségesetek és testvéreitek országában és látni fogjátok, hogy mit tud egy nép tenni, amely elhatározta magát szabadsága kivívására és amelyet jól vezetnek. Ha Olaszország, kedves hazátok, most egységes és egyesítve volna mint Magyarország és ha oly hatalmas ember vezetné mint Kossuth, akkor Ausztria trónusa ma már nem zsarnokoskodna tovább két annyira nemes, vitéz és szabadságra méltó nép felett. Tehát *Kossuth,* ez az egyszerű ügyvéd, a nép fia, Istentől ihletve és segítve Magyarország, Olaszország és az egész művelt Európa legszentebb ügyének diadalrajutásában, amely, mint ahogy magyar, egyben olasz is, ő a mi közös felszabadítónk.

Magyarország és Olaszország egyesítve és jól vezetve, elég erősek ahhoz, hogy szükség esetén az örök pokol hatalmával is szembeszállhassanak, ha az az orosz és osztrák szuronyokkal akarná elpusztítani mindazon adományokat, amelyeket az égből az emberekre szórtak, vagy ha a szabadság és műveltség minden szikráját akarná kioltani.

Barátaim! E közben a legvígasztalóbb, amit mondhatok nektek, az, hogy ama pillanatban, amidőn az orosz hordák a Habsburg zsarnokok támogatására megindultak, a szövetség a magyarok, Róma, Sardinia, Lombardia és Velence népei között megszilárdult.

Olaszország népei és a magyarok testvérként tekintenek egymásra és *Kossuth* nevét, a szabadság eme második Krisztusáét, minden olasz úgy áldja, mint ahogyan Magyarországon is a mi *Mazzininkat, Manint* és *Azegliot* tiszteletben tartják.

Most tehát megértitek a szent ügyet, amelyért harcoltok és büszkék vagytok, tudva azt, hogy az olasz légió itt a mi hazánkat képviseli és hogy az két nagy és nemes nép összekötő kapcsát alkotja, amelyek arra vannak hivatva, hogy a zsarnokság igáját megtörjék és megsemmisítsék.

Bajtársak! Ezredesetek eme szavai hassanak szívetek legbelsejébe, azt megtöltve azzal a hősiességgel, amelyet olaszországi testvéreitekben csodálunk.

A moszkvai barbár közeledik, de jaj neki! Higyjetek nekem, bármilyen útra, bármilyen irányba fog is terelődni most a hadsereg, amelyben szolgálunk, a zsarnokság a végén

vereséget szenved és vezérletem alatt vissza fogtok térni szeretett hazánkba, a szabad Olaszországba, mely büszkeséggel és elismeréssel fog rátok tekinteni.

Szeged, 1849 július 9.

Monti Sándor ezredes, s. k.
Merlo őrnagy, s. k."

A kiáltványt Szegeden, *Grün* János nyomdájában nyomatták ki és a légió tagjai között szétosztották. *Monti* ezredes egy példányt, francia nyelvű levél kíséretében, felterjesztett a kormányzóhoz, mellékelve a magyar ügyekről szóló néhány külföldi hírlapkivonatot is.[23]

A légió ruházatához, felszereléséhez és fegyverzetéhez még szükséges anyagot a hadügyminiszter kiutalván, a csapatok harcrakész állapotba helyezése nagy lépéssel haladhatott tovább. Erre szükség is volt, mert *Monti* július 29-én a Szegeden székelő hadügyminisztériumtól az alábbi rendeletet[24] kapta (német nyelven):

„Ezredes úr köteles légiójának 2—3 századát a legsürgősebben felszereltetni és felfegyvereztetni, hogy azok legkésőbb holnap reggel az itteni táborba vonulhassanak. Általában kövessen el Ezredes úr mindent, hogy az olasz légió a legrövidebb idő alatt harcrakész legyen."

Ugyanezen napon 3925/B. szám alatt a hadügyminisztérium az alábbi, eredeti németnyelvű rendeletet adta *Kiss* Ernő altábornagy, országos vezénylőtábornoknak:[25]

„Az itt levő felfegyverzetlen csapatok, amelyek a tulajdonképeni tartalék-hadosztályt alkotják, mihelyt a sáncépítés befejeződik, lándzsával felfegyverezve, Asbóth ezredes úr parancsnoksága alatt, a Tisza balpartján levő táborba vonulnak.

Az előbbi ottani tartalék többi csapatai, melyek azóta felszereltettek, t. i. vadászok, 90-ik zászlóalj, olasz légió, továbbá a Zambelli ezredes úr parancsnoksága alatt álló osztagok, végül a tartaléknál beosztott lovas századok felfegyverzett legénysége, Monti ezredes úr parancsnoksága alatt egy hadosztályt alkotnak, amelyet Guyon tábornok úr hadtestébe osztok be és számára egyelőre a Ballagi-tónál lévő régi táborhelyet utalom ki.

Aulich s. k. hadügyminister."

[23] *Bécsi Hadilevéltár:* F. A. der ung. Ins. Armee, 1849. Fasc. VII. No. 102.
[24] *Országos Levéltár:* H. T. D. 821.
[25] *Bécsi Hadilevéltár:* F. A. der ung. Ins. Armee, 1849. Fasc. VII. No. 375.

Eme rendelet alapján Kiss Ernő altábornagy Asbóth ezredesnek, mint a tartalék hadtest parancsnokának, a magyar fordításban alább következő németnyelvű rendeltet adta ki.[26] Monti ezredes hadosztályparancsnoknak és gróf Guyon tábornok hadtestparancsnoknak a rendelet másolatát tudomásvétel végett szintén megküldötte:

„A folyó hó 29-én 3926/B. szám alatt kelt magas ministeri rendelet értelmében az itt levő összes felfegyverzetlen csapatok, valamint a Ballagi-tónál álló tartalék lovas századok felfegyverzett legénysége alkotják a tulajdonképeni tartalékhadtestet, amely az ön parancsnoksága alatt a Tisza bal partján száll táborba, mihelyt a sáncépítés bevégződik.

Az ön parancsnoksága alatt eddig állott felfegyverzett csapatok és pedig:

a 90. zászlóalj 2 százada,
az olasz légió,
az 1. vadászezred 4 százada,
a 2. „ 5 „
a 2. huszárezred 2 „
a 3. „ 1 „
a 4. „ 1 „
a 6. „ 1 „
a 8. „ 1 „ és
egy háromfontos gyalogüteg,

valamint a Zambelli ezredes úr parancsnoksága alatt állott csapatok,[27] Monti ezredes úr parancsnoksága alatt egy hadosztályt alkotnak, amelyet Guyon tábornok úr hadtestébe[28] osztok be és egyelőre a Ballagi-tó mellett levő régi táborhelyen marad.

A sáncépítésnél most még alkalmazott fegyvertelen legénységet, mihelyt elrendelem, lándzsával kell felszerelni.

Ezekről Ezredes urat azon megjegyzéssel értesítem, hogy mindezt az alárendelt csapatosztagoknak, valamint Monti ezredes úrnak is azonnal adja tudtára."

Monti Sándor ezredest tehát, eme rendelkezések értelmében, egy hadosztály vezetésével bízták meg. Hadosztálya összesen 32 gyalogszázadot, 7 lovasszázadot és két üteget tett ki, ami teljes lészámmal elég tekintélyes erőt képviselt volna, azonban a valóságban csak mintegy 3000 főnyi gyalogságból, 600 lovasból és 14 ágyúból állott. Ezeknek negyedrészét az olasz légió csapatai tették (9 gyalog- és 1 lovasszázad).

[26] *U. o.*
[27] 14. honvédzlj., 1. pesti zlj. és az 1. sz. lovasüteg.
[28] IV. hadtest.

Minthogy Monti ezredes most már mint hadosztályparancsnok szerepelt, az olasz légió parancsnokságát a Kress-féle könnyűlovasokból alakult század parancsnoka, Decarlini[29] őrnagy vette át.

Az eddig Erdélyben harcolt Kress-chevaugxlegers század (68 lovas)[30] ugyanis közben szintén bevonult az olasz légióhoz és az ott szervezett lovassággal együtt 120 lovasból álló századdá bővült.

Az erdélyi harcok alatt ez a kis Kress-chevauxlegers csapat az almási, körösbányai, csucsai, enyedi, bánffyhunyadi és tordai ütközetekben vett részt. Mindenütt Bem hadtestének elővédjénél volt beosztva és mindenütt teljes elismerésre méltó hősiességgel küzdött. A sok hőstett közül, amit ezek a vitéz olasz könnyűlovasok véghezvittek, kimagaslik a valódi bátorságnak és önfeláldozásnak ama szép példája, amelyet a század 13 lovasa, de kiváltképen a paviai születésű hős Maspes őrmester az Enyednél vívott harcokban mutatott. Sokszorosan túlnyomó császári erővel véve fel a harcot, sokáig feltartóztatták az ellenséget, míg végre, az utolsó pillanatig oroszlánokként harcolva, valamennyien hősi halált haltak.

A magyar ügyért harcoló olaszok tehát végre együtt, egy csapatba voltak összesítve.

A légió harcai.

A szabadságharc drámájának utolsó felvonása következett. Amíg a császári hadaknak csak a maguk erejéből kellett szembeszállni a nemzeti függetlenségükért küzdő magyarokkal, addig nemhogy leverni tudták volna a honvédsereget, hanem még csak jelentős eredményt sem bírtak elérni vele szemben. Az 1849. év tavaszán pedig győzelmek sorozata kísérte a magyar hadakat, úgy hogy Magyarország a kettős monarchiára nézve elveszettnek látszott. A császári hatalom az orosz cárhoz fordult segítségért. 174.000 orosz katona lépte át a Kárpátokat és ez a nagy haderő már magábanvéve is számban felülmulta a magyar sereg erejét. A császári haderő is erősbödött. Az olaszországi háború győzelmes befejezésével több hadosztály vált ott nélkülözhetővé, amelyeket a magyar harctérre hoztak. Így a császári hadsereg szintén erősebbé lett, mint a magyar honvédek serege. Amellett úgy a császári,

[29] *Decarlini* őrnagy katonai pályájára vonatkozó adatok nincsenek. Neve a cs. kir. hadsereg 1830—1848. évi Schematismusaiban nem fordul elő.

[30] Az erdélyi hadsereg 1849 május 29-i állománykimutatása. (Gyalokay Jenő birtokában.)

mint az orosz hadak is, teljesen felfegyverezve és minden szükséges eszközzel ellátva, messze felülmulták a magyar hadsereg felkészültségét, amely még a legszükségesebb fegyvereket is nélkülözni volt kénytelen.

A *háromszoros* túlerő központiasan, több oldalról indította meg hadműveleteit a magyarok ellen, akik lassan-lassan az Alföldre, a Tisza vidékére voltak kénytelenek hátrálni.

A magyar hadvezetőség terve az volt, hogy Szeged körül megerősített védelmi állást rendez be, amelybe annyi sereget von össze, amennyi csak lehetséges. Az ország különböző vidékein működő seregeknek tehát parancsot küldött, hogy hadmozdulataikkal Szeged felé tartsanak.

Az ellenség azonban közelebb volt, mint a különböző magyar hadtestek és előbb érkezett a szegedi erődítések elé, mint a magyar erők nagy része.

Mindamellett sikerült mégis mintegy 40.000 embert 140 ágyúval oda összpontosítani, ami azonban még a felét sem tette ki annak, ami az erődítések egyszerű megszállására szükséges lett volna.

A Szeged környékén összevont magyar sereget Dembinszky Henrik altábornagy vezette. Amint jelentést kapott arról, hogy a Haynau báró táborszernagy vezérlete alatt álló császári fősereg Szeged közelébe érkezett, seregével azonnal visszavonult a Szegedtől egy órajárásra fekvő szőregi állásba.

A Guyon tábornok hadtestében levő Monti-hadosztály, amelyhez az olasz légió is tartozott, az augusztus 2-ra virradó éjjel a Tisza bal partjára átkelvén, a Tisza-töltés mögé állott. Guyon tábornok megfigyelő osztagokat és biztosító csapatokat küldött előre a Tisza két átkelési pontjához, azonkívül sűrű járőrmenetekkel igyekezett lekötni az ellenség figyelmét, amely előtt azt a látszatot akarta kelteni, hogy a magyar sereg ismét vissza akar menni a folyó jobb partjára.

A kiküldött biztosító osztagok jelentették, hogy Magyarkanizsánál erős ellenséges oszlop át akar kelni a Tiszán. Ez Ramberg altábornagy császári hadosztálya volt. Az átkelés megakadályozása végett, az ott levő csapatok megerősítésére, az olasz légiót is odarendelték, amely 2-án késő este elindulván, 3-án érkezett Magyarkanizsához.

Azonnal heves harc fejlődött ki a magyarok és az időközben már túlnyomó számban átkelt császáriak között.

A császáriak erősen szorongatták az ott talált csekély biztosító erőt, amely kétségbeesetten védekezett. Az olasz légiónak még annyi ideje se volt, hogy harchoz fejlődjék, amellett a mocsaras terep is nagyon gátolta mozgását. Ilyen fenyegetően kezdvezőtlen helyzetben biztosra volt vehető a megsemmisülés.

A derék olaszok azonban vitézül állották a sarat. Kartácszápor, ismételt gyalogsági és lovasrohamok bár súlyos veszteségeket ragadtak el soraikból, ők rendületlenül kitartottak egészen az est beálltáig. Akkor kezdték meg visszavonulásukat rendben, zászlójuk köré tömörülve. Másnap reggel érkeztek Szőreghez.

A légió sokat szenvedett. A valódi bajtársiasság igen szép példái nyilatkoztak meg a vitéz olaszoknál. Sebesültjeiket és halottaikat magukkal hozták és csak azok az elesettek maradtak a törökkanizsai véres tragédia színhelyén, akiket az ellenség sűrű támadásai közepette védekező testvérek már nem tudtak megmenteni. A légió beváltotta magyar testvéreinek tett esküjét, kitartott vészben, viharban híven a halálig.

Egykorú feljegyzések szerint Törökkanizsánál az olasz légióból a következő derék harcosok áldozták életüket a magyar szabadságért: Ton da Ceneda László őrmester (Vittorio Velence), Imperatore de Piazzola Augustus őrmester (Padua), Ziglio János őrmester (Milano), Adami Ferenc káplár (Noventa), Grisso János káplár (Vicenza), Malucello Sebestyén káplár (Marostica), Caleffa János ács (Ostiglia), Varisco László katona (Milano), Mondini Antal katona (Soresina), Prosdocino Tonin katona (Battiglia), Serino Angelo katona (Este), Dalmas János katona (Marostica), Tiso Szilveszter katona (Lumini), Vetturello János katona (Vicenza), Filippi Lajos katona (Treviso), Leuzoni Rinaldo katona (Ostiglia). A harc közben sebet kaptak: Anelli Károly katona (Castione-Milano), Molti József katona (Castione-Milano), Scarpa Péter katona (Velence), Picin Bálint katona (Conegliano), Porcellini József katona (Lodi), Scegola János katona (Milano) és Poniori János katona (Milano).[31]

A törökkanizsai rettenetes küzdelem fáradalmait nem hogy kipihenni, hanem szinte még lélekzetet venni sem volt ideje a légiónak. Mert alig hogy bevonult a derékhadhoz, augusztus 4-én, másnap már a reggeli órákban kemény harc kezdődött.

[31] Valószínű, hogy a légióból úgy az augusztus 2-i, valamint a következő harcokban is csak a gyalogos és vadász századok voltak együtt, a lovas század pedig talán a hadosztály többi lovasságával működött együtt. Sem okmányok, sem egykorú leírások nem nyújtanak külön részleteket a légió egyes részeinek szerepléséről.

Lehetséges, hogy a Dembinszky-hadsereg összeomlásánál és az ezt követő menekülésnél az olasz lovasok egy részét az üldöző túlnyomó osztrák lovasság szétugrasztotta, elfogta, vagy lekaszabolta. A többiek bizonyára meglelték Orsova környékén a derékhadat és azzal azután együtt maradtak. Éppen úgy nincsenek olyan részletes adatok a török földön töltött emigráció és a Piemontba való utazás idejéből sem, amelyekből kivehető volna, hogy az olasz légió melyik részéből hányan és kik vettek részt abban.

Az osztrák fősereg Szegednél minden nagyobb nehézség nélkül átkelve a Tiszán, egyben kihasználva az augusztus 3. és 4-én már többé-kevésbbé megrendült magyar csapatok fáradtságát, augusztus 5-én nagy eréllyel megtámadta Dembinszky seregét. Hatalmas erőkkel vívott harc fejlődött. Haynau minden erejét a magyar sereg közepének áttörésére fordította, ami be is következett. Ezzel egyidejűleg sikerült a császári lovas tömegeknek átkarolni a balszárnyat.

A magyar sereg, hogy a teljes bekerítéstől és a megsemmisüléstől magát megmentse, Szöregre vonult vissza, ahol újra szembefordult a császáriakkal. A falut azonban az ellenség hatalmas küzdelem után elfoglalta, mire a magyar sereg nagyobb része délkelet felé Besenyőre húzódott, míg a kisebbik rész délfelé vonult vissza.

A hadsereg tartalékát a IV. hadtest Monti-hadosztálya alkotta. Ennek kellett a visszavonulást fedeznie.

Az olasz légió hősies bátorsággal fordult szembe az üldöző lovassággal. Zárt négyszögein, jól irányzott sortüzein és szuronyain véres fejjel torpantak meg a császári lovasszázadok.

A honvéd-sereg gyalogságának egy részénél a csapatkötelékek meglazultak és ez a gyalogság kisebb csoportokban igyekezett magát kivonni a császári vértesek és dsidások rohamai alól. Az olasz légió, hasonlóan más derék honvédzászlóaljakhoz, dicső lobogója körül zárkózva, szilárd négyszögben verte vissza a lovasokat. A magyar vezér, Dembinszky altábornagy, a légió sorai között talált védelmet. A derék olaszok lépésről-lépésre hátrálva, nagyon elősegítették, hogy a visszavonulás ne fajuljon meneküléssé. Magukra vonták az üldözők támadásait, ami által mintegy éket vertek az üldözők és az üldözöttek közé.

A leszálló éj véget vetett az üldözésnek. A visszavonult magyar csapatokat gyülekeztették és rendezték. Sajnos, a csapatok harci kedve nagyon meg volt rendülve. Pihenésre, nyugalomra lett volna szükség. Erős előőrsvonal és sűrű járőrmenetek tartották fenn az érintkezést az ellenséggel. A sereg többi része pihent, amennyire tudott.

Az olasz légió a visszavonulási harc alatt ismét több bajtársát vesztette el. Hogy kik voltak a védelmezett népszabadság emez újabb vértanui, arról adatok nincsenek. Az akkori napok állandó izgalmai és harcai közepette, ha tett is valaki feljegyzéseket a hősi veszteségekről, annak nyoma nem maradt.

Ez a nap már a második volt, amelyben az olasz légiónak áldozatteljes véres feladat jutott. De ez még nem volt elég.

Másnap, augusztus 6-án, a császáriak az előző este abba-

hagyott üldözést már hajnalban folytatták. A holtra fáradt honvédek egyszerre csak azt vették észre, hogy ismét nyakukon a császári lovasság.

A magyar hadsereg zöme sietve folytatta visszavonulását délkelet felé. Még szerencse volt, hogy Haynau nem üldözte egész seregével. De nem is tehette, hiszen az ő gyalogsága is ki volt merülve az utóbbi napok harcaitól és az azt megelőző, nyári forróságban végrehajtott nagy menetektől.

A visszavonuló magyarokat csakis a császári lovasság zaklatta. Dolga könnyű volt, mert a kimerült, demoralizált, nélkülöző és hiányos fegyverzetű zászlóaljak nagyobb ellenséges erővel szemben vajmi csekély ellenállást tudtak volna kifejteni.

Azonban az üldözők egyszerre csak kemény ellenállásra találtak. Néhány derék honvéd-osztag, a verhetetlen, világhírű magyar huszárok pár százada és az utóvédnél beosztott olasz légió, megállást parancsoltak nekik. Az üldözőknek minden további lépést kemény tusa árán kellett megvásárolni; a vitéz utóvéd gyalogsága szilárd négyszögekben tartóztatta fel rohamaikat, a huszárok fergetegszerű támadásai nyomán pedig keserves leckét kaptak a görbe huszrkarddal való ismeretségből.

Tudta mindenki, hogy a küzdelem már csak meghosszabbítja a haldoklást, azonban hála a néhány száz vitéznek ott az utóvédben, legalább a visszavonulók ezrei voltak így megmenthetők. Az olasz légió az utóvéd többi csapataival e napon Bessenyőben tért éji nyugalomra. A következő nap még mindig nem szakította félbe a fáradalmakat és küzdelmeket. A légió történetének legdicsőbb napja 1849 augusztus 7-e volt.

A visszavonulókat követő császári lovasság ezen a napon megtámadta a Bessenyő alatt levő magyar huszárokat és sokszoros túlerőben lévén, sikerült azokat visszanyomnia és a községbe hatolni. Bessenyő tömve volt az utóvéd csapataival, maradozókkal, podgyászszerekkel, ujonc és pótszállítmányokkal, azonkívül a visszavetett huszárok is ott gyülekeztek. Óriási zavar támadt.

Ekkor azonban a szintén ott levő Monti ezredes az olasz légiót hirtelen gyülekeztette és annak vezetését személyesen átvéve, azonnal a falu kijáratainak elzárására sietett. A császári lovasok azon vették észre magukat, hogy nem maradhatnak tovább a községben, mert az olasz légió kisebb részekre oszolva, minden utcában és minden kijáratnál erélyes támadást intéz ellenük. Hiába volt minden próbálkozás, ki kellett vágtatniok a faluból, ahol jó néhány sebesültet és halottat hagytak vissza soraikból. A falu előtt, lőtávolon kívül, gyülekeztek azután. Az olasz légió most az összes ki-

járatokat elzárta és az ellenséges lovasság minden erőfeszítés mellett sem bírt ismét behatolni Bessenyőbe. Látván, hogy minden próbálkozása hiábavaló, az üldözést aznapra abbahagyta.

Miután a hadseregtartalék a visszavonulás következtében feloszlott, Monti ezredes légiójánál maradt és azt ezután személyesen vezette.

Az olasz légió hősi elszántságának köszönhető, hogy az üldözés megakasztásával a visszavonuló magyar sereg egy kis időt és tért nyerhetett és Temesvár előtt ismét szembefordulhatott a császáriakkal. A magyar vezérek dolga nem volt könnyű, mert a megrendült csapatok gyülekeztetése és rendezése csak nagy fáradsággal és eréllyel sikerülhetett.

De a császáriak semmi pihenést se akartak engedni. Elővédjük nyomon követve a magyar utóvédet, augusztus 8-án Csátnál utólérte. Újabb utóvédharc fejlődött ki, amelyben az olasz légió ismét bizonyítékát szolgáltatta hősi bátorságának. Nemcsak hogy szilárdan állástfoglalt a támadó gyalogsággal és lovassággal szemben, hanem egyes osztagai támadásba is mentek át. Kiváló teljesítményeit a hadseregparancsnokság napiparancsban dícsérte meg és a magyar hadsereg csodálatát fejezte ki neki. Ez alkalommal Tezzini alhadnagyot a csatatéren főhadnaggyá nevezték ki.

A légió már öt nap óta folytonosan harcolt és pedig ott is a legnehezebb szerepet töltötte be: az utóvédnél kellett az üldözők meg-megújuló támadásait visszavernie.

Szomorú vígasz, de valamely kiváló csapatnak csak büszkeségére válhatik, ha mindig ő kapja ezt a legnehezebb feladatot, amelynek megoldásához elengedhetetlen feltétel, hogy a csapat fegyelmezett, kötelességtudó, elszánt és áldozatrakész legyen. Az olasz légió pedig ilyen volt.

A szakadatlan visszavonulás következtében a magyar sereg parancsnoksága nem gondolhatott arra, hogy szembe fordul az ellenséggel és döntő ütközetet vív. Új hadműveleti tervet kellett készíteni. Ez meg is történt és ennek értelmében a Dembinszky-féle seregnek, amelynek parancsnokául Bem József altábornagyot nevezték ki és hívták sürgősen Erdélyből, Arad felé kellett visszavonulnia. Ugyancsak Arad irányában kellett egyesülnie Görgey Nagyváradnál álló 33.000 főnyi hadseregének, Vécsey Temesvárt ostromló hadtestének és Bem erdélyi seregének. Így Arad körül mintegy 80.000 főnyi magyar seregnek kellett gyülekeznie, amely Haynau 60.000 emberből álló hadseregével annál is inkább felvehette volna a döntő harcot, mert a legközelebbi orosz hadsereg még mindig néhány napi távolságra lett volna onnan.

Az olasz légió azonnal a csáti ütközet után, szintén azt a

parancsot kapta, hogy a visszavonuló Dembinszky-féle hadsereg után Arad felé vonuljon. Monti ezredes a légióval el is indult. Alig haladtak valami keveset, amidőn Temesvár felől erős ágyúzás hallatszott. Monti ezredes erre a kitűzött iránytól eltérve, azonnal az ágyúdörgés irányában folytatta menetét.

A magyar és osztrák sereg között ugyanis, augusztus 9-én, Temesvárnál csata fejlődött ki, amely a magyar sereg vereségével és feloszlásával végződvén, a magyar szabadságharc egyik szomorú zárójelenete volt.

Nem célja e szerény soroknak a temesvári csata ismertetése. Az ott küzdő magyar sereg, noha az új vezér, Bem, mindent megkísérelt a jó eredmény kivívására, utolsó döntő csapást kapott.

Erélyét vesztve, teljes feloszlásban futott a magyar sereg minden irányban, amidőn az olasz légió a csata színhelyére érkezett. Ott már csak rendetlenségben futó gyalogosztagokat, ágyúkat, huszárcsapatokat és egyenkint menekülő katonákat talált.

A futók közül néhány kisebb osztagot sikerül megállásra kényszeríteni és velük együtt a győzelemittasan, bár szintén fáradtan előnyomuló császáriakkal szembeszállani. Hiába minden erőfeszítés és önfeláldozás. Legalább annyit elérnek, hogy az üldözőket egy kissé feltartóztatják és lehetővé teszik, hogy a vezérek az elfogatás veszélyét kikerüljék és csekély kíséretükkel a török határ felé elmenekülhessenek.

Az ellenség nyomása alatt magának a légiónak és a vele együtt küzdő magyar osztagoknak is arra kell gondolni, hogy az elfogatás veszélyét kikerüljék. Lassan, lépésről-lépésre hátrálnak, míg az éj leple alatt sikerül az őket csaknem teljesen körülzárt ellenség gyűrűjéből kisurranni és megkezdeni a határon túlra, Szerbia földjére vezető fáradságos, sok viszontagsággal terhes utat.

A hősi ellenállás ismét sok áldozatot követelt. A sebesülteket és halottakat nem lehet elhozni, azok ott maradtak a véráztatta csatamezőn. A légió sorai megritkultak. Egy hét előtt még sokkal többen voltak a mindig dicsőségesen lobogó zászló alatt. Egy rövid hét minden napjának kemény harcai alatt erősen megfogyva bár, de törve nem, vonul a légió, a szabadságért lelkesedő vitéz harcosok olasz légiója, a bizonytalan jövő felé. Életet és vért sokat áldozott, magát gyáván megadó foglyot azonban nem hagyott a bosszúszomjas ellenség martalékául.

A temesvári csatában tanusított hősiességük elismerésre talált. Kossuth Lajos kormányzó augusztus 11-én Aradról, pár órával előbb, hogy a teljes polgári és katonai hatalmat át

adta Görgey Arthúr tábornoknak és maga örökös számüzetésbe indult, a következő levelet[32] küldte az olasz légió parancsnokának:

„Monti Sándor úrnak, az olasz légió parancsnokának.

Becsületbeli kötelességemnek tartom, hogy Önnek és a parancsnoksága alatt álló olasz légiónak különös köszönetemet fejezzem ki azon valóban katonás magatartásért és hősi cselekedetekért, amelyekkel Ön és derék légiója az ezen hónap kezdete óta a Bánságban lefolyt kemény harcokban állandóan kitüntették magukat. Ezzel a légió olyan rokonszenvét bizonyította Magyarország iránt, amelyre nemzetem mindig hálásan fog emlékezni.

Midőn ezen érzelmem bizonyságául arra kérem Önt, hogy tűzze vitéz mellére a Katonai Érdemrend 3. osztályának[33] rendjelét, hat hasonló rendjelet küldök Önnek azzal a kéréssel, hogy azokat nevemben légiója legvitézebbjei közt ossza szét.

Semmit sem óhajtok forróbban, mint azt, hogy az Ön hazája szabadságáért érzett rokonszenvemet hasonló nemes módon tanusíthassam, amiként Ön és katonái azt Magyarország irányában bebizonyították.

Kossuth Lajos kormányzó."

Menekülés idegen területre.

Az olasz légió ugyanazon úton haladt a szerb határ felé való vonulásában, mint a Temesvárnál szétfutott magyar sereg romjainak nagyrésze. Nem voltak itt már csapatkötelékek; mindenki maga kereste a menekülést és legfeljebb csapatokba verődve igyekeztek minél előbb elérni a határt. Igen sokan más irányt véve, a hegyek közé jutottak, ahol a fanatizált oláhok embertelen kínzások közepette koncolták fel őket.

A menekülők teljesen ki voltak merülve. Fáradtan húzódtak meg a házakban, hogy némileg kipihenjék magukat. Ez volt a végzetük. Az üldöző császári lovasság rajtuk ütött és igen sok foglyot ejtett közülök.

A légiót csak katonás fegyelmezettsége és parancsnokainak erélye mentette meg a szétzülléstől. Együtt tartva az egész csapatot, meneteltek járatlan utakon, erdőkön keresztül. Leginkább éjjel folytatták útjukat; nappal pedig, ha rövid pihenésre megálltak, az utaktól távol, jó védelmi állásban biz-

[32] *Bettoni-Cazzago F. gróf:* 1848—49. az olaszok a magyarországi háborúban. Történelem és okmányok. Treves-testvérek kiadása. Milano, 1887. 148—49. 24. sz. okmány.

[33] Kossuth Lajos közvetlenül ezután ezen kitüntetés 2. osztályát is adományozta Monti Sándor ezeredesnek.

tosítottak maguknak egy kis nyugvást. Az üldöző lovasság többször utólérte őket és mindannyiszor harc árán, halottak és sebesültek feláldozásával kellett utat nyitniok a további menekléshez. Az előttük menekülők eldobott fegyverzetét és lőszerét felszedték, úgyhogy még a tisztek is 2—3 puskával és elegendő lőszerrel voltak ellátva. Aki közülük csak járni bírt, az mind együtt maradt.

Mondhatatlan viszontagságok, nélkülözések, szenvedések, harcok és fáradalmak szakadatlan láncolatával teljes tizenegy napi menet után, a legelső magyar király, Szent István, névünnepén, 1849 augusztus 20-án, reggel 9 órakor érkeztek Orsovára, ahol átkeltek a Duna jobbpartjára, immár szerb földre. A légió megmenekült.

Itt kissé megpihentek és megszámlálták magukat. Csak 450-en voltak már. A légiónak több mint fele nem is egészen három hét alatt elveszett, holtan vagy sebesülve maradt a magyar csatamezőn.

Azután sorakozott a légió. A sok vihart zászló meghajolt Magyarország felé, a csapatok tisztelegtek és ezzel adták meg a végtisztességet és búcsúüdvözletet ama honfitársaiknak, akik a magyar harctereken hősi halálban vagy sebesülten ott maradtak.

Monti ezredes Orsováról 1849 augusztus 29-én keltezve, az alábbi, magyar fordításban közölt, olasz búcsúlevelet intézte magyar fegyvertársaihoz:

„A magyar hadsereghez!

Ama fájdalmas pillanatban, amidőn a kérlelhetetlen sors engem és az olasz légiót Magyarország területének elhagyására kényszerít, mélyen megindulva küldöm búcsúüdvözletemet a magyar hadseregnek.

Feladatom volt, hogy a Magyarországon elszórt olaszokat egy csapatba gyüjtsem és katonailag megszervezzem abból a célból, hogy tényleg képviseljük a magyarság nemes harcában azt az igen meleg rokonszenvet, amelyet egész Olaszország Árpád fiai iránt táplál. A légió Szegednél és Temesvárnál a magyar sorokban harcolt és büszkén távozom, tudva, hogy olasz vér öntözte Magyarország földjét a szabadság ügyéért. Miután a jelen órában, amelyben írok, az események egymást túlhaladták; az olasz légió minden más idegen csapathoz hasonlóan, csak bajt okozna olyan országban, amely a kényszerítő szükség következtében, kénytelen lesz megalkudni; a mi helyzetünk rettenetessé válna akkor, ha a közös ellenséggel való megegyezés a jelen pillanatban már megtörtént tény volna.

A kormány, melytől ily irányban felvilágosítást kértem, az őt jellemző komoly lelkiismeretességgel ismertette velem helyzetének igen szomorú voltát és megérttette velem, hogy a mi magyarországi küldetésünk immár véget ért.

A magyar kormánynak eme, a legtiszteletreméltóbb megbecsülés és elismerés kíséretében tett komoly kijelentése után határoztam el, hogy országotokat, oh magyar testvéreim, elhagyom, mert nem tehetem ki barbár sorsnak Ausztriával szemben kompromittált annyi ember életét, akik magukat önként vezetésemre bízva, szent kötelességeket követelnek tőlem, amelyek ily kritikus körülmények között egyenesen megszabják követendő magatartásomat.

Nagylekűségetekre bízom azon olasz katonákat, akik a nélkülözésektől kimerülve, vagy sebesüléseik következtében visszamardva, nem követhettek engem.

Midőn távozom tőletek, lelkem szeretettel és hálával van teli, adja a Gondviselés, hogy sorsunk jobbra forduljon.

Rövidesen ott lehetünk még, ahol a legyőzhetetlen szabadság nagy harcát vívják és emlékezzünk mindig, hogy ezen utolsó háború tanulsága szerint, Olaszország és Magyarország egyesülve, le tudják verni Ausztriát.

Monti Sándor ezredes, parancsnok."

A légió szomorú helyzetben volt. Tagjai valamennyien az osztrák császári uralom latt levő Lombardia és Velence fiai lévén, arra nem is gondolhattak, hogy egyhamar hazatérjenek. Otthon nemcsak üldöztetés, hanem legtöbbjére, mint a cs. kir. hadsereg szökevényére, súlyos megtorlás, sőt halál várt. Így hontalanná válván, száműzötteknek érezhették magukat. Két út volt előttük: vagy vegyék igénybe Törökország jószívűségét, amely befogadta őket és legyenek muzulmánok, vagy bujdossanak országról-országra, a nélkül, hogy létfenntartásukról gondoskodni tudnának, szóval legyenek koldusok, akik az emberek irgalmából kapott alamizsnából élnek.

Mindezek a körülmények, maguktól értetődően, igen leverőleg hatottak a lelkekre, a kényszerítő helyzetben azonban bele kellett nyugodni.

Viddinben.

Amidőn semleges területre lépett az olasz légió, neki is éppen úgy át kellett adni fegyvereit a szerb hatóságoknak, miként az a többi, szintén arra a területre menekült magyar csapatokkal is történt. Egyedül zászlójukat tarthatták meg.

Rövid idő mulva török területre, Viddin közelébe szállították őket. A nyomor és nélkülözés együtt tartotta a magyar szabadságharc szerencsétlen menekültjeit. Mint minden tragédia után, úgy őnáluk is csodálatos reménykedés élt a szívekben. Számítottak arra, hogy Törökország és Franciaország az eltiport magyar nemzet védelmére kel, hadat üzen Ausztriának és akkor rövid idő alatt jóra fordul minden. Hiú reménység. Törökország nem volt abban a helyzetben, hogy Ausztriával és Oroszországgal szemben egyedül felvehesse a küzdelmet. A franciákban bízni pedig a legnagyobb naivság volt. Azok sohasem jöttek Magyarország segítségére; ellenben a magyarság történelme nem egy gyászos csapást köszönhet a franciáknak.

A viddini táborban várták be a menekültek, hogy az Ausztria és Oroszország részéről a politikai menekültek és a katonai lázadóknak minősítettek kiadatása tárgyában felmerült kérdések tisztáztassanak.

A török porta igen nagy nemeslelkűséget tanusított. Nemcsak hogy megtagadta a területére menekült magyarok, lengyelek és olaszok kiadását, hanem elrendelte, hogy azok emberies és előzékeny bánásmódban részesüljenek.[34]

Ausztria eme kudarc ellenére sem állott el attól a céljától, hogy a magyar szabadságharc menekültjeit kezére kaphassa. Ha nem sikerült az erőszakos követelés, ha eredménytelenek maradtak a diplomácia eszközei, más megoldást keresett. Hauslab tábornokot Viddinbe küldötte, aki mindazoknak, akik a monarchia területére visszatérnek, teljes kegyelmet ígért.

Hauslab tábornok küldetésének eredményét megkönnyítette a nyomor és a nélkülözés. Tisztek és legénység egyformán le voltak rongyolódva; csak éppen a legszükségesebb ruházatuk volt már meg, az is szánalmas állapotban. Minden ingóságukat elkótyavetyélték, hogy legalább néhány piaszterhez jussanak. Életük kilátástalan volt és arra számítani aligha lehetett, hogy örökké a török kormány kegyelemkenyerén fognak élni. Így sok magyar és lengyel elfogadta Hauslab ajánlatát és visszatért hazájába, ahol újból besorozták őket katonának, vagy azt, aki szolgálatra alkalmatlannak bizonyult, szabadságolták.

De voltak olyanok, akik honfiúi elkeseredésből, vagy mert nem mertek bízni az ígéretekben, sőt mert életüknek jobbfordultát várták a merész elhatározástól: áttértek muzulmán hitre és Törökország alattvalói lettek.

[34] Erre vonatkozólag lásd: *Berzeviczy Albert:* „Az absolutizmus kora Magyarországon" című műve I. kötetének V. részét.

Az elsők voltak ezek között Bem József altábornagy, Kmetty György tábornok és Stein Miksa ezredes. Bem a Murad pasa, Kmetty a Ferhad pasa, Stein az Ismail pasa nevet vette fel. Példájukat több honvédtiszt, magyar katona és lengyel emigráns követte.

A hazatérések és a mohamedán hitre való áttérés következtében a magyar menekültek száma igen megfogyott.

Az olasz légióból csak tizenöten vették fel a mohamedán vallást, hogy a török hadseregben vállaljanak szolgálatot. A többi 430 olasz együtt maradt. Monti ezredes mindent elkövetett, hogy honfitársait együtt tartsa. A viddini erkölcsök nagyon veszélyeztetvén eme szándékát, azon munkálkodott, hogy légiójával Piemontba mehessen, vagy legalább is Viddinből elvigye őket.

E célból a magyar fordításban itt következő kérelmet intézte a török nagyvezirhez:

„Resid Pasa Nagyvezir Őfőméltóságának. Viddin, 1849 október 1-én:

Miután az olasz légió elhagyta Magyarország földjét, hogy Törökországban keressen menedéket, emigráns testületté válván, katonai csapatjellegének meg kellett volna szűnnie. Azonban ama bizalom, amellyel tisztjeim és katonáim eme legszomorúbb időszakban is viseltetnek irányomban, miután feladatommá tettem a régi rend és tekintély megőrzését, érezteti velem, hogy nemcsak mint parancsnoknak, hanem mint honfitársnak is kötelességeim vannak velük szemben. Ezen szempontból kiindulva, mérlegelve a jelen pillanatban reám háruló felelősséget, bátorkodom teljes valóságukban Nagyméltóságod elé tárni a tényeket, amelyeket nem hagyhatok téves megvilágításban, hogy azért nemzetemtől szemrehányásban legyen részem, vagy magát a nemzetet érje szégyen.

Ismeretlen forrásból származó hirek legutóbb igen sok emigránsban azt a hitet keltették, mintha a Divan a kinemadatást az Izlam felvételének feltételéhez kötötte volna, aminek az lett a következménye, hogy több tábornok, tiszt és katona muzulmán hitre tért át. Miután a török kormánytól semmiféle rendeletet se kaptam, azonnal igyekeztem katonáimat a fenti hírek valótlanságáról meggyőzni, sőt egy levelet is felolvastam előttük, mely barátaim egyikétől, aki egy olasz hatalom képviselője Konstantinápolyban, kaptam és amelyben az olvasható, hogy Nagyméltóságod a legjobb szándékkal viseltetik irányunkban. Különben kijelentettem nekik, hogy a szárd király Ő Felségének kormányához fordultam, kérve, hogy vendégszeretetébe fogadjon; és tudtul adtam nekik, hogy a Félsziget emigránsai érdekében augusztus 31-én a piemonti képviselőház által elfogadott törvénytervezet sze-

rint az ő helyzetük különbözik a többi emigránsokétól. Hogy legalább is meg kell várni a török kormány még függő döntését, mielőtt maguktól határoznának. Nagy volt tehát csodálkozásom, amidőn szeptember 22-én két olasz katona mohamedán viseletben jelent meg az utcán. Két olyan személy volt ez, akik bajtársaiktól és felügyeletemtől távol, katonai kórházban voltak. Nem akarok ama fondorlatok részleteibe nyúlni, amelyek a két lábadozót az izlam felvételére bírták, azonban az bizonyos, hogy mások elcsábítására való eszközül használták fel őket. Valóban, még az este a sorakozásnál két újabb katona hiányzott és másnap már mind a négyen török egyenruhában voltak láthatók az olasz tábor közepén. Alig tudtam katonáimat, akiknek elkeseredése tetőfokra hágott, visszatartani attól, hogy rájuk ne vessék magukat; miután eltávoztak, sikerült mégis néhány társuknak, akik távolabb állottak, a következőket elmondaniok:

„Esküvel négyévi szolgálatra köteleztük magunkat; mialatt az esküt elmondtuk, fehér lepedővel takarták le fejünket; miután megmosakodtunk, egy . . . . . [35] adtak nekünk és október 1-re még sokkal többet igértek."

Ezek után megkettőztettem a felügyeletet, panaszt tettem és a hatóságokkal egyetértve elhatároztuk, hogy több áttértet nem eresztünk be a táborba és a városba csak aláírásos engedélyemmel ellátott katonáim mehetnek be. Én magam állítottam egy káplárt az erődbe vezető hídra, hogy a fenti rendszabályt könnyebben ellenőrizhessem. Szeptember 26-án a hídon négy olasz katona jelentkezett engedélyem nélkül; a káplár visszautasította őket, azonban az őrség török tisztparancsnoka a saját katonái oltalma alatt beengedte őket a városba. Mind a négy mohamedán lett és a légiót ily módon mostanig 15 szökevény hagyta el.

A csábítók első eredményei után a rajongást megközelítő szellem uralkodik mindenütt. Úgy a környéken, mint a városban katonáimat és tisztjeimet felszólítják a kereszténység elhagyására, sokszor a „gyaur" jelzőt és fenyegetéseket használva, mely szerint ellenkező esetben az ellenségnek lesznek kiszolgáltatva.

Mindebből tehát, amit Nagyméltóságodnak alázatosan feltártam, következik, hogy:

1. azon katonák, akik a mohamedán hitre tértek, nem ismerik tettük következményét, mert azt hiszik, hogy csak négy évre kötelezték magukat;

2. hogy ugyanazon áttérteket használták fel volt bajtársaik elcsábítására, pénzt adván nekik, ami a tétlenségben

[35] Az eredetiben olvashatatlan.

levő katonát megrontja; különösen könnyű ezt elérni olyan katonáknál, akik a városon kívül, táborban, ruha nélkül, a dunai éghajlat szigorúságának kitéve, hosszú idő óta egy garas nélkül, rettenetes nélkülözések között élnek. Ez lehetetlenné teszi a fegyelem fenntartását, minthogy katonáim az izlamtól büntetlenséget remélnek és így lassankint a szabályokat és parancsnokaik rábeszélését semmibe se fogják venni.

Abban a meggyőződésben, hogy mindezen tények ismeretlenek Nagyméltóságod előtt és ellenkeznek annak a kormánynak intencióival, amely minket ily nemes vendégszeretetben részesít, kényszerítve érzem magam, hogy ezeket, valamint hivatalnokainak visszaélését tudtul adjam. Egyúttal értesítem a kormányt, hogy feliratom másolatát, melyet én és összes tisztjeim aláírtunk, egyidejűleg a Konstantinápolyban székelő angol, francia és szárd követeknek is megküldöm azon célból, hogy ilyen okmánynak nyilvánosságra hozatalával lelkiismeretemet, a magam és a légió becsületét, honfitársaimmal szemben megvédjem.

Monti S. ezredes s. k."

Gallipoliban.

Amit Monti óhajtott, beteljesült. A török kormány elrendelte, hogy az összes menekülteket különítsék el. Még 1849 október 31-én a lengyelek Viddinből Sumlába utaztak, az olasz légió pedig november 1-én indult el Gallipoliba. November 2-án a muzulmán hitre áttértek távoztak különböző helyekre, leginkább Alexandrettaba és Aleppoba. November 4-én Kossuth utazott el a magyarokkal, szintén Sumlába.

Az olaszok elutazása előtt Kossuth és a magyar bajtársak Viddin főterén, a törvényszék épülete előtt, vettek tőlük ünnepélyes búcsút. Kossuth minden ékesszólásával tolmácsolta még egyszer nekik a magyar nemzet nevében forró köszönetét és fájdalmas búcsúüdvözletét, dícsérő szavakban emlékezve meg a légió önfeláldozó tetteiről. A búcsúzásnál megjelent és a távozó olaszokat szintén üdvözölte Sir Pasa és Izmail bey, a török helyőrség parancsnoka.

A „La Presse" című ujság, 1849 november 24-i számában, többek között az alábbi szavakban említette meg az olasz légiónak Gallipoliba való elutazását:

„Monti ezredes, a törekvő, ügyes katona, állott élükön. A hadjárat alatt a szó legszorosabb értelmében megosztotta sorsát övéivel és ez légiójának egyszerű megfigyeléséből is mindjárt kitünt. A legfegyelmezettebb és legrendesebb csapat volt. Az egyenruhák, bár több csatamezőt bejártak, mintha most kerültek volna ki a raktárból."

A légió 1850 március közepéig, vagyis négy hónapig maradt Gallipoliban. Fegyelme itt is elsőrendű volt. A török lakosság rokonszenvvel fogadta őket és a hatóságok is figyelmes bánásmódban részesítették. Meg kellett várni, hogy a Konstantinápolyban székelő szárd követ és a d'Azeglió Maximus vezette piemonti kormány között folyó tárgyalások befejeződjenek, továbbá, hogy a Monti ezredes részéről La Marmora tábornokhoz és Negri Kristóf báróhoz intézett sürgető kérvények elintéződjenek.

Végre 1850 február közepén rendelet érkezett, amely a légiónak Cagliariba való szállításáról intézkedett, ahol bizonyos meghatározott ideig minden legionárius tiszt napi 2 lírát, a legénység pedig napi 1 lírát kapott.

Törökország az utolsó pillanatig nemesen viselkedett az olasz légióval szemben és Cagliariba való elszállításukra felajánlotta 44 ágyúval felszerelt „Jasy Allah" (Isten adománya) nevű vitorlás fregattját.

Monti ezredes ezt az előzékenységet az alábbi magyar fordítású levélben köszönte meg és vett búcsút a török földtől:

„Resid Pasa Nagyvezir Őfőméltóságának. Gallipoli, 1850 március 5.

Főméltóságú Nagyvezír!

Mielőtt fegyverben és balsorsban együttélő társaimmal elhagynám ezt az országot, mely számomra nem száműzetést, hanem vigasztalást jelentett, velük együtt hálával adózom Őfelsége, a Nagy Úr kormányának.

Ő ellenségeink erőszakoskodásával a humanitás és erkölcs elveit állította szembe és nemcsak megvédett, de hajlékot is adott neküink; jótéteményekkel halmozott el bennünket, mely alkalommal nem a költség nagyságát, hanem a szerencsétlenek szükségleteit vették tekintetbe. Tény, hogy az olasz légiót 8 hónapi tartózkodása alatt bőségesen ellátták élelemmel és kétszer teljesen felruházták. A Viddinből Gallipoliba való utazás céljaira elegendő pénzt kapott; a betegeket az ottani kórházakban gyógyították, illetőleg drága gyógyszereket és ágyneműt bocsátottak rendelkezésükre; a tisztek rendfokozatuk szerint a császári tisztek megfelelő rangjának járó adagokat rendszeresen megkapták és végül egy török fregatt az állam költségén Sardinia szigetére szállítja a légiót. Európa melyik más kormánya cselekedne hasonlóan? Habozás nélkül mondom: egyik sem. Európa száz és száz ajakról fogja hallani, hogy milyen nagy volt a Nagy Úr és az ő népének vendégszeretete Magyarország harcosaival szemben. Ha majdan a török birodalom órája ütni fog és kibontaná dicső vezéreinek régi zászlóját és a háború hymnusát zengené, akkor

annyi sok távoli, de felbonthatlan rokonszenv következtében egybeforrott szívben új visszhangra találna.

Midőn honfitársaim érzelmeit Főméltóságodnak, akinek a magyar emigráció annyit köszönhet, tolmácsolom, kérem, fogadja a részemről jövő köszönetet is, aki iránt kormánya nem kevesebb jóakarattal és megkülönböztetéssel járt el.

Mindnyájan boldogok lennénk, ha Fenséged kegyes volna Őfelsége a Sultan trónjának lábai elé terjeszteni ezt az örök hálát és mély hódolat kifejezését, amellyel az olasz légió és annak parancsnoka a birodalom vendéglátó földjének elhagyása pillanatában a legfelsőbb jóságról megelékezik.

Monti S. ezredes s. k., az olasz légió parancsnoka."

Elutazás Sardiniába.

A légiót 1850 március 14-én hajóra szállították. A fregatt április 13-án elérte Maltát, mely alkalomból a „Gazetta di Malta" című ujsa- a következőkben adott hírt megérkezésükről:

„A Jassy-Alah 44 ágyús török fregatt tegnap érkezett ide Konstantinápoly és Navarinból, fedélzetén szállítja a hős olasz legionáriusokat, akik oly vitézül harcoltak Magyarországon a leutóbbi háborúban. Parancsnokuk a derék bresciai Monti ezredes, aki abban a háborúban is igen kitüntette magát. Ezt a kis hős csapatot a szultán olyan fogadtatásban részesítette, amely az egész művelt Európa rokonszenvét felkeltette. A történelem fel fogja jegyezni lapjaira, hogy a mohamedánok a szerencsétlen menekülteknek hajlékot adtak, amit a keresztények megtagadtak tőlük. A szultán nemcsak bőséges jutalmakat osztott ki a szerencsétlenség eme fiainak, de megengedte nekik, hogy kardjukat, amellyel egy elnyomott és brutális erővel meghódított ország jogait védték, viselhessék. Róma olasz menekültjei nem osztozhattak hasonló sorsban. Azokat barbár és kegyetlen kezek visszautasították.

Isten fizessen mindenkinek érdeme szerint."

Május 5-ike volt, amidőn a „Jassy-Allah" Cagliariban kikötött és az olasz légió a magyar csatamezőkön hősiesen lobogtatott megmentett zászlója alatt partra szállott. Örömkönnyek csillogtak a vitéz harcosok szemében, hogy annyi hányattatás után végre ismét testvéreik földjére léphettek. La Marmora Albert altábornagy, Sardinia katonai parancsnoka, meleg szavakkal üdvözölte őket.

A légió befejezte feladatát. Tagjai visszakívánkoztak a szabad polgári életbe; Olaszország szegény volt, nem segít-

hette őket. Monti ezredes, előre látva légiójának közeli feloszlását, 1850 június 14-én utolsó napiparancsban végső Istenhozzádot mondott hű bajtársainak:

„Tisztek és Katonák!

Lelkiismeretem azt mondja, hogy mindig teljesítettem irántatok való kötelességemet, úgy mint parancsnok a harctéren, valamint a száműzetésben mint bajtársatok. Midőn el kell tőletek válnom, mélységes fájdalmat érzek. Szükségesnek tartom, hogy elismerésemet fejezzem ki ama hűség és szeretet tanubizonyságaiért, amely velem szemben részetekről, elválaszthatatlan bajtársaimtól, a legnagyobb mepróbáltatások közepette megnyilvánult. Tiszteletet érdemeltek, amiért a hazátok örök ellensége által igért kegyelem helyett inkább a fáradságos, áldozatokkal teli száműzetést választottátok. Erkölcsös és fegyelmezett viselkedéstekkel eme derék szigetlakók megbecsülését érdemeltétek ki. Az annyira nemes tettek gyümölcsét akkor fogjátok aratni, ha mint katonák és polgárok mindig emlékezni fogtok arra az elvre, amely a magyarországi olasz légiónak vidám és szomorú napjaiban büszkesége volt. Szeressétek Piemontot, mely benneteket, üldözötteket és mindenkitől elhagyatottakat, saját fiaiként befogadott és amelynek testvérei vagytok a közös név, szerencsétlenség és remény folytán; lássátok benne az önállóság hatalmas oszlopát és három színében Olaszország és Magyarország ama zászlóját, amelyben annyira hittetek.

Isten oltalmazzon benneteket!

Cagliari, 1850 június 14.

Ezredestek:
Monti Sándor s. k.

A légió feloszlása. A magyar légió.

A légió feloszlott. Tagjai elszéledtek az egész világon, hogy munkát keressenek.

A magyarok lovagiasan viszonozták olasz testvéreik hősies áldozatkészségét. Hiszen ugyanegy lelkesedés hevítette keblüket: a szabadság utáni vágy és a közös elnyomó lerázása.

Az olasz nép egy évtized mulva fegyvert fogott szabadságáért. Hatalmas szövetségre talált a franciákban. Az 1859. évi háborúban vívta küzdelmeit Ausztria ellen és ez a küzdelem felszabadította az eddig osztrák uralom alatt álló olasz területek egy részét. Az egységes Itália eszményképe kezdett megvalósulni. Néhány év mulva újabb szabadságmozgalmak indultak meg a még osztrák hatalomhoz tartozó területen, majd 1866-ban kitört a háború, amelyet Itália Poroszországgal szö-

vetkezve vívott meg az ausztriai császárság ellen és ez a háború is újabb olaszlakta területekkel gyarapította Itáliát.

Az 1848/49. évi szabadságharc magyar menekültjei ezekben a küzdelmekben éppen úgy az olasz testvérek segítségére siettek, mint 1848/49-ben az ő harcaikban zászlójuk alá sorakozott az olasz légió. A magyar szabadságharcosok, kibővítve táborukat az olasz földön harcoló osztrák sereg magyar katonái közül hozzájuk tömegesen átjött vitézekkel, magyar légiót alakítottak, amely két kisebb dandárt, egy huszárosztályt és két üteget alkotott régi, 1848/49-i, honvéd tisztek vezetése alatt. Ezt a hadosztályt „magyar segítősereg"-nek is nevezték és 1859-től 1867-ig állott fenn. Egykorú olasz munkák elismeréssel emlékeznek meg a magyar légió harcairól, amellyel közreműködött az olasz egység megteremtésében.

Nemcsak a mult század közepén dúlt harcok, hanem hosszú évszázadok közös sorsa kovácsolta össze a magyar-olasz testvériséget. A két szabadságszerető nép minden időkben együtt érzett és együtt működött egymás nemzeti létéért. Hiszen lobogójuknak színe is ugyanaz: piros-fehér-zöld.

Sajnos, a világháború ezt a két baráti nemzetet két ellenséges táborba sodorta. Azok, akiknek apái vállvetve küzdöttek egykor egymás szabadságáért, a világháború véres csatáterein ádáz küzdelmekben ontották egymás vérét. Itália a nagy világégés után szinte befejezte nagy munkáját: az összes olaszoknak egy országban való egyesítését.

Annál mostohább lett a mi sorsunk. Bosszúszomjas ellenségeink elszakították magyar testvéreink millióit, azoknak a területeknek kétharmadrészével együtt, amelyek ezer éven keresztül Szent István birodalmához tartoztak.

Nem a mieink már azok a véres csataterek, amelyeken egykor az olasz légió vére is ömlött a mi szabadságunkért, Balkáni hódító tapossa az 1848/49-i hősök porait és mégse szabad, hogy emléket állítsunk, vagy a kegyelet virágait helyezzük el a szabadságért dicső halált haltak jeltelen sírdombján.

A balkániak elpusztították azokat az emlékműveket, amelyeket a szabadságharc vértanúinak emlékére egykor állítottunk. Másképen ők nem is cselekedhettek; hiszen akkor, amidőn az olasz légió is vérzett a magyar szabadságért, a balkáni hódítók az ellenség táborában voltak és embertelen kegyetlenkedéseikkel pusztították a védtelen magyar népet. Fáj nekünk, magyaroknak, és bizonyára fáj a másvilágon az 1848/49-i hős magyar és olasz hősöknek is, hogy ezek a balkániak most magukat az irántunk mindig rokonszenvet érző olasz testvérek szövetségeseinek nevezik.

Mély, soha be nem gyógyuló fájdalmunkat talán Itália népe tudja a legjobban megérteni, mert az a nép is sokáig egymástól elszakítva szenvedte az idegen uralom rabságát. Megérti, hogy mit jelent, ha a darabokra tépett nemzet minden vágya az újból való egyesülés.

A jövő titkaiba senki se láthat. Eljöhet még az az idő, hogy magyarok és olaszok ismét testvéri jobbot nyujtva, egymásért olyan hősiesen fognak küzdeni, mint küzdöttek annakidején nálunk az olasz légió hősei és harcoltak az egységes Itáliáért a mi honvédeink, huszáraink és tüzéreink.

Berkó István.

HONVÉDTŰZÉREK PRZEMYSLBEN.

I. BEVEZETÉS.

A m. kir. 2. honvéd tábori ágyúsezred naplóját az ezred segédtisztje, Kastner Róbert főhadnagy és a rabságban elhunyt derék Borsos alállatorvos, az orosz fogságban is megőrizték, nekem is sikerült nehány feljegyzést megőriznem. Így meg tudom írni az ezred részvételét a m. kir. 23. honvéd gyaloghadosztály vívta némely nevezetes csatában, melyekben, Tamássy altábornagy vezetése alatt, a magyar katonák még az ellenség ismételten megnyilvánult elismerését is kivívták. Meg tudom írni az ezred részvételét a várőrségnek abban az, eddig tudtommal a nyilvánosság előtt nem eléggé méltatott, dicső harcában is, midőn Weeber tábornok hervadhatlan babérokat szerzett azzal, hogy a VI. védőkerület magyar népfölkelőivel és a 23. honvéd gyaloghadosztály némely csapataival, Ratko Dimitriev erőszakos támadását visszaverte és az orosz óriási túlerő felett döntő győzelmet aratott.

Nagy segítségemre volt emlékezéseim megírásánál Kuzmanek vezérezredes, feledhetetlen, mélyen tisztelt várparancsnokunk „Przemysl mindkét ostroma 1914. és 1915-ben“ című, a „Hadtörténelem“ 1921. évi IV. füzetében közölt forrásmunkája, különösen a hozzá mellékelt részletes térkép, mely eddig nem állt rendelkezésemre, továbbá dr. Geöcze vk. százados „Przemysl tragédiája“ című könyve, melyben a III. fejezet nagy részét és részben a San-menti csatát is, magam írtam volt meg, ezért mostani emlékezéseimben némely ismétlések fordulnak elő. Nagy segítségemre voltak Stuckheil őrnagynak a Przemysl körüli harcokról a gondos történetíró alaposságával megírt kéziratai. Ezekben ezidőszerint az adatok hiányossága által teljesen menthető hézagok és tévedések is foglaltatnak, melyeket a még élő résztvevők megemlékezéseiből lenne lehetséges és kívánatos idővel felderíteni. Végül nagy segítségemre voltak azok a beszélgetések, melyeket a VI. védőkerület számos vitéz védőjével, elsősorban diadalmas

[1] Ennek a tanulmánynak szerzője a 2. honv. tábori ágyúsezrednek, később a 23. honv. gyaloghadosztály tüzérdandárának is volt a parancsnoka.

parancsnokunkkal, Weeber altábornagy úrral, 1921 óta, összejöveteleink alkalmával, folytatni szerencsém volt.

Bár akadna valaki, akinek módja van arra, hogy az összes forrásokat felkutatva, *minél több, még élő szemtanuval érintkezésbe lépve,* egy koszorúba tudja összefoglalni azokat a virágokat, melyeket dicső magyar katonáink ugyancsak kiérdemeltek.

E szerény munkámat is, mely teljességre természetesen nem tarthat számot, egy ilyen virágszálnak szántam.

Emlékezéseimet a lembergi csatákban való részvételünkről még nem tudom megírni, mert a hadosztály harci helyzeteiről való ismereteim és emlékezéseim hiányosak; várnom kell, míg arra hivatott toll a keretet is megadja. Pedig ezekben a csatákban kaptuk a tűzkeresztséget és vitéz csapataink olyan nagy önfeláldozással, olyan kiválóan feleltek meg igen súlyos kötelességüknek, bennünket, a vezetőket soha meg nem cáfolt bizalommal és biztonsággal töltve el: hogy ezeknek a csatáknak élő és hősi halált halt résztvevői is rászolgáltak az emlékezésnek virágaiból kötendő koszorúra.

II. A M. KIR. 2. HONVÉD TÁBORI ÁGYÚSEZRED MEGALAKULÁSA.

Az ezred 1914 április 1-ével alakult meg, egyelőre 3 üteggel, Versecen.

A már 1913-ban megalakult honvéd tűzércsapattestek adták át az állományhoz szükséges számú tisztet, altisztet, legénységet és lovakat. Budapestről, Nyitráról, Nagyszebenből, Lugosról, Zágrábból összesen 11 szállítmány érkezett, március végén és április elején, Versecre.

Anyagot, szolgálati könyveket és egyéb szükséges kellékeket a honvédelmi minisztérium különböző osztályai küldöttek részletekben és némi húzavonával; az elhelyezésről és berendezési tárgyakról a 2. honvédkerületi parancsnokság gondoskodott, szintén részletekben, szintén húzavonával. Súlyos hátrány volt, hogy nem kapott az ezred alakulásakor legalább egy teljes üteget, valamely már megalakult ezredből. A tisztek, altisztek és a többi legénység nem ismerte egymást és a lovakat, nem volt egyetlen állandóan összeszokott hatosfogat se.

Versec kellemetlen és drága helyőrség hírében állott, oda nem vonult be senki szívesen, hanem csak többé-kevésbbé kényszer hatása alatt. Eredmény: gyakori személyváltozás a legfontosabb szolgálati beosztásokban is. Nagy hátrány volt az is, hogy a beosztott alantas tisztek nagy részét csak kevéssel azelőtt helyezték át a gyalogságtól a tűzérséghez.

Az elhelyezés kedvezőtlen volt: kisebb-nagyobb csoportok, részben egyenkinti elszállásolás. A kiképzést kedvezőtlenül befolyásolta a megfelelő gyakorlóterepnek csaknem teljes hiánya, ebben a szőlővel és más értékes kultúrnövénynyel intenziven művelt Kánaánban.

Az egész április eltelt és még mindig nem kaptunk ágyúinkhoz irányzókészülékeket. Az anyag rendbehozatalát nagyban hátráltatta némely fontos szolgálati könyv hiánya, melyeket hetekig hiába sürgettünk.

Az állományt a mozgósításig sem bírtuk teljesen rendbehozni, mert a tartalékos legénység személyi okmányait nem tudtuk rendben megkapni.

Augusztus 8-án, az ünnepélyes eskütétel után, úgy kellett az állomány-chaoson segíteni, hogy a kivonult mozgósított ütegeknél, a hézagokat a lövőszertelep és pótüteg állományából a helyszínén kipótoltam és az így valósággal előállott állományt tétettem az állományparancsba, tekintet nélkül a mozgósítási beosztásra, amely igen sok embernél ismeretlen maradt, némely kiegészítőparancsnokság hiányos munkája folytán. A szállítmányokban beérkezett lovak megjelölése körül is voltak bajok. Nehány nekünk szánt ló ki volt cserélve, bizonyára egyik-másik fogatos altiszt egyéni akciója révén. Némely lovunk ügye akkor is felderítetlen volt, mikor megettük őket Przemyslben.

A verseci lakosság, a hivatalos körök és a polgárság, úgy a magyarok, mint a németek és szerbek, nagy örömmel várták házi tűzérezredüket. Április 4-ére jutottunk annyira, hogy 12 ágyúnkba be tudtunk fogni a város szélén levő anyagszertárunkban. A nemzeti zászlókkal díszített főutcán át, ünneplő polgárság sorfala között, vonult az ezred a városházánál elterülő piactérre, hol a törvényhatóság nagyszámú díszes küldöttsége élén báró Dániel Tibor főispán és Rezucha István polgármester, az „imához" kürtjel elhangzása után, meleg szavakkal üdvözölték a „tömeg"-ben felállított ezredet. A szomorú végig a legkellemesebb viszony maradt fenn a verseci polgárság és az ezred, illetve utóbb pótütege között. Sőt a szomorú vég után, a szerb megszállás keserves idején is, nem egy tanujelét láttam úgy a német, mint a szerb polgárok rokonszenvének.

A harcszerű kiképzést nagyban előmozdította a létszámemelés — gondolom, június elején —, melynek révén lövőszeres kocsijaink is fogatoltattak. Elérkezett a gyászos emlékű sarajevói gyilkosság. Meg voltunk győződve, hogy ez háborút jelent, annál inkább, mert már előbb is ismételve vettük hírét balkánszerű komitácsi-próbálkozásoknak a déli végeken.

Lázasan készültünk a lövőgyakorlatokra, melyeket a

programm szerint, augusztus hó folyamán, Lugostól délre, Skeus vidékén kellett volna megtartanunk. Ha jól emlékszem, július 24-én, mikor — mint most már tudjuk — az angol hajóhad valamennyi egysége fűtve volt, küldtem el mint szállásszabályozót, vitéz Naményi Koncz Viktor, jelenleg ny. tábornokot, akkor százados, lövőszertelepkeret-parancsnokot. Két nap mulva sürgönyileg visszahívtam Klopodiáról, mert megjött a mozgósítási parancs.

III. MOZGÓSÍTÁS, FELVONULÁS, HADMŰVELETEK OKTÓBER ELEJÉIG.

A mozgósítás lefolyásáról és a menetekről augusztus 30-ig idézem az ezred naplóját, azzal a megjegyzéssel, hogy a zárjel közti idézetek az ezredsegédtiszt megjegyzései.

„1914. VII. 28.—VIII. 6.; 1—9. mozg. nap. Intézkedések a mozgósítási határozványok szerint."

VIII/6. 10. mozgósítási nap. Menetkészültség határideje.

VIII/7. Szemle az alosztályoknál. Nehéz állományrendezés.

VIII/8. Ünnepélyes eskütétel. Állományrendezés.

VIII/9. Előkészületek az elindulásra. D. u. 9 ó. 40 p.-kor 1. üteg és ezredtörzs elindul. Állományrendezés befejezése. (Egész ezred lőszerfelszerelése: 1268 lövés.)

(A mozgósítás, hála az éppen idejében elkészült jó mozgósítási tervezetnek, általában símán és akadálytalanul folyik le, csak az állományrendezés körül vannak zavarok.)

Az ünnepélyes eskütétel alkalmával, hol csak kis számú közönség gyűlt egybe, a polgármester üdvözölve az ezredet a háborúba induláskor, azon reményének ad kifejezést, hogy az ezred ott zászlót szerez majd magának és azzal fog visszatérni. Az ezred elvonulása a városból igen ünnepélyes és szép volt, lövegek, stb. virágdíszben.

VIII/10. Vasúti szállítás. D. e. 3 ó. 40 p.-kor megérkezés Nagybecskerekre. D. e. 10 ó.-kor ezredtörzs és két üteg elindul Nagybecskerekről. Gyalogmenet Titelre. Titelben hajóraszállás. D. u. 8 ó.-tól viziszállítás. Az ezred többi alosztályai a menetterv, illetve a hadosztályparancsnokság 7. Op./1914. számú rendelete alapján (Rezsőháza).

VIII/11. D. u. 12 ó. 10 p.-kor ezredtörzs megérkezik Jlokra. Itt laktáborozás. D. u. 1 ó.-kor 1. üteg partraszállása. D. u. 6 ó.-kor 2. üteg száll partra.

VIII/12. Körübelül d. e. 9 ó.-kor II. oszt. törzs és 3. üteg érkezése Jlokra. D. u. 4 ó.-kor ezredpótosztag érkezése. Szten-

csenszk hajtótüzér (3. üteg) vízbefúl. Megmentése körül kitűnik Harsányi hadnagy és Kabula tüzér (3. üteg).

(A vizen való szállítás kedvező időjárás mellett igen szép.)

VIII/13. Ütegenkinti ütközetgyakorlat. Gyakorlat a vetőhíddal és a figyelőlétrával.

VIII/14. D. e. 7 ó.-tól déli 12 ó.-ig: Menet- és harcgyakorlat a Fruska-Górán az ezredben.

VIII/15. Pihenőnap. Iskolázás. A 23. hadosztályparancsnokság szóbeli parancsára, a lovak kímélése végett, gyakorlatok befogott ütegekkel egyelőre mellőzendők.

VIII/16. Ugyanaz.

VIII/17. Ugyanaz.

VIII/18. Őfelsége születésnapja alkalmából az ünnepélyhez az ezred egy gyalogüteggel vonul ki.

VIII/19. Pihenőnap. Iskolázás

(Az elhelyezés Jlokon szűkös, különösen a lovak részére, melyek nagyobbrészt fedél nélkül maradnak. A Dunában való gyakori fürdés, illetve úsztatás, jót tesz embereknek és lovaknak.)

VIII/20. D. u. 3 ó. Ezredtörzs és 1. üteg indul Jlokról. Biztosított menet Sarengradra, mert komitácsik támadása nincs kizárva.

VIII/21. D. e. 5 ó. 30 p. Ezredtörzs és 1. üteg menete Vukovárra.

VIII/22. D. u. 2 ó. 53 p. Ezedtörzs és 1. üteg vasúton elindul. (Menetcél: Jasló.) Eszék, Pécs...

VIII/23. Vasúti szállítás: Budapest...

VIII/24. Vasúti szállítás: Miskolc, Kassa, Eperjes...

VIII/25. Vasúti szállítás: Neu-Sandecz, Jasló. Innen azonnali továbbirányítás: Rzeszow. Innen: Przemysl. Innen- Sądowa-Wisznia.

(Egyes vasúti állomásokon a lakosság a tiszteket és legénységet lelkesen üdvözli, megvendégeli, minden jóval ellátja és a kocsikat feldíszíti. Az országon való átvonulás valóságos diadalmenet. A ki- és berakodás nagyobbrészt akadálytalanul és gyorsan megy végbe.)

VIII/26. D. e. 1 ó. 20 p.-től kirakodás Sądowa-Wisznián. D. e. 4 ó. 30 p.-kor gyalogmenet Jaworówra. Laktábor a lovassági laktanyában.

VIII/27. Laktáborozás Jaworówban. Pihenő.

VIII/28. D. e. 3 ó. 30 p. Indulás Jaworówból. Menet Koziczére. 5 ó. 30 p. Beszállásolás. D. e. 6 ó. 30 p. Riadó. Menet Zielówba. Szabad tábor. A 3. üteg eddig még nem csatlakozott

az ezredhez. Első hír az ellenségről: Hadosztályparancsnokság ellenséges lovasság jelenlétére figyelmeztet.

VIII/29. D. u. 1 ó.-kor az ezred (1. és 2. üteg) a 46. dandár csoportjához osztatik be. Menet Dominikanski—Zawadów —Zaszkówba (ide érkezés d. u. 6 ó.-kor). Szabad tábor Zaszkówon.

VIII/30. D. e. 5 ó. Indulás. Menetvonal: Dorosów—Nowesiolo—Stroniatyn—Wisloboki—Remenow—Kukizow—Rudancze. Déli 12 ó.-kor Wislobokitól keletre a — 275 magaslaton állás szemrevétele. D. u. 2 ó.-kor továbbmenet Wisloboki mellől. D. u. 5 ó.-kor pihenő Kukizów és Rudancze között. D. u. 5 óra 30 perckor visszamenet Kukizów mellé. Pihenő és etetés. D. u. 6 ó. 30 p.-kor továbbmenet Rudanczétől északra a Koczurowa Mogila-magaslatra. Itt készültségi állásban táborozás. 3. üteg csatlakozik az ezredhez. E napon már ágyúzás hallatszik.

Augusztus 31-én volt az első csatanap. Ezt és az ezt követő eseményeket, a bevezetésben említett okoknál fogva, ezidőszerint nem írhatom meg, csak azt említem, hogy az ezred, hadrendileg a m. kir. 23. honvéd gyaloghadosztályba beosztva, részvett ennek összes hadműveleteiben.

Mikor a többi tábori seregtest 1914 szeptember 20-a táján a Przemyslben lévő készleteket részben elfogyasztotta, azután elhagyta a várat, a 23. honvéd gyaloghadosztály Przemyslben maradt, mint a vár főtartaléka, támadó műveletek céljaira.

Ekkor a várparancsnok a cs. és kir. 30. tartalék ágyúsüteget, mely a mozgósításkor Przemyslben alakult meg, csaknem kizárólag rutén legénységgel és osztrák, túlnyomórészben tartalékos tisztekkel, negyedik ütegként beosztotta az ezredhez. Megjegyzem, hogy a hadműveletekben sohase, a belső szolgálatban is alig volt érezhető súlyos hátránya a kétnyelvűségnek az ezredben.

Az ezrednek 1914 október elejéig nem voltak súlyos veszteségei, pedig majdnem minden ütközetben nagy tüzérségi túlerővel álltunk szemben. A túlerő nemcsak a lövegek számában, de azok kaliberében, felszerelésében és a felhasznált lövőszer mennyiségében is mindig nagyon érzehető volt. A 23. honvédhadosztály mindig nehéz, sokszor válságos harchelyzetei dacára minden csatájában győzteseknek éreztük magunkat. Ha a csaták után mindig vissza is kellett vonulnunk a szomszéd seregtesteknél előállott helyzet folytán, mi soha verést nem szenvedtünk, visszavonulásunkat üldözés érzékenyen soha meg nem zavarta. Gyalogságunk, lovasságunk magatartása mintaszerű volt, de amellett nagy szerencsénk is volt.

IV. KIROHANÁS 1914 OKTÓBER 4-ÉN UJKOVICE—MACKOVICE—ROKIETNICA FELÉ.

(1. vázlat.)

A kirohanások 1914 szeptember 20-tól október 4-ig az ezredre vonatkozóan csak kisebb jelentőségű — szóra alig érdemes — csetepatéknak minősíthetők.

Október 3-án d. u. 10 ó.-kor kapta az ezred azt a parancsot, hogy október 4-én d. e. 6 ó.-kor a IX. *a)* erődnél a menetoszlopba sorakozzék. Ide megérkezve, az ezred a Bernátsky-oszlophoz (hat honvéd zászlóalj) osztatott be, melynek *útirányul 325 ◇, 331 ◇, 384 △, 361 △ Wola Rokietnica volt kijelölve.* Ez volt a bal, egyben főoszlop. Jobbra tőlünk, úgy tudom, a 10. cseh népfölkelőezrednek Ujkovice keleti vége, Mackovicén át, a 34. rutén népfölkelőezrednek még tovább keletre volt az előnyomulási szakasz kijelölve.

A mozgó vártüzértartalék egy 15 cm-es tarackos ütege Ujkovice keleti végétől, úgy tudom, délkeletre ment állásba késő délelőtt. Tudtommal csak néhány lövést tett és az ütközet menetére befolyással nem volt.

Az oszlopparancsnoktól csakhamar parancsot kaptam, hogy az ezred az Ujkovicétől közvetlen északra fekvő hátról segítse tüzével az előnyomulást. Hogy minél szélesebb arcvonalban biztosítsam ágyúim hatását a változatos terepen, körülbelül 2 km kiterjedésben állítottam fel az ütegeket, a következő sorrendben balról jobbra: 1., 2., 4., 3. üteg. Ezredparancsnokság a második és negyedik üteg közti térköz előtt, előretolva. A II. osztály parancsnokát a legszélső jobb szárnyra rendeltem és hogy ütegparancsnokot ne kelljen felváltanom, az I. osztály parancsnokságát is magamnak tartottam fönn. Az 1. számú ágyús lövőszeroszlopot a IX. *a)* számú erőd környékére rendeltem.

Az ütegek az ellenség felől nem voltak ugyan láthatók, de az orosz tüzérség, sőt részben még a gyalogság tüze ellen se voltak fedve a terepalakulás sajátossága folytán. A parancsnokok figyelőhelyei a tágas térközök előtt elég jó áttekintést nyujtottak az egész harctéren, kivéve a nyugati rész erdőfedte magaslatait. Az idő nyirkos, borús volt, de a kilátást nem zavarta. Az agyagos talaj, a szeptember 12-ike óta tartó esőzések folytán, át volt ázva, a hatos fogatok alig bírták a járműveket, pedig a lovak még elég jó erőben voltak. Különösen a lerombolt Ujkovice hosszában elvonuló, szinte szakadásszerű mélységi vonal — közvetlenül az ezred tűzvonala mögött — volt igen komoly mozgási akadály. Délelőtt 8 ó.-kor állásban volt az ezred. Tüzelés kezdete, alapos és gyors szögmérőmunka után, délelőtt 8 ó. 45.-kor a Kosienicét és

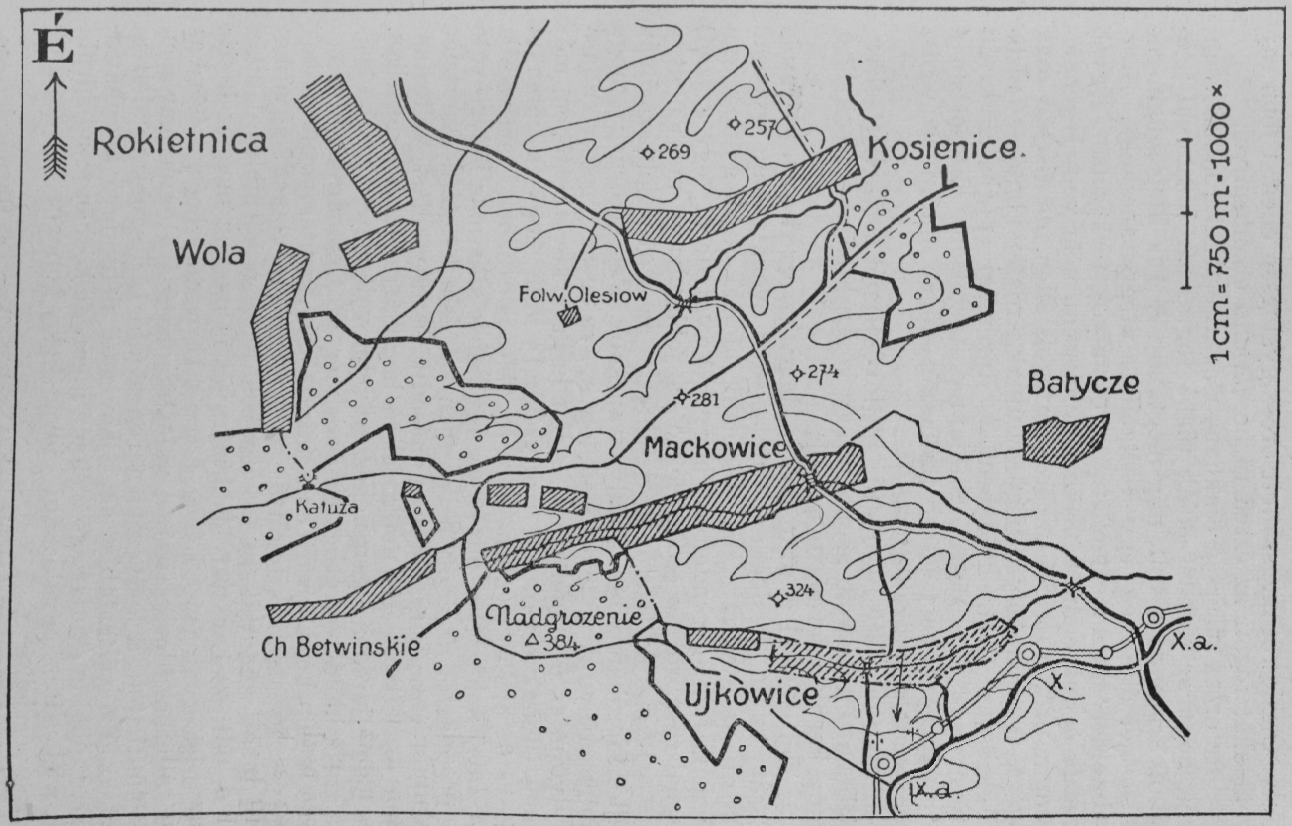
É
Rokietnica
Wola
Folw. Olesiow
269
257
Kosienice
1 cm = 750 m - 1000 ×
Bałycze
274
281
Mackowice
Katuża
324
Nadgrozenie
△384
Ch Betwinskie
Ujkowice
X.a.
X.a.

1. vázlat.

Folv. Olesiowót megszállott orosz gyalogság ellen. Utóbb rajvonalakat fogott az ezred tűzbe, látható eredménnyel.

Az orosz tüzérség csakhamar azzal értékelte működésünket, hogy az ezredet élénk tűzbe fogta, bár bizonnyal nem könnyű munkája volt, míg megtalált. A 4-ik üteg szögmérős altisztjét ölte meg egy telitalálat, ütegparancsnoka, Bretschneider százados mellett, az osztályok térközében. Egyéb veszteségünk emberben, úgy emlékszem, nem volt. Elrendeltem a próbatüzelést az orosz ütegek ellen, de tisztán csak azért, hogy mihelyt megmozdulnak, rögtön hatásos tűzbe foghassam őket, különben a tüzérségi párbajt, kivált ilyen nagy távolságra, céltalannak tartottam. Elsősorban a Bernátsky-csoport harci szakaszán bőven mutatkozó orosz rajvonalakra tüzeltettem.

Már délelőtt 10 óra tájban lövőszerpótlást kellett elrendelnem. Parancsom azonban, egy közeg hibájából, csak 12 ó. után került végrehajtásra.

Dél előtt 11 ó. után láttam, hogy az ezred jobb szárnyán saját rutén gyalogdandárunk sűrű vonalakban gyorsan hátrál az övvonal felé, mögöttük üldöző orosz gyalogságot nem láttam. Elrendeltem, hogy a lövegfedezet (egy század) a balszárnyról az erdőszélekről, a jobbszárnya menjen át.

12 ó. felé telefonon jelentette az ezred jobbszárnyán álló, kipróbált vitéz osztályparancsnok, Peitler őrnagy, hogy jobbszárnyunk a levegőben lóg a gyalogság visszavonulása folytán, az ő ütegei pedig, a hát hajlása következtében, már nem tudnak olyan kis irányzékkal lőni, hogy a mienket követő orosz gyalogságot tovább is tűzben tarthassák. A talaj nehézségei miatt, az ágyúknak alkalmas helyre való előretolásról az adott helyzetben szó sem lehetett, kénytelen voltam elrendelni, hogy a második osztály állást változtasson az Újkovicétől délre fekvő hegyhátra. A mély sárban, a nehéz terepen, igen nehéz művelet volt ez.

Ez időtájban érkeztek csak meg az 1. sz. ágyús lövőszeres oszlop kocsijai, a II. osztály mögé. Az ütegparancsnokok egyes kocsikból kifogatták a lovakat és elakadt ágyúikat 10 lóval vontatták ki a kátyúból. Közben körülbelül délután 1 ó. lett, az 1. osztály jobbszárnyát is nagyon megközelítette az orosz gyalogság. Látva, hogy a II. osztály beérkezésére az új állásba, illetve tüzével való támogatására egyhamar nem számíthatok, a kedvezőbb terepen álló 1. ütegnek rendeltem el az állásváltoztatást az Újkovicetől délre levő hegyhátra. Ez utóbbi mozdulat egész símán ment, de közben mind sűrűbben kezdtek gyalogsági lövedékek kopogni a 2. üteg ágyúvértjein.

Saját gyalogságunk sehol a közelben, a Bernátsky-cso-

port messze balra elől a fedett terepen, lövegfedezetem valahol útban az áttekinthetetlen terepen. Úgy ítéltem meg a helyzetet, hogy rövidesen itt lesz az orosz gyalogság az ütegben. Hogy mentsem a menthetőt, elrendeltem, hogy a 2. üteg második és harmadik szakasza, az első tiszt vezetése alatt, állást változtasson, az 1. üteghez, az első szakasz kartács- és előidőzített srapneltűzzel veri vissza a közeli támadást.

Egész törzsemet visszaküldtem. Én és az ütegparancsnok, báró Staudach százados, ott maradtunk az első ágyú mögött, a szakaszparancsnok, Vay Kázmér tartalékos főhadnagy, a második ágyú mögött. Mint a jégeső, úgy kopogott a lövedék vértjeinken. A kezelőlegénység pompásan dolgozott. Ily gyors előidőzitett srapneltüzet se azelőtt, se azután nem láttam. Az irányzó, aki mögött álltam, gondosan, hidegvérrel dolgozott, ismételve kért, vigyázzak, nehogy a visszafutó cső megüssön — még erre is volt ennek a derék embernek gondja. Mi, három tiszt és a szakaszvezető, készen tartottuk pisztolyainkat, készülve a kézitusára.

Megint kedvezett a szerencse. 10—15 percig tartó gyorstüzelés után az orosz gyalogság beszüntette a tüzet, pedig ha csak egy rajt oldalt eltolnak, az velünk rövidesen örökre beszüntethette volna a tüzet. *Ezen esetben rendkivül súlyos helyzet állt volna elő: az oroszok a Bernátsky-csoport hátába kerülhettek volna.*

Mögöttünk hevertek sebesült lovaink. Az ágyúknál közölünk nem sebesült meg senki. Mikor ilyformán az orosz gyalogság támadását visszavertük, visszarendeltem a győztes szakaszt az ezred zöméhez. A szakasz legénységét utóbb vitézségi éremmel tüntette ki a 23. hadosztály parancsnoka.

Az új tüzelőállásban ki kellett tartanunk, míg a Bernátsky-csoport gyalogsága az úttalan erdőből vissza nem érkezik. Nem sok dolgunk akadt, az oroszok csak ágyútűzzel követték, aminek az erősen fedett terepen, úgy tudom, hatása nem volt. Nemsokára besötétedett. Késő éjjel került az ezred szállásaiba, a Lwowskieben levő barakktáborba. Az újkovicei szakadékban ragadt néhány kocsit egy ezredbeli tiszt, egy gyalogkülönítmény fedezete alatt, 5-én hazavontattatta; az oroszok nem zavarták meg munkájában. A hangulatot cseppet sem nyomasztotta a kiállt súlyos válság, sőt öntudatunkat emelte a nagy szerencsével elért siker.

Jó előgyakorlat volt a legközelebbi napokban elkövetkezett nagy drámához, az erőszakos támadás visszaveréséhez, melyben az ezrednek a sors elsőrangú szerepet juttatott.

V. ERŐSZAKOS TÁMADÁS.

Okt. 5—9.

(2. vázlat.)[1]

1914 október 5-én a 2. honvéd tábori ágyúsezred az október 4-i súlyos csatanap, az újkovicei kitörés után, barakktáborában sietett magát rendbeszedni. Kelet felől a szokottnál sokkal erősebb tüzelés hallatszott, mindenféle lövegre való hangnemben. Délután 4 órakor, autón, a várparancsnok parancsőrtisztje hozta a parancsot az ezrednek: „Riadó, ezredparancsnok a várparancsnokhoz". A várparancsnok, a vezérkari főnök jelenlétében, a vár térképén mutatva a helyeket — mint utóbb értesültem, Weeber tábornok, a megtámadott VI. kerület parancsnokának előterjesztésére — a következő parancsot adta:

„Az oroszok nagy erővel támadnak. A Siedliska-csoportot helyenként már 400 lépésnyire közelítették meg. Nincs tüzérségem, mely a támadás területét oldalazhatná. Az ezredet állítsa fel Hurkó-Hureckó vidékén, fogja tűzbe különösen a Na-Blonju erdőcskét."

Mutatta a részletes térképen meg nem nevezett, kb. 1 négyzetkm-nyi vigályos erdőcskét Bykóvtól északnyugatra. Ez a nevezetes parancs, bizton hiszem, csaknem szószerint maradt meg emlékezetemben.

Kérdeztem a vezérkari főnöktől, van-e talán a vár védelmi tervében gondoskodás arról, hogy a megkívánt oldalozás, mely állásokból volna célszerűen megoldható, továbbá vannak-e beépített lövegállások erre a célra előkészítve. A várparancsnok hivatta a vár tüzérségi főnökét. Ez nem felelt egyenesen kérdésemre, hanem ajánlotta, keressek fel egy népfelkelő vártüzérhadnagyot, a XIV. erődben, az ismeri a vidéket, az adhat felvilágosítást.

A várparancsnok figyelmeztetett még, hogy a Medyka felé vivő műúton nem menetelhetek, mert azt az oroszok ágyúval lövik. Jelentettem, hogy ezredem lövőgyakorlatot nem végzett, csak már az ellenségre, éjjel sohasem volt alkalma lőni, ezért türelmét kérem. Kötelességünknek lelkiismeretesen eleget fogunk tenni.

Azután szállásomra vittek autón. Mire magam felkészültem, ezredem is menetkész lett. A terepet, melyen meneteltünk és tüzelőállásba kellett mennünk, az ezredben nem ismerte senki. A térkép tanulmányozása alapján, a Przekopane, gon-

[1] *Hibaigazítás:* A 2. vázlaton, Siedliskától keletre, hibás az erődök sorrendje. A *helyes* sorrend (északról-délre) ez: I/1, I/2, I/3, I/4.

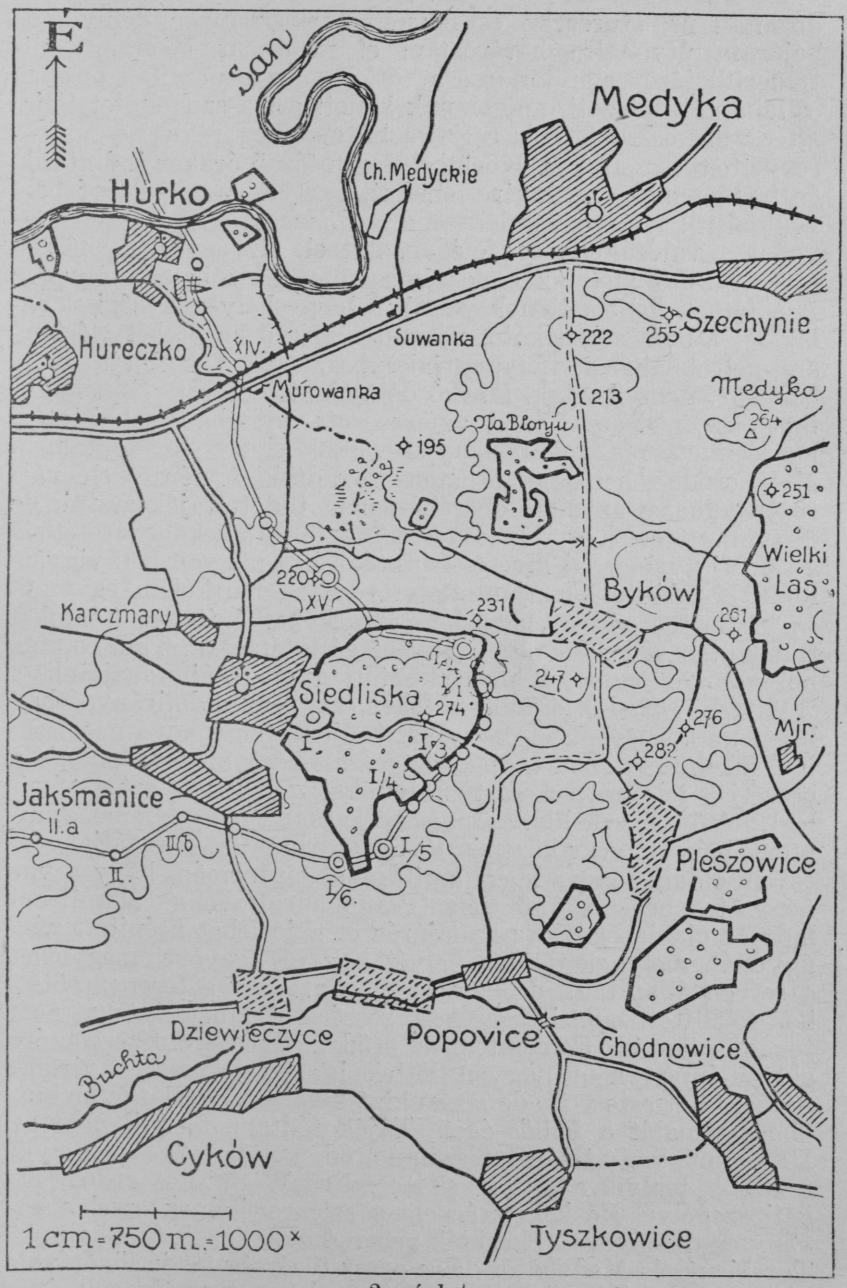
É
San
Medyka
Ch. Medyckie
Hurko
Hureczko
XIV.
Suwanka
222
255
Szechynie
Murowanka
213
Medyka
264
Na Błonyu
195
251
Wielki Las
220
XV.
Karczmary
231
Bykow
261
Siedliska
247
274
276
282
Mjr.
Jaksmanice
II.a
II.
II.b
I/5
I/6
Pleszowice
Dziewieczyce
Popovice
Chodnowice
Buchta
Cyków
1 cm = 750 m. = 1000 ×
Tyszkowice

2. vázlat.

dozatlan út, Hureczkó északkeleti sarka, Hurkó délnyugati bejárata útvonalra határoztam el magamat. Minthogy útfelderítő járőr előreküldése a sötétben az ismeretlen terepen céltalannak látszott, magamnak kellett ezt a szolgálatot teljesíteni. Az összeköttetés céljaira három üteg felderítő járőrét rendeltem magamhoz. Körülbelül délután 5 órakor indultunk, én törzsemmel, amennyire lehetett, ügetve, az ezred lépésben. A műútról letérve, kezdődtek a súrlódások. A választott útvonal a valóságban sokfelé ágazott el. Az agyagos, mélyen átázott talaj még az egyes lovas mozgását is akadályozta. A sötétben kellemetlenek voltak a bár sekély mélységi vonalak is. Mikor a Hurkótól nyugatra fekvő erdőcskét elértem, srapnelrobbanások fénypontjai látszottak a fák felett, azonban kárt nem okoztak. Hurkó délnyugati bejárata előtt hagytam törzsemet azzal, hogy az ezred ott várja be további intézkedéseimet, magam néhány lovassal sietve lovagoltam a XIV. erődbe, hol nagy örömmel fogadtak. A népfölkelő vártüzérhadnagy az állás dolgában nem tudott tájékoztatni, de figyelmeztetett, hogy lovasoknak, fogatolt ütegeknek a sötétben a sok új gyalogsági lövész- és futóárokra nagyon kell vigyázniok. E tekintetben ajánlotta, forduljak Hurkóban egy műszaki tiszthez, ki ott az új lövészárkokat építette. Adatokat tudakoltam a helyes oldalirány megállapítására. Tudakoltam, hol vannak legmesszebbre előretolt gyalogsági vonalaink, a XV., I/1., I/2., I/3. erődök vidékén, hogy az oldalirányzásban hibát ne kövessünk el, hogy azt tudjam, hogy hová nem szabad tüzelnünk. Nem tudtak biztos választ adni. Felajánlották, beszéljek telefonon a vártüzérfőnökséggel. Innen azt a némileg kitérő választ, illetve tanácsot kaptam, hogy lámpát gyujtanak nekem a vár közepén lévő Tatárhegyen, használjam fel ezt az oldalirányzás megállapításánál olyformán, hogy a vár négyzetes beosztású tervén (Planquadrattabelle) állapítsam meg az oldalszöget. Ez az eljárás elég jó lehet beépített várágyúnál, melynek pontos helyét egy tű hegyével meg lehet a terven állapítani, de nem megbízható egy a terepen sötétben felállított tábori tüzérezred részére. A tanácsot tehát nem fogadhattam el. Felmentem az erőd mellvédjére. Szerencsére akkor éppen nem nagyon lőttek ide az oroszok. Nyirkos, párás, sötét este volt, de lassankint kivehettem a láthatár hullámos vonalát a felhős égen. Tájékozódtam, melyik pont az I/1. számú, vagy talán I/2. számú erőd, melyik a 247 ◇, melyik a 261 ◇, melyik az ettől keletre fekvő Wielki-Las erdő nyugati szegélye. Be kellett érnem a szemrevételnek ezzel a sovány eredményével. Közölték velem, hogy Torkinál, Chalupki Torskienél és Medykától délre orosz tüzérség áll jó lövőtávolságra, Medykától közvetlen keletre nehéz ostromlövegek, állí-

tólag 19 cm-esek. Ilyformán oldalozó ágyútűzre kellett számítani, ami az ezred feladatából kifolyólag úgy is természetes volt. Visszasiettem Hurkóba. A műszaki tiszt, akihez utasítottak, felajánlotta, hogy deszkákat rakat át futóárkain, hogy azokon hajtathassak keresztül. Sötétben, hatosfogatokkal! Ajánlatát persze nem fogadhattam el. Bejártam vele Hurkó keleti szegélyét. Elhatároztam magamat a következő állásfoglalásra: Ezredparancsnok (egyúttal az I. osztály parancsnoka) és az 1. üteg parancsnoka Hurkó északkeleti sarkán, a gyalogsági összekötő védővonal kis földsáncában, mely némi áttekintést nyujtott. Ettől délre, körülbelül 100 m-re, az 1. üteg egyenes kilövéssel a közvetlen előterepre. A legtöbb ágyú magas fák lombjával némileg leplezhető volt. A 2. üteg némileg lépcsőzve, körülbelül 200 m-nyire az 1. üteg mögött, szintén kilövéssel a közvetlen előterepre, némileg szintén leplezve, de közvetlenül egy házsor előtt. A házak fehér falait sárral mázoltuk be. A II. osztály Hurkótól nyugatra, jól leplezve, de kilövés nélkül gyalogsági vonalaink közvetlen előterére. Körülbelül 9 órakor este állásba hajtott az ezred, beásta magát, amennyire hamarosan lehetett. Az 1. üteg ügyes parancsnoka, Jucu százados, gyorsan és jól elvégezte a szögmérő munkát. Oldalirány, úgy emlékezem, a közvetlenül 261 ◇ tól keletre jól kivehető erdőszegély volt. Az 1. üteg ágyúinak oldalirányát lehető pontossággal beállították az ütegtisztek, minimális világítóeszközök óvatos használata mellett. Körülbelül éjfélkor telefonon kértem és megkaptam a várparancsnokságtól az engedélyt a tüzelés megkezdésére.

Itt megjegyzem, hogy az erőszakos támadás elhárítása alatt az ezred egyenesen a várparancsnokságnak maradt alárendelve, további harcászati parancsokat onnan sem kapott ugyan, de parancsok hiánya nem vált érezhetővé.

Nehogy a sötétben, saját vonalainkat veszélyeztető hibák történhessenek, egyes ágyúk oldaliránya körül, minden egyes ágyúval egy-egy iránylövést tétettem igen magas robbanóponttal. Az így tapasztalt oldalirányok helyesbítése után pedig irány-ütegössztüzet szintén igen magas robbanópontokkal. Úgy magunk, mint a körülöttünk levő gyalogság (felsőausztriai és salzburgi népfölkelők) nagy örömére, az irány-össztűz, mint egy gyöngysor jelent meg a fekete égen. A 2-ik üteg és a II. osztály a robbanópontok szerint állították be az oldalirányt. Csakhamar megkezdődött a hatásos tüzelés lépcsőzve, elsősorban a Na-Blonju-erdőre, 3500—4500 m, illetve II. osztálynál ennél kb. 500 m-rel nagyobb irányzékkal, kb. 1000 m szélességben. Később kiterjesztettem a tűz lépcsőzését a Byków falu, az I/1. sz. és XV. számú erőd előterére. Tűznem: granát üteg-össztüzek és mély

robbanópontú srapnelsortüzek váltakozva. Rengett a talaj a heves tüzeléstől, de fájdalom, Hurkó keleti szegélye ágyúink torkolattüzétől majdnem állandóan fényesen meg volt világítva, az orosz tüzérség nagy előnyére.

Csak 6-án délelőttől kezdve volt felváltva minden üteg-nek egy, később több órai pihenője. Gyakran érkeztek hálálkodó telefonjelentések a gyalogsági vonalakból, utóbb kéreimek a tűz irányítására vonatkozólag is. Ezeknek készséggel mindig megfeleltünk. Volt több eset, hogy 100 méterről 100 méterre helyesbítette a gyalogság tüzünket. Végre azonban úgy látszik, megtaláltak bennünket az orosz ostromágyúk megfigyelői. Sűrűn hullottak az 1. üteg és figyelő állásunk vidékére a „fekete szűzeknek" (Schwarze Tante") nevezett 19 cm melinit gránátok, magas, karcsú, fekete sároszlopokat hányva fel. Hosszas búgásukról ismertük fel, hogy taracklövedékek voltak. Egy lövegvezetőnket széttépett, néhány embert megsebesített a nehéz ágyútűz, de feladatunk teljesítésében nem akadályozott meg. Elméletileg szinte lehetetlen tüzelőállásunk a gyakorlatban nagy szerencsével állta ki a tűzpróbát.

Közben a megtámadott VI. védőkörletben, a siedliskai arcvonalon, az október 7-ére virradó éjjel, nagy események játszódtak le. Az oroszok 7-én délelőtt 1—2 óra tájban kelet-délkelet felől döntő támadást intéztek az I/1. számú erőd ellen, melynek során kemény kézitusa közben hajnali 4 ó. tájon ennek mellvédjére is feljutottak.

Az I/1. erőd vitéz paracsnoka, Dr. Bielek István magyar népfölkelő hadnagy[1] súlyosan megsebesült. Az I/1. erőd védőőrsége a kazamattákba szorult, onnan védekezett, ahogy tudott, az erőd mellvédjéről, tetejéről és udvaráról támadó oroszok ellen. Valamivel délelőtt 5 ó. előtt, Fábry százados rendeletére, a 32. menetezred 2. százada elszánt támadást intézett az I/1. erődön levő oroszok ellen. Csatlakoztak a támadáshoz a közelben levő védővonalak részei: a 10. magyar népfölkelőezred és a 4. magyar menetezred néhány raja. Kemény kézitusa árán kb. délelőtt 5 ó. 30 p.-re uraivá váltak a helyzetnek, az erődön még életben maradt kb. 200 oroszt foglyul ejtették. Kevéssel ezután érkezett be a Bernátsky ezredes vezetése alatt, erős tűzben előresietett III/7. honvédzászlóalj. A 7. honvéd gyalogezred — melynek előbb is, utóbb is oly sok dicsőséges fegyvertényt köszönhetett a hadosztály — az október 7-ikére virradó éjjelen Siedliska falu keleti szélén levő barakkban volt elhelyezve, mint a VI. védőkörlet tartaléka és az I/1. erőd „elesténeк" — szerencsére

[1] Most budapesti ügyvéd.

túlzott — hírére ennek III. zászlóalját küldte előre Weeber tábornok.

Ezzel az orosz erőszakos támadás az I/1. sz. erőd ellen összetört.

Az oroszok erőszakos támadásának elhárítására igen érdekes és kivált a honvédtüzérek szerepére vonatkozóan fontos tanuságtételt hozott, az 1922. év tavaszán az orosz fogságból hazatért Orosz Béla vkt százados, a m. kir. 23. honvéd gyaloghadosztály volt vezérkari tisztje. Orosz százados 1920 októberében együtt volt Barnaulban, a bolsevikiek börtönében, egy orosz császári tüzértiszttel, ki 1914-ben az októberi erőszakos támadásban résztvett volt. Ez említette Orosz századosnak, hogy a vár tüzérsége, mily kiválóan működött. *Különösen kiemelte a San mellett állott azon ütegek igen hatásos tevékenységét, melyek az orosz erőszakos támadást 1914 október 6—8-án meghiúsították oldalozó tüzükkel.* Az ő csoportjának lett volna a feladata ezeket leküzdeni, de nem tudta őket megtalálni.

Ez az orosz tüzértiszt mindenesetre koronatanu. De különben is az eseményekből hasonló következtetésre jutunk. Október 5-én az oroszok az erőszakos támadást Medykától, főtámaszpontjuktól, a Na-Blonju-erdőn át, tehát északkeleti irányból indítják meg, minden valószínűség szerint két hadosztállyal, igen célszerűen, a váröv bástyaszerűen kiugró szöglete, az I/1. és az I/2. sz. erődök ellen, kihasználva a Bykov falutól északnyugatra fekvő, a várövből nem pásztázható holt tereket. Minden valószínűség és a barnauli orosz tüzértiszt tanusága szerint is, ezzel a támadási iránnyal, a honvéd gyorstüzelő ágyúk oldalozó pergőtüze miatt, nem bírták folytatni az erőszakos támadást. Ezzel az első harcmozzanat a VI. védőkerület javára dőlt el. A 7-re virradó éjjelen már kelet és délkeleti irányból, szemben hajtják végre a döntő támadást az I/1—I/6. erődök ellen. A bástyaszerűen kiugró szeglet gyengeségi momentumát egyidejűleg északkeleti irányból is indított támadással nem használhatják ki, a honvéd tábori tüzérezred oldalozó tüze miatt. Sőt, mikor olyan nagy áldozatok árán sikerült az I/1. sz. erőd mellvédjére feljutniok, ezt a sikert nem bírták kiaknázni, oda behatolt osztagaikat kénytelenek voltak cserben hagyni. Ezzel a második harcmozzanat is a védők javára dőlt el. Itt is bizonyára közrejátszott az a körülmény, hogy az I/1. sz. erődtől északra és északkeletre fekvő terepen, a védőőrség szemben jövő és a honvédágyúk oldalozó tüzében, mely ellen a támadót semmiféle futóárok meg nem védhette, csapatok mozgása ki volt zárva. Mi ott lenn, a San melletti síkon, csak

utólag értesültünk az oroszok betöréséről az I/1. sz. erőd mellvédjére.

Október 7-én hajnalban a VI. védőkerület déli arcvonalán is egész az akadályok közé jutott el egy orosz támadóoszlop Zlota Ga-Rozuvowice irányából, de ott az éber és vitéz védőőrség tüzében ez a támadás is összeomlott; számos orosz foglyul esett. Október 7-én délutántól kezdve az orosz a XIV. és XV. sz. erődöket támadta, valószínűleg megint két friss hadosztállyal, ilyformán szembetámadással térve ki az oldalozó tűznek. A honvédtüzérség e támadás alkalmával, különösen a XIV. sz. erőd kívánságai szerint irányította tüzét. Előfordultak 2000 m-en aluli irányzékok is. Oldaloztuk a XV. sz erőd előterét is. A XIV. sz. erőd közvetlen előterét a XV. sz. erőd traditorágyúi oldalozták, a VI. védőszakasz parancsnokságának utasítására.

A fentiekben a támadások irányának változtatására és az általános helyzetre vonatkozó fejtegetéseket megerősíti Weeber altábornagy, akkor a VI. védőkerület győzedelmes parancsnoka, ki a helyzetet a mi részünkről legjobban ismerte.

Közben súlyos súrlódások állottak be az ezrednél. Október 7-én délelőtt kaptam Vince századosnak, a lövőszertelep parancsnokának jelentését, hogy az ezred saját négy ágyús lövőszeres oszlopának lövőszerét már majdnem mind eltüzelte s hogy a várban ilyen lövőszer nincs. A várparancsnok elrendelte, hogy az ezred 75. M. 9 cm (Uchatius) ágyúkkal cserélje fel ágyúit. Erre az összes 8 cm-es lövőszert az előlálló I. osztályhoz hozattam és elrendeltem, hogy a kicserélést egyelőre csak a II. osztály hajtsa végre. A délután folyamán érkeztek meg a 9 cm-es ágyúk. Az egész osztályban néhány tiszten kívül alig ismerte ezeket valaki, vagy legalább alig emlékezett rá. Mindamellett már 8-án délután 6 órakor lőni kezdett a derék II. osztály az Uchatiusokkal. Nemsokára riasztó telefonjelentés érkezett hozzám, valamelyik gyalogsági lövészárokból. Jelentették, hogy ijesztő közel hullanak lövedékeink gyalogságunkhoz; vigyázzunk, mert ha csak egy lövedék is saját lövészárkainkban robban fel, a különben is kimerült öreg népfölkelő védőrséget tisztjeik nem lesznek képesek együtt tartani. A II. osztály tüzét azonnal beszüntettem. A vizsgálat rövidesen azt eredményezte, hogy a puskaporos zacskók közt nehány kurtább, vetésre szánt töltés (Wurfpatrone) is van, melyeket az oktatótisztek eddig nem vettek észre, a kezelő legénység pedig egyáltalán nem is ismert. E kellemetlen incidenst hamarosan elintéztük; a II. osztály is folytatta tüzét a XIV. sz. erőd előterére.

Időközben a XIV. sz. erődben következtek be válságos

órák. Ez az erőd egészen elavult kis támaszpont volt, magas, messzire ellátszó téglamellvéddel. Előnye az volt, hogy a San egy kanyarulata miatt nem lehetett nagyobb ívből támadni, továbbá, hogy közvetlen előtere a XV. sz. erőd oldalozó ágyuiból (traditor) oldalozható volt; végül, hogy közvetlenül mögötte állott a honvéd tábori ágyúsezred. Az oroszok erős tüzérségi tűzzel elég alaposan megrongálták, a gyalogsági támadás is elég közel jutott a vársíkhoz (Glacis). Szerencsére telefonösszeköttetésünk, többszörös rövid zavartól eltekintve, jól működött, megfigyelőnk az erődből helyesbítette ágyúink tüzét a mindenkori helyzetnek megfelelően. Végre az oroszok harmadik kísérlete is megtört. Weeber tábornok Przemysl VI. védő szakaszának magyar népfölkelői, a m. kir. 7. honvéd gyalogezred részeinek és a 2. honvéd tábori ágyúsezrednek döntő közreműködésével, diadalmasak maradtak, a saját emberei életével ugyancsak pazarkodó Radko Dimitriev ellen. Orosz források szerint a támadás 70.000 főnyi veszteségbe került, tehát jóval többe, mint az egész vár védőőrségének harci állománya.

Október 9-én délelőtt szüntettük be a tüzet. Ezrednaplónk szerint, rövid megszakításokkal 80 órán át lőtt az ezred. Október 9-én délután 10 órakor hagytuk el a tüzelőállást.

Mozdonyaink eleinte Hurkó faluban voltak, de mikor sűrűn kezdtek oda hullani az orosz ostromló ütegek lövedékei, Hureckoba küldtem őket vissza. Ezzel persze a gyors mozgás lehetőségétől fosztottam meg az ezredet, de erről *előre* úgy sem lehet szó, *a hátrálást* pedig, még csak megfontolás tárgyává sem lehetett tenni.

Az ellátás egészen jó volt, a konyhakocsik esténként néha még az első osztály tüzelőállásaiba is előrejutottak, a falusi kerteken keresztül. Magam eleinte az evésről megfeledkeztem. Egyszer a kezembe nyomott valaki egy nagy darab szalámit; abból hihetetlen darabot ettem meg farkasétvággyal; akkor jöttem rá, mennyire ki vagyok éhezve. Legsúlyosabb nélkülözés volt az álmatlanság. A legelső harcvonalban, egy kis földsánc mellvédjén levő figyelőhelyemen, kivált az első 24 órában, és kivált a hosszú éjszakákon, megfeszített figyelemre volt szükség. Végre mégis elnyomott a buzgóság. Figyelőállásom alatt volt egy kutyaólnyi odu, abba bújtam négykézláb, ott aludtam néha napközben 1—2 órát, a puskák, ágyúk és robbanólövedékek pokoli zenéje mellett, míg megint telefonhoz nem hívtak. A mozgás is elég nehéz volt; bokáig érő agyagos sár, még a primitiv sánc belsejében is. Ruháinkat ötször 24 óráig nem tudtuk levetni.

Október 10-én délelőtt 4 ó. 30 p.-kor ért be az ezred, ala-

posan kifáradva, de a diadal szavakkal ki sem fejezhető érzésével szállásaira, mint csakhamar kiderült, csak igen rövid pihenőre.

Néhány nap mulva értesültünk a hullamezők takarítására kirendelt útásztisztektől, hogy mily komoly volt a harmadik harcmozzanat, az oroszok támadási kísérlete a XIV. erőd ellen is: az erőd előterében nagymennyiségű létra, egyéb faanyag és robbantószer volt elhelyezve a végső roham céljaira, továbbá, hogy a veszteség zömét a Bykóvtól északnyugatra elterülő „holt" tereken — a tartalékok vonalában — kivált a Na-Blonju-erdőcskében — ágyútüzünkben elpusztultak tették ki.

Néhány nap mulva kaptunk a „Gruppenkommando Hurko"-ból egy igen kedves hálálkodó jegyzőkönyvet tizenegy Hurkó-csoportbeli magyar és osztrák tiszt és zászlós aláírásával, melyben a Hurkó-térköz védőőrsége meleg szavakban ad kifejezést hálás köszönetének, hogy a legnagyobb veszélyben megsegítettük őket. Sikerült ezt az érdekes iratot eredetiben és mikrografikus másolatban, a háromévi orosz fogság alatt is, az ezred története számára megmentenem.

VI. KIROHANÁS DECEMBER 10.—12.-én WALAWA-SOSNICA FELÉ. (3. vázlat.)

Radko Dimitrievnek a Hurko-Siedliskai arcvonalon szenvedett veresége folyományaképen, az oroszok Przemysl déli és nyugati arcvonala elől is elvonulni kényszerültek; északon Walawa-Sosnicánál még tartották a San-átjárókat. A cs. és kir. III. hadtest ezt a csoportot készült megtámadni. A támadás támogatására a m. kir. 23. honvéd gyaloghadosztály kirohanást hajtott végre északi irányban.

A 2. honvéd tábori ágyúsezred, mely 80 órás tűzharca után 10-én délelőtt 4 ó. 30 p.-kor ért szállásaira, 9 ó. 45 p.-kor délelőtt kapta a hadosztályparancsnokság telefonparancsát, hogy déli 12 órakor Zuravicán legyen. 11 ó. 30 p.-kor indulás. Menetelő gyalogság által tartóztatva, 12 ó. 10 p.-kor megérkezés Zuravicára. A községben az út két oldalán átmenet zárt alakzatba. Készültség. Délután 5 órakor helységtábor elfoglalása. Egész nap hideg eső esett. A laktábor elfoglalása sem jelentett fedelet. A gyalogság már előbb elhelyezkedett volt a házak, istállók és csűrökben, a lovak túlnyomó része az udvarokon ázott, fázott egész idő alatt. A hangulat mindamellett emelkedett volt. Tudtuk, hogy tábori seregtesteinkkel, nevezetesen a cs. és kir. III. hadsereggel, helyreállt az összeköttetés, a Przemyslt szorongató gyűrű össze van törve.

A 23. honvéd gyaloghadosztály-parancsnokság támadási intézkedései szerint, a megerősített hadosztálynak 11-én hajnalban a következő tagolásban kellett megindulnia:

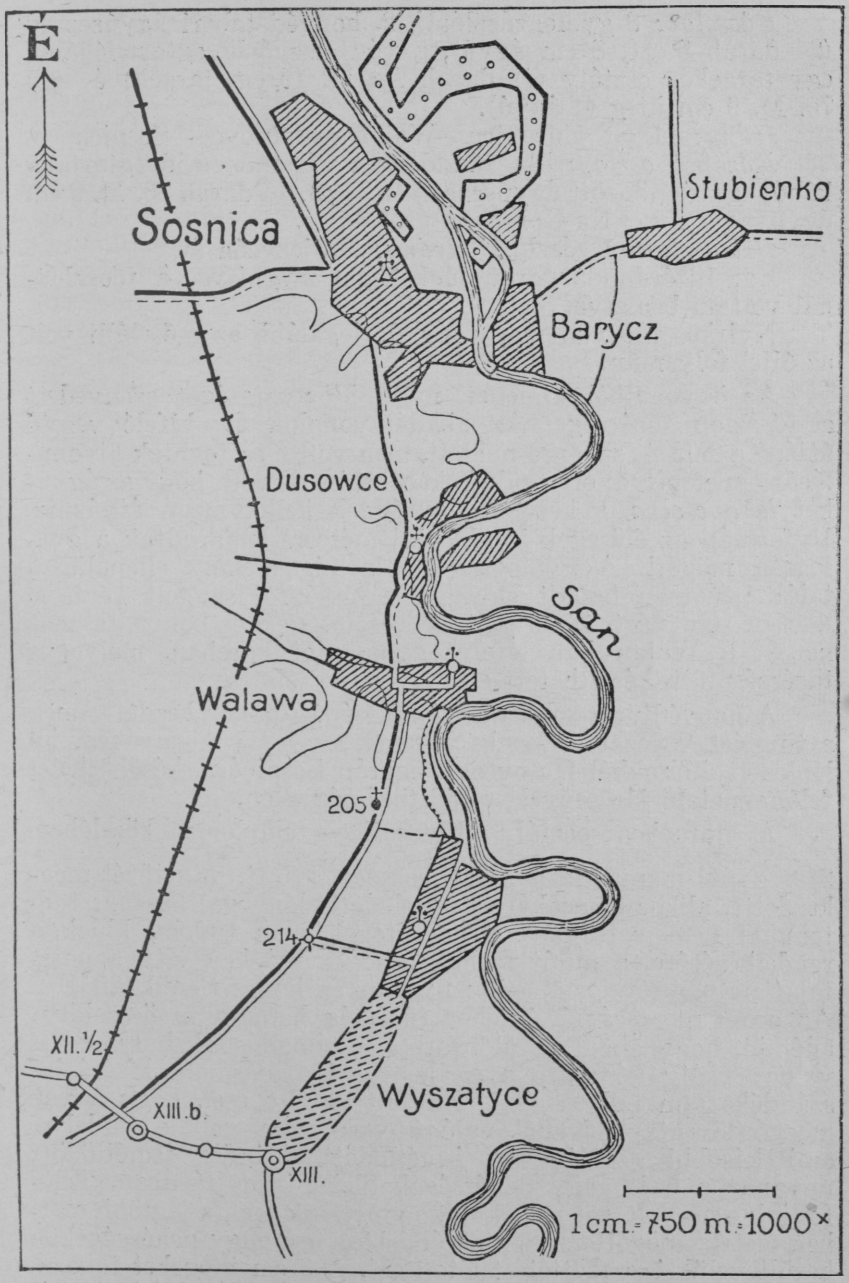
É
Sosnica
Stubienko
Barycz
Dusowce
San
Walawa
205
214
XII.½
XIII.b
XIII.
Wyszatyce
1 cm = 750 m = 1000 ×

3. vázlat.

Főoszlop: 8 gyalogzászlóalj, 2. honvéd tábori ágyúsezred (24 darab 5. M. 8 cm ágyú), a vár mozgó lövegtartalékából egy tarackos osztály (12 darab 99. M. 15 cm tarack) és egy 75. M. 9 cm üteg (4 ágyú).

Irány: E. St. Zuravica—Walawa—Dusovce—Sosnica.

Középső oszlop: 5½ zászlóalj, a vár mozgó lövegtartalékából egy rögtönzött ágyúsezred (4 üteg), 16 darab 75. M. 9 cm ágyúval. *Irány:* Na-Górachon át.

Bal oszlop: 1 zászlóalj. *Irány:* Trojczycén át.

Én, tüzérdandárparancsnoksággal megbízva, a főoszlopnál voltam beosztva.

Nyirkos idő volt, nagy sár, de legalább az eső elállt volt az éjjel folyamán.

Az övvonalból kimenet, nagy időveszteséget szenvedett a főoszlop tüzérsége. Az akadályvonalon át, kifelé vezető átjáró a XII½. sz. erőd mellett, nem volt 6-os fogatok kivonulására megépítve; oly szűk és kacskaringós volt, hogy az ágyúkat *lekapcsolva,* a kezelőlegénységnek kellett azon áthúznia. Ilyformán az élütegek is több kilométerre lemaradtak a gyalogság mögött. A gyalogság Walawaig csekély ellenállásra talált, gyorsan haladt előre; a tüzérségre ismételt kérésem dacára sem várt. Ez a sietség veszteségekkel bosszulta meg magát a Walawaban lefolyt gyalogsági harcban, melyet a tüzérség nem készíthetett elő.

A honvédtüzérezred délután 12 ó. 15 p.-kor kezdette meg a tüzelést Wyszatice északi végénél, a △ 213. környékén, jól leplezett állásokból Dusovcere; azután Sosnicára, később kelet felé menetelő járóművek, majd tüzérség ellen.

A tarackos osztály Wyszatice temploma közelében, † 213. △-nál ment állásba. Órákhosszat tartott, míg tüzét megkezdette, akkor nemsokára beesteledett; lényeges hasznát tudtommal nem vettük. A 9 cm üteget, nem tudom, kinek a rendelkezésére, a műút mellett 214. ◇ vidéken vitte tapasztalatlan parancsnoka, egész nyiltan és leplezetlenül, állásba. Az orosz nagyszámú és éber tüzérség hamarosan összelőtte, anélkül, hogy ebből az áldozatból a támadásnak haszna lett volna; pedig későbbre a gyalogság támadásának kísérésére szándékoztam felhasználni. Ez volt az első eset, hogy a vár mozgó lövegtartalékából való ütegek alám voltak rendelve, ami későbbi csatáinkban ismétlődött. Mindig ismétlődött ugyanaz a baj: nagy nehézségek tüzük irányításában. Telefonjuk nem volt, sőt még küldönc lovasaik sem, a legtöbb esetben messze mögöttem mentek állásba s így nagy nehézségekbe került velük összeköttetést létesíteni. A 9 cm ütegeket tapasztalatlan tartalékos és népfölkelő (többnyire vártüzér) tisztek

vezették. Ezek az ütegek rendszerint sok gondot okoztak, hasznot pedig keveset hoztak, tekintettel csekély lövőtávolságukra és hatásukra, a lövegszámban ürméretben és lövőtávolságban bennünket felülmúló, lövőszerrel bőven ellátott, kitűnően felszerelt, jól vezetett és kiszolgált orosz tüzérséggel szemben.

A 15 cm tarackoknál, az összeköttetés nehézségeitől eltekintve, nagy baj volt a mozgó harcban, hogy az állásba való beérkezéstől többnyire 3 óra hosszat, sőt tovább is tartott, míg magukat beépítették és a tüzet megkezdették. Akkorra a harci helyzet néha lényegesen változott; új intézkedésekre volt szükség, új nehézségekkel, az ő összeköttetésük hiányossága miatt.

Békeidőbeli gyakorlati kifejezést használva, sok vártüzér működése nagyon „unalmas" volt a táboritüzérek igényeihez képest. Ez az „unalmasság" azonban, az adott esetekben, nagyon is izgató volt.

Elég bajt okozott az is, hogy a vártüzérek hozzá voltak szokva a négyzetes beosztású terv (Planquadrattabelle) szerint való lövéshez; nem vetettek mindig megfelelő súlyt a lövések megfigyelésére. Amellett a bronzcsövek a háború folyamán elhasználódtak, lövőtávolságuk kisebb-nagyobb mértékben csökkent, a későbbi harcok folyamán az a gyanú erősödött meg, hogy néha gyalogságunkat veszélyeztetik. Szemtanuja voltam az egyik csatában (február 17.), hogy törzsem felett robbant fel egy 15 cm srapnel és tőlem alig 100 lépésre esett le a hüvelye. A dandártörzs kb. 3500 méternyi, az ellenséges rajvonal kb. 5000 m-nyi távolságban volt ez alkalommal tarackjainktól.

A honvéd gyalogság a délután folyamán rohammal elfoglalta a drohojowi kastélyt, falut, Walawát, azután — most már megfelelő tüzérségi támogatással — Dusowcét. Így az oroszokat az egész vonalon visszaverve, lehetővé tették III. hadtestünk kibontakozását a Rokietnica völgyéből.

A 2. honvéd tábori ágyúsezred eközben annyira elfogyasztotta lövőszerét, hogy lövegenkint már csak 10 lövése maradt; a 2. és 3. üteg ágyúit 9 cm-re (Uchatius) kellett átcserélni. A lövőszeres oszlop utóbb a 6. (közös) hadosztálytól szerzett lövőszert. Közben a 23. honvéd gyaloghadosztály parancsnoksága, miután 12-ére a támadás folytatását tervezte, a várból 9 cm ütegeket kért segítségül; ilyenekből azonban már a várban sem volt tartalék. Délután 5 órakor sötétedett; az ezred beszüntette a tüzet. Állásainkban háltunk a sárban. Egy frissen ásott gödörben, gallyakon, nagyot aludtam a még ki nem hevert hurkói álmatlanság után.

Éjjel értesült a 23. honvéd hadosztály parancsnoksága, hogy a III. hadtest 11-én Kaszycén és Zamiechowon át foly-

tatja előnyomulását. A reggelig beérkezett jelentések szerint nyilvánvalóvá lett, hogy az oroszok főereje az éj folyamán visszavonult. Csapataink az éj folyamán több eredményes támadást hajtottak végre és üldözték a visszavonuló ellenséget. A második és harmadik honvédüteg, melyek teljesen ellőtték volt lövőszerüket, visszamentek, gondolom Zuravicára, hogy ágyúikat átcseréljék. Ha jól emlékszem, a várban már nem tudtak Uchatiasokat kapni, ezért 12-én már nem vettek részt a csatában.

Október 12-én, rövid tüzelés után, az első és negyedik üteget előrevezettem a Walawa és Dusovce közötti területre. Indulás 11 órakor. Tüzelés kezdete az új állásban déli 12 órakor. Előbb Sosnica, utóbb Barycz községre. A tüzérség feladata: a San keleti partján létesített orosz állások elleni támadás előkészítése. Mikor reggel előrelovagoltam, az új állások kiszemelésére, Dusovce községben nagy örömünkre egy 3. hadtestbeli sárga dragonyos főhadnaggyal találkoztunk. Végre kezetfoghattam a táborihadsereg egy képviselőjével.

Az új állásban még használatlan, új orosz fedezékeket találtunk. Tanulhattunk a mintaszerű kivitelből. Még friss szalmával is gondosan ki voltak helyenként párnázva.

Kísérletet tettem egy figyelőlétra alkalmazásával. Dusovce északi szegélyére rendeltem, telefonjárőröket is adtam az illető tisztnek, de jelentést tőle a csata végéig nem kaptam. A későbbi csatákban sem került a sor ennek a nehézkes szerszámnak használatára.

A tarackos osztályt is előre rendeltem, ha jól emlékszem, Walawára. Nagysokára végre megkezdette tüzét, de bizony nem volt köszönet benne: Sosnica faluba lőtt, hová mint utóbb hallottam, már a saját hadosztályunk törzse is bejutott volt. Akkor azután alig bírtam elhallgattatni.

12-én az oroszok csak főoszlopunkkal szemben fejtettek ki számottevő ellenállást, azonban itt is döntő vereséget szenvedtek. Csapataink rohammal bevették Sosnicát. Az ellenség nagy rendetlenségben vonult vissza a sosnicai San-hidakon; egyes osztagaik rögtönzött tutajokon keltek át a folyó keleti partjára. A honvédütegeknek „szép" céljaik akadtak. A Sosnicára intézett támadás hevessége folytán, az ellenség visszavonulása oly hirtelen történt, hogy túlterhelt hidak beszakadtak és sokan a folyóban lelték halálukat. A honvédütegek délután 3 ó. 50 p.-kor szüntették be a tüzet, mert a San keleti partjára tervezett támadás abbamaradt.

A kitörést a legszebb siker koronázta. Támadásunkkal hadseregünk előnyomulását a San-folyóhoz lényegesen előmozdítottuk. A 2. honvéd tábori ágyúsezredre éppen nagy

volt a csata eredménye: lövőszeres kocsijaink végre ismét megteltek.

12-én este a 6. közös hadosztály felváltotta a kitörő csapatokat s azok visszatértek a várba. Éjjeli fárasztó menetelés után, 13-án érkeztek vissza hős ezredeink kimerülten, többszáz halottat és sebesültet veszítve a kétnapos harcban, de büszke önérzettel s a kitűnően teljesített kötelesség megnyugtató tudatával. Bizony, megint csak rövid pihenőre, mert legnagyobbrészt másnap tovább kellett menetelniök, hogy résztvegyenek a Magiera körüli hosszas és véres harcokban.

VII. CSATA A MAGIERA KÖRÜL (SAN-MENTI CSATA.) 1914 OKTÓBER 14—NOVEMBER 4.

(4., 5., 6. vázlat.)

A Walawa—Sosnica felé végrehajtott kitörés után, csak két napja volt az ezrednek, hogy magát rendbeszedje. Október 15-én parancsot kapott, hogy eleségvonatával együtt menetre készüljön, majd pedig, hogy 16-án délelőtt 5 órakor Nehrybkánál sorakozzék be a hadosztály menetoszlopába az elővéd és a főcsapat közé. 3 ó. 30 p.-kor délelőtt indult az ezred táborából. Csípős, hideg őszi éjszaka volt, melyet egy jól látható fényes üstökös tett érdekessé; de nem sokáig, mert csakhamar sűrű, fekete köd borította sötét leplét a tájra.

A vár minden részéből a találkához menetelő csapatok várható torlódásától tartva, táborunkból a Lwóskieből rövidítő oldalutakon Dziadówkánál akartam a műutat elérni. Óvatosságból a hellyel ismerős, Przemyslben megalakult 4. üteget rendeltem az oszlop élére, de a különben igen ügyes, kiváló ütegparancsnok, Bretschneider cs. és kir. százados, eltévedt a sűrű ködben; szerencsére csakhamar rátaláltunk a műútra. Még el sem hagytuk az övvonalat, erős közeli ágyúzás hallatszott balfelől, de a köd miatt nem láttunk semmit. Sűrűn találkoztunk a tábori hadseregek járműveivel. A lovak elcsigázott állapotban, sokkal gyengébbeknek látszottak a mieinknél. A lószerszám is nagyon megviselt volt. Az útszéli árokban több döglött lovat láttunk. Délben Nizankovicére érve, az ezred parancsot kapott, hogy a 23. hadosztály kötelékéből kiválva, a Tschurtschenthaler-hadseregcsoport rendelkezésére bocsáttatik. Tschurtschenthaler altábornagy rendelkezései értelmében előnyomulási vonalakat és tüzelőállásokat vettünk szemügyre Kosiki és Podmojsce vidékén, keleti lövőiránnyal.

Az általános helyzetről igen hézagos értesülést kaptam. Ez az ideiglenesen beosztottak gyakori sorsa.

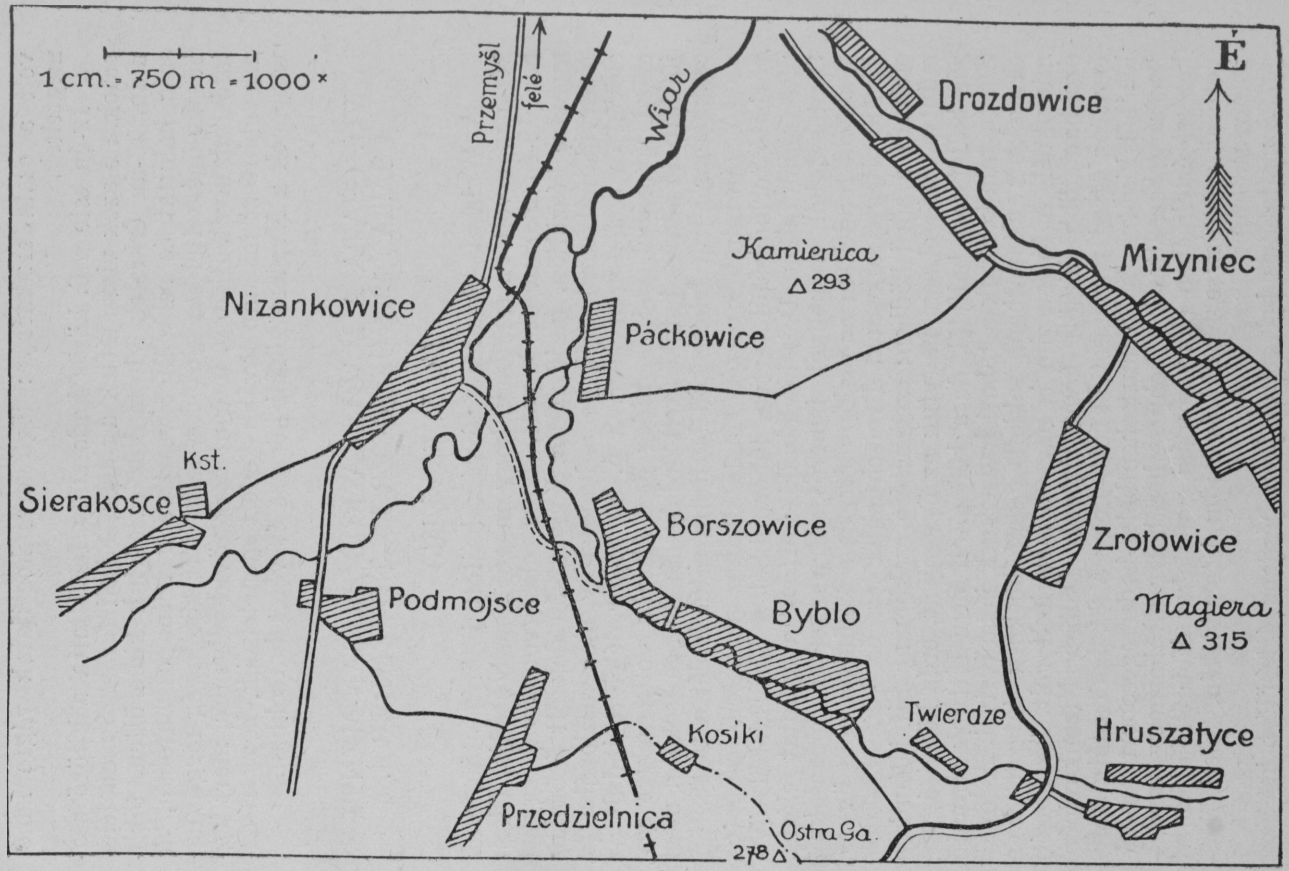
1 cm. = 750 m = 1000 ×
Przemyśl
felé
Wiar
É
Drozdowice
Kamienica
△ 293
Mizyniec
Nizankowice
Páckowice
Kst.
Sierakosce
Borszowice
Zrotowice
Podmojsce
Byblo
Magiera
△ 315
Twierdze
Hruszatyce
Kosiki
Przedzielnica
Ostra Ga.
278 △

4. vázlat.

Kivált saját csapataink hadrendjéről, beosztásáról, helyzetéről, Nizankowicen nem értesültem. Egy felderítő tisztem jelentette, hogy a Podmojsce felé vivő műúton lovagoltában, a közelben srapnelrobbanásokat látott. Minden különösebb emóció nélkül elhittem, pedig ez a hír, ha igaz, tábori hadseregünk katasztrófáját jelentette volna. Alaposabb kikérdezés után csakhamar kiderült, hogy az illető nem Podmojsce, hanem Borsowice felé lovagolt. Csak 18-án kiküldött saját járőreim által értesültem közvetlenül, szomszédos seregtesteink általános helyzetéről; 19-étől kezdve újra a 23. honvédhadosztály kötelékébe jutván, értesültem mindenről, ami érdekelt.

A 17-ére virradó éjjelt az ezred ütközetvonatával Podmojscén, az újból megtöltött ágyús lövőszeres oszlop Sierakoscén töltötte. Az éjjel érkezett eligazítás elrendelte, hogy az ezred az előtte való nap Kosiki vidékén kiszemelt állásaiból, a déli szomszéd Henriquez-hadseregcsoport támadását támogassa. Október 17-én, kora hajnalban, még sötétben, indultunk Podmojscéről Przedzielnicán át Kosiki felé. A rendkívül rehéz, teljesen átázott, szinte szurkos agyagban, igen lassan haladt a menet, súlyos gondjaink támadtak, kivált hámos lovaink miatt, melyek már két hete majdnem folyton fedél nélkül, alig ápolva, időnként elégtelenül táplálva, ritkán jutottak rendes éjjeli nyugalomhoz is, és láthatólag elgyengültek. Személyesen is eleget szenvedtem lovaink gyengesége miatt. Éppen ezekben a napokban kétszer buktam fel. Egyik félvéremet Kulikownál lőtték ki alólam, a másik ugyanakkor szintén puskagolyótól súlyosan sebesülve, Lembergben elmaradt; a harmadik a menetek közben súlyos beteg lett, Jaworowban elmaradt; a negyedik, egy kiváló telivér, csökönyös volt; meneteken igen kellemes, de használhatatlan, ha ütközetben teljes cselekvőszabadságomra volt szükség; ilyenkor altiszti lovakat kellett használnom. Saját bőrömön láttam beigazolva annak a régi elvnek helyességét, hogy megbízható, jó ló menynyire fontos a parancsnoknak.

Nagy nehezen, délelőtt 7 ó. 15 p.-re, az ezredparancsnokság az I. osztállyal az Ostra Ga.-tól északra, egy a terep által leplezett, tágas, tüzelőállásba vonult be, melyben idővel hevenyészett lövegállásokat ástunk ki. A II. osztály, Borszovice keleti végétől délre, hasonló állásba vonult.

Mint már más előző csatákban is, hol személyesen választottam ki a tüzelővonalat, nagyon feszélyezett ágyúink lapos lövedékpályája. A fedezésnek, vagy legalább az ellenséges szemrevétel elleni leplezésnek oly fontos követelményét, nagyon nehéz volt a még fontosabbal: az átlőhetés lehetőségével egybehangolni.

Délelőtt 7 ó. 30 p.-től délután 3 óráig tűzharc, lépcsőzött

sortüzekkel a Magiera csúcsán és attól délre befészkelt oroszok ellen. Fő tüzelőirány a Magiera volt. A Magiera, nyugat felől nézve, hegyes, meredek kúp körvonalát mutatta, csúcsán kis erdő, mely napról-napra ritkább lett; végül teljesen eltűnt. Majdnem folyton por- és füstfelhő terjengett felette, gránátjaink becsapódásaitól. Az ellenség csakhamar erős ágyú- és taracktüzelést zúdított az Ostra Ga.-ra. Ezzel bizonyítékát adta, egyrészt, hogy tüzünk érzékeny, másrészt, hogy állásunk az Ostra Ga.-tól északra, jól van leplezve. Nem lehetetlen, hogy ezt a tüzelést az ütegek mögött, a domboldalon ismételve ácsorgó munkások váltották ki. Lovast küldtem oda, hogy elzavarja őket, de azután megint csak ott gyülekeztek. Utóbb támadt az a gyanúm, vajjon nem orosz megbizott rendezte-e az egészet, hogy az orosz ütegeknek az oldalirányt jelezze. Ha így volt is, eredményt nem ért el. Az ezredben semmi kár se esett.

Október 18-án reggel részben lovas, részben gyalogjárőröket küldtem a szomszédos gyalogsági csoportokhoz és ütegekhez, melyek a helyzetről értékes felvilágosításokat hoztak. Az általános helyzet, mint részben járőreinktől, részben csak évek mulva, más forrásokból értesültem, körülbelül a következő volt:

Przemysltől északra nagyjában a San-folyó volt saját csapataink és az oroszok közti elválasztó vonal, ott a mi IX. és XVII. hadtestünk állt harcban. Przemysltől délre az oroszok jól megerősített első vonala a Tyszkovice Mizynieci műúttól 1000—2000 m-re keletre, Mizyniec község közepétől a Magiera 315. △ csúcsán át és Hruszatyce keleti vége irányában húzódott tovább messze délfelé. Teljes kiterjedését délfelé nem ismerem.

Przemysltől délre saját seregtesteink közül a XI. hadtest, a 44. közös, 23. honvéd hadosztály és a VII. hadtest voltak közelemben, a többiekről nincs pontos értesülésem. Ezeken kívül ott volt állásban Przemysl várnak csaknem egész mozgó ágyútartaléka is. Az oroszok részéről a 3. (Radko Dimitriew), a 11. és 8. (Bruszilow) hadsereg vett részt ebben a csatában.

Október 18-án délelőtt 7 ó. 30 p.-kor kaptam a csoportparancsnok intézkedését, melynek értelmében azután az ezred, egész nap, az előző napon is lőtt területekre tüzelt. Délben érkezett a parancs, közelebb fekvő állás elfoglalására. Hogy ennek megfeleljek, az Ostra Górától délkeletre fekvő területre lovagoltam kis törzsemmel szemrevételezni. Ott a VII. hadtest tüzérdandárparancsnokával jutottam érintkezésbe, ki azonban tudatta, hogy minden félig-meddig alkalmas helyet a környéken az ő ütegei foglalnak el. Végre kiszemeltem egy teljesen nyílt állást, mely azonban nézetem sze-

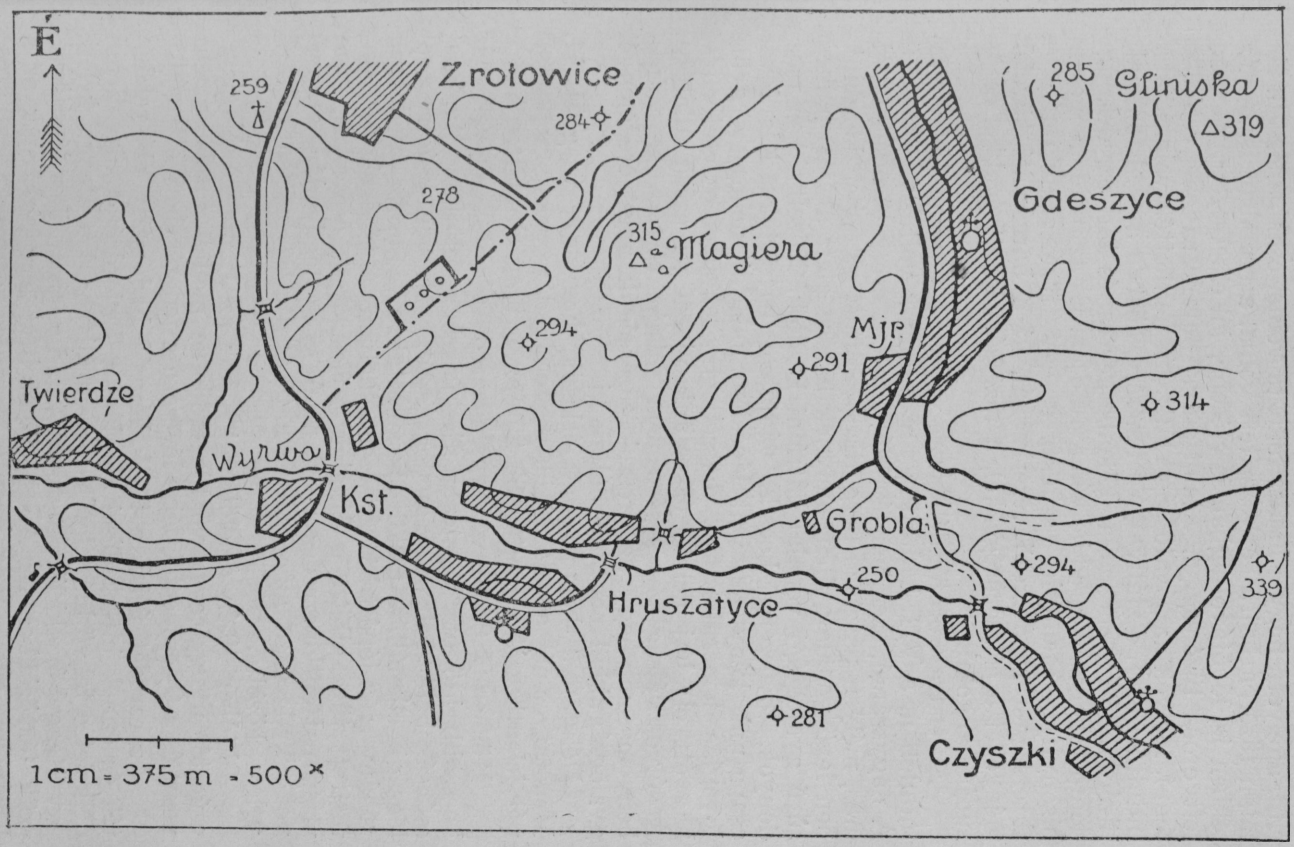
É
Zrotowice
259
284
278
315
Magiera
294
Mjr.
291
285
Gliniska
△319
Gdeszyce
314
Twierdze
Wyrwa
Kst.
Grobla
294
339
250
Hruszatyce
281
Czyszki
1cm = 375 m = 500×

5. vázlat.

ritn, ahelyett, hogy a hatást fokozta volna, csakhamar kilátástalan tüzérpárbajra kényszerített volna, a számban is, ürmértékben is, lövőtávolságban is erősebb, jól elhelyezett, jól vezetett orosz tüzérséggel. Átalottam a parancsra ellenvetéseket tenni, melyek az „óvatosság" látszatát kelthették volna; útbaindultam az I. osztállyal. Szerencsére, közben a 44. hadosztály tüzérdandárparancsnoka, Ellenberger cs. és kir. ezredes, úgy döntött, hogy az ezred helyén maradjon. Ez az incidens megint bizonyítja, mennyire szükséges egy tüzérszaktekintély a tüzérséggel rendelkező vezérkarnál, ki a harcászati követelményeket a célszerűségekkel, a tüzérségi lehetőségekkel egybe tudja hangolni.

Az Ostra Górától délkeletre végzett szemrevételről visszaindulóban, a VII. hadtest egy válságának voltunk szemtanui. A nagyszámú, szemben lévő láthatatlan orosz tüzérség hatalmas, mélyen pásztázó pergőtüzet zúdított az éppen közelünkben levő vonalak ellen, melynek hatása alatt a VII. hadtest sűrű gyalogsági vonalai hátrálni kezdtek. Közelünkben mozdonyok, lövőszeres kocsik, vágtában hátráltak. Kis lovas csapatunk kénytelen volt lépésben haladni, nehogy a gyors lovaglás demoralizálólag hasson. Szerencsénk ez esetben se hagyott el: baj nélkül érkeztünk vissza az ezred állásába. A súlyos válság szerencsére nem sokáig tartott, az volt a benyomásom, hogy az oroszok tüzérségük nagy eredményét gyalogságukkal nem használták ki.

Délután 9 -kor parancs érkezik, hogy egy üteg H. H. Hruszatyce-nél a 122. közös gyalogdandár parancsnokságánál jelentkezzék. Délután 9h 25 az 1. üteg elindult.

Közben a 8. honvéd gyalogezred századai, melyek már hosszabb idő óta veszteségteljes harcban álltak a Magiera-csúcsán befészkelt orosz gyalogsággal, a Magiera-csúcsra gyalogsági ellenállás nélkül bevonultak. Az orosz gyalogság néhány száz lépést hátrált ezen a helyen. A tűzérség összpontosított tüze kilőtte a Magiera-csúcsáról az oroszokat, mint másnap Hentke ezredes a 122. cs. és k. gyalogdandár parancsnoka Twierdzen, az ezred tűz hatását dícsérő kijelentésekkel, velem közölte.

Október 19-én délelőtt 6 20 -kor az 1. üteg a Magiera-csúcstól nyugatra fekvő kis erdőcske mellett tüzelő állásba ment és a Gdeszycetől délre levő orosz fedezékeket vette célba.

Az ezredet újból a 23-ik honvéd hadosztály alá rendelték és ennek intézkedései alapján, a Twierdzétől közvetlenül délkeletre fekvő kis teknőben ment állásba, két üteggel keleti, egy üteggel északi lövőiránnyal, mind a három üteg lépcsőzve, szűk térközökkel. Az északi lövőirányt a vezérkarnak az a kívánalma okolta meg, hogy a Mizyniec környékén levő orosz

állások oldaloztassanak. Ez a rendelet azonban nem volt teljesíthető, megbízható megfigyelés hiánya miatt. Nemsokára ez a 3. üteg is arcvonalt változtatott kelet felé. Ilyen bonyolódott feladat alapfeltétele a megbízható összeköttetés az oldalozandó vonalakkal közvetlenül szemben álló gyalogságunkkal, erre pedig a műszaki felszerelés gyarlósága és elégtelensége mellett gondolni sem lehetett. Saját, amúgy is szegényes, távbeszélő felszerelésünk mind súlyosabb gondokat okozott. Mind egyre több készülék vált megbízhatatlanná, a drótvezeték gyenge volt, minduntalan elszakadt. Egyik-másik üteg talált néhány kilométer orosz telefóndrótot. Irigyeltük az orosz tűzérektől a kiváló anyagot. Nálunk még tűzszünetek is előfordultak, tisztán azért, mert az ütegparancsnok figyelőállása és az elsőtiszt közt minduntalan megszakadt a távbeszélő összeköttetés. Már jelentésváltókra[1] is ráfanyalodtunk. Békében mennyi időt fecséreltünk a zászlójelzésre, a Morse *abc*-re! Most még a módszer kevésszámú fanatikus híve is látta, hogy ez komoly helyzetekben rendszerint teljesen használhatatlan a tűzérharcban.

Az ezred a Gdeszycze-Czyszki közti térben a saját vonalainkkal harcban álló ellenséges gyalogság fedezékeire tüzel; elülső vonalaink telefónközlései szerint jó eredménnyel. Gyalogságunk veszteségteljes harc árán lépésről-lépésre előre küzdi magát.

Minthogy Unschuld ezredes, a m. kir. 23. honvéd tűzérdandárparancsnoka — ha jól emlékszem október 20-án — hősi halált halt, a 23. honvéd gyaloghadosztály tűzérdandárának parságával bizattam meg, ha jól tudom október 29-ével.

Unschuld ezredes dandárparancsnokot és vezérkari tisztjét, Pistauer főhadnagyot, a Borszovice falutól északkeletre kimagasló 303 ◇ közvetlen közelében levő figyelőállásukban, egy kis fedezékben, egy orosz tűzérségi lövedék ölte meg. Mint hallottam, figyelőállásukhoz számos küldönc járt jelentésekkel; ilyeneket vehetett észre a megfigyelőkkel kitünően ellátott orosz tűzérség, mely mint már a lembergi csatákban láttuk, nem sajnálta az ágyútüzet egyes emberekre, még nagy távolságra sem, ha a békegyakorlatainkban annyira kedvelt „hőshalmokon" („Heldenhügel") mutatkoztak.

A dandár állománya idővel a következő lett: A 2. honvéd tábori ágyús ezred 24 ágyúján kívül, 2 10 cm hegyi tarack, 6—15 cm nehéz tábori tarack, 4—80 M. 15 cm ostromlómozsár, végül a cs. és kir. 20. tábori ágyúsezred II. osztályának 5 M. 8 cm 12 ágyúja, tehát összesen 48 löveg. Legelső gondom volt vázlatot készítettni azokról a terepsávokról, melyeket az üte-

[1] Relais.

gek állásaikból tűzbe tudtak fogni. E vázlatok alapján rendelkeztem azután, ha felső parancs, vagy az elülső vonalak kívánsága szerint, valahol tűzérségi támogatásra volt szükség. E módszer a későbbi, Przemysl körüli harcokban is, hol mint tűzérdandár vagy tűzércsoportparancsnok, a legkülönbözőbb mintájú, ürméretű és elhelyezésű vágygyúkkal is rendelkeztem, nagyon kívánatos volt. Legkedvesebb lövegünk volt a tarack, görbült lövedékpályája, lövedékeink hatása és kitünő találati biztonsága miatt. A 15 cm mozsárüteg csak 3000 m-re lőtt ugyan, de célszerűen volt elhelyezve, jó hasznát vettük — fájdalom csekély számú — nehéz lövedékeinek. Az 5. M. srapnelekből, csekély hatású kis töltelékgolyói miatt, mindjobban kiábrándultunk. A legnagyobb gondot fordítottuk az elülső vonalakkal való összeköttetésre. A heteken át szakadatlanul, éjjel-nappal tartó, mindkét félre veszteségteljes gyalogsági tűzharc alatt, üres volt a harctér, nagy ritkán lehetett élő célok jelenlétét elárulo mozgást észlelni.

Az ütegek, a lövőszerrel való kényszerű takarékoskodás miatt, csak különös alkalmakkor fejtettek ki nagyobb tűzgyorsaságot. Ily alkalom volt például, ha megfigyelőink a konyhakocsik megjelenését jelenthették az orosz vonalakban, ami ismételve sikerült. Az oroszok hasonlóképen bántak velünk. A Magierára ételt hordó szakácsok közül többen elestek útközben; azután már csaknem kizárólag éjjel közlekedtünk bizonyos terepsávokon. Kedvelt szórakozása volt elülső vonalainknak, ásót nyujtani fel a fedezék fölé, hogy az oroszoktól gyorstüzet csaljanak ki.

A Magiera véráztatta csúcsán is volt egy tisztem, mint megfigyelő. az oda összpontosított orosz ágyútűz dacára, ismételve kaptunk onnan jelentéseket. Ez a tiszt egyúttal orosz fejekre is vadászott karabélyával, valószínűleg jó eredménynyel. Egy figyelőállásban, október 27-én, a II-ik osztály kiváló vitéz parancsnoka, Peitler őrnagy, súlyosan megsebesült. Egy srapnel összetörte alsó állkapcsát. Mikor elbúcsúztam tőle, állapota reménytelennek látszott. Szerencsére azonban azonnal Budapestre lehetett szállítani. Meggyógyult, dicsőséges részt vehetett a déli arcvonal harcaiban és elkerülte súlyos sebe árán a szibériai rabságot.

Az orosz tűzérek a megfigyelő szolgálatot igen jól látták el. Egy délelőtt jelentkezett nálam, Twierdzén, egy fiatal vártűzértiszt azzal, hogy ütege (egy 75 M. 9 cm üteg) a mozgó lövegtartalékból, mindjárt fel fog vonulni a tőlünk közvetlenül észak felé húzódó háton. Visszakoztatni akartam a tapasztalatlan ember intézkedését, meglévén győződve, hogy az orosz tűzérség azonnal ráveti magát. De már jött is a szerencsétlen üteg, tűzvonalban, a teljesen nyilt állásba, ahogy Ucha-

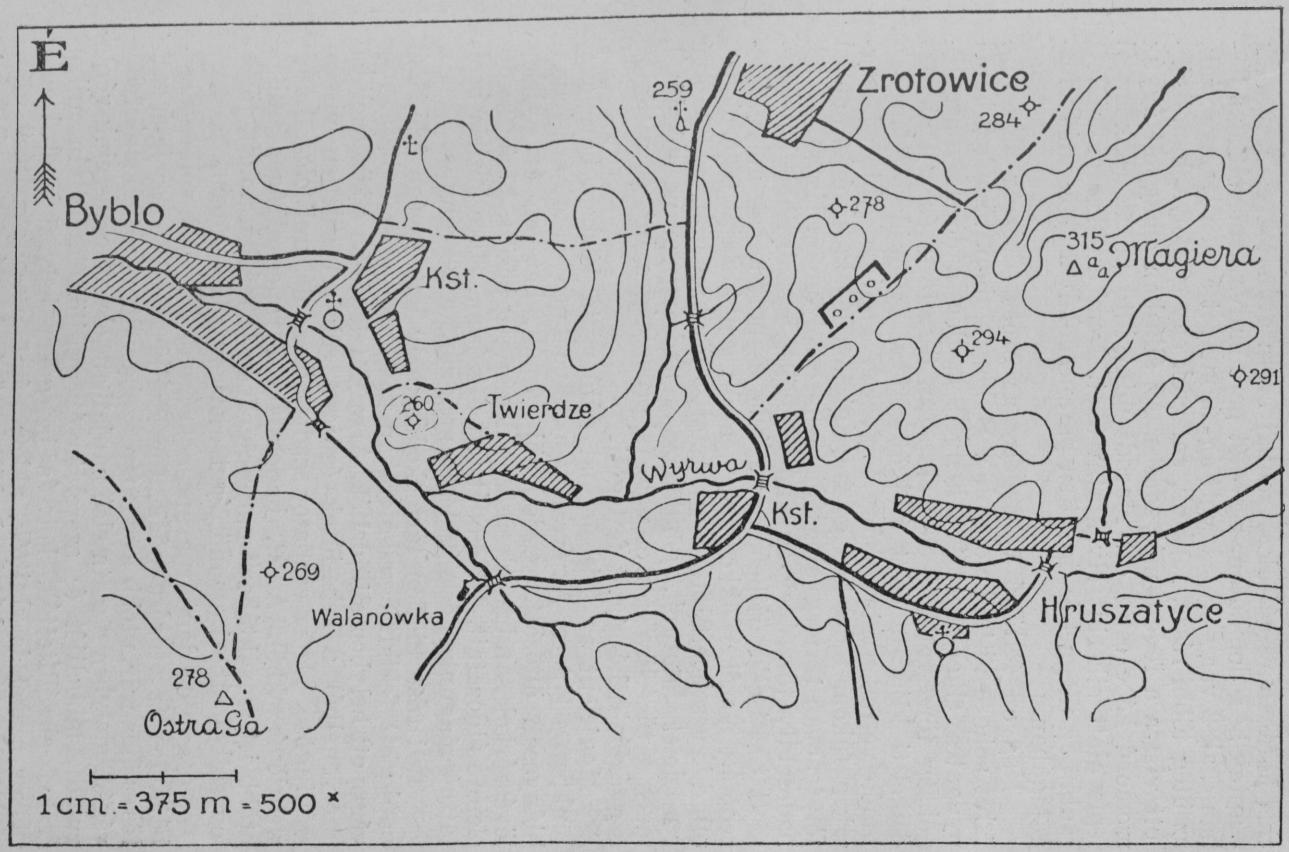
É
Byblo
Zrotowice
259
284
278
315
Magiera
Kst.
294
291
260
Twierdze
Wyrwa
Kst.
269
Walanówka
Hruszatyce
278
Ostra Ga
1 cm = 375 m = 500 x

6. vázlat.

tius korában csináltuk. Azonnal orosz gránátok és srapnelek csaptak be a domháton. Egy-két perc mulva nem volt az állásban csak 2 vagy 3 elhagyott ágyú, melyet éppen lekapcsoltak, az üteg többi része, fogatok, emberek egy gomolyagban, özönlött vissza a fedező mélyedésbe. Az állásban elhagyott ágyúk szomorú képe estig ott maradt mint intő példa, csak az éj leple alatt sikerült elvontatni őket. Nem emlékezem mi lett ezután az üteggel és ügyetlen parancsnokával az esemény forgatagában.

Nagyon feltűnő volt, hogy az orosz tűzérség Twierdze falut sohase lőtte, holott pl. a Byblo faluban, tőlünk 2 km-el nyugatra elhelyezett 23. honvéd gyalog hadosztályparancsnokság törzsszállását elég alaposan összelőtte és a Twierdze délkeleti kijárata előtt álló ütegeinket is majd minden nap ismételve felkereste néhány sortűzzel. Annál bővebben kopogtak a fákon, fedeleken gyalogsági lövedékek, az éjjel-nappal folytonosan tartó gyalogsági tűzharc folyamán. Egyszer a 23. hadosztály törzsének egy ház mögött, a szabadban hevenyészett tiszti étkezőjében, egy székbe csapott le egy golyó. Szerencsére a széken akkor még nem ült senki. Saját tűzérségünk mind kevesebbett lőtt. Fenyegetett a lövőszer hiánya. Bőszavú rendeletet kaptunk, gondolom a hadseregparancsnokságtól, mely a tűzérlövőszerrel való takarékosságra int, és a pótlás, a gyártás nehézségeit fejtegeti.

Megjelent az éjjel-nappal dúló csata közben, harcvonalunkban a kolera. Az érezhetően hűvös, nedves időjárásban, a hiányosan öltözött, rendetlenül táplált, heteken át nyirkos lövészárkok sarában elcsigázott legénység között, sűrűn szedte eleinte áldozatait. Itt csodát tett a szérum. Harc közben beoltattuk magunkat és rövidesen megszünt a járvány.

Twierdze kietlen tartózkodási hely lett a vége felé. Két napig ott feküdt egy kolerában meghalt ember hullája, míg végre ott helyben elföldelték. Arra jöttek vissza a közeli elülső harcvonalból a sebesültek és igen sok sebesületlen visszaszállingózó. Egész csapatot szedtek össze déltiroli *olasz* Landwehrlövészekből. A 23. hadosztály parancsnoksága, amikor utóbb itt a „laktábor" parancsnokság is reá háramlott, törzslovasaiból tábori csendőrséget szervezett Twierdzén.

A gyalog dandárparancsnokságnak még csak volt egy szobája, de már a tűzérdandár „törzsszállása" előbb egy igen szellős szalmacsűr, utóbb egy rutén szoba volt, a falu ellenségfelőli végén, melyben a csata első napjaiban elesett embereink véres ruháit, lábbelijét és szerelvényét gyüjtötték, azután mikor ezeket elszállították, kolerás betegeket helyeztek el benne. Mikor ezeket is elvitték, akkor némi „nagytakarítás" után, melynek során a kályha bedűlt, a tűzér dandártörzs szállásává

lépett elő a rutén vityilló. Az ütegeknél a tisztek és a legénység, a fokozódó hideg ellen, földalatti szállásokat rendeztek be. Szalma volt még elég. Nagy baj volt azonban a vízhiány. Kevés volt a kút, sok az ember és a ló. Csakhamar pocsolyalé volt csak, amiből teánkat főztük. Megint nem mosakodtunk napokon át.

A Magiera körüli csatának az vetett véget, hogy a 9. német hadsereg, mely Ivangorod felé előnyomulásban volt, október vége felé a Nikolaj Nikolajevics által kezdett oldaltámadás elől visszavonulni kényszerült és a Posen-Thorn vidékére szállíttatott. Az így támadt rés betöltésére a 2. hadsereg rendeltetett, amely Przemysltől délnyugatra Samboron át támadt volt, a 3. hadsereg pedig a Santól a Kárpátok felé vonult vissza, nyugati irányban.

Már megint beteljesedett a balsors, mely a 23. honvédhadosztályt, első csatájától kezdve, folyton üldözte. Minden csatánkban győztünk, vagy legalább is megálltuk helyünket, soha vereséget nem szenvedtünk, de minden csatánk után, hadászati okokból, vissza kellett vonulnunk, a szomszédságban előállott helyzet miatt.

Október végén kivonták a tábori hadsereg csapatait a Hruszotyce—Magiera—Mizyniec körüli állásokból, hol eddig időnként az elülső vonalban, hihetetlen keveredésben volt egvütt honvéd, bosnyák, Landwehr stb. Egyedül maradt a 23. honvéd gyaloghadosztály, mely időközben az eddig Przemyslben maradt zászlóaljait is részben magához vonta. A 23. honvéd gyaloghadosztály tűzérdandárából lassanként elvontak minden üteget, csak a 2. honvéd ágyúsezred maradt meg. A hadosztály gyalogsága 11 zászlóaljból állt, összesen csak 4893 főnyi létszámmal! Szerencsére az oroszok nem voltak nagyon tevékenyek, nekünk engedték át az iniciativát. Csak ágyúik vitték a nagy szót. Persze ők kaptak elég lőszert, mi pedig csak takarékosságra intő parancsokat. Éjjel-nappali harci zaj mellett, csak állott a csata az oroszok óriási túlereje dacára.

November 2-án a következő két kedves táviratot kaptam:

„Versec város közönsége lelkes örömmel és büszkeséggel értesült, házi ezredének Przemysl védelme körül tanusított döntő lefolyású, hősies magatartásáról. Ezen alkalommal szívből üdvözöljük az ezrednek egyaránt hős parancsnokát és tisztikarát, valamint vitéz legénységét, azon hő kívánsággal, hogy a végleges győzelem kivívása után dicsőségteljesen térjenek vissza városunk hálás polgárságának körébe. Dr. Rezucha István kir. tanácsos, polgármester."

„Versec város közönsége nevében a polgármester úr részéről tolmácsolt szerencsekívánatokhoz szívem teljes melegével

csatlakozom a magam részéről is, Isten áldását könyörögve hős fegyvereinkre. Br. Dániel Tibor dr. főispán."

A következő táviratokkal válaszoltam:

„Nagyságos dr. Rezucha István kir. tanácsos, polgármester úrnak Versec. — Versec város meleg üdvözlő sorai nagy örömmel töltötték el a tisztikart és a legénységet. Versec város házi tüzérezrede nevében hálás köszönetet mondok értük. Boldogok vagyunk, hogy kötelességünknek eredménnyel tudtunk megfelelni: trónért és hazáért. Thaisz."

Továbbá:

„Méltóságos báró Dániel Tibor úrnak, Versec város főispánjának Versec. Az ágyúk dörgése, puskák ropogása közben hálás szívvel vettük Versec város főispánjának és közönségének szerencsekívánatait. Az ezred nevében, melynek élén állhatni igazán szerencsésnek érzem magamat, hálás köszönetemet fejezem ki. Győzni, mindenáron győzni akarunk. Thaisz."

November 3-án érkezett a parancs a visszavonulásra, Przemyslbe.

4-én délelőtt 2 -kor az 1. üteget vontam hátrább Byblo keleti szegélyére, honnan délelőtt 6 -tól kezdve tüzelésével leplezte a többi három üteg hallgatását. A 2-ik és 3-ik üteget ezután szintén kivontam tüzelő állásukból. Az első, második és harmadik üteg délután 8-kor sorakozik be a 46-ik honvéd gyalogdandár menetoszlopába a borszowicei hídnál. A 4-ik üteget az egyelőre állva maradt utóvéd zászlóaljhoz osztottam be. A 46-ik honvéd gyalogdandárnál beosztott ütegekkel 5-én délelőtt 5 -kor értem Przemyslbe, a 4-ik üteg később, a délelőtt folyamán vonult be. Az oroszok a harc abbahagyását és az elvonulást nem zavarták.

A hangulat bizony nem volt rózsás. Többször jöttem abba a helyzetbe, hogy pesszimista elszólásokat kellett leintenem. Másrészt a Magiera körüli csata alkalmat adott arra, hogy négy zászlóst és hadapródot, továbbá egy egészségügyi altisztet nagy ezüst vitézségi éremre adhattam be.

A III. hadseregből való kiválás alkalmából Boroevic gyalogsági tábornok hadseregparancsban üdvözölte a vitézül harcoló 23-ik honvéd gyaloghadosztályt.

November 8-tól Przemysl ismét teljesen körül volt zárva.

Thaisz László.

Jegyzet: Daniloff szerint az erőszakos támadást Przemysl ellen 1914 okt. 4.—8. Cserbacsow orosz tábornok vezette.

T Á R C A

A katonaság az 1810-iki budai nagy tűzvészben.

Budán, az Attila-körút 39. számú házának szarvastéri sarkán, régi vaserkély emelkedik, amelynek mindkét oldalán vastábla őrzi az 1810 szeptember 5-i rettenetes tűzvész emlékét. Az egykori Halászváros és a Tabán 423 háza, továbbá a mai Attila-körúti r. kath. és a Hadnagy-utcában levő gör. kath. templom, végül az akkor a Várban volt nagy katonai élelmezőraktár, továbbá az ódon, úgynevezett öntőház lett a lángok martaléka. Az élelmezőraktár minden készlete, éppen úgy, mint az öntőházban a nádor lovai részére felhalmozott zab, széna és szalma, szintén porrá égett.

A budai hídfővel szemben levő kincstári kéneső- és egyéb bányatermékraktár, bár lángba borult, a benne felhalmozott, mintegy 7 millió forintnyi értékű készletet a katonaságnak mégis sikerült megmenteni és az égő házat eloltani. A hídfőnél álló két kincstári dereglye azonban, minden felszerelésével együtt, a lángok martaléka lett.

A tűz a déli órákban ütött ki és a — szerencsétlenségre — éppen dühöngő nagy szélvihartól élesztve, őrült gyorsasággal terjedt. A levegőben repkedő zsarátnok nemcsak a szomszédos területeket, hanem a várban levő katonai élelmezőraktárat és a városi öntőházat, sőt a Dunaparton kikötött, szénával megrakott bárkákat is meggyujtotta. Az elviselhetetlen hőségben minden éghető tárgy olyan gyorsan fogott tüzet, akárcsak a puskapor. Még a hajóhíd budai hídfője is lángba borult. A szénás bárkák kötelei elégvén, a folyam árja elsodorta őket és egekig csapkodó lángtengerben úsztak egyenesen a hajóhídnak, végpusztulással fenyegetve azt is. Némelyik égő bárka a pesti oldalra sodródott és — a hatalmas vihar nyalábnyi égő csóvákat szakítva le róluk — a pesti oldalt is rettenetesen fenyegette. Az égő budai házak lakói menteni iparkodtak csekély ingóságaikat és bizony nem lehet csodálni, ha rendszeresen irányított tűzoltásra akkor gondolni sem lehetett. Zűrzavar, lárma, jajveszékelés, tűz és füst mindenütt, amint az ilyen óriási katasztrófáknál szokott lenni.

Báró Alvintzy tábornagy, a Budán székelő magyarországi főhadparancsnok, azonnal intézkedett, hogy az egész katonaság a tűzvész színhelyére siessen.

Buda és Pest abban az időben két külön város lévén, mindkettőnek külön helyőrsége volt. Budán a báró Duka nevét viselő 39. gyalogezred[1] törzse és két zászlóalja, a báró Portner-féle, (a

[1] Hajdú, Szatmár, Máramaros és a szomszéd megyékből való legénységgel.

galiciai 9., 24. és 44. gyalogezeredek 2—2 gránátos századából összeállított) gránátos zászlóalj, a budai vár úgynevezett házitüzérsége, a tüzérszertár és a katonai élelmezőraktár volt elhelyezve. A pesti helyőrség a gróf Esterházy-féle 32. számú teljes gyalogezredből,[2] a Habinay-féle gránátos zászlóaljból, (azaz a 32. és 39. ezredek 2—2 gránátos századából) néhány század tábori tüzérségből,[3] a hidász zászlóalj egy osztályából[4] és a 18. számú szekerészosztályból[5] állott. A hadosztályparancsnok — Kottulinsky altábornagy — Budán, a dandárparancsnok — báró Schmelzern vezérőrnagy — Pesten székelt.

A katonaság az oltásból és mentésből derekasan kivette a részét. Lelkiismeretes munkájuknak mi sem jobb bizonyítéka, mint az, hogy a két helyőrség a tűzoltás következtében 3 halottat, 9 nehéz, 30 könnyű és 13 égési sebesültet vesztett. Valóságos ütközet veszteségeivel ér fel.

A tüzet a késő éjjeli órákban sikerült elfojtani. Báró Alvintzy tábornagy felterjesztést tett Bécsbe az udvari haditanácshoz, hogy a két helyőrség tisztjei és legénysége részére, az oltásban és mentésben tanúsított fáradhatlan és önfeláldozó munkálkodásuk jutalmául, egy napi pótdíjat, illetőleg dupla zsoldot engedélyezzen. Az udvari haditanács a kérelmet azzal utasította el, hogy az ilyesmi egészen szokatlan és csak példát teremtene hasonló esetben pótdíjak és dupla zsold engedélyezésére. Azonban azt mégis elrendelte, hogy azokról, akik a tűzkatasztrófánál magukat kitüntették, részletes jegyzéket terjesszen fel a vezénylő tábornok. Alvintzy tábornagy tehát a két helyőrség minden alakulatától pontos kimutatásokat követelt be, amelyek a következő adatokat tartalmazták:

32. gyalogezred. Meghaltak: Sándor Ádám, Kovács Sándor és Szőllősy János közlegények. Mindhárom katona holttestét az égő omladék alatt találták meg.

Megsebesültek: Gergely András és Prebesa Pál káplárok, Walent András és Sóskúthy János őrvezetők, Geszty Péter, Kállay István, Potey János, Schwartz János, Básti Mihály, Rákótzy János, László István, Krieglovits András, Imrik József, Surmik Márton, Molnár András, Szilvássy János, Pásztor András, Resitza Mihály, Nagy II. János és Takács István közlegények. Valamenyi sérülés részben az oltásnál, részben a tűzfalak beomlásánál keletkezett.

Lelkiismeretes és fáradhatatlan buzgóságukkal *kiváltak:* Titus őrnagy, aki a tűz kitörésétől kezdve, még egész éjjel is állandó tevékenységben volt, saját példájával különösen a kénesőraktárnál, az élelmezőraktárnál és a r. kath. templomnál járt elől az oltásban és mentésben. Kuxa József százados a lángokban álló kénesőraktár mentésére volt vezényelve századával. Két teljes órán át sajátkezűleg irányította a fecskendő sugarát, noha karján a legutolsó (1809. évi) háborúban szenvedett sebe még nem gyógyult meg teljesen. Majd

[2] Pest, Szolnok, Nógrád és a szomszéd megyékből való legénységgel.
[3] Csehek.
[4] 2 század; ausztriaiak.
[5] Morvák.

a leroskadó gerendáktól erősen megsérült boltozat alá életveszéllyel behatolt, vödrökben vizet hozatott, az égő gerendákat eloltotta és eltávolíttatta és így megmentette a pusztulástól az értékes kincstári vagyont. Pelczer András főhadnagy az 1. századdal szintén a kénesőraktárhoz volt küldve. Az ő elszántságának és személyes példájának volt köszönhető, hogy a legénység a lángokban álló épületbe való életveszélyes behatolásra vállalkozott és a készleteket megmentvén, az épület lángját eloltotta. Pápay István és Balogh József közlegények merész elhatározással és halálmegvetéssel a minden pillanatban növekvő veszedelembe bátran behatoltak és majdnem kizárólag eme két ember hősi önfeláldozásának köszönhető, hogy a kénesőraktárt megmenteni sikerült. Az ezredparancsnokság jól megérdemelt jutalmazásra hozta őket javaslatba a vezénylő tábornoknak. A többi épületek oltásánál és mentésénél Raizinger János káplár, Sturnitzer Antal, Vangerik Mihály, Ludányi József és Takács István közlegények tűntek ki.

39. gyalogezred. Megsebesültek: Péterfi János ács, Kovács András, Walka Imre, Wagner András, Rebenaz Mihály, László János, Mészáros Pál, Hudák József, Kuzmir Mihály, Hudák János, Habry Mihály, Brejer Herschel, Iván Miklós, Procs József, Kattisin Mihály, Bogdán János, Kurucz János, Friedrich István, Bancsanszky András és Stefan János közlegények, továbbá Kolpach Mihály ács.

Az oltásnál és mentésnél való lelkes közreműködésért Schuller alezredes, valamint az összes századosok és alantas tisztek megérdemlik az elismerést. Különös dícséret illeti Roth hadnagyot, aki a kénesőraktárnál, a Falck-féle háznál, továbbá abban a pillanatban, amidőn az égő hajók a hídba ütődtek, nagy lélekjelenléttel vezette embereit; továbbá Arsens főhadnagy ezredsegédtisztet és Riedl hadnagy zászlóaljsegédtisztet, akik a veszélyes helyeken nagy lélelkjelenléttel és buzdítással irányították a legénységet.

Habinay gránátos zászlóalj. Megsebesültek: Koka János, Zavarko János, Kurilla Mihály, Nyilas Tamás és Togyer Vazil gránátosok.

Kitűntek: Scultéty százados, Fetzer Károly és Pusztelnik Ignác főhadnagyok, továbbá Habinay Ferenc hadnagy. A Víziországban a Gratzer és a Färtner-féle házaknál különösen nagy érdemet szereztek azzal, hogy a legénységet helyesen vezetve és buzdítva, a tűz továbbterjedését megakadályozták. Jantey György káplár, Eszényi József káplár, Balasko Mihály, Ónody György és Saláta Mihály gránátosok a lángban álló élelmezőraktár gondnokának felhívására, hősi elszántsággal a tűzön keresztül az égő házba hatoltak és a legfelső emeletről a kincstári pénztárt, valamint a fontos iratokat kihozták.

Portner gránátos zászlóalj. Megsebesültek: Sangali Pál, Hallovitzky András, Stelnischofsky János, Pietrig Jakab, Davidiuk Iván és Senzach Pál gránátosok.

Kitűntek: Guissani százados, aki a 44. ezredbeli osztállyal a kénesőraktár mentésénél sokat munkálkodott, azonkívül a budai hídfő közelében felhalmozott hídépítő anyagot egy tűzifecskendővel együtt megmentette. Weidmann főhadnagy a 24. ezredbeli osz-

tály legénységével a királyi palotát óvta meg. Hahn Kristóf káplár. továbbá Stranz János és Gruber Jakab közlegények az égő szénáshajókat, amelyek a pesti oldalt fenyegették, ártalmatlanná tették. Hollesch József őrmester és Kováts Elek káplár igen derekasan viselkedtek. Knöfel János őrmester, Kugla Ádám és Kolba János káplárok, továbbá Noyakovszky János, Widusch József, Knischi Iván és Serbenczek Jakab gránátosok több életveszélyben forgó bajtársat és egy tűzifecskendőt mentettek meg. Schilling Miklós őrmester, Pade Miklós és Kandolfi Gotthárd káplárok, azonkívül Schardoll Márton, Niczuk Miklós és Leschniak Simon gránátosok a kénesőraktár készleteinek megmentésénél szereztek érdemeket, továbbá egy már égni kezdő fecskendőt is megmentettek. Az említett két őrmester különösen kitűnt bátor viselkedésével.

Hidász zászlóalj pesti osztálya: Veszteség nem volt. Legénységéből Holzmayer Ignácz káplár, Baumgartner Sebestyén ács, Hutzkow Henrik, Fleischhaher József és Rafestetter József főhidászok, Hauser Jakab, Kropf Mihály, Angermayer Mátyás, Jonas István, Haberl Ignác, Wurzenberger József, Mayer József, Pfeiffer Péter, Zauner Fülöp és Mollay József közlegények a Dunán lefelé sodort égő hajók oltásánál, amikor azok a hajóhídba ütköztek, nagy lélekjelenlétükkel és önfeláldozó bátorságukkal tűntek ki.

A budai hídfőnél kikötött két kincstári komp égésénél Beller főhídmester mindent elkövetett, hogy azokat megmentse, de az irtózatos tűzből úgy ő, mint legénysége, menekülni volt kénytelen.

Tábori tüzérség: Veszteség nem volt. A parancsnok senkit sem említ, aki különösen kitüntette volna magát.

Házi tüzérség: A tűzvész se emberéletet, se sebesülteket nem követelt. A tüzérkerületi parancsnokság egész személyzete, azonkívül a tüzérkülönítmény 1 káplárja és 10 közlegénye, a tűzvész napján, szeptember 5-én, amikor a tüzérszertár a lángban álló élelmezőraktár oldaláról a legnagyobb veszélyben volt, a legmegfeszítettebb munkával vett részt az oltásban. A következő napokon, amidőn a lappangó zsarátnok miatt még mindig veszélyes volt a helyzet, a személyzet felváltva, éjjel-nappal készültségben maradt.

A legénység közül különösen derekasan viselkedett Beutl Mátyás közlegény, aki a nádori palotából is sokat mentett meg, amiért a nádortól a következő napon 25 bankó forint jutalmat kapott.

Hadmérnök kerületi igazgatóság: Veszteséget nem szenvedett. Az erődítésnél beosztott Poppe Antal fősánckáplár és Andres Vencel főárkász a tűzvész alkalmával nagy buzgalmat és tevékenységet fejtett ki. Amikor a lángok már a főhadparancsnokság épülete előtt fekvő gloriettekig értek és az egyiket meggyujtották, Poppe fősánckáplár, nehány gránátos segítségével, a többi gloriette fedelét és ablakait gyorsan letépte és minden gyúlékony anyagot a közelből eltávolíttatott. Andres főárkász abban a pillanatban, amikor az egyik gloriette fedele, amely a színház díszletraktárától 10 lépésnyire volt, meggyúlt és az oltást végző katonák a tűzből menekülni kényszerültek, ő maga egyedül, sok veszéllyel, az égő gerendákat és a gloriette zsindelyzetét a vár síkozatára dobta és így

megakadályozta, hogy a tűz a színházat és a parancsnokság épületét, esetleg az egész várat is ellepje.

A hadmérnökigazgatóság tisztikara és egész személyzete a főhadparancsnoki épület, a színház és a gróf Sándor-féle palota megmentésénél szerzett nagy érdemeket.

18. szekerész osztály: Vesztesége nem volt. *Kitűntek:* Hőfer Gáspár hadnagy, aki a fecskendők és lajtok elővontatásánál nagy erélyt fejtett ki. Majd életveszéllyel nem törődve, a már égő hídfőn átugrott, hogy a fecskendőt minél előbb rendeltetési helyére vigye. Azután az élelmezőraktár oltásánál teljesített kiváló szolgálatot. Glanz Dominik káplár az élelmező raktárnál nagy ügyességgel irányította a vízhordást, azonkívül az égő épületből sok fontos iratot és több kincstári kocsit mentett meg. Wise Ferdinánd káplár életveszéllyel az égő házakba hatolt, onnan sok ingóságot kihozott és több megfulladáshoz közel álló embert kimentett.

Élelmező raktár: A sütőszemélyzet teljes odaadással működött közre az oltásban és mentésben. Halál vagy sérülés nem történt.

Eddig a csapatok és katonai intézetek jelentései.

Báró Schmelzern János vezérőrnagy, dandárparancsnok, külön jelentésben emlékezik meg báró Bakonyi Imre ezredesről, a 39. gyalogezred parancsnokáról; Hirsch Antal ezredesről, a 32. gyalogezred parancsnokáról és Tikovszky ezredes tüzérkerülti parancsnokról. Mindhárom ezeredes nagy lelkiismeretességgel és buzdítással irányította katonáit az oltásban és mentésben. Bakonyi ezredes a minden oldalról egyre harapózó tűz terjedését célszerű intézkedéseivel törekedett megakadályozni. Különösen eredményes volt fáradozása akkor, amikor a lángok a Kapucinusok kolostorát is meggyujtották és itt sikerült a tűz továbbterjedésének gátat vetnie.

Az elmondottak alapján valóságos ütközettel felérő nagy küzdelem képét látjuk, amelyet a pesti és budai helyőrség vívott a földi ellenségnél nagyobb hatalommal, az elemekkel. Mint a fegyverrel vívott csatában, úgy itt is voltak hősi halottak és sebesültek és számosan akadtak, akik hősies bátorságuknak az elemekkel vívott harcban is fényes tanújelét adták.

A budai nagy tűzvésszel kapcsolatos tartalmú egykorú ügyiratokból van véve mindaz, amit a fentiek során láttunk. Régi, poros akták, amelyek a Hadtörténelmi Levéltár polcain fekszenek és talán sohasem remélték, hogy egykor még újra életrehívja őket valaki.

B.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Maillard tábornok jelentése Győr váráról (1805 nov. 9).

A töröktől 1598 március 28-án visszafoglalt, sok vihart látott, győri várnak az addiginál tökéletesebb formában való gyökeres helyreállítását, 1652-ben rendelte el a bécsi udvari haditanács.

Az 1664-be is átnyúlt építkezés során, a tulajdonképeni régi vár abban az alakjában maradt meg, amelyben azt Houfnagelnek a XVI. század végén készült rajza mutatja. Hét, falazott, bástyarendszerű homlokzata volt, amelyet — a Kis-Dunára és a Rábára néző homlokzatok kivételével — vízzel megtölthető széles árok fogott körül.

A voltaképeni új építkezés az addig teljesen hiányzott, de a tökéletesített bástyarendszernél mindenütt megkövetelt (részben falazott), külső mellékművekre szorítkozott. Legjobban a déli homlokzaton, a mai Baross-utcában, állott „Fehérvári kapu"-t és közvetlen környékét erősítették meg.

Megújítása után, II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában állotta ki az első erőpróbákat a győri vár; előbb egy körülzárással (1705), majd később egy rajtaütéssel szemben (1707).

A kurucvilág letűntével nagyon megcsappant a Magyarország belsejében levő várak korábbi fontossága. Ennek tulajdonítható, hogy egyiket a másik után törülték a továbbra is fenntartani kívánt erősségek sorából. Győrre — több más várral együtt — csak 1783-ban került a sor. Védőműveit azonban egyelőre nem bontották le.

1805-ben, amikor a franciák gyors előnyomulása Magyarországot is komolyan fenyegette: báró Alvinczi József táborszernagy, budai főhadparancsnok, azzal a tervvel foglalkozott, hogy az ellenség netalán elkövetkező betörését Lipótvár, Győr, Komárom és Buda várainál tartóztatja fel. A szükséges előmunkálatok gyors végrehajtására Maillard Sebestyén tábornok[1] „Fortifications Districts Director"-t, szemelte ki. Erre a megbízásra vonatkozik a tábornok alább következő jelentése, amely nem annyira a vár leírásával, mint inkább a védelem lehetőségeivel foglalkozik.

József nádor azonban nem pártolta Alvinczi eszméjét s így Győr várának rendbehozatala is elmaradt. Nyilván azért, mert se elegendő gyalogság, se vártüzérség nem volt már előteremthető.

[1] *Maillard* — a prágai Tudományos Akadémia levelező tagja — nagyon tudós katona és a maga idejében általánosan elismert szakember volt, a várépítés és várvívás terén. Mint ny. altábornagy halt meg Prágában, 1822 december 19-én.

Hiszen, mint a jelentésből kitűnik, Győr védelménél csak két tartalékzászlóaljra, egy-két lovasszakaszra és 16—20 darab 3- és 6-fontos ágyúra (vagyis csupán tábori tüzérségre) lehetett számítani. Ekkora várőrség és felszerelés pedig csak kisebb rajtaütés ellen lett volna elegendő.

Különben ezúttal nem is nyomultak Magyarország belsejébe a franciák. Ámde 1809-ben, közvetlenül a június 14-én vívott győri csata után, Győr vára is kénytelen volt Beauharnais Eugène alkirály hadaival szembeszállani. Az ellenállás azonban csak 8 napig tartott, minthogy minden hiányzott, ami a hosszabb védelemhez szükséges lett volna. Június 24-én a vár a franciák kezébe jutott, akik a védőművek egy részét — kivonulásuk alkalmával — felrobbantották.

Ez volt Győr várának utolsó szereplése, amely után nemsokára, felette is megkondult a halálharang. 1820-ban kezdették lerombolni védőműveit, kivéve a Kis-Duna és a Rába összefolyásánál álló „Püspökvár" körülöttieket, továbbá a déli homlokzatból meghagyott „Fehérvári kapu"-t s a főléje 1792-ben épült „Tűztornyot".

A Kis-Dunára szolgáló „Vízi kapu" 1860-ban, a „Fehérvári kapu" és a „Tűztorony" 1893-ban lett a műemlékpusztító városrendezés áldozata.

*

Ennek előrebocsátása után, adjuk át a szót Maillard tábornoknak.

Bericht über die Raaber Festung[1].

Um diese Stadt von einem Anfall zu sichern, hat man die Vorsehung getroffen dass:

a) Die Thöre und die Aufzug Brücken im brauchbaren Stand gesetzt worden sind, dass

b) der Damm so bei der Bastion No. III. durch den Hauptgraben geht, erneuert und erhöht werde, wobei solcher in der Mitte eine Öffnung in der Art einer Schleusse erhilte, wodurch ein Theil der Raba so sich unterhalb der Stadt in die Donau ergiesset, geschlossen und in die Höhe getrieben werden kann, um längs der 4 Fronten 6—7, dann 6—5 auch 5—4 und 4—3, das Wasser in dem Hauptgraben zu stauchen; da

die übrigen 3 Fronten, theils von der Raab, theils von der Rabnitza und theils von dem Donau Arm eingeschlossen sind, so wird dadurch insolang als diese Wässer nicht so stark frieren, dass man darauf gehen kann, der Hauptwall gegen einen Ausfall gesichert.

c) Die zahlreichen Weiden Baüme, die in dem Graben sind, wie auch jene, welche die Aussicht der Festung hindern, werden abgestutzt und aus den Ästen Würste, Faschinen und Schanzkörbe gemacht um auf jenem Theile der Festung, die keine Brust-

[1] *Országos Levéltár:* Mil. Kanzley des Palatins E. H. Joseph 1805, Fasc. 2. Rot. II. No 55.

wehren haben und von aussen gesehen sind, sich die nöthige Deckung zu verschaffen.

d) das Wasserthor so bei No. 13/II. ist, wird zugerichtet um schnell verrammeln zu können.

e) Der Menge Unrath so von den Inwohner über die Festung hinunter geworfen worden ist, wird weggeschafft um die Escarpe Mauer frey zu stellen.

f) Die in der Hauptmauer angebrachten Fenster und Oeffnungen werden zugemauert.

Wenn das Eh. Ferdinandische[3] Res. Baon seine detachierte Mannschaft an sich gezogen haben wird, so glaubt man dass dieses Baon und jenes von Vukassovits[4] für die vorhabende Vertheidigung hinlänglich seyn können. Dazu wären aber ein paar Züge leichte Reuterey nöthig, um beyzeiten von der Annäherung des Feindes Nachricht zu erhalten, um die Communication des Landes mit der Festung so lang als möglich frey lassen zu können.

Ein dieser Züge würde auf den halben Weg zwischen Raab und Hochstrass,[5] der andere in Hochstrass selbst stationiert werden, um von da aus auf der Post Strasse Vedetten ausstellen zu können um den Anmarsch des Feindes zu erfahren; dann als dieser stark anrückte, sich schnell zu den anderen Zug zurückziehen und beyde hinter der Rabnitza begeben müssen, wo ein, bey brückel mit der nöthigen Zimmer und Arbeits Leuten versehenes Inf. Piquet die Abwerfung der Brücke alsogleich vorzunehmen hätte.

Dieses vollzogen, würden sich die sämmtliche Mannschaften so geschwind als möglich auf die Festung zurück ziehen, bei ihrer Ankunft die Brücke über die Raab u. Rabnitza inner der Vorstadt abwerfen, endlich die Aufzug Brücke aufziehen, die Thöre sperren, und jeder Mann an den ihm auf dem Walle vorhin angewiesenen Posten begeben.

Um von dem Hauptwalle den Feind, der zum Theil durch die Hauptstrasse der Vorstadt Ujváros auf die Festung anrückte, zu bestreichen und das Eindringen zu verhindern, auch ihn zwingen einen Umweg zu nehmen und eine Brücke über die Raab ausser dem Kanon-Schuss zu schlagen, glaubt man 16—20 Feldstücke, nähmlich 10—3 ℔ und 6—10 St. 6 ℔ zu bedarfen.

Mit einem Theil der 6 ℔ würde man den Theil der durch die Vorstadt auf die Festung gerade zu gehenden Post-Strasse wirksam bestreichen zu können, dass bey Tag auf derselben niemand fortkommen könnte. Da dieser Theil der Strasse gepflastert ist, so dürfte man nur die Kanonen etwas zu senken und schwach laden, damit die Kugeln die ganze Gasse durch rikoschetieren[6] u. dieselbe impracticabel machten.

Ein gleiches könnte auch bei der Nacht stattfinden, wenn die Gasse beleuchtet würde, oder wie man es bey Belagerungen zu

[3] 2. gyalogezred.
[4] 48. gyalogezred.
[5] Öttevény.
[6] Szökelő lövés.

thun pflegt, die Kanonen auf solche Bettungen zu stellen, die für die Nacht auf das ricoschetieren eingerichtet sind.

Da diese Vorstadt zw. der Raaba u. Rabnitza seitwärts eingeschlossen ist, so würde der Feind gezwungen einen Umweg zu machen, u. ausser dem Kanonen Schuss eine Brücke über die Raaba zu schlagen gezwungen werden, um der Festung nur auf der Seite des Stuhlweissenburger Thors beikommen zu können; dadurch würde die Aufmerksamkeit der Garnison also auch die Vertheidigung weniger getheilt.

Mit ein Paar dieser 6 ℔ könnte man den Lauf der Raaba der Rabnitza u. den Donau Arm bestreichen, u. diese Stücke leicht dahin führen wo die Umstände es erforderten; die 3 ℔ würden hinter die Orillons[7] auf der Front wo Thöre sind und hauptsächlich auf die linke Flanke von der Bastion No. 7 u. No. 4 ersteren um die Curtine[8] vor dem Stuhlweissenburger Thor, letztere um den Damm von No 3 zu bestreichen, gesetzt werden.

Da diese Stücke nur auf eine kurze Entfernung und gegen Truppen zu wirken haben, folglich mit Kartätschen schiessen sollen, diese aber sich gegen die entgegen gesetzte Flanque zerstreuen müssen, diese aber die darauf stehende Mannschaft eben so wie den Feind treffen könnte, so müssen diese entgegengesetzten Flanquen während dem Feuern dieser Kanonen unbesetzt bleiben.

Längst der Courtine wo keine Brustwehren vorhanden, u. doch eine Communication nöthig ist, wird auf der Stelle der Brustwehren eine Reihe leere Schanzkörbe gestellt, so die vorbeigehende Mannschaft von aussen decken, welches in der ersten Eile hinlänglich seyn wird, weil der Feind nicht dahin schiesset wo er Niemand siehet. Nach solcher Vorkehrung scheint, dass solang das Wasser nicht frieret, oder der Feind nicht mit Haubitzen anrücket, um die Stadt zu verbrennen, dieselbe leicht vertheidiget werden kann; im ersten Falle sind die Bas Flanquen,[9] da sie geräumige Abstufungen zu einer Ersteigung verschaffen, die gefährlichsten Stellen. Es gibt jedoch dagegen 4 Mitteln, nemlich das Eis alle Tage durchzuschlagen, welches aber viele Hände erfordert; dann zweitens den Grund am Fusse der Bas Flanque zu vertiefen, auch die Flanquen am stärksten besetzen, da aber das 2. Mittel durch Faschinen so der Feind aufthürmen kann, vereitelt werden könnte, u. durch die Vermauerung dieser Flanq so zum Theil für Depots gebraucht werden könnten, weniger thunlich ist, so wäre kein besseres Mittel als die Escarpe Mauer dieser Bas Flanque hinlänglich zu erhöhen.

Was das feindliche Vornehmen, die Stadt mit Haubitzen Granaten in Brand zu stecken anbetrifft — wurde, um dieses zu bewahren, von der Stadt die hier schon bestehende Feuer Anstalt abgefordert um dieser Ordnung auch von Seite des Millitairs nachzufolgen.

[7] Bástyafül.
[8] Kötőgát.
[9] Tőoldal (Niedere Flanke).

In dem Fall eines solchen Feuerbrunstes muss man aber gestehen, dass die Besatzung umsoweniger zum Löschen wirken könnte, als der Feind durch Angriffs Demonstration die Aufmerksamkeit der Besatzung mehr auf sich zu ziehen, suchen würde.

Ohngeachtet dessen, zeigt sich doch, dass Raab durch ihre viele Behältnisse, durch die natürliche Lage, mit wenig Kunst sehr geeignet sein kann, um beträchtliche Depots gegen mehr als streiffende Partheyen sicher zu stellen.

Von der Hungarischen k. auch k. k. Fortifications Districts Direction. Raab, den 9. November 1805.

Maillard m. p.
G. M.

—y.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

József főherceg tábornagy hadtörténelmi munkája.[1]

1792 május 31-én Bécsből egyik főherceg indult el Ferenc király koronázása alkalmából Budára és francia nyelven kezdett naplójában számolt be első magyarországi benyomásairól. 1795 július 20-án pedig királyi helytartóvá neveztetvén ki, ettől fogva fivérének, az akkori császárnak és királynak Bécsbe németül küldött leveleket és jelentéseket.[2]

A Gondviselés kegyelmének köszönheti Magyarország, amelyet idegen kormányférfiak akkor már századokon át valami összállamba beolvasztani és nemzeti sajátságaitól megfosztani akartak, hogy ez a fiatal főherceg nemcsak kiválóan bölcs államférfi, hanem lelkében, érzéseiben és cselekedeteiben olyan nagy *magyar ember* is lett, akinek annak a korszaknak legnagyobb magyarjaival együtt kiváló része van nemzeti államunk kialakulásában.

A mi szép és nekünk annyira kedves, de nem magyar születésűekre nézve csakugyan szörnyen nehéz nyelvünket nem tudta ugyan tökéletesen megtanulni, hanem államügyekben az akkori hivatalos nyelvet: a latint és pedig *klasszikus szép formában*, használta, de egyébként rendkívül nehéz állásában, szembeállva Metternichnek és a bécsi kormánynak törekvéseivel, sok kérdésben nemzetünk érdekeit mozdította elő. József főherceg 1796 nov. 8-án nádorrá választatván, ebben a közjogi méltóságában is legnagyobb elődeihez emelkedett. Joggal énekelte róla a „*Diétai Muzsá*"-ban a XIX. század első évtizedeinek legnagyobb költői tehetsége: Csokonai: „Felséges Nádorispán! Te érted a Magyarnak nagy szíve lánggal ég."

A halhatatlan emlékezetű nádornak méltó unokája: József főherceg, tábornagy, a M. Tud. Akadémia igazgató- és tiszteleti tagja, Hadtörténelmi Bizottságának elnöke, hadtörténelmi irodalmunkat nagyterjedelmű és jelentős munkával gazdagította, amelyben a világháború alatt átélt és közvetlenül megfigyelt személyes benyomásait gyüjtötte össze és ezenfelül feldolgozta az aktaszerű bizonyítékokat is.

A műnek most megjelent első kötete az 1914 július 13-ától 1915 május 25-éig történt eseményeket tárgyalja. József főherceg kezdetben a déli, majd 1914 szeptember elejétől az orosz harctéren

[1] *A világháború, amilyennek én láttam* Irta Naplója és hivatalos akták alapján *József főherceg tábornagy*. I. kötet X és 678 lap, 22 melléklettel. A M. Tud. Akadémia kiadása. 1926.

[2] *József nádor iratai*. I. (Budapest 1925. A Magy. Történelmi Társulat kiad.) 1—12. és 30. és köv. l.

mint altábornagy és a 31. hadosztály parancsnoka; 1914 november 3-tól pedig (I. köt. 200. l.) mint lovassági tábornok és a VII. hadtest parancsnoka (229. l.) teljesített szolgálatot.

A szerző a világháború befejezését követő években gyors egymásutánban megjelent emlékiratokat és történelmi műveket olvasva, megállapította, hogy *kivéve Hindenburg* tábornagynak teljesen elfogulatlan munkáját, a többi szerző más nemzetek rovására adja elő a harctéri eseményeket és egyenesen lekicsinyli a magyar hadosztályok és hadtestek hősiességét.

Kétségtelen tény pedig, hogy a világháború alatt ismét fellángoltak a magyar nemzet fiainak az utolsó évezred alatt annyiszor kipróbált katonai erényei: haláltmegvető, rettenthetlen bátorsága és önfeláldozása, a legnagyobb fáradalmakat is elviselő csodálatos kitartása, nehéz időkben is változatlan lelkesedése és jó kedélye, és ezeket felismerve, a hadtestparancsnokok éppen a legnehezebb helyekre magyar csapatokat követeltek

Mindezt a valósághoz képest megírni, valóban nagy *hazafias tett* volt.

A munkának igen sok részletéből kitűnik, mennyire felismerték dicső katonáink, hogy a nemzet legfontosabb létérdekeiért, elsősorban szegény hazánknak területi épségéért, Nagy-Magyarországnak *minden áldott, szent rögéért* szenvedik végig a háború fáradalmait és ha kell, ezért a nagy célért áldozzák fel egészségüket és ifjú életüket.

Amilyen fájdalmas és lelkünk mélyéig megrázó ebben a műben a sok áldozatnak: a szegény sebesültek és haldoklók szenvedéseinek igazán együttérző, a szenvedőkkel gyötrődő magyar lélekkel való megírása, éppen olyan lélekemelő és lelkesítő hős katonáink hazafiságának és elszánt áldozatkészségüknek oly sok bizonyítéka. (Például 49. l. 3. bek.; 79. l. 2. bek.; 89. l. 5. bek., 107. l. 3. bek.; 130. l. 4—9. bek.; 159. l. 2. bek.; 193. l. 6. bek. stb.)

A kötet igen sok *világtörténeti* adatot is tartalmaz. Ilyen az orosz diplomáciai képviselőnek a szerző előtt *a háborút megelőzőleg* tett nyilatkozata (1. l.), hogy Oroszország évekig készült a háborúra a monarchia ellen; továbbá a részleges és az általános mozgósítás leírása (2—7. l.); az uralkodóknak egymáshoz írt és teljes szövegben közölt táviratai (15. l. 5—7. bek.; 238—239. l.); Boroević gyalogsági tábornok, hadseregparancsnoknak a szerzőhöz írt levelei (417—418. l.) stb. De különösen fontosak azok a bizonyítékok, amelyekből kitűnik némely szláv nemzetiségű ezredek és csapatok katonai árulása. Így már 1915 április 14-én, tehát a háború második évében, a 28. cseh ezred *tisztjeivel együtt átszaladt* az ellenséghez (585., 586., 587. l. utolsóelőtti, 667. l. utolsó bek.).

Szomorú történeti tény a háború elején a déli hadszintéren egyes vezérek közt mutatkozott egyenetlenség, gyanusítás, féltékenység és bizalmatlanság leírása is (66—68. l.).

A terjedelmes kötet legnagyobb része természetesen tárgyánál fogva *hadtörténeti* vonatkozású. E részek megbeszélésére és a tizennyolc katonai térkép tárgyalására a katonai szakértők lesznek hivatottak. Sok hadtörténeti részletet azonban a laikus is kiemelhet. Mindenekelőtt szembetűnő: mily sokat tanulhatnak ebből a

könyvből a jövő századok magyar hadvezérei *a jó tábornoknak egyéni kötelességeiről.* A munkát nem olyan hadvezér írja, aki sok száz kilométerre a harctér *mögött* és a viszonyokat nem ismerve veti papírra parancsait és ezekben lehetetlen teljesítményeket kíván katonáitól, hanem az a hadosztály-, illetőleg hadtestparancsnok, aki kezdve a legénység étkezésétől (12. l.) stb. egészen a lövészárkok készítéséig, *mindent* önmaga vizsgál meg; amikor pedig szükséges, folytonos életveszélynek teszi magát, végigjárja a harcvonalat, még lóháton is megjelenve veszélyes pontokon, kiteszi magát az ellenséges tüzérség lövegeinek és személyes érintkezéssel állandóan *érdeklődik* katonái iránt, gondoskodik róluk, ha kell, megosztja velük sovány élelmét is (216. l. 6. és 7. bek.), hogy azután maga élelem nélkül maradjon. Az eredmény: a csapatok ragaszkodása és kitörő lelkesedése (108. l. 6. bek.; 664. l. utolsó bek.; 676. l. 1. bek. stb.), hálás emlékezetük akkor is, amikor a hadtestparancsnokká kinevezett hadvezér más katonai beosztást kap és régi csapatai „szeretettel emlegetik és visszakívánják" maguk közé (594. l.).

De különösen érthető, hogy ez az *egyetlen* módja annak, miképen lehet agyonhajszolt, kifárasztott és a velük nem törődő hadvezértől elhanyagolt egész hadtestbe (237., 247. l.) újra visszaállítani a bizalmat, a harckészséget és a végsőig menő elszántságot (674. l.).

Azok, akik átélték az 1918. évi összeomlást *követő* hónapokat, éltük fogytáig sem fogják elfelejteni, miként hirdették *anonim* nagybetűs utcai plakátokon azok, akik akkor szegény hazánkban a kormányhatalmat kezükbe keríthették, azt, hogy Magyarország a háborút *„hatalmi érdekekből"* vívta. Ezzel szemben ennek a kötetnek számtalan részlete bizonyítja, mily tökéletesen *átérezték* hős katonáink azt, hogy ők Magyarországnak *ezeréves határáért* küzdenek és hogy ebben a titáni *védelmi* háborúban a magyar nemzet *fennmaradásáért* és az ország *létéért* semmi áldozat sem volt nagy.

Minden elemi iskolai könyvbe ki kellene nyomatni a magyar hősiességnek e kötetben leírt számtalan példáját, így elsősorban át kellene venni azokat a nagy írásművészettel megírt lapokat, amelyek előadják, miként verték ki vitéz magyar csapataink 1915 május 7-én a Kárpátokból az ellenséget és azután, hogy hangzott fel ajkaikon nemzeti Himnuszunknak fenséges dallama (639 és köv. l.). Ilyen részletekből merítenek majd unokáink, dédunokáink és lemenőik *évszázadok mulva is* elszánt áldozatkészséget és mindenre kész lelkesedést.

A katonai szakférfin és a magyar hazafin kívül sokat tanulhatnak a kötetből azok is, akik szép nyelvünknek *szókincsét* gyűjtik. Egészen csodálatos, hogy a Bécsből hazánkba jött nagy nádornak kitűnő unokája mennyire megtanulta nyelvünket és mint az isteni *természet* dicső szépségeinek lelkes bámulója, minő remek leírásokat ad egy-egy *tájékról* vagy természeti jelenségről. (Például 129., 155., 159. l. 3. bek.; 196. l. 4. bek.; 213. l. 4—5. bek.; 232. l. utolsó bek.; 233., 236. l. utolsóelőtti bek.; 523., 583., 608., 610., 675. l. stb.)

Találunk a kötetben sok, bizonyára tájszavakból, illetőleg a hős debreceni, somogyi, szegedi és székely bakáktól, illetőleg huszároktól átvett népies kifejezést is (pl. vágtában, pacsangol stb.).

Ez a kötet évszázadok mulva is a magyar történelemnek és hadtörténetírásnak becses kútfője lesz.

Az öt kötetre tervezett műnek következő része az isonzoi csatákat fogja tárgyalni. *b. j.*

Gróf Tisza István összes munkái. Az országos Tisza István-emlékbizottság kezdeményezésére és támogatásával kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 4. sorozat, III. kötet. 8°, 387 l. Bpest, 1926.

Amit gróf Tisza István munkáinak II. kötetéről, főként annak történelmi kútfőértékéről, az elmúlt évben mondottunk,[1] azt a most megjelent III. kötetre vonatkozóan is, szóról-szóra fenntartjuk.

Aki tudni akarja, hogy mi történt 1915-ben a színfalak mögött, az olvassa el Tiszának Buriánhoz, Conradhoz, Czerninhez stb. stb. intézett, fontosabbnál-fontosabb leveleit. De olvassa el a többieket is, hogy lássa és megtanulja belőlük, hogyan kell dolgoznia egy hazájáért aggódó s éppen azért minden munkaerejét annak szolgálatába állító magyar embernek, válságos körülmények között.

Valósággal példátlan az a *mindenre* kiterjedő gondoskodása Tiszának, amely a III. kötet 502[2] leveléből és táviratából intő példaként szól az utókornak.

Nem volt olyan dolog, ami Tiszát ne érdekelte, amihez hozzá ne szólott volna. Nyugodt viszonyok között kevésbbé ritka jelenség, de annál meglepőbb és bámulatraméltóbb egy világégés idegölő jelenetei közben.

1915 április 21-én, amikor az olasz támadás veszedelme úgyszólván óráról-órára fokozódott, a külügyminiszterrel folytatott izgalmas levél- és sürgönyváltás közepette is ráér arra, hogy a Zemplén megyében, közigazgatási téren mutatkozott szabálytalanságokat, a főispánhoz intézett hosszú levelében korholja. *(1035.)*

Majd május 9-én Bihar megye főispánjának ír Mezőgyán község érdekében, amely a liszt keveréséhez szükséges kukoricamennyiséget még nem kapta meg. *(1059.)*

Más emberfia azon lett volna, hogy az ilyen gondoktól minél előbb szabaduljon s az alkalmatlankodókat lerázza a nyakáról. Tisza — éppen ellenkezően — szigorúan megtiltotta, hogy bárkit is visszatartsanak attól, hogy hozzá közvetlenül fordulhasson. *(692.)*

Ennek a mostani kötetnek tartalma, az 1915 január 1-től június 30-ig terjedő időre vonatkozik.

Mint tudjuk, az olasz beavatkozáson kívül, az oláhok támadása is szüntelenül fenyegette a monarchiát s a helyzetnek még az is ártott, hogy a németek — külügyminiszterünk hátamögött és tudta nélkül — mindenféle területi engedménnyel biztatták olcsó prédára leső két „szövetségesünket". Természetes, hogy csakis a monarchia testéből kihasítandó részekre vonatkoztak ezek a fele-

[1] *Hadtört. Közlemények:* 1925. évf. 192. és k. l.
[2] 679—1180.

lőtlen sugdosások, amelyeknek hatása alatt Olaszország, már 1915 január 11-én is, bizonyos területeket kívánt semlegességének ára fejében.

Burián, aki január 14-én lett külügyminiszter, nem zárkózott teljesen el az olaszok követelései elől, de időt akart nyerni, mert katonai helyzetünk gyors és gyökeres javulását reménylette. A németek azonban máris odaígérték Dél-Tirolt az olaszoknak, ami ellen Tisza a leghatározottabban tiltakozott. *(698.)* Álláspontját Conrad is a magáévá tette. *(757.)*[3]

Przemysl eleste újra és még fokozottabb mértékben felszínre hozta Olaszország követeléseit. *(895.)* Az olasz kormány március 29-én már Tirolnak egy németlakosságú jókora darabjára is számot tartott, úgyszintén az olasz határtól Nabresináig nyúló tengermellékre is. Triesztből független államot akart csinálni, Albániában teljesen szabad kezet kívánt s ráadásul még a dalmát szigetek egy egész csoportjának átengedését is követelte. *(1013.)*

Most már Tisza is úgy látta a helyzetet, hogy területi engedmények nélkül nem tudjuk visszatartani az olaszokat a hadüzenettől, amelynek közvetlen következése az oláhok támadása lesz. Tisza ugyanis nem tudta elképzelni, hogy az oláhok ezt a kedvező alkalmat ki ne használják. Ezért írja Conradnak április 16-án: „Kommt es zum Kriege mit Italien, so folgt Rumänien sofort, ohne dass wir in dieser Weltlage auf Bulgarien rechnen könnten. Kurz und gut, es sind dann alle Teufel los und es bleibt für Deutschland und uns nichts anderes übrig, als schleunigst Frieden zu schliessen."

Conrad, erre a levélre adott válaszában, maga is azt mondja, hogy képtelenek volnánk négy ellenséggel egyszerre hadakozni. *(1024.)*

Május 1-én, az olasz veszedelemről szóló memorandumban, azt írja Tisza, hogyha Olaszország *mindenáron* háborút akar, akkor részünkről minden engedmény hiábavaló. A spanyol vagy a dán király útján kellene tehát az entente-nak békeajánlatot tenni. Ez megóvhatná a monarchiát a teljes összeroppanástól és eléje vágna az olaszok, rácok és oláhok szertelen követeléseinek is, amelyek a monarchia tönkretételét célozzák. *(1047.)*

Természetes, hogy mindez azon a feltevésen alapult, hogy Olaszországgal együtt Oláhország is hadat üzen.

Utolsó kísérletként a gorlicei áttörés nagy erkölcsi hatását akarta Tisza Olaszország megpuhítására felhasználni *(1053.)*, de ez se sikerült. Az olasz kormány május 4-én lemondott ugyan, de ismét csak háborúra uszítókból alakult meg. *(1076.)*

[3] „Ich bin gegen jedwede freiwillige Abtretung von Teilen des jetzigen Gebietes der Monarchie, würde aber den Konzessionen zustimmen, welche man Italien in Albanien macht; dem diesbezüglichen Drängen der Deutschen, welche auf unsere Kosten ihre Situation bessern möchten, wäre entschieden entgegenzutreten... Ich hatte bei kürzlich stattgehabten militärischen Beredungen in Berlin und in Breslau Gelegenheit den deutschen Vertretern klipp und klar zu sagen, dass wir an Gebietsabtretungen an Italien überhaupt nicht denken — und als diese Vertreter doch noch über diese Idee diskultieren wollten, habe ich sie auf Konzessionen Deutscherseits an Frankreich verwiesen — damit waren die an uns gestellten Zumutungen abgeschnitten." *(Conrad* Tiszának : 1915 jan. 19. — I. h.)

Az északi harctéren kivívott győzelmeinkből ekkor már azt a reménységet meríti Tisza, hogy Oláhország egyelőre nem fog ránktámadni. *(1082.)* Bukaresti követünket, Czernint, május 25-én figyelmezteti, hogy Oláhország Erdély átengedésére ne számítson. Ennek az országrésznek feláldozásával a monarchia elveszítené nagyhatalmi állását kelet felé, s különben se lehet az erdélyi magyarságot és a szászokat az oláhoknak odadobni. Ennélfogva területátengedésről csupán Bukovinában lehet szó. Erdélyt csak erőszakkal vehetik el tőlünk. *(1100.)*

Már a II. kötet ismertetésében is említettük, hogy az oláhok étvágyát a németek felelőtlen biztatásai is növelték. Tisza, 1915 június 12-én, leplezetlenül meg is írja Buriánnak, hogy „a németek szokott otrombaságukkal rontják megint az oláh kérdést". *(1152.)* Június 30-án írott — ebben a kötetben utolsó — levele szerint, az a gyanúja, hogy Tschirschky, a német birodalom bécsi nagykövete, Vajdával, Maniuval, Popovicival és más oláh politikusokkal tárgyalt s együtt főzték ki az oláh követeléseket *(1180.)*, amelyek Bratianu nyilatkozata szerint is, nemcsak Bukovinára, hanem magyarországi területekre is vonatkoznak. *(1135/a.)*

Tisza, nagyon helyesen, már március 3-án ezt írta Buriánnak: „Ha csak Olaszországot és csak a Trentinóval kell kielégítenünk: *csapás:* ha többet kell adnunk és pláne Oláhországnak is koncot dobunk: *katasztrófa*". *(895.)*

Bárha, Conraddal együtt, lehetetlennek mondotta azt, hogy az oroszon és a rácon kívül az olasszal és az oláhval is verekedjünk: ezeknek együttes támadása esetén se gondolt arra, hogy minden nagyobb ellenállás nélkül bocsássuk őket be. Mert abban az esetben, ha újabb két ellenségünk akadálytalan gyors menettel vonulhat Bécs és Budapest felé, néhány nap alatt felfordul nálunk minden. Ezért kéri Conradot, hogy Erdélyt ne hagyja védtelenül, mert egy onnan jövő támadás, ha ellenállásra nem talál, az olaszoknál is gyorsabban vágja el életerünket. *(1023.)*

Végül ideiktatjuk Tiszának egy, a háború utáni helyzetre is illő megjegyzését: „Ma minden főhadnagy politizál és meg akarja menteni az országot; memorandumokat csinál, ahelyett, hogy kötelességét teljesítené." —*y.*

Nagy Vilmos: *A támadás.* Kiadta a m. kir. Országos Tiszti Tudományos és Kaszinó Egyesület — Magyar Katonai Írók Köre Budapest 1926. 8° 120 l. + 12 melléklet.

Katonai szaktanulmány, amely úgy tartalmánál mint gördülékeny és magyaros stílusánál fogva, megfelel annak a célnak, amit a szerző az előszóban megjelölt, t. i., hogy főként fiatalabb tisztbajtársai kebelében élessze a mult iránti tiszteletet, annak megbecsülését, a jövőben való reményt és bizalmat.

A bevezetés általánosságban tárgyalja a támadást és annak céljait; kiemeli azokat az alapelveket, amelyeket a siker elérhetése végett mindig szem előtt kell tartani.

A tanulmány két részre oszlik és pedig az első az átkarolás, a második pedig az áttörés módozataival foglalkozik.

Az átkorolás fogalmának rövid meghatározása után a szerző, nagyon helyesen, külön alfejezetekben világosítja meg az átkarolást támadó előnyomulásnál, az átkarolást szembenállásból, az átkarolást visszavonulással és védelemmel kapcsolatban. Az oldalállások jelentőségét és értékét a tanulmány egy külön alfejezetben méltatja. Az első részt bezáró „Összefoglaló megjegyzések"-ben Nagy Vilmos foglalkozik az átkarolás lehetőségeivel a jövő háborújában.

A szerző nemcsak elméletileg tárgyalja az átkarolás módozatait, hanem minden alfejezetben a hadtörténelemnek egy-egy szép példáját véve alapul, megkönnyíti az olvasónak a tárgy teljes megértését. Így ismerteti a német hadsereg felvonulását 1914 augusztusában; az oroszok felvonulását 1914-ben; az 1915. évi szerb hadjárat alapgondolatát; az oláh felvonulást 1916-ban; az 1870. évi sedáni hadműveleteket; a wafankui csatát 1904 június 15-én; a németek előnyomulását a Marne-ig 1914-ben; a komarowi csata fordulóját 1914 augusztus 31-én: a 3. osztrák-magyar hadsereg harcait Lembergtől keletre; a tannenbergi csatát 1914 augusztus 26—29-ig; a bukaresti csatát 1916 december 1—3-ig; az 1915-i mazuri téli csatát; a nagyszebeni csatát 1916 szeptember 26—29-ig; a francia haderők alkalmazását a Marne-menti csatában; Lodz-ot 1914-ben.

A második rész az áttörést tárgyalja és pedig annak jelentőségét mozgó háborúban és állásharcokban. Ez utóbbi fejezetnél a szerző egymástól elkülönítve foglalkozik az áttöréssel hegy- és dombvidéken és az áttöréssel magas hegységben és nehéz hadműveleti terepen. Az egyes fejezetekben elmondottak megvilágítására ismerteti röviden a következő hadtörténelmi példákat: Regensburg 1809; Joffre áttörési kísérlete 1914 augusztusában; a német arcvonal áttörése a Marne-menti csatában; a gorlice-tarnowi áttörés 1915 május 2-án; Brussilow áttörési csatája 1916 júniusában; az oroszok áttörése 1917 júliusában és a középponti hatalmak zborowi áttörése, mint ellentámadás; az olaszok áttörési kísérlete a 11. isonzói csatában; a 12. isonzói csata, a tolmeini áttörés; az entente áttörési kísérletei a nyugati harctéren 1915 és 1916-ban; a cambray-i csata 1917 november havában; a németek támadóeljárása az áttörési csatában; a németek áttörési harcai 1918 tavaszán és nyarán; az entente támadásai nyugaton 1918 augusztus havától.

Ennek a résznek a végén a szerző foglalkozik az erkölcsi érték befolyásával az áttörésnél, valamint az áttörés esélyeivel a jövő háborúban. Ez utóbbi kérdést röviden három szempontból ítéli meg, t. i. szervezési, hadműveleti és harcászati szempontból.

A mű tanulmányozását számos szövegközti vázlat, ábra, valamint sok színes melléklet segíti elő.

A támadás című tanulmány — nézetünk szerint — nemcsak arra alkalmas, hogy a mult iránti tiszteletet és megbecsülést élessze; nemcsak arra, hogy a jövőbe vetett reményt és bizalmat táplálja, hanem arra is, hogy tisztbajtársainknak olyan segédkönyvet nyujtson, amelynek alapján ismereteiket nagyban kibővíthetik, alárendeltjeiket pedig oktathatják.

A magyar Katonai Írók Köre Nagy Vilmos tanulmányának sajtó alá rendezésével és kiadásával megkezdte az ügyrendjében egyik célként kitűzött működését. Most, amikor az irodalmi termékek csak súlyos anyagi áldozatok mellett jelenhetnek meg, igen nagy erkölcsi és anyagi segítséget jelent a katonai írók megörökítésre érdemes munkái számára a Körnek ez az érdeknélküli közreműködése.

Sz.

Maurice Paléologue. Franciaország nagykövete. *A cári Oroszország a nagy háború alatt.* I. 1914. július 20. 1915. június 2. Fordították: Fóti J. Lajos és dr. Révay József. Budapest, 1926. 377 l.

A világháború történetének megírásánál, nem lesz utolsó kútforrás az a napló, amelyet Paléologue, Franciaország szentpétervári nagykövete vezetett, amelynek első, 1914 július 20-ikától 1915 június 2-ig terjedő kötetét dr. Fóti és dr. Révay fordításában a fordítók elseje adott ki a Librairie Française vállalatnál. A napló természeténél fogva sok, intím-jellegű vonatkozást tartalmaz azon magas és legmagasabb körökről, amelyekben a nagykövet állásánál fogva Szentpétervárott, Peterhofban, Carszkoje-Szelóban s Moszkvában megfordult, másrészt híven számol be azon erőfeszítésekről, amelyeket a nagykövet a háború előtt annak megindítása érdekében, majd pedig annak erőteljes folytatása céljából, magánál a cárnál, aztán pedig Szaszonov külügyminiszternél s a kormány más tagjainál kifejtett.

Franciaországnak a háborút megelőzőleg olyan diplomatát kellett Oroszországba küldenie, aki az orosz kormányt szinte kézben tudja tartani, elhatározását a döntő pillanatokban irányítani s a maga céljainak megfelelően valósággal kikényszeríteni tudja. Diplomatái sorában erre a nehéz feladatra aligha talált volna alkalmasabbat Paléologuenál, aki alaposan ismerte az orosz néplélek minden vonását, tétovázó és befolyásolható természetét, miszticizmusra s babonára hajlamos felfogását, fanatikus vallásosságát s rajongó szektáit, a dinasztiához való ragaszkodását, de egyúttal a cári hatalom végrehajtói, a csinovnyikok iránti mélységes gyűlöletét is. Ismerte az oroszok irodalmát, régebbi és újabb történetét, zeneműveit és ezek szerzőit. Megfigyelte az ősternészethez még közelálló muzsikot, az utcasarkon kéregető, ágrólszakadt koldust, az ortodox klérus embereit, a vakon engedelmeskedő katonát s a nyomorral küzdő, mindenre elszánt diákságot. Végül ismerte s nagyra becsülte azt a nagy értéket is, amelyet az orosz fegyver Franciaországra nézve jelent. Ezt a szövetséget tehát mindenáron fenn kellett tartania s meg kellett azt minden zavaró befolyástól óvnia, bár élénken érezte azt az erkölcsi ellentétet és titkos kétértelműséget, amely a francia-orosz szövetség mélyén rejlik. Paléologue működésére nem is lehetett panasza a francia kormánynak, amelynek akaratát s óhaját attól a perctől, hogy a háború kitörését diplomáciai úton már biztosította, valósággal szuggerálta az orosz udvarnak s kormányának; aki nem egyszer akár az oroszországi történelemből, akár a mindennapi életből

merített érvekkel a legnagyobb könnyedséggel tudta a neki kellemetlen és meg nem felelő nézeteket megcáfolni.

A napló első feljegyzése Poincaré szentpétervári fogadtatásával — július 20-án — indul meg. A peterhofi kikötőben végbemenő fogadtatást megelőzőleg a cár kedvelt hajóján, az Alexandrán, villásreggelit ad megjelent miniszereinek, s jelen van Paléologue is, aki most is, úgy mint más alkalmakkor is, a cár jobbján ül. Ekkor szóba hozza a cár a nagykövet előtt, hogy meg kell egyezniök Angliával, hogy szövetségre lépjen velök, nagy záloga volna ez a békének. Az egyesült Orosz-, Francia- és Angolországot Németország nem meri megtámadni, hacsak tökéletesen el nem veszti az eszét. Poincaré megérkezése után azonnal átszáll az Aelxandrára, majd a bemutatkozások végeztével beszélgetésbe, tanácskozásba mélyed a cárral, aki eleinte maga is élénken kérdez és felel, utóbb azonban csak bólogat, helyesel az elnök fejtegetéseire. A Peterhofban adott díszebéden, amelyen Oroszország fénye és gazdagsága a maga teljes, pazar mivoltában bemutatkozott az elnöknek, a cár már láthatólag komoly s szinte ragaszkodó figyelemmel hallgatta Poincaré minden szavát. A cár magatartásából, s abból a buzgóságból, amellyel az urak Poincarénak bemutatkoztak, a szemfüles Paléologue mindjárt látta, hogy az elnök sikert aratott. De ezt az este még be is vallják egymásnak, amikor elválásukkor benyomásaikat egymással közlik. Következő nap a cár és az elnök újra szemlét tartottak mindama kérdések felett, amelyek ezidőszerint a diplomáciai sakktáblán mutatkoztak. Szóba került természetesen az osztrák-szerb viszály problémája is, mire az elnök nyomatékosan hangsúlyozta, hogy az általános béke fenntartásának egyetlen eszköze, széles vitát nyitni valamennyi nagyhatalom közt, s óvakodni attól, hogy egyik csoportot a másikkal szembeállítsák. Ehhez a cár teljes mértékben hozzájárult. Poincaré még aznap egyenkint fogadta a nagyköveteket, Pourtalést, a német nagykövetet, de politikáról nem esett köztük szó; Japán követét, akivel néhány mondatban megállapította a megegyezésnek az elvét és lényegét. Anglia követét sürgette, hogy lássa be végre a brit kormány annak szükségességét, hogy Hármas Szövetséget kell a Hármas Ententenak alakítani. Fogadta természetesen Szapáryt is, az osztrák-magyar nagykövetet, s részvétét fejezte ki neki a trónörökös meggyilkolása felett s érdeklődött a Szerbiából kapott hírek felől. Szapáry jelezte, hogy bírói vizsgálat tisztázza az ügyet, de jelezte azt is, hogy tűrhetetlen, hogy egy külföldi kormány megengedje, hogy területén merényleteket készítsenek elő szuverenitása ellen. Az elnök óvatosságot emlegetett általában, a szerb ügyben pedig egy kis jóakaratot a rendbehozatalban, nehogy az elmérgesedjék. „Az orosz népet mély barátság fűzi Szerbiához" — mondá az elnök — „és Oroszországnak van egy szövetségese: Franciaország. Mekkora bonyodalmaktól kell tartani."

Július 23-ikán Ausztria ultimátumot küldött Szerbiának, mire megindult Paléologuegal, Buchanannal és Szaszonovval a tárgyalás. A francia követ a szilárdság politikája mellett foglalt állást, amely csak akkor sodorhat háborúba, ha a germán hatalmak Kelet hegemóniájának a megszerzésére erőszakos eszközöket

alkalmaznak; az ultimátum megindítja a veszedelmes válságot. Buchanan feltételezi, hogy Anglia semleges marad, de attól tart, hogy az esetben a Hármas Szövetség összetöri Francia- és Oroszországot, ami — Szaszonov szerint — egyértékű volna Anglia öngyilkosságával. Erre Paléologue is sürgeti Anglia csatlakozását, aminek kieszközlésére tekintettel a német követelődzésekre a nagykövet vállalkozik is. Ugyanaznap még éles összetűzése volt Szaszonovnak a német nagykövettel, aki kijelentette, hogy Németország fenntartás nélkül támogatja az osztrák álláspontot, mire Szaszonov kereken kijelentette, hogy nem hagyják magára Szerbiát az Ausztriával való viszálya elintézésében. Paléologue csillapítani igyekszik az orosz külügyminisztert, aki végül kijelenti, hogy az ultimátumban Szerbiának adott határidő meghosszabbítását fogja Berchtoldtól kieszközölni, hogy idejük legyen a hatalmaknak a megbékélés útját megtalálni. Erre azonban nem került sor, mert a július 25-i napló szerint, Németország követei Párisban és Londonban a konfliktus elhatárolásának az óhaja mellett kijelentették, hogy az ügy kiegyenlítése Bécs és Belgrád dolga, minthogy egy harmadik hatalomnak a közbelépése a szövetségek szerkezeténél fogva kiszámíthatatlan következményeket vonhat maga után. Paléologue ezt a nyilt és becsületes kijelentést megfélemlítési módszernek bélyegezte. Ugyanaznap délelőtt Krasznoje Szeloban a cár elnöklete alatt minisztertanács volt, ahol tizenhárom hadtestnek a mozgósítását határozták el Ausztria-Magyarország ellen. Minthogy pedig Anglia még nem határozott, Szaszonov sürgeti állásfoglalásának a precizirozására, amit Paléologue is támogat. Körülbelül ugyanakkor Pourtalès is kijelentette Szaszonovnak, hogy Németország támogatja szövetségesét, mire az orosz külügyminiszter még azt a tanácsot adta Szerbiának, sürgesse haladéktalanul a brit kormány közvetítését.

A mozgósítási rendelet dacára Szaszonov egyre folytatja a tárgyalást Béccsel, s el van határozva, hogy azt a végletekig folytatja. Paléologue gratulál neki ezen elhatározásához, de egyben Németország ellen tüzeli. Ha csak Ausztriával kellene tárgyalni - úgymond — biztos volna a siker, de Németország befolyásán hajótörést szenved minden becsületes törekvés. Ahol s amikor csak lehet, hangoztatja Szerbia tervbevett megsemmisítését, amit Oroszország nem tűrhet; emlegeti, hogy a német nagykövet Oroszország meghátrálásáról, a Hármas Szövetség diadaláról beszél, ami nyilván sérti Oroszország önérzetét. Július 28-ikán Ausztria elrendelte az általános mozgósítást, amire Németország is mozgósítani fog, ha Oroszország abba nem hagyja készülődését. 30-án már nagy kavarodás van Szentpétervár utcáin. Híre ment, hogy Belgrád már tűz alatt van, Bécs nem akar Szentpétervárral közvetlenül tárgyalni, Németország pedig lerázza magáról a közvetítő szerepet, hogy időt nyerjen támadását titokban előkészíteni. Most már csak az általános mozgósítás segíthet. Szaszonov tehát ilyen irányban befolyásolja a cárt, aki hosszabb tépelődés után 31-én el is rendeli azt. Még ugyanaznap kérte Vilmos császár a cárt, hagyja abba katonai készülődéseit s mentse meg Európa békéjét. Ez volt az angol álláspont is, hogy tegyék a nagyhatalmak vizsgálat

tárgyává az osztrák-szerb konfliktust, Szerbia adjon olyan elégtételt Ausztriának, aminőt szuverénitásának megsértése nélkül csak adhat, mire Oroszország várakozó álláspontra helyezkedik. Pourtalès még aznap megjelent a cár előtt s hangsúlyozottan jelentette, ha Oroszország abbahagyja készülődését, mentve van a világbéke, mire a cár az angol álláspont elfogadásától teszi függővé a további lépéseket. Szaszonovnál még határozottabban nyilatkozik Purtalès s tizenkét óra leforgása alatt kéri az általános mozgósítás beszüntetését, különben mozgósít Németország is. Erre az ultimátumszerű felhívásra Szaszonov már csak azzal felelhetett, hogy a mozgósítást technikailag már lehetetlen visszavonni, különben felbomlik az egész katonai szervezet. Vilmos császár és a cár újra táviratokat váltanak, mindketten a békét hangoztatják, de eredmény nincs. Így hát augusztus 1-én Pourtalès átadja Szaszonovnak a hadüzenetet, a dolog természetéhez képest háborgó lelkiállapotban, de a formák betartásával ünnepélyesen, amit Paléologue nem késett naplójában színpadias komédiának bélyegezni. Másnap már a francia hadsereg általános mozgósítása iránti parancshírét is bejegyezhette naplójába azzal a hozzáadással, hogy a béke megmentése érdekében ő is, Anglia is, mindent elkövettek, de függetlenségüket és becsületüket fel nem áldozhatták. Megjelenik a cári kiáltvány, megtartják a kihirdetésével kapcsolatos ünnepélyt s tovább folyik a mozgósítás. Nincs ellenkezés, rendzavarás, avagy sztrájk, sőt a szocialista pártvezetőség maga is előmozdítja azt, mert megvan arról győződve, hogy a háború a proletáriátus diadalával fog végződni. Ehhez a diadalhoz volt az első lépés a német nagykövetség palotájának a feldúlása, amit a rendőrség ölbetett kézzel nézett.

Szapáry 6-án adta át a monarchia hadüzenetét azzal az indokolással, hogy Oroszország a szerb konfliktusban ellenséges magatartást tanusított s megkezdte Németország ellen az ellenségeskedést. De már aznap bejegyzé a nagykövet Kalis, Czensztochovo és Bendin elfoglalását is, ami fokozottabb tevékenységre készteti: új szövetségest keres. Elsősorban Carlottinak, az olasz nagykövetnek iparkodik bebizonyítani, hogy itt az alkalom, hogy régi nemzeti aspirációit megvalósíthassa, amire reményt nyujt a Hármas Entente egy akarata: megsemmisíteni Németországot s véget vetni a német zsarnokságnak. Aztán sorra kerül Diamandi, az oláh követ, akinek az oláh sereg azonnali mozgósítása fejében felajánlja a jogot az oláhlakta osztrák-magyar területet elfoglalni. Ezt a munkát Szaszonov végezte, biztosítván egyúttal Románia területi integritását is. Utasítást kapott a szófiai orosz követ is, hogy bírja rá Bulgáriát jóakaratú semlegességre, természetesen szintén ígéretek fejében, hogy a macedóniai szerb területből kap néhány kerületet, ha Szerbia is utat kap az Adriához. De le kellett még Japánt is foglalózni, ami Kiaocsau német területének az odaígérésével szintén hamarosan sikerült. Olaszországot 10-én Szaszonov még nyomatékosabban sürgeti a közbelépésre s odaígéri Trentót, Triesztet s Valonát. A szövetségkeresés munkája érthető módon idegesítette a francia és orosz diplomatákat, főleg amidőn bizonyos tartózkodást kellett a felszólítottaknál tapasztalni. Ennek

az idegességnek kell azt a formális dühkitörést tulajdonítani, amellyel Paléologue Ferdinánd, a bolgár cár ellen augusztus 10-i feljegyzésében fordul: „Ferdinánd cár minden gyalázatosságra és minden árulásra képes, ha hiúságról s gyűlölködésről van szó". Majd így folytatja: „Ebben az emberben kétségtelenül mutatkoznak a degenerált idegrendszer és felbillent lelkiegyensúly jelei: ösztönök, iszonyok, rögeszmék, búskomorság, nagyzási hóbort, üldözési mánia. Ami annál veszedelmesebb, mert tökéletes ügyességét, páratlanul ravasz és körmönfont eszességét mind az ambiciónak és gyűlöleteinek szolgálatába állítja. Nem tudom, mi maradna meg az ügyességéből, ha elvennők belőle az alattomosságot. Akárhogy van is a dolog, sohasem lehetünk eléggé résen Ferdinánd cselvetéseivel és mozdulataival szemben". Ezt a szép bizonyítványt csak azért állította ki a francia követ a bolgár királynak, mert „Ausztriával fondorkodik Szerbia ellen" s mert mégsem képes minden árulásra.

De kijut a kemény bírálatból Németországnak s Ausztriának is, akik szokásuk szerint rászedik a többi államot, Szerbiával szemben erőszakoskodnak, a germán hatalmi fensőbbségtől Oroszországnak kell a szláv népeket megmenteni s az erőszakossággal szemben lehetetlen közömbösnek maradnia. Ilyen kijelentésekkel tüzeli Szaszonovot a kitartásra s a legnagyobb erőfeszítésre, bár a multnak tanusága szerint sejti, hogy ez a háború sem fog minden megrázkódtatás nélkül végződni. Sötét gondolatok támadnak agyában, amidőn Pétervár utcáin látja az izmos, jól felszerelt, komoly és elszánt orosz katonákat, akik közül számosan már a halállal vannak eljegyezve s előre fél már azoktól a gondolatoktól, eszméktől, szellemtől s követelésektől, amelyekkel az életben maradók majd hazatérnek. Hiszen minden háború mélységes válságot okozott az orosz népben. Az 1812-i szabadságharc előkészítette 1825-öt, amely majdnem elsöpörte a cárizmust; a krími háború eredményezte a jobbágyság megszüntetését; az 1877—78-i balkán-háború kirobbantotta a nihilizmust, a mandzsúriai háború az 1905-i forradalmi megrázkódtatásokkal fejeződött be... Mik lesznek a mostani háború hövetkezményei?

Visszautasítás érte a szövetségkeresőket Károly, az oláh király részéről is, aki Ferenc József barátságára való hivatkozással hárította el az ajánlatot. Ugyanakkor Törökország magatartása is aggodalmat keltett Szentpétervárott s tervbeveszik, hogy területi integritást biztosítanak neki. Szőnyegre kerül Lengyelország visszaállítása is Romanov-uralkodó alatt, de minden tervnek csak egy célja van — írja Paléologue augusztus 14-i naplójában — Németország megsemmisítése.

Ezeket a nagyszabású terveket azonban még nem tudják a belga harcterekről jövő hírek sem lehűteni, legfeljebb gondolkodóba ejtik a szentpétervári köröket, élükön Szuchomlinov hadügyminiszterrel, aki minden lépését a francia követtel közli, aki ezt a nagy bizalmat azonban a következő jellemzéssel honorálja augusztus 15-i naplójában: „Nyugtalanító egy ember ez a Szuchomlinov tábornok! Hatvanhat éves; rabszolgája még eléggé csinos feleségének, aki 32 évvel fiatalabb nála, eszes, ügyes, ravasz;

alázatos a cárral szemben, barátja Rasputinnak; a környezete csupa gazember; a munkától elszokott és minden erejét a házasság örömeire tartogatja; az arca sunyi, lomha és ráncos szemhéjai alatt a szeme folytonosan leselkedik". Igazán nem rokonszenves.

Augusztus 16-án megjelent Miklós nagyhercegnek a lengyel néphez intézett manifesztuma, amit Szaszonov derekas munkának mondott Európa üdvössége érdekében. Ezután a török birodalom semlegesítését vették munkába. Ennek fejében garantálta az Entente a területi integritást s kötelezte magát arra, hogy győzelem esetén kiragadja Németország gazdasági és pénzügyi gyámkodásából.

Külön szakaszt szentel a nagykövet naplójában annak az ünnepélynek, amellyel a cár és az egész cári család a Kreml ereklyéi iránti tiszteletét kívánta kifejezni. Szinte utolsó megnyilvánulása volt ez a cári hatalomnak és pompának. A francia nagykövet, akinek ez alkalommal a cári család mellett volt a helye, a napnak jellemzésére azt mondja, hogy nem hitte, hogy a monarchikus illuziónak és a cári fetisizmusnak még mindig ilyen mély gyökerei vannak a muzsik lelkében, de eszébe jut az is, hogy 1905 december 22-én ugyanitt halomra lőtték azt a népet, amely akkor a Marseillaise-t énekelte. De míg a Kreml nagy ünnepélyek színhelye, a német csapatok bevonultak Brüsszelbe, a franciák Metz és a Vogézek közt súlyos veszteségeket szenvedtek, megtorpantak Charleroinál, Neufchâteaunál, mire az angolokkal együtt az Oise és Semoy felé vonultak vissza. Erre nagy nyugtalanság tört ki Szentpétervárott, amelyet a francia nagykövet azzal akart csillapítani, hogy a visszavonulás bent volt a haditervben s csak előjátéka egy közeli offenzívának. Ezt a magyarázatot persze támogatták az orosz lapok is. Ezekben a nehéz napokban Paléologuenak minden rébeszélő képességét kellett elővennie, hogy az offenzívát Kelet-Poroszország ellen kierőszakolja, amit a terep százféle akadályai miatt az orosz generálisok keményen elleneztek. Miklós nagyherceg egyenes parancsára volt tehát szükség, hogy Szamszonov tábornok támadja meg az ellenséget a Mlava—Soldauterületen s időt szerezzen az angol-francia seregnek az átcsoportosulásra és a további előnyomulásra. A déli orosz hadsereg akkor már csak negyven kilométernyire állott Lembergtől. Augusztus 30-án Szaszonov nagy titokban közli Paléologuegal, hogy Soldaunál tökéletes kudarc érte Szamszonovot, de leplezni kell a nagy szerencsétlenséget, mert a franciák szakadatlan visszavonulása s a németek rohamos előnyomulása Párizs felé úgyis pesszimista sejtelmeket támaszt a népben. Másnap megtudja a nagykövet azt is, hogy a francia kormány Bordeauxba helyezi át székhelyét, ha a fővezér úgy véli, hogy a nemzeti védelem magasabb érdeke úgy kívánja, hogy ne zárja el az utat Párizs felé a németek elől. A Párizst fenyegető veszedelem és a soldaui vereség folytán támadt levertséget még a szeptember 2-i tannenbergi győzelem sem tudta eloszlatni; hiába emlegették a lapok a hetvenezer foglyot s a zsákmányolt háromszáz ágyút; már nem is kételkedtek abban, hogy Párizs rövidesen kapitulál, s Németország aztán egész tömegével Oroszország ellen fordul. Ez a felfogás még magában

a cári udvarban is tért foglalt, ahol a cár balszerencséjének a gondolata szinte megrögzött.

Szeptember 5-én feljegyzi a nagykövet, hogy létrejött Londonban a megegyezés az Entente-hatalmak közt, hogy nem kötnek külön békét s várja a nagy hatást, amelyet ennek az egyezségnek a kihirdetése kelteni fog. Bécsben ugyanakkor kitört a pánik, mert Strij elesett s az orosz előörsök elérték a Kárpátok magaslatait s végül, hogy Ravaruszka és Lublin alatt kudarc érte a sereget; csak az volt némi vigasz, hogy Kelet-Poroszországban az oroszok hátráltak, sőt Rennenkampf seregében teljes lett a bomlás. A végsőig feszültek az idegek Maubeuge megadása után, amidőn Párizstól északkeletre a leghevesebb harcok dúltak s csak akkor állott be némi könnyebbülés, amikor a francia-angol hadak átlépték a Marne-t. Ekkor s itt történt a nagy fordulat. „Győzelem" — kiáltással kezdi szeptember 11-i feljegyzését — „megnyertük a marnei csatát, Franciaország meg van mentve." Fokozta az örömet a Krasznik és Tomaszov közt aratott győzelem s alig tompította azt Szuvalki elvesztése. Ebben az általános örömben csak Witte gróf, az egykori pénzügyminiszter nem akart résztvenni. Kemény, eszes, tisztánlátó ember volt az egykori popielnai állomásfőnök, akivel szemben maga Miklós cár is mindig félszegnek és tehetetlennek érezte magát. Mindjárt az első találkozáskor, minden előzetes bevezetés nélkül, őrültségnek mondta a követ előtt ezt a háborút, amelyet ügyetlen és rövidlátó politikusok kényszerítettek a cárra, s amelyből csak Franciaországnak és Angliának lesz haszna. Ezen kíméletlen állítással szemben a nagykövet azzal védekezett, hogy a háború elsősorban Oroszországot és egy kiválóan szláv ügyet érdekel, amelyhez sem Franciaországnak, sem Angliának nem volt semmi köze. Witte teljes tagadásba vette az orosz érdeket „a hevesvérű és nagyhangú balkániakkal szemben, akikben nincs semmi szláv, akik csupán elkeresztelt törökök. Hagyni kellett volna, hogy a szerbek megkapják a megérdemelt fenyítést". A háború szerencsés befejezése felesleges területi nagyobbodással fog járni, amire nincs szüksége a cárnak; Galicia és Pózen visszaszerzése Orosz-Lengyelország elvesztését fogja maga után vonni, mert nem fog az ígért autonómiával megelégedni, hanem teljes függetlenséget fog követelni. Németország és Ausztria bukása egyértelmű a középeurópai köztársaság kialakulásával s a cárizmus végével. Ezen jóslatszerű kijelentés, amelynek utolsó részét a cár is osztotta, a különben mindig válaszra kész nagykövetet is annyira meglepte, hogy meg sem próbálta azt cáfolni, hanem arra terelte a beszédet, hogy a háborút meg kell nyerni.

A marnei csata után a németek elég rendetlenül, foglyok, kocsik s ágyúk hátrahagyásával az Aisne felé menekültek, ahol erős állásokban kétessé tehetik a győzelem gyümölcsét; Bordeauxban viszont attól féltek, hogy az oroszok könnyű galiciai sikereik mámorában elhanyagolják a német frontot s egyre sürgették a Bécs felé való előtörést. Ez természetesen nem volt benn az orosz haditervben s egyenlő lett volna a kárpáti harcok abbahagyásával Szuchomlinov szerint is, aki nagyon érthetően hivatkozott a

francia nagykövet előtt Oroszországnak a franciák tehermentesítése érdekében hozott nagy áldozataira, ez viszont a németeknek Párizshoz való közelségére. A nagykövet erre egyenesen Szaszonovhoz fordult a sürgetéssel, aki annyira hódolt a francia befolyásnak, hogy nem átallotta a nagykövetet felkérni, írja le maga a választ, amelyet a cártól kapni kíván.

Szeptember 17-én két eseményt jegyez fel naplójában: Miklós nagyherceg kiáltványt intéz Ausztria-Magyarország népeihez, rázzák le a Habsburgok igáját; a másik: Szaszonov sürgeti az oláh kormányt, foglalja el Erdélyt és vegyen részt Bukovina elfoglalásában.

Az orosz főúri körökben és a cári családban ezidőben nagy szerepet játszott Rasputin, a „sztarec". Ennek a kalandornak teljes két napot ad naplójában, leírván származását, csavargó életét, amidőn ördögűzéssel, ráolvasással s jövendöléssel bolondította a népet Tobolszk környékén, ahol már senki sem kételkedett szentségében. Hasonló részletességgel beszéli el aztán Erzsébet Feodorovna nagyhercegnőnek, Sergej nagyherceg feleségének, életét s nem átallja miszticizmusra és vallási rajongásra való hajlamosságát valami atavizmusra visszavezetni s ősei között magyarországi Szent Erzsébetre és Stuart Máriára mint hasonlókra rámutatni.

E két nagylélekzetű kitérés után újra a harctér eseményeit veszi tollára, amelyek legfontosabbja Miklós nagyherceg általános offenzívájának az előkészítése Galiciában és Lengyelországban, amelynek sikere Krakó és Breszlau elfoglalásában kulminálna. Ennek az offenzívának egy csapásra kellett volna a háború sorsát eldönteni. A négyszáz kilométeres fronton október első napjaiban már megvívták Augusztov és Szuvalki mellett az első orosz győzelmet.

Nagy reményeket keltett a nagykövetben október 12-i feljegyzése szerint I. Károlynak, az oláh királynak a halála. Róla is úgy ír, mint a bolgár királyról, hogy teljesen behódolt a germán hatalmaknak s ezek katonai, politikai és erkölcsi felsőbbségük bámulatában, szinte fetisizmusában élt s nem kételkedett egy pillanatig sem közeli győzelmükben. Addig hát semmiféle kilátása sem volt az Ententenak, hogy Romániát ügyének megnyerje. I. Ferdinándnak már szabadabb lesz a szelleme s immár kétségtelen, hogy felesége családi kapcsolatai az angol és orosz érdekek szolgálatába fogják terelni.

Október 17-én feljegyzi egyik informátorának jelentését arról a párbeszédről, amelyet az Leninnnel folytatott, amelynek sarkalatos pontja az, hogy az orosz forradalomnak szükséges előjátéka s sikerének főfeltétele Oroszország katonai veresége. Ezen cél szemmeltartásával buzdítja tehát az orosz proletáriátust, hogy könnyítse meg minden eszközzel a németek győzelmét. A nagykövet szinte hihetetlennek tartja Leninnnek ezt a tételét, amely a cárizmus igájából a porosz abszolútizmus rabszolgaságába hajtaná Oroszországot s Németország agent provocateurjének tartotta Lenint.

Az oláh beavatkozás még mindig késik. Pedig biztató lehetne

reánézve, hogy a német vonal a Visztulától nyugatra megingott, Franciaországban és Belgiumban pedig irtózatos csata készül, de Bratianu napról-napra határozatlanabb és tartózkodóbb. Helyette Törökország lépett fel ellenségként s több orosz kikötővárost kezdett bombázni, mire az Entente követei sietve hagyták el Konstantinápolyt.

November 6-, majd folytatólag 7-én az osztrák-magyar hadsereg fejvesztett visszavonulásáról a Szan mentén olvasunk, mire a nagyvezérkar főnöke ezt a hadsereg megsemmisülésével vette egyenlőnek; a maradékot a Kárpátok szorosaiban fogják üldözni, majd meg tizenkét lovas hadosztályt megfelelő gyalogsági támogatással a Tisza felső folyásának völgyébe vetnek, hogy Pestet fenyegessék s pánikot idézzenek elő Magyarországon; a másik terv az volt, hogy a Kárpátokra támaszkodva, körülbelül 250 kilométeres fronton Berlin felé nyomulnak.

Ekkor, dacára az oroszok előnyének, újra előtérbe lép Witte. Egyre hangosabban és egyre merészebben folytatta a béke érdekében kezdett akcióját. Itt az ideje, mondá, hogy sürgősen lebonyolítsuk ezt a képtelen kalandot; Oroszországnak soha többé ilyen kedvező alkalma nem lesz; mostantól fogva erőnk csak csökkenhet, ...ezzel szemben a németek vasútjaik révén újból támadnak, friss, számbelileg fölényes és munícióval bőven ellátott seregekkel. Paléologue idegesen áskálódásnak, idétlennek s szemérmetlennek jelezte Witte meggyőződéses erőfeszítéseit a béke érdekében, ami mindenképen keresztezte terveit. Felindultan panaszkodott Szaszonovnak s sürgette, tegyen valamit a veszedelmes propaganda ellen; szóljon a cárnak, fossza meg Wittét nagy állásaitól, különben hamarosan felborítja a helyzetet. Szaszonov azonban ügyesen kisiklott a sürgetés teljesítése elől, amidőn azt felelte, hogy javasolni fogja a cárnak, hívja magához a nagykövetet, hadd hallja meg az ő szájából, hogy Witte fecsegéseinek nincs semmi jelentőségük.

A török kormánynak a központi hatalmakhoz való csatlakozása folytán új helyzetet teremtett Keleten. Ennek felismerése késztette az angol kormányt, hogy kijelentse Szaszonovnak, hogy a tengerszorosok és Konstantinápoly kérdését Oroszország óhajának megfelelően kell megoldani. Négy nappal később Buchanonnak még egy kijelentése van Szaszonov számára. Tudatja vele, hogy Anglia annektálja Egyiptomot s reméli, hogy az orosz kormánynak nem lesz ellenvetése.

November 19-én a Visztula és a Wartha közötti német offenzívát, az oroszok Kutno melletti vereségét és a Lodz tájékán fejlődő nagyobbszabású ütközetet jegyzi fel a napló, amikor írója meghívót kap a cárhoz.

E kihallgatás november 21-én ment végbe Carszkoje-Szelóban, ahol a cár a maga egyszerű dolgozószobájában, lekötelező szívélyességgel, de az őt jellemző félénkséggel fogadta a díszruhában megjelent vendéget. Cigarettára gyujtanak mindketten, mire a cár azonnal rátér a tárgyra. A francia és az ő kedvelt hadserege oly bizonyítékait adták — úgymond — erejöknek, hogy

a győzelem immár biztosra vehető. Lesznek ugyan még nehéz napok, de most már joguk volna, sőt kötelességük is, arról beszélni, mit fognak tenni, ha Ausztria vagy Németország békét kér tőlük.

A feltett kérdésre a nagykövet szintén kérdéssel felelt, hogy vajjon béketárgyalásról, vagy békediktálásról lesz-e majd szó, mert nyilvánvaló, hogy oly biztosítékokat s jóvátételeket fognak követelni, amelyekbe a legyőzöttek már a priori nem fognak mindaddig beleegyezni, míg végleg le nem tiporják őket. Ezen a gondolaton kapott a cár s a „diktálás" mellett nyilatkozott, lévén elhatározott szándéka a germán hatalmak megsemmisítése, tehát semmi kongresszus, semmi közvetítés, a germán militarizmusnak véget kell vetni. Amellett előre is helyesli mindazt, amit Franciaország és Anglia jónak lát a maga külön érdekében. Ezt a cári nyilatkozatot sietve megköszönte a diplomata s biztosította viszont a cárt, hogy a köztársaság kormánya a legmegértőbb szellemben fogja majd a cári kormány óhajait fogadni. Erre elővette a cár térképeit s megmutatta a nagykövetnek a békekötés által megszabott új határokat. Kelet-Poroszországban a határok a Visztuláig fognak érni, Pózen és Szilézia egy része kelleni fog Lengyelország visszaállításához; Galicia és Bukovina Oroszországhoz fognak kerülni s így a Kárpátok lesznek délen a birodalom természetes határai. Az örményeket csak nem hagyhatja tovább is török igában; annektálni kell őket is, ha ők is ezt kívánják. Biztosítani kell a tengerszorosok szabad használatát. A törököt ki kell kergetni Európából, Konstantinápolynak pedig semleges városnak kell lennie. Trácia északi része Bulgáriának jut, a többi Oroszországnak. Szerbia annektálja Boszniát, Hercegovinát, Dalmáciát és Albánia északi részét, a délit megkapja Görögország, de Valona Olaszországnak marad. Bulgária, ha okosan viselkedik, kárpótlást kap Macedóniában Szerbiától. Azután így folytatta: Ha Magyarország elveszti Erdélyt, aligha tudja uralma alatt megtartani a horvátokat; Csehország is önkormányzatot fog követelni s Ausztria összezsugorodik a német tartományokra. Franciaország visszaveszi Elzász-Lotharingiát, sőt talán a rajnai tartományokat is megszállja, Belgium is területi gyarapodáshoz jut Aix-la-Chapelle környékén, a gyarmatokon megosztoznak Anglia és Franciaország, Dánia pedig visszakapja Schlesviget. Talán Hannovert is vissza kellene állítani ékül Poroszország és Hollandia közé. „Ezzel aztán vége a német császárságnak", jegyezte meg a nagykövet, mire a cár azt válaszolta, hogy Németország úgy szervezkedik majd, ahogy akar, de a császári méltóság nem maradhat meg a Hohenzollern-házban, amit a nagykövet is helyeselt. Aztán még áttértek a német hadüzenet történetére s arra a konklúzióra jutottak, hogy Vilmos császár „nem bátor ember", sőt „komédiás és hencegő, aki soha sem meri végigcsinálni azt, amit elkezdett" stb.

A nagy kihallgatásról természetesen sokat beszéltek az udvari körök, amikor híre ment, hogy a németek Lodz és Lovic közt megsemmisítő vereséget szenvedtek, három hadtestük megsemmisült. A város ujjongott, a sok nép a kazáni Miasszonyunk-templomába özönlött, a gyertyások nem győzték a nagy keresletet kielégíteni. Három napig tartott a nagy öröm, mire kiderült, hogy Rennen-

kampf hibájából az orosz hadművelet az utolsó percben kudarcot vallott.

Rendkívül érdekes a december elsejei feljegyzés, amelyben a szláv álnokságnak a megszólamlásig hű képe lép elénk. A lengyelekhez intézett kiáltványban Miklós nagyherceg szabadságot és a nemzeti álmoknak megvalósulását ígérte a Habsburg-iga alatt görnyedezőknek, most pedig így ír a szövetséges állam képviselője a görögkatholikus vallást üldöző Oroszországról: „Az üldözések azonnal megkezdődtek. Szeptycki érseket börtönbe vetették; kikergették a bazilita barátokat; elkobozták az egyházi jogokat; elpusztították a rutén misekönyveket; orosz pópákat állítottak a görögkatholikus pópák helyébe; a rutén gyermekeket Kievbe és Charkovba vitték, hogy az orthodox vallásban nevelkedjenek; betiltottak minden rutén újságot, bezárták az egyetemet és az iskolákat, elbocsátottak minden galiciai hivatalnokot és az orosz bürokraták seregét ültették helyükbe". Paléologue védelmet kívánt szerezni Szaszonov részéről, akit toleránsabbnak és igazságosabbnak gondolt Bobrinszkijnél, a lengyel főkormányzónál, de ez kereken visszautasította a pártfogásnak még a gondolatát is.

Most a lodzi győzelem okozta súlyos napok leírását olvassuk, amelyek végtelen elkeseredést s csüggedést váltottak ki az orosz népben. S ekkor újra előáll Witte s ügyesen használja ki a kétségbeesést a maga pacifizmusa javára. Úton-útfélen hangoztatja, „hogy a franciák tétlensége okozza az oroszok veszteségét; minden okuk megvan, hogy ne verekedjenek tovább, mert az oroszok elég bolondok, hogy helyettük halomra ölessék magukat".

Wittének ezt az okos beszédét a nagykövet alig tudta ellensúlyozni; alig tudott egy-egy cikket az orosz lapokban elhelyezni, amely a franciák erkölcsi és anyagi erőfeszítéseit bizonygatta.

Eljött 1914 karácsonya. XV. Benedek pápa kérdést intézett az orosz kormányhoz egy karácsonyi fegyverszünet tárgyában, de ezt nem ejtette gondolkozóba az utóbbi hetek óriási vesztesége, hálásan visszautasította a Szentatya könyörületes gondolatát. Az oroszoknak máskor van karácsonya, ez volt az egyik érv, a másik, hogy nincs bizalma abban a kötelezettségben, amelyet Németország aláírt. Ezt az érvelést még Paléologue sem tudta helyeselni. Hiszen mindenki nem is a fegyverszünetet, hanem a békét kívánta Lodz után. Vége volt a bizakodásnak, a reménynek. Nem enyhítette a levertséget Valjevó, sőt csak fokozta Limanova, Krakó felmentése és a Szilézia ellen irányuló offenzíva végleges bukása. S most jön még mindehhez Miklós nagyherceg jelentése, hogy kénytelen „fájó szívvel" hadműveleteit felgfüggeszteni, mert nincs muníciója, a gyalogságnak nincs puskája. Paléologue rögtön felkereste Szaszonovot, majd meg Bjelajev hadügyminisztert, hogy felvilágosítást kérjen tőlük. Itt aztán megtudja, hogy félmilliónál több puskának kellett tartalékban lenni, mindenki azt hitte, s most kisült, hogy „gyalázatosan megcsaltak bennünket, raktáraink úgyszólván üresek". Japánban és Amerikában fognak egymillió puskát rendelni, idehaza is elkészül havonta százezer, talán Anglia és Franciaország is tud majd néhány százezret adni. A háború elején 5.200.000 srapnel volt az orosz arzenálokban, mind elfogyott; napon-

kint 45.000-re van szükség, de legfeljebb 13.000-t tudnak előállítani s csak február közepe táján 20.000-t s ha a rendelések beérkeznek, április 15-től 27.000-t, május 15-től kezdve pedig 40.000-t tudnak naponkint a hadsereg rendelkezésére bocsátani.

Ezen őszinte tájékoztatás után a nagykövet igazán furcsán kurtán vonta kérdőre Buchanan jelenlétében Goremykin miniszterelnököt, hogy figyelmeztetés dacára semmi sem történt a válság elhárítására s vétkes mulasztást kell megállapítania.

Nehéz helyzetbe került a nagykövet más oldalról is. Az utóbbi hetek csapásainak súlya alatt egyre tért hódított az intellektuális és liberális körökben a Franciaország iránti ellenszenv, valóságos gallofobia. Nem bocsájtják meg a franciáknak, hogy pénzügyi segítséget nyujtottak a cárizmusnak s ezzel megszilárdították az autokrata uralmat. Ezt a vádat akkor „még egy ostoba váddal tetézték: Franciaország rántotta bele Oroszországot a háborúba abból a célból, hogy az orosz vér árán szerezze vissza Elzász-Lotharingiát". Újra cáfolni kellett ezeket a hireszteléseket, de csak korlátolt mértékben s csak titokban, hogy a liberális körökkel való összeköttetéseit fel ne fedje s fegyvert ne adjon a szélső jobboldali reakciónak és a cárné pártjának, ahol egyre azt hajtogatják, hogy a szövetség Franciaországgal halálos veszedelme az orthodox cárizmusnak s hogy a megváltás csupán a német császársággal való megbékélésből fakadhat.

1915 január 1. Szaszonov, Buchanan és Paléologue hármasban barátságosan beszélgetnek azokról a kilátásokról, amelyeket az újév tartogat számukra. A szót most is a francia viszi, de csak „magánjellegűeknek" minősíti fejtegetéseit. Ezek veleje abban nyilvánul, hogy Ausztria-Magyarországot a rábeszélés és erőszak minden eszközével ki kell szakítani a germán koalícióból, amelyen másként rést ütni nem tudnak. Ferenc József fájlalja a háborút s nem kíván egyebet, minthogy békében haljon meg. Ha tehát átengedné Galiciát az oroszoknak, Bosznia-Hercegovinát a szerbeknek, megvolna a különbéke. Szaszonov erre Csehország és Horvátország sorsát tudakolta, mire a francia a cseh és jugoszláv kérdést másodrendűnek jelezte. Szaszonov erre Ausztria-Magyarország feldarabolását hozta szóba, mint követelményt. Ezt Paléologue akkor minden érv felvonultatásával cáfolni próbálta s rámutatott arra a haszonra, amely a monarchiának a szövetségből való elvonásából elsősorban Oroszországnak jutna, amikor minden erejüket együttesen Németország ellen fordíthatnák. Nagyon szép győzelme volna a szlávságnak, ha a horvátok és csehek széleskörű autonómiát kapnának. Az érvelés hatni látszott Szaszonovra. A beszélgetést a nagykövet még aznap közölte Delcasséval s felhívta figyelmét arra, milyen tagadhatatlan előnyöket jelent Franciaországra nézve egy nagy politikai rendszernek a fenntartása a Duna medencéjében.

Erre a bejelentésre Delcassé nyomatékosan figyelmébe ajánlotta a nagykövetnek, hogy soha ki ne ejtsen olyan szót, amelynek alapján az orosz kormány azt hihetné, hogy Ausztria-Magyarországot nem teljesen engedik át neki. Ez a válasz jobban hábo-

rította fel a nagykövetet, mintha egy nagy katonai vereség hírét kapta volna.

Január 7-én a cárnét veszi tollára. Messzire vezetne, ha az általa festett képet itt reprodukálni akarnók, apróbb részletek bemutatása pedig nem elegendő annak az asszonynak a megismeréséhez, aki német származása dacára orosz lett lélekben, aki felszívta magába az orosz mentalitás legsajátosabb elemeit, akit folytonos rémületek gyötörtek s aki mindig valamely irtózatos végzet súlyát érezte magán.

Kiemelkedő fejezete a naplónak, amelyben az orosz diákságról szól. Leírja szegénységét, nyomorát, amely rendszerint szélsőségekbe, anarchizmusba tereli őket. Egyben megfigyeli a diáklányokat, az orosz regényírók, különösen Turgenyev kedvenc alakjait, akik magasan felette állanak az orosz férfiaknak jellemszilárdság, öntudatos magatartás és kemény akarat tekintetében s mind egyformák a felforgató politikai tevékenységben.

Február 12-én beszámol azon támadásokról, amelyeket az oroszoknak Varsó védelmében kellett elszenvedniök; jelenti az angerappi állások elvesztését, a Mazúri-tavak szorosainak kiürítését, a Kolon melletti vereséget s Kelet-Poroszország kiürítését, amit a németek nem annyira fegyverüknek, mint vasúti hálózatuknak köszönhetnek. Újra kellett szövetséges után nézni. Guise herceg, Coburg Ferdinánd unokaöccse, megbízást kap Delcassétől, hogy próbálkozzék ezirányban Szófiában. A hercegnek hat napig kellett várni, míg a király elé kerülhetett, akit hiába igyekezett úgy a politikai, mint a családi kapcsolatokra (Lajos Fülöp unokájának Franciaország mellett van a helye) való hivatkozással az Ententenak megnyerni. Ezért aztán újra kijárt a csipkedés Ferdinándnak a naplóban.

A Nyemen és Visztula között tartó német nyomás február 23-án arra kényszerítette Miklós nagyherceget, hogy arra kérje a nagykövetet, lépjen közbe kormányánál, kezdje meg a francia hadvezetőség az offenzívát, hogy a német hadak átszállítása az orosz frontra végetérjen. Ennek a kérelemnek Joffre eleget is tett, amikor a Champagneban erős támadásra adott parancsot.

Ez időtájt egyre izgatottabban tárgyalta az orosz közönség Konstantinápoly és a Dardanellák sorsát, amelyet az angol hajóhad keményen szorongatott. Mindenki csak azt képzelte, hogy ezek csakis Oroszországéi lehetnek, de senkisem bízott a régi ígéretekben. Ez a kérdés magát a cárt is nyugtalanította, aki ezirányban való támogatásáért szabad kezet biztosított Franciaországnak. Néhány nappal később tisztult ez a kérdés is, amennyiben Anglia is hozzájárult Oroszország ebbeli álláspontjához, de ennek fejében a perzsiai semleges zónának az angol zónába való bekebelezését kívánta. Amire Szaszonov azt felelte, hogy ez magától értetődik. De még tovább is tart az osztozkodás. Franciaország civilizáló munkájához igényelte Sziria, Cilicia és Palesztina bizonyos területeit, amit viszont a cár biztosított.

A győzelemtől azonban még messze voltak a szövetségesek, s Miklós nagyherceg március 16-án egész hivatalosan fordult Paléologeuhoz s kijelentette neki, hogy Olasz- és Oláhország haladék-

talan csatlakozása immár parancsoló szükség. Azonban nagyon kétes volt a két kormány állásfoglalása, mihelyt az orosz kívánságok Konstantinápoly és a tengerszorosokra nézve nyilvánosságra kerülnek. Három nappal később módjában van a naplóírónak a Dardanellákban szenvedett vereséget feljegyezni, amikor két francia és két angol hajó elpusztult. Kissé megvigasztalódott a közvélemény Przemysl eleste után, amelynek úgy sem volt valami nagy stratégiai jelentősége.

Március 28-án nevezetes eseményt jegyez fel a nagykövet. Szaszonov előző nap egy levelet közölt vele, amelyet egy magasállású személyiség, aki Ferenc József bizalmát is bírja, írt a cárnak s kérte, küldje egy bizalmas emberét Svájcba, hogy egy tisztességes béke feltételeit megtárgyalhassák. Szaszonov szerint „ez a levél mutatja, mily mélyen sülyedt Ausztria erkölcsi érzéke, de nem is válaszolnak reá. Az öreg Ferenc József még nem undorodott meg eléggé a háborútól, hogy belenyugodjék azokba a feltételekbe, amelyeket mi akarunk eléje szabni". Paléologue nem helyeselte, hogy nem használják fel sem Párizsban, sem Pétervárott az alkalmat, hogy Ausztriát kiszakítsák a germán koalícióból, de hát hallgatott Delcassénak fentebb mondott utasításának megfelelően.

A háborús felelősség kérdésére nézve diplomatához nem illő elszólást olvasunk a március 31-i feljegyzésben, ahol Szaszonov felfogását olvassuk Olaszországnak dalmáciai kielégíthetetlen igényeit illetőleg. Paléologue erre a következő vallomást teszi: „Mi azért fogtunk fegyvert, hogy megmentsük Szerbiát, mert Szerbia összeomlása megerősítette volna a germán hatalmak vezérszerepét, de nem azért harcolunk, hogy megvalósítsuk a szlávizmus agyrémeit. Konstantinápoly feláldozása éppen elegendő."

A munícióhiány egyre tart s a nagykövet április 4-én behatóan beszéli meg a bajt Szergej nagyherceggel, a tüzérség főfelügyelőjével, aki alaposan ismeri az összes technikai kérdéseket, de akinek minden erőfeszítése megtört az orosz államhivatalnokok ügyességén és becstelenségén. Ilyen viszonyok mellett lehetetlen a Szilézia elleni támadás.

Április 11-én újra és már világosabb alakban lép előtérbe Coburg Ferdinánd döntése a központi hatalmak mellett. Szaszonov rendkívül felindultan s a felháborodástól remegve közli Paléologuegal a „hitvány Ferdinánd" mesterkedéseit s ragaszkodik ahhoz, hogy az Entente követei tiltakozzanak Szófiában a komitácsi garázdálkodás ellen szerb földön, különben elhagyják Bulgáriát s még Burgaszt is megszállják. Erről rögtön távirat megy Delcassénak, amelyben a nagykövet, ismerve Ferdinánd „alattomosságát és gyávaságát", támogatja Szaszonov javaslatát.

Az annyiszor felpanaszlott munícióhiányt április 12-én még fokozta az ochtai gyár légberöpülése. A követség tisztjei éppen ebéden voltak a nagykövetnél, amidőn a robbanás megtörtént s nyomában lángok vöröslöttek a látóhatáron. Ez katasztrófa, mondták kétségbeesetten a vendégek, de még végig ették az ebédet, megitták a feketekávéjukat s csak azután mentek ki a borzalmasan szép látvány színhelyére, de sokkal gyorsabbak voltak annak feltevésére, hogy a szerencsétlenség német kéz műve.

Április 25-én francia és angol csapat száll partra Gallipoli félszigetén s megveti lábát annak egész szélességiben. Északon is megindul a régen beigért offenziva az uzsoki szoros ellen, de az osztrák-német haderő galiciai összpontosítása egyre nyugtalanítóbbá kezdett válni. Május elsején már feljegyzi az oroszok kritikus helyzetét a Kárpátok és a Visztula között. A tarnovi, gorlicei, jaszlói kemény ütközetek óriási veszteségeket okoztak az oroszoknak, akik már nyiltan beszéltek arról a katasztrófáról, amelybe őket a franciák és angolok belerántották s előre látták a forradalmat, amely a vereségeket követni fogja. Rövidesen rá elveszett a Kárpátok egész vonala, amelyet a tél folyamán elfoglaltak, s bezárult az oroszok előtt Erdély kapuja. Ez a helyzet természetesen visszahatással van a román hangulatra s érvényre juttatja Bratianu titkos vágyát, a semlegesség politikáját.

Az oroszok viszavonulása egyre tart. Elesik Libau, Jaroslav, a foglyok száma 140.000 körül jár, eredmény csak Kolomea és Czernovicz körül van. Ily nyomasztó körülmények között nyomatékosan sürgeti a francia nagykövet Szaszonovot, elégítse ki jobban a románok étvágyát s engedjen át nekik valamivel több ellenséges területet; rámutatott az oroszok katonai helyzetére, Przemysl várható visszafoglalására, a Szán- és a Visztula-vonal elvesztésére s ezzel alaposan ráijesztett. Másnap már hozzájárult ahhoz, hogy a Szereth leszen Oroszország és Románia határa; elismeri Románia azt a jogát is, hogy annektálhatja Torontál megyét a Duna Bánáti partján, de követeli, hogy az oláh hadsereg haladéktalanul felvonuljon. Május 23-án újabb szövetségest nyert az Entente Olaszországban.

A rendkívül érdekes kötet, amelyből csak kiszakított részeket lehetett itt bemutatni, a június 2-i feljegyzéssel ér véget, amikor a nagykövet Putilovval, Oroszország legtekintélyesebb fémiparosával és pénzemberével folytatott bizalmas beszélgetését írja le, aki szabad folyást engedvén pesszimizmusának, a közeli katasztrófák végzetes sorát, a sülyedésnek és széthullásnak azt a néma munkáját rajzolta le, amely aláássa a birodalom épületét.

Feszült érdeklődéssel várjuk a napló következő kötetét. A fordítást Fóti és dr. Révay József Papini fordítója a legszebb és legélvezetesebb eredménnyel végezték. —*ch.*

KÖNYVTÁRA

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, VIII, Múzeum-körút 6, szám.
Főigazgató: Dr. Czakó Elemér.

XXVII. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS A M. KIR.
HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁRNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

BUDAPEST I, ALKOTÁS-U. 25. FÖLDSZ. 6.

I. FÜZET

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1926.

TARTALOM

Lap

DR. IVÁNYI BÉLA: A tűzérség története Magyarországon, kezdetétől 1711-ig. (Első közl.) 1

POZDER KÁROLY: A varasd-szentgyörgyvári 6. sz. határőr gyalogezred 37

KAROJLOVIĆ OSZKÁR: Magyar katonák a világháború török harcterein. (Első közl.) 68

TÁRCA

HANGAY SÁNDOR: Egy honvédtiszt naplójából 85

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

DR. LUKINICH IMRE: Hunkár Antal emlékiratai. (Első közl.) 92

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

Báró FORSTER GYULA: Gróf Berchényi László, Franciaország marsallja. (Ism. —ch—l.) 109

BREIT JÓZSEF: A magyarországi 1918/19. forradalmi mozgalmak és a vörös háború története. II. k. (Ism. Sz.) 120

Finn katonai lapok. (Ism. Dr. Bán Aladár.) 122

A kiadásért felelős: Gyalókay Jenő.

XXVII. ÉVFOLYAM.

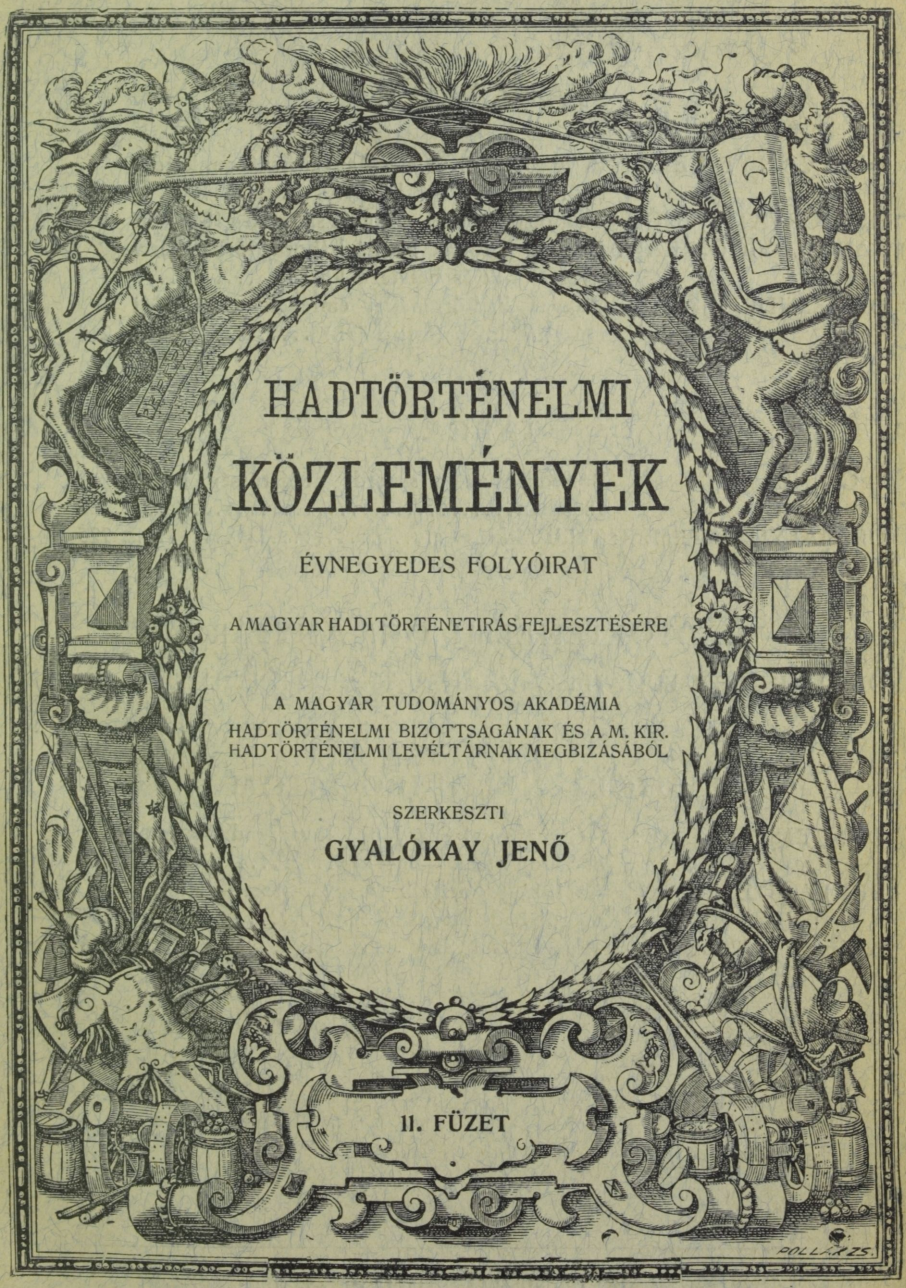

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR HADITÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS A M. KIR.
HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁRNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

II. FÜZET

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1926.

TARTALOM

		Lap
DR. IVÁNYI BÉLA:	A tűzérség története Magyarországon, kezdetétől 1711-ig. (2-ik közl.)	125
DR. HORVÁTH JENŐ:	Az utolsó velencei—magyar szövetség 1849-ben	167
KAROJLOVIČ OSZKÁR:	Magyar katonák a világháború török harcterein. (2-ik és befejező közl.)	179
DR. SZENDREI JÁNOS:	Magyar hadtörténelmi emlékek a külföldi múzeumokban (8-ik közl.)	216

TÁRCA

S. C.:	Bonyodalmak a szegedi polgárőrség körül 1806-ban	222
DR. MÁLYUSZ ELEMÉR:	Toldi Miklós	225

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

DR. LUKINICH IMRE:	Hunkár Antal emlékiratai. (2-ik közl.)	229

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

DR. REISZIG EDE:	A jeruzsálemi Szt. János lovagrend Magyarországon (Ism. —ch—l.)	249
BREIT JÓZSEF:	Az 1914-évi osztrák—magyar—szerb—montenegrói hadjárat (Ism. Sz.)	254
A Tenger:	1926. évf. I—II. füzet. (Ism. Sz.)	256

Szerkesztőség: Budapest, I., Alkotás-u. 25, földsz. 6.
Kiadóhivatal: Budapest, IV., Váci-u. 38. Tiszti kaszinó könyvtára.

A kiadásért felelős: Gyalókay Jenő.

XXVII. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR HADITÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS A M. KIR.
HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁRNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

III. FÜZET

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1926.

TARTALOM

		Lap
DR. IVÁNYI BÉLA:	A tüzérség története Magyarországon, kezdetétől 1711-ig. (3-ik közl.)	259
GYALÓKAY JENŐ:	Földvár	290
NAGY VILMOS:	A 3. hadsereg átkelése a Dunán és Belgrád elfoglalása 1915 október 6—10.	301
DR. SZENDREI JÁNOS:	Magyar hadtörténelmi emlékek a külföldi múzeumokban (9-ik közl.)	334

TÁRCA

HANGAY SÁNDOR:	Egy honvédtiszt naplójából	343

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

DR. LUKINICH IMRE:	Hunkár Antal emlékiratai. (3. és bef. közl.)	352

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

DR. SZEKFŰ GYULA:	Tomori (Ism. —y.)	381
HALMAY BARNA:	A mohácsi csata keletkezése és igazi helye. (Ism. DR. IVÁNYI BÉLA)	384
STEIER LAJOS:	Haynau és Paskievics (Ism. —y.)	387
Hadtörténelmi szelvények a világháborúból (Ism. Sz.)		389

FELHÍVÁS

Szerkesztőség: Budapest, I., Alkotás-u. 25, földsz. 6.
Kiadóhivatal: Budapest, IV., Váci-u. 38. Tiszti kaszinó könyvtára.

A kiadásért felelős: Gyalókay Jenő.

XXVII. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS A M. KIR.
HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁRNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

IV. FÜZET

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1926.

TARTALOM

		Lap
DR. IVÁNYI BÉLA:	A tüzérség története Magyarországon, kezdetétől 1711-ig. (4-ik közl.)	393
JURKOVICH EMIL:	Besztercebánya erődítményei	420
BERKÓ ISTVÁN:	Az 1848/49. szabadságharc olasz légiója	443
THAISZ LÁSZLÓ:	Honvédtüzérek Przemyslben	480

TÁRCA

B.:	A katonaság az 1810-i budai nagy tűzvésznél	515

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

— y.:	Maillard tábornok jelentése Győr váráról (1805 november 9.)	520

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

JÓZSEF KIR. HERCEG:	A világháború. I. (Ism. b. j.)	525
GRÓF TISZA ISTVÁN	összes munkái. 4. sor. III. k. (Ism. —y.)	528
NAGY VILMOS:	A támadás. (Ism. Sz.)	530
MAURICE PALÉOLOGUE:	A cári Oroszország a nagy háború alatt. I. (Ism. —ch.)	532

FELHÍVÁS

Szerkesztőség: Budapest, I., Alkotás-u. 25, földsz. 6.
Kiadóhivatal: Budapest, IV., Váci-u. 38. Tiszti kaszinó könyvtára.

A kiadásért felelős: Gyalókay Jenő.

M. kir. Hadtörténelmi Levéltár.
982/Lt.—1926. sz.

Felhívás

A m. kir. Hadtörténelmi Levéltár főigazgatósága tervbe vette „A magyar tüzérség szereplése a világháborúban“ című munka összeállítását. Ez a könyv lesz hivatva az utókor számára megörökíteni a valamikor Szt. István koronája alá tartozott országokból származott cs. és kir. közös és m. kir. honvéd tüzéralakulatok, tüzértisztek és legénység dicsőséges haditetteit.

A Hadtörténelmi Levéltár birtokában lévő világháborús irattárban a. nylag kevés olyan tanulmánnyal vagy adatgyűjteménnyel találkozunk, amelyek a tüzérségnek különösen kimagasló fegyverténveivel foglalkoznának. Hiányzanak főleg a tüzérparancsnokok hivatalos naplói s az események lefolyása alatt írt feljegyzések. Ezek pedig egy ilyen tanulmány száraz adatainak élénkítésére feltétlenül szükségesek.

A munka csak akkor lehet igazán kimerítő, teljes és érdekes, ha mindazok a tüzértisztek, akik Magyarországból származnak és azok, akik a Monarchia más országából származván, magyar tüzéralakulatnál harcoltak, fegyvernemükhöz ragaszkodva, jogos büszkeséggel tekintenek vissza a magyar tüzérekkel együtt átélt nehéz küzdelmekre és naplóikat, egyéb feljegyzéseiket stb. a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár rendelkezésére bocsátják.

A Hadtörténelmi Levéltár felkér tehát mindenkit, aki ilyen természetű naplókkal, feljegyzésekkel rendelkezik, hogy azokat eredeti példányban, vagy megfelelő másolatban, esetleg kivonatban, minél előbb és minél nagyobb számban idejuttatni szíveskedjék. (M. kir. Hadtörténelmi Levéltár főigazgatósága. Budapest, I. Bécsikapu-tér 4. III. em.)

Ha a tulajdonos az eredeti okmány visszaküldésére számot tart, akkor a Levéltár azt lemásoltatja és az eredetit visszaküldi. Különösen értékes okmányokat — ha az illető ezt kívánja — a Levéltár tiszteletdíj ellenében fog megvásárolni.

Eredeti hadműveleti okmányok, összefoglaló jelentések stb. mint forrásművek külön lesznek megjelölve. Emlékezetből, utólag összeállított adatok csak másodsorban jöhetnek tekintetbe, ezeket a beküldők külön jelöljék meg. Kívánatos az események megértésére szolgáló egyszerű vázlatok, kivágott térképszelvények, a rész-

letes vagy az általános térképre illő oleaták mellékelése. Fontos a saját vagy szomszédkötelékeknek felsorolása, saját vagy szomszédparancsnokok neveinek megemlítése, a harci tevékenység részletes ismertetése tűzér harcászati szempontból, egyesek (tisztek, legénység, kezelők, hajtó, felderítő, távbeszélő személyek) különösen említésreméltó hősies magatartása, azután a kapott parancsok, a saját szándék és végrehajtás, végül a különleges szállítási, lőszerpótlási stb. viszonyok ismertetése.

Különösen fontos azoknak a mozzanatoknak részletes ismertetése, amelyekben a tűzérség, saját védelmére vagy más okból, volt kénytelen kartácsot, csapódógránátot lőni, vagy pedig a közelharci eszközökhöz (karabély, pisztoly, kézigránát, géppuska stb.) nyúlni. Ugyanilyen fontosak a különösen jól sikerült egységes előkészítő és megsemmisítő tűzharcok leírásai.

A m. kir. honvédség ezidőszerint fennálló alakulatairól — mint a világháborús tűzéralakulatok hagyományőrző csapattesteiről — a Honv. Min. úr 1925 december 5-én kiadott 17.282/eln.—1925. számú rendeletének 2. melléklete nyújt felvilágosítást.

A munka érdekében felkérünk mindenkit, akinek tudomása van arról, hogy egyik vagy másik tartalékos vagy nyugdíjas bajtársa — legyen az akár Csonkamagyarországon, akár külföldön lakó — ilyen természetű, célunknak megfelelő adatokkal rendelkezik, hogy ezeknek nevét és pontos címét a Hadtörténelmi Levéltár főigazgatóságával közölni szíveskedjék, amely azután az illetőkkel kapcsolatot fog keresni.

A tűzértisztekhez intézett ezt a felszólítást egyidejűleg a katonai szaklapokban és néhány fővárosi napilapban is közzé fogjuk tenni és megfelelő módon tudomására hozzuk a külföldön élő volt tűzérbajtársaknak is.

A Levéltár főigazgatósága bízik abban, hogy ez a felhívás a régi és a fiatal tűzérek körében egyaránt visszhangra fog találni, hogy minél több adat gyűljön egybe a hagyományaira büszke s mindenkor kiváló fegyvernem dicsőségének megörökítésére.

A szóbanforgó munka összeállítását, a Hadtörténelmi Levéltár felkérésére, a tűzérség egyik legalaposabb ismerője és szakembere, *Riedl Lajos* nyug. altábornagy úr Önagyméltósága volt szíves elvállalni.

Budapest, 1926 december 1.

Suhay Imre
a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár
főigazgatója.

KIR. M. EGYETEMI NYOMDA, BUDAPEST VIII, MÚZEUM-KÖRÚT 6.

FELHÍVÁS.

A világháború folyamán sok magyar csapat részesült magasabb helyről olyan írásbeli dícsérő elismerésben, mely a hivatalos „Höfer"-jelentésben napvilágot nem látott. Ilyen dicséretek hiteles tanubizonyságai a magyar csapatok kiváló vitézségének és érdemesek arra, hogy az utókor részére megőriztessenek.

A m. kir. hadtörténelmi levéltár főigazgatósága felkéri ezért a világháború alatt a közös hadseregben, honvédségben, haditengerészetnél szolgált tiszteket és hasonállásúakat, hogy ilyen természetű, esetleg birtokukban levő okmányokat a szükséges adatok kíséretében megőrzés végett a hadtörténelmi levéltár főigazgatóságához (Budapest, I., Bécsikapu-tér 4. III.) beküldeni szíveskedjenek. Ha az elismerések tulajdonosai okmányaikhoz ragaszkodnak, akkor a hadtörténelmi levéltár ezekről hiteles másolatot készít és az eredeti okmányt a tulajdonosnak visszaküldi.

Különös súlyt helyezünk olyan dicséretekre, amelyek más hadseregbeli — nem magyar — előljáróktól és parancsnokoktól származnak.

Budapest, 1926 szeptember 14.

M. kir. Hadtörténelmi Levéltár főigazgatósága.
Budapest, I., Bécsikapu-tér 4. Telefon: 106—76.

A LEGIZGALMASABB REGÉNY

fejezeteinek elevenségével peregnek le az olvasó szemei előtt a nagy nemzeti katasztrófa előzményeinek és lefolyásának tragikus eseményei a

MOHÁCSI EMLÉKKÖNYV-BEN

A 100-nál több képpel illusztrált és pompás kötésű hatalmas díszmunkát a Magyar Történelmi Társulat megbízásából Dr. Lukinich Imre, az Orsz. Széchenyi-Könyvtár főigazgatója szerkesztette. Bolti ára: 12·80 Pengő = 160.000 Korona.

A
KÖNYVBARÁTOK SZÖVETSÉGE
tagjai 1926. évi könyvilletményül három más értékes kötettel együtt 30·80 P bolti ár helyett 16 Pengő évi tagdíjuk fejében kapják.

KAPHATÓ
A KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA
KÖNYVÁRUDÁJÁBAN
BUDAPEST VIII. KERÜLET, MÚZEUM-KÖRÚT 6. SZÁM. GÓLYAVÁR.

MOHÁCSI EMLÉKKÖNYV

1526

SZERKESZTI A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT MEGBÍZÁSÁBÓL DR. LUKINICH IMRE EGYETEMI TANÁR, A SZÉCHENYI KÖNYVTÁR FŐIGAZGATÓJA. KIADJA A KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA BUDAPEST IV., MÚZEUM-KÖRÚT 6. SZ. (GÓLYAVÁR).

EMLÉKKÖNYV A MOHÁCSI ÜTKÖZET NÉGYSZÁZ ÉVES FORDULÓJA ALKALMÁBÓL

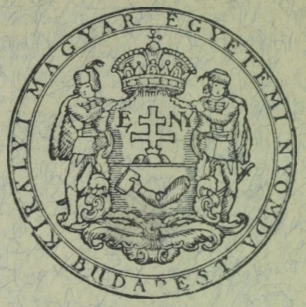

A magyar nemzet történetében 1526 korszakot jelöl. Jelenti Mátyás király Nagy-Magyarországának bukását, melyet elsősorban a pártokra oszlott s a hitében és erkölcseiben megingott nemzet maga idézett elő. Jelenti azonban a részekre hullott Új-Magyarország történetének kezdetét is, mely a magyarságnak a megpróbáltatásokban leggazdagabb korszaka. A gyászos mohácsi ütközet emlékének a folyó évben készülünk kegyeletes külsőségek között áldozni. A Magyar Történelmi Társulat a gyászévet egy díszes kiállítású és tartalmilag nagyérdekű Emlékkönyv kiadásával kívánja emlékezetessé tenni. Az Emlékkönyv az 1926-os év egyik tudományos eseménye, mely nélkülözhetetlen forrás lesz hosszú időn keresztül Mohácsra, illetőleg a Mátyás király utáni Magyarország történetére vonatkozólag. Tudományos értéke mellett azonban minden művelt magyar ember élvezettel olvashatja nemzeti nagy tragédiánk megbízható tudással festett képét, mert írói különös gondot fordítottak arra, hogy irodalmilag is feldolgozzák az anyagukat.

TARTALOM:

Gróf Klebelsberg Kuno: Előszó.

Dr. Bruckner Győző egyetemi magántanár, a miskolci jogakadémia dékánja: Magyarország belső állapota a mohácsi ütközet előtt.

Dr. Miskolczy István egyetemi magántanár: Keresztes hadjárat terve a mohácsi ütközet előtt.

Dr. Artner Kálmán egyetemi magántanár: Magyarország és az apostoli szentszék viszonya a mohácsi vészt megelőző években. 1521—1526.

Dr. Török Pál felsőkereskedelmi isk. tanár: A mohácsi vész diplomáciai előzményei.

Dr. Dabrowski János krakói egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja: Lengyelország és a török veszedelem 1526 előtt.

Gyalókay Jenő honvéd tűzérezredes: A mohácsi csata.

Dr. Pukánszky Béla közgazdasági egyetemi előadó: Mohács és az egykorú német közvélemény.

Dr. Harsányi Pál magyar nemzeti múzeumi igazgató-őr: II. Lajos és a mohácsi csata emlékérmeinken.

Dr. Tolnai Vilmos egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja: „Több is veszett Mohácsnál" magyarázata.

Dr. Rédey Tivadar magyar nemzeti múzeumi könyvtárnok: Mohács emléke költészetünkben.

Dr. Solymossy Sándor főisk. tanár, a Magyar Tud. Akad. tagja: Mohács emléke néphagyományainkban.

Gergely Endre: Asatások a mohácsi csatatéren.

A Mohácsi Emlékkönyv 22 íven, gondos illusztrációkkal, kemény kötésben jelenik meg az Egyetemi Nyomda kiadásában. Ára 160.000 K.

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, Múzeum-körút 6. Főigazgató: Dr. CZAKÓ ELEMÉR.

Kérelem!

Kérjük t. előfizetőinket, hogy az előfizetési díjakat, továbbá a folyóirat szétküldésére vonatkozó kérdéseiket, sürgetéseiket stb. **a kiadóhivatalnak** (IV, Váci-u. 38. I. emelet, Tiszti kaszinó könyvtára) címezzék.

Az előfizetési díj 1926-ra öt pengő (62.500 korona). T. dolgozótársainkat pedig arra kérjük, hogy a folyóiratnak szánt dolgozataikat közvetlenül **a szerkesztőhöz** (I, Alkotás-utca 25. földszint 6.) juttassák el.

A Hadtörténelmi Közlemények szerkesztősége.

Báró Forster Gyula:

GRÓF BERCHÉNYI LÁSZLÓ

Franciaország marsallja. A hazájából száműzött gróf Berchényi Lászlónak, Rákóczi fővezére fiának, tüneményes pályafutása Franciaországban. Királyok és királynők versengenek barátságáért, de ő a versaillesi királyi udvar káprázatos fényéből is szegény hazájába vágyik vissza és nem nyugszik addig, amíg száműzetéséből haza nem térhet. A sok képpel és hasonmással illusztrált kötet ára 100.000 korona.

Megrendelések címzése: KIR. MAGYAR EGYETEMI NYOMDA KÖNYVOSZTÁLYA Budapest, VIII, Múzeum-körút 6. Gólyavár.

EMLÉKKÖNYV

DR. GRÓF KLEBELSBERG KUNO

NEGYEDSZÁZADOS KULTÚRPOLITIKAI MŰKÖDÉSÉNEK EMLÉKÉRE SZÜLETÉSÉNEK ÖTVENEDIK ÉVFORDULÓJÁN.

A *Lukinich Imre* szerkesztésében megjelent nagy nyolcadrétalakú díszes emlékkönyv ötven történeti tárgyú értekezést tartalmaz egyetemi tanárok és akadémikusok tollából. Nagy dísze azonkívül az ünnepeltnek *Prichoda Istvántól* készített sikerült rézkarcú arcképe.

A 640 LAPOS DÍSZES KÖTET ALAPÁRA 58 KORONA

A Magyar Történelmi Társulat tagjai a szokásos kedvezményes szorzószámmal szerezhetik be.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

ÖSSZES ÚJ ÉS KAPHATÓ RÉGIBB KIADVÁNYAIT A TELJES BOLTI ÁRON, RÉSZLETFIZETÉSRE IS ÁRUSÍTJUK. — PROSPEKTUST ÉS RENDELŐLAPOT KÉSZSÉGESEN KÜLDÜNK.

Angyal Dávid: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. ..... K 312.500

Auer János Ferdinánd pozsonyi nemes polgárnak héttoronyi fogságában írt naplója 1664. Feldolgozta: *Lukinich Imre*..... K 105.000

Áldásy Antal: Címertan. ..... K 24.500

Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. Feldolgozta: *Steier Lajos.* K 210.000

Dékány István: A történettudomány módszertana. ..... K 35.000

Hóman Bálint: A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon..... K 17.500

József nádor élete és iratai. Iratai I. 1792—1804. Feldolgozta: *Domanovszky Sándor.* ..... K 280.000

Kornis Gyula: Történetfilozófia. ..... K 70.000

Lukinich Imre: A szatmári béke története és okirattára. ..... K 280.000

Révész Imre: A magyarországi protestantizmus történelme. ..... K 28.000

Szentpétery Imre: Chronológia..... K 14.000

Gróf Széchenyi István: Döblingi irodalmi hagyaték I—II. Feldolgozta: *Károlyi Árpád.* K 224.000

Gróf Széchenyi István: Döblingi irodalmi hagyaték III. Feldolgozta: *Tolnai Vilmos.* K 280.000

Gróf Széchenyi István Naplói I. Feldolgozta: *Viszota Gyula.* ..... K 280.000

Gróf Széchenyi István: A Kelet népe. Feldolgozta: *Ferenczi Zoltán.* ..... K 280.000

RÉSZLETFIZETÉSES RENDELÉSNÉL, MELY MÁR MAGÁBAN IS KEDVEZMÉNY, A TÁRSULAT TAGJAI NEM ÉLVEZIK A SZOKÁSOS ÁRENGEDMÉNYT.

MEGRENDELÉSEK CÍMZÉSE:

KIR. MAGY. EGYETEMI NYOMDA KÖNYVOSZTÁLYA

BUDAPEST VIII, MÚZEUM-KÖRÚT 6. GÓLYAVÁR.

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA BUDAPEST. FŐIGAZGATÓ: DR. CZAKÓ ELEMÉR.